

8 / ~~891.~~ 2135

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

KÉTSZÁZTIZEDIK KÖTET

(608., 609., 610. SZÁM)

BUDAPEST
FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1928

FRANKLIN-TARSULAT NYOMDÁJA.
KÖNYVTÁRA

TARTALOM.

DCVIII. SZÁM.

	Lap
LÁTOGATÁS KOSSUTHNÁL. — Concha Győzötől	1
PÁL ATHÉNBEN. — Ravasz Lászlótól	9
A MAGYAR KULTÚRA FEJLŐDÉSE. — Kornis Gyulától	49
ZICHY MIHÁLY EMLÉKEZETE. — Lyka Károlytól	76
SMITH ÁDÁM MINT KÖZGAZDA ÉS A KLASSZIKUS NEMZETGAZDA- SÁGTANI RENDSZER KIALAKULÁSA. — Fellner Frigyesztől	84
A MAGYAR SIMPLICISSIMUS SZERZŐJE. — Siklóssy Lászlótól	117
BÁNAT. — Elbeszélés. — Csehov Anton Pavlovics után, oroszról — Berényi Lászlótól	128
KÖLTEMÉNYEK: — <i>Sirokra hulló sárga levelek.</i> — <i>Szerelmi posta.</i> — Vargha Gyulától	134
SZEMLE. — <i>A színészettörténet tudományos rendszerének kialakulása és a magyar színészet története.</i> — Pukánszky Kádlár Jolántól	136
IRODALOM: 1. <i>A görög regény kérlése.</i> — (K. Kerényi: <i>Die Griechisch- Orientalische Romanliteratur.</i>) — Marót Károlytól.	
2. <i>Regény a magyar multból.</i> — (Váczy József: <i>Pusztai harang- szó.</i>) — r. r.-től	148

DCIX. SZÁM.

A FEJLŐDÉS ESZMÉJE ÉS A SZELLEMI TUDOMÁNYOK. — Várkonyi Hildebrandtól	161
MEZŐGAZDASÁGI TERMÉSÜNK ÉRTÉKESÍTÉSE. — Ipolyi-Keller Gyulától	182
KÜLKERESKEDELMI MÉRLEGÜNK PROBLÉMÁI, TEKINTETTEL A VÁMTARIFA MÓDOSÍTÁSÁRA. — Gesztelyi Nagy Lászlótól	196
EURÓPA FAJANTROPOLÓGIÁJA. — Gáspár Jánostól	249
MAGYAR PINDAROS. — Csengery Jánostól	264
SZEMLE: 1. <i>A magyar stílus válsága.</i> — Balogh Józseftől.	
2. <i>Az elmúlt képzőművészeti év.</i> — Ybl Ervintől	284

- IRODALOM. 1. *Angyal Dávid tanulmányai.* — (Angyal Dávid: *Szakaszok Magyarországnak újabb történetéből.*) — Török Páltól.
2. *Komáromi János újabb könyvei.* — (Komáromi János: *Az idegen leány.* — *Reménytelen szerelem.* — *Cs. és kir. szép napok.* — *Szülőföldem szép határa.*) — Kéky Lajostól.
3. *Az új metafizika és Peter Wust «Die Dialektik des Geistes» c. műve.* — Báró Brandenstein Bélától — — — — — 305

DCX. SZÁM.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ÉS AZ ERDŐGAZDASÁGI TUDOMÁNYOK. — Kaán Károlytól — — — — —	321
A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNET SZÁZÉVES FEJLŐDÉSE. — Császár Elemértől — — — — —	361
A KELETI MISZTIKA ÉS A BEKTÁSI DERVISEK. — Germanus Gyulától — — — — —	369
A KÜLKERESKEDELMI MÉRLEG TANULSÁGAI. — Márkus Györgytől — — — — —	420
AZ ŐSKORI KUTATÁS TÖRTÉNETTUDOMÁNYI FELADATAI. — Tompa Ferentől — — — — —	399
GOLDZIHER IGNÁC, AZ ÍRÓ. — Kosztka Lászlótól — — — — —	456
A ZEBEGÉNYI TEMETŐBEN. — Költemény. — Szász Károlytól — — — — —	467
SZÍNHÁZI SZEMLE: Herczeg Ferenc: <i>Kéz kezét mos.</i> — Grillparzer: <i>Medea.</i> — A <i>Szentivánéji álom</i> felújítása. — Robert E. Sherwood: <i>Hannibal.</i> — Kurt Götz: <i>Hókuszpókusz.</i> — Ibsen: <i>Ha mi halottak feltámadunk.</i> — G. B. Shaw: <i>Pygmalion.</i> — Szenes Béla: <i>Nóti Károly: A házibarát.</i> — Armond és Gerbidon: <i>A szeretők iskolája.</i> — Bús Fekete László: <i>A sánta kutya.</i> — Klabund: <i>X. Y. Z.</i> — Pirandello: <i>Öltöztessük fel a mezteleneket.</i> — Rédey Tivadartól — — — — —	469
IRODALOM: 1. <i>Magyar könyv Leonardo da Vinciről.</i> — (Hekler Antal: <i>Leonardo da Vinci.</i>) — Farkas Zoltántól.	
2. <i>II. Sándor cár.</i> — (Paléologue Maurice: <i>II. Sándor cár tragikus regénye</i>) — Török Páltól — — — — —	473

LÁTOGATÁS KOSSUTHNÁL.

1888 július 4-én.¹

(Egykorú feljegyzésem.)

Olasz utam legérdekesebb epizódja Kossuthnál tett látogatásom volt.

Hajlamom, nagy emberekkel szemben, tartózkodóvá tesz ; örülök, ha az esetleges körülmények összehoznak velök, de különösen felkeresni, mint érdekes objektumot meg nézni, ellenkezik kedélyemmel.

Kossuthot látni szerettem volna. Imádója nem voltam soha, de nagy esze, nagy szíve mindig megragadott, még ha eljárását nem tudtam is helyeselni, Széchenyi, Deák voltak ideáljaim anélkül, hogy Kossuth szellemi, erkölcsi tartalmával lelkemben elhomályosult volna ; csak másodsorba szorult.

Ily érzelmek közt bolyongva Rómában, találkoztam Réthy Lászlóval, ki éppen Kossuthtól jött s kire nem tett jó hatást a személyes érintkezés.

Nem csoda, ha ily előzmények után félve közeledtem Turinhez, hol azonban nem találtam Kossuthot, mert már néhány hete kiment nyaralni Sacra San Michele-be, Turintól vasúttal vagy két óra alatt megközelíthető hegyi üdülőhelyre.

Ha magam vagyok, tán fel is hagytam volna szándékommal, de egyetemünknek Bolognában járt hallgatói, Gocs József, báró Kemény Árpád, Zachariás Jenő, Thorotzkay István oly élénken vágytak Kossuth látása után, hogy mentem velök.

Sacra San Michele 1000 méter magasságban fekvő Rosminianus zárda ; a hegy obeliszk alakban emelkedik s

¹ A bolognai egyetem 800 éves jubileumán mint a kolozsvári Ferenc József-Tudományegyetemnek egyik képviselője vettem részt. Jelen volt még négy hallgatóm, akik közül ma csak egyik, a Főrendiház volt másodelnöke, báró Kemény Árpád van életben.

csúcsán épült a klastrom ; úgy 900 méternyire fekszik a kis nyaralótelep, melynek egyik hoteljében lakik Kossuth. A fölmenetel a kígyózó úton, öszvér hátán, a szép szelíd gesztenyék alatt, igen kellemes, a kilátás a körülfekvő szép hegysorra gyönyörű.

Fölérkezésünkkor Kossuth sétálni volt, de csakhamar jelezték, hogy éppen most jó haza. Eléje siettünk a ház előtti kertbe.

Középtermetű, ruganyos járású, galambbász férfiú közeledett felénk, keresetlen csínnal, tisztasággal öltözve.

Közelebb érve hozzá, meglepetve látám üde arcszínét s amint szemben álltam vele s égszínké, fiatal lányokéval vetélkedő tiszta szemeibe pillanték, ezüstcsengésű szép hangját hallám, de kivált egész arcának mély érzésű, összhangteljes bájába belémerültem, megbűvöltnék érzém magam.

Mint köszöntém, nem is tudom, csak arra emlékszem, hogy természetes szívességgel fogadott bennünket s a közös társalgóterembe vezetett, hol senki nem volt s ott leülve s kezében hozott *Hypericum perforatum*-át letéve, megindult a beszéd.

Először is Bolognáról s utunkról volt szó, közbe a *Hypericum* egy levelét nagyítójára téve, odanyujtá, néznők meg, mily szép áttört, lyukas annak levele.

Majd nemsokára, miután a pincérrel néhány szót váltott, bevezetett egy kisebb ebédlőszobába s ott villásreggelivel vendégelt meg bennünket, mely alatt szakadatlanul folyt a beszélgetés.

A beszélgetés időrendi menetére, ma, midőn e sorokat írom (júl. 15-én), nem emlékszem már, de főbb tárgyai ezek voltak.

Beszélt a tudományról, különösen, hogy az Magyarországon nagyon a németnek járszalagán van. Megjegyzém neki, hogy két millió német élván Magyarországon, Ausztriával oly szoros s szomszédos viszonyban élván, az idegen nyelvek közül legkönnyebb ennek elsajátítása s általa — német fordításokban — legkönnyebben megközelíthetők a többi világnyelvek. Különben megjegyzém, megvan nálunk a törekvés a többi, angol, francia, olasz irodalmak közvetlen tanulmányozására.

— Helyes, — mondá — mi különbség pl. Darwin és Heckel között!

Csakhogy e törekvések még nem eléggé vertek gyökeret. Mikor a derék Hermann Ottónak — kinek szegénynek nagy baja süketsége — felemlítém, miért nem közli dolgait angolul vagy franciául is, elmondta, hogy midőn a pókokról írt művét franciára akarta fordíttatni s nagy bajjal kapott volna fordítót, a fordítás költsége egész tiszteletdíját felemész-tette volna.

Előhozta Trefortot.

— Nekem úgy látszik, hogy az derekasan betölti helyét. Vannak eszméi, sokat tesz.

— Igaz — mondám — kormányzó úr! Bár mi, különösen a jogi oktatásra nézve, nem egyszer elégedetlenek voltunk kellően meg nem fontolt reformjaival. A helyes Thun-rendszert egészen dezorganizálta. Ideges és türelmetlen ember, ki ha baj van, rögtön, bármi módon, változást akar.

— Nem tűri az egyéni önállóságot? — veté közbe kérdőleg.

— Csakugyan így van, — felelém. De mégis, midőn a télen komolyan megbetegedett, egymásra néztünk kérdezve, mi lenne, ha elvesztenők? S be kellett vallanunk, hogy elvesztése pótolhatlan lenne.

— Sokat épített, — mondá Kossuth — bár kissé pazarul.

— Ezt tán nem tette rosszul, — mondám — midőn a tudománynak hajlékokat emelt, egyúttal az ízlés fejlesztőjévé vált, mire nálunk szintén nagy szükség van. Mindenestre azzal az örvendetes meggyőződéssel megyek haza, fiziológus kollégám relációja alapján, hogy orvosi és természettudományi intézeteink messze felülmúlják az olaszokéit.

Olaszországról beszélve, azt mondá :

— E népnek nagy jövője van, mert egy és ura sorsának. Egységét hadseregének és vasutainak köszöni. Az elsőnek azért, mert ezredei nem egy, hanem a legkülönbözőbb vidékek lakosságából egészítettetnek ki, a másik pedig azáltal szolgál az egységnek, hogy összehozza a legkülönbözőbb, hajdan külön országok népeit. Magyarország nem ura sorsának, ezért nem fejlődhetik úgy, ahogy lehetne. Nincs hadserege.

— Igaz, — mondtam, — seregünk nem közös, hanem osztrák.

— Mondjuk inkább, — vágott közbe — házi sereg.

— Kétségtelenül a hadsereg szervezetében van a legfőbb baj, más téren, még ha az ember nem tartozik is a kormány-párthoz, aminthogy magam sem tartozom, lehetetlen el nem ismerni a nagy haladást, melyet 20 év óta tettünk. A nemzet nagyon erősödött, nyomatéka igen emelkedett s ezen nyomaték fogja neki megszerezni mindazt, ami ma még hiányzik.

— Vajjon — tévé hozzá kétkedőleg, de nem keserűen — mit tud Magyarország? — kérdezé. — Magyarország valóságos törvénygyár.

— Ez már igaz, — mondtam — s még hozzá, hogyan megy a gyártás. Azon cég alatt, hogy nyugateurópaivá tesznek bennünket, ellökik régi, használható jogunkat s lefordítják a nem is jól értett német törvényeket. Így éppen jelenleg dolgozik a képviselőház az örökösödési törvényen, mely eldobva a teljesen használható magyar jogot, az egészen más célzatú, más körülmények által indokolt német birodalmi örökösödési javaslatot vette kiindulópontul.

Én törvényhozásunk e kozmopolitikus irányát sokkal veszélyesebbnek tartom, mint az Ausztriával való kapcsolatot, mely reánk kedvezőbbé lesz tehető, mihelyt tagadhatatlan izmosodásunk inkább érvényesül.

— Űgye — monda Kossuth kétkedő mosollyal — a római költő parasztjával várják «dum defluat amnis».

— Van benne valami — felelém. — Hígye meg kormányzó úr, nem állunk mi oly rosszul, én nem félttem a nemzet jövőjét; mi nagyot haladtunk.

— Lehet — felelé ő s a fiúkra mutatva: Itt a fiatal-ság, az önök kezében a jövő!

— A törvényhozások — monda Kossuth — ma egész Európában igen furcsán működnek. A parlamentárizmus — Angliát kivéve — megbukott, mert csak erőszakos, erkölcs-telen eszközökkel bírják mozgásban tartani. (A köztársaságra célzott-e szavaival, melynek alkotmánya nem kívánja, mondhatni nem tűri a parlamenti kormányzást, nem tudom, annyi bizonyos, hogy a parlamentárizmus hitelének megingását a leghatározottabban kifejezte.)

— A parlamentárizmus — viszonzám — a néhány szavazatnyi többség megszerzésének a művészete.

— S ez a néhány megvásárolt szavazat lenne a nemzet — mondá Kossuth.

— A parlamentárizmus segélyével — tevém hozzá — vitt keresztül Tisza oly dolgokat, melyek saját s pártja nézeteivel a legélesebb ellentétben állnak. Általában kevés államférfi lesz, ki ellenzéki korában vallott elveivel annyira ellentétben kormányozzon. Magasabb szempontból nézve szerencsének lehet tartani, hogy Tiszának ily feladat jutott, mert bár oppozicionális merevségéből az ellenkező végletbe esett, tényleg egy és más rendszabályra szüksége volt az országnak, melyet csak ő tudott pártjával elfogadtatni.

Közbe-közbe mostani életfolyásáról is szőtt be megjegyzéseket Kossuth, így visszavonult életéről, hogy magyarokon kívül másokkal nem érintkezik vagy legföljebb kivételesen, bár angolok és amerikaiak sokat zaklatják látogatósaikkal és autogram iránti kéréseikkel; volt különösen egy állhatatos ilyen ostromlója, kitől végre is úgy szabadult meg, hogy megírta neki: No autografs granted.

Előhozta, már nem is tudom, hogyan, Ugront, mondva:

— Furcsa egy ember! Sok mindenre van ideje! Gazda, takarékpénztár igazgatója, képviselő s sok más.

— Igen, — mondám — eleven ember, olyan volt fiatal korában is, együtt tanultuk a jogot. Sok elfoglaltatása mellett marad ideje az olvasásra is.

Kérdezte az erdélyi közművelődési egyletet, kevesellette pénzét, mire én egyet-mást előhozva, kifejeztem előtte nézetemet, hogy a nemzet erejét tekintve, nem lehet oly csekélybe venni a 300,000 frt-ot, melyet összegyűjtött.

Főlemlíté, hogy jó volna, ha a vendéglősök megnyerhetők lennének, hogy minden számlájukról bizonyos kis százalékot szednének a kultúregylet részére.

A nehézségeket e terv valósíthatása ellen érintve, elmondtam neki a perselyes gyűjtés rendszerét, mely újabban fogatosított.

Látszott, hogy az egész mozgalmat a legnagyobb figyelemmel kíséri.

Tudakozódott Kolozsvár fejlődéséről. Elmondám neki, hogy sajnós, mult dicsőségéből él.

Kérdé a válópörök dolgát s vele szőnyegre került a közerkölcsök kérdése hazánkban, melyről — sajnós — nem a legjobbat mondhattam neki.

Már nem is tudom, hogyan jött sorra, de elmondta, mily furcsa professzorai voltak neki Patakon ; a legjobb is, Kövy, nagyon korlátolt felfogású volt ; ez mondta róla, hogy Domine Kossuth est . . . nem emlékszem már, hogy is mondta Kossuth, de körülbelül az volt : turbulens vagy revolutionarius.

Arra sem emlékszem biztosan, hol mondta, de annál jobban, hogy mondta :

— «Nem voltam én soha forradalmár, én Magyarország törvényes, szerződéses jogát védelmeztem mindig.»

Egyszer humorosan mondá :

— «Mikor három évig az állam költségén éltem, volt alkalmam elmélkedni.»

— Igen, — vetém közbe — mint ezt s előzményeit oly szépen megírta kormányzó úr, irataiban.

Fölmerült az oláh kérdés.

— Egy sérelmük van, — mondá Kossuth — a választói census.

— Kérem, — vetém ellen — ez az erdélyi magyaroknak is a census a az alföldi, dunántúli, bácskai, bánáti magyar mögött az erdélyi oláh sokkal hátrább van műveltségben, mint amennyivel magasabb az erdélyi census a magyarországinál.

Valódi lelki gyönyörűség volt e beszélgetés Kossuthtal, hangja erőteljes, kiejtésén egy cseppet sem érzik a 40 évi hontalanság, fej- és kézmozgatásán teljesen megvan a magyar típus s szava akkor sem csenghetett tisztábban, ezüstösebben, mikor honfiai vagy az angolokat, amerikaiakat elbűvölte.

S ami különösen meglepett, — igaz, reggelinél társalogtunk — beszéde semmit sem volt patetikus.

Egész valója e mellett egy minden ízében érzőlelkű embert árult el, kinek nagy értelmi ereje a kedély, a szív által van körülfogva.

Az ember oly otthon, oly közel érezte magát vele, hozzá ; a mult emlékei, egyéniségének mai imponáló egésze magasztossággal veszik körül, hangja, tekintete azonban keblére vonzotta az embert.

Most értem, mennyire a szív embere volt Kossuth, jellemének itt van kulcsa, nagysága, hibái innen erednek.

Jellemző volt mondása a fiúkhoz : «Barátaim! a gondolatnak a szíven kell keresztül menni, hogy tetté váljék.»

Végtelen jószágot, szeretetet olvastam ki szemeiből ; amit ez ember életében hibázott, azt öntudatlanul tette, értelme ekkor gyengébb volt, mint képzelete ; a valót, a ténylegest elfödte előtte a szeretet, annak repesése a nemzet boldogítása után.

Miért nem jött vissza hazájába? Azt hiszem, ezt is erős szubjektivitásában, lelke lovagias irányában, nemes indulatban kell keresni.

A villásreggeli vége felé felállva poharat emeltem, elmondva : «Eljöttünk, hogy hódolatunkat, tiszteletünket, szeretetünket fejezzük ki azon férfiú iránt, kiben Magyarország szabadelvű újjászületése, s azon emberfölötti ereje megismerésült, mely végül nem bírt ugyan ellentállni az egyesült osztrák és orosz hadaknak, de mely pillanatnyi balsikere ellenére oly impozáns volt, hogy tulajdonképp általa váltunk hosszú idők után újra az európai politika tényezőivé, eljöttünk, hogy látása, a vele való érintkezés által új buzditást nyerjünk Magyarország szebb jövőjén munkálni s kívánom, éljen addig, a mostanihoz hasonló testi-lelki frissességben, míg Magyarországot illetőleg ő is, mint Simeon elmondhatja : Uram! most már békében bocsáthatod el szolgádat, mert látták szemeim, akit a századok várnak.»

Erre Kossuth megköszönve a jókívánságot, azt mondá : «Igaz, veszteségünk olyan volt, hogy általa tanult meg bennünket becsülni Európa. Csakhogy e nagy napok emléke, hatása kihalt a szívekből. Tudom, megemlékeznek rólam, de ennek a visszaemlékezésnek nincs hatása a nemzet életében.»

— Ne higye, kormányzó úr, — felelém — az a független Magyarország, melyet a Kossuth név képvisel, mint

aspiráció ott él minden magyarnak szívében, csak az alkalmas időt várja, hogy a mainál hatásosabban érvényesítse.

E közben aggódva néztem órámra, nem estünk-e túlságosan az ősz férfiú terhére; bizony, két óránál már tovább folyt a társalgás, de ő azt még mindig élénken folytatá; mégis felkelve s ritka jóságát megköszönve, távozni készülék; de az ő szívessége nem ért véget: «Na, most megszánkóztatom — nyáron — Önöket.» A meredek hegyről t. i. csak vagy gyalog vagy szánkókkal lehet lejönni; talpjaikba erős karók vannak erősítve, ezen karók segítségével irányítja a szánt a nyakába akasztott szíjnál fogva húzó ember annak túl gyors farolását. S elküldé legényét, hogy öt ily szánt rendeljen részünkre, teljesítve azt a kérésünket is, hogy Turin látképeit tartalmazó albumunkba jegyezze be nevét.

Amíg a szánok megérkeztek, a kertben, a hôtél előtt beszélgetett s a járdára mutatva, mondá:

— No, most két romot látnak, azt ott fenn s engemet.

— Jó az, kormányzó úr, mikor még a romok is ily erősek. De van nekünk Kolozsvárt egy még régibb romunk, mely azonban szintén jól tartja magát.

— Kicsoda?

— Brassai, — felelém.

— Hát ő hány éves?

— Nyolcvannynolcnak mondja magát, de mások szerint a kilencvenben járna; elégett a keresztlevele, s így nem lehet biztos tudni.

— Így van ez az enyémmel is.

Midőn megköszöntem neki hozzánk való jóságát, szívélyesen kezét szorított velünk s azt mondá:

— Tartsanak meg emlékezetükben, amíg megérdemlem.

Mélyen meghatva az átélt órák emléke által, visszavisszatekintve az egész hegyoldalt ellepő szelídesztenyerdő tisztásairól Sacra San Michelére, e vadregényes sasfészekre s ősz remetéjére — észre sem vettem, hogy San Ambrogioiban vagyunk, melynek vasúti állomásáról kell Turinba visszamenni.

CONCHA GYŐZŐ.

PÁL ATHÉNENBEN.¹

A világ egyik legrégibb és legszebb történetkönyvéből, amely körülbelül egyidejű Tacitus *Annales*ével, egy jelenetet állítok a Tekintetes Akadémia elé. Ez a jelenet az *Apostolok Cselekedeteiről* írott könyv 17-ik részében van megírva, a 16-ik verstől a fejezet végéig. Álljon tehát előttünk az egész jelenet, úgy, amint Szent Lukács elibénk adja.

«Athénben pedig, mikor azokat várja Pál, lelke háborog vala ő benne, látván, hogy a város bálványokkal van tele. Vetekedik vala azért a zsinagógában a zsidókkal és az istenfélő emberekkel és a piacon mindennap azokkal, akiket előtalált. Némelyek pedig az epikureus és stoikus filozófusok közül összeakadtak ő vele. És némelyek mondának: Mit akarhat ez a csacsogó mondani? Mások meg: Idegen istenségek hirdetőjének látszik. Mivelhogy a Jézust és a feltámadást hirdeti vala nékik. És megragadván őt, az Areopágusra vivék, ezt mondván: Vajjon megérthetjük-e, mi az az új tudomány, melyet te hirdetsz? Mert valami idegen dolgokat beszélsz a mi füleinknek: meg akarjuk ezért érteni, mik lehetnek ezek. Az athéniek pedig mindnyájan és az ott lakó jövevények semmi másban nem valának foglalatosak, mint valami újságnak beszélésében és hallgatásában. Előállván pedig Pál az Areopágusnak közepette, monda: Athéni férfiak, minden tekintetben nagyon istenfélőknek látlak titeket. Mert mikor bejáram és szemlélém a ti szentélyeiteket, találkozáim egy oltárral is, melyre ez vala ráírva: Ismeretlen Istennek. Akit azért ti nem ismerve tiszteltetek, azt hirdetem én néktek. Az Isten, aki teremtette a világot és mindazt, ami abban van, mivelhogy ő mennynek és földnek ura, kézzel csinált templomok-

¹ Felolvasta a szerző a Magy. Tud. Akad. 1928. évi nagygyűlésén.

ban nem lakik. Sem embereknek kezeitől nem tiszteltetik, mintha valami nélkül szükölködnék, holott ő ad mindenkinek életet, lehetet és mindent ; — és az egész emberi nemzetséget egy vérből teremtette, hogy lakozzanak a földnek egész színén, meghatározván eleve elrendelt idejüket és lakásuknak határait ; — hogy keressék az Urat, ha talán kitapogathatnák őt és megtalálhatnák, jól lehet bizony nincs messze egyiköntől sem : Mert ő benne élünk, mozgunk és vagyunk ; miképpen a ti költőitek közül is mondták némelyek : mert az ő nemzetsége is vagyunk. Mivelhogy azért az Istennek nemzetsége vagyunk, nem kell azt gondolnunk, hogy aranyhoz, vagy ezüsthöz, vagy kőhöz, emberi mesterség és kitalálás faragványához hasonlatos az istenség. E tudatlanságnak idejét azért elnézván az Isten, mostan parancsolja az embereknek, mindenkinek minde-
nütt, hogy megtérjenek : Mivelhogy rendelt egy napot, melyen megítéli majd a föld kerekességét igazságban egy férfiú által, kit arra rendelt ; bizonyoságot tévén mindenkinek, azáltal, hogy feltámasztá őt halottaiból. Mikor pedig a halottak feltámadásáról hallottak, némelyek gúnyolódtak ; mások pedig mondának : Majd még meghallgatunk téged e felől. És ilyen módon Pál kiméne azok közül. Némelyek férfiak azonban csatlakozván ő hozzá, hívének ; ezek között az areopágita Dénes is és egy Damaris nevű asszony és mások ő velők.

Ennél fontosabb találkozás nem esett meg a világtörténelemben, pedig ugyancsak nagyon fontos találkozásokról tudunk s ez a mienk külseje után legkevésbé sem jelentős. Mennyivel nagyobbak látszik ennél az, amikor Délnek királyné asszonya, a titokzatos és mesebeli asszony megjelenik a világ leghölcsébb és legszebb uralkodója : Bölcs Salamon előtt. Két világ s ennek csodálatos csúcsaként két királyi személy egy férfi és nő áll szemben egymással, amint egymást érdeklik, kísértik és csodálják. Nagyjelentőségű lehetett az a találkozás, amelynél Assisi Ferenc és III. Ince, a világ legegyszerűbb, legszegényebb barátja és a világ legnagyobb és leghatalmasabb pontifexe szembenézett egymással. Érdeklődésünkre méltán tarthat számot Goethének Napoleon-

nal való találkozása ; nagyon sokat érne, ha bizonyosan tudnók, milyen benyomást tettek egymásra Aitios és Attila, mikor Rómában együtt nézték az ünnepi játékot, vagy Kálvin és Loyola, ha ugyan gyermekkorukban valamelyik iskolában egymás mellé kerülhettek volna. Mégis hatásukban mindezek jelentéktelen epizódok ahhoz a nagy eseményhez képest, amelyet a maga szimbolikus erejében megmagyarázni kívánnék s amit előadásom címében így foglaltam össze : *Pál Athénben.*

I.

Athén az idétt már nem volt jelentős pólis, csak amolyan csöndes múzeum-város, ahová azonban műkincsei miatt míveltek és míveletlenek, rangosak és egyszerűek, hirtelen gazdagok és hirtelen hatalmasak, kultúrát szomjazók és míveltséget szenvedők seregestől jöttek csodalátóba. Ezek között elvegyülhetett egy sötét arcú és tüzelő szemű zsidó zélota, aki félig rabbi, félig iparos ; külsőre nézve csekély jelenség, belseje ismeretlen, bezárt világ. Az sem lehetett feltűnő, hogy Pál ott az Areopágon vitába elegyedett, mert abban az időben úgy vitatkozott, különösen Görögországban, úton-útfélen minden ember, mint ahogy most újságot olvas. Az is lehetséges, hogy a vándor zsidót harsogva kinevették a görögök, átbukfenceztek okfejtésein a maguk szofizmáival és ötleteivel. Ki vette volna észre, hogy egyik komoly, szótalan tanácsúr, Areopagita Dienes, foglyul esik a különös jött-ment beszédjének és Damarisz asszony szeme úgy tapad reá, mintha lelke befogóznék egy váratlanul kinyujtott erős, meleg kézbe. Ilyen eset mindennap száz is történhetett. Azelőtt is és azután is. És mégis különös okok miatt ez az athéni jelenet az egész keresztyén mívelődésnek, az európai és amerikai kultúrának, a mai modern világnak, szimbolikus nyitánya, «előversengése».

Szimbolikus nyitánya azért, mert e jelenetben két világ ér össze : a görög világ és a keleti vallásos inspiráció. Két faj génusza néz egymás szemébe : az indogermán és a sémi. Egymás mellé kerül a hit és a filozófia, a vallás és a művészet. Egymásra bámul egy elmúló és egy most születő világ és e

jelenet mélységeiből olyan örök erők és igazságok sugárzását érezzük, amelyek egész művelődésünk életritmusát adják és történelmünk misztériumát fedik fel.

Athént tehát úgy tekintem, mint az egész hellén világnak a jelképes darabját és képviselőjét. Már akkor kívül esett a világ nagy gazdasági és politikai vérkeringésén. Az aranyfolyam, amelynek partján a kultúra ültetvényei zöldelnek, Korinthusnál kígyózott el s ott épült egy bűnös, tarka kikötőváros, az ókori Hamburg vagy Marseille. Athén tulajdonképpen emlékeinek élt és a görög nagyság monumentumait őrizgette. Lucianus¹ beszéli, hogy mikor egy nagy gabona-szállító hajó elevezett Pyreusnál, az Akropolis oldalairól leszaladt az egész város, megnézni a csodát. De ott ragyogtak Perikles kőbe vésett álmai, ott sugárzott az Erechteion ormán Pallas Athene elefántcsont szobra. Mindenütt a tökéletes formák diadala, a tiszta távlatból élesen kiváló fehér márványalakok, kővévált mozdulatok, örömök, kibékülések, nyugodt, szép, állandó szenvedélyek. Hallgatag dór oszlopok körülállják az istenek kedves oltárát. Oromfalakba kővé fagyasztott élőképek vannak bezárva; a nap reájuk ontja olvadt aranyát; fehéres lombú olajfák lobognak a szélben; fenn csodálatosan kék ég, lenn a Homerosz látta bíborszínű tenger, amely szakadatlanul ritmusban beszél, mint egy hullámozó hexaméter-óceán.

E szép, formás, de élettelen világban emberi árnyékok mozognak. Kihalt belőlük a teremítő erő s már sem alkotni, sem megtartani nem tudnak. Ha egy oszlopfőről lehull egy akantusz levél, vagy ha letörik egy karyatid kőpeposzának hullámos redője, nem tudják helyrepótolni. Veszekedő, tányérnyaló, szedett-vedett népség vitatkozik a legnagyobb kérdésekről, de tulajdonképpen csak a vitatkozás virtuozitása érdekli őket; a szofizmában mint sportban gyakorolja magát és nem áll megrendülve azoknak az igazságoknak fensége előtt, amelyekért Sokrates meghalt és amelyekről Pláton álmodott. Mindent bebizonyítanak és mindent megcáfolnak, de semmit sem hisznek el. Szakadatlanul a legmagasabb dolgokat hánytorgatják, maguk semmiházi életet élnek. Támad-

¹ *Die Schriften des neuen Testaments*, Göttingen, 1917. III. 94.

nak gyönyörű elméletek önmegtartóztatásról és beszélgetés után bacchanáliákban dőzsölnek. Beszélnek békéről és testvériségről és vita közben egymás szakállába esnek; emberi méltóságról és eladják testüket és lelküket. A márványisteneknek pedig nincs szemük, fönséges merevséggel várnak és hallgatnak, mintha megkövült álmokképek volnának.

Ebbe a világba érkezett be Pál, a misszionárius. Alakján nincsen semmi, ami óriási jelentőségét elárulná. Egy diaspora zsidó, aki sátorponyvával keresi a kenyerét és jár városról városra. A diaspora zsidóság¹ az egész római birodalmat finoman beszötte, külön összefüggő társadalmat alkotva benne, bár egymástól távoleső foltokban lakott. A nagy városokban rendszeren egy zsinagóga körül telepedtek le, de minden ház vendégfogadó volt, mert szakadatlanul jöttek-mentek, mintha egy óriási ideghálózatnak, vagy vérkeringésnek volnának a mozgó sejtjei. Akármilyen távol estek egymástól, akármennyire betelefonáltak a körülöttük levő világba, mégis összefüggtek. Márványpalotákon, limeseken, mérhetetlen utakon áthúzódó finom pókháló szövet volt, amely egyszerre mozdult, rezzent, érzett és cselekedett. Megvolt az állandó kapcsolatuk a jeruzsálemi papi kollégiummal és ez nemcsak lelkileg informálta és pásztorolta, hanem erős társadalmi szervezetbe fogta össze őket. Vallási és társadalmi autonómiájuk volt. Külön törvényeik voltak s azt maguk hajtották végre, főképpen az igazságszolgáltatásban, amely magánjogi és büntetőjogi mezőkre egyaránt kiterjedt. Lehet, hogy már nem tudnak héberül és a görög nyelvet beszélik, az úgynevezett koinét, de azért egészen a Septuaginta világában élnek és széttephetetlen közösséget alkotnak. Ősi, nagy hagyományok és hiedelmek iránt fogékony lélekkel bármikor fanatikus tűzben gyúlnak ki, de a lána szívósságával képesek a nagy római világbirodalomban a legmagasabb helyre is felkúszni és észrevétlenül beférkőzni mindenhová, ahol a nemzet sorsfonalát gombolyítják. Lassankint a kezükbe kerítik a kiváló embereket, de ugyanakkor szinte érthetetlen türelmességgel és alázatossággal ve-

¹ v. Harnack: *Geschichte der Mission u. Ausbreitung des Christentums*, 3. Aufl. Leipzig, 1915.

tik alá magukat a zsinagógaítélkezés korbácsütéseinek, amely sokszor véres cafatokban tépi le testükről a húst, kivált, ha valakire szent számban, «egy híján negyvenével» mérik.

Pál zsidó volt. Ebből a zsidóságból való.¹

Külsejére nézve nem lehetett valami délceg jelenség. Maga is sokat emlegeti testének törékenységét, «gyenge edény» voltát, szétomló sátorházát, a töviset, amely testébe adatott, és a Sátán ökölcsapásait, amelyeket szenved. Fáradt ember lehetett. Ha végignézzük, micsoda utakat tett meg, miként járta be többször is az egész akkori ismerős világot, a Földközi-tenger vidékét, az úgynevezett olajfazonát; ha emlékezünk rá, hogy miképpen szenvedett hőséget, hideget, szomjúságot, éhséget, hajótörést: elcsodálkozva látjuk, micsoda szerszám lehetett törékeny teste, főképpen pedig micsoda léleknek a szerszáma lehetett, hogy ilyen teljesítményre volt képes! Nem volt filozófus, sőt teológus sem. Nem lehetne írónak vagy művésznak mondani, hiszen egész irodalmi tevékenysége missilis levelekből áll, amelyekben személy szerint, élő szóval beszélget, feddöz, bizonyágot tesz és ujjong; mégis nemcsak korának, hanem eljövendő évezredeknek legnagyobb és legmélyebb szelleme, akiben magának a kijelentésnek örök csodái születnek meg. Csupa alázat és mégis a prófétai büszkeség, aki némelykor feneketlen depresszió mélységeiből de profundis zokog fel és az egész természeti világot, mint örök nyugtalanságot és megrendítő óhajtozást kozmikus líraként lelkesíti át, máskor «testben vagy testen kívül» elragadtatva, a harmadik égben kibeszélhetetlen titkok hallása és látása között jár, míg sápadt arcával, holteleven tetemként fekszik a sátor szőnyegén. Vidámabb, zengőbb dallamot nem énekeltek még, mint ő a szeretetről vagy a feltámadásról vagy az eleve elrendelésről; szomorúbbat sem annál, amelyben ő a test törvényéről, a megromlott emberi természet tragikumáról panaszkodik. Ma az élet harsonája, holnap a halál és az önvád kürtje. Ez a férfiú pneumatophoros, azaz valami mennyei fluidum árad belőle, egyéniségének olyan rádióaktivitása van, amely áthat

¹ Adolf Deissmann, *Paulus*, 2. Aufl. Tübingen, 1925. Vásárhelyi József: *Pál apostol*. Kolozsvár, 1916.

távolságokon, természeti és erkölcsi akadályokon, párázik belőle és foszforeszkál rajta a prófétai lelkesedés, belseje át van tüzesedve, a hite szinte sűt, a reménye világosít, mintha hirtelen csillagok gyúlnának ki az éjszakában: egy szóval a világ egyik legnagyobb vallásos géniusza. Egy a próféták közül, de mindannyioknak fejedelme.

Mit hozott ez az ember, mi volt a próféciájának a tartalma? Az egész egy név volt: a Krisztusé, egy jelkép: a kereszt; egy program: a váltság.

Éppen az a megrendítő, hogy mindezekhez hogyan jutott hozzá a tarsusi zsidó takács?

Pál zsidó ember és szigorúan törvénytisztelő, azaz farizeus, aki az atyák hagyományát, a Tóra örök parancsait, a vének rendelkezéseit hajszálnyi pontossággal tartja meg. Igaz akar lenni Isten előtt és ki akarja érdemelni, meg akarja szerezni áldását, helybenhagyását, segedelmét. Erkölcsi magatartással kívánja biztosítani életét és üdvösségét. Minden földi és mennyei jónak, egyéni és politikai értéknek ígérete és foglalata a Messiás, aki el fog jönni, hogy szenvedő népét felszabadítsa, régi dicsőségébe restaurálja és visszaállítsa e földön az elveszített aranykorszakot. De a Messiás visszajövele az igaz hittől függ. Minél inkább elmarad a nép a törvény megtartásában, a ceremóniák pontos gyakorlásában, annál távolabb esik a megváltás, a Messiás megjelenésének boldog pillanata. Éppen azért valami mérhetetlen gyűlölettel gondol azokra a gonosz tévelygőkre, akik egy istenkáromló, fiatal férfit, egy tetten ért lázadót Messiásnak tartanak. Méltó dolog volt, hogy ezt a forradalmárt, mint annyi mást, keresztben végezték ki. Csak az a szörnyű, hogy tanítványai hirdetik harmadnapon való feltámadását és hiszik, hogy sokak szeme láttára felvitették a dicsőségbe. Most pedig imádják őt és visszajövetelét várják. A tarsusi Saul ezt nem tűrheti. A vének megalkuvók és erélytelenek, de ő, a fiatal és elszánt ember, magára vállalja a kérdés megoldását. Leveleket kér a főpaptól, hogy bárhol találja is a keresztyéneket, börtönre vethesse, véresre verhesse vagy megköveztethesse őket. És e levelekkel útrakél Damaszkusz felé, hogy eltaposson egy lángot, amely esetleg felgyujthatná a világot.

És a damaszkuszi úton Pál találkozik a feltámadott Úrral. Hallja és látja, hogy a megfeszített Jézus feltámadott és él. Villámcsapásként éri ez a tapasztalás, amelyből azt következteti, hogy Jézus a Messiás. Régi élete egyszerre összeomlik s úrrá lesz felette, akit kergetett és üldözött s aki mégis szereti és átkarolja őt.

Krisztus tehát a megfeszített és feltámadott Úr, aki öröktől fogva az Atyánál volt és tőle született, aki a názáreti rabbi személyében testet öltött és aki a Keresztfán megáldozta magát, mint igazi főpap, hogy Ő benne Isten kiengesztelődjék a bűnösök iránt. Krisztus a láthatatlan és dicsőséges Király, aki egy új közösségbe veszi fel az embereket, új alkotmányt ad számukra, új néppé, országgá szervezi őket és közvetlen jelenlétével kormányozza ezt az egész birodalmat, míg egykor mint bíró meg fogja ítélni. Ez a Krisztus az, aki Pálra nézve a közvetlen, ősbizonyosságnak a foglalatosa lőn és aki őt egészen újjá teremtette. Krisztus él bennem, én Krisztusban élek, ez volt Pál számára a nagy tapasztalás, amelyet jelentőségében egy új világteremtéshez hasonlított, mondván: a régiek elmúltak, íme újjá lett minden.

Tehát Pálban az első tanítványok szelíd hite óriási fejlődést mutat. Ők Jézustól magától hallották az Isten atyai jószágáról való tanításokat. Jézus halála és feltámadása azonban rájuk nézve olyan tapasztalás volt, amellyel megbirkózni nem tudtak. Pál apostol ragadja meg a Krisztus halálának és feltámadásának igazi értelmét és az evangélium tanítását, amely az atyai szívről, a tékozló fiakat hazaváró hajlékról szólott, kiegészítette a Krisztus halálának, engesztelő áldozatának, szóval főpapi munkájának nagy gondolatával és megkoronázta a Krisztus királyságának új, teremtő koncepciójával.

De ezenkívül még egyebet is tett. A palesztinai meleg Jézus-élményt, amely egy kis, egyszerű körnek volt gyermek tapaszta-
 lása, letépte a zsidó partikularizmus talajáról és megjelent vele az akkori világ, az egyetemes kultúra aranykapujában. A kis judeai szekta Pálon keresztül megjelent egy egészen csodálatos pillanatban és csodálatos helyen, hogy átvegye a világ egyik legnagyobb történeti feladatát:

a legmagasabb kultúrának, legmagasabb vallásnak inspirátora és géniusza legyen. Éppen ezt jelképezi Pál Athénben. Egyetlen élőképben az egész nyugati kultúra szcénikai megjelenítése.

Ez a nagyszerű folyamat pedig, a történetírás nyelvén kifejezve, annyit jelent, hogy Pál apostollal a keresztyénség beleszakadt a hellenizmusba és azzal ötvöződve egy új világalakulásnak organizáló gondolata lőn. Ismernünk kell tehát a hellenizmust, mert ennek a formáiban volt mintegy eleve kidolgozva és predisponálva mindaz, amivé a keresztyénség a Pál hatására vált.

A hellenizmus¹ Nagy Sándor uralkodásánál kezdődik. Ez a csodálatos gyermek, minden idők egyik legnagyobb embere, hirtelen áttörte a történelem nagy védgátjait és kardcsapása után együvé özőnlött Ázsiának, Afrikának és Európának kultúrája, mint az egybeszakadó folyamok árja. Az oriens összeolvadt az occidenssel és elkészült arra, hogy valami eljövendő nagy megtermékenyülésnek legyen a méhe. Átváltozott a világ először a maga külső képében. A görög pólisok helyét felváltja a nagy imperium és ez az egész akkori ismerős világot egy egységes állammá szervezte. Megalkotta a világ egyik legnagyobb szellemi művét, a római jogrendet. Kiépítette az utakat és szabályozta a közlekedést, közben megindított egy egyetemes kereskedelmi kapcsolatot, amely Indiától Spanyolországig terjedt. Vége lett egyszerre nacionalizmusnak, lokális hazafiságnak. Az emberiség és az állam szinte egy jelentőségüvé vált, az ismert világ és a haza fogalma teljesen fődte egymást. A kozmopolitizmus a kor-szak első alaptényezője.

A vallásoknak, a véleményeknek, életstílusoknak ebben az óriás, szinte chaotikus forrongásában a görög filozófiának bizonyos végleges megállapításai váltak úrrá. Ezek a végleges megállapítások, eredmények leginkább a *Stoában* vannak összefoglalva s ez lőn a hellenizmus második tényezője. Mindenekelőtt a Stoa filozófiája monista volt. A különféle magyarázó elveket elvetette és egy princípiumra vezette vissza az egész világot. A dolgok mögött, mint annak lelke

¹ P. Wendland : *Die hellenistisch-römische Kultur etc.*, 2. u. 3. Aufl., Tübingen, 1912.

és középpontja, a világész rejlik, amely teremti, áthat és kormányoz minden testet. Ez a világész lélek, de tulajdonképpen tűz, amely ott lobog benn a világ titokzatos mélyein, teremti az egész kozmoszt és élteti mindaddig, amíg a testi világot, mint egy viselt ruhát, egy óriás világégésben fel-emészti, hogy az elégetthez mindenben hasonló új világot teremtsen. Az embernek tehát az a fő célja, hogy ezzel a világésszel és a belőle származó világrenddel harmóniában éljen, azaz a belátás irányítása mellett erényesen éljen, hogy a világtól függetlenné legyen és boldogságra jusson. Boldog a bölcs, a bölcs gazdag, erős, szabad. A balgatag rossz, nyomorult koldus, szolga, gyöngé. A bölcs független a világtól, a sorstól, istenek irigységétől és bosszújától. Erejét önmagában bírja és lelki élete megingathatatlan, zavartalan. Bizonyossága és pecsétje a bölcs szilárd és zavartalan lényének, hogy akkor távozik az életből, amikor neki tetszik. Az exagógé, a bölcs öngyilkosság a legszebb vég, amiben nagy embereknek része lehet. Íme itt volt egy világnézet, amely az embert az egész világtól függetleníti s mint összemérhetetlen értéket — föléje helyezi.

Harmadik jellemzője vagy tényezője volt a hellenizmusnak a vallásos szinkretizmus. Tulajdonképpen minden antik és orientális városnak vagy törzsnek más vallása volt, de ezek csak válfajai voltak egyetemes vallásalakoknak, amelyeknek határai sokszor a fajnak, a birodalomnak, a nemzetnek határaival estek össze. Most mind az ezerféle vallás a maga külön isteneivel, tarka kultúráival, beláthatatlan változatos-ságú ritualizmusával egybeözlött és elkeveredett. Róma szívesen fogadott minden vallást és megbecsült minden istent, polgárjogot adott isteneknek, vallásoknak és embereknek egyaránt. De ebből az elkeveredésből a lelkek mélyén valami ösztönszerű, csendes megállapodás tevődött össze. Nem az, amire Róma gondolt: hogy mindegyik isten igaz, hanem ennek éppen az ellenkezője, hogy egyik sem igaz. A relativitás és az esetlegesség kezdte őrlni az egyes vallásalakokat és a megrendült lélek riadtan vagy szomjasan tapogatózott valami nagy valóság után, amely e kételkedésből, e viszonylagosságból kiszabadítja és az életet örök

fundamentumra állítja. Mindinkább beivódott a lélekbe valami sejtelem arról, hogy csak egy Isten lehet. Ez az egy és örökkévaló van elrejtve a ceremóniák és szimbolumok tarka szőnyege mögött. Próbáltak neki nevet adni, próbálták alakját körülírni, de ez a vallásos szinkretizmus már ezt a feladatot megoldani nem bírta. Ez csak odáig jutott el, hogy a láthatatlan egy, örök, igaz Istennek kényszerűségét valami epesztő sóvárgással megérezze és az élet ösztönös logikájával megállapítsa.

Új tényezőképpen várta, mint kialakult óriás életforma, a keresztyénség átteremtő erejét, a császárkultusz. Rómában minden isten otthont talált és a birodalomban mindenik számára lehetett oltárt emelni. De ezenkívül volt egy nagy vallásos gondolat és gyakorlat, a császárkultusz. Az egész emberiség a római imperiumban találta meg egységét és szervezetét, a római imperium pedig kicsúcsosodott a korlátlan úrban, a császárrban, akit akkor Kyriosnak neveztek. Mint ahogy a nagy nemzeti vallásokban a fejedelem az Isten személyese, az élő személyiség formájában tovább uralkodó totem, úgy lőn a császár személye a megtestesült gondviselés, az örök isteni permanencia, minden hatalom, áldás és erő kútforrása. Mindazt, amit Isten a történelemben, a nemzeti életben, a társadalomban, a művelődésben, háborúban és békében, igazságszolgáltatásban és törvényhozásban, jogfejlesztésben és jogalkalmazásban egy nép érdekében tehet, a császár személyén, mint egyetlenegy közbenjárón keresztül tette. Minden összejövetelel a császárról kultikusan kellett megemlékezni, minden oltáron ott állott az ő képe. A hozzá való viszony az imperiumhoz való viszonyt szabta meg: aki ellene lázadt, kívül esett a nemzeti közösségen és az imperium ellensége lőn. Keresték az analógiákat a különböző vallásos alakokban, melyik szolgálthatna teljes és új képet az egyetemes kultusz számára. Ezt annyival inkább tehették, mert az egész görög világ tele volt az emberistenítés kísérleteivel és képeivel. A keleti vallások pedig, ha nemzeti vallások voltak, a fejedelmet Isten képmásául, erőinek nagy emberi transzformátorául tekintették. Mindezeket felvette magába a császárkultusz és a Divus, az Augustus földi

Zeusszá, ember-Apollóvá, Oziris-inkarnációvá változott át. Benne közvetlenül egy láthatatlan mennyei világgal lépett kapcsolatba a birodalom minden egyes tagja : a Kyrios volt a titkos cselekvő, a nyilvánvaló kép, a mérték és a cél, az állandó kijelentés és az örök szuverén isteni akarat.

Ugyanekkor pedig tele volt a birodalom olyan vallásos közösségekkel, amelyeket a vallástörténet misztérium-közösségeknek ismer. Egy meghaló és feltámadó istennek a híveiből alakultak ki. Magukat elszakították a világtól és megrendítő rítusaikat titkosan, csakis beavatottak részvételével hajtották végre. Ez a kultusz abból állott, hogy a meghaló isten fájdalmában, gyászában eddig egészen ismeretlen, kozmikus természetű, élmények által résztvettek és a feltámadó isten eget-földet betöltő és megreszketető örömében a félig átélt halálból félig átélt új életre támadtak. Ez a titokzatos szentség védekezett a profanizáció ellen. Nehéz próbák, hosszú vizsgálatok után engedtek be valakit maguk közé. Megrendítő szimbolumoknak során keresztül vezették a kimondhatatlan központi élményhez. Ezt az élményt rendesen egy szimbolikus cselekmény hordozta, vérben való megfürdés, mámoros evés vagy ivás, a testnek megöklése, álomból való felébredése. Mérhetetlen szomjúság, valami kétségbeesett, vak keresés nyilvánult meg ezekben a különös szertartásokban, amelyeket mai szemmel nézve alig tudunk megérteni, csak akkor, ha meggondoljuk, hogy a misztériumvallások is az emberi történelem nagy preformált mintái voltak, amelyekben egy magasabb isteni erőnek kellett beleömlenie.

Mindezekhez vegyük hozzá, hogy az egész hellenizmus tulajdonképpen egy nagy dekadencia volt, az az életforma, amidőn a kultúra civilizációvá változik. Minden bizonytalan, minden relatív, az emberek fáradtak és szkeptikusak, nincs semmi új erő, összefoglaló gondolat, nagy egységes inspiráció, amely a lelkeket megragadhatná és egybefoghatná. Minden külső egysége mellett is bensőleg darabokra tört világ, amelynek mintázatában azonban nyilvánvalóan kivesszük a nagy világtörténelmi előkészítés fölséges nyomait. Az egész emberiség, mint egy imperium nagyszerű jogrendje. A világ, mint összefolyt ezerszínű matéria, egyetlen új kultúra számára.

Óriási szükségérzet a monoteizmus felé, nagy és elpusztíthatatlan igény gyökeres etikai megújulás után és szakadatlan keresése és kitapogatása egyetlen uralkodó személyiségnek, akiből minden isteni erő árad és aki egy új világnak gyökere, törzse és koronája, a népek pásztora, az idők felett álló bíró, a lelkek és nemzetek királya, az Élet Fejedelme. Ez a valaki, aki után eseng a hellenizmus, népét kiválasztja ettől a világtól, a halál és az élet szent misztériumaiban magával egyé teszi, egyetemes érvényű szimbolikus cselekménnyel elpecsételi és tulajdonába veszi; megáll az idő csúcspontján, az örökkévalóság küszöbén és új világot teremt az élni akarók számára. Ki lehet ez a Valaki, akinél nagyobbat nem gondolt a világ és akinek emberfölötti jelentősége Pharosként magaslik ki idők és történelmek hullámaiból?

Most már megértjük, hogy miért történhetett meg az a mondhatatlanul nagy csoda, hogy a Judeában támadt zsidó szekta, a keresztyénség, egyetlen embernek missziója és életműve által, a hellenizmus chaoszában egy teremtő gondolat kristályfonalává vált és néhány száz embernek primitív tanításából négyszer 70 év alatt Nagy Konstantinusz keresztyén világbirodalma áll elibénk. Azért történhetett ez meg, mert mindaz, amit a hellenizmus mint igényt, vágyat, kérdést évszázadokon keresztül előkészített, Pál missziója felelettel, léttel, teremtő igével tölti be. Ezer vajjon-ra és tízezer vajhá-ra egy-két «igen és ámen» úgy felelt, hogy e feleletből megszülethetett nyugat kultúrája, az emberi művelődés betetőződése.

Az egyetlen, de ismeretlen Isten keresőinek Pál egyetlen igével felelt: akit ti nem ismertek és mégis imádtok, az a mennyei Atya, ki örök szeretettel tekint e világra és annak megromlott szépségét, elveszített dicsőségét ingyen kegyelemből restaurálja. Megismerte a világ az ő nevét és megkezdődött az új teremtés.

Ennek az Istennek a neve olyan világosságot gyújtott, hogy egyszerre lehullottak a bálványok, elporladtak az ol-tárok, elszállott a hekatombáknak a füstje, kiapadt a tauro-boliák vére és az antik templomok elmúlt emlékek kriptáivá változtak át.

Ez az Isten örökkévaló, mindenütt jelen van és szabad teremtő. Mint igazság és mint kegyelem jelenti ki magát. Mint igazság, pusztító tűz, bűnnel, vérrel, világgal szemben. Mint kegyelem, megújító és csodatevő erő, minden bűnbánóval, minden hívővel, minden keresővel és minden újrakezdővel szemben. A vele való közösség nem szertartáson, törvényen vagy rituson nyugszik, hanem a lélek szabad, benső tapasztalásán, a helyreállított istenkép és a kiengesztelődött Isten boldog találkozásán. Mindez nem mítosz és nem fikció, mert Istennek minden dicsősége, ereje, akarata, szentsége és kegyelme testet öltött a názáreti Jézusban, aki belőle való, vele egylényegű és minden Igéjében, minden cselekedetében, imádságaiban, példaadásában és tanításában teljesen és tökéletesen kijelenti, képviseli és elpecsételi a Láthatatlant. Jézus a végleges és örök próféta ; amit Istenről emberi szerkezetünkben tudni lehet, mind ő mondja meg és ő mindent megmond, amit emberi szerkezetünkben megérthetünk és elhordozhatunk. Nincsen olyan kérdés, amelyre ne ő volna a végleges és boldog felelet. Ő az ismeretnek soha ki nem apadó forrása, évezredek, világrészek, kultúrák, korok, nemek, nyelvek, fajok és ágazatok számára. Krisztus a végleges, a teljes, a mindig új és mindig ugyanazonos kijelentés, Krisztus az örök próféta.

De ez még nem elég. Krisztus nemcsak a testté lett Ige, hanem a legszentebb, az örök áldozat. Az a világ, amely védekezett ellene, nem tudta elviselni szentségét, igazságát, tisztaságát, az új élet dicsőségét, azt a különös törvényt, hogy az elsők utolsók lesznek, s az utolsók elsők, hogy aki uralkodni akar, szolgáljon, hogy a szeretetnek nincs határa, hogy legnagyobb jó a lélek. Nem tudták elviselni azt a nagy törvényt, hogyha a te szemed megbotráncoztat téged, vájd ki azt, mert jobb neked vakon menned az életre, mint látó szemmel a Gyehegnára. Nem tudták elviselni, hogy szeressétek ellenségeiteket, áldjátok azokat, akik titeket atrociznak, imádkozzatok azokért, akik üldöznek és kergetnek titeket. Ezért halálra keresték, keresztre szegezték és a gyalázat fáján, tövissel megkoronázva, átszegezett tiszta testéből lelkét kilehelte. De a keresztt csak véres oltár volt,

amelyen megáldoztatott a legnagyobb érték, az új világ első zsengéje, az egyszülött és szerelmes Fiú. Harmadnapon halottaiból dicsőségesen feltámadott, s ezáltal a kereszt nagy áldozata minden értelmet felülhaladó véget nyert. Hozzája tértek azok, akik átszegeztek, térdet hajtottak neki ellenségei és a kereszt nagy áldozatáért Isten minden megtérőt azzal a szeretettel fogad, amellyel egyszülöttjét elbocsátotta. Kiengesztelődött a megromlott világgal és a lázadó emberek kibékültek vele. A keresztfán lecsorgó vér elégtétel volt az Isten igazságosságának, s egyszersmind újjászületésének feredővíze azok számára, akik megtértek.

De még ez sem volt elég. A feltámadott Krisztus átvette egy lelki birodalom kormánypalcáját. Ő lett az igazi Kyrios, az új ország törvényeinek, közigazgatásának, alkotmányának forrása és képviselője. A feltámadott Úr nem test és vér többé, hanem pneuma, lélek, amely egy új életnek a csirája és az ereje. Azt, akiben megfogamzik, foglyává teszi; rajta elhatalmasodik, áthatja lényé legmélyebb vonásait, felébreszti a benne alvó istenképet és olyan csodát mível vele, mint a vad olajfával a beléje oltott nemes gally. Új, mennyei életszépségek gazdag termésétől roskad az életág. Új erők, igazságok és szépségek támadnak a népek életében. Átitat mindent, ami meghódol neki, az ő különös, sui generis élete. Elindul végezni a maga csodáit: övé a betegek, kicsinyek, üldözöttek, együgyűek és alázatosak birodalma és éppen azokból építi fel országát, akik e világ szerint már elkallódottnak látszottak.

Misztérium Krisztusnak, mint Kyriosnak halála és élete. Misztérium az ő neve és ismerete: örök kiválasztás útján érkeznek meg közelébe a lelkek, és akiket ő egyszer megragadott, kezéből soha ki nem ejti. A világ eresztékei recsegnek, közeledik a nagy szétozlás, egybetakartatnak az egek és lehullanak a csillagok, váratlanul megérkezik a Bíró ítélni eleveneket és holtakat, de a szétozló világból megmenekülnek a hívők, azok, akik el vannak pecsételve, akik kezükben tartják a fehér kövecskét, amilyennel a Divus hívogatta nagy áldozattételekre az ő népét. Sietős, remegő, mindenre kész világ, amely az üldözések lángjai között a

boldog vég megnyilatkozó egeit látja. Mindaz, ami látható, elmúlik és a széthulló kozmosz horatoszból szemünk előtt kinő a kozmosz aoratosz. Ez a keresztyénség summája abban az emberben, akiben a korszak lezárul és aki egyedül áll Pálhoz fogható nagyságban az antik világ alkonyán. Pál és Augustinus, egy alfa és omega a hellenista keresztyénség kezdetén és végén.¹

Az eschatologikus vízió azonban nem a világ végében, hanem az új történelmi fordulatban valósult meg. A széthulló római birodalom alkotmányában új spirituális birodalom alapjai vannak levetve. Ez az egyetemes keresztyén egyház. A széttépett, agyoncáfolt, ezer ellenmondásba került görög filozófia helyett egy új, intelligibilis világ alakult ki, a keresztyén hit rendszere, amely mindent átvett a görög filozófiából, de mindennel a keresztyénség örök igazságait öntötte formába. Az elveszett lelki egység helyett évezredre szóló gránitegység támadt, az aláásott tekintély omladékai felett a földtől az égig egy új isteni tekintély, a kinyilatkoztatás ércoszlopa áll. A kicsinyek, üldözöttek, betegek, együgyűek felemelkedtek a katakombák mélyeiből, a cirkuszokban kiömlött vérből új hitvallók beláthatatlan serege támadt és a «harmadik nép», a mélységből néhány száz év alatt felemelkedve, átveszi a látható és láthatatlan világ kormányzását. Északról, keletről beláthatatlan tömegekben özönlő új népek, vad és durva barbárok serege meghódol ennek a gyémánt alkotmánynak, friss vérét beleönti a csillogó formákba és kialakul a római imperium spirituális mása, az egész emberkultúrának egységes szervezete, egy egyházban és egy államban, mint *corpus mysticum*ban. Ami az antik világból e nagy palingenesisben nem született újjá és nem épült bele a keresztyén kultúra nagy alkotmányába, törmelékké, lim-lommá, porrá és sárrá válik és kihull a világtörténelemből. De ami beépül, az új tartalmat nyer. A dór templomok helyett gót templomok nyúlnak az égbe. A görög szobrok szeme felnyílik és mint egy Pyg-

¹ Harnack : *Lehrbuch der Dogmengeschichte*, IV. Aufl., Tübingen. *Das Wesen des Christentums*, Leipzig, 1903. Troeltsch, *Augustin, etc.* München, 1915.

malion-csókra élet, jellem sugárzik egy ezredév múlva támadó utódaikon. A háttérnélküli, éles körvonalú festészet távlatot és mélységet kap, fény és árny veszi át a merev körvonalak helyét, s élő, sugárzó ablakká válnak, amelyen át az élet új dimenzióiba nézünk. Vontatott, néha üvöltő, egysípú, artikulátlan zenéből megszületik a hangok csodálatos világa, a polifónikus és kontrapontos zene, amelyből egy zengő kozmosz minden árnyalata, rejtelve, tárgyatlan örök lelki-sége bontakozik ki. Aphrodite és Astarte szimbolumai, a Maccebák, Phallosok örökre eltűnnek és helyettük ott mosolyog a szüzanya a gyermek Jézussal. A kereszt, az antik világban a kárhozat jelvénye, az üdv és diadal szimbolumává válik és ott ragyog a kultúra dómjának tetején. Odysseus horizontális kalandozásai helyett Dante vertikálisan, mélységekbe és magasságokba száll. Aischylos és Euripides tárgyi tragikuma helyett Shakespeare jellemtragikuma mutatja az élet mélységeit. A hierodulosokból földet és elmét művelő szerzetesek lesznek és a hierodulákból Szent Terézek és Lorántffy Zsuzsánnák. A szavakon nyargaló és szőrszálhasogató, pénzért megvehető szofistákból Aquinói Tamások, Kantok és Fichték. Az ifjakat szerető és rontó antik öregekből Paulai szent Vincék és Pestalozziak, a Messalinákból Jean d'Arc-ok, Temistoklesből Cromwell, Alkibiadesből Roland és Bouilloni Gottfried, Diogenesből Assisi Ferenc. És ha nem az ellentéteket keressük, hanem a nagyszerű analógiákat, még mindig óriási közbevettetést látunk Platon és Augustinus, Aristoteles és Aquinói Tamás, Anacreon és a trubadurok, Plotinosz és Hegel, Nagy Sándor és Napoleon között. Ez a nagy közbevettetés nemcsak az az ezer, kétezer esztendő, amely közöttük van, hanem az a keresztyén-ség, amelyik bensőleg elválasztja, bár külsőleg egybekapcsolja őket.

Pál néhány hagymaszagú görög naplopónak prédikál az Areopagoson az ismeretlen Istenről. S mikor az ismeretlen Istent megismerik, íme : a régiek elmúltak, újjá lett minden!

II.

A keresztyénségnek az antik világgal való ötvöződése egy egységes és egyetemes kultúrát termett. Ez a kultúra egészen egyházi volt, mert benne minden az isteni kinyilatkoztatás rendszerét szolgálta.¹ A természeti világ és a spirituális világ azon egy törvényszerűségének volt két fokozata. A társadalmat két óriási egység fogta össze, az egyetemes egyház és az egyetemes állam és mindkettőnek irányítója és inspirációja, a kultúra legfőbb őre és szervezője a hierarchia volt. Így az egész emberi társadalom éles dualizmust mutatott: el volt benne választva a keresztyén és a nem keresztyén és egymással úgy állott szemben, mint az antik világban a görög és a barbár. Ismeretnek és akaratnak legfőbb mértéke és normája a Pontifex Maximus kezében levő isteni törvény. A tudomány csúcsa és betetőzője a kijelentett teológia, amely a görög filozófia fogalmi rendszerében dolgozta fel a keresztyén kinyilatkoztatás igazságait. A művészetnek tárgya, mecénása és inspirációja az egyház. A társadalom sejtrendszere örökre megállapított keretek között helyezkedett el és mintegy óriási kaptár gyűjtötte az arany mézét azok számára, akik a világ intézői voltak. Mikor ez a kultúra megtelt feszülő energiákkal, megkezdte expanzív munkáját: a keresztes hadjáratok voltak e világnak nagy vállalkozásai, amelyekben a kard hatalmával uralmát a pogány világra is ki akarta terjeszteni.

De ebben a látszólag egységes kultúrában mély és kiegyenlíthetetlen ellentét rejtett. Ez a nagy ellentét abból származott, hogy a keleti vallásos élmény és a hellenizmus minden ötvöződés mellett is megmaradt két idegen világnak. Éppen az választotta el őket egymástól, hogy összekapcsolódtak. Olyanok voltak, mint a gót csúcsív. Két egymástól távolálló és külön alapokon nyugvó fal a magasban hegyes boltképpen összeért. A két világ élőlény volt: lombjaik összehajolhattak, mint az erdő gótikája, de a bennük rejlő őserő igyekezett felágaskodni és egyiket a másiktól elválasztani.

¹ Troeltsch, *Geschichte des Protestantismus in der Kultur der Gegenwart*, Leipzig, 1922.

Így jelenik meg a középkor végén a hellenizmus új, kései kivirágzása : a renaissance. Eleinte ártatlan és kivételes játéknak látszott, de beláthatatlan következményekkel járt : a keresztyén kultúra első nagy válsága. Gyökerében megtámadta az egyházi kultúrát : a divinummal szembeállította a humanumot, az aszkézissel Epikurost, a csodával a naturát, a teológiával a filológiát, a kijelentéssel a tudományt.

Közben pedig megtörtént egy másik meghasonlás, a válásos. Az egyházi kultúra, bár alapkoncepciója megmaradt, két típusra szakadt : a régivel szemben állott az új : a sákramentummal az Ige, az intézménnyel a gondolat és a személyiség.

Újkori kultúránk ennek a négy tényezőnek kombinációja. A vallásos meghasonlás szembeállította egymással Északot és Délt, a germán és a román népeket. Óriási harca két ponton ért véget : a westfaleni békében és az angol forradalom összeomlásában. Mikor vége volt a harcnak, mintha új világba érkezett volna az ember. A holtfáradt Európát váratlanul meghódítja a renaissance és humanizmus második, győzelmes roham : a felvilágosodottság.

Ezeknek az új erőknél eredményeképpen állott elé a mai modern kultúra, amelynek jellemzője a szekularitás, az egység hiánya és az individualitás. Ez a folyamat világnézetben a felvilágosodottság győzelme. A theológia helyére a tudomány, főképpen a természettudomány jön, a tekintély elve helyett a kritika lesz a győztes, a gótikát először a renaissance, azután a barokk pótolja, ennek lehanyaglása után az egységes stílus hiánya jellemzi ; politikában először az imperializmus, azután a nacionalizmus, végül a kozmopolitizmus nagy stációi látszanak ; életstílusban először a liberalizmus, azután a független morál, végül a relativizmus. Kultúránk sugárnyalábját két lencse határozza meg. Egyik Páltól Augustinusig tart és egységbe fogja a színes sugarakat. Másik az Aufklärung, mely a középkor egységes fénycsíkját újra alkotóelemeire bontja. Ezt a két funkciót lehet két szembehelyezett félgömbnek is nevezni. Amazt az integrálódás és szintézis jellemzi, emezt a differenciálódás, analízis és széthúzás ; amaz a transzcendencia formáló elve alapján a túlvilágra vonatkozik, emez először immanens, azután

egészen világszerinti és végül a földi életre vonatkozik csupán. Amabban a közösségi erő az uralkodó, emebben az egyéniség bontó elve. Amabban látható egység mellett láthatatlan a szervezet bonyolultsága, emebben látható a szervezet ezerágú tagozata, de láthatatlan az egység. Amaz monarchikus és heteronom, emez autonom és minden részében autarchiájára törekszik.

Ha az így előálló modern világot részleteire bontjuk, a következő eredményeket nyerjük.¹ Egyetlen igaz egyház mellett sok különböző egyház van, amely mind független, egyenlő és a viszonyosságot vagy igényli, vagy élvezi. Eleddig egyetlenegy nagy közügye volt az emberiségnek: a vallás. Most azonban a vallást szeretik magánügynek nevezni. A vallásos közösségek nem adják az egész emberi élet acélbordázatát, hanem független, egymásba átömlő, szabad egyesületek formájában élnek tovább. Az állam, mint a földi szuverénítás hordozója, az egyes felekezeteket azon mértékben támogatja, amilyen mértékben hasznukat veszi, legtúlzóbb formában pedig magától teljesen elszakítja, ami igen sokszor a csendes elnyomással egyértelmű. A teológia kiszorul a tudományok organizmusából. Nemcsak, hogy nem telje és teteje a tudománynak, hanem többé-kevésbé kétségbevonatott értékű alkalmazása a tudománynak olyan célok és érdekek szolgálatára, amelyek kívül esnek a tudományos megítélés határain és az egyéni hiedelmek körébe vágnak. A teológiában háttérbe szorul, elárul annak lelke, a dogmatika. A történelmi diszciplinákat pedig felszívja vagy magával ragadja az egyetemes történetírásnak ezerváltozatú és a mindenkori világnézettől függő munkássága, amelyből óriási hitbeli nehézségek támadnak a teológiai világméretekre nézve. Csak a gyakorlati teológia maradt meg a maga önállóságában, de elveszítette tudományvoltát és jellegét. Ezért megindul egy egyébként nagyszerű munka, amely teológia helyett vallástudományt ígér, azaz a modern tudományosság eszközeivel vizsgálja a vallás pszichológiai természetét, világmagyarázó értékét, egyetemes kultúra-

¹ Troeltsch: *Die Bedeutung des Protestantismus für die Entstehung der modernen Welt*, 4. Aufl. München, 1925.

képző erejét, hogy a végén, mint összehasonlító vallástörténet, vagy a néppszichológiának, vagy az egyetemes szellemtörténetnek egyik szelete legyen.

Új államelméletek támadnak, amelyek az állam természetét vagy a kölcsönös szerződésre, vagy pedig a hatalom társadalomképző erejére vezetik vissza. Minden földi jónak elosztója és organizátora az állam, amely befele a szabályosan létrejött közakaratot végrehajtja, kifele az állampolgárok közös és egyéni érdekét képviseli és a nemzetet, mint egy közös történelmi szellem alapján organizált szocietást, minél teljesebb kulturális kifejlődéshez és érvényesüléshez segíti. Igen hamar hajlik a közgondolkodás arra, hogy az állam legfőbb tiszte a nemzetgazdaság fejlesztése, és különböző elméletek támadnak arról, hogy miképpen állanak elé a javak, mik a szétosztás törvényei, hogyan kell termelni és hogyan kell annak áldásaiban az osztó igazság szerint mindenkinek részesülnie.

A középkori társadalom isteni kategóriái között helyezte el az emberi életet. Ezeket a kategóriákat a kijelentésből vette és hozzájuk mindvégig hű maradt. Első ezek közül a felsőség isteni eredete. Mint ahogy a családban a pater familias isteni jogon uralkodott, úgy az állam szuverénje sem a nép akaratából, hanem Isten kegyelméből viselte méltóságát. Másodszor a társadalom élesen tagozódott osztályokra volt berendezve és egyikből a másikba természetellenesen, kivétel és csoda által juthatott valaki. Más szabta meg a kereteket, amelyekben belül az emberek elhelyezkedtek. Születésénél fogva tartozott valaki osztályba és hivatásba. Születésénél fogva dőlt el sorsa és életstílusa. A földművelést a jobbágyság elve szerint képzelték el, az ipart a céhrendszer kategóriái fogták össze. A tulajdont az allodiális vagy feudális gondolat szabályozta. A kereskedelem nem foglalkozás, hanem kaszt volt. nem egyszer egy-egy fajnak vagy nemzetiségnek a birtokában. Miután a foglalkozás predisponálva volt, vagy robotképpen hordozta valaki, vagy pedig személyiségének latbavetésével, odaadásával hivatássá magasztosította.

A modern világban ezzel tökéletesen ellenkező társadalomelmélet lett győzelmessé. A nemzeti akarat parlamen-

táris formák között jön létre, a kormány, sőt esetleg az államfő a polgárok bizalma alapján viseli a hatalmat. Minden pálya szabad, törvény előtt mindenki egyenlő, az emberek értékét nem társadalmi állása, születése vagy a felsőségtől nyert rangja adja meg, hanem egyéni értéke. A parlamentarizmus szükségképpen liberalizmussá válik, a liberalizmust tartalommal a demokrácia tölti be.

Ennek a fejlődésnek végső pontján azonban egy új, ma még beláthatatlan kérdés merült fel. Reájöttek az emberek arra, hogy ebben a világban tulajdonképpen két osztály van, a tőkés és a munkás. Ebben a pillanatban két rendkívül messze kiható gazdasági koncepció állott szembe egymással, amelyik más-más választ adott arra a nagy kérdésre, ki a javak tulajdonosa, az egyén-e vagy pedig a köz? Így jelent meg láthatárunkon történelmünknek legnagyobb kérdése és eljövendő századoknak legnagyobb problémája, a kapitalizmus és a szocializmus, illetve a kommunizmus ellentéte. Szocializmus és kapitalizmus között nem az a különbség, mint arisztokratizmus és demokratizmus között, mert ezek fokozati különbségek, hanem lényeges, egymást kirekesztő ellentét van közöttük, egyiknek alul, a másiknak felül kell maradnia, mert egymás mellett nem állhatnak meg.

Talán nem csalódom, ha ezt a szakadást tartom a nyugat-európai kultúra szempontjából a legnagyobb jelentőségűnek. A kapitalizmus volt az a tektónikus sziklaréteg, amelyen egész kultúránk felépült. Ennek az alapnak forradalmi meg-ingatása egész kultúránk összeomlását vonhatja maga után. Ezt semmi sem bizonyítja jobban, mint az orosz forradalom. Az orosz forradalom azért végzetszerű, mert nemcsak a kapitalizmus ellen támad, hanem mindaz ellen, amivel a kapitalizmus összefonódott, tehát egész jelenlegi kultúránk ellen. Éppen ezért ez a forradalom vallásellenes, mert azt hiszi, hogy a vallás a kapitalizmus terméke és velejárója. Antikrisztianizmus, mert a keresztyénséget nem tudja elválasztani attól, amit kialakulása után megtartani, konzerválni akart. Tehát vadul támad Krisztus ellen és Judásnak akar szobrot emelni, a Megfeszítettel szemben kultuszt rendez be a vérbajos Lenin bálványképe előtt. Hadat üzen mind-

annak, amit Krisztus tanított: a lelkiségnek, a jóságnak, a szeretetnek, áldozatnak, a láthatatlan világnak; hadat üzen nemcsak a keresztyén hitnek, hanem a keresztyén erkölcsnek. Rossz az, ami a Krisztus szellemét leheli, jó annak az ellenkezője. Krisztus a lélek primátusát tanította, a bolsevizmus tagadja a lelket, és a test gyönyöreit, jogait prédikálja. Krisztus a szeretetet, lemondást, önfeláldozást hirdette: ők a gyűlöletet, ragadozást prédikálják; Krisztus az istenfiúságot proklamálta, ők már a divinitással szemben nemcsak a humanitást hirdetik, hanem az animalitást, sőt a bestalitást. — Krisztusnak szent volt a család, az anya, a szülő — a bolsevizmus hirdeti a szabad szerelmet, eltörli a családot és a gyermeket felmenti a hála és engedelmesség törvénye alul. A Lenin kőtablája tökéletes ellentéte a Mózesének, mert ezt tartalmazza: Nincs Isten, őt imádni bűn, káromolni kötelesség, ünnepet szentelni sérelem az emberi méltóságon, apát-anyát tisztelni társadalomellenes, ölni szabad, ha erősebb vagy, lopni a legnemesebb emberi hivatás, a paráznaság éppoly közömbös és szükséges életfunkció, mint a lélekzés, hamis tanubizonyság nincs s a másét elkívánni éppen olyan állampolgári kötelesség, mint a hazaárulás megakadályozása. Mivel a Mózes törvényének ez a foglalata: légy ember; a Leniné: légy szabad felsőrendű állapot. Nietzsche romantikus filozófiája a Lenin társadalmában ölt testet.

Egy új szellemi nagyhatalom állott elé, amely pótolni kíván minden kijelentést, orákulumot, és ez a tudomány. A tudománynak alapfeltétele az, hogy elfoglaltságtól mentes legyen és hogy az egész emberi ismeretet egységes rendszerben dolgozza fel. Kíválsága a kritika joga, azé a kritikáé, amelyet néhány századdal ezelőtt még minden bűn forrásának tekintettek és mint proton pseudost, máglyával büntettek, most azonban, az újkori tudomány atyja egyenesen szentnek nevezi. Ez a kritika mindent szétbont és nagyszerű új felfedezésnek lesz a szülő anyja, de e mellett az emberi ismeretet a metafizikától való féltében relatívvá teszi, a relatív tudomány pedig megteremti az eunuchok világnézetét, a szkepszist. A szellemtudományok lassan sorvadásnak indulnak, egészen a legújabb időkig és elfoglalja a küzdő-

tért egy új tudomány, amely egyedül bizonyos, egyedül igaz, mindenre elégséges és csodatevő, a modern arcanum, a természettudomány. A természettudományban megváltozik az egész világkép. A végtelenség tudományos, azaz vallástól mentes tényezővé válik. Az ismeret egész birodalmára az októrvény abszolút érvénye terjed ki és nincs sehol egyetlenegy hajszálnyi hely sem a csodára, sem az isteni közbenyúlásra. Fennen hirdetik, hogy a világ minden tünényét megmagyarázzák, a nélkül, hogy szükségük volna az Isten lényének hipotézisére.

A természettudománnyal együttjárt annak alkalmazása a technikai vívmányokban. Az utolsó századév alatt az emberiség a technika terén nagyobb haladást tett, mint azelőtt 2000 esztendő alatt. Óriási lendületet adott a technikának a modern emberiség legnagyobb erőfeszítése, a világháború, hiszen a technika tulajdonképpen az erőfeszítés lélektani tényéből következik, miután nem egyéb, mint az emberi erő érvényesülése az elébe tóduló akadályokkal szemben. Éppen ma élünk olyan időben, amidőn visszafojtott lélekzettel naponként új technikai vívmányok kibeszélhetetlen meglepetésein csodálkozhatunk. A lehetetlen módon felhalmozódott tőke, mint óriási erőtartalék utat keres magának. A bámulatos pontosságra fejlődött természettudomány a tőke ezen parancsoló igényének nem tud ellenállni és szolgálatába szegődik. A közlekedéssel és gazdasági szövődésekkel egységbe font nyugati társadalom pedig eddigelé a legkedvezőbb talaj egyfelől a verseny paroxizmusára, másfelől pedig a közös nagy vállalkozások létrehívására. Egy új mindenhatóság lép bele életünkbe, a technika, amely a fizikát és kémiát tökéletesen igénybeveszi, áthatja és virtuozitássá fokozza a chirurgiát éppúgy, mint a művészetet és azonkívül marad ereje a nemzetien szervezett öncélú erőjátékok, a sport számára. Amint a görög világot a filozofálás jellemezte, a középkort a lelki gyakorlat, az indusokat a keleti kontempláció, úgy jellemzi mai civilizációnkat a technika és a sport, amely az emberi akarat és képesség határait hihetetlenül kitágította és a kollektív mindenhatóságnak öntudatával tölti el a lelkeket.

Egészen új világ állott elé az életstílus tekintetéből is. A középkorban közmegegyezés volt a felől, hogy a világ magában véve rossz, a természet pitvar vagy börtön, a test a Sátán rabszolgája és a mi ősi ellenségünk minden incselkedése, kísértése ezen keresztül támad vagy fenyeget minket. Most a természet beláthatatlan méretű univerzummá vált, amelyet vagy mint az egyetlen isteni erőforrást és erőműdiumot csodálnak, vagy pedig, ha szimbolumul fogják fel, olyan transzparenssé válik, amelyik elnyeli és a maga fényévé változtatja az istenségét. Ebben a világban nincs többé hely arra, hogy a jó és rossz világprincípiuma birkózzék benne egymással. Nincs hely benne arra, hogy az Ige megtestesülésének egyetemes csodája megtörténhessék és nincs hely benne arra, hogy e nagy és örök csodának millió imitációja: az egyéni újjászületés csodája végbemenjen. Különben is ez az óriási mindenség és benne az ember a maga ezerváltozatú életével, külső és belső világának árnyalataival és összefüggésével, a mindenkori művészetnek tárgya, és az a művészet, amely ezt az életet ábrázolja, kiöli az aszkézist. Brunnetière nagyon jól érezte, hogy minden művészetben van valami erkölcstelenség.

A középkor teljes kivirágzását egységes művészeti stílusban, a gótikában lelte. Annyira egybefonódott vele, hogy ma is még az európai kultúra ideális határait a gót templomok adják. Éppen olyan éles topográfia ez a művészet-történetben, mint a növényvilágban az olajfa-, a bükk-, a cser- és a fenyőfa-zóna. A gótikát hirtelen megszakítja egy új egységes stílus, a renaissance. A renaissance távolról sem volt olyan egyetemes, mint a gótika, miután egy arisztokratikus, kivételes és gyökértelen kultúra belenyomulása volt a tőle merőben idegen gótikus világba. Azonban a renaissance nagyon hamar átalakul barokká, amely félig az ellenreformáció, félig pedig a felvilágosodott abszolutizmus stílusa volt. Határozottan érezhető már benne a dekadencia: olyan, mint egy elcsavarodó és kipúposodó gótika. Az, hogy olyan nagy kedvvel nyúlt vissza renaissance motívumok iránt, csak azt bizonyítja, hogy magában véve nem volt elégséges, aminek csattanó ellenpróbája az, hogy rövid ideig tartó virágzás után visszahanyatlott, színtelen és erőtlen klasz-

szicizmusban vagy rokokóban aprósodott el. Az egységes stílus az empire-ben mégegyszer új életre próbált kelni és azután a biedermeierben örökre lealkonyodott. Többé nem volt lehetséges az, hogy az építészetben egységes stílus támadhasson. Legfőnnebb napjainkban, a technikai alkotások, erőközpontok, gyárak óriási vasbeton építkezéseiben, az amerikai felhőkarcolókban lehetne megsejteni inspirációnélküli civilizációnk és technikai kultúránk tapogatózását valami egységes, szigorú építkezési stílus után, amelyikben a szépséget megölte a praktikusság. Egyébként a képzőművészek elveszítik utolsó egységes stílusukat és helyettük két új művészet foglalja el a tért, egyik a költészet a drámában és a regényben, még inkább pedig a zene a két óriásban, Bach-ban és Beethoven-ben.

A költészet felfedezte a szubjektívitas dimenzióját. Az antik világ s még a középkor is csak arról tudott beszámolni, amit a külső élet, az események, egyszóval a tárgyiasult Sors ébreszt az emberi lélekben s ennél is a lelket az örök emberi általánosságában és egyetemességében tudta elgondolni. Ebben a világban az antik és a középkor között csupán az a különbség, hogy ezt a külsőt, tárgyi Sorsot az antik a látható élet fordulataiban, a középkor pedig a láthatatlan, természetfeletti világ képében szemlélte. Ezen a fokon Homeros és Aischylos, Dante és a lovagregények közeli rokonságot mutatnak. De az újkor felfedezte azt, hogy a belső világ miképpen alakítja a külsőt és reájött a szenvedélyek élet, sors és világformáló erejére. A világ közepébe az «*epitomé mundi*»-nak, az embernek különös magva került: a jellem, amelyből észrevétlen és jelentéktelennek látszó külső hatások kibontották a végzet, az élet tragikus őseréjét. Shakespeare-ben még vulkánikus erővel lobog ez a világformáló szenvedély. Balzacban olyan szívós, titkos és döbbenetes, mint a rádium aktivitása, Dosztojevszkijben, aki a belső világnak egy új Divina Comédiáját írja, szinte tárgyiasul és csaknem tapintható belső rendszerré válik. Ez a kimélyülés és új dimenzió-találás testetlen és spirituális alakot a legfiatalabb és legnagyobb művészetben, a zenében öltött. Beethoventól egyenes vonalak húznak Shakespeare-hez, Dosztojevszkijhez és — Rembrandthoz.

De a nagyszerű alkotásokra elkövetkezett a dekadencia kora. A művészetet elnyeli az ipar és a sport frigye : a Wagner akusztikus mitológiáját pótolja a mindennapi élet vizuális mitológiája : a film. Táncban, könnyű zenében pedig beletódult nyugati kultúránkba egy idegen elem : a primitív-színes ember vad, rikító és érzéki szelleme. Egyébként pedig a művészetek, mint az örült zárkája vasrácsát, önnön határait tördelik : a festészet színeket hajhász és elveszíti a képet, a szobrászat beteges lelkiséget hajszol és megveti az anyag masszivitását, mindkettő vagy virtuozításban emészti fel magát, vagy barbár primitivizmusban nyomorodik el.

Előttünk áll tehát a modern kultúra, amelynek legfőbb jellemzője az, hogy szekuláris, azután az, hogy individuális, majd az, hogy egység helyett részeiben él, közös nevezőre nem hozható és szakadatlan új autarchiák felé osztódik. Ez a végleges és határtalan individualizmus, az értékeknek anarchiája, természetes következménye volt az ezeréves normatív kultúra összeomlásának és egy törvényadó központi eszme félretolásának, amely a multban az egész élet fölött uralkodott és azt egységbe hozta. A modern világ közös politikai, gazdasági és tudományos kultúrájának keretein belül a világnézeti értékeknek ez az egyéni szétzaggatása jellemzi legfőképpen a mai modern kultúrát. (Troeltsch : I. m. 609.) Sőt ezt a megfigyelést még élesebben is megfogalmazhatjuk és azt mondhatjuk, hogy egy óriási világforradalom kellős közepében vagyunk. Ketté van szakítva a nyugati kultúra a maga egészében : a modern világ szemben áll az óval. Ketté van szakítva az emberi kultúra a maga egészében : Ázsia, Afrika, a színesek világa fellázadt és szabadulni akar a fehérek kultúrájától. A primitív kultúrák is ketté vannak repedve : az ősök világával szemben áll az európai kultúra erjesztő példaadása. Afrika szent ligetein, az istenek lakóhelyein, ahová embernek nem volt szabad belépnie, mert halálnak halálával hal meg : gyorsvonat száguld keresztül s a Pullmann-kocsik fekete utasának szempillája sem rezdül meg. A törzsfőnökök fiai autóban száguldanak és esőköpenyt viselnek s éppen olyan hitetlenek, mint a fehérek. Konstantinápolyban be kell

csukni a skót református iskolákat, mert az állam laikus lett és tilos a felekezeti iskola. Erkölcsben, művészetben, életstílusban, irodalomban végleges a meghasonlás: az apák és fiak között századok szakadéka tátong.

Az egészre mégegyszer visszapillantva, észre kell vennünk, hogy ezt az óriási alkotmányt összeállításában és széthullásában két tényezőnek egymáshoz való viszonyából érthetjük meg. A hit és tudomány viszonya ez. Az első résznek karakterisztikumát az adja, hogy a hit úrrá lett a tudományon és annak egész világát egybefogta. A másodiknak jellemzője az, hogy a tudomány elvált a hittől és annak alkotmányát szétbontotta. A hit a nagy organizáló és szintetikus erő. Az ismeret a nagy szétbontó és dekomponáló erő.

Könnyű volna itt fejtegetéseinket befejezni. De nem lehet azért, mert úgy érezzük, hogy mondanivalónkat még nem mondtuk el. Minden történelmi szemlélet egy profetizmus programjával egészül ki. Nem elég az ezeregyéjszakai jámbor dervis szerint törött edényekből felszabadítani a fellegekig érő dzsint, vissza is kell azt idézni a helyére.

Mindenekelőtt azt kell megállapítanunk, hogy ez az egész alakulat belső kényszerűség szerint jött létre. Nem az ember hibája az, ha megöregszik, és nem erkölcsi bűne a növénynek az, hogy elhervad. Mindezek egyszerű természeti következmények. Könnyű volna valakit felelőssé tenni azért, hogy a középkori egységes kultúra megbomlott. A megbontás maga nem volt ok, hanem következménye belső, rejtelmes erőknek, amelyeket megváltoztatni nem áll hatalmunkban. Helytelen kísérlet volna tehát egész nyugati kultúránkat még egyszer a középkori látható egység acélbordázatába összefognunk. Olyan vállalkozás ez, mintha a vénülő asszony kendőzi és kipirosítja magát és azt gondolja, hogy ezzel a ténnyel meg is fiatalodott.

De helytelen dolog volna azt gondolni, hogy már csak a halál áll előttünk és Spenglerrel¹ várni a nyugateurópai kultúra fel nem tartóztatható lealkonyodását. Mindenekelőtt azt kell megállapítanunk, hogy a keresztyénség és kultúra

¹ O. Spengler: *Der Untergang des Abendlandes* I—II. München, 1924.

nem egy és elválaszthatatlan. Keresztyénség volt akkor is, amikor még az antik világot nem ismerte, és lenne akkor is, ha a mi modern világunk kihullana belőle. Tehát a keresztyénség, mint örök profétizmus, bármely más kultúrával ötvöződhetik és különös színezetű új kultúrákat hozhat létre. Ellenpróbaképpen bizonyítja ezt a tételt, hogy ma már Indiában autochton keresztyén kultúra van, amely nem tud semmit Platonról és Szent Tamásról, Augustinusról és Kant-ról, hanem egyedül Jézusról és az Ő mennyei Atyjáról. Ugyanilyen kultúrák támadnak Japánban és Kínában, Afrikában és a Szigetvilágban. Semmi elvi akadálya nincs tehát annak, hogy a mai szétbomlott civilizációban a keresztyénség új alakulásokat hozzon létre, viszont annak sincs semmi akadálya, hogy a keresztyénség szélesebb és újabb egység alkotására induljon. Éppen ebből az összetevődésből áll a kultúra életritmusa, amely mozogva előrehalad és terjed, mint egy óriási szellemi vegetáció a föld kerekiségén. Az antik és a középkori keresztyénség a Földközi-tenger partjain építette meg a maga kultúráját, elhalása után az újkor kultúrája az Atlanti-óceán két partján helyezkedett el; lehetséges tehát, hogy az új világfejlődésben a nagy kulturális középpontok a Csendes-óceán két partján létesülnek. Ez csak azt jelentené, hogy Európa a világcentrumból félretolódna, mint ahogy félretolódott Egyiptom, Kisázsia, Görögország, Itália és Spanyolország. De maga a nagy kérdés: Krisztus és az emberiség találkozása, továbbra is földünk szellemtörténetének legnagyobb ügye és legfőbb kultúráképző ereje marad. Mindezek a kultúrák aképpen létesülnek és fognak létesülni, hogy a Krisztus személyi hatalma megragadja az embereket, uralkodó gondolatokkal összefogja a lelkeket, átviszi őket a maga dicsőséges nevelőmunkáján és újra meg újra megoldja kettős nagy feladatát: egyfelől az egyes szomjazó lelkeknek békét, bizonyosságot, új életet teremtő nagyszerű motivációt ad, másrészt az egyes kultúrákban olyan történelmi feladatokat old meg, amelyek új meg új értelmet, magukban véve nagy és örök igazságokat alakítanak ki. Ezzel minden korszakban új meg új igazságokat ír reá óriási naplójának, a földnek fehér lapjaira, ahol az egyes sorok között évezredek és biro-

dalmak tűnnek el, mégis emlékeik, romladékaik és alkotmányaik örök értelem halványuló betűi: az átistenülés hőskölteménye. Az emberi művelődés hasonlít egy óriási szimfóniához, amely néhány hanggal indul meg, egyre tovább terjed, majd gigászi hangrendszert épít és azután döbrentő pauzák alatt továbbhalad, hogy új, ismeretlen gondolatokból tornyosuljon fel és szakadatlanul ismételje az emberi erő, az emberi boldogság, tragikum és győzelem örök melódiáját.

III.

A tudomány nem tud feleletet adni a minket leginkább érdeklő kérdésekre. Nem tud megerősíteni egy kiszámíthatatlan világténnyel, a sorssal szemben. Nem tud kielégítő feleletet adni arra, hogy honnan jövünk és hova megyünk. E nélkül pedig lehetetlen a tájékozódás a leggyakorlatibb kérdésekben: mi az élet értéke, értelme és célja? A tudomány nem tud feleletet adni a legnagyobb és legizgatóbb kérdésre, arra a szakadatlan világtényre, amellyel mindenütt találkozunk: a teremtés tényére. Kirekeszti és elsorvasztja az emberi lélek legmagasabb tevékenységét, az intuiciót és az ihletést. A létről adott magyarázatai felemások maradnak, mindaddig, amíg nem tudja megmondani, mi az élet és mi a levés? Mindezekre a kérdésekre sohasem fog az ember feleletet kapni máshonnan, mint a vallásból. A hitnek tehát megvan a világmagyarázó jelentősége, amely a világ objektív képén tartalmilag nem sokat változtat, de azokat új összefüggésbe hozza s ezáltal egyfelől a lelket megnyugtatja, kibékíti, másfelől pedig olyan indítékokat ad, amint sehonnan sem lehet venni, csak a vallásból. Éppen azért kétségtelen dolog, hogy amíg ember lesz a földön, vallás is lesz mindig. És ha egyszer vallás lesz, egyszerűen idő és meglátás kérdése, hogy az felfejlődjék a legmagasabb fokra, ami jelenlegi emberi szerkezetünk mellett elérhető: az emberiség örök vallásos érzése úgy fog mindig a keresztyénség felé haladni és abba beletorkolni, mint ahogy a folyamat bármilyen távolaságból, bármilyen akadályok ellenére, mérhetetlen kitérőkkel és kanyargásokkal, mocsarakon, tavakon és gránitsziklá-

kon keresztül, mégis megérkeznek a tengerbe. Se gátakkal, se tenyérrel, se tektonikus elváltozással ebben a szándékukban megakadályozni nem lehet. Új utakat vágnak, új kultúrákat táplálnak, de a végén mégis csak megérkeznek.

Megállapíthatjuk tehát, hogy ez a kétezer esztendőös kultúra minden változásában, fordulataiban, szabályos alakulataival és ritmusával a hit és ismeret, a tudomány és vallás ellentétének kiegyenlítődéssére és új meghasonlására vezethető vissza. Történelmi fejtegetéseink tehát átalakulnak dialektikai elemzéssé és előttünk áll a nagy kérdés: van-e a hitnek és az ismeretnek, a vallásnak és a tudománynak egymáshoz való viszonyában valami olyan törvényszerűség, amely a megoldás kulcsát kezünkbe adja?

Az ismerés az emberi szellem önfenntartásának egyik alapvető ténye.¹ Bizony nem mulatság és nem is magánszorgalom eredménye, hanem a létnek és nemlétnek a kérdése. Világunk az igazság alapgondolatán épül fel s ezért csak az tud megélni benne, aki különböztetni tud igaz és nem igaz között. Ennek az óriási fontosságú tevékenységnek csirája az öntudatnak az az alapvető megmozdulása, amelyben magával szembeállítja a mást és e mással szemben megőrzi önmagának azonságát. Ennélfogva minden ismeretnek alapvető funkciója az Ennek és Neménnek szétválasztása és a kettőnek új szembeállítása. Ez az új szembeállítás is folytatja az ismerés ritmusát, t. i. a Neménben, a Másban szakadatlan különbségeket tesz és e különbségeket új egységben foglalja össze. Ennek a munkának legfőbb eredménye az, hogy az ismeret tárgyait megérti, fundálja és elrendezi.

A megértés azáltal történik, hogy a másban önmagát felfedezi, illetve a szellem szakadatlan megrendüléseivel a Nemén természetében azonosítja az önmagával egyenlő vonásokat. Megérteni tulajdonképpen csak önmagunkat tudjuk. A szellemnek azokat a vonásait, amelyeket a Neménben mint önmagunk természetét, örök tartalmát magragadjuk, alapismereteknek nevezzük. Ilyen alapismeret az ösztönök tartamának megérzése, vagyis tudatossága annak, hogy mi a látás, a hallás, egyszóval az érzékelés, még nagyobb összefog-

¹ Böhm Károly: *Az Ember és Világa*. I—IV.

lalásban a tapasztalás. A megértés után következik a szellem második tevékenysége : a megértett adatok fundációja. Fundáció alatt értem a szellemnek azt a tevékenységét, amellyel minden jelenséget, miután különválasztotta azokat, visszavezet és elrendez bizonyos alapvető törvények szerint. Ez a szellem kristályosodási munkája. A különböző tapasztalati vonásokat összefoglalja a fogalomban, vagyis abban a logikai szabályban, amellyel a mindenkori és ezerszínű konkrét érzéklet egy szellemi jelentés finom szálán helyezkedik el, mint havazáskor a hópelyhek a fák ágain. A fogalmak meghatározott viszonyban vannak egymással, mert bizonyos szerkezetet mutat a fogalomalkotás tevékenysége, amely biztosítja az egységes világkép keletkezését. Ugyanis minél kevesebb a tartalma egy fogalomnak, annál nagyobb a kapacitása. Tehát a tartalmi vonások elvesztésével nő a fogalmak kapacitása és az ősfogalmakban elhelyezkedik az egész fogalomrendszer, míg az ősfogalmak maguk is akármilyen irányban egységre redukálhatók. Például a lét fogalmában benne van a csillag, a szentjánosbogár, Isten és a fűszál, az élet, a szerelem és a halál. Ez az egész fogalomrendszer ítéletek által alakul ki és minden ítélet elválaszt és összekapcsol. A fundáció azonban tovább megy és a fogalmak egész rendszerét szakadatlanul áthatja, mozgatja, újjáteremti és szétbontja azáltal, hogy közöttük olyan kapcsolatokat létesít, amelyek az egyes adatok vagy egész fogalmak jelentését új magyarázattal látják el. Ilyen fundáló tevékenysége a szellemnek az, hogy a valóságot a lényeg és a forma, az állandóság és a változás, a mozgás és a cselekvés, az élet és a halál, az oktörvény és a célszerűség kategóriájába helyezi el, mégpedig azért, mert a szellem szubsztancia és egyszersmind forma, cselekvő és mozgó, élő és látszólag meghaló, mindent magyarázó és mindennek a célja, létező és értékes. Ennélfogva az egész világ két félgömbre oszlik, egyiknek centrális jelentősége a lényeg, másiknak pedig az érték. Az egyik az életet az oktörvény hálózatába szorítja be és ezzel teszi egységessé, a másik a motiválás finom tömegsvonzásával tartja egységben a maga egész világát. Amaz a létnek, emez pedig a cselekvésnek és az alkotásnak a világa. Amaz arról beszél, amiü

van, emez annak a törvényeit írja elé, aminek lennie kell. Amannak érvényes szabályait törvényeknek, emennek uralkodó elveit normáknak nevezzük.

Az ismerés munkájában tehát két egyetemes tendencia érvényesül. Az egyik szakadatlan különböztet, szétválaszt; centrifugális erő és a középponttól a végtelenségbe radiál. A másik összekapcsol, integrál, centripetális munkát végez és a széthullani törekvő mindenséget egy új gravitációval a központhoz kapcsolja, mint a naprendszer a maga bolygóit. Minden emberi ismeret tehát egy óriási gravitációnak a hatalmába kerül s ezáltal megtele a maga különös helyét és jelentőségét, de elfoglalja az egészszel és a központtal szemben a maga egyedül lehetséges helyét. Azt a szellemi tevékenységet, amely a részletek ismeretét egyetlen egységes gondolat-központ jelentésében foglalja össze és ezzel az ismereti világnak alkatát befejezi és stílusát megadja, rendszerezésnek nevezzük. Az egyes ismereteknek nagy tárgyi egységekben való olyan feldolgozását, amely tisztán a tapasztalatra támaszkodik, a jelenségeket megmagyarázza és összefoglalja, nevezzük tudományágaknak. A tudományágak egységét, arányos és logikus elrendezését pedig rendszernek. A tudomány, mint az ismeretek egységes rendszere, a mindenkori szellemi fejlődés fokán adja a világ megértésének és a világ magyarázatának nagy intelligibilis strukturáját s vele együtt a clara imago mundi-t.

Természetes, hogy ebben az óriási alkotásban van egy csomó olyan dolog, amelyik mindig azonos és az egyéni elfogástól független ismeret marad. De az egész világképnek stílusa a rendszer alapvető invenciója, az az inspiráció, amelyből fakadt, minden körülmények között egyéni és az ismerő személyes szellem minőségétől, alkatától függ. Éppen ezért valami megmagyarázhatatlan elem van éppen a végső magyarázás minőségében, ami adottsággal, alkattal és sorssal áll összefüggésben. Ez az örök antinómiaja, kísértése és dicsősége a tudományos világképnek.

Azonban a szellem nemcsak ismerő tevékenységet folytat. Abban az ős meghasonlásban, amelyben elválík az Én a mástól, belekerül egy olyan tényező, amelyet megint nem

tudunk sem elhallgatni, sem megmagyarázni, ami emberi minőségünk alkati vonása, ennélfogva merőben irracionális. Ugyanis a szellem nemcsak önmagát különbözteti meg és a tőle idegen mást, a Nemént, hanem ezen a tőle idegen mászon kívül megkülönböztet és egyszersmind magához kapcsol egy az egész világnál nagyobb jelentést, amelyet minden nyelv a maga szaván Istennek nevez. Már magában annak a megállapítása is elegendő volna, hogy ez a sorsdöntő megkülönböztetés a szellemnek természetéből következő alapvonása. De ezen túlmehetünk és megállapíthatjuk azt, hogy e megkülönböztetés a szellemnek alapvető érdekéből származik és tulajdonképpen az önfenntartásnak egy olyan kikerülhetetlen ténye, mint maga az ismerés. Ebből pedig az következik, hogy már a világok születésénél, a prediszponáltság állapotában, gondoskodás történt arról, hogy a szellem önmagát ne csupán az ismeret által tartsa fenn, még pedig azért, mert az ismeret által való önfenntartás elégtelen, hanem a hit által is. Az istenségbe való ősi belefogózás tehát az életnek végső és teljes biztosítása, valami olyan velejárója, mint a tárgyaknak a nehézség és a kiterjedés, az élőlényeknek a táplálkozás és a csirázás. A léleknek azt a tevékenységét, amellyel ezt az óriási és végső biztosítékot, ezt a nála mondhatatlanul nagyobb és teljesebb mást megragadja, világába belevonja, illetőleg annak világába beleilleszkedik, nevezzük hitnek.¹ A hit éppen olyan sui generis östevékenység, mint az ismeret, magában véve tökéletesen irracionális, azonban az egész világ képére messzire kiható magyarázó elvét jelent. Ugyanis a szellemnek az Istennel való ezen belső kapcsolata, hogyha nem ad is a világ megismeréséhez olyan új tartalmi vonást, amelyet az ismerésen kívül kellene megszereznie, magát az ismerést szolgálatába állítva, az Énnek és a Neménnek, a szellem egész világának új fényt, jelentőséget ad és olyanforma munkát végez vele, mint amikor a transzparenszek homályos ábrázolatai mögött a sötétségben hirtelen felgyúl a rejtelmes láng, amely átsugárzik a külső szövödéken és azt új jelentéssel gazdagítja meg. A hit munkája az, hogy először békét, megnyugvást és bizonyosságot ad. Az ismereti-

¹ Makkai S.: *A vallás lényege és értéke*, Torda, 1923.

leg feldolgozott világot az Isten ősjelentésével újra fundálja, a részekből egészret alakít, a valóságot kipótolja a tökéletes-séggel, a végső fogalmakat megtölti új és eddig el nem képzelt sugárzással. Isteni funkcióvá válik a lét és az élet, a mozgás és a cselekvés. Istentől nyert tartalmat a lét és a lényeg. Oktörvényben az Ő keze nyomára ismerünk. A cél rendező elvében az Ő bölcsesége sugárzik át, az érték magva, becse meghatványozódik és teljessé válik azáltal, hogy hozzá viszonyul és belőle származik. A világtkép két végére, ahol a szálak elszakadnak, két új óriás gondolat kerül, a teremítés és a dicsőség. Az élet túlnő a halálon és kinyílik az örökkévalóság dimenziója. Az öntudat, mint végső központ, hirtelen kezdőállomássá változik és az egész univerzumon átsugárzik egy mindenütt jelenvaló, mindenható, örök szeretettel teljes, abszolút személyiségnek fénye és dicsősége. Olyan ez, mint hogyha egy atom szerkezetében az elektronok mozgásaiban hirtelen egy naprendszer valósága, értelme, törvénye és célszerűsége, mint mondhatatlan biztatás, mint tündöklő magyarázat és nagy, személyes adhortáció sugároz-nék átal. Az igazság megmarad igazságnak, csak új értelmet nyer az örök igazságból. A jóság megtartja helyét és méltóságát, csak az örök jóság szikrájává válik. A szépség helye, joga, funkciója nem változik, csak jelentésében szunnyad benne az isteni dicsőség szépsége és ragyogása.

A hit megalkotja a maga képeit. E képeihez alkalmazkodik és az életet e szerint rendezi be. Az a szellemi képződmény, amely a hit képrendszerét adja és az életnek e képrendszerhez való viszonyát szabályozza, neveztetik vallásnak. Tehát az ismeretnek ellenpárja a hit és a tudomány-nak ellenpárja a vallás.

Mindebből következik, hogy a hit és a vallás az emberi élet fenntartásának, kiteljesedésének, biztosításának olyan lendítő eszköze, amelyet nem pótolhat a világon semmi más és amelynek szüksége életünk legmélyebb gyökereiből támad. A szellem önfenntartásának legfölségesebb, legteljesebb és egyedül végleges biztosítóka, amely feleletet ad a minket leginkább érdeklő kérdésekre: honnan jöttünk, kik vagyunk, hova megyünk, mi van a tapasztalati világon túl?

Biztosít minket azokkal a sötét hatalmakkal szemben, amelyek az életet tragikussá teszik; kibékít a sorssal, átsegít a halál örök kérdésén és a látható világ szűk keretei között, mint börtönablakon a felkelő nap fényét, engedi reánk sugározni a mérhetetlen dicsőségnek és az örök jósnak meleg és éltető világosságát.

Mindenekelőtt tehát azt kell látnunk, hogy egyik a másikat nem pótolhatja. Akármilyen pontos és teljes legyen is a tisztán tapasztalaton nyugvó, szigorú kritikával járó, rendszeres ismereti világkép, természeténél fogva nem tud feleletet adni a lélek legbenső, örök kérdéseire, kielégítenül és síváran hagyja a kedély örök szükségait, elsorvasztja a legnagyobb és legszentebb erőket, a hősiességet, az entuziasmust, az ujjongó és diadalmas lelkesedést. Beteggé válik vallás nélkül a lélek, és minél több ismerettel tömi meg magát, annál üresebb, sívárabb, szomorúbb és sötétebb. Egyetlenegy kicsiny, tudatlan, félig együgyű anyókanak a megáradó és könnyét kicsordító hite, egész lényét áthevítő óriási lelkesedése, szívének nagy, nyugodt, ünnepi csendje, bátorsága és hősiessége a halállal és a végzettel szemben, sokkal több emberi nagyságot, életszépséget, értéket mutat fel, mint a világ legnagyobb tudósának sívár, örömtelen, kételkedő, sötétben tapogatózó és összeomló tudománya. A legnagyobb tudományos akadémiákban van egy félreeső kis oltár, amely az ismeretlen Isten számára van emelve. Lehet, hogy nem veszik észre, lehet, hogy lombikok és mikroszkópiumok, foliánsok és körzők között egy életet töltenek el; meggörnyednek, fáradtak lesznek és nem veszik észre, hogy a sarokban az ismertelen Isten oltárán kékes láng lobog, mögötte egy dicsőséges árnyék áll. Pálé, aki szólni akar: akit ti nem ismervén, kerestek, azt hirdetem én tinektek. A Faust sorsa, a Faust tragédiája az ismeretlen Isten oltára előtt játszik le, és nem véletlen dolog, hogy az a tudós, aki a nyugati kultúra haláláról beszél, ennek a kultúrának a lelket a Faustinak nevezte el. Faust az örök keresés, az örök hiány és a meg nem talált megoldás képe. Faust a háromszoros és örök «nem» gényusa. A Faust világában nincsen ámen.

Viszont a vallásos világkép, amely nem akar hallani a

tudományról, magát elzárta tőle és az ismeretet, mint a Sátán incselkedését megveti, elnyomorodik és torzképévé válik annak a dicsőségnek, amelyre Isten hívta el. Galilei üldözése, Giordano Bruno máglyára vetése, az inkvizíció és a vallásháborúk szörnyűségei, mind azt mutatják, milyen nyomorékká zsugorodik az emberi lélek, ha vallásos világképében nem engedik érvényesülni az ismeretnek és a tudománynak nagy felszabadító erejét. Faust ellenképe Torquemada, az indiai fakír s a tibeti láma, és mindenik azt bizonyítja, hogy a tudomány vallás nélkül és a vallás tudomány nélkül az élet örök negációja, az eltorzulásnak és a halálnak az útja.

Ebben a forrongó világban, ahol egy új archimedesi pontot kell megtalálnunk és egy új teremtés nagy művét kezdeni el, mindennél fontosabb dolog a hit és tudomány eme viszonyának megismerése és következményeinek levonása. E feladatot félig a tudomány, félig a hit végzi el. A tudomány komoly és becsületes ismeretelmélettel, amely megmutatja, hogy hol vannak a tudásnak a határai, mi az, ameddig elmehetünk és hol kell megállanunk. Megtanít arra, hogy főképpen a tudományosság címkéje alatt árult pogány dogmatizmus ellen védekezzünk és természettudományos nomenklatura miatt ne fogadjunk el olyan kotyvalékot, amely nem az egyetemes és egységes vallásos kijelentés áldott talajából fakad fel. A másik lépést a hit végzi el. Meglátja, hogy az igazi kijelentés, a vallás a maga örök tökéletességében megjelent ezen a földön egy tanító, szenvedő, meghaló és feltámadó személyiségben, a mi Urunkban, a Jézus Krisztusban. Rajta keresztül hozzánk érkezik Isten üzenetéből, terveiből és munkájából mindaz, amit elhordozhatunk. Ő, az örök próféta, a megtestesült kijelentés, áll világunk közép-pontjában. Minden szava és ténye, mosolya és vérceppje, ihletése és gyógyítása elégséges és tökéletes segedelem, inspiráció, vigasztalás, kijelentés és újjászüelő erő mindenki számára. A vallástörténelem csúcsán áll és minden út hozzá vezet; ahol csak felébred a hit, szükségképpen Ő hozzá fog jutni, mert addig nem pihen meg, amíg le nem telepedik keresztfája lábainál. Reá talál az, amit a keresztyén gondolat óriási hegyláncának egyik legmagasabb csúcsán az alázatos

tanítvány mondott: *Inquietum est cor nostrum, donec requiescat in te.*¹

Hová mennénk Uram, örökéletnek beszéde van Te nálad!

Ezen a ponton vezet át egy karcsú acélhíd a tudománynak dús és gazdag szigetére, a theológiába. A theologia olyan tudomány, amely előfeltételéül a hit döntését fogadja el. Hit nélkül nincsen theologia. Még az úgynevezett hitetlen theologia is egy csomó hitbéli előfeltételt vall magáénak és merőben más, mint a természettudomány, vagy a többi szellemi tudományok. A természet- és szellemtudományoknak is megvan a maga világnézeti előfeltétele, hogy úgy mondjam metafizikai háttere, amely az illető tudományos bűvárló lelki alkataból irracionális adottságából származik. Különösen ott látszik ez, ahol az illető tudomány igazán tudománnyá lesz. azaz tények magyarázásán felül egységes világképre törekszik. A theologia előfeltétele mindezekről abban különbözik, hogy dönt abban a kérdésben, miképpen viszonylik a hit igazságához a tudomány igazsága és ezt a kijelentésről szóló tanban foglalja össze. Egészen más az a theologia, amely a kijelentés alatt egy spekulatív filozófiai gondolatot ért és egészen más az, amely egy intézménynek ismeretelméleti kezességét hirdeti, vagy pedig egy szentkönyvnek nyilatkozatait veszi fundamentumul. Éppen azért a theologia csak azokra nézve összemérhető és vitatható, akik a kijelentésről, mint a végső igazság forrásáról, azonos nézeteket vallanak. Mindazokra, akik e tekintetben azonos nézeteket vallanak, a theologia éppen olyan tudomány, mint a hasonló principiumokon nyugvó szellemtudományoknak összefoglaló és világnézeti célokat szolgáló fajai. Tökéletesen azonos logikai struktúrát mutat, sőt módszerében sincs közöttük nagy különbség, mert mindenik a történeti és filozófiai megismerés és rendszerezés eszközeivel dolgozik. Például e sorok írója boldogan vallja, hogy a theológiai világkép az Isten szuverénitásának gondolatán épül fel, e gondolatot a magát elégségesen, tökéletesen és világosan manifestáló Isten írott kijelentéséből, a Bibliából veszi; e körül csoportosítja egy kétezeresztendő tan- és életszövedék bizonyágtételeit; ennek

¹ Augustinus *Confessiones* I. c.

világosságánál konstruálja meg a mögötte álló folyamat nagy történeti képét, ezt emeli ki azzal a dialektikai módszerrel, amely a kijelentett igazságokat rendszerbe foglalja és egységes világnézetébe dolgozza fel, s ezáltal a történelemből vett indításokat tovább fejleszteni kívánja; végül ezen az alapon állítja össze a normatioknak ama rendszerét, amellyel a legfőbb jónak meggyökerezését és érvényesülését biztosítani és szolgálni kívánja. Ez az egész gondolkozás három gócpont körül kristályosodik ki: a teremtés, a megváltás és a Lélek nevelő munkája körül. Ha jellemezni akarnánk ezt az irányzatot, ezt a paradoxont használnám reá: modern kálvinista orthodoxia.

Pál Athénben! Rafael kartonján,¹ amelyet az independentsek képrombolása elől Cromwell mentett meg, ez az örök jelenet van kiábrázolva. A bémán áll az apostol tunikában és chitonban, a szűk teret oszlopos házak és templomok zárják be. Előtte félkörbe ülnek a hallgatók, megkicsinyítve, mint minden kezdet. Egyrésze áhítatosan, néhány közömbösen, némelyik gúnyolódva, konokul vagy vitatkozva. Közül áll Pál felemelt két kézzel, azzal a mozdulattal, amely annyira hiányzott az egész görög művészetből, hogy csak egyetlenegy szobron lehet mását találni. Fölséges alakja nyugodt, csak az bizonyítja belső izalmát, hogy egészen a lépcső széléig előrelépett. Profilban látszó arcára homály borul, amely eltakarja az egész jelenetnek misztikus tükrét és magyarázó-ját, az apostol arcát. Szembe vele, mint egy szétfoszló fantóm, egy zordon Mars-szobor óriás árnyéka áll. De azért mégis szimbolikus jelentőségű ez a kép. A hallgatóság, elül, változni fog, ma görögök ülnek, holnap zsidók, azután rómaiak. Ott fognak egyszer guggolni a frankok, gótok, magyarok. Jönnek színesek, sárgák, vörösek, feketék, India, Kína, Afrika mindenféle népe. Pál arca nem látszik, mindig más-más világtáj felé néz, új népek és új századok jönnek s körülötte új meg új kultúrák falai, templomai nőnek ki a földből, de az Ige ugyanaz marad. Az Ige, amelynek egyetlen jöttája meg nem változik, ha ég és föld összeomlik is.

¹ H. Wölfflin: *Die klassische Kunst*, 3. Aufl., München, 1904. p. 110.

Üdv a Dieneseknek és a Damarisoknak. akik meghallották és szívökbe fogadták az élő Ige beszédét! Nem törődtek azzal, hogy egy kihaló és széptomló világ utolsó jelenetének szereplői, nem gondoltak arra, hogy az elmúlás árnyékai az égre kúsztak fel és életük napját kioltással fenyegetik. Midőn megfogant szívökben az Ige, azt érezték csupán, hogy a kezdetnek és ígéretnek a népe és előttük egy beláthatatlan fejlődésnek páлмаútjai nyílnak meg. Volt bátorságuk arra, hogy a kezdet népévé legyenek és éreztek valamit abból a méltóságból, amit a maroknyi elvetett mag érezne, ha tudná, hogy évszázadok és évezredek múlva belőlük új világnak és új kultúrának aranykalászhai és milliárd darab fehér kenyerei válnak. Megéreztek magukban Szent Ágostont és Assisi Ferencet, Kálvint és Livingstont, Franklin Benjámint és Kuyper Ábrahámot; hordozták magukban az új ég és az új föld annunciációját.

Szeretném, ha e percben minden hívő ember ugyanezt érezné. Ha meggyökeresednék bennük az a csökönyös és dacos hit, amely vallja, hogy mi nem a vég, hanem a kezdet vagyunk. Nem egy elmúlt kultúrának dicsőséges romjai, hanem egy újnak alázatos magvetése. Bármennyire is recseg-ropog a világ, akármilyen sötét árnyékok nyujtózkoznak fel az égre, hogy eltakarják a napot, tudjuk meg, hogy egy új teremtés és egy új kultúra kezdetén állunk. Lelkünk teljék be a tavasz teremtmő lehelletével és boldog mámorával és ringassuk magunkban a legnagyobb ígéretet, a legnagyobb próféciát, az örök husvéti evangéliumot: én élek és ti is élni fogtok. Különösen talál mi reánk, magyarokra ez a vízió. Összetörve és feldarabolva, ezeresztendősi létünk romjai és emlékei között mi mégis egy új Magyarországnak, egy új magyar kultúrának vagyunk a magvetői. A 126. zsoltár nekünk szól: Akik könnyhullatással vetnek, vigadozással aratnak majd; aki vetőmagját sírva emelve megy tova, vigadozással jó elé, kévét emelve. Jövendő századok aranykalászhai ringatóznak előttünk és felénk szűrődik a prófétai látás távolán át a «Jobb kor» felséges aratódala.

A MAGYAR KULTÚRA FEJLŐDÉSE.¹

A XIX. század elején a nagy német idealizmus képviselői, főképp Fichte, az emberiség rendeltetését és feladatát abban a törekvésben tűzik ki, hogy a benne szunnyadó szellemi erőket minél tökéletesebben kibontakoztassa. Az örök isteni világterv szerint azonban az emberiség mindig egyes nemzetekre felaprózva jelentkezik; ezek csak úgy vihetik előre az egyetemes emberiség ügyét, ha egyéni sajátosságaikat minél nagyobb mértékben kifejlesztik. A XVIII. század felvilágosodásának univerzálisztikus, világpolgári felfogását, mely az egyetemes emberinek eszményéért rajong, így egészíti ki a XIX. századeleji romantika a nacionalizmussal. A nemzeti gondolat nincsen ellentétben az általános emberinek eszméjével, az egyetemes emberiség haladásával. Amikor ugyanis az egyes nemzeti közösségek kibontakoztatják a bennük rejlő energiákat, ugyanakkor az egyetemes emberiség haladásán is munkálkodnak. A történelem eddigi tanúsága szerint minden kultúra velejében nemzeti kultúra, egy-egy sajátos nemzeti szellem alkotása, amelynek általános értékű, nemzetfeletti elemei azonban az egyetemes emberiség közkincsévé szilárdulnak. Minden nemzetnek, mint külön népegyéniségnek és államnak, csak annyiban van létjogosultsága, amennyiben az egész emberiség kultúrjait gyarapítja, védelmezi vagy továbbfejleszti. Csakis így válik egy nemzet a népek hosszú sorában az emberi történet menete számára nélkülözhetetlenné. Csakis ez a történeti misszió adja meg jogát az életre.

Mintegy kétezer évvel ezelőtt a finn-ugor népcsalád tes-

¹ A III. Finn-ugor Közművelődési Kongresszusnak 1928. év június 11-iki ülésén németül tartott előadás.

téről leszakad az egyik ág; az Ázsia fennsíkjairól Nyugat felé vándorló törökfajú lovasnépek áradata dél felé magával sodorja. Ez a halász-vadász finn-ugor nép egybeolvad a már jóval magasabb műveltségű, állattenyésztő és földművelő nyugati törökség ogur-ágával s századok alatt kialakul az egységes magyar nemzet, az ogur szavakkal kibővült magyar nyelv és törökös jellegű magyar őskultúra. Ez az immár egységes lovas nép a többi nép nyomása alatt Nyugat felé vonul, a IX. század végén végre állandóan letelepszik a Duna medencéjében, mai hazájában, ahol az európai kultúrközösségbe belépve, több mint ezer esztendő óta óriási erőfeszítések és küzdelmek közepett fenntartja magát.

Az imént vázolt történetfilozófiai távlatból elmélkedve a magyar nép sorsán, felötlik a kérdés: mi tette érdemessé ezt az ázsiai népet arra, hogy a Történet géniusza annyi más rokonfajú, de elenyészett néppel szemben éppen őt ajándékozta meg Közép-Európa legszebb térségeivel? miért iktatta be a történetben nagy szerepet játszó népek családjába? mi volt a világtörténet nagy tervében sajátos missziója? mi adta meg ennek a nemzetnek világtörténeti létjogosultságát?

I.

Először is fejlett politikai érzéke. Ez tette egyben lehetővé, hogy itt a Duna medencéjében magasfokú kultúrát tudott teremteni s ezzel az összemberiség humanitás-ideáljának, mint a történet végső céljának szolgálatába tudott állni. Mert akárhogy forgatjuk is a kultúra fogalmát s ennek elemeit: a vallást, jogot, erkölcsöt, tudományt s művészetet, mindezek virágzásának lehetőségét és szilárd keretét csakis a politikai, vagyis az államalkotó erők hatékony munkája biztosítja. Egy nemzet történetének gerince mindig a politikai történet; a kultúra egyes ágainak fejlődése csak ennek függvénye.

Mi volt a magyarság politikai küldetése s hogyan tett ennek eleget?

A Kárpátoktól félhold alakban körülvelt területen a X. századig egyetlen nép sem tudott tartós államot alkotni.

Laktak itt kelták, thrákok, szkiták, szarmaták, germán és szláv törzsek ; végig viharzottak itt a hunok és más török-fajú népek. De többnyire csak azért tértek a népeknek erre az országútjára, hogy Nyugatra törjenek, főképp Itália kincseit rabolják. Bár a magyarságtól sem áll távol ez a törekvés — hisz villámgyors rablóhadjárataival Nyugat-Európának egy félszázadig réme — azonban az Árpád-dinasztiának reális politikai érzéke és diplomáciai bölcsessége csakhamar elfojtja a kalandvágyat. Ezt a geopolitikailag csodálatosan egységes területet tudatos elhatározással állandó és végleges hazául foglalják el. Tisztában vannak a Nyugatról és Keletről fenyegető veszedelmekkel : egy század múlva már a honfoglalást Géza és István fejedelem alatt az ország komoly megszervezése, nyugati formák nyomán a magyar állam belső tartós rendjének szilárd megalapozása követi.

Amikor ez az elég magas török műveltségű lovas pásztor-nép idejő, a különféle, állami szervezet híján élő néptörzsek tarka konglomerátumát találja itt. Keleten és Északkeleten bolgárok laknak, a Duna és a Tisza mocsaras köze és pusztái nagyrészt lakatlanok. Pannónia területén szlovének, délebbre horvátok élnek, a Duna jobbpartján Győrig avarok, a balpartján pedig nyitrai szlovének ; itt-ott a Dunántúl németek és olaszok telepedtek meg. Ezt a nagy, földrajzi szempontból egységes területet a magyarság politikailag és katonailag újjászervezi, a parlagon fekvő rengeteg földet gazdaságilag hasznossá teszi s az európai művelődési közösségbe egységesen bekapcsolja.

Mindezt a kereszténység felvétele útján hajtja végre. A kereszténység, mint kinyilatkoztatott egyistenhívő vallás nem volt idegen a honfoglalás előtt a magyarság számára. Volt alkalma már a Fekete-tenger vidékén megismerkedni a keresztény, mohamedán s a zsidó vallással. Pogánysága ellenére megvolt benne a lelki diszpozíció a kereszténységre s a türelem más vallása iránt. Ezért a kereszténységre való áttérés viszonylag nagyobb rázkódtatás nélkül ment végbe. Európa történetében döntő jelentőségű, hogy Géza fejedelem s Szent István fejlett politikai érzéke nem a bizánci-keleti, hanem a nyugati-római kereszténységhez csatlakozott. Ezzel

eldöntötték a magyarság jövőendő sorsát. Ha ez fel nem veszi a kereszténységet, akkor a húnok, avarok, besenyők, úzok, kunok sorsára jut és szétszóródik. Ha a bizánci térítő szándéknak enged, előbb-utóbb oda van a nyelve és népegyenítése, mint ahogy a bolgáré, mely az ortodoxia karjaiban szlávva formálódott, vagy számos kun és besenyő törzse, mely eloláhosodott. Az Árpád-fejedelmek szállása, a település súlypontja a Dunántúl, tehát Nyugathoz legközelebb volt. Az olasz és német érintkezés megmutatta Géza fejedelemnek, hogy csak a nyugati kereszténység kultúrája teheti nemzetét szilárd hatalmúvá, nagyvá és művelté. Fia, Szent István, a magyar keresztény nemzeti állam megszervezője, a királyi koronát már egyenest Rómából a pápától kéri. Ha a magyarság Bizánctól engedi magát megtéríttetni s így a görög-szláv művelődési körbe kapcsolódik, akkor a passzív, kulturáló erejében a nyugatihoz nem mérhető ortodox keleti egyház és műveltség ma a Lajtaig érne s a Balkán már ezer évvel ezelőtt a Kárpátokig csúszott volna föl.

Alig egy félszázad alatt a magyarság ugyanolyan keresztény világfelfogású és szervezetű államot alkot, mint amilyenek nyugati szomszédai. A térítés munkáját külsőleg német, olasz és szlovén papok végzik, igazában azonban a magyarságot az egész Európát legmélyebben átható egyetemes keresztény gondolat hódítja meg, melynek nagy apostola az első, később szentnek nevezett magyar király, István. A nyugati szerzeteskultúra hihetetlen gyorsan formálja át az ázsiai síkságokról ideszakadt népet s hatja át az új hittel, új világnézettel s új műveltséggel. Két emberöltő múlva már az első keresztes hadjárat egyik vezérévé Nyugat Szent László magyar királyt akarja választani.

S erre az immár egységes és erős országra nagy világtörténeti küldetés vár: Nyugat védője, Európa határőrideke a Keletről továbbra is ideözönlő ázsiai népek: a besenyők, kunok, tatárok s törökök ellen. Magyarország három századon keresztül a népvándorlás utolsó áradatainak hullámtörője. S amikor ez az áradat lefolyik, felcsillan Délről a félhold s a magyarság a keresztért a török ellen háromszáz éven keresztül a legnagyobb önfeláldozással hullatja véré. Ha a

magyarság az Izlám rettenetes ütéseit saját testén fel nem fogja, a török előzőnli a reformáció harcaitól marcangolt Európát s «ma — mint Macaulay mondja — Oxfordban a Koránt tanítanak». Ez volt a magyarság tragikus történeti hivatása. Küzdött, szenvedett s pusztult Európa többi népéért. Legszebb, legtermékenyebb s legmagyarabb vidékei, a színmagyarság gócpontjai a Duna s Tisza rónáin siralmasan elpusztultak. Amikor a török ár a XVII. század végén s a XVIII. század elején visszavonult, a régen a magyarságtól sűrűn lakott s legtermékenyebb területekre a Habsburg-dinasztia s az idegen új főurak szerb és oláh gyarmatosokat telepítenek be, akik úgy hálálják meg 1919-ben a világhatalmas katasztrófa után a magyarság vendéglátását, hogy szomszédos fajtestvéreikhez szítanak s óriási területeket leszakítanak az ezeréves magyar állam testéről. S Európa erre a hálátlanságra a szankciót a trianoni szerződésben ráadta. Valamikor hálásabb tudott lenni: a törökverő magyarnak a *clipeus christianismi* nevet adta; s a déli harangszó ma is a nagy magyar hős, Hunyadi János 1456-iki nándorfehérvári győzelmének dicsőségét zúgja világszerte.

II.

Mi képesítette a minden rokonnép nélkül, elszigetelten álló magyar nemzetet erre a hatalmas politikai-katonai tevékenységre? A részben Nyugattól átvett, de népegyéniségének megfelelően asszimilált államrendszere, törvényalkotása és jogfejlődése. Szent István, az állam megalapítója, a frankbajor törvényeket veszi alapul, «a régi és új uralkodók példáját» követi ugyan, de a magyar szokásjog szellemében módosítja őket. A vérségi kapcsolaton alapuló földközösségi helyébe, mely a nomád pásztornépeket jellemzi, karolingi minta után a magánbirtoklás gazdasági formáját vezeti be oly módon, hogy a magánbirtoklás az uralkodótól függ, az ehhez való hűségen alapszik. Így a germán hűbériség egyik magyar talajra alkalmazott formája áll előttünk. Szent István megszünteti a régi törzsi önkormányzatot, mely az új királyság központi hatalmát veszélyeztetné, azonban meg-

őrzi az ősmagyar politikai, társadalmi és gazdasági szervezet formáit és jogszokásait. Ezek sajátos, nemzetfenntartó erejét fiainak is szívére köti a hozzá intézett intelmekben: «Kormányozhat-e görög ember latinokat görög szokások, vagy latin ember görögöket latin szokások szerint? Semmi esetre sem». Összhangba hozza az ősi jogszokásokkal és életerős intézményekkel az új állami rendet. A pogány társadalmi rendből csak azt irtja ki, ami a kereszténységgel merőben ellenkezik. Szent István veti meg alapját a vármegyei intézménynek is, mely később széleskörű önkormányzatra tesz szert és sok század múlva is a Habsburgok beolvasztó törekvéseivel szemben a magyar alkotmányosság és nemzeti öncélúság legfontosabb védelmi szerve. Eredetileg a vármegye a királyi birtokok gazdasági egysége, a királyi szolgák intézménye, azonban később a nemesek politikai testületévé válik, melyben az ország rendei egyesülnek. Így alakul ki a XIV. században a rendi Magyarország: a királyi szolgák alkotják az országos nemesek (nobiles regni) rendjét, akik adómentesek, személyükben szabadok, teljes birtokjoguk van, az országgyűlés tagjai s a király bíraskodik felettük. Amikor a központi királyi hatalom meggyengül, a nemzeti önrendelkezés joga átcsúszik a nemesek országgyűlésére és vármegyéire. Németország a központi (császári) hatalom meggyengülése következtében területében szétdarabolódott s a hűbéri rendszer a birodalom szétesésére vezetett; Franciaországban a másik szélsőségbe esapott át a hűbérrendszer: minden politikai hatalmat a király ragadott magához. Nálunk a hűbérrendszer nem tudott igazi gyökeret verni: a királyi hatalom s a nemzet nemessége egyensúlyban tartotta egymást. Már a XIII. század elején II. Endre király kénytelen kiadni az aranybullát (1222), a magyar szabadságlevelet, amelyet az európai alkotmányfejlődésben pár évvel azelőtt (1215) csak az angolok Magna Charta-ja előz meg. Egy század múlva az Anjouk banderális honvédelmi rendszere, bár nyugati feudális nyomon halad, mégis sajátos magyar intézménnyé válik: a nemesek saját zászlajuk alatt hadsereget állítanak ki, de ez nem válik a területi szétbomlás forrásává, mint a németeknél; a nemzet hatalmi és területi egysége továbbra is megőrződik.

A magyar állam megalapítójának, Szent Istvánnak koronája, amellyel mindmáig valamennyi magyar király megkoronáztatott, az egyetemes nemzeti hatalom szimbolumává emelkedik: «a szent korona teste» (*totum corpus sacrae coronae*) egyrészt az ország egész, feloszthatatlan területét, másrészt a nemzeti szuverénitás két politikai tényezőjét: a királyt s a rendeket jelenti. A XVI. század elején Werbőczy nádor mint jogtudós a magyar jogot egy nagy szintézisbe foglalja össze, a *Tripartitumba*. Ebben azt fejtegeti, hogy a nemzet adja a királynak a szent koronát, a jogok forrását és jelképét, a király pedig ezt a szent szimbolumot csak hordozza. Ez a sajátos eredeti magyar alkotmányfelfogás oly mélyen belegyökerezett a magyar nép lelkébe, hogy azt a fejedelmet, akinek fejét nem érintette Szent István koronája, sohasem tekintette királyának. Ilyen csak egy volt s azt is «kalapos király»-nak vagy «József császár»-nak nevezi mindmáig.

Amikor 1526-ban Mohácsnál a király s a rendek színéjava elvész a csatateren, a törökkel szemben kénytelen a magyarság a szomszédos Habsburg-ország hatalmát is igénybe venni. A magyar királyság perszonális únióba lép a német-római császársággal, de reménye másfél századig nem válik be. A Habsburg-dinasztia ekkor sokkal gyengébb, semhogy a török kiverését komolyan vállalni tudná. S amikor a XVII. század utolsó éveiben sikerül neki, állandó és szívós a törekvés benne, hogy a magyarságot birodalmába beleolvassza s nemzeti jellemét megsemmisítse. A magyarság azonban nem enged: a XVII. századtól kezdve 1848-ig minduntalan kénytelen a királlyal szemben felkelni s érvényesíteni a fegyveres ellenállás jogát, amelyet az 1222-iki aranybulla biztosított számára. Amikor a török Kelettel a harc elül, kénytelen a germán Nyugattal hareba szállni, hogy nemzeti öncélúságát s faji sajátságait megvédelmezze. Legnagyobb fiai, gazdasági ereje s művelődési energiái ebben az áldatlan küzdelemben pusztulnak el. A fölkelések leverése után a rokonok nélkül álló, magára hagyatott magyarság politikai művészete mindig odairányult, hogy egyfelől a magyar nemzeti állam függetlenségét lehetőleg biztosítsa,

másfelől pedig, hogy a germán-habsburgi hatalmi szférával való kapcsolat kénytelen következményeit is levonja s a maga érdekeivel összhangba hozza. Ennek legszerencsésebb formája az utolsó függetlenségi harc után, melyet az osztrák hatalom csak orosz segítséggel tudott 1849-ben levérni, a 1867-iki kiegyezés volt, mely mint az osztrák császárság s a magyar királyság paritáson alapuló dualizmusa, egy félszázadon át, egészen az 1918-iki katasztrófaig, érvényben volt.

III.

A magyarság küzdelemmel teli politikai és hadi történetének láttára elénk kigyózik a kérdőjel: vajjon a magyar nemzet Kelet és Nyugat politikai és katonai nyomása, az örökös harci zaj közepett milyen fokú és lelki szerkezetű műveltségre tett szert? Mit hozott magával s hogyan asszimilálta a nyugati műveltséget? Hogyan bontakoztatta ki a fájában szunnyadó sajátos szellemi erőket? Mekkora volt kulturális fogékonysága? Hogyan nyilvánult ez tevékenységben és alkotásokban? Micsoda értékeszmények húzódnak meg mint tudatos vagy tudattalan hajtóerők a magyar nemzeti kultúra fejlődése mögött? Levetkőzte-e az ázsiai ember passzív, nyugalmas természetét? Hogyan olvadt bele az aktív európai ember típusába?

A magyarság, amikor új hazájában letelepszik, nem vad ázsiai horda, hanem állattenyésztő és földműves nomád-nép. Az összehasonlító nyelvtudomány, a honfoglaláskori archeológia s az etnológia adatai bizonyosságot tesznek fejlett törökös kultúrájáról, mely magasabb színvonalon állott, mint az itt talált szláv népeké. Gazdag szókészlete, fegyverzete, hadi technikája, ruházata, ékszerei, háztartási, gazdasági és fényűzési cikkei tanúskodnak műveltségéről. Az *írás* és *betű* szók, mint bolgár jövevényszavak, a honfoglalás előtti időkből valók. Az ősi magyar rovásírás több maradványát őrizzük, melyek azonosak a VI. és VII. századbeli köktürk feliratok írásmódjával. A magyar őskultúra ránkmaradt emlékeiből az archeológia számos keletázsiai, arab-perzsa, iráni, sőt a bizánci érintkezés alapján görög mozza-

natokat elemez ki. Bár sok szót vettek át a honfoglalás után az ittlakó szlávoktól, mindez távolról sem jelenti azt, hogy a magyarság kultúrája túlnyomóan szláv hatás alatt fejlődött ki.

A magyar műveltségnek van egy Ázsiából hozott ősrétege, amelyre a honfoglalás után szláv, német és olasz kultúrréteg rakódik le, még pedig keresztény zománcsal. Azóta nincsen az európai művelődésnek olyan szellemi áramlata, amely rövid idő alatt ne kanyarodott volna a Duna és Tisza völgyébe. A középkori Magyarország átlag ugyanolyan műveltségű, mint Európa bármely országa. Az egyházi latin nyelvű irodalom éppúgy virágzik itt, mint Nyugaton. A nagy keresztény legendakör itt is megtalálja a maga feldolgozóit és magyar nyelvű fordítóit. A legendák szelleme átsugárzik a magyar szentekre is, akik közül öttel maga a háromszáz évig uralkodó Árpád-dinasztia ajándékozza meg a nemzetet. A Szent István-, Szent Imre-, Szent László-, Szent Erzsébet- és Szent Margit-legendák a magyar középkori irodalom gyöngyei. Első magyar nyelvemlékünknek, a *Halotti Beszéd*-nek keletkezési ideje 1200-ra tehető. A tatárjárás (1241) előtti időkből ezernél több oklevelünk van. A magyar nyelvű, főkép vallásos tartalmú kódexeknek a XV. század elejétől kezdve, a török pusztítás ellenére, egész sora maradt reánk, melyek a középkor vallásos világnézetét s a daliás idők lovagi szellemét lehelik.

A középkorban azonban a papok és apácák, tehát a tanultak kölcsönzött irodalma mellett a néplélek mélyén, mint valami földalatti áramlat, ott folydogált a népköltés ere is, a nélkül, hogy betűkbe lett volna szorítva. Ez az ősi, nem Nyugatról átvett, hanem eredeti nemzeti költészet, melynek forrásvidékei Ázsiába nyúlnak. Már a honfoglaló magyarok magukkal hoztak nem jelentéktelen költemény-készletet. A saíntgalleni kolostor szerzetese, Ekehardt, a X. században már feljegyzi, hogy a magyarok áldomás után nagy kedvvel daloltak. A pogány papok szertartásaikat énekkel kísérik. A pogánykori magyar hősmondák, melyek egy naív éposz keletkezésére utalnak, amilyenek a hún mondák és a honfoglalás mondái, csak latin krónikákban maradtak ránk.

Okleveleink sűrűn emlegetik a középkori népköltészet művelőit: az énekmondókat, igriceket, regösöket, hegedösöket, síposokat, kobzosokat, kik énekükkel és muzsikájukkal vándorlás közben mulattatták a magyar urakat és népet, bár az egyház erősen korholta hallgatóikat. A pogány epika helyébe idők folytán az Árpád-házi királymondák lépnek.

A középkori magyar epikai népköltésben a finn-ugor népek nagy elbeszélő hajlandósága tört elő. Az epikai hajlam ezeknek a népeknek ősi tulajdonságuk. A finneknek és észteknek van a legnagyobb népköltésük összegyűjtve. A magyar Reguly Antal húszezer sornyi osztják hőséneket szedett egybe; Munkácsi Bernát vogul népköltési gyűjteménye négy kötetre rúg. A magyar népköltést a finn-ugor rokonnépekével egy közösségbe vonja a költői beszéd parallelizmusa, a gondolatok hasonló formában való ismétlése, az alliteráció, a hangsúlyos szóknak betűrímmel való kiemelése. Ezt nem vehette át a magyarság a németektől, mert, mint Négyesy kimutatta, a németek, amikor velük érintkezni kezdtünk, már régen abbahagyták az alliteráló verselést. De mély hatással lehetett a magyar népköltésre az ogur törökfajjal való egybeolvadás is. Ez különösen a líra terén valószínű. A magyar népdalok ugyanolyan szerkezetűek, mint a török-tatár strófás dalok: természeti kép vezet be őket s ehhez kapcsolódik valamely érzelem vagy gondolat. «Dalaink virágnyelve is keleti képzeletre mutat s keleteurópai tulipános pusztákról eredhet.» Egyes misztikus elemek, mint pl. a csodaszarvas, a turulmadár is a török-tatár népköltésből szívárogtak át mint költői elemek krónikáinkba.

Az eredeti magyar népköltészet, mely csak sok század után nyer írásbeli kifejezést, a nemzeti-faji tudat és nemzeti egyéniség egyik legfőbb őre, a magyar néplélek folytonosságának fenntartója. Az ősi eredetű íratlan népköltés szelleme támad új életre Petőfiben. Aranyban s Jókaiiban s teremti meg a XIX. században a magyar irodalom klasszikus, világ-irodalmi értékű korszakát.

A népköltésnek ikertestvére az ének és a zene. A magyar zenének legősibb tanúságai azok a régi népdalok lehetnek, amelyeket főképp a XX. századbeli gyűjtések tártak a nyíl-

vánosság elé. A finn és észti testvérnépeknél a régi népdalok módszeres gyűjtése sokkal korábban indult meg, mint nálunk. Ilmari Krohn szerzi e téren a legnagyobb érdemeket. A mi népdalgyűjtőink (Bartók, Kodály) az ő módszere alapján vállalkoztak a magyar néplélek e virágainak rendszerezésére. A nyelv sajátos ritmusa eleve befolyásolja a népdallam kialakulását. Ahol tehát a nyelvek közt rokonság áll fenn, ott a népzeneben is, mely mindvégig szöveges, rokonvonalakat kell találnunk. Ilyen a sorvégnyujtásra való hajlam. A *Kalerala* ősrégi runóinak két utolsó hangja mindig nyujtott, úgyhogy az egyes sorokat a lejegyzők $\frac{5}{4}$ ütemben írják. A magyar dallamsorok végükön ugyancsak meglassulnak, A nyolc szótagú sornak a hat szótagúval való váltakozása, amely a régi erdélyi táncnótákban igen gyakori, a finn népdalokban is fellelhető. (Fabó Bertalan : *A magyar népdal zenei fejlődése*. Budapest, 1908.)

A magyarságnak az új hazába hozott népzenejére nagy hatással van ugyan az egyház és a szlávság, de azért a magyar zene mindvégig sajátos, egyéni stílust mutat. A magyar népzene első nyomára a Szent Gellért-legendában találunk, amely szerint a püspök egy malmot hajtó magyar cselédleány énekében gyönyörködött. Társától ezt kérdezte : «Mondd meg, micsoda dallamú éneklés ez (quis istius melodiæ cantus sit), mely szent olvasmányomat abbahagyni kényszerít?» Az élénk zenei érzékű olasz figyelmét tehát felkeltette a sohasem hallott ritmusú, hangmenetű magyar dallam, mely az egyházi énektől teljesen különbözött. A kereszténység elterjedése a zenében is háttérbe szorítja az ősi nemzeti jelleget. Az egyháznak a profán költészettel, mint a pogányság maradványával szemben tanúsított nagy ellenszenv a főoka annak, hogy az ősrégi magyar világi dalok oly elenyésző számban maradtak fenn. A históriás énekeknek, valamint a mulatozásoknál felhangzó zenének művelői a középkor magyar vándormuzsikusai, az igricek, akiket azonban az egyház erősen üldöz. Az 1279-iki budai zsinat meg is tiltja a papságnak hallgatásukat. A puritán vallásosság rigorizmusát sínylették meg a XV. és XVI. század szerelmi költeményei, a virágénekek is. A királyok azonban az énekeseket és zené-

szeket pártolják ; 1296-ban a király földet adományoz egyik igricének.

A régi magyar népzene-stílust zenefolkloristáink megállapítása szerint a keleti őshazából hozott ötfokú hangsor (pentatonika), a tempo rubato (szabad, az állandó ütemezéstől eltérő, tetszészerinti tempo), a recitáló énekmodor és a szabad, nem architektonikus dallamszerkezet jellemzik. (Bartók : *A magyar népdal*. Budapest, 1924.) S amint a népi költészet lett a XIX. század első felében a magyar költészet virágkorának megszüelője, hasonlóképp a magyar népzene vizsgálata lett a forrása a XX. században Bartókban és Kodályban a magyar műzene reneszánszának. A népdalokban lappangó gazdag s változatos harmóniak s nagyszámú ritmikus kombinációk rengeteg új harmónikai és ritmikai lehetőség útját mutatták meg számukra. A magyar népzeneben is, mint a magyar művészet valamennyi eredeti alkotásában a keleti nap tüze izzik, a puszták éles levegője csap ki belőle, a hajdani lovas nomád élet dobogó ritmusa lüktet benne.

A honfoglaláskori leletek az ősmagyar műveltségnek nem csekélyfokú művészeti elemeiről is tanuskodnak. Fegyvereik s fényűzési cikkeik ornamentikája erős perzsa-szaszanida hatást mutat, mely a Szent István korában, a XI. században épült templomok faragványain is gyakran érvényesül. Így a veszprémi bazilika maradványainak domborműveit ugyanolyan palmetta-motívumok díszítik, mint a IX. és X. századbéli magyar tarsolyokat és kardhüvelyeket. A magyar XI. és XII. századbéli templomok kőfaragványain perzsa származású növény- és állatalakok (sárkányok, griffek) láthatók. Régi templomainkon ugyancsak iráni eredetű a kőbe faragott fonatos díszítés.

Szent István alatt nagyarányú templomépítés indul meg, melynek mesterei külföldiek. elsősorban lombardok. Románstílusú székesegyházaink monumentalitás szempontjából az egykorú külföldieknél nem állnak hátrább. Jó ideig a bizánci hatás is érvényesül. A XIII. század elejétől kezdve Franciaországból a ciszterciták átplántálják hozzánk a gótikus stílust, mely előbb jelentkezik nálunk (1210.), mint Né-

metországban. Ötvös művészetünk a honfoglalás korába nyúlik vissza. Az első nagy magyar szobrászok és ércöntők ötvöseink sorából támadtak. A XIV. század nagy magyar mestereinek. Kolozsvári Mártonnak és Györgynek számos lovasszobra közül Szent Lászlóé még 1660-ban, mikor a törökök Nagyváradot elfoglalják, a székesegyház előtt áll. Szent György-szobruk ma is Prága városát díszíti. Festészetünk először bizánci hatás alatt dolgozik. A XII. században a magyar falképfestés már nemzeti irányban halad: a magyar szentek legendáit dolgozza fel.

A kereszténység felvétele megveti a magyar iskolaügy fejlődésének is az alapját. A XI. századtól kezdve Magyarországon is, mint Nyugaton, vannak kolostori, székesegyházi és káptalani iskolák. A szerzetesek magyarországi kolostoraikba is átplántálják az európai iskolarendszert. A XIII. század folyamán már városi iskolák is keletkeznek. A magyar társadalmi élet fejlődésével fölmerül a főiskolák szüksége is: 1367-ben alakul a bolognai egyetem mintájára a pécsi egyetem, amely tehát Közép-Európának az 1348-ban alapított prágai után időrendben a második egyeteme. Történeti nyoma van Óbudán is egy egyetemnek (1389.). A magyar kultúra fejlődésére nagy befolyással van a XIV. században, az Anjou-királyok korában, a sűrű olasz érintkezés. Az olasz humanizmus átlépve az Alpokat, Európa országai közül először Magyarországon jelentkezik. Addig számos magyar ifjú tanult a XII. és XIII. században a párizsi egyetemen; most inkább a páduai, bolognai és ferrarai főiskola vonzza őket. Számuk akkora, hogy ezeken az egyetemeken külön magyar korporációba tömörülnek. A bécsi egyetemen a XIV. században külön «*Natio Hungarica*»-t alkotnak.

IV.

A magyar kultúra fejlődésének legdicsebb szakasza a XV. század második fele. Ekkor mutatja meg legszembe-
szökőbben a magyar faj, micsoda művelődési energiák lakoznak benne. Ekkor uralkodik «az első modern magyar ember»: Mátyás király. Vérteli reneszánsz-uralkodó, olyan,

mint Cosimo Medici, Lorenzo il Magnifico vagy Lodovico Moro. Az olasz újjászületés benne talál először Európában nagyszabású képviselőre. Az olasz reneszánsz-műveltséget ugyanolyan fényes stílusban honosítja meg Magyarországon, mint ahogy eredeti hazájában virágzott. Kiváló humanisták nevelik az antik világ csodálatára. Amikor király lesz, mind olasz műveltségű főúrral s főpappal veszi magát körül. Nápolyi királyleányt vesz feleségül. Az itáliai reneszánsz-művészek legkiválóbbjait hívja udvarába vagy legalább otthon dolgoztat velük. Andrea del Verocchio, a velencei Colleoni-szobor alkotója, számos szoborművet készít számára. Tanítványának, a nagy Leonardo da Vincinek egyik Madonnája a budai várat díszíti. Filippino Lippi érmek után festi meg Mátyás arcképét. Benvenuto Cellini-nek két rokona, továbbá a nagy lombardiai ötvös, Curadosso, majd a firenzei Strozzi-palota alkotója, Benedetto da Majano Budán dolgozik. Hatalmas könyvtárt gyűjt Mátyás egybe képekkel díszített kódexekből, melyekért a nagy miniatűr-festőknek, Attavantesnek és Gherardónak mesés összegeket fizet. Budai és visegrádi palotájának fényét, melyet a velencei követ is a legnagyobb bámulattal szemlél, klasszikus szobrok emelik : Herakles, Apollo, Diana, Pallas Athene érc- vagy márvány-képmásai. Az antik mitosz alakjai mellett nem feledkezik meg Mátyás a magyar nemzet nagyjairól sem : Hunyadi János és László szobrai a budai palotában a magyar géniusz erejét sugározzák. Mindezek a reneszánsz-remek nem is egy félszázad múlva tragikus sorsra jutnak. «Nagyobb részük már Konstantinápolyban van, a bizánci császárok óriási hippodromjának romjai közt, ahová a győztes törökök vitték. Ott álltak e szobrok, Magyarország fénykorának emlékei, más dicső történeti emlékek szomszédságában : mellettök emelkedett az a büszke ércígyó, melyet a diadalmas görögök a thebai győzelem emlékéül Delphiben állítottak volt föl. Mátyás szobrai szomszédságában állott nagy Theodosius egyiptomi obeliszkje, nagy győzelmek emlékjele, ott állott Konstantinus császár diadaloszlopa is.» (Riedl Frigyes.)

Már előbb szerteoszlott az a tudóskör is, melyet a nagy reneszánsz-fejedelem maga köré gyűjtött. A reneszánsz a

középkori skolasztika Aristotelesével, a Philosophussal szemben az isteni Platon kultuszát ápolja. S mint Cosimo Medici, Mátyás király is Platonnak lelkes híve. Nagy magyar humanista költője, Janus Pannonius, kit az olaszok *le delizie del mondo*-nak neveznek, a neoplatonikus Plotinos műveit fordítja latinra. Az olasz platonizáló filozófusok nagy számban sereglenek Mátyás udvarába, ahol a király együtt vitatkozik velük. Trapezunti Gergely és Joannes Argyropulos az elegáns stílusú magyar humanistának, Vitéz János érseknek ajánlják egyes munkáikat. Mátyás 1467-ben Pozsonyban négykarú egyetemet szervez, az Academia Istropolitana-t, melyen Európa-szerte ismert legkiválóbb tudósok tanítanak, köztük a német csillagász, Joannes Regiomontanus, számos asztrolómiai műszer feltalálója, a tangensnek a trigonometriába való bevezetője. Magyarország az első országok között van, mely Guttenberg találmányát értékesíti: már 1473-ban Budán könyvet nyomtatnak, a *Magyar Nemzeti Krónikát*.

Az olasz humanizmus Magyarországon mélyebb gyökeret vert, semhogy a nagy király halála után azonnal szertefoszlott volna. 1497-ben alakul meg a *Dunai Tudós Társaság* (*Sodalitas Litteraria Danubiana*), mely a bécsi és a budai humanistákat testületbe kapcsolta egybe, még pedig magyar ember, ifj. Vitéz János vezetése alatt. A gyenge királyok uralma, a törökök előnyomulása, a mohácsi tragédia (1526) csakhamar végét veti a magyar kultúra reneszánszának. A következő másfél században a nemzet ifjúságának színe-java a törökkel való küzdelemben hull el a csatamezőn.

V.

Az új európai eszmeáramlatok mindig nagyon gyorsan lépik át a magyar határt. Alig szögezi ki Luther a wittenbergi egyetem kapujára a maga 95 tételét, már hét esztendő múlva a budai királyi udvarban heves viták folynak a reformáció igazáról. Két évtized alatt az ország háromnegyed része protestáns. Először a magyarországi németajkú városok fogadják el a hitújítást, még pedig ennek luteránus alakját; de csakhamar, főképp a Duna—Tisza-közi és tiszántúli

tősgyökeres magyarság Kálvin János hitére tér. A magyar lelket előbb az olasz reneszánsz-szellem ragyogja be, most a germán protestáns szellem hódítja meg. Amaz mint klaszszikus irodalmi-esztétikai kultúra csak a magyarság szellemi arisztokráciáját ihleti, emez mint a vallás világnézeti fordulata a nép lelkét is mélyen áthatja. A reformáció a vallásos szellemet nagy mértékben fokozza, nemcsak a protestánsoknál, hanem visszahatás- és védelemként a katolikusoknál is. A reformáció a bibliát a nép között akarja terjeszteni, tehát a latin helyett a nemzeti nyelvhez fordul s ezzel nagyrésze van az irodalom nacionalizálásában. Bibliafordítások nagy számban készülnek, először a protestánsoknál, de aztán a katolikusoknál is. Magyar nyelvű nagy hitvitázó irodalom támad, melynek terjesztését erősen megkönnyíti a fellendült könyvnyomtatás. A reneszánsz elegáns latin stílusa helyébe érdes és durva hangú, de minden ízében tősgyökeres magyar írásmód lép. A magyar ifjak most már nem a derült egű olasz városok egyeteméin, hanem tömegestül a német protestáns főiskolákon tanulnak. A XVI. században a komor wittenbergi egyetemnek ezernél több magyar tanulója van. A magyar ifjak a német protestantizmus tudományos gőcpontjaiból magukkal hozzák a német iskolák tanulmányi és fegyelmi rendjét, a német iskolaszervezet szellemét, főkép Sturm és Melanchthon humanisztikus irányát. A protestáns városok és főurak vetélkednek iskolák alapításában. Külföldről is hívnak be jeles tanárokat. Így Bethlen Gábor a tőle alapított gyulafehérvári főiskolába Opitz Mártont, Alsted Jánost, Bisterfeld Henriket, Comenius, a nagy pedagógus, négy esztendeig (1650—54) Sárospatakon tanít s átszervezni iparkodik az iskolát. Itt írja *Orbis pictus*-át; az anyanyelvű népoktatást s a reális-gyakorlati tárgyak tanítását sürgeti.

A XVI. század közepén a katolikusok is felocsúdnak: ők is iskolákat szerveznek és az új hatalmas fegyverrel, a sajtóval védekeznek. Megindul az ellenreformáció, melynek legbuzgóbb apostolai a jezsuiták. Leghatalmasabb szellem közülök Pázmány Péter esztergomi érsek, a «magyar bíboros Cicero», egyetemünk alapítója, az egységes magyar irodalmi nyelv legfőbb megteremtője.

A reformáció a magyar lélekben a vallásos érzést rázza öntudatra: a nagy nemzeti szerencsétlenség, a mohácsi tragédia ugyanakkor a nemzeti öntudatot és hazaszeretetet mélyíti el. A törökvész óta a magyar néplélek alaphangja a melancholia. A honfoglalás óta több, mint félezer esztendeje lakott itt a magyarság országának eredeti épségét megőrizve, sőt határait sokszor messze kiterjesztve. Most az ország háromnegyed része a török félhold szarván függ. Északra egy keskeny sáv a habsburgi magyar királyság idegenfajú, a magyarságot meg nem értő s birodalmába mindig bekebelezni törekvő uralkodóval; keleten a túlnyomóan protestáns Erdély török protektorátus alatt. Az ország siralmasan tönkremegy, külön államisága porba hull. A nemzet hol a törökkel, hol a némettel, hol egyszerre mindkettővel állandóan küzdeni kénytelen. Az ország siratnivaló pusztulásáért katolikusok és protestánsok keserű gyűlölettel egymást vádolják. «Jeremiádokban» keseregnek, mélységes büntudat fogja el őket, Isten bocsánatát esdik, hogy mentse meg az országot elesett állapotából.

Ez a nemzeti fájdalom azóta a mai trianoni siralomig a magyar lélek alapérzése. A nemzet sorsán kesergő hang sír ki a XVI. század Petőfijének, Balassa Bálintnak verseiből ez a nemzeti fájdalom szakad fel a XVII. század nagy törökverő epikusának, a magyar Tassónak, Zrínyinek lelkéből éppúgy, mint a népköltötte kurucversekből; ez a honfábat borong klasszicista költőink ódáiban, Kölcseynek magyar nemzeti imádsággá emelkedett himnuszában s Vörösmarty *Szózatában*, mely szívére köti a rokontalan, ideláncolt magyarnak, hogy «a nagy világon e' kívül nincsen számodra hely: áldjon vagy verjen sors keze, itt élned, halnod kell.» A XIX. század eleji romantika történeti szelleme a magyar középkor lovagi dicsőségén méléz és siratja «nemzeti nagylétünk nagy temetőjét». Mohácsot. Ugyanakkor a legnagyobb magyar drámaíró, Katona, a *Bánk bánban* a magyar történet örökös tragikumát szimbolizálja. Ha filozofál a magyar, mint Madách *Az ember tragédiájában* a világtörténet antinomiáin elmélkedve, vagy Vajda János a lét s nemlét problémáját kétségbeesetten forgatva, lelkük a pesszimizmus kódében tántorog.

A nemzeti öntudat és érzés a török vész megpróbáltatásai, az önálló államiságért és alkotmányért való folytonos küzdelem, a megújuló nemzeti fölkelések és függetlenségi harcok közepett az európai népek közül a legkorábban s a legmélyebben a magyar lélekben és irodalomban jelentkezik. A magyar már — mint Riedl megjegyezte — a XVI. században tudatosan magyar, amikor a német és olasz még igazán nem érzi, hogy német, illetőleg olasz. A magyart tragikus világtörténeti szerepe a leghamarább acélozza öntudatos magyarrá.

A kétfelé való örökös önvédelmi harc s ennek következtében ránk sujtó nyomorúság közepett természetes, hogy bármilyen kulturális fogékonyság lakozott is a magyarságban, a középkorhoz és a reneszánszhoz képest, amikor műveltsége Nyugattal egészen *pari passu* haladt, most századokkal elmaradt mögötte. Amikor még nálunk az irodalom csak hitvitázásban és bibliafordításban merül ki a XVI. század utolsó éveiben, akkor már Londonban Shakespeare-t játsszák, az olasz opera megindult, Tasso már meg is halt. Amikor Pázmány az ország romlásának okairól 1603-ban egy protestáns prédikátorral hevesen vitatkozik, Galilei már megkezdte a páduai egyetemen a modern fizika alapvetését s a holland Keletindiai-Társaság megindítja Nyugat-Európa meggazdagodását. Káldi György még bibliafordítását csi-szolja, amikor az újkori gondolkodás nagy angol kezdeményezőjét, verulami Bacont, már temetik (1626). Mi még a zsoltárfordításoknál és egyházi énekeskönyveknél tartunk (Szenci Molnár Albert. Geleji Katona István), amikor Corneille *Cid*-jét már előadják, Calderon drámái nagy sikereket aratnak, Lope de Vega s Opitz Márton haldoklik, Richelieu pedig Párizsban akadémiaát alapít. A XVII. század közepén a mi Apáczai Csere Jánosunk naivan filozofál, Descartes-ot jól-rosszul kivonatolja s száraz lexikont tákol össze, ugyanekkor Pascal már ragyogó stílusban támadja az emberi ismerés gyengeségeit. Amikor ezidőtájt Zrínyink kesereg az ország siralmas állapotán s a török kiverésén töri a fejét, Párizsban már virágzani kezdenek az emberi lét és társadalom értékéről derűsen csevegő irodalmi szalónok, Bossuet javában dörgi klasszikus nyelvű szónoklatait, Boileau esztétizál és

kritizál, Rochefoucauld már elegánsan szövi életfilozófiáját. Nálunk Gyöngyösi még lapos eposzokat szerkesztget, amikor Molière dicsősége tetőpontján áll. Amikor mi Budát ostromoljuk s az ország másfélszázad óta török rabigában sínylődő fővárosát visszavívjuk, Bayle már tudományos folyóiratot indít meg, Leibniz, Locke és Newton a tudományt és a világfelfogást új utakra tereli. A magyar Csiksomlyón még misztérium-drámákat írnak, mikor Voltaire filozofáló drámái megjelennek. Faludi Ferenc a nemes és udvari ember modorától elmélkedik, amikor már Montesquieu *A törvények szellemével* megrázza Európa rendi alkotmányait. A magyar nemes retorikai műveltsége még egyoldalúan Cicerón táplálkozik, mikor Winckelmann *Az ókori művészetek történetével* az antik világ értékelésében forradalmat csinál. Kazinczy fejlődésében elmaradt nyelvünket csiszolgatja, amikor a németeknél Goethe és Schiller fejlődésük tetőpontján áll. A magyar filozófia latin nyelven még a Wolff-féle filozófia zsargonjában dadog, amikor Kant kritikái már sorban megjelentek.

VI.

E szomorú kép a XVIII. század végén megváltozik: a magyar lélek kényszerű elmaradottságának teljes tudatára ébred. Ez az ébredés először az irodalomban hallatja szavát, majd ennek nyomán a politikában. Bessenyeinek, később Kazinczynak izgatására az irodalomban nagy szervezkedő s propagáló munka indul meg: a magyar irodalom fejlesztése nagy nemzeti célként ragyog előttük. A költő és író prófétának érzi magát, kinek szent kötelessége a nemzeti gondolatot szolgálni, a magyarság lelkét ébrentartani és nevelni, az irodalom gyökereit a valóságos életbe eresztetni s ezzel a nemzet életét formálni. A nemzeti szempont mellett a művészi feladatnak is tudatában vannak: a modern, európai irodalom mintáit tartják szem előtt, ennek művészi elemeit akarják irodalmunkba beleplántálni. Nyelvünkre alkalmazzák a nyugateurópai versformákat, de egyben a német neoklasszicizmus nyomán az óklasszikus formákat is. Nyelvünket viszonylag rövid idő alatt fordulatokban meggazdagítják, plasztikussá

avatják, a finom művészi feladatokra alkalmassá formálják. Gyorsan hódít a francia és német felvilágosodás irodalma. Amikor Széchenyi, «a legnagyobb magyar», a XIX. század huszas-harmincas éveiben a nagy politikai, társadalmi és gazdasági reformot megindítja, már modern európai színvonalú szépirodalmunk van, már Vörösmarty csodás nyelv-géniusza végleg megteremtette a költői nyelvet s a legváltozatosabb húrú lanton énekel. A nemzeti lélek aspirációit s a kor egyetemes eszméit irodalmunk egyformán lehel. A romantika lendületes korszaka után, melynek vezérműfaja az eposz, az általános demokratikus koráramlat közepett Petőfi lángelméje új, népies hanggal, új tárgyakkal és motívumokkal tereli új utakra a magyar lírát. Ugyanekkor Arany János epikájában csodálatos plasztikai erővel tör elő a magyar nép sajátos nemzeti egyénisége, érzés- és gondolatvilága. egyben nyelvének zeneisége. A magyar lélek mint ilyen önmagára talál: most már nem idegen mintákat utánoz, hanem minden ízében fajszerűen magyarrá válik. Népeposz, népszínmű, népdal, népballada: ezek az uralkodó műfajok, melyeknek nyelvét a népköltés nyelve nemesíti meg. A század közepe felé megszületik a magyar történeti és társadalmi regény, melyet aztán a legnagyobb magyar mesemondó Jókai avat igazán nemzeti zamatúvá. A magyarság alkotmányvédő küzdelme a latin nyelvű retorikával szakítva megteremti Kölcseyben a magyar művészi szónoklatot, melynek nemsokára világmeistere Kossuth Lajos. A XIX. század harmincas-negyvenes éveiben, a magyar történet e ragyogó reformkorszakában, mely pár évtized alatt századok mulasztását lázasan pótolja, Széchenyivel, mindjárt a legmagasabb színvonalon, megszületik a magyar publicisztika, melyet Kossuth aranytolla csakhamar formai szempontból is ragyogóvá avat.

A XIX. század elején megindul a magyar nyelvű tudományos irodalom is. Azideig, mint a politikai életnek, a tudománynak nyelve is a latin. Tudósaink többnyire külföldi egyetemen nevelkednek; mint tanárok mostoha viszonyaink közepett kénytelenek sokféle tudományt előadni. Tudományos szellemük ezért erősen polihisztor-jellegű. Egyik-másikuk európai hírré emelkedett. Pl. Wesszprémi István orvosnak

1755-ben a pestisről Londonban megjelent munkája nagy feltűnést kelt. Segner András, az ú. n. Segner-kerék felfedezője, a XVIII. század közepén először nálunk Debrecenben, majd Jénában, Göttingában s Halléban tanít. Tőle való az a fontos tétel, hogy minden testnek, bármily alakú is, három, egymást merőlegesen metsző szabad tengelye van, melyekre nézve a centrifugális erő hatása megsemmisül. A XVIII. században elsőrangú botanikusaink, zoológusaink és ásványgyűjtőink vannak. Ugyanekkor hihetetlen szorgalommal dolgozik a magyar jezsuita történetkritikai iskola (Pray, Katona). A közgazdaságtudomány és a statisztika művelése is indulóban van. (Berzeviczy, Schwartner.)

A latin és német nyelv helyébe a magyar nyelv a tudomány terén főképp akkor lép, amikor Széchenyi István 1825-ben megalapítja a Magyar Tud. Akadémiát. Ekkor indul meg a tudományos munka céltudatos szervezése. Az Akadémia tudománypolitikája természetesen elsősorban a magyar nyelvtudományi kutatásra irányul. A nagy Révai Miklós már a század elején, az akkor szárnyát bontó hisztorizmus szellemében, megkezdte a magyar nyelvemlékek kiadását; most energikusan folytatja az Akadémia ezt a munkát. A finn-ugor összehasonlító nyelvtudomány, melynek első képviselői (Sajnovits, Gyarmathi) a XVIII. század végén tűnnek fel, lelkes munkásra talál Reguly Antalban, aki Széchenyi pártfogásával az Ural és Volga vidékén hihetetlen fáradsággal hatalmas anyagot gyűjt a rokonnyelvekből. A század közepén túl a finn-ugor összehasonlító nyelvtudomány nálunk már virágjában van. A finn és magyar nyelvészek érdeme, hogy a kétezer évvel ezelőtti rokonság tudata a két sokat szenvedett, de fajához szívósan ragaszkodó testvérnép között néhány évtized alatt felújul. A nyelvtudománynak köszönhetjük elsősorban, hogy ma mint rokonok itt együtt vagyunk.

De a többi tudomány is a XIX. század folyamán gyors lendületnek indul s megtalálja a maga nagy magyar tehetségeit, akik európai hírnévre tesznek szert. A két matematikus Bolyai Farkas és fia, János, Gauss barátai; Bolyai János először szerkeszt nem-euklidesi geometriát. Kőrösi Csoma Sándor a tibeti nyelvek első nagy kutatója,

kit a magyarság eredetének kérdése már gyermekkorában Ázsiába hív. Báró Eötvös József a XIX. század uralkodó politikai eszméit vizsgálva, hatalmas államtudományi művével Európa-szerte nagy tekintélyre tesz szert. Fiának, báró Eötvös Lorándnak a nehézkedésre és földmágnességre vonatkozó kutatásai világszerte elismerten úttörők s gazdasági szempontból messzeható gyakorlati jelentőségűek. Semmelweis Ignác budapesti orvosprofesszor ajándékozta meg az emberiséget a gyermekágyi láz elhárítási eszközeivel. Vámbéry Ármin ázsiai utazásai világszerte számottevők. Lóczy Lajos geológiai és földrajzi munkássága számos ponton egészen új utakon haladt. Goldziher Ignác az Izlám egyik legnagyobb kutatója. A holtak és élők egész tudós légiója tette tiszteltté a magyar nevet az európai tudományosság különböző területein.

A tudományok szétkülönülésének és gazdagodásának megfelelően a magyar nemzet mind több főiskolát emelt. köztük négy egyetemet (a legrégebb a pesti, melyet Pázmány Péter Nagyszombathban csak öt évvel alapított előbb, mint a finnek a turkui egyetemet, 1640); hatalmas nemzeti könyvtáraink s múzeumaink vannak; Tudományos Akadémiánk nemrég ünnepelte százéves alapítását; számos szépirodalmi társaságunk virágzik s minden tudománycsoportra egy, sőt több tudományos egyesületünk. A magyar faj kulturális erejére jellemző, hogy nagy nemzeti közgyűjteményeit és Akadémiáját nem az uralkodóház kegye és pénze alapította, hanem éppen az idegen uralkodók kedve ellenére a magyar társadalom áldozatkészsége, önálló ereje és lelkesedése.

Amikor a törökvész elmúltával az ország újjáépítése megindul, művészetünk a külföldi mesterek keze alatt egészen barokk szellemben dolgozik. A XIX. század elejétől építészetünkben a neoklasszikus stílus az uralkodó. Az építészeti formanyelv változása azóta is az európai irányokkal párhuzamosan megy végbe. Kísérlet történt a népművészeti motívumok felhasználásával eredeti magyar építészeti stílus megteremtésére is. Szobrászaink és festőművészeink a nagy külföldi képzőművészeti gócpontokban tanultak s így idegen hatások alatt álltak. Számos nagy eredeti tehetség azonban

a maga útján haladt. (Zichy Mihály, a cár udvari festője, Munkácsy, Szinyei Merse Pál stb.) A sajátosan magyar levegő és indítékok művészetünkben mindjobban uralkodóvá váltak. A magyar művészet értékét és magas színvonalát a külföldi kiállítások régóta ismertté tették.

A XVI. és XVII. század véres küzdelmei közepett a magyar zenekultúra faji elemei különösen előtérbe lépnek. Az erdélyi és a felvidéki főurak váraikban zenekarokat tartanak fenn, melyek hathatós szolgálói az akkori, nemzeti jellegében egységes magyar kultúrának. A töröktől és némettől sanyargatott népek harcaiban lelkesítője, bújdosásában vigasza a dal. A nemzet fájdalmanak leghűbb kifejezői a Rákóczi-felkelés leverése idején támadt Rákóczi-nóták. Ennek a korszaknak harci tüze, lángoló hazafisága ég a XIX. század elején felbukkanó Rákóczi-indulóban is, mely a világ leggyűjtőbb hatású harci indulója. Ez csak egy örökké harcokban vérző, hősi nép lelkéből fakadhatott. (Berliozt, mikor 1846-ban Pesten járt, annyira megkapja ez a mű, hogy ragyogó feldolgozásban beleszővi a *Faust elkárhozása*-ba, ahol az ördögök a pokolban harsogják Faust fülébe ezt az indulót.)

A XVIII. század magyar főúri zenekarai már nem a sajátosan magyar, hanem a nyugati zenekultúra képviselői. Olyan európai hírv zenekar, mint amilyen az Eszterházyak kastélyában működött, egy Haydn József számára szolgált harminc éven át eszközül művészetének teljes kibontakoztatására. «Ha jó operát akarok hallgatni — mondotta Mária Terézia — Eszterházára megyek.» Haydn József öccse, Mihály, a nagyváradi püspök zenekarát vezette. Beethoven sok időt tölt magyar főurak (Eszterházy, Brunswick, Erdődy stb.) udvarában. Az egyik Eszterházy herceg feleségének nevenapjára írja *C-moll miséjét*. Az *apasszionata* szonátáját magyar főúrnak, Brunswick Ferencnek ajánlja. Magyar témát használ fel a pesti német színház megnyitására a *König Stephan* című operához írt nyitányában s az *Athén romjai*-ban. Schubert 1818 és 1824 nyarán az egyik Eszterházy gróf kastélyában tartózkodik s itt születik meg több halhatatlan műve; magyar témához ő is nagy kedvvel nyúl (*Divertissement à l'Hongroise*, *Moment musical* [f-moll] stb.)

A sajátosan magyar zene a XVIII-ik században csak lappangva él. Vidéki városokban a népies világi ének és a diákkarok (Sárospatak, Debrecen) készítik elő a talajt a századvégi új magyar hangszeres zene, a verbunkós irodalom befogadására (Szabolcsi M.). Bihari, Lavotta, Csermák, a nagy magyar hegedős-triász verbunkosai a Rákóczi-kor dalmainak feldolgozásával folytatásai lettek a régi magyar zenének és zenei képviselői az erősen fellendült nemzeti mozgalomnak. A magyar verbunkósok témáiból merít invenciót egy Beethoven, Haydn, Hummel, majd Schubert, Joachim, Brahms, Massenet, J. Strauss magyar vonatkozású műveihhez. Bihari, a bécsi kongresszus báljainak ünnepelt magyar hegedűse, aki még a kottát sem ismerte, tisztán Istenadta tehetségével képviselni tudta verbunkósaival a magyar lélek nobilitását, keleti tüzet és gravitását, virtuóz cifrázataival pedig a barokk kor színes, parádés külsőségeit. A magyar népdalelemeket világszerte csodált műremekké Liszt Ferenc fűzi egybe *magyar rapszódia*iban. A főuraink ösztöndíjával kiművelt magyar zenei lángelme ezekben a darabokban áldozott hazája géniuszának. A magyar természet tör elő e rapszódia érzelmi fokozásában: minden magyar mulatozás hallgató és búsongó nótákkal kezdődik, azután jön a lassú csárdás, míg végre rákerül a sor a gyors, féktelen, tüzes ritmusokra. Erkel Ferenc, a magyar zenetörténet másik büszkesége, az operába viszi bele a magyar népdalelemeket. Vele emelkedik egy csapásra európai színvonalra a magyar dalmű.

A magyarság, mely egy Liszt Ferencel tudta megajándékozni a világot, ma egy egész sereg előadóművészt (Dohnányi, Vécsey stb.) és alkotóművészt (Hubay, Bartók, Kodály) tud felmutatni, akik a külföldi metropolisok hangversenyáradatában az elsők között állanak. Ma a magyar zene ősi népdalkincsének megismerésével azon a fejlődési fokon áll, mint mikor valaki rég elfeledett anyanyelvén újra beszélni kezd: eleinte keresi a szavakat, de a lélek mélyén szunnyadó készség a rokonhúrok érintésére feltámad s ebben a nagy egymásratalálásban a kifejező forma alig elég arra, hogy a nemzeti lélek elhasználatlan őseréjét s nagy érzelmegazdagságát magából kellőképen kivetítse.

VII.

S most, hogy a Keletről ideszakadt magyarság ezeréves politikai sorsát s kulturájának fejlődését legalább madártávlatból átpillantottuk, meglepő hasonlóságok szöknek szemünkbe a magyarság, másfelől a finn és észt nép történeti szerepe között. A történet szelleme analóg világtörténeti küldetéssel bocsátotta szárnyra ezeket a rokon, de a nagy távolság miatt igazában csak alig félszázad óta egymásra ismert nemzeteket. Az egyik Délen, a másik Északon kénytelen örökösen küzdeni egyszerre Kelet és Nyugat ellen: mindkettő viaskodik egyik oldalon a germán, a mások oldalon a szláv hatalom többszörösen túlnyomó erejével. Mind a két nép a kereszténység jótékony kulturális befolyását főképp a germánoktól kapja, de az ázsiai eredet levetkőzéséért s az európai rendbe való beilleszkedésért nagy árat fizet. Jogérzékük, faji hagyományaikhoz és önállóságukhoz való ragaszkodásuk több, mint ezer esztendőn át, akármennyit kellett is szenvedniök, egy földön, egy hazában tartja őket össze. A finneknek is van ősrégi királyi könyvük, mint nekünk magyaroknak Szent István óta kódexünk, melyet később Werbőczy tudománya fog egybe. A királyi hatalom és a nemzet joga mindkét nép alkotmányában egyensúlyozza egymást. Északi testvéreink is, jómagunk is fegyverrel és a törvénykönyvvvel kezünkben küzdöttünk létünkért s alkotmányunkért. A fegyvert kezünkből többször kicsavarták, de a törvénykönyvet sohasem sikerült kiütni kezünkből. A jog eszméje tartotta ébren mindkét nemzet lelkét a legsötétebb időkben is és tartja a megcsonkított magyarság lelkét ma is. A jog eszméje e kis nemzetek számára mindig többet jelentett, mint a nagy népek hatalmi körében.

A nemzet lelke nyelvében él. Északi testvéreink nyelvét a svéd, a mienket a német fenyegette folyton a beolvasztással, miközben a magasabb szellemi élet nyelve mindkét népénél a XVIII. század végéig a holt latin. Amikor nálunk a magyarosító nagy nemzeti reformkorszak Széchenyivel megindul, ugyanakkor kezdődik az önálló finn kultúra kifejleszt-

tése s az ország finnesítő törekvése Snellmann zászlaja alatt. S ahogyan a finn kultúrát a finn népköltészet ihleti meg s tereli sajátos nemzeti irányba (a *Kalevala* 1838-ban jelenik meg), ugyanúgy nálunk is Petőfivel és Aranyval a népköltés kultusza teszi irodalmunkat s rajta keresztül egész kultúránkat fajszerűen magyarrá. Az észtek kultúrája is gazdag népköltészetük öntudatán nevelődött nagygyá.

A hasonló történeti sors, egyben közös lelki struktúra hasonló irodalmi szellemeket idéz meg a két nép életében. A mi Vörösmartynk a finn Runeberg; a mi Gárdonyink a finnek Päivrinta-ja. Amint Tompa csak allegóriákban fejezte ki az osztrák elnyomatás idején a nemzet fájdalmát, Juani Aho is az orosz megpróbáltatás idején csak szimbolikusan juttatta szóhoz «Törhetetlen népe» keservét. A lét kérdésén töprengő Madáchunknak Linnankoski a finn párja; Jókainknak az észet Wilde a rokonlelke. Amint a magyar. ugyanúgy — sőt nagyobb mértékben — a finn és észet irodalmi és zenei kultúrájának a néplélek mélyén rejlő kincsek feltárása kölcsönzött új fényt és eredetiséget. A nép lelki talaját szántva, lettek mind a magyar, mind a finn s észet költők és írók nemzetük kultúrájának nagy rétegforgatói.

Az Ural tövén kétezer évvel ezelőtt egymástól elszakadt s Nyugatra vándorolt kis népek, a finnek, észtek és a magyarok nyugodt lelkiismerettel állhatnak a Történet ítélőszéke előtt: kijelölt missziójuknak a sorstól rájuk bízott földön fényesen megfeleltek, mert kibontakoztatták a fajukban szunnyadó szellemi és fizikai erejüket s az emberiség közös kultúrkincsét legmostohább történeti feltételeik között is tőlük telhetőleg gyarapították. Az európai kultúra színeiben gazdag spektrumának sugarait mindig szomjasan felfogták, de nem maradtak pusztán receptívek, hanem önállóan tovább is fejlesztették s új színekkel gazdagították. Ha más népek kapják ezeket a területeket, azok sem tudtak volna ott többet és nagyobbat alkotni. A földkerekség nemrég megvívott gigászi küzdelme északi testvéreinket felszabadította és a magasba lendítette: bennünket ellenben testünkben és lelkünkben megcsönkített és széjjel marcangolt. Ezeréves itt-

létünk változatos sorsából azonban hitet merítünk a jövőre. Úgy érezzük, hogy a hajnalnak közelednie kell : az éj sötétje még túlnyomó, de mintha már itt piroslanék a nap derengése. Észak Apollójának, Väjnämöjnennek szavában van a vigaszunk és reményünk :

Istennél az áldás féke,
Alkotónknál üdvünk nyitja,
Nem irigyünknek kezére,
Ártónk ujjaira bízva.

(Kalevala. Vikár Béla fordítása.)

KORNIS GYULA.

ZICHY MIHÁLY EMLÉKEZETE.

Zichy Mihály, akinek centenáriumát az imént ülte meg az ország, elszigetelt, különálló jelenség művészetünk történetében. Elszigetelt a művészeti stílusa, amely nem hasonlít senki máséhoz, amióta kikerült mestere, a bécsi Waldmüller iskolájából. Elszigetelt az élete, hiszen mindvégig idegenben folyt le. Elszigeteltekké váltak nagy kompozícióinak célzatai, amelyekről utóbb ő maga ismerte el, hogy már senkit sem mozgatnak meg. Elszigeteltnek érezhette magát a cárok deszpota-udvarában az a magyar, akinek hazáját éppen ez az udvar igázta le s amely hódító hadjáratokat viselt népek szabadsága ellen, holott ő nagy képein a népek szabadságáért szállott síkra. Elszigetelődött a mi művészetünkötől is, amelybe, bár vágyott rá, lehetetlen volt belekapcsolódnia. Rendkívüli erő kellett hozzá, hogy így magában állva töretlenül éljen ideáljainak.

Ezek az ideálok képekben, rajzokban öltöttek testet s kevés művész van, aki azokat oly határozottan tudta az emberek elé tárni, mint ő. Az oltárra, amelyet magának szerkesztett, eszményül az embert állította, az egész, egyetemes emberiséget, amelynek magasrendű hivatását tántoríthatlanul hitte s haladásának útjául a szabadságot, egyenlőséget, testvériséget vallotta. Kérlelhetetlenül üldözte tehát nagy kompozícióin azokat, akiket az emberi haladás kerékkötőinek tartott: azokat, akik léha élettél sárba rántják az emberi méltóságot és azokat, akik útját állják a szabadságnak. Ilyen szempontból szemlét tartott a multon és a jelenen, az emberiségnek aranyból és sárból gyúrt nagy ötvözetén, amelyet világtörténetnek nevezünk. Azt tette, amit Madách tett, midőn az idők árjából kiemelte dicső vagy rettentő

eszmék hordozóit és ítéletet mondott felettük. Zichy színpadján így került elénk a reformáció, az inkvizíció, a forradalmak, a szabadságharcok, mindenféle rendű vértanuk képe. Azonban nem pusztá kép formájában, mert ezeknek a rajzoknak, ezeknek a festett kompozícióknak mindegyike kemény ítélet, amelyet erkölcsi meggyőződés fűt. Zichy nem volt pártember, nem volt senkinek küzdőtársa, hanem oly független úr, mint valamelyik oligarcha-őse. Telítve volt a fensőbbség érzetével: mérlegelt és végrehajtott. Keményebb verdiktet írabb formában s nagyobb fölényvel alig lehet elképzelni, mint a *Királyi kegy*, a *Novícius*, a *Család* című művei, holott az életkép egyszerű köntösében jelennek meg, nem is szólva azokról a nagyméretű kompozíciókról, amelyeken sokféle rendű hatalom képviselői felett tör pálcát. Az előbb említett képeknek azonban megvan az az előnyük, hogy nincs bennük semmi allegórikus, semmi szimbolikus szerelmény, hanem kurtán rámutatnak: ez vagy te! Mégsem mondhatjuk e fajta műveit szatírának, még kevésbbé torzított képeknek, amilyennek egyiküket Keleti egy szerencsétlen ötlete minősítette:¹ Zichy sohasem elegyedett a tömegbe, hogy ott kedélyeskedjék, az enyelgés, a tréfa ösmeretlen dolog az ő műhelyében. Tekintetét emelkedett szintájakra függesztette: a világtörténet emberiségére.

E műveivel maga ellen ingerelte nem éppen a közvéleményt, hanem azokat, akik magukat a közvélemény irányítóinak tekintették. Először a külföldön gyűlt meg velük a baja. A politikai rendőrségek, a nemzetközi diplomácia, a hivatalos kiállítások hivatalos bizottságai körülbelül veszélyesnek minősítették. Itthonról sem kapott jobb híreket. Megírják neki, hogy Haynald és Ipolyi és az egész klérus felháborodott képei láttára.² Megírják, hogy a bécsi udvar miképpen vélekedik eszméiről.³ Megírják, hogy a hivatalos pesti kritika lesujtón nyilatkozott, megírják, hogy hagyjon fel a tendenciózus képek festésével és kövesse Makart példáját.⁴ Megírják azt is, hogy egykori tanára, Waldmüller, aki

¹ Zichy Antal levele 1871 máj. 16. ³ Anyja levele 1876 nov. 7.

² U. a. máj. 1.

⁴ U. a. 1874 jan. 6.

annyira szerette volt, most meg van botránkozva.¹ Mindenfelől azt támadták benne, amit szíve ügyének tekintett. Egy ember akadt csak, Théophile Gautier, aki ki merte róla mondani, hogy «un monstre de génie». A magános kritikus azonban még nem közvélemény. Hiszen hallania kell otthonról azt is, hogy Gautier honfitársainak, a «bigott franciáknak» túlságosan eretnekek a képei.² A sajnálkozás és aggodalom hangján kapja a tanácsot, hogy jobb útra térjen.³

Ebben a mindenfelől felzúduló viharban Zichy rendületlen maradt: állt a meggyőződés bástyafokán, mint ahogy egykor állott, egy szál karddal a kezében, valamelyik oligarcha őse. Amit meggyőződése sugallt, ahhoz tántoríthatatlanul ragaszkodott. Ezt meg is tehetette, mert gonddal, lelkiismeretesen készült világfelfogása megépítésére. Rendkívül sokat tanult és rendkívül sokat olvasott. Oly felelősségérzettel készült fel pályájára, mint kevés más. Biztos lehetett eszméinek erkölcsösségéről.

Ezekből a jellemvonásokból egy apostol, egy erkölcsi diktátor, egy történetfilozófus képe bontakozik ki előttünk. Azonban Zichy művész volt s mint ilyen érdekel minket. De vajjon hogyan egyesíthető a művészet a történetfilozófiával és az erkölcsi axiómákkal? Hiszen ezek merő absztrakciók, holott a művészet a közvetlen szemlélet világa. Az erkölcsfilozófia és a történetfilozófia általánosít, sőt ez lényege, -- a művészet ennek éppen ellenkezőjére törekszik: semmit sem általánosít, hanem megteremti a maga egyes, egyetlen esetét a remekműben. Hogyan forrhatott egységgé e két, egymástól oly messze eső világ, Zichy alkotásaiban?

Mindjárt megállapítjuk, hogy nézetünk szerint Zichy esetében sem alakult ki e kettősségből valódi, szerves egység. Szinte azt mondhatnók, hogy éppen e kísérlet bontja két, egymástól különböző s egyúttal különböző értékű részre élete művét. Nagy kompozícióin a moralista elnyomni látszik a művészi ösztönt és a racionalizmus elbágyasztja az intuíció erejét és közvetlenségét. Kisebb méretű, de nem

¹ U. a. 1856 aug. 14.

² U. a. 1876 nov. 7.

³ U. a. 1874 jan. 6., 1876 nov.

7. stb.

kisebb értékű művein, főképp grafikájában, meghasad az absztrakció jégpáncélja s a hasadékból előbújnak géniuszának legszebb virágai, amelyek művészetünk értékes ritkaságai. Festőről beszélvén, mindjárt hozzátehetjük, hogy nem nagy kompozíciói, hanem kisebb grafikai művei a legfestőiebbek. Az utóbbiakon a nézőt egyenest megragadja a képzelet frissesége, a jellemzés meglepő ereje, a jelenetezés élénksége. Jellemzi őt, hogy minden elgondolt téma azonnal cselekvéssé válik papírosán vagy kartonján. Ennélfogva nem az ünnepélyes nyugalom az, amit keres, tehát képei sincsenek a formális rend, a kötöttség értelmében komponálva. E tekintetben teljes ellentéte egy másik nagy mesterünknek, Székely Bertalannak. A kötött csoportfűzés, a tömegek egyensúlyozása, a vonal folyamatosságának keresése mind kivette, mellőzve, mint olyan elemek, amelyek tompítanak a jelenetezés élénkségét. A példák gazdag sora kínálkozik erre, főképp azokon a lapjain, amelyeket Madách, Arany, Petőfi, Shakespeare és az orosz költők műveihez készített.

E vonás kialakulását lehetővé tette csodálni való képzelőereje, amely — úgy látszik — holtáig friss maradt. Ebből a televényből sarjadtak ki legértékesebb alakjai és jelenetei. Jó gazdának bizonyult, mert gondja volt rá, hogy e televény táplálóereje ki ne apadjon: szakadatlan és rendkívüli szorgalmú tanulmányokkal tette termékennyé s bizonyára minden festőnk közt ő rajzolt legtöbbet. Néha, különösen első korszakában, egészen a pórúság menő tanulmányokat készített, később sokszor csak jegyzeteket írt vázlatkönyvébe megfigyeléseiről. De nézni és rajzolni egyértelmű volt nála, hiszen ugyanazt a szellemi funkciót jelenti s a tanulmányrajznál a rajz maga legtöbbször csak arra való, hogy könnyen ellenőrizhessük, vajjon helyesen láttunk-e. Képzeletét e szakadatlan és gazdag változatú táplálás állandóan erőben tartotta s bámulatossá fejlesztette kép-memóriáját. Rég látott jellemek, mozdulatok, taglejtések, futó benyomásai a tömegmozgások, hirtelenül változó megvilágítási hatások, szóval a festői kifejezés temérdek eszköze és módja így került emlékezetébe, friss képzelete ezekből szőtte az új képeket. Innen frisseségük, amelyet mesterséges megszerkesztéssel,

észmunkával alig lehet elérni. Ez Zichy egyik különlegessége, amelynek fejlesztését egészen magának köszönhetette.

A képek, amelyeket ez a képzelet megteremtett, jóformán kivétel nélkül egy tárgyra vonatkoznak s ez a tárgy az ember. Minden rendű és rangú: királytól koldusig, szépleánytól boszorkányig; minden nemzetbeli: Angliától a Kaukázusig; minden korbeli: Ádámtól máig. Teljes cselekvésben kerülnek elénk, dicső, megható vagy megdőbbszentő sáfarkodásuk közepett. E cselekvések hősei minden ízükben emberek, de nem átlagos, hanem tömör egyéniséggé alakított jellemek, arcukra kivetítődik benső énjük, de éppúgy elárulják magukat egy mozdulatuk, egy taglejtésük, egy helyzet révén. Akárhányuk remekbe formált jellem, teszem az *Uzsorás*, a *Titok*, a *Dohányzó*, a *Falstaff*, a *Novicius*, az *Obsitos*, a *Család* alakjai. Láttukra nem is tudjuk, nem is akarjuk őket másként elképzelni. Érezzük rajtuk az élet sajgását és bár tudjuk, hogy ritka példányok, amilyeneket csak az élet magányos vándora, Zichy találhatott meg, de akikkel mi sohasem találkoztunk, mégis valószínűnek fogadjuk el, akkora ennek a mesternek a meglelevenítő ereje s oly szerves a képzelete.

Az eszköz, amellyel őket elénk adja, legfőképpen a rajz. Ez a szó sok mindent földhet s egyénenként rendkívül változó. A rajz Zichynél nem jelent körvonalakat, amelyek egyes formákat körülölelnek, mint abroncs a hordót s szilárd egyiséggé alakítanak egy formarendet. Valóban, ez is egy módja a grafikai előadásnak s a rajzvonal ebben az értelemben is sugalló erejű tolmáccsá válhatik nagy mesterek kezén. Zichy rajzelőadása azonban más. Legjobb művein az ily értelmű rajzvonal nem követhető, mert nincs jelen, hanem a rajz lappangva él a tónusok, félárnyékok és árnyékok fátylan alatt. Mi nézők nem látjuk formahatároló futamait, mégis érezzük, hogy nem hiányzik, hogy szilárdan összetart mindent, mert hiszen látjuk titkos jelenlétének eredményét abban, hogy minden tónus, az árnyékok minden árnyalat a maga helyén ül. Mint az előbbi, ez is egy módja a grafikai eszközökkel való tolmácsolásnak. S ez teszi Zichy legszebb lapjait oly festőivé, hogy e tekintetben túlszárnyalják nagyv

kompozícióit. Hiszen egészen festői eljárás, midőn a formák éreztetése nem szobrászi modellaturával történik, hanem azzal a clair-obscurrel, az árnyékok ama gazdag skálájával, amely olykor, függetlenül a formáktól, ráborul egész alakokra, sőt csoportokra, halkán sejtet vagy hirtelenül kiemel részleteket s körülbelül elejti a szobrászi formát, amelynek ily festői célok számára alig vehetné hasznát. Zichy igen gyakran rendkívül meglepően kormányozza ezt a különös clair-obscurt, néha lehelletszerűvé tompítja (ebben különösen nagy mester), néha mélységekbe fullasztja, néha ott, hol külön jellemző szerepet juttat neki, a félárnyékokba világos élek suhannak, meglepően élénk nyomatékot adva egy ábrázatnak, egy alaknak, egy festői drapériának.

Rajzainak stílusa oly egyéni, hogy e művei alig téveszthetők össze másokéval. Rendkívüli tehetségét rendkívüli szorgalommal csiszolta: a rajz gyönyörű birodalmában nem ismert lehetetlenséget.

E kiváló és ritka tulajdonságok elsősorban azokban a grafikai lapokban jelentkeznek, amelyeket oly bőséggel rajzolt magyar költők műveihez, mint senki más. Eszméi leginkább Madáchhoz vonzották, pozitív és szerves képzelete Aranyhoz. Többször fölmerült a kérdés, hogy e pompás lapok mily módon felelnek meg az illusztráció fogalmának. Mi ezt a szót: illusztráció, ebben a vonatkozásban nem szívesen használjuk, mert valami függőt, valami kísérőt, valami másodlagost lehetne alatta érteni, — nekünk Zichy legszebb illusztrációi képek, mint minden más kép, amely művészi értéket ad. A *Hidavatás* című lap bizonyára nem azért gyönyörködtet minket, mert Arany balladájához készült; a *Király és hóhér* Petőfi verse nélkül is teljes, a *Londoni vásár* nem kevésbbé. Az, hogy irodalmi remekművek ihlették e lapok rajzolására, sem nem fokozza, sem nem csökkenti igazi értéküket. Akik valamely irodalmi mű motívumának művészi felhasználását valami alsóbbbrangúnak hajlandók tekinteni, azok ne feledjék, hogy a művészet-történet legtöbb ékességével épp így kellene eljárniok, hiszen a mesterek a századok egész során át vagy az antik költők által megénekelt, vagy a bibliai szent legendák írói által

elmondott tárgyakat dolgoztak fel s a legtöbbjükhöz könnyű volna odanyomatni a pontosan megfelelő idézeteket. Zichy a magyar költőkkel sem bánt másként, mint a középkor és reneszánsz mesterei a szent könyvekkel, nem látjuk tehát semmi okát annak, hogy grafikai lapjainak értékelésére befolyjon az a körülmény, hogy költőink strófáihoz készültek. Hogy Zichy ennyire szeretete őket s éppen az ő motívumaik gyújtották alkotó kedvre: az igaz magyar lelkületére mutat, minőségük pedig arra, hogy méltó társuk volt.

Joggal vethetjük fel a kérdést, hogy egy mester, aki művészetének birodalmában körülbelül társtalan, miért nem tudott, vagy miért nem akart teljesen összeforralni a mi magyar művészeti életünkkel? Munkálkodásának színhelye kívül esik a mi határainkon: Bécs, Párizs, Anglia, Oroszország. Olyan volt nekünk, mint azok az égitestek, amelyeket parabola-pályájuk egyre messzebb és messzebb sodor tőlünk.

A feleletet erre a szomorú kérdésre ma már megadhatjuk. Okmányokból tudjuk, hogy Zichy akart, sőt nagyon akart köztünk élni, mi több: kész volt művészetünk talpraállítása érdekében magára vállalni az irányítás olykor díszes, legtöbbször tövises feladatát. S okmányokból tudjuk, hogy ez nem rajta mult. Pedig megfelelő hatáskörrel felruházva bizonyára rendkívüli eredményeket ért volna el szegényesen tengődő, félvállról nézett művészetünk szervezése dolgában. Ez az állítás talán nem egészen indokolatlan, mert művészeti zsenialitásán kívül volt még egy különös képessége, amely nálunk nagy ritkaság: a szervezés tehetsége. Magyar érzésétől sarkalva, valósággal csodát mívelt a párizsi *Magyar Egylettel*. Aki tudja, mit jelent az: egy külföldi világáros magyarjait egységgé tömöríteni, közös munkára összehozni a szabólegényt a diplomatával s ezt a szervezetet szakadatlanul önzetlen munkára bírni: az bizonyára nem fogja kicsinyleni Zichynek szervező erejét. Azonban a bürokrácia rövidlátása, személyi féltékenykedések egész sora, politikai szempontok stb. elejtették a tervet, amelynek révén őt magát is művészeti kultúránk egyik előmunkásává avathattuk volna.

Zichy az ő emelkedett láthatáráról iróniával nézte apró

emberek ily mesterkedését s mindvégig megmaradt hű és lelkes magyarnak. Még külsőségekben is: a cári udvarban magyar ruha volt az ő hivatalos ruhája. De olyan volt az ember is, akit ez a ruha takart. A magyar génusz sajátosságának egy kiváló kutatója, Riedl Frigyes, magyar vonásnak mondja a szentimentalizmus hiányát. Ebből a szempontból kitűnő példának használhatta volna Zichyt. Művészete nem függött össze többi nagy mesterünk művészetével, de mindjárt megjegyezzük, hogy többi nagy mesterünk sem tartott egymással stílusbeli kapcsolatot. Az a kor nálunk a nagy egyéniségek kora volt, akik egymás mellett, egymásra való befolyás nélkül alakították meg stílusukat. Zichyt nem lehet összehasonlítani Munkácsyval, Munkácsyt nem Szinyei-Mersével, ezt nem Székely Bertalannal. Ha megszerkeszthetünk egy vonást, amely valamennyit mégis jellemzi, úgy ez a határozott individualizmus vonása. Ennek következtében ő sem helyezhető el valamely művészeti irány fiókocskájába. Művészetünk nagyjait s tehát Zichyt is éppen ez a különállás jellemzi. Azok, akik a művészet nagy alkotásait az egyes irányok mérőszalagjával szeretik mérni, nem fognak sokra menni Zichyvel, mint ahogy nem mehetnek sokra többi nagy mesterünkkel sem. Őket ugyanis nem azért ismerjük nagyoknak, mert valamely irányhoz tartoznak, hanem mert messze fölülemelkedtek rajtuk. Valamely művészeti irány magában még nem értékmérő. Az irány csak meder, abban mindenféle víz folyhatik. A csekély víz természetesen attól a medertől kapja a színét, amelyben éppen folyik: az óceánnak nem a tengerfenék adja meg a színt, hanem tartalmának nagysága s az ég, amely benne tükrözik. Zichy sem jelent irányhoz való tartozást.

A magyar művészet szép parkjának gypszönyegéből magasba mered néhány hatalmas fa. Mind magányos, mind rokontalan. A fa nem azért nagy, mert mellette apró a pázsit füve, hanem azért, mert belső szervezete erőre és nagy életre képesíti. Ennek egyik legszebb fája Zichy Mihály.

LYKA KÁROLY.

SMITH ÁDÁM MINT KÖZGAZDA

ÉS A KLÁSSZIKUS NEMZETGAZDASÁGTANI RENDSZER KIALAKULÁSA.

A Smith Ádám által megállapított és követői, főleg Malthus és Ricardo által behatóbban kifejtett, továbbfejlesztett és kiegészített, majd John Stuart Mill által szerves egészbe foglalt tantételekből alakult ki a klasszikus nemzetgazdaságtan rendszere. A smithianizmus alapját képező elévülhetetlen igazságokra rámutatni a nagy skót tanító-mester hírneves műve megjelenésének 150-ik évfordulója alkalmából nemcsak időszerű, hanem szükséges is. A háború folyamán és az azt követő zavaros időkben ugyanis a gazdasági erőknek (a smithianizmus által követelt) természetes és szabad érvényesülését az államhatalom a gazdasági életbe beavatkozó elkerülhetetlen rendelkezésekkel megakadályozta. A háború nyomában keletkezett általános és mélyreható gazdasági válság csak a gazdasági erők természetes érvényesülésével enyhült. A smithianizmus alapeszméjének: a gazdasági szabadságnak helyreállítása egyre inkább visszatérő jelenség, hirdetve a gazdálkodó ember örökké azonos, benső, lelki természetéhez alkalmazkodó ez eszmének változatlan erejű érvényességét.

Smith Ádám közgazdasági tantételei.

Smith fejtegetései abból a gondolatból indulnak ki, hogy minden nemzet az általa évenként végzett munkából fedezi évi szükségleteit. És pedig vagy közvetlenül a munka termékből, vagy abból, amit e termékért más országból beszerез. A nép szükségletkielégítésének mérve függ e termékek mennyiségének a fogyasztók számához való arányától. E termékek évi készlete a szükséglethez képest a szerint lesz bőséges

vagy szűk, amint a hasznos munkával foglalkozók száma a munkátlanok számához mérten nagyobb vagy kisebb és még inkább, hogy mennyi ügyességet, képzettséget és értelmet fordít a nép általában a munkára. Habár a műveltebb és előrehaladó nemzeteknél a nép jelentékeny része általában nem is dolgozik, sőt — amit Smith még nem tudhatott, mert erre vonatkozó népszámlálási adatok rendelkezésére nem állottak, de ma már megállapíthatjuk, hogy — túlnyomó része a legtöbb nemzetnek eltartott és csak kisebb része kereső (így pl. az utolsó népszámlálás adata szerint Magyarországon az össznépeségnek 42·4 %-a, Németországban 45·5 %-a, Nagy-Britanniában 44·6 %-a, az Északamerikai Egyesült-Államokban 41·5 %-a stb. kereső), mégis, Smith tanítása szerint, a társadalom összmunkájának terméke oly nagy, hogy az egész népesség abból bőven el van látva. A legszegényebb, de különben takarékos és szorgalmas munkás sokkal többet élvez, mint amennyit egy vadember általában megszerezni képes, noha a vad népeknél minden munkaképes ember többé-kevésbbé foglalkozik hasznos munkával és e mellett igen gyakran pusztá szükségből kénytelenek kis gyermekeiket, öregeiket, gyógyíthatlan betegeiket néha egyenesen megölni, néha elhagyni.

Smith vizsgálódásai első kötetének tárgyát azok az okok képezik, amelyek a munka termelő erejének ezt a gyarapodását előidézték és az a folyamat, amely szerint a munka terméke az egyes társadalmi osztályok közt természetsszerűleg megoszlik.

A munka termelő erejének nagy gyarapodását Smith a munkamegosztás következményének tekinti. Könyvének első fejezetét tehát a munkamegosztás fejtegetésének szenteli. Könyvének ez a része vált leghíresebbé. Nem mintha előtte e jelenségre még senki sem mutatott volna, de mert Smith volt az első, aki a munkamegosztás gazdasági jelentőségét kiemelte és mondhatni kimerítette a gazdálkodó társadalom egész berendezkedésének alapját tevő e jelenség összes fény- és árnyoldalait. Az ember munkaképessége csak akkor fejlődik és ér el magas fokot, ha csak bizonyos munkát végez. Ha mindenki csak bizonyos jószág előállí-

tásával foglalkozik, úgy abból többet lesz képes termelni és jobb minőségben. A munkamegosztás vezet a foglalkozások keletkezésére. A különböző foglalkozásúak által előállított termékek a társadalom közös készlete gyanánt jelentkeznek, amelyből minden ember megszerezheti azt, amire szüksége van. És pedig csere, illetve vétel útján. A termékek közvetlen cseréje sok nehézséggel jár, ezért a cserét érc közvetítésével bonyolítják le, amely általános csereeszközzé vált és pedig vertpénz alakjában. Minden civilizált népnél a pénz a kereskedelem általános eszköze. Az emberek az árukat bizonyos törvények szerint cserélik el pénzért, amely törvények határozzák meg azt, hogy mit értünk az áru csereértékén.

Smith szerint az «érték» szónak kétféle értelme van; néha valamely tárgy hasznosságát fejezi ki, ez a használati érték, néha azt a lehetőséget, hogy a tárgy által más árut vehetünk, ez a csereérték. A legnagyobb használati értékkel bíró tárgyaknak gyakran semmi vagy csak csekély csereértékük van, pl. a víz, míg a legnagyobb csereértékű tárgyaknak sokszor nagyon kevés vagy semmi használati értékük sincs, pl. a gyémánt. Mi az értéknek a mérője? Mitől függ az a mennyiség, amelyet valamely jószágból adni kell más jószágért? Smith szerint: a munka. Minden tárgy csereértékének valódi mértéke a munka. Ugyanis munkamegosztás mellett az ember szükségleteinek csak csekély részét képes saját munkájával megszerezni, a legnagyobb részét mások munkája nyújtja neki. Valamely áru értéke egyenlő azon munka értékével, amelyet általa megvenni képes. Rendszerint azonban az áruk értékét nem munkával mérik, mert a testi és szellemi munka pontos mértékét felállítani nem is lehet. A javak csereértékét pénzben fejezik ki. A munka a javaknak tényleges, a pénz azoknak névleges ára. Ugyanazon időben és ugyanazon helyen az áruk tényleges és névleges értéke mindig pontosan egyezik. A pénz tehát megfelelő mértéke minden tárgy tényleges csereértékének. De pl. örökjáradék kikötése pénzben már nem lesz megfelelő, mert a járadék értéke az arany és ezüst értékének ingadozása folytán idővel különböző lesz. A gabonában kikötött járadékok értéküket már jobban megtartják, mert hasonló

mennyiségű munkát különböző időszakokban hamarabb meg lehet venni hasonló mennyiségű gabonával, mint hasonló mennyiségű nemes érccel. A gabonajáradék tényleges értéke századról-századra kevesebbet változik, mint a pénzjáradéké. évről-évre azonban jobban változik. Csak a munka az általános érvényű, egyedül helyes mértéke az értéknek.

A tőkegyűjtést és a földszerzést megelőző kezdetleges viszonyok közt az egész munkatermék a munkásé volt és a termék megszerzésére és előállítására fordított munkamennyiség volt az egyedüli körülmény, amely szerint az érte vett munkamennyiséget meg lehetett határozni. Mihelyt azonban egyesek kezében a készlet felhalmozódott, vagyis tőke képződött és e készlet feldolgozására embereket alkalmaztak és a kész termékeket értékesítették a munkaadók javára, akik az ily vállalkozás által kockára tették tőkéjüket, valami fölöslegnek is kellett maradnia nyereség gyanánt a maga kiadásai és a munkabérek leszámítása után. Az az értéktöbblet tehát, amellyel a munkás a nyersanyagot értékesebbé teszi, két részre oszlik, arra, amelyből a munkabér talál fedezetet és arra, amely a munkaadó nyereségét teszi, a nyersanyagra és a munkabérekre előlegezett összegek vagyis a tőkéje után. Ha a munkaadónak csak a tőkéje térülne meg a kész termék eladása után, semmi érdeke nem volna abban, hogy tőkéjét ily célra kockáztassa. Az áruk árában tehát a tőkényereség teljesen különböző a munkabértől és a munka terméke nem kizárólag a munkást illeti meg, hanem meg kell osztozkodnia az őt foglalkoztató tőke tulajdonosával. De a javak árában nemcsak munkabér és tőkényereség, hanem egy harmadik alkotórész is foglaltatik : a földjáradék. Ugyanis mihelyt a föld közössége megszűnt és az magántulajdonosok közt oszlott meg, a föld minden terménye nemcsak annyiba került, amennyi munkát fordítottak annak termelésére, hanem a földtulajdonosnak a föld megművelője fizetni is kénytelen valamit azért, hogy azt a földet művelheti. Ez az ellenszolgáltatás a földjáradék. Minden áru ára tehát munkabérből, tőkényereségből és földjáradékból áll. Épp így egy nép egész évi termelésének eredménye mint munkabér, tőkényereség és földjáradék oszlik meg az

egyesek közt, amely három elem eredeti forrása minden jövedelemnek. Az egyéb jövedelmek végső sorban e három forrás egyikéből erednek. Eredeti jövedelmi források: a munka után húzott jövedelem, vagyis a munkabér; a saját maga által befektetett tőke után húzott jövedelem, vagyis a nyereség; az a jövedelem, mely a földből származik és a birtok tulajdonosát illeti, vagyis a földjáradék. Ellenben a nem saját maga által befektetett, hanem másoknak kölcsönzött tőke után húzott jövedelem, vagyis a kamat, leszármazott jövedelem. Épp így a fizetés, a nyugdíj stb. Minden civilizált országban az évenként előállított termékek ára nagyobb az évi munkamennyiség áránál.

Smith szerint ha egy árunak az ára éppen elég arra, hogy belőle a földjáradék, a munkabér és a tőkenyereség fedeztessék, akkor azt az árt természetes árnak nevezzük, más szóval az az ár, amelybe a javak magának az előállítónak kerülnek. Önként értetődik, hogy huzamosabb ideig az áruk ára nem alakulhat pusztán az önköltség színvonalán, mert ez esetben az eladónak nem maradna nyeresége. Az a tényleges ár, amelyen az áru közönségesen eladatik: a piaci ár. Ez vagy magasabb, vagy alacsonyabb, vagy éppen akkora lehet, mint a természetes ár. A piaci ár függ az áru iránt mutatkozó fizetéképes kereslet és a tényleges kínálat egymáshoz való viszonyától. A természetes ár azonban úgyszólván a központi ár, mely felé valamennyi áru ára folyton gravitál. A természetes ár a munkabérnek, nyereségnek és járadéknak természetes mértékével ingadozik és a mérték az emberi társadalom gazdagsága, szegénysége, haladása, tespedése vagy hanyatlása szerint változik. Smith rendkívül tanulságos módon fejtegeti a természetes ár ingadozásának okait. Kezdi a munkabéren.

A munkabér rendes nagysága függ a lehető nagy bért elérni törekvő munkás és a minél kisebb bért fizetni akaró munkaadó közt létrejött megállapodástól. A munkások szövetkeznek egymással, hogy a munkabér fölemelését kivigyék, a munkaadók, hogy a bért csökkentsék. Rendesen a munkaadók kerekednek felül, mert a viszályban tovább tarthatnak ki, megélhetvén tőkéjükből. Mégis van egy bizonyos mérték,

mely alá a munkabér hosszabb időre nem csökkenthető : ez a létminimum. Vagyis az az összeg, amely szükséges ahhoz, hogy a munkás saját magát, nejét és gyermekeit fenntarthassa. A munkabér azonban gyakran jelentékenyen e mérték fölé is emelkedhetik, ha a kereslet állandóan növekedik a munkások után, ami a nemzeti jólét tartós növekedtével fog bekövetkezni. Nem a gazdag, hanem a gazdagodó országokban a legnagyobb a munkabér, vagyis a rohamos vagyosodás mellett. Bár Észak-Amerika — írja Smith — nem oly gazdag, mint Anglia, de gyorsabban halad a gazdagodás útján, innen van, hogy ott a munkabér sokkal magasabb. Tespedő gazdasági állapot mellett a munkabér a munkás legsanyarúbb életfenntartásához szükséges összegig süllyed. De sokan még így sem jutnak munkához, úgy hogy éhínség, halálozás pusztítja a munkásosztályt, amely a felsőbb körökre is elterjed, míg az ország lakossága annyira nem csökken, hogy a meglévő jövedelem és tőke által már fenntartható. A munka bőkezű jutalmazása a jólét növekedésének jele, míg a munkásosztály nyomorult életmódja az ország tespedését jelzi. Magasabb munkabér mellett több gyermeket fognak felnevelni, a népesség szaporodásával pedig együttjár a munkáskezek fokozott kínálata, ami ha nem talál megfelelő keresletre, a munkabér csökkenni fog.

A tőkenyeresség emelkedése és csökkenése ugyanazon okoktól függ, mint a munkabéré, azaz a társadalom gazdagságának gyarapodásától és fogyásától. De míg a tőke gyarapodása a munkabért emeli, addig a tőkenyerességet csökkenti. Ha többen egy és ugyanazon üzletbe fektetik tőkéjüket, természetes, hogy a verseny a nyereség csökkenésére fog vezetni. A tőkenyeresség ingadozó természetű ; nehéz megállapítani annak a nagyságát. A kamatláb alakulásából azonban arra következtetni lehet. Az ország gazdagodása mellett a tőkenyeresség csökken, ellenben a munkabér emelkedik. Magas munkabér és magas tőkenyeresség ritkán járnak együtt, kivéve az új gyarmatok sajtósági viszonyai közt. Egy új telepítvénynek egy ideig nagyon kevés tőkéje lesz a földterülethez viszonyítva, úgy, hogy tőkéjüket csak a legkedvezőbb fekvésű földrészek művelésére fogják fordítani, a

befektetett tőke pedig nagy kamatnyereséget biztosít. Ha már a kevésbbé kedvező fekvésű és kevésbbé termékeny földek művelésére is sor kerül, az itt befektetett tőke már kevesebb kamatot fog hozni. (Smith e gondolata az, melyet Thünen később oly szépen kimélyített és továbbfejlesztett.) A tőkenyereség csökkenésével azonban a munkabér nem csökken, mert a kereslet a munka után a tőke növekedésével emelkedik. Angliában a hódító háborúk után a tőkekamat emelkedett; nem azért, mintha az ország tőkevagyonának csökkent volna, ami nem is áll, hanem mert a régi, kisebb nyereséget biztosító üzletekből kivonták a tőkét és az új területeken fektették be azokat, nagyobb nyereséget érve ezzel. Smith igen érdekesítően és behatóan fejtegeti a munkabér különbözőségét az egyes foglalkozási ágak szerint, aminek oka a foglalkozási ágak kellemes vagy kellemetlen volta, a foglalkozás megtanulásának nehézsége, nagy költséges volta, állandósága vagy időleges volta, továbbá a bizalom nagyobb vagy kisebb foka, amelyet a foglalkozás igényel és végül az eredmény több-kevesebb valószínűsége. E körülmények részben befolyásolják a tőkenyereséget is az egyes foglalkozási ágak szerint. De az egyes foglalkozási ágakban nemcsak e körülmények idézik elő az egyenlőtlenséget a munkabérek és tőkenyereség alakulásánál, hanem az is, hogy az európai politika a dolgoknak nem enged szabad folyást. Így némely foglalkozási ágban a versenyt kisebb számú személyre szorítja, mint amennyien különben részt vennének benne, midőn a kizárólagos testületi kiváltságot alkalmazza a céhrendszerben, amelynek káros voltát Smith részletesen kifejti; viszont más iparágaknál a versenyt az európai politika túlnöveli a természetes mértéken, midőn bizonyos foglalkozási ágra elegendő számú fiatalember tartós kiképzéséről ösztöndíjak, intézetek stb. létesítése útján gondoskodik, így neveltetvén a papság nagyobb része a keresztény államokban; végül az európai politika a munka és tőke szabad forgalmát foglalkozásról-foglalkozásra, s helyről-helyre akadályozza, midőn a munkás nem térhet át szabadon egyik foglalkozástól a másikhoz és így a tőke sem, mert valamely üzletágba befektetendő tőke mennyisége nagymértékben függ

attól, hogy mennyi munkát lehet itt felhasználni. A munkabér nagy egyenlőtlenségének megszüntetése érdekében Smith a letelepedési szabadság megvalósítását sürgeti, ami lehetővé tenné a munkások könnyebb helyváltoztatását is.

Ezek után következik a földjáradék behatóbb taglalása, mint amely az ár harmadik eleme. A földjáradék a föld használatáért fizetett ár, mely onnan ered, hogy a föld többet hoz, mint amennyi a befektetett tőke és a reá fordított munka megjutalmazására szükséges. A földjáradék monopol-ár, amely nem annak felel meg, amennyivel a földbirtokos méltányosan megelégedhetnék, hanem amennyit a haszonbérllő fizetni képes. Magas vagy alacsony munkabér és tőkenyeresség a magas vagy alacsony áraknak oka, ellenben magas vagy alacsony földjáradék a magas vagy alacsony áraknak a következése, okozata. A földjáradék alakulására befolyást gyakorló tényezők elemzése után Smith áttér a nemesércék értékváltozásainak vizsgálatára és igen tanulságos ártörténeti fejtegetéseire, figyelmeztetve arra, hogy általában a javak és különösen a gabona magas vagy alacsony pénzbeli árából nem lehet az ország gazdag vagy szegény voltára következtetni, hanem csak arra, hogy a nemesércbányák termékei vagy terméketlenek voltak. Azonban Smith különbséget tesz a javaknak névleges, vagyis a nemesfémek gyarapodása által okozott és tényleges áremelkedése között. Mert ha csak a nemesfém értékcsökkenéséből eredne a javak áremelkedése, úgy az egyformán hatna az összes árunemekre. Már pedig a gabona ára sokkal kevésbé emelkedett, mint más élelmiszereké. Nem lehet tehát ezen egyéb élelmiszerek áremelkedését egészen a nemesfém értékcsökkenésének betudni. Más egyéb okokat is tekintetbe kell venni. Így pl. hosszú éveken át tartó rossz időjárás a gabona árát emelni fogja a nemesérc értékcsökkenése nélkül is. Tehát az árváltozások a javak értékelkedésének is és nemcsak a nemesérc érték hanyatlásának tulajdonítható. A gazdasági fejlődéssel az iparcikkek ára hanyatlik, mert az előállításukra szükségelt emberi munka csökken. Kivételt csak azok az iparcikkek képeznek, amelyeknél a nyersanyag ára emelkedik, mint a faáruknál. Ellenben a nemnemes fémekből készült

cikkek, mint az acélárak, ára hanyatlik, épp így a posztóáraké.

Minden ország évi termelvényének ára a földjáradék, a munkabér és tőkenyereség közt oszlik meg és a népesség három különböző osztályának, a földbirtokosoknak, a munkásoknak és a tőkéseknek jövedelmét adja. Ez osztályoktól származik végeredményben a többi összes osztályok jövedelme. A földbirtokososztály érdeke azonos a társadalom összérdekével; mindaz, ami előmozdítja vagy károsítja az egyiket, szükségkép előmozdítja vagy károsítja a másikat. A munkások érdeke szintén szorosan egybe van kapcsolva a társadalom összérdekével. Haladó gazdasági élet mellett a munkabér emelkedik és nincs osztály, amely a társadalom hanyatlása alatt a munkásosztálynál többet szenvedne. A tőkenyereségből élő munkaadók osztályának érdeke azonban már nem teljesen azonos az összérdekkel, mert a nyereségszázalék nem nagyobbodik a gazdasági élet fejlődésével és nem csökken annak hanyatlásával, sőt ellenkezőleg, legmagasabb az enyészet felé siető országokban. Ez osztályt alkotó kereskedők és gyárosok érdeke gyakran ellenkezik az összeség érdekeivel, mert a verseny korlátozására törekeshetnek.

A második könyv tárgya a tőkejavak természetéről, felhalmozódásáról és felhasználásáról szól. Az ember tulajdonában lévő javak készlete két részre oszlik. Azt a részt, amely után jövedelmet vár, tőkének nevezzük; a másik rész az, melyből fogyasztási szükségleteit fedezi. A tőkének két alakja van: forgótőke, amelyet azok a javak alkotnak, melyek ismételt cserék által hoznak hasznót, pl. a kereskedő árukészlete; lekötött tőke, amely oly javakból áll, amelyek hasznót hajtanak a nélkül, hogy gazdát cserélnének, pl. a talajjavításba, hasznos gépekbe fektetett javak. Míg a kereskedő túlnyomórészt forgótőkével rendelkezik, addig az iparos tőkéjének egy része le van kötve gépekbe, szerszámokba. Minthogy egy ország készlete egyenlő lakosai összkészletével, ennél fogva minden ország jószágkészlete is három részből áll és pedig részint közvetlen fogyasztásra szolgál, mint a tápszerek, ruházati készletek, bútorok és a hosszabb fogyasztás tárgyát képező lakóházak; részint lekötött tőkét

képez, mint a gépek és szerszámok, a bolthelyiségek, áru-raktárak, műhelyek, gazdasági épületek, a talajjavítások és általában a földnek művelhető állapotba helyezésére fordított műveletek, az ország lakosságának ügyességei és képességei; végül részint forgótőkét alkot, mint a pénz, továbbá az az élelmiszerkészlet, mely a mészáros, marhatenyésztő, haszonbérelő, gabonakereskedő, sörfőző birtokában van, úgyszintén a feldolgozásra váró nyersanyagkészletek, végül a kész munkatermékek, melyek még értékesítésre várnak.

Egy ország össztermelésének értéke részben mint munkabér, részben mint tőkenyereség, részben mint földjáradék oszlik meg a lakosok közt és ezek jövedelmét teszi. Egy ország nyers nemzeti jövedelmétől azonban megkülönböztetendő annak tiszta jövedelme. A nyers nemzeti jövedelem magában foglalja a föld és munka összes évi termését, míg a tiszta nemzeti jövedelem az, ami szabadon fennmarad a lekötött és forgótőke fenntartási költségeinek levonása után. A forgótőkének pénzből álló része fenntartási költséggel jár. A pénz segítségével kerülnek forgalomba a javak és oszlik meg a társadalmi összjövedelem a társadalom egyes tagjai között, de maga a pénz nem alkatrésze a jövedelemnek. A társadalom jövedelme egyedül a javakból áll és nem az ezek forgalmát hajtó pénzből. Az arany- és ezüstpénz helyettesítésével papír által. a forgalomnak egyik igen drága eszköze helyébe egy sokkal olcsóbb és éppoly megfelelő kerül. A papírpénz fenntartása sokkal kisebb költséggel jár. A bankárok által forgalomba hozott hiteljegyek (promissory notes) ugyanazt a szolgálatot teszik, mint a pénz, mert e papírok után a bankár adósai éppúgy kamatot fizetnek, mintha aranyat vagy ezüstöt vettek volna kölcsön. A hiteljegyeknek csak egy része kerül a bankárhoz vissza beváltás végett, a többi évekig forgalomban marad. A forgalomban levő hiteljegyek egyötödrészenek megfelelő készlet aranyban és ezüstben elegendő arra, hogy a bankár a beváltási igényeknek megfelelhessen. E hiteljegykibocsátási művelet által tehát húszezer font aranyban és ezüstben ugyanazt a szolgálatot teljesíti, amire különben százezer font kellett volna. A bankár nyeresége abban áll, hogy ötször annyi összeg után szed kamatot,

mint amennyi után őt terheli kamat. E hiteljegyek váltóleszámtolás és folyószámlahitelezés útján kerülnek forgalomba. Több ily hiteljegyet a bank nem bocsáthat ki, mint amennyire a forgalomnak szüksége van, mert a felesleges többlet visszafolyik a bankba és azt be kell váltani, tehát a bankjegyfeleslegnek megfelelő összeg erejéig kell fokozni a mindenkori érckészletet, ami nemcsak kamatveszteséget jelent a bankra nézve, hanem a forgalomba kerülő és ismét a bankhoz visszafolyó ércpénz kopása a közgazdaságra is költséggel jár. A papírpénz és nemesércpénz között Smith híres hasonlatával von párhuzamot, midőn azt mondja, hogy egy országban forgalomban lévő arany- és ezüstpénz igen jól hasonlítható egy országúthoz, mely az ország gabonáját piacra juttatja ugyan, de maga egyetlen szem gabonát sem terem, ellenben ha a nemes ércpénz helyébe papírpénzt bocsátanak ki, ez olyan, mintha kocsutatót teremtenének a levegőben, amely arra képesíti az országot, hogy országutait szántóföldekké átalakítsa és ezzel jelentékenyen szaporítsa a nemzeti jövedelmét. Ez a hasonlat — mely csodálatra méltóan igazolja, hogy Smith lelki szemei előtt már ott lebegett a repülőgép — csak relatíve helytálló, nevezetesen addig, míg egy ország a papírpénzkibocsátás erejéig feleslegessé vált érckészletét a külföldön gyümölcsöztetheti; mihielyt azonban valamennyi ország rendelkezne felesleges érckészletekkel, úgy az többé már külföldön nem volna értékesíthető és a papírpénzforgalom csak a helyettesített ércpénzmennyiség kopási hányadának csökkenése erejéig jelentene nyereséget.

A pénzről szóló fejtegetéseket követi Smith tanítása a produktív és improduktív munkáról, amire vonatkozólag a nézetek még ma is eltérők, noha a gyakorlati élet szempontjából Smith álláspontja egyedül helytálló. Smith szerint az a munka produktív, amely valamely tárgy értékét emeli. A kézműiparos munkája produktív, mert fokozza a feldolgozott nyersanyag értékét; a házicseléd munkája ellenben semminek sem fokozza értékét, tehát improduktív. Éppígy a társadalom néhány legnagyobb tiszteletreméltó osztályának munkája szintén improduktív, értéket nem termő, nem tes-

tesül meg valamely határozott tárgyban vagy eladható áruban. A hadsereg, a hadi tengerészet munkásai, az igazságszolgáltatás hivatalnokai, a papok, orvosok, ügyvédek, tudósok, zenészek, operaénekesek stb. hasznos és szükséges szolgáltatásokat végeznek, de semmit sem termelnek. Azok, akik ily személyes szolgáltatásokból élnek és azok, akik minden munka nélkül tartják fenn magukat, valamennyien végeredményben a produktív munka eredményeiből származtatják jövedelmeiket. Vagyis Smith felfogását abban foglalhatjuk össze, hogy ha a mezőgazda több búzát termel, vagy az asztalos több bútort állít elő, vagy a kereskedő több árut forgalmaz, akkor a nemzeti jövedelem gyarapodni fog, mert a gazdasági javak és értékek mennyisége növekszik, ellenben a nemzeti jövedelem nem lesz nagyobb, ha az orvos több beteget gyógyít, vagy a tanár több órát tanít, vagy az operaénekes többet énekel, az ügyvéd több pert visz stb.¹ A mezőgazda, iparos, kereskedő produktív munkás, a személyes szolgáltatásból élő improduktív. Smith álláspontját nem dönti meg az az érvelés, hogy a társadalom amaz osztálya nélkül, mely személyes szolgálataiból él, a nemzeti termelés csökkenne. Ez csak azt bizonyítja, — amit egyébként Smith is hangsúlyoz — hogy ezek nélkülözhetetlenek a termelés folytatása szempontjából és gyakran előfeltételeit biztosítják a termelésnek, de nem jelenti azt, hogy közvetlenül fokozzák a nemzeti jövedelmet. Ez pedig a produktivitás lényege. Gazdag országokban a nemzeti jövedelemnek az a része, amely a termelésnél felhasznált tőke pótlására megtakarítás gyanánt félretételek, sokkal nagyobb, mint az, amely akár mint földjáradék, akár mint tőkenyereség közvetlenül jövedelem gyanánt szolgál.

A tőkét a takarékoság szaporítja. Amit valaki jövedelméből megtakarít, azt tőkéjéhez teszi; a takarékoság szaporítja a termékeny munkások fenntartására szolgáló alapot, miáltal a produktív munkások száma szaporodik és

¹ Lásd e kérdésről részletesen Fellner F.: *Magyarország és Ausztria nemzeti jövedelme*. (Székfoglaló.) Budapest, 1916. 8. s köv. lapok. L. ezzel szemben Ch. Gide et Ch. Rist: *Histoire des doctrines économiques*. Paris, 1922. 72. s következő lapok.

ezzel az évi össztermelés értéke is. Ami évenként megtakarítatik, éppúgy és csaknem ugyanakkor lesz felhasználva, mint az, amit közvetlenül elfogyasztanak, csakhogya népesség egész más osztálya által. A megtakarítás egy részét a cselédség fogyasztja el minden reprodukció nélkül; másik részét, mely nyereséget hozó tőke gyanánt lesz befektetve, munkások és kézművesek, akik az elfogyasztott értéket nyereséggel együtt munkájuk eredményében visszafizetik. A tékozló, aki többet költ jövedelménél, megtámadja tőkéjét, csökkentve a produktív munka hasznosítására szolgáló tőke-alapot és ezzel az évi termelés összértékét. A tékozló a közjó ellensége, a takarékos köz-jóltevő. Nagy nemzeteket soha sem tesz tönkre magánemberek pazarlása, de az állami pazarlás néha elszegényíti a nemzetet. A takarékoság azonban a legtöbb esetben nemcsak a magánpazarlás ellen-súlyozására elégséges, hanem az államkormányzat túlköltekezésére is.

A nemzeti jövedelmet vagy a produktív munkások számának, vagy ezek termelőképességének fokozásával lehet kizárólag gyarapítani. A munkások száma csak a fenntartásukra szolgáló tőkealap szaporításával, termelőképességük pedig a gépek tökéletesbítésével, szaporításával és előnyösebb munkamegosztás alkalmazásával emelhető.

Az, aki kamatra kölcsönt nyújt, ezt a kölcsönt mindig tőkének fogja tekinteni. A kölcsönvevő azonban a kölcsönt vagy tőkének használhatja, vagy elfogyasztásra szánhatja. Előbbi esetben a kölcsönt és a kamatot a termelés eredményéből adhatja vissza, utóbbi esetben pazarol és a kölcsönt a kamattal csak valamely más jövedelmi forrásának megcsonkításával fogja visszaadhatni. A kölcsönt pénzben adják; de a kölcsönvevőnek nem pénzre, hanem árukra van szüksége, amiket pénzért vásárolhat. A kamatra kölcsön adható összeg mérvét valamely országban nem a pénzmennyiség értéke határozza meg, hanem a nemzeti jövedelemnek az a része, amely újra termelésre használtatik, de nem a tőketulajdonos részéről, hanem azok részéről, akikre kamat ellen e kölcsönösszegek átruháztatnak. A tőkék szaporodásával szaporodik a kölcsön adható pénzösszeg mennyisége is, ami

a kamat csökkenésére vezet, mert versenyt támaszt az elhelyezést kereső tőkék között. A tőkések versenye leszállítja a tőkenyereséget és emeli a munkabért. Smith szerint téves feltevésből indultak ki azok az írók (Locke, Law, Montesquieu stb.), akik a nemesércek gyarapodásában látták a kamatláb csökkenésének okát, úgy okoskodván, hogy ha a nemesércek értéke szaporodásuk folytán csökkent, úgy a használatukért fizetett ár is kisebb lett. A nemesérc érték-hanyatlása — Smith szerint — semmi befolyást nem gyakorolhat a kamatláb leszállítására. A kamatláb hanyatlására mindig ugyanazon okok, ugyanoly mérvben hatnak, mint a tőke értékének hanyatlására. Ha a nemesérc szaporodik, de a tőkemennyiség a régi maradt, úgy a nemesérc értéke le fog szállni, de a tőke valódi értéke ugyanaz marad, tehát több nemesérc szükséges annak megszerzéséhez. Több pénz lesz szükséges a régi árumennyiség megvásárlásához. A tőkenyereséget nem a nemesércpénz mennyisége szerint szokták számítani, hanem amaz arány szerint, amelyben a nemesércpénz mennyisége az összes befektetett tőkéhez áll. Vagyis azt mondják, a tőkenyeresség 10 %, ami kifejezi az átlagos arányt a tőke és tőkenyeresség közt. Ez az arány függetlenül alakul a nemesérc mennyiségétől, tehát a kamatlábra nincs befolyással a nemesérc gyarapodása vagy csökkenése. Ellenben ha a tőke szaporodik, de a nemesércmennyiség változatlan, úgy a tőkenyeresség csökken, tehát a kamatláb is hanyatlik.

A kamatszedési tilalmat Smith helyteleníti. Az uzsora megakadályozása érdekében, ott, ahol a kamatszedés meg van engedve, meghatározzák egyúttal a szedhető legmagasabb kamatlábat. A törvényes kamatláb mindig valamivel magasabb legyen a kamat legalacsonyabb piaci árnál, de nem sokkal, mert az ország tőkéje így legmegfelelőbb kezekbe jut, ha ellenben túlmagasan van a törvényes kamatláb megállapítva, úgy az pazarlókhoz kerül, mert a józan, számító emberek a tőke használatáért, az azzal elérhető nyereségnek csak egy részét adhatják.

A föld rendes piaci ára, a szokásos kamatláb magasságától függ. A föld árának ugyanis olyannak kell lenni,

amelynek hozadéka ne maradjon a szokásos kamatláb alatt, különben senki sem vásárolna földet.

A befektetett tőkék nem egyenlően produktívek. Négyféle módja van a tőkék befektetésének: 1. fordítható a tőke nyersanyagok előállítására, vagyis mezőgazdasági, bányászati és halászati vállalatokra; 2. e nyerstermények feldolgozására, vagyis önálló ipari vállalatokra; 3. e nyers vagy feldolgozott termékeknek a főleg helyéről a szükséglet helyére leendő szállítására, tehát nagykereskedői vállalatokra; 4. e termékek apróbb részletekre való felosztásával a közvetlen fogyasztók szükségleteinek kielégítésére, vagyis kiskereskedési vállalatok létesítésére. Azok a tőkések, akik tőkéiket e négyféle módozatok egyikébe fektették, a produktív munkások. Legproduktívabb a mezőgazdaság. Itt a természet is közreműködik az emberi munkánál és pedig költség nélkül. A haszonbérelő nemcsak a saját nyereségét hozza ki, hanem a földtulajdonosnak a járadékát is megfizeti, amely a természet ingyenes közreműködésének eredménye gyanánt jelentkezik. A mezőgazdaság után az ipar következik produktivitás szempontjából, majd a nagykereskedelem, és pedig a bel-földi, mely termékenyebb, mint a külső kereskedelem. Ha valamely országnak nincs elegendő tőkéje e három befektetési ágazatra, úgy leghelyesebb, ha meglévő tőkéjét elsősorban mezőgazdaságába fekteti, mert ez ad legtöbb jövedelmet, tehát képesít leginkább megtakarításokra.

A mezőgazdaságról szólva Smith a hitbizományok fenn-tartását oktalanságnak mondja, mert nem alkalmás jó gazdálkodásra. A nagy földbirtokos ritkán nagy földjavító. Sürgeti továbbá a jobbágyság megszüntetését is.

Smith munkájának első két könyve az általános tanokat foglalja magában, a harmadik gazdaságtörténeti anyagot ölel fel és a gazdagodás különböző előhaladását tárgyalja a különböző nemzeteknél. A negyedik könyv anyaga túlnyomóan gyakorlati tanokat tartalmaz, vagyis a közgazdasági politikai részt öleli fel, az ötödik könyv az államháztartást, a pénzügytant.

A negyedik könyvben beható részletezéssel foglalkozik a merkantilizmus és fiziokratizmus rendszereivel. Ez tulaj-

donképpen két iránya a közgazdasági politikának, melynek tárgya Smith szerint az ország vagyonának és hatalmának gyarapítása.

A kereskedelmi vagy merkantilrendszer abból a felfogásból indul ki, hogy a gazdagság pénzből, vagyis aranyból és ezüsből áll. Valamint az az ember gazdag, akinek sok pénze van. éppúgy azt az országot tekintik — e felfogás követői — gazdagnak, ahol sok arany és ezüst van felhalmozva. A közgazdasági politika egyik főfeladata és célja tehát a merkantilistáknál, a nemesfémek szaporítása az országban. Igaz, hogy ha egy ország a világtól elkülönítve élne, úgy közömbös volna reá nézve, vajjon sok vagy kevés pénz van ott forgalomban. mert ha a pénz mennyisége emelkednék, akkor abból többet kellene adni egyugyanazon jószágért, ha pedig a pénz mennyisége kevesbednék, úgy kisebb összegű pénzért volna az a jószág megszerezhető. A pénz mennyiségének csak a jószágok árára volna befolyása, de nem azok mennyiségére. Az ország valódi gazdagsága — ha a nemzet elkülönítve élne a világtól — a javaknak és nem a pénznek mennyiségétől függne. De mivel az országok idegen nemzetekkel összefüggésben állnak és kénytelenek külföldi árukat viselni, a nemesérek felhalmozása révén képesek csak a külföldi költségeit fedezni és a külföldre fizetéseket teljesíteni. A merkantilisták tehát oly közgazdasági politikát folytattak, amelynek segítségével a nemesfémek kivitelét megnehezítették vámokkal, sőt kiviteli tilalmakkal és büntetésekkel meg is akadályozták. A kereskedők e tilalmak ellen felszólaltak, mert károsak voltak a kereskedelemre. A külföldi áruk vásárlása végett kivitt nemesfém ugyanis gyakran nem hogy csökkentené az ország arany- és ezüstkészletét, hanem gyarapítja is azt, ha drágábban adatnak el e külföldi áruk ismét a külföldnek, nem fogyasztatván el az országban. A nemesérek kivitel nem tilalmakkal akadályozható meg, hanem kedvező külkereskedelmi mérleggel, midőn több árut visz ki az ország, mint hoz be, a kiviteli többlet erejéig pedig nemesérc folyik az országba. Passzív külkereskedelmi mérleg esetén az ország a behozatali többlet erejéig nemesércet kénytelen kivinni minden tilalom ellenére és ha ez, a büntetés folytán veszélyesebb, úgy drágábbá teszi

a nemesérckivitelt, ami még jobban rontja a váltóárfolyamot. A megromlott váltóárfolyam mellett pedig a külkereskedelmi mérleg passzív egyenlege még kedvezőtlenebbül alakul.

A merkantil-rendszer emez álláspontjával szemben Smith felhossa mindenekelőtt azt, hogy hamis politika nagyobb jelentőséget tulajdonítani a nemesfémek mennyiségének, mint bármely más hasznos áruk mennyiségének. A szabad kereskedelem mindenkor gondoskodni fog a nemesércek szükséges mennyiségéről. Az érckiviteli tilalom esetében, ha nagyobb költséget okoz is a kockázat folytán a nemesérc kivitele, ez a rendkívüli költség a belföldön merül fel, nem fog tehát több pénzkivitelt okozni az országnak. A magas váltóárfolyam továbbá úgy hat, mint a behozatali vám, mely megdrágítván az árut, csökkenti a fogyasztást, ami a külkereskedelmi mérleg passzív egyenlegét is leszállítja. A gazdagság nem pénzből áll, — mint a merkantilisták tévesen állították — hanem azokból a javakból, amiket pénzért vásárolni lehet. A pénz kétségtelenül mindig a nemzeti tőkének egyik része ; de csak kis és legkevesbbé hasznos része. A pénznek az áruval szemben csak annyiban van előnye, hogy pénzért mindig lehet árut kapni, de az árut nem lehet mindig könnyen pénzzé cserélni. Vásárolni hamarabb lehet, mint eladni. Smith azt is kifejti, hogy tulajdonképpen egy ország sem halmozhat fel tartósan több pénzt, mint amennyi a forgalom közvetítésére szükséges és a forgalomban lévő érmék mennyiségét a forgalomba hozott áruk értéke szabályozza. Felesleges mennyiségű nemesérc beszerzési költsége minden országban csökkenteni fogja a gazdagságot, mely a népet táplálja, ruházza, hajlékkal ellátja, fenntartja és foglalkoztatja. Az áruk, javak mennyiségét kell szaporítani és akkor szaporodni fog az azok forgalombahozatalára szolgáló nemesércmennyiség is. De ha rendkívüli eszközökkel próbálják a nemesércmennyiséget szaporítani, a felesleg az országból rögtön ki fog vitetni.

A külháború viseléséhez sem arany, hanem elfogyasztható áruk szükségesek. A külkereskedelemből eredő arany- és ezüstbehozatal sem a legfontosabb, sem pedig az egyetlen haszon, mely a külkereskedelemből az országra háramlík. A haszon főképp abban mutatkozik, hogy a termelésnél elért

felesleget kiviszi és visszahoz érte más egyebet, amire az országnak szüksége van. Ezzel a belföldi piac korlátozottsága nem gátolja az ipar fejlődését, mely termelését így kiterjesztheti. Smith részletesen tárgyalja a behozatal megszorítása és a kivitel előmozdítása érdekében a merkantil közgazdasági politika által használt eszközöket, melyeknek a vámok, tilalmak, kiviteli kedvezmények (jutalmak, vámvisszatérítések) és a kereskedelmi szerződések és gyarmatok alapítása. Smith tanítása szerint nem a külkereskedelmi mérlegtől függ a nemzeti jólét alakulása, hanem az évi termelés és fogyasztás közti mérleg egyenlegétől. Ha az évi termelés értéke nagyobb mint az évi fogyasztásé, akkor a termelési fölösleg erejéig szaporodni fog a társadalom tőkéje. Egy nemzet kedvezőtlen külkereskedelmi mérlege mellett is a termelés és fogyasztás közötti mérleg kedvezően alakulhat, tehát a nemzet gazdagodhatik.

Amilyen élesen fordult Smith a merkantilrendszer ellen, mely a fogyasztók érdekeit teljesen elhanyagolta a kereskedők és iparosok érdekeinek gondos előmozdításával, éppúgy rámutatott a másik szélsőségre, a fiziokratizmusnak, a földművelési rendszernek a hibáira és egyoldalúságaira is, amely irányzat a merkantilizmus visszahatása gyanánt keletkezett, bár a gyakorlati közgazdasági politikában ahhoz hasonló jelentőségre nem emelkedett.

A földművelési rendszer a földbirtok hozadékát tekinti a nemzeti jövedelem és az országok vagyonosodásának egyedüli forrásául. A nemzetek vagyona nem pénzkincsekből, hanem fogyasztható javakból áll. A fiziokratizmus a népeséget három osztályba sorozta. Az elsőt alkotják a földesurak. A másodikba tartoznak a földművesek (haszonbérlők és mezőgazdasági munkások). A harmadik osztályba soroztatnak az iparosok és kereskedők. Ezeket nevezik terméketlen osztálynak, mert nem szaporítják a föld nyers terményeinek évi összes mennyiségét. A nyerstermékek egy részének értékét emelik ugyan, pl. mikor a lenből finom kézelőcsipkét sző, de semmivel sem járulnak a nyerstermények mennyiségéhez. A kész munkáért kapott összegben csak visszatérül a munkás életfenntartási költsége, a fogyasztás értéke. A föl-

desúr járadéka ellenben oly érték, melyet folyton termel, azonfelül, hogy fedezi egész fogyasztását és kiadását. A haszonbérlónek is a járadék fizetése után megmarad a föld terményeinek egy része. A terméketlen osztályba tartozó iparosok és kereskedők csak önmegtartózkodás, csak takarékosság által gyarapíthatják vagyonukat, vagyis ha a fenntartásukra rendelt alapot nem használják fel egészen. A terméketlen osztályt a földbirtokosok és földművelők tartják fenn, de azért számukra a kereskedők és iparosok nagyon hasznosak, mert általuk kisebb költséggel szerezhetik meg a szükségelt javakat. A földművesek és földbirtokosok ellátására szükséges termények levonása után fennmaradó termények tartják el és foglalkoztatják a terméketlen osztályt.

Míg a merkantilrendszer mindenki számára szükséges korlátokat állít fel és szabályozza az ország kereskedelmét és iparát, addig a fiziokrata rendszer azt követeli, hogy mindenki szabadon, önmaga, a maga módja szerint érvényesítse érdekeit. Tehát a teljes szabadságot jelöli meg olyan eszköznek, mely az évi termelést a lehető legnagyobbá teheti. Ha a termelt feleslegek a hazai piac keresletét meghaladják, azokat a külföldön kell értékesíteni. A kereskedőknek üzleteik gyakorlásában legteljesebb szabadságot kell engedélyezni. A kereskedők és iparosok emelik a termelt feleslegek értékét. A földműves államnak nem érdeke a magas vám és a különféle tilalom. Két okból. Mert az összes külföldi javak árát emelvén, leszállítja a belföldi fölös termékek tényleges értékét, amelyeknek árán megvásárolja azokat a külföldi javakat. És mert saját kereskedőinek és iparosainak a hazai piacon bizonyos egyedárúságot nyújtva, a földművelői haszonhoz képest emeli a kereskedői és ipari nyereség mérvét s így elvonja a földműveléstől a jobb elhelyezést kereső tőkét.

Smith szerint a földművelési rendszer főtévedése abban van, hogy az iparosok és kereskedők osztályát improduktívnak tekinti. Nem lehet improduktív, ha megtermeli saját évi fogyasztásának értékét. Amint az a házasság sem meddő, mely az apa és anya helyettesítésére csak egy fiút és egy leányt eredményezett és nem szaporította az emberi nemet. Miután a földművelők az ellátásukra szükséges készleteken felül,

tiszta hozadékot, járadékot is termelnek. kétségtelenül produktívebbek mint a kereskedők és iparosok. éppúgy, mint az a házasság, melyből nem két, hanem három gyermek származik. Viszont a fiziokrata rendszert a merkantil-rendszernél is észellenesebbnek tartja. mert a földművelés előmozdítása érdekében korlátozza az ipart és a külkereskedelmet s ezzel az általa szem előtt tartott véggel ellen cselekszik.

Smith az előnyösítést és korlátozást jelentő földművelési rendszer helyébe a természetes szabadság rendszerét állítja. Azt a rendszert, amelyet ma Smithianizmusnak vagy az individual-liberális gazdasági rendszernek neveznek. Minden embernek — mások jogsérelme nélkül — teljes szabadságában áll, saját érdekeit a saját módja szerint előmozdítani és munkatevékenységével és tőkéjével versenyre kelni minden más emberrel. Az államnak — a természetes szabadság rendszere értelmében — csak három kötelességet kell teljesítenie. Először, védje a társadalmat más független társadalmak támadásai és betörései ellen; másodsor, hogy a társadalom minden tagját megoltalmazza más tagok igazságtalanságaival vagy túlkapásaival szemben; harmadsor, hogy gondoskodjék oly közintézmények létesítéséről és fenntartásáról, amire egyesek nem képesek, mert a hozadék nem fedezné a költségeket, noha ezek a nagy társadalomnak fölösen megtérülnek. Az államra, e kötelességeinek teljesítése, költségekkel jár, melyeknek fedezése, bizonyos bevételeket igényel. Ezzel áttér Smith az állam jövedelmeinek tárgyalására, mi ötödik és utolsó könyvének tartalma.

Az államháztartás problémáit tárgyalva, először kifejti, melyek az állam szükséges kiadásai és ezek közül melyeket kell az egész társadalom közadói útján és melyeket csak a társadalom bizonyos tagjai által viselendő adók útján fedezni. Majd rátér az adóztatás különböző módozataira, végül szól az államadósságról. Ez alapon történeti kialakulásában fejtegeti a honvédelemre fordított és közadókból fedezendő igazságszolgáltatási költségeket és a közmunkákra és közintézetekre fordított kiadásokat, aminők a kereskedelem könnyítésére szolgáló országutak, hidak, hajózható csator-

nák, kikötők létesítésével járó költségek, amelyek azonban nem közadókból fedezendőek, hanem az azok használata után kivetett vámokból, illetékekből. Éppígy önköltségeit fedezi a pénzverés és a posta, mely utóbbi intézmény még tekintélyes jövedelmet is hoz. A nevelési és vallásoktatási intézményekre fordított kiadások az egész társadalomra előnyök s azért azokat az egész társadalom közadózásából lehet fedezni, bár méltányosan fedezhetik azok is, kik az oktatásból és nevelésből közvetlen hasznot húznak. Vagyis, ha a közintézetek jövedelmei nem elégségesek fenntartásukra, úgy a hiány közadókból fedezendő.

Az állami kiadások fedezésére elsősorban az állam tulajdonát képező vagyonból származó jövedelmek használандók fel és csak másodsorban veendő igénybe a népesség jövedelme. Smith az állami javaknak eladását célszerűnek tartja, mert azok magántulajdonban sokkal jövedelmezőbbek, ami az ország közgazdaságának javát mozdítaná elő.

Smith az adók szerves összefüggését egymással és azt, hogy azok végeredményben a nemzeti jövedelemből fizettetnek, már meglátta és megállapította. Az egyesek magánjövedelme három különböző forrásból ered: földjáradékból, tőkenyereségből és munkabérből. Minden adót e források egyikéből kell fizetni vagy mindhároomból. Az adózásnak négy alapelvét állapítja meg. 1. Minden állampolgár tehetségéhez képest, vagyis jövedelme arányában köteles adózni. Ez az adózás egyenlőségének elve. 2. Az adó legyen biztos és nem önkényes. A fizetési idő, mód és a fizetendő összeg legyen világos az adózó előtt. 3. Az adót abban az időben és oly módon kell beszedni, amelyben az az adózóra nézve legalkalmasabb. 4. Minden adót akként kell behajtani, hogy a behajtás költsége lehető legkisebb legyen. Az egyes közvetlen, kivetett adók részletes tárgyalása után a fogyasztási adókat taglalja. Figyelmeztet arra, hogy a szükséges fogyasztási cikkekre rótt adó emeli a munkabért, mert az életfenntartási cikkek megdrágítására vezet.

Az államadósságok keletkezését Smith a háborúkra vezeti vissza. Ha kitör a háború, a közkinctárban csak annyi pénz van, amennyi a békeállapot rendes költségeinek ellá-

tására szükséges. Háborúban e költségek megsokszorozódnak. Az adók, ha ezeket emelik, csak hónapok után folynak be. Holott a költségek már abban a pillanatban felmerülnek, amelyben a háború kitörni készül, mert a hadsereget szaporítani, felfegyverezni kell, élelmiszerekkel ellátni stb. E közvetlen és nagy kiadásokra kölcsönvétel szükséges. Az államnak adott kölcsönök nem apasztják a kereskedők és iparosok üzleti tőkéjét, mert a kötvényeket átruházhatják és a piacon még haszonnal is értékesíthetik. Az államok személyes hitelükre vehetnek fel kölcsönt, vagyis minden külön alap lekötése nélkül, vagy pedig biztosíték nyújtása ellenében, mely a közjövedelmek bizonyos ágának elzálogosítása mellett történik.

A kormányok a háború kiadásait nemcsak azért nem fedezik adóemeléssel, mert erre nem képesek, tekintettel arra, hogy csak később folyna be az adó felemelt összegben, hanem mert a nép megharagudnék az adók hirtelen és nagy emelése miatt és hamar megunná a háborút. Kényelmesebb a kölcsönvétel. Különösen ha az örökre állósíttatik. Mert ez esetben csekély adóemeléssel lehet a kamatot fedezni. Az esetleges adófölösleg az adósság törlesztő alapjába helyeztetnek. Smith részletesen mutatja ki az államadósság közgazdasági hátrányos hatásait. Helyesebb adók szedésével fedezni a háborús költségeket, mert akkor a háború befejeztével ez adók is megszűnnének. Ezzel a nép tevékenységi képessége megint nagyobb lenne. A háborúkat sem indítanak meg könnyelműen és hamarabb fejeznék is azokat be. Az államadósságok állósítása gyengíti az államokat.

Smith a legélesebben ostromozza azt az eljárást, midőn az állam felszaporodott adósságaitól úgy kíván szabadulni, hogy hitelezőit elértéktelenített pénzzel elégíti ki. Ez a színlelt fizetés a bajt számos más ártatlanra is kiterjeszti. Előidézi a magánemberek vagyonának általános és igen vészes felforgatását, meggazdagítva a legtöbb esetben a tunya adóst, a szorgalmas és takarékos hitelező hátrányára. «Az állam becsülete kevéssé van megóva, — mondja Smith — ha a tényleges fizetés-megszüntetés gyalázatának eltakarása

végefféle bűvészethez folyamodik (t. i. megrontott pénzzel fizet), melyet könnyű átlátni s amely egyszersmind oly rendkívül vészes.»

Smith Ádám közgazdasági tantételeinek méltatása és a klasszikus nemzetgazdaságtani rendszer kialakulása.

Alig van könyv, amelynek oly átható és tartós siker jutott volna osztályrészül, mint Smith Ádám 1776-ban megjelent közgazdasági művének. E mestermű nemcsak bibliája lett a közgazdának, akik nemzedékeken át e könyvet vették kiinduló pont gyanánt elmélkedésüknél, de iránytadó befolyást gyakorolt több mint egy évszázadon keresztül a gyakorlati közgazdasági politikára is az európai kultúrállamokban.

Noha Smith nem volt a közgazdaságtudomány megteremtője,¹ sokan mégis őt annak tekintik. Ennek magyarázata az, hogy a gazdasági élet jelenségeit és ennek okait minden egyoldalúságtól menten, tárgyilagosan vizsgálta, szemben az őt megelőző merkantilista és fiziokrata irányok képviselőinek a tudomány követelményeivel össze nem egyeztethető elfogult álláspontjával. Ő — hogy modern kifejezéssel éljünk — nem volt sem agrárius, sem merkantilista, hanem minden szélső irányzattól ment — közgazda. Ő volt az első, aki nem egyoldalú érdekekre, hanem a közösség egyetemes érdekeire való tekintettel vizsgálta a gazdasági politika irányelveit. Ő volt az, akinek nevéhez fűződik a klasszikus nemzetgazdaságtani rendszer kialakulása, az ú. n. smithianizmus rendszere, amelynek rajta kívül Malthus, Ricardo és John Stuart Mill a főképviselei.

A gazdasági állapotok evolúciója mindenkor befolyást gyakorol az irodalom fejlődésére és viszont az irodalomban kifejezésre jutó eszmék és gondolatok nem maradnak hatás-

¹ John Kells Ingram: Adam Smith. (*The Encyclopaedia Britannica. Eleventh Edition*, Vol. XXV. 256. lap); Maurice Block: *Les progrès de la science économique depuis Adam Smith*. Tome I., Paris, 1890. VI. lap.

talanul a gazdasági életet irányító gyakorlati politikára. Smith Ádám idejében, a XVIII. század második felében indult meg az a nagy eszmemozgalom, mely a jogi és gazdasági megkötöttség minden alakját támadta és az egyén teljesen szabad mozgását követelte és ennek szükségességét hangsúlyozta. Ez a mozgalom az ipart és kereskedelmet békőiből megszabadítani törekedett és végeredményben a céhek megszüntetésére vezetett és a kereskedelmi és iparszabadságot vívta ki, a mezőgazdaság terén pedig szintén minden megkötöttséget ostromolt és egyfelől a földtehermentesítést, a jobbágyfelszabadítást, másfelől a közös birtokok felosztását eredményezte, szóval a földbirtokforgalom jogi megkötöttségét sem hagyta érintetlenül és a földbirtokforgalom szabadságát juttatta diadalra.¹

E győzelemre jutott eszmék és gondolatok mind ott vannak Smith könyvében. A népesség gyors szaporodásával karöltve fokozódott szükségletek csak úgy voltak kielégíthetők, ha a nem szaporítható, tehát adott mennyiség gyanánt jelentkező földbirtokon többet termelnek, ami csak annak jobb megművelésével, tehát több munka- és tőkebefektetéssel volt elérhető. A munkateljesítmény fokozása csak úgy volt biztosítható, ha a kényszermunka helyébe a szabad munka lép, amelyet már a munkás egyéni érdeke táplál. A gazdasági szabadságnak tehát meg kellett valósulnia, az élet parancsoló szüksége vívta azt ki. Ennek a feltartóztatlanul érvényesülő gazdasági szabadság eszméjének volt Smith Ádám első legnagyobb tudományos — ha nem is úttörő — képviselője,² mert a liberális gazdasági politikának filozófiai alapját vetette meg. Ezért őt a gazdasági liberaliz-

¹ L. Smith küzdelméről a gazdasági megkötöttség ellen Navratil Á.: *Smith Ádám rendszere és ennek bölcséleti alapja*. Budapest, 1898. (221. lap.)

² A gazdasági szabadság alapelvének a közgazdasági irodalomban még a fiziokratákat is megelőző úttörő képviselőiről, mint a holland Pieter de la Court, az angol Sir Josuah Child, Sir Dudley North, a francia Boisguillebert és D'Arjenson stb. lásd Wilhelm Hasbach: *Untersuchungen über Adam Smith und die Entwicklung der Politischen Ökonomie*. Leipzig, 1891. (176. és köv. lapok.)

mus tudományos megalapítójának tekinthetjük.¹ Smith a történeti fejtegetések gazdag tárházából merítve, empirikus alapon törekszik igazolni azt, hogy az erők szabad érvényesülésén nyugvó gazdasági rend a legtökéletesebb, mert végeredményben az ország egész közgazdasági szervezete és ennek funkciója az egyesek önérdekén épül fel és ha az állam nem korlátozza az egyént abban, hogy önérdekét kövesse, az egyesek gazdasági tevékenysége egyúttal az összességnek is leginkább javára fog szolgálni. Midőn Smith és utána Ricardo és John Stuart Mill az egyesek gazdasági tevékenysége szabad kifejtésének szükségességét hangoztatja, az egyént nem elszigetelten tekinti, hanem mint társas lényt, aki a maga előnyeit csak mások érdekeivel összefüggésben, a jogrend sérelme nélkül érvényesítheti. Smith és követőinek, a klasszikus nemzetgazdasági rendszernek gazdasági liberalizmusa nem jelenti mások kizsákmányolásának szabadságát, hanem azt, hogy mindenki saját tőkéjének befektetésével és munkájának értékesítésével másoknak versenyt támaszthasson. Ez a verseny a köz érdekeit van hivatva szolgálni. A tőkés verseny mindenkor a munkásosztály javára szolgál, mert keresletet jelent a vállalkozók részéről a munkások iránt, ami a munkabér emelésére vezet. Smith különben ismételten felelelő szavát a munkásosztály kizsákmányolásával szemben. Az önérdek követésénél adva lévő lehetőségnek megvan a társadalmi korlátja. E mellett még etikai korlátok is érvényesülnek.

Smith és a klasszikus nemzetgazdasági iskola nem vette kellően figyelembe azt, hogy a gazdasági önérdek mennyiben befolyásolja a munka produktivitását. Az kétségtelen, hogy a gazdasági szabadság uralma alatt az önálló gazdasági alanyoknál elvileg adva van a lehetőség, hogy az önérdek követése gazdasági eredményt biztosít. Mert az önálló gazdasági alanyoknál a gazdasági erő kifejtés nem marad jutalmazatlanul. A munkateljesítmény fokozásával itt a munkaeredmény is nagyobb lesz. Az önérdek itt a legteljesebb munkakifejtésre késztet, mert kilátás van a gazdasági helyzet javulásának lehetőségére. Az önérdek az idő-, erő- és anyagkihasznál-

¹ D. Hans Mayer: *Zum 150. Jahrestage des Erscheinens von Adam Smiths «Volkswohlstand»*. (*Neue Freie Presse*, 1926, März 11.)

nálás lehető legnagyobb mérvét indokolja. Már sokkal kisebb befolyása van az önérdeknek a gazdasági produktivitásra az alkalmazottak és a munkásság nagy tömegénél. Mert itt a munkateljesítmény és az ezért járó ellenszolgáltatás közt nincs meg az a közvetlen összefüggés, mint az önálló vállalkozóknál, akiknél a nagyobb munkakifejtés nagyobb anyagi eredménnyel jár. Az alkalmazottaknál az érdekeltség nincs meg a munkaeredményben. A munkaerőkifejtés itt lanyhább, hacsak a nyereségrészesedés vagy a vezetőállásokba való emelkedés lehetősége ezt nem fokozza. Főképp az ú. n. tanulatlan munkástömegeknél fog hiányozni az önérdék a minél teljesebb munkaerőkifejtésre.¹

Hogy a gazdasági önérdék követésével az egyén mindenkor legjobban szolgálja a közgazdasági érdeket is, csak bizonyos fenntartással elfogadható álláspont.² A vállalkozó szempontjából a legnagyobb hasznót jelenti a tőkének felhasználása oly termelési ágakban, amelyeknek termékei iránt a legfizetéképesebb kereslet mutatkozik; de ebből nem következik, hogy az egész közgazdaság szempontjából is ez egyúttal a termelőeszközök leggyümölcsözőbb felhasználása lesz. Ez mutatja, hogy a gazdasági liberalizmus rendszerének is megvan a maga gyengéje, ami azonban nem jelenti azt, hogy bárkinek is sikerült volna egy olyan, alapjában más gazdasági rendszerre mutatni, amelyben a szabad verseny nagy előnyei érvényesülhetnek annak hátrányai nélkül. Smith halhatatlan érdeme marad mindenkor éppen az, hogy rámutatott arra, miszerint a gazdasági szabadság rendszere felel meg leginkább a gazdálkodó egyén benső természetének, mert ennek a rendszernek a keretében érvényesítheti legjobban önérdékét. Egy más gazdasági rendszerre való eredményes áttérés csak úgy volna lehetséges, ha az ember termé-

¹ Lásd e kérdésről bővebben Dr. Gabrielle Palm: *Der wirtschaftliche Egoismus. (Schmollers Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im deutschen Reiche. 1922. Drittes Heft. 56. s köv. lapok.)*

² Újabban J. M. Keynes: *Das Ende des laissez-faire* című (München u. Leipzig, 1926., 30. lap) felolvasásában, melyet a berlini egyetemen tartott 1926 június 23-án, elveti a súlykot, mikor azt állítja, hogy a gyakorlatban a magán- és általános érdek nem vág össze.

szete változnék meg, vagyis az egyén önző érzéseit felváltaná a közösség érdekei iránti érzet, de nem szórványosan, hanem úgy, hogy az közkinccsé válják.

Smith fellépésének legnagyobb hatása a gazdasági szabadság eszméjének megvalósítása körül, a külkereskedelem terén volt. Smith könyve nagyrésztben harc a merkantilizmus rendszere ellen. Ricardo pedig még mélyebben hatolt a szabadkereskedelem problémájának lényegébe. Smithnek az akkor uralkodott merkantil elzárkózási rendszerrel szemben gyakorolt éles bírálata és a nemzetközi forgalom akadályainak elvi megszüntetésére irányuló törekvése készítette elő a szabadkereskedelmi korszakot. A merkantil kereskedelmi politika fegyvertárából igénybe vett különböző eszközöknek, a kedvezményezési és korlátozási rendszereknek mellőzését a nemzetek közti szabad verseny érvényesülése érdekében azért sürgette, hogy a termelő erők a közgazdaság javára ezzel legjobban kifejthetők legyenek. De téves volna azt gondolni, hogy Smith a szabad verseny sürgetésével a teljesen szabad kereskedelem mellett foglalt volna állást. A védvám alkalmazását maga Smith is bizonyos esetekben indokoltnak jelentette ki. És pedig ha valamely iparágra a haza védelme szempontjából van szükség, továbbá, ha a belföldi termelést valamely adó terheli, úgy méltányos, hogy a külföldi árura is ugyanaz az adó legyen kiróva. A teljes kereskedelmi szabadságot utópiának mondja. Smithnek és a klaszikus iskolának a merkantilizmussal szemben elfoglalt elutasító álláspontja akkor volna indokolt, ha minden ország korlátlanul vihetné ki termelt feleslegeit a külföldre. Minthogy azonban a különböző fejlődési fokon álló országok gazdasági érdekei egymástól eltérőek, ezért találkozunk lépten-nyomon az egyes országok elzárkózási politikájával, amely a korlátlan kiviteli lehetőségnek gátat vet. Ezért nem valósítható meg a smithianista szabad kereskedelmi rendszer.

A merkantilisták azt tanították, — és ezt Smith Ádám is magáévá tette — hogy a kiviteli többlettel záruló külkereskedelmi mérleg kedvező az országra nézve, mert a kiviteli többlet erejéig nemesérc jön az országba, amire a váltóárfolyam állásából is következtetni lehet. Ma ezt a

tantételt nem fogadhatjuk el. A külkereskedelmi mérleg alakulása — tudvalevőleg — nem gyakorol döntő befolyást az ország nemesérc-készletére. Éppen a leggazdagabb országok külkereskedelmi mérlege mutat passzív egyenleget, vagyis behozatali többlettel zárul és ugyanakkor nemesérc-készlete gyarapodik. Ennek oka az, hogy az áruforgalom nem egyedüli alakja a nemzetközi értékgalornak. A belföldnek a külfölddel szemben nemcsak az áruforgalomból keletkező követelése és tartozásai, hanem a külföldön elhelyezett belföldi és a belföldön elhelyezett külföldi tőkék kamataiból, a vándormozgalom- és idegenforgalomból, a nemzetközi fuvarozás költségeiből stb. is. Szóval nem a külkereskedelmi mérleg, hanem a nemzetközi fizetési mérleg alakulásától függ végeredményben az ország nemesérc-készletének mozgalma. Ma tehát már nem áll meg a merkantilisták tanítása, de annakidején mégis igazuk volt. Mert akkor a nemzetközi értékgalorniat az áruforgalom csaknem kizárólag képviselte, tekintettel arra, hogy a nemzetközi hitelszervezet még nem volt annyira kifejlődve, a közlekedési eszközök és intézmények sem voltak kiépítve, amelyek később annyira előmozdították a nemzetközi követelések és tartozások keletkezését. Tehát a merkantilizmus idejében inkább irányadónak lehetett tekinteni a nemesérc nemzetközi forgalmára a külkereskedelmi mérleg alakulását. A régi merkantilizmus idejében tehát viszonylagos jogosultsága volt annak az álláspontnak, amely idővel, amint a nemzetközi értékgalorn egyre többoldalú lett, mind tarthatatlanabbá vált.¹

Ezzel kapcsolatban meg kell még emlékeznem Smith egy másik tanításáról is, amely ma már nem áll meg. Szerinte a társadalom ipari összetevékenysége sohasem lehet nagyobb, mint a társadalom tőkéje, mely mozgósítja. Annakidején igaza volt Smithnek, ma már nem. amidőn a nemzetközi hitel nagy fejlettsége révén külföldi tőkével is fejleszthető a nemzeti ipar (érdekeltség vállalásával, értékpapírok átvétele alakjában stb.).

¹ Lásd e kérdésről behatóbban Fellner Frigyes: *A nemzetközi fizetési mérleg és alakulása Magyarországon*. (A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából. Budapest, 1908. 12. lap.)

Smith — a merkantilistákkal szemben — nem tulajdonított jelentőséget a nemesérc-készlet gyarapodásának az országban, a pénzforgalom lebonyolítására szükséges készleten felül. Smith álláspontja ebben a kérdésben téves volt. Igaza csak két esetben volna. Először, ha az országot elszigetelten lehetne tekinteni a többi országoktól, minden gazdasági kapcsolat és összefüggés nélkül, mert ekkor a nemesértöbblet tényleg nem fokozná a jóllétet, csak azzal a hatással járna, hogy ugyanazért a jószágért több nemesérceket kellene adni, vagyis az árak emelkednének. Másodszor, ha a világ egységes gazdasági terület volna, mert ebben az esetben sem jelentene a nemesértöbblet jószággyarapodást. Mint-hogy azonban a nemzetek külön gazdasági területek gyanánt jelentkeznek a tényleges állapot szerint, az egyes országokban a nemesértöbblet éppúgy jelent vagyongyarapodást, gazdagodást, mint az egyes egyénre nézve, az országon belül. Az az ország, amely a másikkal szemben, nemesértöbbletre tett szert, ezzel a többlettel a külföldön javakat szerezhet be, mely a jóllét gyarapítására szolgálhat.

Smith Ádám tantételeit követői hosszú sorában főképp Malthus T. Róbert és Ricardo David tovább fejlesztették, mélyítették, kiegészítették és az így kialakult smithianizmus rendszerét John Stuart Mill-nél találjuk szerves egészbe foglalva. A smithianizmus rendszere hosszú évtizedeken át uralkodott nemcsak az angol, hanem a többi nemzet közgazdaságtudományán is. E három nagy író művei magyar nyelven is megjelentek.¹

Smith művének megjelenése után 22 évvel lépett fel Malthus, előbb névtelenül, majd saját neve alatt közzétett munkájával, mely a népesedés kérdését tárgyalja. A klaszszikus nemzetgazdaságtan rendszerében a népesedés problémája nagyon fontos helyet foglal el. Már Smith foglalkozott

¹ Malthus T. Róbert : *Tanulmány a népesedés törvényéről*. Fordította György Endre. Budapest, 1902. — Ricardo David : *A közgazdaság és adózás alapelvei*. Fordította Láng Lajos. Budapest, 1899. — J. Stuart Mill : *A közgazdaságtan alapelvei s ezek némelyikének a társadalombölcséletre való alkalmazása*. Fordította Dapsy László. Budapest, 1875.

a népességgel és rámutatott, hogy éppúgy, mint a javak, ez is túlnagyszámú lehet vagy elégtelen és fejtegette, milyen befolyással van a népesség száma, a munkásosztály sorsára és viszont. Malthus az önérdek mellé, egy. a gazdasági jelenségekre ható új tényezőnek a nemi ösztönt állítja oda, mely az emberi nemre, a népesség határtalan szaporodásának lehetősége folytán, veszéllyel jár. Malthus szerint a népesedési erő sokkal nagyobb, mint a földnek emberi táplálékot termelő ereje. Vagyis a népesség erősebben szaporodik, mint amily mérvben gyarapodik az élelmiszerek termelése. A népesség — Malthus szerint — ha semmi akadályja nincs, mértani arányban növekszik; az élelem csak számtani arányban.¹ Az élelmezés nehézsége erős és állandóan működő akadály a népesedésnek. És hatása egyfelől a nyomor és bűn, másfelől az erkölcsi önmege tartóztatás («moral restraint»). Madách *Az Ember tragédiája* c. drámai költeményében is Malthus gondolatát adja vissza, midőn a XIV. színben Ádám kérdi az eszkimótól: «Sokan tengődtök még e vidéken?» «Sokan bizony . . .» feleli az eszkimó, «. . . tegyed, hogy kevesb ember legyen s több foka». Malthus a geometriai (1, 2, 4, 8, 16, 32 stb.) és arithmetikai (1, 2, 3, 4, 5, 6 stb.) arányt csak példakép említi, jelezni óhajtvá ezzel az irányt, melyet a népesség szaporodása követ, szemben az élelmiszerek gyarapodásával, de ezt nem szabad számszerűen értelmezni. Az egyensúlyt a népesség és javak mennyisége közt ismét helyreállítja a járvány, a háború és egyéb, az emberiséget megtizedelő csapások. Bármily nyomasztó legyen is Malthus e tanítása, annak helyesen értelmezett lényege helytálló maradt napjainkig is. Mert igaz, hogy a közegészségügy rohamos javulása mellett a járványok pusztításai a kultúr-államokban ma már nem oly jelentős tizedelő tényezői a népességnek, mint régebben és még Malthus idejében is, de viszont kétségtelen, hogy a járványok pusztításainak elmaradása csak fokozza a háborúkitörések valószínűségét, ami mögött végeredményben mindig a szaporodó népesség megélhetési nehézségeiből eredő gazdasági küzdelem lappang.

¹ Lásd e kérdésről Láng Lajos mélyreható, szép fejtegetéseit: *A Statisztika története* című művében (145. lap).

A halandóság növekedése repressive, a születések csökkentése praeventive hat, az erkölcsi önmege tartóztatás útján, amely azonban nem értendő a házasságra, hanem a házasságon kívüli nemi érintkezésre. A házasságon belül a szaporodás nem korlátozandó, hanem csak a házasságra lépés, ha annak gazdasági megalapozottsága hiányzik.

Malthus kiegészítette és mélyítette Smith tanait a népesedésről. Ricardo viszont — akinek a közgazdaságtudományban Smith után legtekintélyesebb neve van — behatóan elemezte a földjáradék kérdését, foglalkozott a jegy kibocsátó bankok szerepével, és főleg a nemzetközi kereskedelemmel. De különös érdeme, hogy míg Smith a termelés törvényeit és jelenségeit kutatta, addig Ricardo új téren mozog és a javak megoszlásával foglalkozik különösen, nevezetesen, hogy ez milyen törvények szerint megy végbe. De talán leghíresebbé vált Ricardo földjáradék-elmélete. Smith földjáradéknak nevezte a földből származó jövedelemnek a természet közreműködésére visszavezethető hányadát, mely annak legalább harmadrészét teszi. Vagyis a földből fakadó jövedelemnek azt a részét, amely sem munkából, sem a földbe fektetett tőkéből nem származik, hanem a természet közreműködésének eredménye. Már Malthus rámutatott arra, hogy a földjáradék nem egy fizikai törvény, hanem egy gazdasági törvény eredménye, mely arra vezethető vissza, hogy a földbirtokterület egyes részei nem egyformán termékenyek, tehát a beléjük fektetett tőkék szükségképp különböző nyereséget adnak, minélfogva a legtermékenyebb föld a járadék egy különleges kategóriájának, a különbözeti járadéknak keletkezéséhez vezet. Ricardo egészen új útra tért. Visszautasítja azt a felfogást, mintha a járadék a természet közreműködésének volna az eredménye. A föld termékenysége önmagában sohasem lehet a járadék oka. Egy újonnan művelés alá kerülő gyarmatországbban pl., ahol több a föld, mint amennyire a népességnek szüksége van, a legtermékenyebb föld sem ad járadékot. Mert Ricardo szerint a járadék a föld hozadékának az a hányadrésze, amelyet a földtulajdosnak azért fizetnek, hogy jogot nyerjenek a föld termelő és kimeríthetetlen erejének kihasználására. Egy gyarmaton,

hol sok még az uratlan terület, senkinek sem fog eszébe jutni a föld használati jogát megvásárolni. A járadék csak akkor keletkezik, ha a népesség szaporodása a rosszabb minőségű és kevésbé előnyös fekvésű földterületek feltörésére kényszerít. Járadék csak szükséghelyzetből fakad, ha a sovány földek művelésére is sor kerül, a népesedés nyomása alatt. Ha a rosszabb földet több munka- és tőkebefektetéssel éppúgy kell művelés alá vonni, mint a jó földet, mely kevesebb munka és tőke felhasználása mellett adja ugyanazt a hozadékot vagy többet is, megjelenik a járadék a jobb föld művelője javára, mert a termelési költségek levonása után értéktöbblet mutatkozik, amely az egyre gyengébb minőségű földek fokozatos megművelése során mind nagyobb mérvben fog jelentkezni a jobb földek hozadékában. Ricardo arra is figyelmeztet, hogy a népesség szaporodásával elkerülhetlen a rosszabb földek művelésére való áttérés, mert a jobb földek — a beléjük fektetett tőkét — a csökkenő termelékenység törvényénél fogva, bizonyos határon túl, mind kisebb mérvben reprodukálják. Akármennyi tőkebefektetéssel sem lehet egy meghatározott területen korlátlan mennyiséget termelni, mert a befektetett többlet nem térül már meg a termelési többletben. Az sem segítene, ha távoli jó földeket vonnának művelés alá, mert a szállítási költség emelné a termelési költséget, vagyis amint Jean Baptiste Say találóan mondta: «... l'éloignement équivaut à la stérilité». (A távolság ugyanaz mint a terméketlenség.) A szaporodó népesség tehát csak egyre fokozódó erőfeszítés mellett fog megélni, a mindég gyengébb földek megművelése során, ami a földjáradék tartós biztosítására vezet. Így kapcsolódik Ricardo földjáradékelmélete Malthus lehangelő népesedési törvényébe.

Ricardo Smith munkabérelméletét is kimélyítette, noha lényegében azt magáévá tette. Viszont a külkereskedelem elméletét Ricardo határozottan előbbre vitte, midőn a nemzetközi munkamegosztás eszméjét kifejtve, azt tanítja, hogy minden országnak legnagyobb gondot azon termékek előállítására kell fordítania, amelyek tekintetében a többi országokkal szemben előnyben van, ellenben szabadon engedje be azokat az árucikkeket, amelyeknek előállítása az or-

szágban nem nyereséges, mert így fogja saját szükségletét a legnagyobb munka- és tőke megtakarítással fedezhetni. Egy országra előnyösebb lehet akkor is a külföldről beszerezni egy terméket, ha ezt otthon olcsóbban állíthatná elő, mert nem az abszolút termelési költségkülönbséget döntő arra nézve, hogy mely országban állíttatik elő valamely jószág, hanem az, hogy mely jószág előállításával nyer az ország legtöbbet. Pl. Anglia az erősebb és finomabb számjegyű gyapotszál-szükségletét olcsóbban tudja előállítani, mintha azt Németországból fedezné. Mégis a durvább számjegyű gyapotszál-át nagy részben Németországból importálja. Ennek magyarázata az, hogy Lancashire nedves éghajlata folytán Anglia különös előnyökkel rendelkezik a finomabb számjegyű gyapotszál előállítására tekintetében és ennél van a legnagyobb nyeresége. Ha tehát tőkét és munkát e finomabb szál előállítására összpontosítja, és a kevesebb hasznot hajtó durvább szál-át Németországban vásárolja, többet keres, mert ily módon ad termelőereje legtöbb hozadékot.

John Stuart Mill, aki szintén behatóan foglalkozott a szabad kereskedelem tanával, nem a viszonylagos termelési költségekből indult ki a szabad kereskedelem előnyeinek kimutatásánál, hanem a kereslet és kínálat törvényéből, mely két ország áruinak tekintetében kialakul. Az az ország lesz előnyösebb helyzetben, amelynek áruira nagyobb kereslet mutatkozik, mint amaz ország áruira, amelyet a másik ország kínál. Pl. ha Anglia szénére Franciaországnak nagyobb szüksége van, mint Angliának a francia borra, úgy Anglia a szénéért cserébe viszonylag nagyobb mennyiségű bort fog kapni.

Ha Smith Ádám és követőinek tanításai a gazdasági élet rohamos fejlődése és átalakulása folytán egyes részeiben elévülteknek látszanak is, tantételeiknek igazságai napjainkig is megtartották erejüket. Smith Ádám és az ő nyomán kialakult klasszikus nemzetgazdasági rendszer által hirdetett tanok elévülhetetlen igazságaira újból rámutatni, épp napjainkban, obban mint valaha, ismét alkalomszerű, hogy azokból okulhassunk.

FELLNER FRIGYES.

A MAGYAR SIMPLICISSIMUS SZERZŐJE.

Hogy a *Magyar Simplicissimus* szerzője id. Buchholtz György szepesmegyei ágostai evangélikus lelkész és prédikátor (1643—1724), azt az állításomat 1926 karácsonyára megjelent *A magyar sport ezer éve* c. munkám I. kötetében tettem közzé, e helyen pedig indokolni szándékozom.

1683-ban szerző, hely és nyomda megnevezése nélkül jelent meg az ilyen című munka: *Ungarischer oder Dacianischer Simplicissimus, vorstellend Seinen wunderlichen Lebens-Lauff, und Sonderliche Begebenheiten gethaner Raisen. Nebenst Warhaffter Beschreibung dess vormals im Flor gestandenem und öftters verunruhigten Ungarlands. So dann Diese Ungarischen Nation ihrer Sitten, Gebräuch, Gewohnheiten, und führenden Kriege. Heruussgegeben von gedachten Dacianischen Simplicissimo.*

E könyv ugyanebben az esztendőben két kiadást ért s egy *Türkischer Vagant* c. munkában folytatásra is talált. E körülmények, valamint a manap csak nagy ritkán előbukkanó példányok mutatják, hogy a *Magyar Simplicissimus* kapós könyv volt a maga korában. Nem volt az később. A XIX. század elején találtam ugyan turisztikai hivatkozást egy «névtelen sziléziaira», aki a tátrai csúcsokat megmászta, egyébként azonban csak nagysokára jelentkezett az újabb érdeklődés. Seiz János Kristóf pesti orvosdoktor volt az, aki 1854-ben Lipcsében Wigand Ottónál újból kiadta e művet.

Hogy mi indított magyarfaló embert e magyarbarát munka kiadására, azt csak ez utóbbinak ragyogó tulajdonságaival lehet megmagyarázni, amelyek a feledés koporsófedelén is átvilágítottak. A *Magyar Simplicissimus*nak u. i.

eladdig végzete volt az, hogy Grimmelshausen 1668-ban megjelent s csakhamar világhírré vergődött *Der Abentheuerliche Simplicius Simplicissimus*-a vizében evezett, annak külsőségeit erőltette magára és így mai napig Grimmelshausen-utánzatnak nézik. Pedig a *Magyar Simplicissimus*ban rejlő eredetiség ragadta meg Jókai Mórt, aki 1877-ben megjelent *Szép Mikhál* c. regényében ezt a művet arra méltatta, hogy a maga csillogó képzeletével kiegészítse.

1880-ban egy fiatal nyelvész, Groch Román írt a könyvről ismertetést az *Egyetemes Philologiai Közlöny*be s a művet a pikareszk regények közé sorolja. Ezzel *Simplicissimusunk* kimaradt abból a tanulságos összeállításból, mellyel Szamota István 1891-ben a hazánkról szóló külföldi útleírásokat ismertetette. — 1906-ban ismét a szépirodalomban csirázott ki a *Magyar Simplicissimus* ősereje: Urbanek Eduárd adta ki Boroszlóban illusztráltan német nyelven, gyermekek számára átdolgozva. 1905-ben az *Erdélyi Muzeumban*, 1908-ban a *Magyar Nyelvőrben* van róla néhány szó. 1910-ben Gálos Rezső a temesvári felső kereskedelmi iskola értesítőjében ír róla értekezést, majd 1914-ben kisebb cikket az *Erdélyi Muzeumban*. 1915-ben Turóczi-Trostler József *A Magyar Simplicissimus és Török Kalandor forrásai* címmel az *Egyetemes Philologiai Közlönyben* ír róla. 1918-ban e sorok írója tesz közzé róla egy tárcasorozatot a *Magyarország* hasábjain; majd 1926-ban a kolozsvári *Páztortűzben*. 1924-ben ugyancsak Turóczi-Trostler a fiatalság részére átdolgozott *Magyar Simplicissimust* bocását közre. Szó van a műről Végh Gyulának a Bibliophil Társaság kiadásában megjelent, Apponyi Sándor gr. emlékezetére írott munkájában, mely a *Simplicissimus* címlapját is közli.

Azt hiszem, ezekben áttekinthetjük a *Simplicissimus* egész irodalmát.

Turóczi-Trostler József nagy felkészültséggel s nagy szorgalommal felkutatott minden forrást, melyből a *Magyar Simplicissimus* szerzője meríthetett. Egyre azonban nem akadt rá, pedig ebben rejlik a *Magyar Simplicissimus* szerzőségének titka.

1904-ben jelent meg a Luther-Társaság kiadásában e

munka : *Historischer Geschlechtsbericht (Familienkronik) von Georg Buchholtz, den Alteren etc. Nach den hinterlassenen Handschriften veröffentlicht durch Rudolf Weber, Prof am evang. Obergymnasium zu Budapest.* — Buchholtz-al nekem, aki akkor részletes sporttörténeti művemet írtam, mint Tátrakutató turistával kellett foglalkoznom. A Buchholtz-féle emlékirat olvasása közben vettem észre, hogy ugyanezt már olvastam. Hol? A *Magyar Simplicissimus*ban! Érzésem nem az volt, hogy hasonlóat olvastam, hanem az, hogy ugyanezt, ami könnyen megmagyarázható azzal, hogy a *Simplicissimus* és a *Geschlechtsbericht* írása közt húsz esztendő különbség van. Ha tehát a szavak nem is ugyanazok, ha az egyikben a humor nyersebb, a másikon az oktató irányzat erősebb, szóval, ha a hang színében van is különbség, mindezt megmagyarázza az, hogy az egyiket egy negyvenéves fiatal családalapító, a másikat egy hatvanéves ember írta, kit akkor már pátriárchájának tisztelt környezete. Maga a Buchholtz-könyv sajtó alá rendezője, Weber Rudolf jegyzetben két ízben is utal a *Magyar Simplicissimus*ra, de őt nem érdekelte a Simplicissimus-probléma; csak Buchholtz-problémát ismert.

Buchholtz György nagyatyja, a nemes származású Buchholtz Simon, a sziléziai Creutzburgban született, Boroszlóban és Bártfán tanult; ez utóbbi helyen meg is telepedett, majd Murány várában prédikátoroskodott, a Wesselényi-eset után azonban elvándorolt és Kaproncán, Kisszeben közelében telepedett meg.

Ekkor történt a nevezetes esemény, hogy 1845-ben, pestis idején, néhány «csirkefogó, jobban mondva útszéli és erdei betyár» jelent meg egy dudással és ennek a zenéjére táncolni kezdtek. Köztük volt a híres rablókapitány, Bajusz is, akit Simon keményen megleckéztetett. Bajusz bosszút forralt és alkalomadtán megölette a száztizenkét éves lelkészt. A büntetés nem maradt el. Jankó, egy rablóból darabonttá lett rabló, ugyancsak Kisszebenben megnősült, majd a Tiszántúlra ment, behívta Bajuszt, de megyei darabontok civakodás közben elfogták őket és Eperjesen válogatott kínzások közt kivégezték.

Buchholtz Simon szerzőnk nagyatyja volt. Így írja ezt a *Geschlechtsbericht* s regényesebb formában mindez olvasható a *Magyar Simplicissimus*ban is. Szilézia, Boroszló, világjárás, prédikátorság és Kiszzeben («Zeeben, mein Vaterland») már egymagukban megadják a *Magyar Simplicissimus* gerincét.

De az anyai oldalon is találunk ősokeket és rokonokat, akik a *Magyar Simplicissimus* alakjához adalékokkal szolgáltak. Ott van mindjárt György atyai nagyatyja, nemes Müller János, aki feleségül vette a rozsnyói Groó János özvegyét, Balló Ágneszt. Ez a Groó ugyancsak erdei rablókkel való küzdelemben esett el. Müller János gondos nevelésben kezdte részesíteni mostohafiát, ifj. Groó Jánost, akit azonban gyermekkorában elraboltak. Tizenkét évi távollét után jött az első hír a Földközi-tenger mellékéről az elveszett fiúról, aki ezenközben tizenkét nyelvet megtanult, életrevaló emberré fejlődött, a Rákóczi-udvarban diplomáciai szolgálatot is végzett. Groónak is rendkívül kalandos és érdekes pályafutása volt, főképen Török- és Lengyelországban. Nyilván Groó is megúnta a folytonos kalandokat, kivált a Rákócziak szolgálatából, Kiszzebenben megházasodott, megtelepedett.

— Ez az én mostoha nagybátyám, Groó János úr, — írja Buchholtz — gyermekkoromban mértéktelen végtelenül szeretett engem és azt mondta, hogy miután szerelmes feleségétől nincs gyermeke, engem fog taníttatni, hogy az ő, valamint nagyatyáim, Buchholtz Simon és Müller János nyomdokaiba léphessek. Ám csakhamar elvesztettem őt, én szegény gyermek. Alig multam két éves, a pestis elragadta őt, aki pátronusom és hatalmas gyámolom volt és az volt Kiszzeben városának is.

Ezeknek szóló emlék a *Magyar Simplicissimus*.

A másik Groó-gyermek, Zsuzsánna, ugyancsak Kiszzebenben ment férjhez egy kántorhoz; a házasságból egy leányka született, akit egy rektor és organista vezetett oltárhoz. Szóval Kiszzebenben megvolt a muzikális rokonság, amit nem árt megjegyezni. Az sem érdektelen, hogy ki volt az a Müller János, akinek érdemes volt a nyomdokait követni. Müller János jóra való ember lehetett, mert mint jószághor-

mányzó és preceptor szolgáltá végig a Thurzó-, Berthóty- és Dessewffy-házakat.

A *Magyar Simplicissimus* mogyoróhéjba foglalt tartalmi ismertetése elégséges annak kimutatására, hogy mindezekből a családi eseményekből könnyedén formálódtak simplicianus történetek. Ám térjünk vissza György atyai nagyatyjához, kinek hét fia és három lánya volt.

A legidősebb fia, Buchholtz Jakab, marcona lelkű, katoná is lett; miután Svédországot, Oroszországot bejárta, Árvában kocsmárosként telepedett meg. A másik fiú, Simon, tréfás, értelmes, gazdag ember volt, tapasztalt aranyműves. A hatodik fiú Buchholtz György, id. Buchholtz György édesatyja. Ezt a fiút atyja taníttatta is, de nem annyira, amennyire a fiú szerette volna; mesterségre is fogta: szíjgyártólegénynek adta. Mint vándor mesterlegény járta be a magyar bányavárosokat, Besztercebányát, Körmöcbányát és Selmechányát, majd Bécsset, Krakkót, Lublint, Varsót (er war eine feine qualifizierte Person, ein guter Linguist, darzu ein geschickter Handwerker). Végül Kiszeebenben telepedett meg. Itt született 1643-ban id. Buchholtz György, akinek csecsemő korában szülővárosát, Kiszeebent a külföldi németek elpusztították volna, ha Rákóczi György nem jön segítségére. Így Buchholtz mintegy beleszületett a Rákóczi-ház tiszteletébe. Kiszeebenben születtek György testvérekéi, ezek közt a második: Buchholtz János. Nem vált a nemes származású, művelt családnak dicséretére, hogy János egy szakácsnét vett el; ez azonban nem saját hibája volt, mert ez az Anna szakácsné Jánost, az iskolarektort, varázslattal, bakon, kalap és öv nélkül hozatta magához Lőcsére, amint az forrásunkban részletesen olvasható. Jánosnál jóra valóbb gyerek volt öccse, Jakab, járatos volt a vokális és instrumentális zenében. Ez, mint önöntő, Danzigban legénykedett, majd részben mint iparos, részben mint katoná, avagy egyéb hivatalt vállaló járta a világot. Portugáliáig jutott, holland szolgálatban pedig két évig Kelet-Indiában tartózkodott. Buchholtz György alig győzi felsorolni az országokat, amelyeket öccse beutazott. Ez a Buchholtz Jakab huszonkét évi külföldi csatangolás után került vissza hazájába, a Szepes-

ségbe, azonban itt sem nyugodott, hanem — mint javíthatatlan vágáns — bekóborolta Erdélyt. Rá fogunk ismerni a *Magyar Simplicissimus*ban.

Mit mond magamagáról Buchholtz György? Persze, hogy ő is a leggondosabb nevelésben részesült. Szerette is őt minden tanítója, különösen Stöckel János, a kisszebeni kántor, mert «már valamit értett a zenéhez». Huszonegy éves korában megmászta negyedmagával a nagyszalóki (lomnici) csúcsot, mely útjának részletes leírását adja emlékiratában is, *Simplicissimus*ában is. Következett tanítóskodása Szepesolasziban, majd Selmecbányán. Itt érte Györgyünket 1670-ben a Dobsinára szóló meghívás, melyet elfogadott. Ebben ismét a zene volt a főrúgó, mert egyetlen dobsinai ismerőse Nikászi Ádám, a nagyszebeni származású orgonista volt, akinek atyja híres füttyművész volt; Nikászi Ádám egyszer hallotta Györgyöt Selmecbányán muzsikálni: innen a barátság. E barátság megpecsételője volt az 1671. évi május 29-iki zenei kirándulás. Swawnikon hozta össze a két muzsikust Thököly Zsigmond zenekarával és névszerint Stolcz Sámuelnek megnevezett udvari trombitásával. A templomban orgonával, harsonákkal, hegedűkkel s énekszókkal tisztelte Istent a társaság, vecsernye után pedig vidám asztalhoz ült.

Ezidőben már viszontagságos volt a hatalmas Thököly-család sorsa. A császáriak már a késmárki várat is kifosztották, a több ezer kötetnyi pompás könyvtárat három nagy társzekérre rakták. Elkövetkezett a protestánsok üldözése. Buchholtz György foglalkozást változtatott: elvállalta Lányi Jakab kereskedő házának vezetését. 1675-ben a Buchholtzok őshazáját, Sziléziát látogatja meg. Boroszlóból visszajövet útja Szepsire vezeti. Ezen az útján rablók támadják meg. Valami száz személyből álló kereskedő karaván utazott együtt, Buchholtz menekült meg legolcsóbban: negyedfél rőf vöröspoztó árán.

1676-ban török katonák állták útját. Buchholtzot jó modora és humora megint kisegítette. Egy török mindazonáltal erőszakkal elvette fokosát. Az esetnek Egerben lett folytatása, hol a fokosrablót felelősségre vonták, ez azonban azzal vágta ki magát, hogy ő a fokos tulajdonosának

akár egy paripát is ajándékozna. E lóval még találkozunk a *Simplicissimus*ban. Általában török csatározások és fraternizálások históriái következnek emlékiratunkban. Buchholtz u. i. nem egyszer került törökök közé, azonban mindig értette a módját, hogy ne essék baja. Rengeteget utazott. A külföldi végpontok rendszerint Krakkó, Boroszló, Danzig voltak. 1678-ban 2900 darab marhabőrt és húsz métermázsas vöröszet kellett Lengyelországon, Mazurián és Kujávián át Danzigba szállítania. Visszafelé jövet útja Thököly táborán vitte át, ahol Szucay Pál, sőt maga Thököly is igen szívesen fogadta, sőt hadi szekretáriusának is szerződtetni akarta. Ezt Buchholtz nem fogadta el, de emlékiratában nagy rokonszenvvel tárgyalja Thököly kassai uralmát.

Egy veszélyekkel teljes víziút közben fogadta meg Buchholtz, hogy abbahagyja a kereskedői foglalkozást. Megkezdődik lelkipásztori és prédikátori élete. 1682-ben jut el erre a nyugvópontra. Később Késmárkon tekintélyben él, jól neveli gyermekeit, 1703-ban megkezdí. 1709-ben befejezi emlékiratainak írását. Amint Weber Rudolf találóan megjegyzi, az emlékiratok írásának kezdete és vége összeesik a Rákóczi szabadságharc kitörésével és hanyatlásával.

Íme Buchholtz György, az emlékiró: következik a regényíró. A *Magyar Simplicissimus* 1683-ban jelent meg. Buchholtz, ez a sokat tapasztalt, eszes ember élete negyvenedik évét járta, amikor végül révbe érkezett. Mi sem természetesebb, mint hogy az ismerősök kívánták hallani tapasztalatait. Buchholtz közlékeny és tréfás ember volt, mint városi és főúri titkár, irodalmi hajlamú is. Elbeszélt kalandjainak sikerei vitték rá, hogy kalandjait le is írja. Az *Abentheurlicher Simplicissimus* ruháját mintha csak rászabták volna.

Buchholtz újdonsült *Simplicissimus*ának köntösében megjelenik Buchholtz Simon, a nagyatyja, akit a vándorkedv elcsábított sziléziai hazájából s aki a díszes Boroszlót felcserélte a szerényebb Kisszebennel, vesztére, mert aggkorában rablók martaléka lett. A rablókalandok egyik forrása ő, másik id. Groó János, harmadik maga Buchholtz György, az unoka. Hálás motívumszolgáltató az ifj. Groó János elegáns alakja. akivel szemben Buchholtz Jakab igazi simplicianus svihák.

E kettő együttesen szolgáltatja az utazások fantázia-táplálékát. Sokat utazott ember volt maga Buchholtz György is, de mi volt mindez e két ember világjárásához! Az ő elbeszéléseik szolgáltatták anyagát a *Magyar Simplicissimus* folytatásának, a *Török Vágáns*nak. Jakab a való életben nem egyszer tört borsot György orra alá; György kiengesztelő humorral magyar *Simplex*ében keveri össze önmagát e nem mindenben kezes bátyjával. Mert a főalak végre is maga György, aki a grimmelshauseni éhes proletár álarcát unos-untalan leveti, csakhogy mint nemes ifjút mutassa be magát.

Szóval Buchholtz *Magyar Simplex*e ebből a négy emberből formált alak az akkor divatos grimmelshauseni mezben. Pompás korrajz, humoros történelmi regény a *Magyar Simplicissimus*. A négyes alak — amiközben a buchholtzi életpálya való alakjai táncolják körül — gyakorta szétválík. Maga a *Simplicissimus*, mint irodalmi mű, szerkezetében laza és rapszódikus, ami ismét csak Buchholtz személyével magyarázható. Megvoltak kedvenc témái, melyekhez ragaszkodott. Ilyenek voltak a rablőhistóriák, a törökkel való kalandok, a tátrai csúcsmászások. Ezeknél hosszasan időz el; élvezettel írja le emlékiratában is, regényében is ezeket a részleteket teljesen reálisan, viszont a kedvére nem való évtizedeken átugrik. Műve a legközvetlenebb írásművek egyike. El lehetne játszani színpadon az egész könyvet.

A komoly munkák, melyekben pl. a *Das weit und breit erschollene Ziepscher-Schnee-Gebürg*-öt ugyanily c. munkájában a *Simplicissimus* s a *Historischer Geschlechtsbericht* után harmadszor is leírta, csak ezután következtek. A *Magyar Simplicissimus* egy fölényes tréfa volt, melyben szerző, amikor végzett a lelkéhez hozzáfórtott személyes és családi kalandok elbeszélésével, végigszánkáztatta humorát összes barátain és ellenségein, kicsinyeken és nagyokon egyaránt. Minden tudatos nála. Tudatos a *Simplicissimus* politikai része, amely külön is rendkívül érdekes. Buchholtz lefózi a legravaszabb mai modern politikai író is. Hol van ma az a politikai lap vagy pamflet, amely kortársakat és utódokat a politikai pártatlanságáról oly ragyogóan tud meggyőzni s az ellenkező nézetről elvezetni, mint ezt Buchholtz tudta tenni.

Buchholtz *Simplicissimus*ának politikája abban csúcsosodik ki, hogy szívvel-lélekkel pártolja a Rákóczi—Thökölyi szabadságmozgalmakat; pártolja nemcsak, mert protestáns, hanem mert a magyarsággal együtt érez és mert számos utazásában a németiség magyar szimpátiájáról győződött meg; Buchholtzt a Rákóczi—Thökölyi-családhoz számos hagyományos kapocs fűzi, ez az oka, amiért a *Magyar Simplicissimus* végül Thökölyi apológiává válik. De Buchholtz a Thökölyanizmus vádját eleve elhárítja magától, amikor XII. fejezetében erős humorral áll a készmárkiak pártjára a Thökölyi-családdal szemben. a Rákóczi-pártiság vádját pedig azzal cáfolja meg, hogy szemünk láttára vesz fel egy otromba maszkot, amellyel *Simplicissimus*ában a Rákóczi-gyűlölő Barcsay Ákos szolgálatába állítja magát, de semmi esetre sem álurát folyton csipkedő tollát.

Buchholtz *Simplicissimusa* szellemes játék, de ő maga aligha ítélte e művét elég komolynak és tekintélyéhez méltónak. Ez és a politikai rész az oka, amiért e műnek névtelenül kellett megjelennie. Hol jelent meg? Az Apponyi-könyvtár bibliográfiájában Ulmot látom említve, Végh Gyula Apponyi-émlékkönyvében Majnafrankfurtot. A nyomda bizonyára külföldön keresendő, még pedig olyan helyen, ahol Buchholtz járatos volt. Frankfurt és Ulm kiesett utazásai köréből, ellenben annál több kapocs fűzte őt Boroszlóhoz. Lehet, hogy sziléziai eredetének hangsúlyozása szerezte az előszóban is említett kiadót, akinek Buchholtz, a becsületes kalmár, sietett háláját harminc fejezete közül már a nyolcadikban Boroszló körülményes leírásával leróni. Ezóta a magyar *Simplicissimust* a sziléziaiak is a magukénak tekintik.

Érdekes volna az egész *Magyar Simplicissimust* egy középkori kommentátor módjára felboncolni és minden adatát a *Geschlechtsberichth*ből megmagyarázni.

A magyar *Simplex* — természetesen grimmelshauseni simplicianus modorban — egy bácsikájánál (Vetter) van nevelőben, de ezt már élete ötödik esztendejében elveszti. Ebben a regénybeli Vetterben lehetetlen rá nem ismernünk ifj. Groó Jánosra. Az első tíz fejezetben már felütik a fejüket a szellemek; a szellem- és kísértet-történetek egymagukban

elegendők arra, hogy a Buchholtz-Simplex azonosságot megállapítsák. Hasonló mondható a II. fejezetben foglalt *Tátramászásról*, mely humoros első vázlata Buchholtz már említett későbbi komolyabb leírásainak. A XV. fejezet arról szól, mint tanulta Simplex a zenét Kisszebenben; az életben Buchholtz ugyanezt tette. Az akkori előkelők, középkori hagyományok szerint, a zenészek közt a trombitásért lelkesedtek. Buchholtz, a képzett zenész és énekes, a következőkben Simplex személyében trombitásnak és dobosnak teszi meg magát. Ez ötlet is átvezeti Buchholtzt a csatatérre, amelyről elmondhatja kereskedelmi útjai közben átélt kalandjainak humorisztikus travestiáit. Ötletesen mondja el a XVII. fejezet, mint szerez magának lovat egy csatározás idején inkább ötlettel, mint vitézséggel. Ez a ló a csákányrabló török ígéretéből nőtt a regénybe. — Az emlékiratban is, a regényben is sűrűn találkozunk az egri basával. Ennél fontosabb azonossági tanuk a rablók, — Jankó, Bajusz és Havrán — akiknek tragikomikus szerepeltetése szomorúan húzódik át a Buchholtz-család történetén. A XXVII. fejezet a bányavárosokról szól, egyfelől szerzőnk saját tapasztalatán alapulva, de egyúttal emlék atyja számára, aki e helyeken huzamos időt töltött. Azokban a fejezetekben, melyekben arról van szó, hogy a Rákócziakon kezdve Barcsaiig miféle uraknál szolgált Simplex, humoros emlékei vannak feldolgozva az egész Buchholtz-családnak. A *Simplicissimus* végén kezdődnek meg e világhírű család távoli keleti utazásai s folytatódnak a *Török Vágás*ban, melynek szerzője ugyancsak Buchholtz György.

Buchholtz—Simplex azonossága alapján lehet e műben sok, egyébként érthetetlen vonást megérteni. A címlapon u. i. *Ungarischer oder Dacianischer Simplicissimus*-ról olvassunk, sőt a mű kiadójaként már csak egyedül a *Dacianischer Simplicissimus* szerepel. A műben azonban Erdély vajmi vékonyan, sőt furesán jelent meg. Buchholtz sohasem járt Erdélyben, hacsak nem északi határán; felsőmagyarországi leírásai Kassáról, Késmárkról, a bányavárosokról reális tapasztalatokon alapulnak. Nyilvánvaló, hogy maga Buchholtz, a becsületes, tudatosan írt úgy, hogy mindenki észre-

vehesse, hol beszél személyes tapasztalatok alapján és hol csupán hallomás alapján. Ezért választotta a reálisan hangzó *Ungarischer Simplicissimus* név mellé a romantikusan hangzó *Dacianischer Simplicissimus* elnevezést. Erdélyt senki sem hívta az időben Daciának, amely a tárgyi adatokban tájékoztatásnak, a szerző személyét illetőleg jámbor félrevezetésnek célját volt hivatva szolgálni.

Ami főkérdésünket illeti, az olvasó ha fárad annyit, hogy a két érdemes és érdekes munkát : a *Simplicissimust* és a *Geschlechtsberichtet* elolvassa, bizonyára igazat fog nekem adni. Nem is folytatom tovább az összehasonlítást, amely vég nélkül fűzhető tovább. Hány egyéni szófordulat van, amelynek mindkét műben való előfordulása mégsem lehet véletlen. Amily nyomatékka! pl. Buchholtz, a szenvedélyes zenész, mindkét művében leírja a Kunst-Pfeiffer szót!

Mindebben azonban nem az a fontos, hogy egy új nevet tudunk írni a *Magyar Simplicissimus* könyvtári céduláira, hanem az, hogy megindulhat a munka, amely Buchholtz Györgynek e művében foglalt rendkívül fontos, megbízható, de eddig kétes értékűnek tartott adatait valódi értékükhöz juttatja, egyszersmind még magasabb polcra emel egy Európa-szerte tisztelt, de kellőleg nem értékelt jó magyar hazafi tudóst és költőt.

SIKLÓSSY LÁSZLÓ.

BÁNAT.

— Elbeszélés —

Esti szürkület. A nemrég meggyújtott utcai lámpák körül nagy, nedves hópelyhek lustán szállingóznak és vékony, puha takarót borítanak a háztetőkre, a lovak hátára, az emberek vállára és sapkájára. Jon Potapov, a fuvaros, egészen fehér, mint valami kísértet. Összehúzódott, amennyire élő test összehúzódhatik és mozdulatlanul gubbaszt a bakon. Azt hiszem, ha egész órákás zuhanna rá váratlanul, akkor sem tartaná szükségesnek lerázni magáról a havat . . . Lovacskája is egészen fehér és mozdulatlan. Mozdulatlanságával, szögletes formájával és botegyenes lábaival, még közélről is, az egy kopekes mézeskalácslóra emlékeztet. A lovacska bizonyára elmélyedt gondolataiba. Akit elszakítanak az eke mellől, a megszokott egyhangú tájtól és belepottyan ebbe a csodálatos ragyogással teli, istentelen lármától és emberek tülekedésétől visszhangzó örvénybe, az nem tud meglenni gondolkozás nélkül . . .

Jon és gebéje már régen nem mozdultak el helyükről. Hazulról még délelőtt eljöttek, de fuvar nincs és nincs. És íme lassanként már ráborul a városra az esti homály. Az utcai lámpák sápadt lángja egyre élénkebb fénnel csillog s az utcai sürgés-forgás egyre zajosabb lesz.

— Hé, kocsis, a Viborgszkij-útra! — hallja, Jon. — Kocsis!

Jon felrezzen és hópelyhekkel belepett szempilláin keresztül egy katonatisztet lát köpenyegben és fején csuklyával.

— A Viborgszkij-útra! — ismétli a katonatiszt. — Alszol, vagy mi? — A Viborgszkij-útra!

Jon beleegyezés jeléül rángatni kezdi a gyeplút s ezáltal

válláról és lovacskája hátáról lehull a hórétteg . . . A katonatiszt beül a szánba. A kocsis csettint nyelvével, hajlott nyakát előrenyújtja, felemelkedik s inkább szokásból, mint szükségből, meglóbálja ostorát. A lovacska is előrenyújtja a nyakát, botszerű lábait behajlítja és határozatlanul nekiindul . . .

— Hova törtetsz, vén ördög! — hallatszik a sötét, előrehátra hullámzó embertömegből, alighogy megindult. — Hova visz az ördög? Jobbra tarts!

— Te nem tudsz hajtani! Jobbra tarts! — dühösködik a katonatiszt.

A szemközt hajtó hintó kocsisa utánuk káromkodik, az úttesten átszaladó dühösen fordul utánuk, leverve kabátjáról a havat, mivel vállá a lovacska fejéhez ért. Jon egyre feszkelődik a bakon, mintha tűkön ülne, könyökét ide-oda rángatja, szemeit forgatja, mint az ördögös s mintha nem értené, hol van és miért van itt.

— Micsoda komisz népség! — gúnyolódik a katonatiszt. — Csak úgy törik magukat, hogy neked menjenek, vagy a ló alá kerüljenek. Biztosan összebeszéltek.

Jon hátratekintget az utasra és ajkait mozgatja . . . Nyilván szeretne mondani valamit, de semmi nem jön ki a torkán rekedt mormogáson kívül.

— Mi az? — kérdezi a katonatiszt.

Jon mosolyra ferdíti a száját, torkát megerőlteti és rekedten motyogja :

— Nekem, nagyságos úr, izé . . . a héten meghalt a fiam.

— Hm . . . Mitől halt meg?

Jon egész törzsével visszafordul az utas felé és úgy mondja :

— Isten tudja. Biztosan a láztól . . . Három napig feküdt a kórházban, aztán meghalt . . . Isten akarata volt.

— Térj ki, sátán fajzat! — hallatszik a sötétből. — Nem látsz, vén kutya? Nyisd ki a szemed!

— Hajts, hajts . . . — türelmetlenkedik az utas. — Így holnapig sem érünk célhoz. Gyorsabban hajts!

A kocsis megint előrenyújtja a nyakát, felemelkedik és nehézkes mozdulattal meglóbálja az ostort. Azután néhány

szor viisszasandít utasára, de az lehunytá szemét és látszólag semmi hajlandóságot nem érez magában, hogy meghallgassa őt. Letéve utasát a Viborgszkij-úton, megáll egy kocsmá előtt, összehúzzódik a bakon és újra mozdulatlanságba mered . . . A nedves hó ismét belepi őt is, meg lovacskáját is. Elmúlik egy órá, két órá . . .

A járdán, hangosan topogva és veszekedve három fiatal-ember közeledik: kettő közülük magas sovány, a harmadik alacsony és görbehátú.

— Kocsis, a Rendőr-hídhöz! — kiabálja a púpos rikácsolva. — Hármónkat . . . két hatosért!

Jon megrántja a gyeplőt és nyelvél csettint. Két hatos nem elfogadható ár, de most nem ezen jár az esze . . . Akár egy rubel, akár egy hatos, — neki most mindegy, csak utasa legyen . . . A fiatal emberek egymást lökdösve és trágár szavakat kiabálva a szánkóhoz lépnek és mind a hárman egyszerre akarnak felkapaszkodni az ülésre. Kezdődik a vitás kérdés eldöntése: melyik kettő üljön és ki álljon közülük? Hosszú veszekedés, sértődések és szemrehányások után elhatározzák, hogy a púpos fog állni, mert ő a legkisebb.

— No, hajts szaporán! — rikácsolja a púpos Jon mögött állva és tarkójára lehelve. — Üsd! Hú, barátom, micsoda sapkád van! Ócskábbat egész Péterváron nem találni . . .

— Hi-i . . . hi-i . . . — nevet Jon. — Hát, amilyen van . . .

— No, te, «amilyen van», hajts! Vagy így akarsz egész úton döcögni? Igen? Hát a nyakad közé? . . .

— Majd szétreped a fejem . . . — mondja az egyik hosszú ifjú. — Tegnap, Vászkával ketten, Dukmaszovnál megittunk négy üveg konyakot . . .

— Nem értem, mire való ez a hazudozás? — dühöng a másik hosszú. — Hazudik, mint egy kutya.

— Biz' Isten, igaz . . .

— Olyan igaz, mint ahogy a tetű köhög.

— Hi-i . . . ! — nevet Jon. — Jókedvük van az uraknak!

— Ej, hogy az ördög! . . . — dühöng a púpos. — Fogsz hajtani, te vén nyavalyás, vagy nem? Ez hajtás?! Csípj oda neki azzal az ostorral! No, vén ördög! No! Csak jól oda neki!

Jon érzi maga mögött az izgő-mozgó testet és hallja a púpos rikácsoló hangját. Hallja a rázúdított szidalmakat, látja az embereket és az egyedülvalóság érzése kezd leolvadni lelkéről. A púpos mindaddig szitkozódik, míg egy körmönfont, hatemeletes káromkodás közepén elakad a hangja és köhögni kezd. A két hosszú ifjú most bizonyos Nadjezsda Fjodorovnáról kezd beszélni. Jon egyre hátratekintget. Aztán, kívárván egy rövid szünetet, még egyszer visszafordul és rekedten mormogja...

— A héten... izé... meghalt a fiam!

— Mindnyájunknak meg kell egyszer halni... — sóhajta a púpos és a köhögést abbahagyva, a száját törülgeti. — No, hajts, hajts! Uraim, én határozottan képtelen vagyok így tovább menni! Mikor ér ez így velünk oda?

— Hát biztasd egy kicsit... nyakon!

— Hej, vén nyavalyás, hallod? A nyakadra mászok!... Veletek kezdjen az ember, ... inkább gyalog megyek!... Te, nem értesz? Vagy köpsz a szép szóra?

Jon inkább hallja, mint érti a háta mögött kiabáló szavait.

— Hi-i... — nevet Jon. — Jókedvük van az uraknak... adjon nekik az Isten egészséget!

— Kocsis, feleséges vagy? — kérdezi a hosszú.

— Én? Hi-i... tréfás emberek maguk! Az én hitvestársam most már... a hideg anyaföld... hi-hi-hi... vagyis a sírgödör!... Lám a fiam meghalt, én meg még élek... Furcsa dolog ez, a halál eltévesztette az ajtót... A helyett, hogy hozzám kopogtatott volna be, a fiamhoz ment...

És Jon egészen hátrafordul, készül elmondani, hogy halt meg a fia, de ekkor a púpos megkönnyebbülten felsóhajt és kijelenti, hogy hál' Istennek, végre megérkeztek. Jon megkapva a két hatost, sokáig néz a sötét kapualjban eltűnő korhelyek után. Újból magára marad és ismét csendesség veszi körül... A rövid időre elcsitult bánat megint elfogja és még nagyobb erővel telepszik mellére. Jon szemei aggodalommal és fájdalommal révedeznek az utca mindkét oldalát elárasztó tömegen: nem akad-e a sok ezer ember között legalább egy, aki meghallgatná őt? De a tömeg rohan, nem véve tudomást sem róla, sem bánatáról... Fájdalma rette-

netes, határt nem ismerő. Ha Jon keble megszakadna és bánata kiömlene, úgy érzi, az egész világot elárasztaná és mégsem veszi észre senki. A bánat el tud bújni olyan kis helyen, hogy világos nappal, lámpával sem látni...

Jon meglát egy házmestert, aki valami zacskót cepel, elhatározza, hogy szóba elegyedik vele.

— Jó ember, hány óra lehet? — kérdezi tőle.

— Tíz óra... Mit állsz meg a ház előtt? Hajts odább!

Jon néhány lépéssel tovább hajt, összekuporodik és átadja magát a búnak... Most már hasztalannak tartja, hogy az emberekhez forduljon. De öt perc sem múlik el, kiegyenesedik, fejét felkapja, mintha valami édes fájdalom nyilallott volna bele és megrángatja a gyeplőszárat... Nem bírja tovább.

«Haza» — gondolja magában. — «Haza!»

És a lovacska, mintha megértette volna gondolatát, kocogni kezd. Másfél óra múlva Jon már ott gubbaszt a nagy, piszkos kemence mellett. A kemence tetején, a padlón és a lócákon emberek horkolnak. A szobát füst és füledt páraszag tölti be... Jon nézi az alvó embereket és kezdi bánni, hogy ilyen korán hazajött...

— Még a zabra valót sem kerestem meg. — gondolja. Innen van ez a nagy szomorúság is rajtam. Az olyan ember, aki érti a dolgát... aki maga is jól van lakva, meg a lova is, mindig nyugodt...

Az egyik sarokból előkászolódik egy fiatal kocsis, álmosan krárog és a vizes veder felé tart.

— Megszomjajztál? — kérdezi Jon.

— Ühüm. Ihatnám!

— Igen... váljék egészségedre... Nekem meg, öcsém, meghalt a fiam... Hallottad már? Ezen a héten, a kórházban... Micsoda eset!

Jon figyel, hogy milyen hatást keltettek szavai, de nem lát semmit. A fiatal kocsis fejére húzta a takarót s már alszik is. Az öreg sóhajtozik és vakarózni kezd... Ahogy a fiatal kocsis kívánta a vizet, úgy vágyakozik ő is kipanaszkodni magát valakinek. Nemsokára egy hete lesz, hogy meghalt a fia és ő még senkivel sem beszélt erről... Jó lenne

körülményesen, nyugodtan megbeszélni valakivel... Jó volna elmondani, hogy lett beteg a fia, mennyit szenvedett, mit mondott halála előtt, hogy halt meg... Szeretné elbeszélni valakinek, milyen volt a temetés, hogy ment a kórházba a megboldogult ruhájáért. A lánya, Anyiszja, otthon maradt falun... Jól esnék róla is elbeszélni egyet-mást... És még sok egyéb van, amiről most beszélni tudna... A hallgatónak meg csodálkozni, sóhajtozni és siránkozni kéne... Legjobb lenne valami asszonyfével beszélgetni. Igaz ugyan, hogy az asszonynépség buta, de két szótól már bógni kezdenek.

«Meg kéne nézni a lovat» — gondolja Jon. «Aludni még ráérek... kialhatom még magam...»

Felöltözik, kimegy az istállóba, a lovához. A zab, a széna és az időjárás forog az eszében. Mikor egyedül van, nem tud a fiára gondolni... Még csak hagyján, ha valakivel beszél róla, de mikor egyedül van, elviselhetetlenül félelmetes rágondolni és maga elé képzelni az alakját...

— Abrakolsz? — kérdezi Jon a lovát, meglátva az állat fénylő szemeit. — No, csak egyél, egyél... A zabot nem kerested meg, hát szénát fogsz enni... Igen... Hej, vén vagyok én már kocsisnak... A fiamnak kellene most már hajtani, nem nekem... Az volt az igazi kocsis... Csak élne...

Jon hallgat egy darabig, aztán tovább folytatja:

— Úgy bizony, lovacskám... Nincs már Kuzma Jonics... fogta magát, meghalt, csak úgy semmiért... Most, mondjuk, neked volna egy kis csikód, te volnál az anyja... És egyszer csak, mondjuk, ez a kis csikó megdöglene... Úgy-e, te is sajnálnád?

A lovacska rágja a szénát, hallgat és meleg párát fúj a gazdája kezére...

Jon belemelegszik a beszédbe és mindent elmond a lovának...

Csehov Anton Pavlovics után oroszból

BERÉNYI LÁSZLÓ.

KÖLTEMÉNYEK.

Sírokra hulló sárga levelek.

Ti, ifjuságom társai,
Óh, hányan eltávoztatok már.
Az emlék, fenn virasztani,
Tán fázik is már sírotoknál.

Szél zúg az őszi táj felett,
Míg én, a multak túskebokra,
Ráejtek egy-egy levelet
Félig feledt sírhalmotokra.

Szerelmi posta.

Nem volt, mióta a világ.
Szerelmi posta bájosabb.
Üdébb, mint harmatos virág,
S virágos völgy ölen a hab,
Amely az ér kis örvényén kereng.
Mily szívdobogva lestem én,
A várhegy elhagyott helyén,
Ha társnőjével megjelent.

Fehérben ott, zöld fák alatt,
Mint rózsás hajnaltámadat,
Mosolygva jött a drága lány,
Komoly guvernánt oldalán.
Távollevő szerelmesem
Levélkéjével jött felém,
S oly bájosan, oly kedvesen,
Bizalmasan lebbent elém.

A szerelem tündértavát
Szívében még nem ismeré;
De a miénk fölött megállt
S kíváncsian nézett belé.
S a két gyermekleány között
Boldog-bizalmasan kötött
Baráti frigy — rejtegetett
Szerelmünknek hű őre lett.

Száll az idő, száll sebesen,
Maholnap félszázadja már;
Fészkünkön én s szerelmesem
Úgy ülünk, mint két agg madár.
Hát ő, a fényből szótt alak,
A bájos lányka, merre, hol?
Távol földön, bús hant alatt
Ma már csak egy maroknyi por.

De jól esik a gondolat,
Ha lelkem a multon mulat,
Hogy őszi hervadás előtt,
Utolszor, ifjan láttam őt.
Hogy hervadatlan most is él
Szívemben az a szűzi báj . . .
Ha rám borúl a síri éj,
Tovább dalomban élne bár.

VARGHA GYULA.

SZEMLE.

A színészettörténet tudományos rendszerének kialakulása és a magyar színészet története.

A Nemzeti Színház ünnepi előadással ülte meg fennállásának kilencvenedik évfordulóját. Utoljára az ötvenedik fordulón volt ilyen ünneplés; a többi tízévek megállás és visszatekintés nélkül peregtek le azóta. Hogy a kilencvenedik esztendővel ismét előtérbe lép ez a multbatekintés és nem várja meg a százat, bizonyára annak a jele, hogy lelki szükség ez a visszafordulás a színészet multjához; memento, hogy íme, közelg a száz év és milyen számot tudunk róla adni? S a kilencven évet jubiláló előadásnak még egy figyelemreméltó mozzanata van: jövedelmét a Nemzeti Színház múzeumának céljaira fordítják. Ez annak a felismerése, hogy a nemzeti színjátszás kallódó emlékeinek összegyűjtése elsőrendű nemzeti feladat. Ismét egy visszafordulás a nemzeti színészet multjához. A kilencvenedik fordulóra kellett volna elkészülnie a fővárosi színészet történetének is; a köztudat szükségesnek érzi ezt a történeti beszámolót. De ez az érdeklődés a színészet multja iránt nálunk csak egy világjelenség visszaverődése. Legújabban erősen előtérbe lépett nem csak a színészet multja iránti érdeklődés, hanem a színészet összes problémáinak tudományos elmélyítése, a színészettudomány. Ma már a rendező nem egyszerű ügyelő többé, hanem művész és tudós egy személyben, aki a művész intuicióját s a tudós ismereteit egyesíti. Ezt a színészettudományt ma öt német egyetem tanítja. A színészet-tudomány a színészet összes kérdéseit felöleli. Egyik része a tudományos értelemben vett színészettörténet, amelynek a módszere még csak most van kialakulóban; most kezd csak külön tudománnyá válni, körülkarolni kutatási körét s megejteni célkitűzését. Nehéz dolog, mert a színészet mint művészet annyira komplex, hogy a vele és multjával való foglalkozás a legkülönbözőbb ismeretek tömegét feltételezi.

A színészet történetét eddig leginkább a művelődéstörténet egyik ágának fogták fel. Ilyen értelemben foglalkoztak vele helytör-

ténészek, lelkiismeretesen feltárva a színház külső történetének minden egyes mozzanatát, de tartózkodva minden értékeléstől s minden összefüggésbe való beállítástól. Mindenesetre ez az első lépés minden színészettörténetíró számára: a külső keret megszabása, a szilárd alap megteremtése. De ez csak az elindulás. A színház tömegművészet, tömegekért van s azok termelik ki magukból. A színház minden korban a társadalom kivirágzása, a társadalmi viszonyok függvénye és tükörképe. Ezért a színészet multját kutatónak a társadalmi viszonyok ismeretével kell felfegyverkeznie s a szociológia a színészettörténet egyik legfontosabb segédtudománya. De éppígy függvénye a színház a kor világnézetének: a szimbólumokban élő középkori színpad a középkori léleknek s a hármias egység színpada a felvilágosodásnak. A színészettörténet kutatójának a szellemtörténet magaslatait is meg kell járnia.

A színjátszás helye a színház. Ez a színház a társadalmi viszonyokból nő ki; az amfiteátrum egyforma lépcsői a görög demokratikus társadalom színháza, a páholyos, emeletekre osztott nézőtér a renaissance-udvar szülötte, az újkor demokráciája az amfiteatrális formához tér vissza (Bayreuth, Prinzregententheater) s a tömegek cirkuszához jut el (Reinhardt a berlini Grosses Schauspielhausban). Színjátékot játszottak már templomban, iskolában, padláson és kocsmákban, szekereken, piacokon, kertben és barlangokban: de az előadások stílusa mindig szorosan összefüggött a hellyel, amelyen folytak. A színészettörténet írójának pontosan ismernie kell az előadások helyét, azoknak akusztikai és térviszonyait, a színházi építészetet.

A színjáték lényegében van ez értékekre való hatás; a színjáték képeket varázsol a néző elé s mindenkor kisebb-nagyobb mértékben igénybevette és pedig a színészet fejlődésével úgyszólván karöltve járt a képzőművészeteknek, különösen a festészetnek előtérbe nyomulása. Különös jelentőséghez először a renaissance opera illúzióra törekvő színpadán jutott s a barokk juttatta szinte uralkodó szerephez s ez azóta, egyes gyenge reakciókat nem számítva, egyre nagyobb súlyt követelt magának a színjátékot mint «Gesamtkunstwerk»-et alkotó művészi elemek között; csak legutolsó időben következett be a nagy reakció: az illúzió-színpad raffinált hatásaitól megcsömörlött közönségnek a minimális képzőművészeti eszközökkel dolgozó stílus-színpadot nyújtva. De a festői hatások mégsem alkotják egyedül a színművészetet, még ha aránytalanul nagy rész jut is nekik olykor. A színészettörténet csak találkozik, de nem esik egybe a művészet-történet bizonyos ágaival. A színpadi kép egyes korokban feltűnő

rokonságot mutat az ugyanakkor dívó festészeti stílusokkal; a Piloty-iskola festményei s a meiningeniek színpadi képei egytestvérek. De a színpadi festészet már rendeltetésénél fogva elűt a festőművészettől; sohasem öncélú, csak egyes színpadi helyzetek aláfestése, egyes hangulatok mélyítése a célja. Legnagyobb tökéletességre akkor jut, ha nem lépi túl hivatásának körét, nem lép túlságosan előtérbe és ízléses kerete marad a színpadi törtéetésnek. Mindebből világos, hogy a színészet törtéetésének egyoldalúan képzőművészeti beállítása teljesen helytelen s módszereit nem veheti a képzőművészetek törtéetésének kelléktárából.

De a színészettörténetet leggyakrabban az irodalomtörténet, közelebbről a dráma törtéetésének függelékéül szokták tekinteni. Pedig a színészet lényegében független a drámatól. Két egymásmellett futó sín-pár, amely olykor egymásba fut, olykor keresztezi egymást, de olykor ismét ellenkező irányban fut szét. A dráma a színjátéknak librettója csupán. A legmodernebb színpadi irányok képviselői közül többen írták zászlajukra a «Los von der Literatur» jelszót. A dráma-irodalom csak bizonyos esetekben lehet tanulságos egy kor színészet-törtéetésére nézve; így ha a dráma színpadnak íródott, az író előtt mindig egy bizonyos színpadkép lebegett, amely a drámából kikövetkeztethető. Legtanulságosabb az olyan esetekben, amikor a dráma írója egyúttal színész is; ekkor ez a színpadi kép konkrétebb s a dráma jelentősebb színpadtörténeti tanulságokat nyújthat. Nagyon gyümölcsöző lehet a színészettörténet kutatójára nézve egy-egy dráma színpadi sorsát tárgyaló tanulmány. De ez még nem a színészet története. A színészet és a dráma törtéetésének egymástól merőben különbözőségét először Max Hermann, a berlini egyetemen a színészettörténet tanára, hangoztatta 1914-ben megjelent színészet-történeti tanulmányának bevezetésében (*Forschungen zur deutschen Theatergeschichte des Mittelalters und der Renaissance.*) Tétéle nem maradt ellentmondás nélkül főképp azok részéről, akik a színészettörténethez a drámatörténet útjain jutottak s avval kapcsolatban s annak szempontjaiból úzték. Így különösen Albert Köster, a nemrégiben elhunyt lipcsei professzor, aki több speciális kérdésben is Hermann ellenlábasa volt; szerinte a színészettörténeti kutatás fő-célja a dráma és színpad viszonyának a megállapítása; a fontos mindig a drámai műalkotás tartalmának és formai sajátosságainak a tanulmányozása; e mellett a színpad csak másodrendű jelentőségű. Ez a felfogás ma már szinte túlhaladott álláspont. Sokszor emelte a szín-művészet egy-egy fércműnek az előadását műalkotássá. De az érintkező területek révén a színészettörténet kutatójának a dráma törté-

netét is ismernie kell, ha más szempontból forgatja is a drámákat mint az esztétikus vagy irodalomtörténész.

Sok érintkező területe van a színpadnak a zenével s a zenetörténet és operatörténet is rejt színészettörténeti tanulságokat. Sokszor foglalkoztak is a zenetörténet művelői a színészet történetével a saját tudományszakjuk szempontjából. A zene ott volt a színészet születésénél is mint a kifejező tánc kísérő zenéje s végigkísérte fejlődésében a színészetet. Ma a naturalizmus zenétlen színpada után ismét nagyobb jelentőséghez jutott, mint hangulatkeltő.

És így kísérte végig a színészet fejlődését a tánc is; sőt a színészet lelke, az előadóművészet, a kifejező táncból fejlődött. Ez az előadóművészet, a színész művészete, irodalom előtti. Kezdetben vala a mimus s az ő művészetéhez kristályosodtak hozzá a mai értelemben vett színművészet többi alkotó elemei. Ennek az előadóművészetnek a fejlődése a színészettörténet gerince.

De míg az irodalomtörténet írója minden irodalmi alkotást átbúvárolhat eredeti formájában s a képzőművészetek történetének kutatója közvetlenül szemlélheti a műalkotást, a színészettörténet művelőjének úgy kell rekonstruálnia a tovatűnt előadásokat, mint az archaeologusnak romokból a hajdan pompázó épületet, vagy az őslénytantal foglalkozónak egy csontból az egész kihalt állatfajt. Ez a rekonstrukció a filológia segítségével történik, speciális színészeti filológiát értve alatta. A színészeti filológia művelője felhasznál minden emléket, amely ezt a rekonstrukciót teljesebbé teheti. Régi épületek, amelyek a színjáték teréül szolgáltak (így pl. a mesterdalnokszínjátékok rekonstrukciójánál a nürnbergi Márta-templom), tervrajzok, kosztümök, kosztümképek, mint közvetlen források, bírálatok, naplók, levelek, színészírók darabjai s különösen az utóbbiaknak színpadi utasításai mint közvetett dokumentumok becsesek a színészettörténet kutatója számára. De magához a rekonstrukcióhoz nem elég a források tömege; ehhez alkotó fantázia kell. Egy színművész oeuvre-jének feltámasztása, megtalálása annak, ami benne az egyéni, a minden mástól megkülönböztető, felelevenítése mindazoknak a testi és lelki tulajdonságoknak, amelyek színésznél együtt teszik a művészi hatást, maga is művészi munka.

Mindezekből világos, hogy a színészettörténet kutatójára nézve nélkülözhetetlenek a színészeti gyűjtemények, múzeumok, kiállítások. A színészettörténet fejlődésével karöltve ezek is nagy virágzásnak indultak. A színészek életére és szereplésére vonatkozó emlékek gyűjtése — talán épp a színi dicsőség röpke s gyorsan tovatűnő természeté miatt — igen régi keletű; ilyen gyűjtemények a párizsi

operáé, a Comédie Française-é, a bordeaux-i színházé, a milánói Scala-é, Bécsben az uralkodóház és Thimig udvari színész gyűjteménye; a modern színészettörténeti gyűjtemények azonban sokban különböznek a régiektől: nem ritkaságokra és kuriózumokra helyezik a fősúlyt, nem emléktárgyakat gyűjtenek, hanem csak olyant, ami problémát vet fel vagy old meg. Németországban ezeknek a gyűjteményeknek legtöbbször színészettörténeti szemináriummal, kutató intézettel kapcsolatos. Az első ilyen tudományos célzattal készült színészettörténeti gyűjteményt Kösler Albert, a lipcsei egyetem tanára hozta létre 1907-ben kezdett gyűjtésével. Nagyrészt képanyag foglal itt helyet, 1600 diapozitív, a különböző színpadtípusok modelljei, amelyeken a színészettörténeti szeminárium gyakorlatain színes bábbal próbarendezéseket tartottak. Kösler szemináriumában azonban még az irodalmi kapcsolat jegyében állott. A lipcsei mintájára alakult színészettudományi intézetek — a müncheni, kiel, kölni, frankfurti és berlini, nagyrészt eltávolodnak ettől az iránytól és a drámától a színház felé tesznek egy lépést. A kiel színészettörténeti intézet megszerezte Pazaurek stuttgarti professzor színészettörténeti gyűjteményét és munkálatainak főcélja ennek a gazdag anyagnak a feltárása és tudományos értékesítése; ezt a célt szolgálja kétféle kiadványsorozata: a *Mitteilungen* és a *Schriften* is. A legnagyobb távlatot azonban a kölni színészettörténeti szemináriummal kapcsolatos gyűjtemény nyitja: itt már nemcsak a múltból, hanem a jövőről is történik gondoskodás: a jövő nemzedékek színészettörténeti kutatásait megkönnyítendő, az ismert színészek játékát megörökítő filmeket gyűjtenek és beszédjüket lemezekre rögzítve őrzik meg az utókor számára; így a mi korunk színészettörténetének eljövendő kutatója készen kap mindent, ami számunkra a múltból elveszett: arcjátékot, mozgulást s még a hang csengése sem oszlik el többé visszatérhetlenül a végtelenben.

A színészeti múzeumokat és gyűjteményeket, éppen úgy mint a színészettörténeti kutatást, a németek szervezték meg legjobban; az említetteken kívül minden nagyobb német város felállította a maga színészettörténeti múzeumát; ahol régibb múzeumok voltak, azok a tudomány gyorsléptű haladásához képest újhodtak meg: így a bécsi gyűjtemények, vagy a Klara Ziegler emlékmúzeum Münchenben, amely modern színészettörténeti múzeumként alakult át. Színészeti múzeumok alakultak Oroszországban is, ahol a szovjet a színházat mint erős propagandaeszközt vette pártfogásba s a színészet előtérbe tolulásával a színészettörténet is lendületre kapott. A moszkvai «forradalmi» színészettörténeti múzeumon kívül

gazdag anyagú a Bachonschin-gyűjtemény is. De kisebb népek is be-léptek ebből a szempontból a népek versenyébe: Dániában is meg-nyílt 1922-ben a színészettörténeti múzeum. Az állandó jellegű gyűj-teményeken kívül kiállítások hoznak össze egyidőre tudományos forrásanyagot. Az első nagyszabású színészettörténeti kiállítás 1892-ben Bécsben volt, az utolsó az 1927-i magdeburgi kiállítás; Angliá-ban évenként megújuló színészettörténeti kiállítások vannak, ame-lyek különösen az exotikus népek színészi kultúráját ölelik fel.

Mindezek a színészet multja iránti érdeklődés tanujelei s a tu-dományos munka útja: kiemelni a színészettörténetet abból az alá-rendelt helyzetből, amely hol a történelem, hol az irodalomtörténet, hol a művészettörténet, zenetörténet vagy choreografia függelékébe utalta; ez a sokrétű tudomány mindegyikből foglal magába elemeket, de egyikkel sem azonos s amelynek épp sokrétűségénél fogva a saját útjait kell járnia. A színészettörténetnek mint önálló tudományá-gnak elismerése a színészettörténeti tanszékek szervezése a német egye-temeken s a már említett színészettudományi intézetek felállítása is; ezek már a színészettörténeten túlmenve a színészettudomány mű-velését tűzik ki célul, amelynek csak egy része a tudományos értelem-ben vett színészettörténet. A színészettudomány a színészet összes kérdéseinek tudományos megvilágítása; belétartoznak a színészet művészetének elmélete, a rendezés tudományos módszere, a színházi kritika elméleti megalapozása; mint gyakorlati segédtudományok a stílus-tan, jelmeztan, építészet, zene, choreografia, színészeti peda-gógia, színházi szociológia, színházi jog, színházadminisztráció. Ezek-nek az intézeteknek nemcsak tudományos, hanem gyakorlati célja is van: színészek, rendezők, színházi tisztviselők, színi kritikusok képzése, ami mindenesetre sok ezen a téren különösen elharapózott dilettantizmusnak vet majd véget.

A színészet multja iránt való tudományos érdeklődés a XIX. század végén kezdődik, amikor a színpadtechnika fejlődése az illúzió keltését célzó színpadon kezdte elérni netovábbját; a megújulás most már a csak a régi történeti stílusokhoz való visszatéréstől volt remélhető. Analóg jelenség a képzőművészetek történetében, hogy amikor a barokk és rokokó útjain nem volt már fejlődési lehetőség, a klasszicizmus-hoz való visszatérés hozta meg a megújulást. A kör-horizont (1869), forgószínpad (1896), Fortuny-világítás (1913) és egyéb raffinált világítási hatások, a vetítógép színpadi használatával párhuzamosan érik meg a vágy a régiebb korok egyszerűbb színpadi típusaihoz való visszatérésre. Ennek a nagy reakciónak egyes jelen-segei a misztériumszínpad weimari rekonstrukciója Ottó Devrienttől

(1875) a Shakespeare-színpad felújítása, amellyel először Münchenben kísérleteztek Jocz Sávits és Karl Lautenschläger (1885) s amelynek azóta számos változatával találkozunk. Henri van de Veldenek 1914-ben a kölni Werkbund kiállításon szereplő színpadtípusa a jezsuita színpad felélesztése, Emil Pirckan 1921-ben Berlinben a Furttenbach-féle 1641-i Tello-színpadot újítja fel. Így terelődött az érdeklődés a színészet multja felé s érlelte meg a törekvéseket ennek a multnak a feltárására.

A tudományos értelemben vett színészettörténetírás egészen újkeletű s a szintézishez még nem is érkezhett el. Wolfgang Stammmler megkísérelte ugyan 1925-ben megjelent kis füzetében (*Deutsche Theatergeschichte. Deutschkundliche Bücherei*) a német színészet történetét a német szellemtörténetbe beilleszteni. A kereszténység, humanizmus, renaissance, barokk, a felvilágosodás, romantika, realizmus, naturalizmus és expresszionizmus szellemi áramlatai éppúgy átvonulnak a színpadon, mint a szellemi élet más nyilvánulásain. Stammmler vázlata érdekes kísérlet és gondolatébresztő mű, amely megmutatja a szintézis útjait. De ez a tudományos szintézis még nem következett be. A tudományos színészettörténeti kutatás Németországban még csak az előkészítő részletmunkáknál tart, inkább forrás- és képanyag-publikáció, színészeti filológia, mint voltaképpeni színészettörténet; nagyszerű és szervezett készülődés a szintézisre.

A tudományos színészettörténeti munka kezdetét Németországban a Berthold Litzmann, majd J. Petersen szerkesztésében megjelenő *Theatergeschichtliche Forschungen* megindulása jelzi 1891-ben. Ha ennek a gyűjteménynek immár 37 kötetét áttekintjük, rögtön szembeötlő, hogyan határolódott körül idők folyamán a színészettörténet fogalma. A gyűjtemény első köteteinek nagyrésze irodalomtörténeti jellegű; a *Götz von Berlichingen* színpadi átdolgozásainak elemzése, a jezsuita dráma története, a német Fortunatus-drámák vagy az Iffland-féle érzékeny játékok elemzésével tarkítva kapnak műsor-adalékokat, egyes színházak monografiáit; újabban pedig éppen ez a sorozat hozta azokat a színészettörténeti részletmonografiákat, amelyek legjobban magukévá tették a modern színészettörténeti kutatás módszereit. Így Bruno Voelcker könyve (*Die Hamlet-Darstellungen Daniel Chodowieckis und ihr Quellenwert für die deutsche Theatergeschichte des XVIII. Jahrhunderts*. Leipzig, 1916. *Theatergeschichtliche Forschungen* 29), a drámaillusztrációknak színpadtörténeti értékesítésére ad példát. Nagy filológiai akribiával vizsgálja Chodowiecki Hamlet-metszeit s ezek alapján pontosan és alkotó fantáziával rekonstruálja Döbberlin berlini Hamlet előadásait; a színházi gyakorlat embere az ő leírásai

alapján könnyen szemünk elé varázsolhatná Hamletet, úgy, ahogy azt a XVIII. század végének berlini közönsége élvezte. Hogy a szerző mennyire tudatában van rekonstrukciója értékének és elevenségének, azt mutatja a címlap hátán található felírás: «Alle Rechte, insbesondere das Recht der Inszenierung vorbehalten». A gyűjtemény utolsó kötete (Dr. Ingard Laskus: *Friederike Bethmann-Unzelmann. Versuch einer Rekonstruktion ihrer Schauspielkunst auf Grund ihrer Hauptrollen*. Leipzig, 1927.) mintaszerű színészéletrajzot ad, amely a modern színészettörténeti kutatás módszereivel és forráskritikájával kelti életre egy színésznő művészi alkotásait. Ez a célja az egész tanulmánynak: örökkévaló műalkotássá rögzíteni egy színész további alkotásait. Amit előbb szóval körülír, azt negyven kis rajzban szemlélteti, főbb szerepeinek negyven mozzanatában értékelhetően mutatva be a művésznőt. Az életrajz maga művészi fejlődéstörténet, a szokásos anekdoták és életrajzi részletezés nélkül. 1902-ben társulat alakult a színészet történetének kutatására; ez a Berlinben székelő *Gesellschaft für Theatergeschichte*, amely *Schriften der Gesellschaft für Theatergeschichte* címen indította meg kiadványsorozatát. Programjában eleinte ugyancsak összekeveredett a színészet és a dráma története. Forráskiadványok mellett, mint a *Galerie von deutschen Schauspielern* vagy *Schreyvogel, Costenoble, Karoline v. Schulze-Kummerfeld* emlékiratai itt jelentek meg Raimund előzőinek drámai bevezetéssel, vagy Schiller Haramiáinak paródiái gyűjteménybe sorozva; csak idővel határolódott körül a cél, fokonként tudatosodott, hogy a dráma és a dráma történetének kutatása csak másodlagos jelentőségű a színészettörténet számára s nem tartozik keretébe. Magas színvonalú műsor még korántsem jelenti a színművészet magas színvonalát. A fontos, hogyan adták elő s ezt a hogyant kutatja a színészeti filológia.

Mint már említettük, az új módszernek programját Max Herrmann adta meg s a programot rögtön példával szemléltette. *Forschungen zur deutschen Theatergeschichte des Mittelalters und der Renaissance* c. 1914-ben megjelent művében Hans Sachs színpadát rekonstruálta a színészeti filológia összes eszközeivel és olyan pontossággal, hogy adatai alapján meg lehetne építeni a Hans Sachs-féle színpad modelljét. A módszer helyességéből mit sem von le, hogy Albert Köster rekonstrukciója eltért Herrmannétól s a két kutató heves polémiába sodródott; a polémia termékeny volt s csak előbbre vitte a tudományt. Herrmann munkája jelzi a színészettörténet elszakadását a drámatörténettől s a külsőleges adatösszekapcsolás helyett az alkotó munkát. Munkássága nemcsak új irányt szabott a színészettörténeti kutatásnak, hanem új életet, új pezsgést vitt bele.

A munka nagy arányokban indult meg; nagystílusú képanyag-publikációk vannak megjelenőben, jelezve a szemléleti anyag fontosságát a modern kutatásban. Ilyenek Josef Gregornak, a bécsi volt udvari könyvtárban a színészettörténeti osztály vezetőjének tíz kötetre tervezett vállalat, a *Denkmäler des Theaters* s a négykötetes *Wiener scenische Kunst* (eddig két kötete jelent meg), a Gregor és René-Fülöp-Miller bevezetésével megjelent *Das russische Theater* (1927), vagy H. Niessen-nek *Das Bühnenbild* c. ötkötetes, ugyancsak 1927-ben megjelent, csaknem teljesen illusztratív anyagot nyújtó kiadványa. — Ezekkel koránt sincs kimerítve mindaz, ami szinte napról-napra a német könyvpiacra megjelenik, mert a színészettörténet iránti érdeklődés áttért a szélesebb rétegekre is s ezt az érdeklődést igyekszik kihasználni a könyvkiadói spekuláció sokszor időelőtti népszerűsítésekkel.

A kutatás Németországban a legmódszeresebb és legszervezettebb. A német kutatás módszerét vették át az oroszok is, akik a maguk színészettörténeti multjának felderítésén kívül általános színészettörténeti problémákkal is foglalkoznak; így az orosz színészettörténeti kutatás legjava természetéhez tartozik Konstantin Miklasevics könyve a *Commedia dell' arte*-ről, amely nemrégiben jelent meg francia nyelven. Az angol színészettörténet is főképp részletmunkákba merül; egyes színházak monografiái (Playfair, Nigel *The Story of the Lyric Theatre Hammersmith*. 1925, — Sherson, Errol: *Londons Lost Theatres of the Nineteenth Century*. 1925) mellett szélesebb alapra fektetett összefoglalásokkal is találkozunk (Vernon, Frank: *The Twentieth-Century Theatre*, 1924); nagy érdeklődés mutatkozik a keleti népek színházi művészete iránt (Zucker: *Chinese Theatre*, 1926) s az általánosabb problémák felé is figyelem fordul (Willson Dicker: *Clown and pantomimes*); népszerű összefoglalások sem hiányzanak, így az egyetemes színészettörténet áttekintése Ellardyce Nicoll-tól (1927); valamennyi kiadványnak jellemzője a gazdag és pazar kiállítású képanyag.

Bessenyei óta örökletes a magyar lélekben a külföldi kultúra haladását magyar szempontból mérlegelni; ha seregszemlét tartotunk a külföld valamely tudományos eredményén csak azért történik, hogy megkérdezhessük: mi van nálunk? és hogy kellene lenni?

A magyarországi színészettörténeti kutatás előtt elvégzendő feladatok nagy tömege tornyosul. A magyar színészet nem született játékos kedvből, mint az olaszok vagy a délnémetek színjátéka; nem volt udvarok úri mulatsága, mint Franciaországban vagy Bécsben. Nálunk a nemzeti lét, a nemzeti kultúra oszlopán emeltetett

küzdelmes, tudatos, hősi munkával s a nemzeti kultúra fokmérője volt. A színészet nem játék: nemzeti kötelesség, élni-akarás volt nálunk, története a XVIII. század vége óta elválaszthatatlan a magyar szellem és a magyar társadalom történetétől.

De ez csak sejtés, nem bizonyosság. Ezt a történetet nem ismerjük s ebből a szemszögből nem is próbálták megközelíteni a magyar szellemet. Problémák tömege tolul elénk, amelyeknek megoldása az egész magyar szellem történetének szempontjából nem érdektelen: nyújtott-e színészetünk valami művészileg újat és jellegzetest, volt-e visszhangja szellemi életünkben, mi a helye az egyetemes színészet történetében? Mind olyan kérdések, amelyekre részletmunkák híján nem tudunk megfelelni. Nálunk még nem indult meg a részletmunka, amely közelebb vinne a magyar színészet összefoglaló történetéhez. Modern értelemben vett magyar színészettörténeti kutatás egyáltalában nincsen.

A múlt század vége felé hozzánk is átcsapott az érdeklődés a nemzeti színészet multja iránt és megtermette a maga gyümölcsseit. Ez az érdeklődés hívta életre a Kisfaludy-Társaság pályázatát, amely a nemzeti játékszín történetét tűzte ki a pesti állandó színház megnyitásáig. A pályázat két jutalomra érdemes munkát eredményezett: Váli Bélaét és Bayer Józsefét. Váli műve élénkebb, kiterjed az idegen nyelvű hazai színészetre is, de Bayeré az anyagot teljesen és áttekinthetően összefoglaló, alapvető forrásmunka, amely ma is egyedülálló a magyar színészettörténeti kutatás terén. Hozzá csak Ferenczi Zoltánnak tíz évvel később (1897) megjelent, a kolozsvári színészet történetét tárgyzó munkája fogható, bár kisebb, körülzártabb kört ölel fel. Mind a két munka csak művelődéstörténeti megalapozást ad; a maga korában nem is adhatott egyebet; de a kor tudományának európai színvonalát éri el mind a kettő. Azóta a tudomány rohanva haladt s Bayer munkáját is elavulttá tette az elmúlt negyven esztendő. Mint anyaggyűjtemény örök; mint feldolgozás ma már újjáépítésre szorulna. Hogy Bayer milyen haladó és nagykritikájú tudós volt, az bizonyítja legjobban, hogy ezt maga látta be először. Bayer haladt a tudománnyal; ő volt az első, aki a *Gesellschaft für Theatergeschichte* megalakulására a magyar közfigyelmet felhívta (Egyetemes Philologiai Közlöny 1902.). Könyvtárában, az egyetlen magyar színészettörténeti gyűjteményben megvolt minden, ami jelentős ebben a tudományszakban megjelent. Életének utolsó munkája a *Nemzeti Játékszín Történetének* átdolgozása volt a tudomány haladásának megfelelően. Nem készült el vele. Negyven év múltán nincs se átdolgozása, se folytatása.

Épp ilyen torzó maradt egy más kísérlet is ezen a téren; ennek se volt se folytatása, se ismétlése. Ma már teljesen feledésbe merült, hogy 1890-ben, a magyar színészet keletkezésének első századfordulóján az 1883-i kiállítás műcsarnokában (ma Székesfővárosi Múzeum) magyar színészeti kiállítás volt. Ez a kiállítás pedig ismét magyar úttörés, két évvel előzve meg a bécsi színészettörténeti kiállítást. A kiállítás természetesen magán viselte a kezdeményezés bélyegét s igen vegyes képet nyújtott. Két részből állott: egyes színészek emléktárgyainak csoportkiállításából s az általános részből. Az előbbire célozva nevezte egy egykorú kritikus (Kaposi József) hiúság vásárának ezt a kiállítást, amely inkább valami ékszer- vagy ötvösművészeti gyűjteményhez hasonlított. Egyes vidéki színészek garadába rakva állították ki az ezüst evőeszközt, amelyekkel vendégek körútjukon meglepte a hálás közönség. De az általános részben már derengett a történelmi fejlődés gondolata. Csira, amelynek érdemes lett volna kifejlődnie. De az egész elszigetelt kísérlet maradt.

És elszigetelt kísérlet maradt annyi más is, ami ezen a téren történt. Nem tehetségben, akaratban, érdeklődésben volt hiány, hanem szervezettségben. Abban, amire a német színészettörténeti kutatás olyan ragyogó példát ad. Az elszigetelt kísérletek sorából emelkedik ki Rakodczay Pál színészettörténeti munkássága. Nagy *Egressy életrajzában* (1911), amely az egyetlen terjedelmes magyar színész-monográfia, nem kritizálni, rekonstruálni akarja Egressy játékát. Többször panaszolja, hogy a kritikusok csak gáncsolnak, a helyett, hogy a színész játékát rögzítsék. Ő ezt az eljárást követte már a nyolcvanas években írt kritikáiban is. Ő neki nem adatott meg, hogy gondolata termékeny talajra hulljon, mint Herrmann professzoré. Az Egressy-életrajzot nem követték más színész-monográfiák, amelyek akár Rakodczytól, akár a német kerülő úton átvették volna ezt az alapgondolatot. A magyar színészettörténeti irodalom azóta úgyszólván egy népszerű összefoglalásban merül ki. Ilyen Pataki József könyve a magyar színészet történetéről, amely 1914-ben íratott, de csak 1921-ben jelent meg. Pataki a lehetetlent kísérlette meg: népszerűsítést, összefoglalást adni ott, ahol még semmi sincs feltárva. Verő György könyve a Népszínházról (1926) egyéni visszaemlékezésből táplálkozik s mint ilyen, becses forrásmunka, de nem színészettörténet.

Németországban két tényezője volt az ezirányú munka megszervezésének: a közgyűjtemények és az egyetemek. A közgyűjtemények színészettörténeti anyagukat csoportosították külön, fejlesztették, törték fel és ezzel adtak impulzust a tudományos kutatásnak.

Az egyetemek eleinte az irodalomtörténettel kapcsolatban keltettek érdeklődést a színészettörténet problémái iránt, amíg ez a tudományág megizmosodott és önállósodott. Nálunk is volt az egyetemen némi visszhangja ennek a német tudományos mozgalomnak, de csak a német irodalomtörténettel kapcsolatban. Több disszertáció készült a hazai német színészet multjáról, amelyek az egyetlen előkészítését alkotják a magyar színészet történetének. A magyar színészet történetét jobban megközelítő előmunkálatok, főképp modern módszerű színészeletrajzok volnának az első lépés ahhoz, hogy a legfontosabb, legközelebbfekvő feladatok elvégezhetőek legyenek ; hogy a százéves jubileumra elkészülhessen Bayer művének legalább részleges folytatása, a Nemzeti Színház története. A végcél a magyar színészet történetének tudományos megépítése ; ez a magyar szellem alkotásainak egész új területeit tárná fel ; s ennek megismerése minden magyar szellemtörténeti kutatásnak örökké legfőbb tárgya marad.

Pukánszky Kádár Jolán.

IRODALOM.

A görög regény kérdése.

K. Kerényi: *Die Griechisch-Orientalische Romanliteratur in religions-geschichtlicher Beleuchtung*; J. C. B. Mohr, Tübingen 1927.

1. Az ú. n. «erotikus regény» keletkezése (alkalmasint a Kr. e. II. században) az eposzé után a leghomályosabb kérdése a görög irodalomnak. Ez a homály annival jelentősebb, mert a görög regény nyilvánvaló befolyással volt napjaink uralkodó költészeti-fajtájának, a modern regénynek a kialakulására. Így érthető a szokatlanul élénk érdeklődés, amellyel 1874-ben nemcsak a szakkörök üdvözölték Erwin Rohde: *Der griechische Roman und seine Vorläufer* c. művének a megjelenését, jóllehet a munka nem tudta a műfaj-kutatás igényeit száz százalékgig kielégíteni. Rohde t. i. — ugyanúgy mint azóta E. Schwarz, W. Schmid, O. Schissel v. Fleschenberg, Calderini, Lavagnini és mások — adós maradt az «első» regénymese közvetlen keletkezési indítékának, illetőleg «feltalálójának» kimutatásával. Csak általánosan utalhatott¹ először a hellenisztikus költők erotikus költeményeire, amelyekből a «regény» meséje a «lelkét» vehette; azután az akkor nagyon virágzott kaland-irodalom és úti regény művelőire, akiktől a lélek beöltöztetéséhez szükséges mintákat kölcsönözhetette. A döntő jelentőséget ezek mellett az indítékok mellett Rohde mindenesetre annak a speciális feltevésének tulajdonította, hogy a regény mint közvetlen előzményből pattant ki rétoriskolák progimnazmatikus gyakorlataiból. Csak épen ez a feltevés az újabb papyrus-leletek és tárgyi okok miatt is, máig tarthatatlan lett. Inkább fordítva hisszük, hogy t. i. a deklamációk választották annál gyakrabban tárgyukat a regényből, minél erősebben gondolati, a retorikába beleilleszthető témakörben mozgott ez a divatos, új műfaj.²

Épen ez a pillanatnyi helyzet, a Rohde-féle «à tout» érezhetővé vált gyengesége az, ami döntő jelentőséget kölcsönöz a kísérletnek, hogy egy fiatal, de már előnyösen ismert magyar tudós, Kerényi

¹ I. h. főleg 352. k. l.

² V. ö. Kerényinél. V. k. l.

Károly, afféle Kolumbus-tojást csinált a kérdésből. Szerinte t. i. egyáltalában nincs is szükség a Rohde-féle «freie Erfindung» további firtatására. A fantázia alkotó működésének a görög regényt nem kellett megelőznie. Minden görög regény mindig ugyanegy mesének az újraelmesélése. Lényegét csak bizonyos határozott motívumoknak, illetve kombinációiknak szigorúan következetes sorozata képezheti, ahogy ez már a görög regény előtt készen találkozott (jóllehet más céllal), Egyiptomban, az Isis-misztérium népies elbeszéléseinek a kereteiben.

Ἄμφοτεροι φεύγονται ὑπὲρ ἅλα λυσσοδιωκτοί, | δεσμὰ δὲ μοχθήσουσι παρ' ἀνδράσι μιζοθαλάσσοις, | καὶ τάφος ἀμφοτέροις θάλαμος καὶ πῦρ αἰδηλὸν .. ἀλλ' ἔτι που μετὰ πῆματ' ἀρείονα πότμον ἔχουσιν: így foglalja össze a regény szerelmeseinek megpróbáltatásait egy jóslat ephesosi Xenophonnál; és hasonlóképen: minden regény hősnőjére illik Kallirhoé panasza Charitonnál: *τέθνηκα ἀνέζησα. λελήιστευμαι πέφρυγα. πέπραμαι δεδοῦλευκα.* Halál és feltámadás, «isten» szenvedések (keresztreverés, mártírium), jüglációk, verések és öngyilkos szándék, csodák és eksztatika stb.: ezeknek a motívumoknak örömet és fájdalmát kellett a hívőknek Egyiptomban a túlvilági üdvözülés elnyerése végett megélni. És ezeknek a motívumoknak az azonossága a regénybeliekkel sokkal feltűnőbb — Kerényi szerint — semhogy az eleinte inkább tárgyi, később stilisztikai érdeklődéstől vezetett regényírónak lett volna még művészi invencióra is szüksége. Puszta profán, irodalmibb formába kellett az egyiptomi vallásos közhit megformált kultikus legendáinak anyagát átdolgoznia. A görög regény így a. m. egyiptomi népszerű istenmondáknak, mítoszoknak, aretalogiáknak (azaz istenségek csodatevő hatalmáról szóló elbeszéléseknek), regényes történeteknek stb. — hellenisztikus közönség számára — magas irodalmi formába való szekularizálása. Csupán két dologra törekszik: egyfelől a mítikus-kultikus anyaghoz kell ragaszkodnia, másfelől mindent, amit Egyiptom misztikus összefüggésben nyújtott, plazmatikus formákban plazmatikusan átöltöztetnie.¹ Így motiválja ephesosi Xenophon (I 9) irodalommal és nevezetesen erotikával Antheia és Habrokomes nászéjszakájának a leírását, amely alapjában csak átformálása Isis és Osiris *ἱερός γάμος*-ának, illetve Osiris ekképen való feltámasztásának, úgy hogy kifejezőmódján át is tetszik a threnosnak, erotikának és érintési varázsnak az a sajátos keveréke, amely egyedül Egyiptomban indokolt és az Isis-misztériumokban reális jelentőségű.²

¹ Kerényi, i. h. kül. 229 k. 150, 137 kk. stb.

² U. o. 42 k.

Hasonlókép: Achilles Tatios is csak az egyiptomi avatandó — irodalmilag kötelező formát öltött — passzivitását propagálja, illetve igyekszik lélektani magyarázattal elfogadtatni, amikor hősenek (V 23, 5) az ütlegekkel szemben való passzivitását festi.¹ És általában: ahol a regény főszereplői egymást keresik, mindig csak a férjét vagy gyermekét kereső Isis drámáját játsszák, ahol rosszindulatú hatalomtól üldöztetnek vagy kivált keresztre feszítetnek, Typhon-Sethnek sorát ismétlik.² Az Apuleiusnál ránk maradt számártörténetnek³ ifjúból átváltozott és folyton vert hőse, aki az emberi regényhősök és hősnők: Chaireas, Theagenes, Chloe stb. kalandjait (különösen a hasonlóan vallásos szellemű Xenophon-féle regény meséjét) egyenesen Seth kultikus alakjában csinálja végig, a legátlátszóbban igazolja, hogy ami regényeinkben folyik, csakugyan nem más mint irodalmi profanizálása az Isistől és Horustól üldözött, számaralakú Seth-Typhon misztériumának. A regény mesetémája két megmerevedett mítosztípusnak: a kereső istenségnek és az üldözött isteni lény bolyongásának a keveredése.⁴ Így azonban a regény alapján csak óegyiptomi mítikus anyag plazmatikus áttétele lehet a (Kerényitől) úgynevezett propagandisztikus-aretalogikus stílfarmába és születéséhez nem volt szüksége további, speciális költői feltalálásra. A fejlődés annyira csak technikai, hogy egy különben is régebbinek tűnő regény kétségtelenebbül a sor elejére fog tartozni, ha csak reális vonatkozásokat mutat az Isis-vallással; és ellenkezőleg: későbbi korra valló külső jelek mellett bármily maximális bensőségesség (tehát a hellén felfogás és kultúra minden nyoma) is inkább csak a fejlődés végét fogja tanúsítani.

2. Kerényi ezt a nagyszabású konstrukciót, melynek csak alapvonásait vázolhattuk, a filológia legjobb bjaira emlékeztető módon és formában építette fel és állította szembe a Rohde-féle teljesítménnyel. Ám sikerült-e tételét csakugyan, kétséget kizáróan igazolnia?

E tekintetben nem vesszük döntőnek, ha a földrajzi «egység» pontján, — amely szerint «regényeink mintegy félkörben Egyiptom körül játszanak, utóbbit mint központot beleértve»,⁵ — Syria és a föníciai városok mint a regényelbeszélés «már-egyiptomi» szín-

¹ U. o. 127. l. A verésről általán l. 185 kk.

² U. o. 189, 204. l. stb.

³ VII. és VIII. fej. 151—205. ll.

⁴ L. főleg i. h. 185 kk.

⁵ U. o. 44 kk.

helyei, Rhodos és Ephesos mint az eredeti színhely «görög irodalmi továbbvívései», az ephesosi istennő mint Isis «dublettje» exkuzálódik stb.¹ Vagy hogy Egyiptom központi jelentőségét illetőleg Kerényi, bizonyos fenntartások mellett, alapjában szükségkép beismeri a kivételeket (Antonios Diogenes, Jamblichos és a Ninos-regény). Pedig már ezek után is Egyiptom nevének pusztá említéseit aligha fogja bárki a regény származásának a kétségtelen bizonyítéka gyanánt elfogadhatni. Számunkra azonban, túl ezen a földrajzi ponton, a kérdés azon az elven fordul, hogy a szerelmi bonyodalom invenciója, melyet a kalandok az egymástól eltépett szeretők egyesüléséig kitöltnek, a tisztán művészi (költői) jellegű invenció, melyet Kerényi is elfogadott a regény főtemájának,² adva lehetett-e az egyiptomi misztériumok népies feldolgozásaiban? Adva lehetett-e úgy, hogy annak, aki a görög regényt mint magasabb irodalmi produktumot megteremtette, ne lett volna szüksége újabb, specifikus invencióra?

Kerényi t. i. úgy látja, hogy nem volt szüksége.³ Számára Antheia és Habrokomes threnetikus-mágikus szerelme Isis és Osiris szerelmével azonos az Isis-Osiris-Typhon-Horus drámában; a regények további erotikus vonásai közül: az öncélú erotikum (obscönitások) regényeinkben sokszor találkozó vonása, épen az Isis-kultusz jellegével fér össze a legkitűnőbbben; az erotikus jelenetek alkalmá — az «im Bordell behauptete Keuschheit» és ennek rokon motívumai — egyedül az Isis-esetben indokolt, miután Isis tisztánmaradása elengedhetetlen az Osiris halála után született trónörökös törvényességének biztosításához (!) stb. — Mindezzel azonban Kerényi csak a szerelmi motívumok bizonyos csoportjainak vélt közösségére mutatott rá és így még nem sikerült a szerelmi mesék szövésének eredetét az Isis-misztériumokból megértetnie. Különben is: a Xenophon-féle speciális — a meséből folyó — nászéjszakának nincs igazi mása a görög regény irodalmában s a mű az «első» regénynek sem mondható, amelyet a többi mintegy «elrontott». Az erotikum «eredetileg halottfeltámasztó» mágikus jellegét ugyanígy lehetne — ha a műfaj és a kor különbségeit számbavesszük, — például az Odysseia 23. énekének 207. kk., 231. k. és 239. kk. sorai alapján, Odysseus és Penelope újraegyesülésének a leírásába is beleolvasni. Végre az erotikum további vonásai, amint az egyes regényekben

¹ 63 kk. II.

² 206. l.

³ Alantiakhoz v. ö. a kétségkívül döntő jelentőségű, de szerintünk nem meggyőző 9. fejezetet: 206—228 l.

találkoznak, szintén nem szükségszerűen követelik Isist és Egyiptomot előképüknek. Az öncélú obscönítás vonása csakúgy jellemző pl. a tipikusan görög Demeter-misztériumokra (Baubo), mint akár — mondjuk — Indiára is, és a *ἀγνεία*-küzdelmek tárgyalása folyamán szerző maga mutat rá — a 220. lapon, — hogy a castitas Isis esetében is csak speciális esete az istennek szentelt papnők (*παλλακαί*) általánosan köteles tisztaságának, vagyis hogy a reális indokoláshoz semmi szükség épen Horusra. Amint különben — meggyőződésünk szerint — ahhoz, hogy a szerető nő irtózzék az eladatástól és ragaszkodjék szerelmeséhez, illetve hogy ezt egy — görög! — szerelmi történet a legkiszámítottabb és legkihegyezettebb eszközökkel demonstrálja, általában aligha kell épen vallásos eredetet, Isist és kultikus legendát feltenni. És arra sem kényszeríthet — természetesen — semmi, hogy a halál és feltámadás, bolyongó keresés, mártírium, juguláció, tűz- és vízveszedelem, csoda, eksztatika stb. motívumait kizárólag Egyiptomnak engedélyezzük. (Kerényi egy W. I. Perry vagy Elliot Smith pánegyiptikus látásával még a kéz és láb szabad használatát, illetve az erre vonatkozó megállapításokat is kisajátítja.) Amint céloztunk már rá, a regény *πλάγη*-motívumát Demeter kereséséből és bolyongásából is le lehetne vezetni. A megölt vagy halottnak hitt «egyiptomi» hős, aki feltámad, — legalább is mint «megölt» gyermek, aki mégis megmenekült és felnőtt —, tulajdonképp kedvenc témája a világ minden meseirodalmának, sőt éppen a görögnek is (Oidipus stb.). De talán a szenvedések, csudák, halnivágyás stb., a (szerelmi) meseszövések ezek a legprimitívebb fokokon és internacionális eszközei sem egyiptomi privilégiumok azért, mert a regényekben csakugyan, itt-ott speciálisan egyiptomi is a megszínezésük vagy hiperbolikus kifejezőmódjukban emlékeztetnek az Isis-misztériumokra. Antheiat pl. holtbizonyosan a «kutyaszerető» egyiptomi istennő szerepe nélkül kísérik a kutyák és Daphnis, akit Longos Chloe előtt meg akar fürdetni, nyilván a misztériumok híre nélkül esik bele a falusi életből kitűnően indokolt farkasverembe, hogy ott — besározódhassék. Különben még a régi keresztény festészet realiztikusan anatómiai témáit és jugulációit is (melyekre vonatkozólag éppen Kerényi idézi Goethe találó panaszát) elkerülhetetlenül az Isis-misztériumokból kellene leszármaztatnunk!

Így nem is reklamáljuk szerzón annak a feltett misztériumlegendának «eredeti» menetét és részeit, amelynek szerinte a görög regénnyé kellett humanizálódnia, (jóllehet mi magunk ezt a rekonstrukciót, a legendának itt-ott imputált részletek laza tömkelegéből eo ipso nem eszközölhetjük). Annyit, hogy a regényben másról

van szó, mint a tragikus Isis-Osiris-nász kerek kultuszlegendába foglalt invenciójának hellenizálásáról, az is bizonyít, hogy a regényhősök kalandjai nem szükségszerűen az egyiptomiak és még a misztériumra olyan tipikus *πλάνη*-motívum is hiányozhatik (mint Longosnál). Sem a mese, sem az egyes személyek szerepe valóban még az Apuleius-regényben sem azonosítható a mítikus novellának vallásból művészetté kerekedő — részleteiben persze nem tisztázott — meséjével és szereplőivel. Nem azonosítható akkor sem, ha szükségkép abba is belemegyünk, hogy a regény személyei állandóan átszapnak majd ennek, majd annak az istennek a szerepébe és ha — egyiptomi módra — Osirist a helyzethez képest¹ bizonyos esetekben egynek is vennők Typhonnal stb. A Xenophon-féle jóslat és Kallirhoe panasza sem egyeznek meg — jellemzően! — a motívumokban. A «feltalálás nélkül nemződött, mindig megújra elbeszél, általános s egyetlen mesemenet» fogalmával szemben Kerényi már bevezetésében² megengedi, hogy a generális-história itt-ott «zavarosan» és «hézagosan» van elbeszélve. E szerint aztán, ha helyenként próbál is többet, végeredményben és hivatalosan csak annyit állíthat, hogy az új görög műfajt a költői szabad feltalálás helyett és nélkül, az egyiptomi misztika egyes(!) darabjainak és gondolatainak a propagálása és a «finomabb kivitelben» feldolgozott Isis-Osiris-Typhon-csodák elbeszélései, mint népszerű, de összefüggéstelen aretalogiák teremtették meg. Ez pedig — úgy látjuk — még tovább rontja annak a valószínűségét, hogy a görög regény az egyiptomi legenda puszta hellenizálásából keletkezhetett.

Sajnos, e helyt csak célozhatunk rá, de világos, hogy egy kultikus legenda, amely eredetileg mint legomenon az Isis-misztérium vallásosan irracionális, tehát kifejezhetetlen élménykomplexusát, a dromenont, igyekezett szóra lefordítani legfeljebb bizonyosfokú «művészi» tökélyig kerekedhetik. Egyébként más a vallás, más a művészet és lehetetlen, hogy az a belső érték, amely «vallásos» lelki beállításból ekként termett, pusztán egy idegen szem nézése által (azaz hellenizáltan «lefordítatva»), azzá a költőileg oly termékeny invencióvá váljon, melyet a görög regényben a szerelmesek szerelme és az ez elé tornyosuló nehézségek diadalmas leküzdése valóságban képeznek. Ennek a költőileg annyira fejlődésre képes, de az Isis-legendából ki nem adódó és egy dromenont magyarázó legomenon gyanánt általában elképzelhetetlen invenciófajtának okvetlenül specifikus költői beállítottságból kellett keletkeznie.

¹ L. i. h. 204. l.² VII. 11.

Longos pásztorregénye határozottan műremek; Heliodoros Kerényi szerint is eléri azt a magasságot, ahonnan a mai regény útját belátjuk. Jóllehet tehát a regények sivárabb részeiben tagadhatatlanul uralkodik a görög racionalizmus retorikája, a kezdet kényszerzubbonyos formalizmusa, — mégis minden és mindig a «cselekményhez», azaz a művészi célzathoz igazodik. Az — Egyiptomban is kimutatható — motívumok megjelenése vagy hiánya szemmel láthatóan csak a kalandos szerelmi bonyodalomtól függ és mindig a meseszöveg emocionális logikájának a következménye, — bármily kötött és külsőleges is nekünk, a regény mai technikai fejlettségének a fokáról, a «szabad» feltalálás egy-egy ilyen esete. Az erotikus regényhez kétségkívül szükség volt valami speciálisan költői, teremtmő invencióra és ha ezt az invenciót már a legszerencsésebben megformált Isis-drámában sem sikerülhet megpillantani, még kevésbé volt meg természetesen abban a valóságos egyiptomi «előzményben», amely Kerényi szerint is csak a legjobb esetben állt egy teljes (?) mítikus elemsorozatnak az átvevéséből, egyébként egy-egy tetszőleges óegyiptomi mítikus tárgy,¹ (sőt egyes általánosító kisiklások tanúsága szerint) valami izolált folklorisztikus momentum² is lehetett. Az eredetileg összefüggéstelen vallási és folklorisztikus értékek ilyen anorganikus összetevődéséből nem adódhatott volna az a mustármag, amely Balzacig és Tolsztojig volt növendő. Ha a regény szereplői valójában csak az egyiptomi drámának összefüggéséből kiragadott, többé-kevésbé jelentős vagy tetszetős, sokszor nyilvánvalóan internacionális — elemeit játsszák; ha az író előtt legfeljebb a népvallás és folklóre halott gyöngyszemei feleltek, akkor a műalkotás specifikus egysége (invenciója) Egyiptomból nem eredhetett.

A kultikus anyag megóvása és plazmatikus feldolgozása, amint Kerényivel kell elképzelnünk, nem teremtmő, csupán technikai elvek, melyek csak az érdemileg kész műalkotást hivatottak formailag tökéletesíteni. Ezek az elvek, azaz a motívumok tartalmával való játék és stílári módosítások, vezethetnek a jellegzetesebben vallásos értékek elhomályosodásáig, de pozitívumhoz, új művészi értékhez nem vezethetnek el. Pedig hát a művészetben is: ex nihilo nihil, mindennek valahonnan és valakitől erednie kell. Annak is, aki a görög

¹ I. h. 263. l.

² Így szerepel pl. (204 k. l.) egy az új birodalom korába való népdal, mint a — Xenophonnal — szerelemre gyűló Antheia exhibíciós és feltűnési vágyának a magyarázata. stb.

regényt csakugyan az Isis-vallás «gondolatainak» propagálására teremtette volna, amennyiben «irodalmat» teremtett, pozitív művészi érték hozzáadása által kellett azt megteremtenie vagyis, de facto: az egyiptomi «effektusokat» egy pozitív, művészi invencióba kellett beoltania. Az egység fonálát, amely nem lehetett meg az eltört, vegyes anyagban, valahonnan valaki a maga specifikusan költői fantáziájából hozta, hogy rá a gyöngyszemeket felfűzze. Ez csak annál valószínűbb, minél valószínűtlenebb másrészt, hogy egy ilyen, tulajdonkép mozaikot propagáló — etnográfiai vagy filológiai? — cél az akkori viszonyok közt kitűzethetett és összefüggéseket létrehívhatott volna. Minél valószínűtlenebb, hogy egy ilyen aretalogikus-propagandisztikus egyveleg lehetett volna a közvetlen alkalom, amelyből a regény «véletlenül lett» vagy amely már legalább a regénytermő művészi invenciót csakugyan kipattanhatta. Ebben a korban népi istenmondák, különös egyiptomi csodák nehezen jegecesedhettek olyan propagandisztikus törekvésű egységekbe, melyekben külön elv, a plazmatikus beöltöztetés elve, raffináltan biztosította a propaganda és a vallásos jelleg minél tökéletesebb — eltüntetését. Viszont az ú. n. plazmatikus törekvés elve valójában már többé-kevésbé involválja épen azt a művészi feltalálást is, amelyre Kerényi szerint nincs szükség. A koncedált «keveredés» szükségképpen mint «keverés» mutatkozik meg. Aminthogy ha a szerző a Ninos-(Semiramis)-regényt maga úgy állítja már az Isis-regény mellé,¹ mint «cinen Romanstoff aus dem Kulturkreis der semitischen Liebesgöttin»;² ő is megengedi, hogy a fantáziátlan, de öncélú görög kalandregény az őt legjobban szolgáló erotikus-kalandos-mesét nem kizárólag Egyiptomból kapta, hanem mindig onnan kereste és vette, ahol ilyen épen található volt. Velünk mondja mintegy, hogy Egyiptom csak mint elsősorban gazdag szín- és motívumbánya bírhatott a kereső «költők» számára jelentőséggel.

3. A nélkül tehát, hogy kisebbíteniök a kitűnő szerző jelentős teljesítményének érdemeit, ki kell mondanunk, hogy a *trouvail*, mely a görög «regényt» egyiptomi, kultikus novellaelemek sorozatának propagandisztikus-aretalogikus át-illetőleg feldolgozásával azonosította, a regény problémáját végleg nem oldhatta meg. Nem döntötte meg a Rohde szerint a görög regényre is kiterjesztett és különben

¹ 241 kk.

² 248. l. — A «babyloni» típus persze Kerényinél «későbbi» lesz. Erről, mint általában a Ninos-regényt illetőleg, l. *Irodalomtörténet* 1928, 171 k., a hola magyar szerzőnek ezt, a szakirodalomban ezentúl megkerülhetetlen művét, általános jelentősége szerint méltattuk.

igen természetes elv érvényét, hogy műalkotást speciális művészi invencióval kell megteremteni.

A költő tevékenységében sokszor nehéz a találást a feltalálástól élesen elválasztani. Mindég úgy volt és mindég úgy lesz, ahogy Spielhagen Frigyes, a modern regény egyik mestere írta: «Von der einen Seite betrachtet, scheint dem Künstler alles gegeben, nichts von ihm erfunden: von der andern, alles von ihm erfunden, nichts ihm gegeben. *Die Wahrheit ist, dass er nichts verwenden kann, wie es gegeben: jedes Atom des Erfahrungsstoffes erst durch die Phantasie befruchtet werden muss*».¹ Aligha tévedünk így, amikor azt mondjuk, hogy szerző a felfedezését jobban értékesíthette volna, ha kevesebb formalizmussal és nem is Rohde ellen élvezve, azt vizsgálja, mennyiben voltak befolyással az egyiptomi misztérium-legendák, ez az épen általa mindörökké kétségtelenné tett színbánya, a regény kialakulására. Ha az egész komplexusnak az utolsó névig és momentumig való felderítése helyett, illetve ezeknek a körülményeknek függőben hagyásával, Egyiptom és az egyiptomi élet szerepét igyekszik a regénynek — ennek az alakuló masszának — a megteremtésében kidomborítani. Amint pl. kimutatható, hogy Amerika megismerése és az indiánélet lehetőségei döntő befolyással voltak a korukbeli — jóllehet már igen fejlett — regény menetére és átalakulására. De ebben Kerényit — véleményünk szerint — nem is akadályozhatta más, mint ennek a feladatnak nagysága, illetve, hogy ehhez képest eleve megengedhetőnek gondolta a feladat megosztását.

Szerző többször céloz rá, hogy ő, az általános vonatkozások kikapcsolásával, csak összefüggő kommentárokat akart írni és speciálisan filológiai stílus- ill. motívum-kutatásokat végeztet a görög regényhez. Joga volt. Elengedhetetlenül kellett volna azonban részletkutatásait — pro domo legalább — a szellemi jelenségek általános vonatkozásainak és különösen a folklóre egész területének filozófikus áttekintésével aláboltoznia. E nélkül szükségszerűen kellett időnkint az evolucionizmus meg a hisztorizmus élettelen formalizmusaiba lehasnyatlanlania és majd a művészi fejlődést függetleníteni az egyéni kiszámíthatatlanság elvétől, majd mindent «egyiptominak» és «vallásosnak» is tekinteni stb. Pedig az Isis-motívum alkalmazása vagy nem-alkalmazása, a hellén emelkedettség érvényesülése vagy elrekedése, inkább az egyéni kvalitástól függ, mint az időrendtől és azon fejlődés-elképzelésnek, amely szerint Nonnosnak (mint alantasabb foknak) meg kellene Homerost előznie, még kisegítő érvénye sem lehet a költészeti produktumoknál. És ugyanígy: minden játékká lesz, mihelyt

¹ Beitr. zur Theorie und Technik der Romans, 34. 1.

pl. az Apuleiusban kimutatható «világi» számártörténetet elismerve, szerző a két feldolgozás viszonyát (204. k. l.) mégis csak úgy tünteti fel, mintha a külön életet élt «állatmesét» az Isis-vallás «missziója» — propaganda célra — újra visszavette volna (zurückerober); mintha tehát még a profán csodaelbeszélés is csak egy úton jöhetne létre: Egyiptom misztérium-legendáiból.

Más kérdés, hogy belátható időn belül a görög regény eredetének kutatása célhoz juthat-e egyáltalában. Ezt t. i. eleve már valószínűtlenné teszi a szerep, melyet a névtelen alkotás és a gazdátlan nemzetközi motívumok benne játszanak. Egyelőre azonban talán inkább beérhetjük azoknak az elemeknek megjelölésével, melyek az erotikus regényhez vezető ismeretlen lépést több-kevesebb valószínűséggel előkészíthették. Hogy tehát már az Odysseia is beszél el úti kalandokat; hogy a teratologikus elemek, érdekesítő adatok, grand Guignol, nők körül forgó gáláns és kiszínezett anekdoták hemzsegték a Kr. e. V. sz. logographusainál (Xanthos, Ktesias stb.);¹ hogy az ú. n. Aisopos-regény alapját tevő népkönyv vagy néphagyomány kb. a VI. sz.-ig tolja vissza legalább is annak a történeti regényfajtának a kezdetét, melynek prototypusa a Polyidos-Achikar- és Kroisos-elbeszélések, csúcsa (a IV. sz. elején) Xenophon irányregénye Kyros neveltetéséről stb. Ezek után t. i. a közvetlen lökést előkészítő áramlat már érthetően indulhatott ki az erotikának Euripidestől felvetett divatjából, folytatódhatott a hellenisztikus, erotikus költőkkel és talán forpontra juthatott közvetlenül az erotikus regény keletkezése előtt, a diadoch-idők kezdetével újra nagyon felvirágzó kalandirodalomban (Amometos, Timokles, Konchlokondilas stb.). Mert messze ugyan nem juthatunk ezen az úton és legfeljebb annyi jogot szerzünk, hogy egy ismeretlen tehetséget vagy az élesztő kovászt nagyobb merészség nélkül már — elképzelhessük; legfeljebb ha megkockáztathatjuk a feltevést, hogy az ú. n. görög erotikus regényhez ilyenféle momentumok adhatták a talajt, míg azután valaki valahogy felépíthette, talán a népi «novella» egy késő nyúlványa után, talán a korbeli mimusból is okulva, esetleg a keleti irodalomnak (Miletosnak?) a közbejöttével és mindenesetre (ezt a megismerést Kerényinek köszönhetjük) keleti (egyiptomi, babyloni) vallásos csodaelbeszélések színeinek és eszközeinek segítségével. Azonban azt hisszük: igazabb ez a szerény elképzelés és kockáztatás, mintha a regényt nem vallanók

¹ V. ö. E. Schwarz, Fünf Vorträge üb. d. gr. Roman 1896, kül. 62 kk., hozzá E. Rohde, Kleine Schriften 2, 5 kk. és W. Aly, Volksmärchen Sage u. Novelle bei Herodot und seinen Zeitgenossen 1921, passim.

többé a görög szellem invenciójának, hanem mint célzatos importot tekintenők az egyiptomi vallás-propaganda valamiféle melléktermékének.

A görög szellemnek későszülött gyermekét, az erotikus regényt, amely mint epikus műfaj, még így is kétségtelen testvéri vonásokat mutat ennek a szellemiségnek legjellemzőbb alkotásaival: az eposzszal és a historiographiával, a görög lelki alkat semmi ismerőjének nem szabad ettől a szellemiségtől elvitatnia. És senki, aki ismeri a költői alkotások természetrajzát, egy ilyen irodalmilag nagygyá növendő invenciónak: a szerelmi bonyodalomnak az irodalmi megteremtődését, soha nem fogja komolyan szerencsés véletlennek tulajdoníthatni.

Marót Károly.

Regény a magyar multból.

Váczy József: *Pusztai harangszó*. Berlin, Voggenreiter, 1927. 8-r, 247. l.

Váczy József neve jóformán ismeretlen a magyar irodalomban. Csak azok tudnak róla, akik figyelemmel kísérik irodalmunk minden rezdülését. Vagy egy évtizeddel ezelőtt bukkant föl ez a név e folyóirat hasábjain. Egy pár novellát közölt tőle a *Szemle*, s a hozzáértők dícsérték szerzőjük finom stílérzékét és korfestő erejét. A csendes, szerény író nem iparkodott magára vonni az érdeklődést, s ezért meglepetésszámba ment a Kisfaludy-Társaság 1926-ik évi pályázatán, mikor a megjutalmazott regény szerzőjéül Váczy József neve tűnt ki a borítékból. Időközben a kassai Kazinczy-kör is kitüntette a *Pusztai harangszó*-t s az most megjelent Berlinben.

Előttünk van a regény, s megállapíthatjuk róla: méltó a kettős koszorúra.

Cselekvénye a XVI. század derekán játszik, a török-magyar harcok idején, így a *Pusztai harangszó* történeti regény, de nem halad a szélesre taposott csapáson — ez érdeme és egyben fogyatkozása. Nem ad romantikus, érdekfeszítő mesét, sőt még erősgerincű, mozgalmas főcselekvényt sem — ez az éppen, amit hibáztatnunk kell. Hőse egy kis parasztfiú; atyját megölték a törökök, falujukat felperzselték, s a kis árvát a hatalmas Báthory István nevelteti. Papnak szánja, de a heves, mélyérzésű fiú vitéz akar lenni, hogy megtorolja a törökök gonoszságát. Makacs, mint ura; egyikük sem enged. Elszökik tehát a Báthory-házból, harcok és viadatok során edzett vitézzé válik, de végül mégis, visszaemlékezve gyermekkorára, mikor

csak az Úr kegyelme mentette meg a haláltól, önként vállalja, amire erőszak nem tudta rávenni: felölti a tógát.

A regénynek ez a fele jól elgondolt, tervszerűen felépített; a kis Gerő sorsa ugyan inkább csak lelki feléről kelt igazi érdeket, de ez is elég volna. A baj csak az, hogy mindez valójában még nem a regény: csak bevezetés hozzá, viszont önmagában anyira befejezett, sőt lezárt, hogy — noha már túljárunk a regény derekán. még mindig nem sejtjük, hol fejlík majd a cselekmény. Ezen a nyomon nem mehet tovább: a szerző nyilván kénytelen lesz új irányban vezetni a mesét.

A második részben valóban új költői feladat bontakozik ki. Gerő kint tanul Strassburgban s itt egy nagy gondolat ver tanyát szívében: vissza akarja vezetni szülőfalujába, a török hódítás kellos közepébe az onnan elszéledt népet. Sok veszódség, sok csalódás után célt ér, de nincs köszönet benne: a szegény falu nem bírja ki a török igát. Mozgalmas részletekben itt sincs hiány, egypár, elég sok, jelenet önmagában érdekes és művészien kivitt, de rontja a hatást, hogy már eleve hit nélkül követjük a fiatal papot apostoli munkájában.

A harmadik, befejező rész inkább csak ötlet, színesen, elevenen megrajzolt képpé fejlesztve, mintsem igazi történet: a reményében csalódott pap alföldi csikósok, gulyások körébe kerül s megérti, hogy azok milyen ügyesen fognak ki a törökökön azáltal, hogy állandó otthon nélkül, családjukkal, állataikkal nomád életet élnek. Erre a példára tanítja meg ő is népét.

Látnivaló, hogy ez a mese, noha bővelkedik szép részletekben, emberileg igaz és megkapó fordulatokban, nem szerves cselekvény, nem igazi regény. A szerző képzelete csak az egyes mozzanatok ki-formálásában erős, de a lelkében kialakult regényeszmét nincs ereje harmonikusan megvilágítani. Látjuk, hogy van költői célja, mely felé tör, de akaratlanul el-eltérül tőle, a regény szűkre szabott kereteibe nem tudja mindazt beleszorítani, amire szükségé volna.

Vannak azonban a regénynek nagy kiválóságai is, de ezek csak akkor tűnnek ki, ha a formai principiumot elejtve, azt nézzük, mi az, ami a *Pusztai harangszó*-ban meg tudott valósulni. Van benne az, ami nélkül nincs történeti költészet: történeti levegő. Váczy József bele tudja ringatni a regény olvasóját abba az illúzióba, hogy egy le-tűnt világ elevenedett meg körülöttünk. Az illúziókeltés eszközeit nyilván Kemény Zsigmondtól tanulta. Eltanulta azt, hogy a kor-rajzot ne pusztá háttérül alkalmazza, keretül egy tetszésszerinti korba lokalizálható eseményhez, hanem az eseményeket magukból a korból fejlessze. A *Pusztai harangszó* meséje valóban sajátosan ma-

gyar és sajátosan XVI. századi história, s másutt, más viszonyok között nem eshetett volna meg. És eltanulta, hogy a kor képét nem leírásokkal, festegetésekkel kell megrajzolni, holmi antikváriusi lommal, amit készen szállítanak a források: embereiben kell ábrázolni a kort. Az ő alakjai, kivált a két hős, a fiatal pap és a hatalmas főúr, de a mellékalakok közül is több, igazi XVI. századi emberek, s lelkük annak a kornak érzelmvilágát, gondolatait és törekvéseit tükrözi. Amit beszélnek és tesznek, az jellemző rájuk, mint emberekre, de jellemző a korra is; ők maguk nem figurák, hanem élő valóságok, még pedig a maguk korában élő valóságok.

Ezek az esztétikai értékeken túl van a regénynek még egy más érdeme: a szelleme. Ez a regény gyökeresen magyar. Nem hangzatos szólamokban tör ki az író fajszeretete, nem is a magyarság mértékén túl való eszményítésében. Váczy Józsefnek a lelke magyar, s ezért, akaratlanul is, regényének minden alakja, minden mozzanata a nemzeti gondolat hordozója. Hogy az a föld, amelyen durva, kegyetlen ellenségünk zsarnokoskodik, csak ideiglenesen az övék; hogy az urak nem ők, a betolakodottak, hanem mi, a honfoglalók népe: az hangzik ki a regényből s annál hatalmasabb szózáttal, mert pincs benne szavakkal kimondva. Ez a könyv a mult álarcában a jelenről is szól, hisz ami igaz volt a XVI. században, igaz a XX.-ban is. Szívből örvendünk, hogy mint berlini kiadvány eljut a *Pusztai harangszó* a megszállt területekre is, s reméljük, hogy tiszta csengése megpepszdíti elszakadt testvéreinkben a magyar vért.

r. r.

A FEJLŐDÉS ESZMÉJE ÉS A SZELLEMI TUDOMÁNYOK.

1. A fejlődés fogalmának kialakulása a világnézetek s metafizikák történeti vonalát követi s a XIX. században nyeri e fogalom azt a tipikus és végleges kettős formát, mely a mai gondolkodásban általános érvényű. Ezek: a pusztán differenciációs és az értékelméleti fejlődés-gondolat, vagy másképp: a fejlődésnek a «Természet» analógiájára s a «Szellem» analógiájára készült eszméje. A pusztán differenciációs fejlődés-fogalom az érték szempontjából semleges marad s nem lát egyebet a fejlődésben, mint egy lénynek egyre differenciáltabb állapot felé tartó változásait anélkül, hogy a későbbi, sokszerűbb állapot «értékesebb» lenne szerinté az előző, egyszerűbb állapotnál, vagy pedig anélkül, hogy az egész folyamat valamely értékes cél felé tartana. Ez a fejlődésnek természettudományos fogalma. Vele szemben áll az értékelméleti felfogás, mely fejlődést csak ott lát, hol a változás sorok bizonyos értékek felé irányulnak, hol a változások logikáját nem valamely ontológiai entelegeia szabja meg, hanem valamely kultúrérték. Csak ez utóbbi értelemben lehet evolúció mellett haladásról is beszélni, — csak ez utóbbi fejlődés-fogalom teszi lehetségessé a történelmi életnek észszerű felfogását, — csak a szellemtudományi értékelméleti gondolatok juttatnak el bennünket a kultúra helyes fogalmához: mert ahol az értékvonatkoztatás hiányzik, ott valóban nem lehet egyébről szó a kozmikus világ mindenfajta eseménytömegében, mint csak semleges változásokról. Ezért kell a szellemtudományok képeire és hasonlatosságára alkotott fejlődés-fogalmat az értékre-vonatkoztatás mozzanatával meghatározunk, — míg e fogalom természettudományos megfelelőjét

az értékbeli semlegesség és a puszta differenciálódás quantitatív jegye jellemzi.¹

A fejlődésnek ez a két, egymással szemben álló fogalma mindennél jobban jellemzi korunk gondolkodását s maga ez az ellentét is a történeti élet fejlődéséből szükségszerűen született meg. Annál inkább szükséges tehát, hogy e fogalmak dialektikáját és problematikáját feltárjuk s öntudatos gondolkodás tárgyává tegyük. Ezáltal belenyúlunk egyszersmind magába a történeti életbe is, mert a jelenről való gondolkodás itt valóban egyenlő a jövőről való gondolkodással: a jelen meggyőződéseiből alakulnak ki a jövő fejlődésnek (vagy átalakulásnak) történelmi motívumai. E problémák azonban a fejlődésfogalomból fakadó kérdések, a filozófiának s a tudományelméletnek talán legbonyolultabb kérdései. Csak egy pillantást vessünk a fejlődés eszméjében rejlő logikai következményekre, máris meggyőződhetünk, hogy ezek szálai nagyon sokfelé s a filozófia legmélyebb rétegeibe is elvezetnek. Íme: a differenciációs fejlődés-gondolatot tovább folytatva könnyen eljuthatunk az egyetlen egyéni, nagy világevolúcióhoz, melynek szövedékén belül nincsen más «egyéni» fejlődés; ez a világ azonban egy, egyetlen s ennélfogva oly egyéninek kell lennie, hogy tisztán qualitativnak, «kiszámíthatatlannak» kell felfognunk. A differenciálódó, mechanikus világon belül nincs helye az igazi egyéniségnek; — viszont az egész világevolúció maga óriási, egyetlen qualitativ egyéniség fényében tűnik elénk. S ha így állunk, kérdés, nem azonos-e ezen tisztán egyéni és qualitativ fejlődésnek fogalma a szellemi tudásunkból merített, értékfogalmakon nyugvó fejlődés-eszmével? Nincs-e összekötő híd e ponton természeti és szellemi tudomány között? A folyton fokozódó differenciálódás maga szintén már nem jelenti-e a differenciálódó kozmosz tökéletesedését s így a differenciálódás nem értékfogalom-e? A Spencer-féle kozmikus világfejlődés nem lesz-e, így tekintve, egyetlen nagy kultúrtörténetté? Más oldalról tekintve a kérdést, szintén hamar eljutunk megoldást váró bonyodalmakhoz. Ha egyetlen nagy fejlődésbe foglal-

¹ V. ö. Kornis Gyula: *Történetfilozófia*. Bp. 1924. 153—157. II.

ható a mindenség élete, melyben összeszövődve találjuk az anyagi és szellemi szubsztanciák életét. ontogenezist és filogenezist, kozmológiát és az emberiség történetét. felmerül a kérdés: kiszámítható-e ezen egyetlen nagy fejlődés menete? A történésnek — bármely történésnek — kiszámíthatósága nem azonos-e a mechanikai ismétlődéseken, a természet törvényszerűségén alapuló kiszámíthatósággal? Itt merül fel a «természettörvény» fogalma s nyomban szembe helyezkedik a «történelmi törvény» fogalmával. Vannak-e mechanikai egyformaságok. «kiszámítható szigetek» az egyetlen történeti fejlődésfolyamat roppant áradatában. vagy pedig minden történés tulajdonképpen kiszámíthatatlan s legfeljebb afféle Hume-i valószínűséggel látható-e csupán előre? Mindezek mellett felmerül még a nagy metafizikai kérdés is: monizmus, dualizmus vagy pluralizmus? vezet-e a fejlődésnek ez a mindent átölelő fogalma? Ha ugyanis csak egyetlen fejlődés van, melybe a részleges és egyes fejlődéssorok és egyedek szervesen beleszövődnek: akkor csak egyetlen egy nagy hordozó lehetséges, melyben e fejlődés mozzanatai lebonyolódnak, olyformán, mint ahogyan a mag növénné terebélyesedik s egyetlen individuum keretében foglalja a «fejlődés» egymást keresztező s egymásba bonyolódó számtalan folyamatát. Összeegyeztethető-e az egyetlen fejlődés gondolata egy dualisztikus vagy plurális világképpel? Ezek a főbb problémák, melyek távlatait a fejlődésnek már hirtelenében átgondolt fogalma is megnyitja. Megkíséréljük e kérdéseket (gyakran aporiákat) elemzésnek alávetni s eljárásunk számára a következő út mutatkozik legcélszerűbbnek: először a differenciációs fejlődélmélet gondolatát vizsgáljuk, majd a szellemi tudományokban mutatkozó fejlődés eszméjét; a kettő egybevetéséből azt a következtetést törekszünk igazolni, hogy a fejlődés valódi fogalmának megalkotására a pusztán mechanikai világnézet eszközei elégtelennek bizonyulnak.

2. A fejlődés fogalmát ugyan a filozófia termelte ki, de igazi jelentőségre a természettudományok terén jutott a fejlődés eszméje s innen sugározta át csábító hatását a kultúrelétre s a világnézetek egyéb területeire. Legkimerítőbben

Wiesner foglalta össze a fejlődésre vonatkozó azon ismereteinket, melyek a fejlődés-fogalom minden mozzanatára vonatkoznak.¹ Ez a könyv is természettudományos, közelebbről biológiai tájékozódással vizsgálja a fejlődésnek s a vele kapcsolatos fogalmi készletünknek tartalmát. Wiesner a növény-anatómia és a fiziológia 60 évre terjedő tanulmányai és tanulságai felől közelíti meg a fejlődés problémáját.

Szellemét a darwinizmus friss elméletei s utána K. E. v. Baer mélyebb és kritikaibb gondolatai irányították. Hosszú vizsgálódásai csakhamar elvezették Wiesnert a valódi és a pszeudo-fejlődés fogalmai között felállítandó megkülönböztetés elkerülhetetlen követelményéhez s az igazi biológiai fejlődés meghatározásához; ezen belül ismét szét kellett választania a filogenezis és ontogenezis területeit, mert az élők egész világának egyetlen sejtéből kiinduló és szétágazó fejlődése ma még nem emelkedett a feltevés szintjára fölé; a logikai kényszer vezette arra is, hogy különböztessen «fejlődés» és «evolúció» között azon gazdag irodalmi adatgyűjtemény segítségével, mely művének egyik legbecsesebb részlete² s melyben Kant is megfelelő figyelemben részesül; Spencert és Driescht. Goethét és Haeckelt is kritikai vizsgálatnak veti alá s nem mellőzi a fejlődés fogalmához kapcsolódó metafizikai magyarázatokat (Driesch entelechiáját, Reinke dominánsait) s a monizmussal való kapcsolatát sem; a fejlődés fogalmát végül kiterjeszti a történelmi életre is s kérdi, vajjon itt s az etikában van-e létjoga a fejlődés gondolatának; végül³ megadja a biológiai fejlődésfogalom végérvényes jellemző mozzanatait a következőkben: *a)* Minden valódi fejlődés csak individuális jellegű létezőn mehet végbe. — *b)* A fejlődéshez tartoznak a fejlődő lényben lappangó potenciák; ezek határozzák meg a fejlődés menetét. — *c)* Minden igazi fejlődésnek szigorúan szabályszerű lefolyása van. — *d)* Vannak oly fejlődési folyamatok is, melyek potenciálisan

¹ J. v. Wiesner: *Erschaffung, Entstehung, Entwicklung und über die Grenzen der Berechtigung des Entwicklungsgedankens*. Berlin. Par-tel. 252. lap.

² 52. s kk. ll.

³ 237—247. ll.

határtalan messzeségbe nyúlnak. — e) Minden igazi fejlődés egy meghatározott célhoz vezet, vagy ha végnélküli folyamatról van szó, a fejlődésnek meghatározott iránya van.»

A fejlődés fogalmának ez az öt jegye, mint látjuk, erősen át van szöve metafizikai elemekkel, bármennyire távol akarta magát tartani Wiesner minden filozófiai spekulációtól.¹ Világosan kiemelkednek ezek a filozófiai mozzanatok, ha Wiesner meghatározását egybevetjük pl. Paulerével² ki részint arisztoteleszi, részint Leibniz-cel rokon elemekből alkotja meg képét a világmindenségről s ennek fejlődéséről.³ vagy ha Windelband fejlődésfogalmát tekintjük,⁴ ki egyesítve a fejlődésnek pusztán differenciációs és értékkel terhes felfogását, a fejlődésben egyrészt az alapállapotban rejlő lehetőségeknek külön-külön jelentkező kialakulását látja, másrészt pedig az egész folyamatot egy cél, egy érték, egy tökéletesebb állapot felé haladó sornak fogja fel.

A metafizikába ezeken a pontokon megy át Wiesner fejlődésfogalma: a lappangó erők, a fejlődés célja s a benne megnyilvánuló szabályszerűség pontjain. Spencer természet-tudományos-filozófiai álláspontja e kérdésben sokkal egyszerűbb, mert kiküszöböli a fejlődés-fogalomból az összes metafizikumokat s pusztán a folytonos differenciálódásban látja minden fejlődés egyetlen mozzanatát. Az anyag úgy fejlődik, hogy benne az integráció és disszolúció folyamatai váltogatják egymást; a bomlás épp oly szükséges része a fejlődési folyamat egészének, mint a kiegészülés; a kettő együtt alkotja az evolúciót. A fejlődés gondolata itt oly tágan van megfogalmazva, hogy benne minden változás kényelmesen elfér s amellett nemcsak az érték gondolatok (tökéletesedés), hanem minden metafizikai minimum (pl. még az egyéniség is, melyben a fejlődési folyamatok egybetartoznak) teljességgel

¹ «Ich habe es vermieden, den Weg der Metaphysik einzuschlagen und behandelte das Entwicklungsproblem bloss mit den Mitteln des gesunden Menschenverstandes.»

² *Bevezetés a filozófiába*, Budapest, 1921. 188—190. ll.

³ Ilyenek: a «szubstanciák öntevékenysége» vagy az a tétel, hogy minden változás: «a potenciából való átmenet az aktusba».

⁴ *Einf. in die Philosophie*, 3. kiadás. 171. l.

hiányzanak. A fejlődés-gondolatnak valóban Spencer adott legigénytelenebb, legegyszerűbb alakot. Ezért választottuk a differenciációs fejlődés-eszmét az egész természettudományos irányzat megnevezésére és jellemzésére. Egyszerűsége mindig nagy vonzerővel hatott korunk gondolatvilágára: Spencer filozófiájából terjedt el oly messzesugárzó erővel az élet és tudományok minden ágába a fejlődés gondolata. — ő tette divattá a fejlődés szavát és eszméjét s felelős annak kritikátlan uralmáért. Pedig rejtett filozófiai életet élt a fejlődés gondolata már régesrég s finom alkalmazásait találjuk meg a görög filozófusokon kezdve Hegelig, anélkül, hogy a fejlődés szava üres jelszóvá vált volna. Driesch tért vissza meghatározottabban a metafizikai kiegészítés útjára, s tőle származik a fejlődésnek az a mai megfogalmazása, mely a fejlődés tapasztalati vizsgálatából kiinduló logikai-metafizikai szálakat erőlyesen követi s újra metafizikai fogalmat ad a fejlődésről.¹

3. Driesch világnézetét a mechanizmus és a vitalizmus újra megeléknült nagy ellentéte alapozza meg.² Mi sem jellemzi inkább korunk filozófiáját, mint az az egyértelmű új hozzáfordulás az élet sajátos kérdéseire, mely akár Bergsonban, akár Drieschben egész világnézeté szélesedve, az életnek s benne a szellemi világnak az anyagtól független «autonómiáját» vallja végső eredményképpen. S hogy e sajátos «élet»-filozófiákban a fejlődésnek még biológiai fogalma is szükségképpen sokkal közelebb áll a szellemi tudományok gondolatvilágához, mint a pusztán differenciálódásban kimerülő fejlődésszéméhez, azt külön alig kell kiemelnünk. Driesch is úgy alakítja meg a fejlődés fogalmát, hogy az, bár biológiai eredetű és a vitalizmus adja meg a hangsúlyát, egyrészt mégis önkénytelenül beletorkollik a fejlődésnek legszellemtudományosabb koncepciójába: a történelmi fejlődésszémébe. más-

¹ *Ordnungslehre*, Jena, 1912., *Philosophie des Organischen*. 1909., *Der Vitalismus als Geschichte und als Lehre*. 1905., *Über die Bestimmbarkeit und Voraussagbarkeit des Naturwerdens*, Logos, IV. (1913.) H. 1. *Über den Begriff «Natur»*. Előadás a III. nemzetközi filozófiai kongresszuson. L. *Bericht über den III. intern. Congr. f. Philos.* 1909. 512. s. kk. II.

² G. Bohn: *Le mouvement biologique en Europe*. Paris. 1921. 45. s. kk. II.

részt a fejlődésnek a legnagyobb határozottsággal keresi meg a metafizikai kiegészítőit.

Melyek e fejlődésfilozófia legfontosabb mozzanatai?

Az első s legfontosabb gondolat az élet autonómiája az anyagvilág mechanikai törvényszerűségeivel szemben. Az életjelenségekben benne lappanganak ugyan a holt anyag törvényei is, de ezek sokkal szűkebb kört alkotnak, mint az élet igazán sajátos folyamatai s ez utóbbiakat — pl. a regeneráció és főként a jellemző «önkormányzás» tényeit — a mechanikai törvényekből teljesen megérteni lehetetlen.

Az élet — másodszor — mindig individuális jelenség, mely egyedekben s egyénekben játszódik csupán le s mely az anyag mechanikai ismétlődéseivel szemben valóságos csodákkal szolgál. Az élő egyedek, szervezetek legjellemzőbb mozzanata a «tevékenység», mely az életet Driesch szerint történelemmé teszi, még pedig azért, mert a szervezetek minden törvényszerűségük mellett is egyrészt szoros értelemben vett individualitások, másrészt mechanikai szempontból «kiszámíthatatlan», előre meg nem határozható élet- és működési pályát futnak be. A törvényszerűségnek és az egyéni kiszámíthatatlanságnak ez az ellentéte, mint alább látjuk majd, a fejlődésfogalomnak egyik legélesebb belső problémájává válik. E kérdést most utunk mellett elhagyva, kérdezzük, mely pontokon vezet még át Driesch élet- és fejlődés-fogalma a metafizikába, vagy hol utal a szellemtudomány körei felé? Az egyéniségbe sűrített élet és fejlődés Driesch szerint csakis úgy érthető meg a maga teljességében, ha egy benső irányító elv kormányozza őket célszerű rendezettséggel s ennek az elvnek Driesch, arisztoteleszi fordulattal, az entelechia nevet adja. Ez az entelechia adja meg az élőlények sajátos működésmódjának a célszerű rendet, az életcselekvések lehetőségét, sőt ez teremti meg még a szervezetek mechanikai működésének alapját is; s így a «sztatikai teleológia» gyökere ama végső létezőnek, az entelechiának «dinamikai teleológiájában» gyökeredzik.

Ebbe a keretbe illeszkedik bele a fejlődés gondolata. A fejlődésről tulajdonképpen csak élőlényekben beszélhetünk a szó filozófiai értelmében, Driesch szerint. E fejlődés első s legjellemzőbb vonása az elvi kiszámíthatatlan-

ság. Ahogy egy csirából élőlény lesz : ez a kifejlődés Driesch gondolata szerint «kiszámíthatatlan», elvileg előre nem látható folyamatot jelent. Valóban ilyen a csirák, peték fejlődése? — kérdezzük. Hiszen előre tudjuk, hogy a búzaszemből, bármily titokzatos folyamatok zsendítik is fel benne a fejlődést, mindig csak búzakalász lesz. S e tudásunk fizikai bizonyosságúnak mutatkozik. Igen, felel Driesch, miután láttuk s tapasztaltuk, mi fejlődött eddig a búzaszemből, post festa és a tergo tekintve a kifejlődési folyamatot, meg tudjuk jósolni bármely búzaszem sorsát; de itt nem erről van szó, hanem elvi kiszámíthatatlanságról. Ez azt jelenti, hogy minden ilyenmő tapasztalatunk előtt — tehát egy teljesen ismeretlen természetű csirával szemben — és tisztán a csira mechanikai tulajdonságainak ismerete alapján soha sem tudjuk előre kiszámítani azt a sorsot, mely az illető csírára vár s nem tudjuk a fizikai s kémiai összetevői között megtalálni azt az elemet, mely a fejlődés folyamatát gépies szükségszerűséggel magában foglalná. Ezért van szükségünk arra, hogy egy nem mechanikai irányító tényezőt, entelechiát keressünk a mechanikai erők birodalmában s innen van, hogy a csira fejlődését előrelátó «bizonyosságunk» egyáltalán nem a mechanikai törvényeken nyugszik, hanem egyedül csak ténybeli tapasztaláson, melyet bármely ellentétes tapasztalás megdönthet. Itt áll tehát előttünk az élőlények csodás világa, a maga egyénekbe aprózódó életlendületével, mely mindenestre ismétlődő típusokban sorakoztatja egymás mellé a fejlődés végeszakadatlan látványát s láncolatát : ez egyéni fejlődések titkát azonban a mechanikai természettudománnyal megfogni képtelenek vagyunk.

A fejlődés fogalmában rejlő kiszámíthatatlanság azonban nem állapodik meg az egyedek birodalmában, az ontogenezisben. Hatalma és uralma messzebbre is kiterjed. A fejlődés kiszámíthatatlansága ugyanis azon alapszik, hogy valamely élőlénynek t időpontban mutatkozó összes mechanikai tulajdonságaiból nem következik logikailag az utána következő t_1 időpontban bírt tulajdonságainak együttese. A «fejlődés» abban áll, hogy az entelechia a t_1 időpontban nem-mechanikai módon oly folyamatokat (sejtoszlásokat) vezet be.

melyeknek szükségességét a t időpontban egyáltalán nem láttuk át. A fejlődésmozzanat: egy nem-mechanikai novum, alogikus meglepetés a mechanikus filozófus előtt. Vigyük át ezt a gondolatot az ontogeneziszről a törzsfejlődésre, a filogenezis birodalmára. Itt mutatkoznak meg még erősebben a fejlődés kiszámíthatatlanságának nagyobbszabású logikai következményei. A törzsfejlődés az a feltevés, mely szerint az élőlények egész világa egyetlen egy sejtből fejlődött ki, folyamatos és egyre gazdagodó evolúció során. E feltevés szerint (mely egyébként teljesen híjával van még minden tudományos igazolásnak, tárgyi tudásunk e kérdésben majdnem a nullával egyenlő) az élőlények egész csoportja épp oly zárt egység, mint akármely élő individuum s ebben épp úgy valamely — egyénfeletti — psichoid entelechia vezeti a fejlődésfolyamatokat, mint az egyedekben a saját egyéni entelechiájuk. Mi következik azonban erre az egyetlen nagy átfogó fejlődésmenetre vonatkozólag a kiszámíthatatlanság elvéből? Az, hogy az évezredek során áthúzódó nagy fejlődési folyamat egyetlen egy pontján sem vagyunk abban a helyzetben, hogy a fejlődés egyik előző tagjáról a következőre számítva következtethessünk, sőt ennél több: «mindazok a törekvések, melyek egyénfeletti fejlődő-egészeket keresnek, egyenesen azt a logikai kívánságot fejezik ki, hogy a megszokás és várakozás alapján lehetséges eseményjósolás a természeti jelenségek körében ne legyen lehetséges többé!»¹

Igaz, vannak ritmikusan megismétlődő egyformaságok is a természettörténésben, meg különösen a törzsfejlődésben is. — gondoljunk csak az átöröklés jelenségére, mely éppen az egyforma alakot és típust biztosítja a fejlődés egyetlen nagy folyamatában; ezek a ritmikusan ismétlődő egyformaságok mégis csak biztosítják nekünk a nagy fejlődési menet egyes «szigeteinek» előrelátását s kiszámítását; mert ezek a szigetek — pl. a békapetéből mindig béka lesz — a természettörténi erejével bírnak s nem özönli el őket ama nagy fejlődési folyam kiszámíthatatlansága. De mindez élesen szemügyre véve a fejlődés gondolatát, semmit sem mond az elvi kiszámít-

¹ Logos, 1913. (IV. 1.) 68. l.

hatatlanság ellen. Mert van egy segédfogalma Driesch fejlődés-filozófiájának, mely a gondolatmenet e pontján döntőleg közbelép: ez az egész fogalma. Minden fejlődés ugyanis valamely egészen megy végbe; az egész — legyen az akár biológiai egvediség, akár a logikai rendezésből származó egység, akár pusztá összehalmozás egysége — nélkülözhetetlen fogalom a fejlődéshez, mert e nélkül nincs a fejlődésnek hordozója, összefüggő menete, eleje és vége, célja és értelme. Az ontogenezis éppúgy egveden (egészen) megy és mehet csak végbe, mint a filogenezis: csupán az a kérdés, melyik az az egész, mely a törzsfejlődés hosszú folyamatát hordozza? Akármi legyen is a törzsfejlődést hordozó alanyegész, annyi filozófiailag biztos, hogy akkor a törzsfejlődés roppant folyamatában minden egyes külön történés és folyamat csak egyszeri lehet s így minden ismétlődés tulajdonképpen csak tág értelemben véve hasonlít egy más, őt megelőző folyamathoz, minden átöröklődés legfeljebb csak hasonló, analóg jelenségeket hoz létre, de nem azonosan egyformákat. S a «természettörvény» is ebben az esetben csak egyet jelenthet: az átfogó, nagy fejlődésmenet individuális (s ezért kiszámíthatatlan) ritmusát (vagy egyszerűen csak: menetét). A filogenia területén más oly természettörvény nincs, mely ne alkotná az egyetlen törvény valamely egyszeri mozzanatát. Az ismétlődés-szigetek tehát csak halavány analógiái egymásnak. Ide vezet az «egész» és a «kiszámíthatatlanság» következetes dialektikája a fejlődés fogalmában.

A törzsfejlődés gondolatától most már csak egy lépés választja el azt a végső és hatalmas egyetemesítést, mellyel Driesch az individuális fejlődés fogalmát a világegészre és az egyetemes történésre kiterjeszti. Nemcsak a biológiai egyed, nemcsak az élő egyedek összefüggő láncolata alkot egészet s fejlődik, hanem a történelmi alakulatok s a világegyetem is. A világegyetem fejlődésének gondolata, láthatóan a monizmushoz vezet, még pedig annak szigorú, minden pluralizmust vagy dualizmust kizáró alakjához, sőt újra megcsillantja szemünk előtt a művészi organizmus gondolatát is; a történelmi fejlődés gondolatához szükséges «egéseket» pedig Driesch az erkölcsi tudatban, a hivatás

és ennek tényleges betöltése között található harmóniában s végül a célok heterogoniájában találja. E három nagy történelmi jelenségben mutatkoznak meg, hol homályosabban, hol világosan az «egész jelek», «die Ganzheitszeichen» s bennük folyik le a történelmi fejlődés. E fejlődésnek azonban célját is meg kell jelölni, hogy valóban ráillő legyen a fejlődés neve; e végső célt Driesch a tudás tökéletességében találja meg. Az erkölcsi tudat ugyanis abban a követelményben nyilatkozik meg: Cselekedjél úgy, ahogyan hited szerint leginkább előmozdítod az emberiség haladását a tőled óhajtott végcél felé. S ugyan miben állhat másban e közös végcél, mint ami az egyénnek is végcélja: a tökéletes tudásban, mely intuiciójába minden tudhatót maradék nélkül felszív. Az etikai tudás (ama követelmény szemlélése) is csak egyik faja a (jelenleg tökéletlen) tudásnak. A tudásban mutatkozó gyarapodás az a «hyperentelechia», mely a világtörténes menetét Driesch szerint úgy kormányozza, hogy az öntudat alatt fejti ki irányító hatalmát, s az átlagemberben észrevétlenül, a kiemelkedő nagy személyiségekben azonban életük áldott pillanatait felhasználva, nagy lökésekben viszi előre az emberi nem történetét s közelíti egyre jobban a tudás tökéletességének birodalma felé.

E nagy világtörténelmi távlatok s monisztikus panoráma láttára elfogódva kérdezzük: valóban csak egyetlen nagy folyamat árjába vagyunk így merítve? Az etikai-történelmi fejlődés olvad-e itt bele az entelechiás természetfejlődés menetébe, vagy megfordítva: a világ maga egyetlen nagy etikai tény és lény? Van-e és hol van kapcsolat az etikai s a természetegész fejlődésének fogalmai között? Melyik van a másik mintájára alkotva? És ha egyetlen fejlődési fogalom létezik csak, ha mindegy, hol van fejlődésről szó. a fejlődés maga mindig kiszámíthatatlan, egyetlen, átfogó fogalmakat jelent, nem a szellem lesz-e az a szféra, honnan ezt a fogalmat leghelyesebben meríthetjük? Nem a szellem törvénye-e egyedül a fejlődés s nem a szellemmel foglalkozó tudományok adják-e meg a fejlődés egyedüli fogalmát? E kérdésekre kell választ adnunk, mielőtt a történeti tudományok sajátos fejlődésezsméjét vizsgálat alá vonjuk.

4. A legalapvetőbb fogalom, mely Driesch fejlődésfilozófiáját meghatározza. az «egésznek» fogalma. A «természet egységének»,¹ a bárhogyan megalkotandó «totalitás» gondolatának logikai kényszere alatt fejlődnek ki Drieschnél az «egésznek» (das Ganze, die Ganzheit) a «totalitásnak» s az «egyediségnek» (Individuum) fogalmai. Az individualitás-eszme súlyát még külön az is növeli, hogy Driesch benne külön kategóriát lát s ezt a kanti «kölcsonhatás» kategóriája helyébe akarja állítani.² Sehol sem fontosabbak e fogalmak, mint a fejlődés megértésében, mely mindig valamely «egészben» játszódik le. Ahogy a csira kifejlett élőlényvé válik, ezen előrehaladó, differenciálódó folyamat csak akkor érthető meg, ha benne egységet látunk, mely valóban nem helyettesíthető a pusztá «differenciálódás» vagy «haladó folyamat» fogalmaival a nélkül, hogy ez utóbbiakban az előbbit már hallgatólagosan eleve ne feltételeztük volna. A filozófiai fogalmaknak azonban megvannak a maguk antinomikus veszedelmei. S e veszély Driesch egész-gondolatában éppúgy benne rejlik, mint akár Hegel «ellenmondás» fogalmában: s a fejlődésre alkalmazva ez a problematikusság két irányban nyilvánul: először abban, hogy az egész gondolata szigorúan alkalmazva, a legteljesebb monizmus felé vezet, másodsor pedig, hogy áttérjed eredeti helyéről, az egyedi organizmusokról az egyénfeletti jelenségekre s mind a két eredmény nagyon meggondolandó. Ami az utóbbi pontot illeti, Driesch nem habozik az «egész» fogalmát a «hyperorganikus» létezőkre is ráalkalmazni s így nyerjük a «történet» hatalmas folyamatát, melyben éppúgy megvannak az egész-lét jelei, mint akármely zárt szervezetben. S e ponton fel kell merülniök mindazon kétségeknek, melyek egy ősrégi szociológiai gondolattal szemben máig is fennállanak: hogy pl. a társadalom «szervezet»-e? Tudjuk, mily számos szociológus kísérletezik azzal a gondolattal, hogy az emberi társadalom épp oly szervezet, mint valamely zárt szervezet s

¹ O. Liebmann: *Zur Analysis der Wirklichkeit*, 4. kiad. 1911. 269. l.

² V. ö. *Kantstudien*, XVI. köt. 22. l. — *Logos*, IV. köt., 1. füzet. 71. l.

tudjuk azt is, hogy ez a gondolat alig több retorikai analógiánál s a belőle levezetett társadalmi «törvények» nem egyebek pusztá hasonlatoknál. De nem járjuk-e ugyanezen retorikai analógia útját akkor is, mikor Driesch «egész» gondolatát a történeti fejlődésre akarjuk alkalmazni? Azt hisszük, igen, s e sejtelmünk teljes igazolást nyer egy oly megkülönböztetés fényénél, melyet maga Driesch tartott szükségesnek nyomatékosan hangsúlyozni. Ő az, aki óva int attól, hogy a valódi fejlődés fogalmát a pusztá kumulatív folyamatokkal összetévezzük. A történeti fejlődések, mondja Driesch, sokszor a pusztá kumulatív folyamatok jellegét mutatják, mert éppen az hiányzik belőlük, ami a fejlődésben oly lényeges: a belső lappangó potenciák megmaradása és kibontakozása. De ha a történelmi élet egyes folyamatai pusztán kumulatív összegeződések, kérdés, megmarad-e bennük a szigorú «egész»-nek mozzanata? A pusztá tényösszegeződések, a jelenségek csoportosulását valamely összefoglaló szempont szerint (mondjuk pl.: «a nádori hatalom fejlődését», «az irodalmi tudat fejlődését») mondhatjuk-e oly értelemben «egésznek», mint egy élő szervezetet? Ezek a kérdések megoldatlanul állanak szemben azzal a fejlődés-gondolattal, mely Driesch filozófiájának befejező fogalma.

De megmarad a megoldatlanság érzése bennünk akkor is, ha e fejlődésgondolatot még egy más oldalról szemléljük. Kérdezzük: mi lesz a sorsuk a mechanikai természettörvényeknek, a «geometriai» ismétlődéseknek az egyetlen, nagy fejlődési menetben? Lehet-e ez utóbbinak keretében szoros értelemben vett ismétlődésekről beszélni? A filozófiai fogalmaknak az a sorsuk, hogy ha lényegüket «tisztán» megvalósítva állítjuk magunk elé, ha értelmi tartalmukat maradék nélkül, legtökéletesebben fogjuk fel, akkor a valóság, melyet képviselnek, kicsúszik uralmuk alól s kitűnik, hogy az ily jelentés sohasem valósulhat meg a maga teljességében. Ez a plátói bölcsesség egyik maradandó gondolata. A dolgok sohasem lehetnek azonosakká tiszta ideáikkal, csak több-kevesebb közeledés lehetséges közöttük. Mihelyt a konkrét valóság saját magának tiszta jelentésévé lenne, el kellene veszítenie mindazt, ami azzal a jelentéssel ellentétes s beléje fel nem

szívható; de ezzel elveszítené valóság-jellegét, konkrét elevenségét is. A fejlődésnek az a fogalma, mely Driesch filozófiájából leszűrődik, egyetlen, mindent felölelő, menetében kiszámíthatatlan, strukturájában a szerveshez hasonló egyéni fejlődés. Vegyük ezt az eszmét a maga «tisztá» jelentésében, logikai szigorúságában — s mily következményekre jutunk? A szigorú értelemben vett fejlődésnek minden mozzanata valódi «történeti pillanat» lesz; minden mozzanata kiszámíthatatlan újdonság gyanánt jelentkezik az előzmények sorával szemben. A világegész egyes mozzanata a herakleitosi vízfolyásnak, vagy a bergsoni tisztán kvalitatív «tartamnak» módjára kapcsolódik egyetlen előretörő egészbe — s «ismétlődésről» tulajdonképpen szó sem lehet. Természettörvény csak egy lehetséges e feltevésben: a fejlődésnek (általunk át nem tekinthető) kanyargása vagy ritmusa. Minden «tudásunk» csak «történeti» tudás lehet... Ide vezet a fejlődésgondolat szigorú értelmezése. De most szembeszáll ezzel az irracionális perspektívával a valóság konkrét világa s rámutat azokra az ismétlődésekre, melyek valóban megmutatkoznak előttünk, ha a világ menetét tekintjük. Itt van a «természet egyforma menete» (az indukció problémája), mely az égi mechanikában, az élőlények életnyilvánulásaiban, az empirikus fizika s kémia számtalan tényében valósul meg. Ezek minden fejlődés ellenére is megmaradnak mechanikai jellegű s kiszámítható jelenségeknek: a nap járása kiszámíthatóan ismétlődik, — a szabad esés és ingamozgás, a kémiai bomlások és csoportosulások — szóval a világegész tetemes folyamat- és jelenségösszege dacol az egyetlen nagy fejlődés-menet történelmi mozgásával s oly «szigeteket» alkot benne, melyek a «természettörvények» fogalmának megalkotására vezetnek. Íme a modern gondolkodás egyik törzsfogalma, a fejlődés gondolata összeütközésbe kerül a másik központi gondolattal, a természettörvények eszméjével. És ez ismét oly ellentét, melyet Driesch fejlődés-elmélete szintén nem tud feloldani.

5. A fejlődés-gondolat dialektikájának vizsgálata csonka maradna, ha pusztán a biológia és mechanika ellentétességének fényébe állítva tekintenők. Tisztább s szabadabb meg-

fogalmazásával az a tudomány vesződik, melyre már a Driesch féle biologizmus is kénytelen volt átsiklani: a történeti szemlélés. A történelmi fejlődésfogalomnak sajátosságai Ziehennél, Hegelnél s Troeltschnél mutatkoznak meg teljes logikai erejükben; e két gondolatmenet adja meg a történelmi fejlődésgondolat legjellemzőbb dialektikáját.

Mikor a történelem tudománya is kialakította a maga sajátos fejlődésfogalmát, ebben az a tendencia vezette, mely a modern szellemi életet s a mai ember tudományeszményét legjobban jellemzi s folyton alakítja: az egyes szellemi területek autonómiájának gondolata.

Ami az ókor és középkor emberének életében egybeolvadt vagy egybefonódott: hit és tudás, — fogalmi és művészi ismeret — politikai s vallási élet stb., az a modern életben egyre jobban szétkülönül s önálló élet- vagy szellem-területté válik. A tudományok történetében is nyomon követhető e folytonos differenciálódás és autonómmá válás; ennek egyik részlettünete a természeti és szellemi tudományok szétválása s ezeken belül ismét a párhuzamos fogalmak alakulása. Ilyen kettős életet él a fejlődés fogalma is, mely a természettudományos világszemléletben alakult ki legplasztikusabban, de kezdettől fogva előcsillan a szellemi tudományokban is. A tudományok kölcsönös hatásából következik azonban, hogy a tiszta típusok mellett találkozunk mimikri-típusokkal is az egyes fogalmak történetében. Ilyen utánzó tendenciának köszönik létüket azok a fejlődéseszmék, melyek a történelem sajátos gondolatkörében támadnak s a történeti megismerés céljait törekszenek ugyan szolgálni. mégis a természettudomány mintájára vannak szerkesztve. Legjellemzőbbek egyike e csoportban Ziehen felfogása.¹ A történeti fejlődés szerinte nem egyéb, mint fokozódó differenciálódás az élet minden területén. Ziehennek ezen minden értékvonatkozástól mentes fejlődésfogalma a történetet tulajdonképpen megfosztja minden «eszmei» jelentéstől s nem mutatja meg a szellemi életnek a fizikai differenciálódástól

¹ *Zum Begriff der Geschichtsphilosophie. Kantstudien. XXVIII.* (1923.) 66—89. ll.

független tartalmát. Pedig éppen ezekben a mozzanatokban rejlik a történeti élet megkülönböztető mozzanata a pusztai fizikai vagy biológiai differenciálódással szemben; s ha van is az emberiség szellemi életében differenciálódás, ezzel ennek az életnek sajátos fejlődési vonala vagy ritmusa még egyáltalán nincs kimerítően jellemezve. Éppen e speciális mozzanatot keresik a történeti élet mélyebb filozófusai. első sorban Hegel.

Hegel filozófiája azonban szintén sajátos helyzetben van a fejlődés gondolatával szemben. A fejlődés gondolatát kettős értelemben találjuk meg nála: először mint pusztán logikai egymásutánt, időbeli mozzanat nélkül; így fejlődik ki minden a szellemben az «ellenmondásból». Ilyen menete van a természet «fejlődésének» is, mikor átfutja a szervetlenség, a szerves élet és szellemi élet fokozatait s ilyen az a folyamat is, mikor a szellem először szubjektív, majd objektív s végül abszolút szellem gyanánt jelenik meg. Ez az egymásután tulajdonképpen teljesen időtlen, tisztán fogalmi mozzanatok egymásutánja; de van Hegelnél időbeli fejlődésről is szó: ez a világtörténelemben testesül meg. A világtörténelemben valósul meg az «objektív szellem» s e nagy objektiválódási folyamatot három gondolat irányítja: a világtörténelem egyrészt egy (isteni) világterv megvalósulása, — másrészt oly mozzanatokban folyik le, melyek hasonlítanak az emberi élet koraihoz: a keleti népek az emberiség gyermekkorát jelentik, a görögök az ifjúkort, a rómaiak a férfikort s a germán művelődés az aggkort. (Íme Spengler kultúra-halál-gondolatának előképe.) Hegel harmadik, idetartozó gondolata tartalmazza a fejlődés-eszme igazi szívét, az etikai evolúciót: az emberiség egyre előbbre halad a szabadság öntudatában s kivívásában. Nem tekintve most azt, hogy e történetfilozófiában, különösen harmadik alapgondolatában, mily önkényes kontstrukciónál van szó,¹ a főprobléma itt abban van: egyáltalában megbírja-e oly filozófiai rendszer, mint a Hegelé, a reális fejlődés gondolatát?

Aristoteles is, tudjuk, mennyit küzdött a *κίνησις* fogal-

¹ V. ö. Kornis: *Történetfilozófia*. Bp. 1924. 23. l.

mával, a «valósulásnak» az egyik létformából a másikba való átmenetével s e küzdelem mindenütt megújul, ahol a létezés sokszerű, gazdag, időbeli világát változatlan entelechiákkal, fogalmakkal, létmeghatározó mozzanatokkal akarjuk felfogni. A változatlan lét s a változás parmenidesi-herakleitosi ellentéte él tovább Bergsonban (teremtő kifejlődés) és veti a megoldatlanság kérdőjelét Hegel gondolatvilágára is. Mert Hegel a legsztatikusabb gondolkodók egyike, kinél a «fejlődés» fogalma ellenkezik a rendszer alapvető követelményével, azzal, hogy minden, ami «észszerű», az «reális» és minden realitás észszerű. Ez a gondolat egyjelentésű azzal a tétellel, hogy voltaképpen nincs igazi «fejlődés» a tekintetünk előtt kiterjedő világlátványban sehol sem, mert bármely igazi fejlődés haladást jelentene az észszerűtlenségből észszerűség felé, a nemlétből a létbe. Mivel azonban a fejlődő dolgok is már «vannak», helyet foglalnak a létezők sorában, azért nem is lehetnek észszerűtlenek s nem fejlődhetnek. Hegelnél minden fejlődésnek csak egyszerű változásjellege lehet s még tovább üzve a hegeli logikát, tulajdonképpen csak látszatnak kell tekintenünk nála minden fejlődést.

Troeltsch gondolkozásában a történelmi fejlődés problémáját logikai és metafizikai oldalról látjuk megközelítve.¹ Logikai szempontból fontos előtte az az ismerés, ahogyan a történelmi élet belsejébe pillantunk s ez életnek hullámvonalát intuitive megragadjuk. Ez intuición tartalmát azonban Troeltsch bővebben nem közli velünk, megmarad a módszeres formai intuición megállapításánál. Metafizikailag pedig abban látja a történelmi fejlődés sajátosságát, hogy az egyes ember gondolkozó és tevékeny szelleme Leibniz értelmében vett *monas* gyanánt viselkedik és öntudatlan részében az Istennel, az «egyetemes tudattal» s ennek világtervet-intéző «gondviselésével» azonos. Ezen azonossági kapcsolat tesz képessé bennünket arra, hogy a mindenségnek teljes tartalmából fontos részeket megismerjünk és saját megismerésünket kiszélesítve a kozmikus és történelmi életre következ-

¹ *Die Logik des hist. Entwicklungsbegriffes. Kantstudien. XXVII.* (1922.) 265—297.

tetéseket vonhassunk. «Az a monas, melynek (tudattalan) prehistóriáját nagyon érdekes lenne megismernünk, de amely még megírva nincs, a véges és végtelen szellem azonosságát jelenti, — mindenesetre úgy, hogy ez utóbbinak végessége és egyénisége az azonosság ellenére is sértetlenül fennmarad.»¹ Troeltsch szerint éppen ebben a gondolatban áll Leibniz-nek rendkívüli jelentősége a történeti fejlődés megértésére nézve. A történeti fejlődés e világnézet szerint nem állhat másban, mint az isteni monast átjáró életáramban, — mely áterjed ugyan az összes monasokra s őket saját élettörvényei szerint mozgatja egy roppant élet- és fejlődésfolyamban, úgy azonban, hogy megőrzi egyéniségüket s ezzel viszonylagos függetlenségüket. Ez az egyéni függetlenség óvja meg a monasokat attól, hogy ontológiailag egy Spinoza-féle egyetlen szubsztanciába szívódjanak fel nyom nélkül s óvja meg másrészt az isteni tudatot attól, hogy egy Kant-féle, pusztán normaalkotó logikai tudattá váljon. «Történet» s «történelem» mind a két esetben voltaképp illuzióvá válnék; Troeltsch nem utal rá, de ez a kanti álláspont az igazi alapja annak is, miért nem lehetséges Hegelnél sem igazán történeti fejlődésről beszélni.

6. Hegel, Ziehen és Troeltsch, mind a hárman fejlődés-filozófusok ugyan, de ha elméleteik lényegét tekintjük, tulajdonképpen ugyanazon síkon mozognak, mint Driesch vagy Spencer. Drieschnél a fejlődés, láttuk, egy nagy világ-szubsztancia változás-sorozatát jelenti, mindenesetre egy etikai-szellemi hang kicsendülésével a végén; a szellemi fejlődést ugyanis az (etikai) tudásnak gyarapodásában állapítja meg. Az ontológiai fejlődés azonban az egyetlen élő szubsztancia belső-külső történetével azonos. S ezt tekintve valóban jogosan merül fel előttünk a kérdés: tulajdonképpen nem ugyanez a gondolat ismétlődik-e meg a leibnizista Troeltschnél is? Driesch egyetlen szubsztanciájával nem egyforma-e hivatásban és szerepben a Leibniz-féle Istenmonas? Drieschnél a világfejlődés nem más, mint a nagy világegész egyszeri története; Leibniznél pedig: az Isten-

¹ U. o. 282. l.

monas kivetített belső életárama. Ziehen evolúciója pedig nem egyéb a spenceri differenciáció-folyamatnál, mely szintén természettudományos, értékmentes gondolat, melynek alapján nem tudjuk, a fokozódó differenciálódásban «fejlődést» lássunk-e vagy «visszafejlődést». A történeti-szellemi tudományok síkján tehát más kritériumot kell a fejlődés fogalma számára keresnünk. Troeltsch és Ziehen fejlődésgondolatait pusztán ontológiai változásgondolatoknak kell tekintenünk. S e kritérium ott csillan fel a filozófiai elmélkedésekben, hol a fejlődést az emberiség szellemi haladásában pillantják meg. Tehát «evolúció» helyett a «haladás» gondolata jellemzi igazán a szellemi tudományok fejlődésfogalmát: ez az, amivel Hegel (haladás a szabadságban) és Driesch (haladás az etikai tudásban) kiemelkedni törekszenek a fejlődésfogalom ontológiai naturalizmusából. S a haladás, kultúrában és civilizációban, tudásban és erkölcsben, vagyis a mennyiségi és minőségi, intenzív és extenzív többletek folyamatos halmozódása alkotja a történeti élet igazi fejlődési vonalát, — csak e gyarapodást lehet igazán fejlődésnek felfogni az emberi szellemnek történetében. Ez az a szellemtudományi fejlődésfogalom, melynek megvan a maga autonóm függetlensége a természettudományos evolúció-gondolattal szemben s vele békésen össze is fér, mert más síkon van a helye. Ez az a fejlődés-gondolat, mely még azokkal a világnézeti rendszerekkel is összefér, melyek vagy egy nagy értéksülyedési folyamatot helyeznek a világtörténet kezdetére (kereszténység), vagy fokozatos sülyedésben látják az emberi nemet (Hesiodus, az egyiptomi mondák). Csak az oly világnézettel nem egyeztethető meg a haladásnak, tökéletesedésnek eme fenséges gondolata, melyek vagy sztatikai nyugalomba akarják helyezni nemünket s ennek legfőbb célját a kiegyensúlyozott szellemi és erkölcsi szemlélődésben pillantják meg (epikureizmus), vagy az emberi boldogság gyarapodását s gyarapodhatóságát vonják kétségbe, mikor tudásban és civilizációban előre halad. E haladásban — jóllehet a felvilágosodás naiv hite hangoztatta legerősebben — mégis hinnünk és bizakodnunk kell; minden spengleri «kultúra-halál» ellenére is tudásbeli és etikai többletet kell várnunk az emberiségtől.

jövőjében ; ez a hit a történetfilozófia végső szava, mikor a szellemtudományok fejlődésgondolatáról van szó. E gyarapodás törvénye pedig igazi evolutív törvény : megőrzi a régit, hogy új gyarapodás felé vihesse a szellemi életet ; valóban nem kiszámíthatatlan rejtély vagy a véletlen irányítja itt a fejlődés menetét, hanem a «Szellemnek» törvényei, az emberi végső érték gondolatoknak vonzó ereje. Jellemző, hogy még a naturalista fejlődésgondolatok is (Driesch) végre is csak valamilyen tudásbeli, erkölcsi és vallási gyarapodásban találják meg a fejlődésnek — szerintünk a haladásnak — végső értelmét és magyarázatát. «Durch die fortschreitende Erkenntnis sind die Gesetze des Fortschrittes gegeben, in ihr sind sie enthalten.»¹

De ha ez így áll, akkor nem lesz nehéz levonni előbbi elemzéseinkből s a kétféle fejlődésfogalom összehasonlításából a végső következtetést. Ez először is abban áll, hogy az igazi fejlődés-gondolatnak a szellemi tudományok birodalmában van az igazi hazája. A «fejlődés» legplasztikusabb fogalmát akkor nyerjük, ha a «haladás» gondolatával kapcsoljuk egybe. Ez pedig teljes értelmé szerint csak az emberi szellem sajátos működésmódjával és strukturájával van elválaszthatatlanul egybekapcsolva : a tudással, vallással, erkölcsiséggel. Ezekben való gyarapodás és differenciálódás jelenti az igazi történetfilozófiai «fejlődést». Tagadhatatlan azonban, hogy közeli rokonságban áll ezzel az eszmével a természettudományos-naturalista fejlődésgondolat is : egyrészt azért, hogy a valódi «haladás» jelensége az organizmusokban is tökéletesen megtalálható, a lappangó tulajdonságok tökéletesedésében és így bizonyos alapelemek fennmaradásában és gyarapodásában ; másrészt abban a nagyszerű koncepcióban, melyet a világfejlődés egyszeri-egyéni életéről nyújt. Ahol organikus metafizika van, ott nagyon közel járunk a történelmi életnek szintén egyszeri és egyéni folyamatához. Nem mutat-e ez arra, hogy a szellemi és természeti tudásunk éppen ebben a nagy gondolatban, a fejlődés

¹ F. Tönnies : *Begriff u. Gesetz d. menschl. Fortschrittes Archiv für Sozialwissensch. u. Sozialpolitik.* 53. Band. (1924.) 10. l.

eszméjében elvileg és módszeresen is egymásra van utalva? Nem járunk-e közel a tudományok nagy egységéhez, melynek az egyetlen nagy problémát, a konkrét életvalóság problémáját összetett erőkkkel kell megoldania?

Nem rég nyilatkoztatta ki egyik gondolkodónk hitét ebben a két eszmében: a tudományok egységének és haladásnak eszméjében. «Hogyan volna lehetséges a tudományok szétbomló egységét ismét összefogni, a részletkutatások eredményeit egy egységes világszemléletbe beleállítani, az Universummal az összefüggéseket megtalálni? . . . A megváltás csak a fejlődés irányában történhetik meg, a tudomány elért eredményein keresztül és nem visszafelé . . . A tudomány sohasem juthat a harmóniával ellenmondásba, minthogy e harmónia regulátora éppen az emberi Értelem, legbecsesebb alkotása pedig éppen az észmunka.»¹ A haladás és fejlődés alaptörvényei tehát, s a tudás harmonikus egésze maga is, egy jövő fejlődés gyümölcsei gyanánt jelentkeznek. E gondolatban, a haladás és fejlődés gondolatában szellemi és természettudományok, részletkutatások és filozófiák kell, hogy találkozzanak.

VÁRKONYI HILDEBRAND.

¹ Irk A.: *A büntetőjogi alapfogalmak stb.* 1926. Előszó.

MEZŐGAZDASÁGI TERMÉSÜNK ÉRTÉKESÍTÉSE.

Mezőgazdasági terményeink és termékeink értékesítése erős válsággal küzd, melynek hatását nemcsak a gazda érzi, hanem súlyosan érinti ez az ország általános gazdasági helyzetét is. Az értékesítésnél tapasztalható bajok okait nem szabad csak az ország széttagoltságában, a jelenlegi külpolitikai és kereskedelmi viszonyokban keresni. Sok olyan mulasztás történt a múltban és a közelmúltban is az értékesítés terén, melyeknek következménye, különösen kivitelünknel, súlyos teherként jelentkezik. Ezeken a bajokon ha gyorsan és alaposan nem segítünk, a külföldi piacokon oly hátrányba kerülünk a világversenyben, mely mezőgazdasági termelésünkre katasztrofális hatással lesz.

Az értékesítés e feladatainak lebonyolítása összehangzott munkát követel az állam, termelő és közvetítő között. Ha ezek közül a tényezők közül egyik vagy másik részéről mulasztás történik, vagy hiányosan látja el feladatát, annak súlyos következménye az egész vonalon, nemcsak az értékesítésnél, hanem a termelésnél is érezteti bénító hatását.

A háború előtt a nagy monarchia magas vámokkal védett fogyasztópiacai biztosították mezőgazdasági terményeink elhelyezését, értékesítési lehetőségét. Ennek a nagy fogyasztópiacnak szükségletét, mennyiségileg és minőségileg, nemcsak a kereskedők, hanem a termelőink is már eléggé jól ismerték. Mezőgazdasági termékeink értékesítése s a szállítás lebonyolításánál kialakult szokványok megtartása — évtizedes nyugodt gazdasági viszonyok mellett — sem a termelőre, sem pedig a kereskedőre különösebb nehézséggel nem járt. Közelfekvő, vámmal védett piacok és kitűnő közlekedési viszonyok mellett — hiányos és kezdetleges szervezettségünk

ellenére is — még a romlandó termények értékesítése is minden nagyobb nehézség és kár nélkül történhetett.

Ezt az időszakot a mezőgazdasági értékesítés terén bátran nevezhetjük «kényelmi időszaknak». Úgy szólván idegen verseny nélkül álltunk a piacon. Földművelésügyi kormányzatunknak és a gazdák érdekképviselőinek ezen időben legfőbb törekvése az volt, hogy a kereskedelmi szerződésekben Magyarország termelői részére a monarchia piacait minél jobban biztosítsák. Ebben az időben mind a kormányzat, mind a gazdatársadalom a mezőgazdasági hitel és a fogyasztás biztosítása érdekében alapvető mukásságot fejtett ki, nagy, erős szervezeteket, intézményeket alapozott meg. Az értékesítésnek intézményesen való megszervezésére azonban alig néhány terménynél — itt is inkább csak kísérletként — történt próbálkozás.

A háború alatt és az utána következő időben — egészen pénzünk stabilizálásáig — természetesen nagy árukereslet volt, s így a termés értékesítése sem a gazdának, sem a kereskedőnek nem okozott gondot. A háború alatt az értékesítés teljesen központosítva volt, mi által a kereskedelem úgy szólván teljesen bürokratizálódott és feladatköre egyedül a maximált-árú termény átvételére szorítkozott, mely termények gyűjtésénél mind a termelő, mind az átvevő annak minőségére mind kevesebb figyelmet fordított. Az árak rohamos emelkedése következtében a szállított termény minősége még inkább romlott, mert a kereskedő örült, ha az árut a termelőtől egyáltalán megkapta.

A helyzet tehát a termelőre az volt, hogy a gazda évtizedeken át hozzászokott a nagy monarchia által nyújtott kényelmes értékesítési viszonyokhoz, a védett, nem túlságosan igényes piachoz, amelyen ha alacsony áron is, de mindenkor biztosan értékesíthette terményét. A háború és az azt követő áru-konjunktura idején pedig még a minőség tekintetében ezideig megtartott szokványokat is mellőzhette, s hozzászokott ahhoz, hogy az utolsó tíz évben, az áru-konjunktura idején, különösen annak utolsó éveiben, a vevő a minőségre nem sok tekintettel volt. Ennek következménye lett az a sajnálatos helyzet, hogy a termelő — egy pár kivé-

teles gazdaságot nem tekintve — még ma is ritkán szállítja azt, amit minta vagy szokvány szerint eladott. A kényelmes és biztos értékesítési lehetőség mellett a gazdák nem voltak rászorítva arra, hogy berendezkedjenek a termények helyes kezelésére, vagy a romlandó áruk konzerválására.

A gazdasági fejlődéssel kapcsolatban az elmúlt évtizedekben gazdáink szép haladást tettek abban az irányban, hogy földjeiket javítani, a lehető legjobb földművelő eszközöket, nemesített vetőmagvakat s kitűnő tenyészállatokat beszerezni, s mindezek részére megfelelő épületeket, istállókat létesíteni iparkodjanak, de a legjobban kezelt gazdaságban is alig találunk olyan beruházást, mely a kitűnő minőségű termést raktározza, osztályozza, konzerválja, hogy így abban az időben és olyan minőségben hozza forgalomba, amint azt a fogyasztó piac kereslete megkívánja és jól megfizeti.

Gazdáink a háború alatt adósságaiktól megszabadultak, viszont azonban berendezésük úgyszólván az egész vonalon leromlott, sőt az újabban létesült kisgazdaságokban az egész felszerelés a lehető leghiányosabb. Különösen a termés kezeléséhez, tisztításához szükséges eszközök, berendezések tekintetében még rosszabbul állanak ma, mint a béke idejében, amidőn pedig kevésbé igényes és nagy vámokkal védett piacokkal álltunk szemben.

De mint termelőink nagy részénél, általában kereskedelmünk szervezetében, kiépítésében és felszerelésében is megvannak azok a hiányok, amelyek a múlt viszonyaiból származnak.

A mezőgazdasági termelésünk értékesítését lebonyolító kereskedelmünk ugyancsak a nagy monarchia védett piacain dolgozott s a több évtizedre terjedő kényelmi időszakban ennek megfelelően rendezkedett be. A kereskedelem még annyiban előnyösebb helyzetben volt a termelőnél, hogy a termények akár alacsony, akár magasabb árainál — a spekuláció kizárása mellett is — a maga jutalékát biztosan megkereste minden költségesebb berendezés nélkül.

Terménykereskedelmünk tehát a múltban éppen olyan kényelmi időszakot élvezett, mint a termelők. Kereskedőink — kevés kivétellel — csak expozitúrái voltak a bécsi nagy

kereskedelemnek, inkább csak közvetítői jutalékra dolgoztak és külföldi piacokkal csak egypár nagyobb pénzintézetünk áru-osztályának s néhány nagyobb cégnek volt összeköttetése. A külföldi nagy fogyasztópiacokkal nagyobbára csak közvetve érintkező terménykereskedelmünk, — megvédve a kiméletlen világversenytől — nem volt tehát ösztökélve a küzdelemre, s így kényszerűség hiányában természetesen nem is kapta meg az ösztönzést, hogy a mezőgazdasági termények elhelyezésére újabb piacokat létesítsen, vagy a meglévőket nagyobb arányúvá fejlessze, végül hogy az áru elhelyezésének megkönnyítése céljából megfelelő berendezéseket létesítsen. Az ilyen — inkább csak áru-gyűjtő és közvetítő munkát lebonyolító — kereskedelem természetesen azt a feladatát is, hogy a termelést irányítsa, csak kis részben teljesíthette, sőt a háború és az infláció alatt ily irányban nem is dolgozhatott.

A háborút követő koronaromlás idején — amikor nemcsak hazánk, hanem úgyszólván egész Európa kereskedelme a politikai, pénzügyi, termelési és szállítási viszonyok folytán nagy káoszba került, s amikor ennek következtében az áru-konjunktura soha nem képzelt magas fokra hágott — a kereskedelem vad spekulációba sodródott, és a gyors gazdagodás lehetősége sok olyan elemet vitt a kereskedelem terére, akik mindent kockáztattak s akik átmenetileg sikeresnek látszó üzleti politikájukkal a háborús központok által különben is erősen dezorganizált régi, reális alapon dolgozó kereskedelmet is nagyrészt ezen térre szorították.

A konjunkturának úgyszólván máról-holnapra való elmúltával természetesen nemcsak a spekulánsok nagy része, hanem a régi reális alapokon dolgozó kereskedelem is alapjában megingott és a normális viszonyok visszatértével a termelőre — de a kormányzatra is — egyik legfontosabb kérdéssé vált a mezőgazdasági termények és termékek értékesítése.

A monarchia felbomlása után kereskedelmi központunk, sajnos, még mindig Bécs maradt, és csak az utóbbi időben kezd nemzeti kereskedelmünk az egész vonalon kifejlődni, magát függetleníteni és az export szempontjából a külföldi piacokon tért foglalni. Kereskedőink, egy pár nagyobb

cégünket és néhány bankunk áruosztályát leszámítva, csak most kezdik — valljuk be, a legnehezebb viszonyok között — a külföldi piacokon megalapozni helyzetüket.

Elfogulatlanul ismertetve, így állanak termelési és értékesítési viszonyaink az évekre terjedő háború és forradalmak, a monarchia összeomlása, az ország megcsonkítása és a pénzünk nagy krízise után.

A leromlott termelés és kereskedelem máról-holnapra minden átmenet és előkészület nélkül szemben találta magát — még régi piacainkon is — azokkal az export-államokkal, amelyek a világversenyben évtizedeken át nyert tapasztalatok útján kialakult tervszerű és következetes munkájukkal, nagyarányú berendezkedéseikkel, nagy tőke-erejükkel és összeköttetéseikkel ezeken a piacokon — úgyszólván — nemcsak az árakat diktálják, hanem célszerűen kiépített szervezetükkel és berendezkedésükkel, a piac igényeinek minden tekintetben megfelelő árúikkal és megbízható szállításaikkal ma versenyen felül állanak.

A körülöttünk lévő államok egy részével, amelyek a nagy monarchia idején — de közelségüknél fogva ez idő szerint is — a legtermészetesebb fogyasztópiacaink volnának, még mindig nem állt helyre az igazi béke és megértés. Ezek különben saját mezőgazdasági termelésük fejlesztése érdekében is magas behozatali vámokat vetnek ki terményeinkre és termékeinkre, és néhány már megkötött kereskedelmi szerződésünk is — értékesítés szempontjából — sajnos, csak igen csekély előnyt tud biztosítani.

A szállítási viszonyok is még mindig sok kívánni valót hagynak hátra, és különösen a tarifák magassága teljesen kizárja azt, hogy terményeinkkel és termékeinkkel, különösen a tömegáruval, a távolabbi világpiacokon is — legalább egyelőre — felvehessük a versenyt, például az amerikai búzával.

Úgy vagyunk az exporttal, — hogy hasonlattal éljek — mint a külpolitikával. A gazdasági, mint a külpolitika terén nélkülöztük az önállóságot évszázadokon át. Mindkettővel csak most van alkalmunk foglalkozni, hogy nemzeti önállóságunkat hosszú idő múlva végre, bár katasztrofális körülmények között, visszanyertük. A nagy monarchia idején —

egy-két kivételes egyént leszámítva — úgyszólván teljesen ki volt kapcsolva nemzetünk ezen kérdések gyakorlati intézéséből s irányításából. Ezen a téren fennálló legfontosabb követelményeink a monarchia közös érdekeinek voltak alárendelve.

Most — a legnehezebb politikai és gazdasági viszonyok mellett — mindkét irányban nemcsak a hiányok, a mulasztottak pótlásáról van szó, hanem arról is, hogy ezek szerveztét is az új viszonyoknak megfelelően kell kiépíteni. A hiányosan berendezett termelést és értékesítést alapjában kell a változott viszonyokhoz alkalmazkodva kiépíteni, és ha ez minden vonalon megtörténik, csak akkor remélhetjük gazdasági életünk tartós javulását és fejlődését.

Nem kísérletezésről, nem új intézmények és szervezetek kipróbálásáról van szó, hanem cselekvésről, szakemberek által jól ismert, a gyakorlatban bevált szervezetek, intézmények és berendezkedések kifejlesztéséről, kiépítéséről.

Mezőgazdasági értékesítésen — különösen a gazdák túlnyomó része — leginkább a gabonafélék forgalmának kérdését érti s ennek problémái érdeklik legjobban és csak másodsorban az egyéb termények és termékek forgalma. Mindenesetre még a Csonka-Magyarországban is a gabona teszi termésfeleslegünk legnagyobb tömegét s legértékesebb részét. Az egész világon ősidőktől fogva kialakult gabonakereskedelem — a gabona nagy tömege, elsőrendű életszükségleti volta, könnyű kezelése és szállíthatósága folytán — mindenesetre fő tárgya a kereskedelemnek, éppen ezért ennek kialakult szervezete, világpiaci árai, szokványai az egész világ kereskedői és termelői előtt ismeretesek.

A gabona kereskedelmének ezen nemzetközi szerveztsége azonban egyúttal le is egyszerűsíti a gabonaértékesítés kérdésével való foglalkozást.

A gabonaértékesítés kérdésénél tisztában vagyunk azzal, hogy Csonka-Magyarország termésfeleslege a világpiaci szükségletnek oly csekély hányadát jelenti, hogy a gabona áralakulását a világpiacon semmiképpen sem befolyásolja, s így a gabonatermés értékesítési és kiviteli kérdésének megoldásánál természetesen kénytelenek vagyunk alkalmazkodni azokhoz a

világpiaci árakhoz és minőségekhez, amelyeket a nagy termelő világrészek — főképpen Amerika — diktálnak.

Sajnos, sem a minőségben, sem a piacrahozatal koraisága tekintetében már nem vagyunk előnyben. Ma már csak a mult képe az, hogy pár hajórakomány késedelme az európai piacokon már jelentős áremelkedést eredményezett. A jól megszervezett gabonakereskedelem a világpiacokon ma már minden időben olyan készletekkel rendelkezik, hogy a szükségletet bőségesen ki tudja elégíteni, és ha a gabonakereskedelem terén spekuláció mutatkozik is, az jelenleg már csak legfeljebb Amerikából indulhat ki és mi abban kezdeményezőleg nem vehetünk részt.

Gabonánk értékesítésénél tehát a feladat az, hogy a gazda a világpiaci minőségnek megfelelő árut termeljen, illetőleg szállítson, mert az értékesítésnél csak így lesz versenyképes és csak így számíthat arra a gabonaárra, amely őt a gabona feladási helyén a világpiaci ár alapján — levonva ebből a külföldi piacot védő vámilletéket és a fogyasztó piacra való szállítás költségét — megilleti.

A gabona-exportra rá vagyunk utalva, viszont feleslegünk csekélyisége folytán az ár irányításába be nem folytathatunk, így tehát csak a fenti alapon kalkulálhatunk.

Kétségtelen tehát, hogy csak a termelési költségek alakulása az, amellyel a termelő a gabonatermelés jövedelmezőségét befolyásolhatja. Nagyobb javulást e téren a gabona értékesítésénél csak az esetben remélhetünk, ha a szállítás olcsóbbodása mellett a távolabbi fogyasztási piacokat is megközelíthetjük, illetőleg ott felvehetjük a versenyt. A magyar mezőgazdasági termények értékesítésének s ezzel magának a termelésnek egyik legnagyobb lökést adná a Duna-Rajna-csatorna létesülése, mert ezen keresztül olcsó vízi úton tudnánk áruinkkal egészen az Északi-tengerig eljutni. Az értékesítés és termelés lehetőségei nagy fogyasztóterületek olcsó megközelíthetése révén oly nagy arányban fejlődnének ezzel, hogy kellő szervezet mellett szinte évtizedekre megoldaná a magyar mezőgazdasági termény-értékesítés kérdését. Ennek kedvező kihatása nem annyira a terményárak jelentős emelkedésében, mint inkább abban nyilvánulna, hogy terményeink

nagyobb fogyasztóterületeken vehetik fel a versenyt és így jobban biztosítjuk azok elhelyezési lehetőségét.

A mezőgazdasági termények és termékek értékesítésénél azonban — ha a statisztikát nézzük — azt látjuk, hogy békében az élő állat, a hús és zsír, a baromfi és baromfi-termékek, a gyümölcs és a zöldségfélék kivitele jelentékenyen meghaladta gabonakivitelünket. Az újabb statisztikai adatok szerint viszont azt látjuk, hogy a baromfi és baromfi-termékek exportjánál öröndetes haladás van ugyan, azonban az élő állat-, a hús- és a zsírkivitelben messze elmaradtunk a békebeli állapotoktól. Miután pedig a mezőgazdasági birtokok elaprózása folytán, ha gabonatermelésünk talán nem is csökkent, de viszont állattenyésztésünk és főképpen tejtermelésünk, valamint a sertés, a baromfi, továbbá gyümölcs- és zöldségtermelésünk mindenesetre növekedett, vagy legalább is a termelés fejlődése természetszerűleg főként ez irányban várható, mindezen termények és termékek termelésének fenntartása és egészséges fejlesztése megköveteli, hogy ezek elhelyezése és jó értékesítése céljából mindazon intézkedések megtéssenek és mindazon berendezések létesüljenek, amelyek alkalmasak e cikkek tekintetében állandó jó fogyasztópiacok biztosítására.

Ámbár ezen terményeknél és termékeknél a világpiacokon szintén erős versennyel kell megküzdenünk, de minthogy az exportra termelő államok között a fogyasztópiacokhoz legközelebb esünk, s ezenfelül termékeink és terményeink minősége is elsőrendű, bátran felvehetjük a versenyt.

Természetesen az okszerű termelés mellett elengedhetetlen feltétel, hogy — mint alább még érinteni fogom — ország-szerte olyan berendezéseket létesítsünk, amelyek — sajnos — ma még nagyrészt hiányoznak, de amelyek biztosítják azt, hogy az áru olyan minőségben és abban az időben kerüljön a fogyasztási piacra, amint az ottani piacok kereslete igényli.

Ennek lehetősége pedig a mai technika fejlettsége mellett nehézségbe nem ütközik és hozzáértés mellett csupán pénz-kérdés.

A kanadai búzának termelése, szállítása és értékesítése egy szervezett tőkecsoport kezében van. Ez a magyarázata,

hogy nagytömegű egyöntetű gabonájával az európai piacokon is felveszi a versenyt az itt termett áruval.

Svédország és Dánia és ezek irányítása mellett a piacon újabban ismét megjelent Oroszország vaj-, hús- és tojás-szállításai célszerű organizációjuk, kitűnő berendezésük folytán olyan kiegyenlített minőségben kerülnek piacra, hogy ezen áruk ma már általánosan jól ismert, minőség szerinti különféle jelzésük alapján, magasabb árak mellett is szinte versenyen felül állanak és a kereslet teljes bizalommal vásárolja.

Ezzel szemben — sajnos — a magyar exportáru minősége és a szállítás lebonyolítása ellen sok panasz merül fel, már pedig a világpiacokon is a nagy forgalom és biztos értékesítés egyik legfőbb alapja a bizalom.

Hiányos felszerelésünk és berendezkedésünk kiáltó példája, hogy kitűnő minőségű almatermésünk nagy része, annak ellenére, hogy azt úgyszólván olcsón vesztegetjük el, csak közepes termés mellett is ősszel nyakunkon rothad, vagy állatokkal etetjük fel, míg télen és kora tavasszal, mikor pedig a gyümölcs ára legmagasabb, Budapesten amerikai alma-behozatalra szorulunk rá. Ennek oka egyedül az, hogy almáink eltevésére, konzerválására még a legprimitívebb berendezkedésünk is hiányzik. Pedig ha jól kezelnék almánkat s kellő időben hoznánk forgalomba, kitűnő minősége folytán a narancs világforgalmához hasonló eredményt tudnánk hamarosan elérni. Sajnos, így van ez minden vonalon, s nagyon hosszúra nyúlnék, ha ezeket a szakemberek által jól ismert hiányokat terményenként külön akarnám felsorolni.

A kormányzatnak a termelés és értékesítés biztosítása, fejlesztése érdekében kifejtett működésével, mint pl. a közlekedés fejlesztése, olcsó hitel, külföldi államokkal való kereskedelmi szerződések kötése, szállítási díjak és illetékek mérséklése stb. — melyek lényegükben a termelés és értékesítés alapfeltételei közé tartoznak — cikkem szűkre szabott keretében nem foglalkozom. Ebben az irányban a kormány a nehéz viszonyok között is alapvető, nagyarányú munkát fejt ki. Magam részéről röviden csak arra a tényre akarok mu-

tatni, hogy ezen nagy jelentőségű kormányzati működéstől teljes eredményt csak úgy várhatunk, ha egyúttal kiépítjük azokat a szervezeteket is, illetőleg létesítjük azokat a fentebb érintett berendezéseket, melyeket szerencsésebb viszonyok közt dolgozó export-államokban a tőkeerős magánvállalkozás állami támogatással még a béke idején épített ki és azóta is nagy arányban fejlesztett.

A kormányzatnak a mezőgazdasági termelés fejlesztése és az értékesítés biztosítása terén már eddig is kifejtett nagyarányú munkaprogramjába a termelésnek és értékesítésnek megfelelő rendeletekkel való szabályozásán kívül fel kell venni azoknak a beruházásoknak fokozatos megvalósítását, melyek nélkül az értékesítés terén a legmegfelelőbb szabályrendelet és szervezet sem végezhet eredményes munkát. Vidékenként a vasúti állomásokon nemcsak célszerűen berendezett raktárakat, hűtőházakat kell építeni, hanem a romlandó áruk szállítására különleges vagonokat és hajókat berendezni és ezen berendezéseket a termelők értékesítési szervének és a kereskedelemnek egyforma feltételek mellett rendelkezésére bocsátani.

Ezen berendezések körzetében erőteljesen fog kialakulni a gyűjtőforgalom, mely a kellően berendezett és felszerelt raktárakra és hűtőházakra támaszkodva, míg egyrészt megfelelően kezelt áruval és így biztos kalkulálással vehet részt a világversenyben, másrészt ily módon a kiépített értékesítés biztosíthatja a termelésnek kellő jövedelmezőségét is.

A termelésnél s a termés értékesítésénél a több évtizedes mulasztás hiányainak pótlása ma már nagy nehézségbe ütközik, s különösen a beruházások ma már, sajnos, oly nagy megterheltetéssel járnak, hogy sem a legyengült termelés, sem a leromlott kereskedelem nem bírja el, vagy csak oly lassú ütemben, amely mellett félnünk kell, hogy eddigi fogyasztóterületeinket sem bírjuk az egyre növekvő s jól megszervezett verseny folytán megtartani. Ezen — a köz szempontjából is — feltétlenül szükséges és gyümölcsöző beruházások létesítésére tehát a kormányzatnak kell vállalkozni, és ha exportunkat meg akarja menteni, sőt fejleszteni akarja, még nagy anyagi áldozatokat kell e téren hoznia.

A termelés és értékesítés megszervezésénél a szükséges feladatokat ezúttal a kisebb termelők szempontjából kívánom tárgyalni. Különböző is azok a berendezkedések és létesítmények, amelyek a kisebb gazdák termelésének előmozdítására és terményeik megfelelő értékesítésének céljaira szükségesek, a nagyobb termelők értékesítési érdekeinek is teljesen megfelelnek, s a nagyobb termelőknek bekapcsolódása csak megkönnyítené és gazdaságosabbá tenné ezen intézményeket.

Azon feladatok ellátására és azoknak a berendezkedéseknek létesítésére, amelyek a gazdaságos termelés és előnyös értékesítés szempontjából a termelőkre hárulnak, a kisebb termelőknél legcélravezetőbbnek bizonyult a szövetkezeti alapon való szervezkedés.

Amidőn a szövetkezeti alapot ajánlom erre a célra, ezt tehetem annál nyugodtabban, minthogy a szövetkezeti termény-értékesítés terén szerzett több éves tapasztalatunk azt mutatja, — ha külföldi példára nem hivatkozunk is — hogy helyes úton járunk. A gabona és a gyapjú értékesítésénél szövetkezeti alapon — mint azt a gyakorlat igazolja — már is elértük azt, hogy a piactól vagy forgalomtól távoleső helyeken terményét és termékét a kisebb termelő is olyan áron adhatja el, amely ár az áru minőségének, az eladási hely fekvésének (vasúti, hajózási vonaltól való távolság, export-reláció) figyelembevételével a termelőt joggal megilleti.

Az értékesítő szövetkezetek a termelő által behozott terményminta alapján hivatalos minőségi mérlegen megállapítják annak tényleges fajsúlyát, a keverékességet, vagyis az áru minőségét és annak valódi értékét, függetlenül attól, vajjon a termelő a terményt a szövetkezetnél kívánja-e eladni vagy sem. Így módot nyer a gazda, hogy az értékesítésnél jogos érdekeit bármely vevővel szemben megvédelmezhesse.

De nagy jelentősége van a szövetkezeti értékesítésnek abból a szempontból is, hogy a termelőt a szállításnál — saját jól felfogott érdekében — a piaci szokványok megtartására kényszeríti és így rávezeti arra, hogy ha terményének világpiaci árát akarja megkapni, akkor a világpiaci

szokványokhoz kell alkalmazkodnia, vagyis szokványszerű árut szállítani.

A szövetkezetek útján a termelő — az értékesítésnél úgyszólván közvetlenül kapcsolatban lévén a nagy fogyasztó-piacokkal, — egyúttal irányítást is kap a világpiaci igényeknek megfelelő termelésre is. A szövetkezet működése révén ugyanis a termelő az értékesítésnek feladatait is megismeri, mely megismerés gyakorlati tapasztalatait levonja és így saját érdekében lehetőleg alkalmazkodni fog már a termelésnél és terménykezelésnél az értékesítésben tapasztalt tanulságokhoz.

A szövetkezeti értékesítésnél a gazda teljes betekintést nyer az ár kalkulálásába is és míg így egyrészt megvédheti saját méltányos érdekeit, másrészt tisztában lesz azzal, hogy olyan országban, melyben a mezőgazdasági termékek értékét a külföldi piaci árak határozzák meg, ott a termelőnek is ezen árak mellett kell kalkulálnia, mert végeredményben ezek az árak szabják meg a magyar gazda termésének értékét is. A termelőknek ilyen irányú kiképzése biztosítja tehát egyrészt a termelőt abban a tekintetben, hogy terményeinek értékesítésénél jogos érdekeit mindenkivel szemben meg fogja tudni védeni, másrészt az értékesítés kérdését és feltételeit jól ismerő, azzal közvetlenül is foglalkozó — tehát szélesebb látkörű — termelő lehet csak igazán támogatója azon kormánynak és érdekképviseléseknek, melyek az ország közgazdaságának fejlesztése érdekében akár a belföldi alkotásoknál, akár külföldi tárgyalásaiknál — esetleg áldozatok árán is — meg akarják teremteni a gazdasági boldogulás feltételeit.

A kisebb termelők egyenként nem is rendelkeznek azzal a tőkeerővel, amely mellett termelésük fejlesztését, terményeik szakszerű kezelését, megfelelő raktározását, konzerválását hosszabb, a fogyasztáshoz igazodó kereslet által megszabott időre biztosíthatnák, de az ilyen berendezkedések, eszközök kisebb kezekben nem is gazdaságosak és maguk a termeléssel járó teendők is legtöbb esetben lehetetlenné teszik a maga munkájára utalt kisebb termelő ilyen irányú vállalkozását.

Viszont szövetkezés útján a termelő hozzájut mind-azokhoz az előnyökhöz, amelyeket a nagytömegű termelés és értékesítés biztosít. A szövetkezetek működése útján mód nyílhatik a termelés célszerű irányítására is, viszont a minőség, a kezelés, a szállítás feltételeinek és módozatainak megismerésében, alkalmazásában a termelők nagy tömegét lehet intézményesen és tervszerűen ugyanazon úton bekapcsolni.

A szövetkezetekben tehát nem szabad csak egyszerű üzleteket látni, amelyek versenyre kelnek a kereskedőkkel, — bár mindenesetre ez is egy fontos feladat, hogy az árakat szabályozzák, — de sokkal nagyobb jelentőségük van annyiban, hogy szövetkezés alapján a kis termelők gazdaságos módon oldhatnak meg nagy feladatokat, létesíthetnek nagyarányú berendezéseket és a szövetkezeteknek nevelő, oktató hatása révén megismerkednek olyan dolgokkal, amelyekkel az értékesítés s természetesen ezzel együtt a termelés problémái is szorosan összefüggnek. E problémákon a kormányzat is csak úgy tud segíteni, illetőleg a legnagyobb áldozatok mellett megtett intézkedések is csak úgy lesznek eredményesek, ha maga a termelő is tisztában van azoknak szükségességével, hasznos voltával.

Az értékesítő szövetkezetek hitelszükségletét a terményértékesítő központ útján az O. K. H. van hivatva kielégíteni. A termelők hitelszükségletének ellátása, kielégítése ugyanis a termés lekötésével s annak a szövetkezetek útján leendő forgalombahozatalával lenne összekapcsolható. Ez a megoldás a nyújtott hitel fedezete szempontjából is nagyobb biztonságot nyújt. Ez a megoldás egyrészt a szövetkezeti értékesítés forgalmának nagyarányú fejlődését és ezzel rentabilitását biztosítaná, másrészt a lekötött gabona a kihelyezett hitelek részben való fedezetét alkotná és a hitel visszafizetésének egyik garanciája volna. Ilyenformán ez a gazdhitel áruhitel jellegével bírna s a vonatkozó váltók is sokkal könnyebben volnának elhelyezhetők. Az ingó jelzáloghitel törvényhozási úton való rendezése van hivatva ezen a téren a szükséges fejlődést biztosítani.

Ha tehát a nagy világpiacok versenyében meg akarunk

állni és termésünk feleslegének értékesítését újabb piacok hódításával fejleszteni akarjuk, akkor termelőinknek és kereskedelmünknek alkalmazkodni kell az új viszonyokhoz, a piacok követelményeihez, és nehogy a versenyben teljesen alul maradjunk, mind a termelés, mind az értékesítés szempontjából mindazokat az intézkedéseket, mindazokat a beruházásokat és szervezeteket mielőbb ki kell építeni, amelyek alkalmasak arra, hogy a világpiac nagy versenyében helyünket sikeresen megvédjük.

IPOLYI-KELLER GYULA.

KÜLKERESKEDELMI MÉRLEGÜNK PROBLÉMÁI, TEKINTETTEL A VÁMTARIFA MÓDOSÍTÁSÁRA.

I.

A magyar politikai és gazdasági élet tényezőit, de minden gondolkozó egyént is érthető aggodalommal tölt el az a mindinkább veszélyessé váló gazdasági válság, amely fenyegető súllyal nehezedik minden gazdasági termelési ágra, különösen és elsősorban a mezőgazdaságra s amelynek hatásait megérezik és szenvedik az összes társadalmi rétegek. Legszemléltetőbb megnyilatkozása e mindinkább súlyosodó helyzetnek külkereskedelmi mérlegünk alakulása, amely folyton emelkedő deficitje révén már-már ijesztő mérveket kezd ölteni s amely a behozatal állandó növekedéséből s a kivitel igen érezhető csökkenéséből áll elő.

A helyzet komolysága kitűnik azokból a nyilatkozatokból is, amelyeket a kormány valamennyi tagja szájából hallhattunk, de kitűnik az az egyes közgazdasági ágak, különösen a mezőgazdaság nagvarányú megmozdulásából, főleg abból a tényből, hogy a mezőgazdasági termelés helyzete napról-napra nehezebb lesz. A mezőgazdaság termelvényeit ma nem lehet eladni s hiába indult meg pár évvel ezelőtt s folytatódik ma is a kormány nagy áldozathozatala a termelés fejlesztése érdekében, ma már ott állunk, hogy nem érdemes termelni, mert nem lehet értékesíteni. A helyzet pillanatnyi javítása talán megoldható volna úgy, ha mezőgazdasági terményeinkből hirtelen lényegesen sokkal többet tudnánk termelni, mert így a termelési és egyéb költségek nagyobb területre oszlanának meg. De az állattenyésztés terén már e móddal sem érnének célt, mert ott ez a lehetőség nem áll fenn.

A bajok, panaszok nagyrésze, különösen a fogyasztó közönség és a mezőgazdaság részéről a mai vámtarifa ellen

irányul s kezdi döngetni annak eddig bevehetetlen falait. Úgylátszik, hatásos fegyverekkel küzd, mert hiába próbálkoznak mind a parlamentben, mind azon kívül egyes érdekeltek és érdekeltségek az agráriusok részéről megnyilatkozó véleményeket kisebbiteni, értékükben csökkenteni, az sehogy sem sikerül. Végre is csak engedni fog a vámtarifa fellegvára és betörik. Maga a kormányelnök is átlátta a mai helyzet tarthatatlanságát és több ízben kijelentette, hogy segíteni akar a helyzeten. Mert hiába is igyekezzünk a valóságot leplezni, tény az, hogy egész gazdasági életünk előtt bizonytalan és szomorú jövő áll, ha sürgősen meg nem ragadunk minden eszközt és módot arra, hogy a mai viszonyok, különösen pedig az értékesítés nehézségei s a termelés rentabilitását veszélyeztető nehézségek meg nem szűnnek. A helyzet egész súlyával és nehézségével különösen ráfekszik a mezőgazdaságra és amikor mindnyájan tudjuk, hogy a kivitelnek igen nagy része a mezőgazdasági cikkekből kerül ki és a fogyasztási cikkeknek a legnagyobb része is a mezőgazdasági népesség közé kerül, akkor be kell látnunk, hogy eddig nem sokat tettünk a mai helyzet orvoslására. Nagyon helyesen mondja Ihrig Károly¹ egyik tanulmányában: «Furcsa az a közgazdasági politika, amely védelemben részesít iparágakat, melyeknek nyersanyaga és egyéb feltételei az országban teljesen hiányoznak, azonban nem védi meg mezőgazdaságát a külföld versenyével szemben.»

Miután itt nem lehet érzelmi szempontokra építeni, csak a statisztika rideg számai lehetnek az irányadók. Azok előtt, akik e számokat nézik, figyelik és tanulmányozzák, kibontakozik a helyzet igazi képe, melyből egyúttal némi útmutatás kapható e kérdés megoldására vonatkozólag is.

Csudálatos az a tájékozatlanság és egyoldalúság a nagyközönségben s még a velünk rokonszenvező sajtóban is, amellyel e kérdéseket megvilágítani szokták. Egyik napilapban olvassuk: «Ma már az egész mérlegpasszivitási probléma tengelyében az a kérdés áll, miért nem tudjuk mezőgazdasági termelésünk fokozásával és agrárfeleslegeink kivi-

¹ *Magyar Gazdák Szemléje*, 1928. 3. sz.

telének előmozdításával a külkereskedelmi mérleg egyensúlyát biztosítani?» Vagyis mintha a mezőgazdaság volna az oka teljes egészében külkereskedelmi mérlegünk mai passzivitásának! Miért nem írnak arról, hogy miért emelkedett évről-évre az ipari behozatal és a fényűzési cikkek behozatala? Ez utóbbit nem lehet azzal magyarázni, hogy a fogyasztóközönség vásárlási képessége emelkedett, hiszen mindig rosszabbak a viszonyok. De még, ha ez volna is az igaz, akkor is vissza kell azt szorítanunk, ami felesleges, hogy ne rontsa ok nélkül kereskedelmi mérlegünket.

Azoknak a számsoroknak, amelyek bennünket ebben a helyzetben tájékoztatnak, három cél felé kell irányulniok, — mint az Országos Mezőgazdasági Kamara múlt évi jelentésében olvassuk — 1. csökkenteni kell a termelési költségeket; 2. csökkenteni kell az értékesítés és forgalom terheit; 3. meg kell találnunk és meg kell tartanunk a legjobb piacokat és azok követelményei szerint kell irányítani egész termelésünket.

II.

E kérdések elbírálásánál nagyon sok elvi jelentőségű kérdés és szempont is irányadóul szokott tekintetni. Különösen az iparpártolók és maga a nagyipar és annak képviselői szokták minden alkalommal a magyar mezőgazdaságot megvádolni, igyekeznek a mezőgazdaság érveit gyengíteni és nem igen hajlandók e feltétlenül iparpártoló és mezőgazdaságellenes vámtarifának a tételeiből, súlyosságából semmit sem engedni s mindenáron indokolni igyekeznek annak fenn tartását.

Legyen szabad e tekintetben a kereskedelempolitika egyik nemzetközileg is kimagasló egyéniségére, a nemrég elhunyt Matlekovics Sándorra hivatkoznom, aki egész életében a kereskedelem és ipar szolgálatában forgolódott s akinek tárgyvilágos és a magyar gazdasági élet alapjaira kiható nézetei éppen ezért érdemelnek különös figyelmet.

Elő kell vennünk az ő 1923-ban megjelent *Vámpolitika és vámtarifa* című munkáját, amely tulajdonképpen az akkor még csak javaslatban lefektetett új vámtarifatervezet bírá-

latát tartalmazza. Azt mondja többek között e munkájában: «Az alap, amelyre most építeni kell, teljesen ingadozik és ha mégis meg kell csinálni a tarifát, az minden esetben túlzott magas tételekben lesz csak megállapítható». Tehát már a tendencia az volt, hogy túlzott tételek állapíttassanak meg. A túlzott vámra vonatkozólag egy példát hoz fel, majd így folytatja: «Szükséges volt e példával mintegy óva inteni a törvényhozást a vámtarifa megállapítására. Minden emelés szigorúan vizsgálendő és hatásában végiggondolandó ma, amidőn a drágaság elleni küzdelem amúgy is nehéz helyzetet teremtett». Majd sorra veszi az egyes mezőgazdasági és ipari cikkeket védő vámokat s megállapítja, hogy a vámtarifa tervezete a mezőgazdaságot illetőleg határozottan hibás. A mezőgazdaság érdekében vajmi kevés cikk az, amelynek eddigi váma az új vámtarifában mérsékeltebb és kisebb. Ezzel szemben a mezőgazdaságban legfontosabb cikkeknek egész serege tetemesen magasabb vámtételek alá esik akkor, mikor már a mai vámok is sok esetben az érték 25 %-ánál magasabbak. (Itt azután összehasonlítást tett az 1907. évi és az új vámtarifa tételei között, ahol mindenütt emelés tapasztalható az új tételeknél.)

Nem akarjuk itt Matlekovics összes adatait és tételeit sorra venni; gondos, pontos és lelkiismeretes munkával az összes cikkekre tételenként mutatja ki a fennálló, akkor még javasolt különbségeket és megállapítja pl. a pamutáruknál, hogy «látható az a rendszer ezekből, amely a tarifatervezetet végig jellemzi és amely abban sarkall, hogy a termelők érdekesoportját minden egyes részében kiadós vámokkal kielégítse». Szerinte e magas vámvédelmet az a gondolat hozta létre, hogy ez «olyan erős ipart fejleszt, mely az árak szabályozását biztosítja és a drágulás ellen is kellő védelmet nyújt». Erre ő nagy bölcsen megfelel, midőn azt mondja: «A jövőnek ezt a vonzó képét, vagyis Magyarország legközelebbi gyors iparosodását, ipari országgá változását, ábrándnak kell tartani. Csonka-Magyarországnak a mai viszonyok között legnagyobb szerencséje, hogy nem iparos, hanem mezőgazdasági ország. Állást kell foglalnunk azzal a felfogással szemben, mely minden bajnak gyógyszerét az ország iparoso-

dásában és minél gyorsabb, erősebb iparfejlesztésben látja». (99. lap.)

Tovább folytatja bírálatát és azt mondja: «A tervezet hibája, hogy túlsokat akar s nem veszi figyelembe, hogy egy letört országban a vámokban újabb óriási terheket rak le, mely alatt fizetési képessége sülyedni fog és nem lesz képes a mesterséges ipart táplálni. A vámtarifa iparfejlesztő törekvésénél meg kellett volna állapítani, melyek azok az iparok, melyek Csonka-Magyarországon életképes feltételekkel bírnak és amelyeket fenntartani, tovább fejleszteni vagy megteremteni az ország közérdekében célszerű és szükséges. Különösen pedig azt kellett volna mérlegelni, vajjon a vám nem árt-e nagyjelentőségű foglalkozási ágaknak akkor, midőn a fogyasztásra szükséges árut a védelemben részesülendő vállalat csak aránylag kis részben tudja gyártani? A kasza és a sarló vámja, mely a szentgotthárdi gyár érdekében szerepel, nem ellenkezik-e az ország mezőgazdaságának érdekeivel; a cérnavám egy alárendelt iparág védelme folytán nem árt-e millió háztartás szükségletének, az ecsetekre tervezett vám hazai festőművészetünk törekvéseit nem hátráltatja-e? A rézgálic vámja semmiképpen sem fér össze a szőlőtermelés óriási jelentőségével; a vas- és faszerszámokat összes iparaink érdeke ellen nem szabad túlzásig védeni; a keményítő vámját emelni az ország óriási fogyasztóinak károsítása nélkül nem szabad stb., stb.» Matlekovics szerint «a vám nem arra való, hogy a védett vállalat a vámokkal az országban megterhelt magasabb árból kárpótolja a kivitt áruval az ottani verseny folytán leszállított ár által okozott veszteségeket, vagyis, hogy az ország fizesse meg azt, hogy a belföldi vállalatok a külföldön versenyképesek legyenek.» (100., 101. lap.)

Matlekovics azután a túlzott iparvédelem ellen felhozott állításainak igazolására közli külkereskedelmi mérlegünk alakulását 1882-től 1905-ig, amikor még nem volt ez az iparfejlesztési politika uralkodó Magyarországon, amikor csak egy ciklusban (1882—85.) volt passzív külkereskedelmi mérlegünk, mivel szemben éppen az ipari fejlesztés legnagyobb időszakában, 1906-tól 1913-ig lesz külkereskedelmi mérle-

günk fokozatosan állandón passzívvá (kivéve 1908-at), vagyis a nagy iparfejlesztési törekvések rontották meg külkereskedelmi mérlegünk addigi aktív egyenlegét; ami ő szerinte annak tulajdonítható, hogy az ország közgazdasági fejlődésével az ország nagyobb vagyonosodása mindinkább több külföldi iparcikk behozatalát tette lehetővé és szükségessé.

Nem szükséges, hogy ezekből az adatokból mi most itt következtetéseket vonjunk le. Azt mindenki megteheti, aki Matlekovics Sándornak, a kiváló, nagytekintélyű s közgazdasági életünknek hosszú időre igen értékes és nagy kiválóságú képviselőjének a fenti adatait és okfejtéseit elolvassa. Mindezeket csak azért mondtuk el itten, hogy egyrészt a mai új kereskedelempolitikusok, akik legtöbbször igen jelentős hasznót hajtó érdekből állanak a vámtarifa fenntartása mellé, s akik a mult közgazdasági politikájának irányelveit kevésbé ismerik, vagy szeretik olvasgatni és tanulmányozni, lássák az elfogulatlan és kizárólag az ország érdekeit szem előtt tartó gazdasági politikusnak nagyon jól megfontolt és meggondolt állításait és következtetéseit.

III.

Köztudomású, hogy ezek a bajok ma általánosak egész Európában s Magyarország nem áll elszigetelten e tekintetben. Mégis, hogy közelebbről lássuk a helyzetet, kérdést intéztünk a németországi mezőgazdasági kamarákhoz arra vonatkozólag, hogy milyen értékesítési viszonyok vannak ottan, különösen miként áll a mezőgazdaság helyzete a vámokkal szemben és minő intézkedéseket léptettek ott életbe a helyzet elviselhetővé tétele szempontjából?

Németország már 1905-ben megcsinálta a maga árjelző irodáját a német mezőgazdasági tanács mellett, amelynek célja 1. a mezőgazdasági termények árait a külföldi és bel-földi legfontosabb piacokon naponként összegyűjteni és közlőnyében minden érdekeltnek közhírré tenni; 2. minden olyan körülményt, amelyek az áralakulásra hatással vannak a) írásbeli hírszolgálat útján; b) rádió útján; c) mezőgazdasági tanácsnál működő árjelző irodák közleményei útján hoz-

zák nyilvánosságra és ugyancsak ez az iroda gyűjti a statisztikai anyagot a mezőgazdasági konjunktúra megítéléséhez.¹

A német mezőgazdasági kamarák egyöntetűleg azon a véleményen vannak, hogy a német mezőgazdaság aránylag magas vámterheket visel. Bár nem lehet azt mondani, hogy Németország ipari vámnívója más államokénál magasabb volna. A német mezőgazdaságra jelentős ipartermékek vámjá a háború előttivel szemben csekély emelést mutat, míg a legfontosabb agrárvámok a névérték szerint megmaradtak, de tekintve a pénznek közben beállott elértéktelenedését, effektíve csökkentek. A mezőgazdaság előtt Németországban jelenleg az a cél lebeg, hogy a mezőgazdasági és ipari vámtételeknél ismét elérjék a megterhelés csökkentésének azt a mérvét, amely a békebeli paritásos elbánáshoz igazodik. Ez elsősorban az 1929 és 1930. években várható nagy vámtarifa-reformtól függ, amelyet azonban, t. i. az ipari vámok leszállítását, nagyrésztben az akkori parlamenti konstellációk döntenek el.

Hogy a német mezőgazdaság a mienkhez hasonló nehézségekkel és bajokkal küzd, e tekintetben elég hivatkoznunk a fentiekén kívül arra az emlékiratra, amelyet a német országos gazdasági tanács 1925. évi 55-ik közgyűlése elé terjesztett elfogadásra, amely 186 oldalon foglalja magába azokat a kérdéseket, amelyek az egész német mezőgazdaság helyzetét megvilágítják.²

E munka nagyrésztben a német kereskedelmi mérleg passzív egyenlegével foglalkozik. Alaposan kimutatja mindazokat a tényezőket, amelyek erre befolyással voltak. A föld, a tőke, a munka, a termelés, az ipar, a kereskedelem stb., stb. tényezőit mind sorra veszi, hogy megállapítsa az összes bajokat és meg tudja jelölni a teendő intézkedéseket. Sőt, mikor a kereskedelempolitika viszonyait tárgyalja, beállítva azt az egész európai közgazdasági politikába, sorra veszi az összes mezőgazdasági cikkeket, megvizsgálja mindnél, hogy

¹ Lásd ezt bővebben *Marktbeobachtung und Absatzgestaltung für Landwirtschaftliche Erzeugnisse* 1927.

² *Der Schutz der landwirtschaftlichen Erzeugung als Vorbedingung des Wiederaufbaues der deutschen Wirtschaft.*

milyen tényezők hatottak közre, hogy annak termelése nagyobb lendülettel nem tud előre menni, miként lehetne az itteni állapotokon segíteni, mik azok a kérdések, amelyek az egyes cikkekben a több és jobb termelést elő tudják segíteni s mik azok a tényezők, amelyek ma hátráltatják a jó értékesítést és melyek azok a tényezők, amelyeknek fogatosításával vagy igénybevételével az egyes cikkeknek a termelése jelentős mértékben előmozdítható volna?

Ehhez hasonló adatgyűjtés alapján kívánja igazolni a maga igazát a magyar mezőgazdaság, midőn az OMGE és a mezőgazdasági kamarák együttesen ezt a munkát megkezdtek.

IV.

Ha a statisztika adatait nézzük, kétséget kizárólag megállapíthatjuk, hogy kiviteli mérlegünkben a mezőgazdasági kivitel évről-évre állandóan növekvő, döntő jelentőséget nyer. Így 1924-ben az összes kivitelnek 77·8 %-a volt mezőgazdasági, 1925-ben 80·03, 1926-ban 81·63 %, 1927-ben 78·9 %. Látjuk tehát, hogy a mezőgazdasági kivitel emelkedésével lehetne valóban kereskedelmi mérlegünket aktívvá tenni, de úgy, hogy a mezőgazdasági termékek értékesítése elől minden akadályt elhárítunk. A mezőgazdaság nagyobb és e szempontból értékesebb ága a közgazdaságnak s mégsem igen teszünk sokat annak a megvédése érdekében, míg az ipart, amely csak eladósít bennünket, védjük és támogatjuk.

Tekintsük át a behozatalunk szempontjából fontosabb országokat egy pár évi adaton keresztül:

Ország	1923.	1924.	1925.	1926.	1927.
	ezer pengőben				
Ausztria	126,815	189,056	193,612	188,905	203,740
Csehszlovákia	118,190	205,094	212,946	223,020	280,268
Románia	50,315	63,828	69,644	77,025	82,764
Németország	70,134	102,162	128,877	157,809	204,291
Olaszország	14,866	—	—	—	53,482
Franciaország	3,763	—	—	—	32,066

Hogyha ezeket a számokat áttekintjük, akkor látjuk valóban, hogy a velünk gazdasági összeköttetésben levő országok mindegyikénél emelkedik hozzánk a behozatal, amiből arra le-

hetne következtetni, hogy a viszonyosság elve alapján a mi kivitelünk is emelkedik ezekbe az államokba. Sajnos, nem így van.

Ha ellenben a kivitelt nézzük, akkor meg kell állapítanunk, hogy Ausztriát kivéve, ahol bár 1927-ben kiviteli többletünk 1926-tal szemben csökkent, továbbá Jugoszláviát, ahol 1927-et kivéve, az előző években kiviteli többletünk volt, az összes országokkal, különösen Csehszaggal, Németországgal, Romániával, Franciaországgal, Lengyelországgal, az Egyesült Államokkal, Olaszországgal, Svájjal szemben van jelentős behozatali többletünk. Roppant nehéz így megérteni, hogy miért nem lehet rekompenzációs alapon létesíteni ezeket a kereskedelmi megállapodásokat, hiszen ez államok közül mindegyiknek van olyan cikke, amit el akar adni és pedig Magyarországnak akar eladni, mert másutt azt nem tudja elhelyezni. Olyan vámtarifákat kellene tehát életbeléptetni, amelyek mellett ez illető államokban tudunk konkurrálni az oda más államokból özőnlő árukkal. Hogy egy jellemző adatot említsünk, 1926 és 1927. évnek az összehasonlító adataiból megállapíthatjuk, hogy míg élelmezési és élvezeti cikkekből 1926-ban 87 milliónál valamivel több volt a behozatalunk, vagyis az összérték 9·15 %-a, addig 1927-ben már közel 99 millió volt ez a behozatal, igaz, hogy az összértéknek csak 8·63 %-a, amivel szemben ugyan e cikkekből a kivitel 1926-ban 496 és fél millió pengő, az összérték 57·1 %-a, míg 1927-ben már csak 434 millió pengő, az összérték 54·21 %-a. Tehát még ebben a cikkben is csökkent a kivitelünk és emelkedett a behozatalunk, amely pedig többnyire mezőgazdasági terményekből került ki. Ugyanígy vagyunk az élőállatok behozatalával és kivitelével, hol a behozatal majdnem duplájára emelkedett 1927-ben az előző évinek (igaz, hogy ez nagyon csekély összeg így is), de a kivitel már 103·8 millióról 101·6 millióra csökkent.

Ha az ipar anyagát nézzük, a nyersanyagoknál, a félgyártmányoknál és a gyártmányoknál is óriási emelkedést tapasztalunk, úgy, hogy végösszegben itt 1926-ban közel 870 millió kivittel, 1927-ben 800 millió kivitel áll (kerek számokban), míg a behozatalnál 1926-ban 952 millió behozatal mellett 1927-ben 1147 millió behozatal áll.

Látjuk tehát ezekből, hogy külkereskedelmi mérlegünkben a tulajdonképpeni deficitet az ipari behozatal okozza, nemcsak azzal, hogy óriási mértékben növekedik évről-évre az ipari behozatal összege, hanem azzal is, hogy csökken a kivitel; miért védjük tehát ezt az ipart, amely a védvámok védelme alatt drágán jut a fogyasztó közönséghez s egyúttal rontja kereskedelmi mérlegünket? S ha már minden áron akarunk ipart támogatni, hiszen szükségünk van iparra, akkor legalább ne védjük az olyan iparágakat, amelyeknek minden anyaga és hozzávalója külföldről kerül be, mint pl. olaj, benzin, petróleum, vasipar stb.

Ha most számokban kifejezve szemügyre vesszük azt az egymásra utaltságot, amely Magyarország és szomszéd államai között fennáll, akkor igazat kell adni azon fentebbi állításunknak, hogy ha nem is nagyobb mértékben, de legalább is egyenlő mértékben vagyunk gazdaságilag egymásra utalva a szomszéd államokkal.

Behozatal ezer pengőben

	Ausztria	Csehszlov.	Németorsz.	Románia	Jugoszl.	Olaszorsz.
1926.	188,905	223,020	157,809	77,205	33,372	43,995
1927.	203,740	280,268	204,291	82,764	48,992	53,842

Kivitel ezer pengőben

	Ausztria	Csehszlov.	Németorsz.	Románia	Jugoszl.	Olaszorsz.
1926.	319,475	173,562	112,151	34,439	47,471	57,923
1927.	278,236	156,661	106,112	35,757	41,331	29,820

Ha e két számsort összehasonlítjuk, akkor látjuk meg igaz valójában külkereskedelmi deficitünknek az alapokait. Behozatalunk folyton növekszik, kivitelünk folyton csökken. Bár tudjuk mi azt, hogy mindezeknek a nehézségeknek, amelyek ma a külkereskedelmi forgalom előtt állanak, tulajdonképpen Trianon az oka és hogy minden állam a legnagyobb eréllyel igyekszik a maga gazdasági életét megvédeni, mégis ki kell jelentenünk, hogy ez az állapot így tovább fenn nem tartható.¹

¹ Lásd e kérdésről bővebben szerzőnek a *Magyar Gazdák Szemléje* 1927. okt.—novemberi számában: *Mezőgazdasági terményértékesítésünk válsága* című tanulmányát, továbbá a *Nemzeti Újság* 1928. évi március 13—14-i számában megjelent dolgozatot: *Az európai kereskedelem korlátai* címen.

Ha a mai külkereskedelmi szerződések mellett nem tudunk segíteni ezeken az állapotokon, meg kell indítani a külkereskedelmi szerződések revízióját, vagy ha a vámtarifa mai adottsága volna az oka a fejlődésnek, úgy nem szabad visszariadnunk a vámtarifa revíziójától sem, hiszen a folyó évi első negyednek a külkereskedelmi deficitje már 101·2 millió pengőre emelkedett szemben az elmúlt évi 72·4 millió pengővel, amelyből azt lehet következtetni, hogy a jelen év még rosszabb lesz, mint az elmúlt volt, aminek csak katasztrófa lehet a következménye. Ez a probléma annál súlyosabb reánk nézve, mert az utódállamok, Jugoszlávia, Románia és Csehszlovákia aktív külkereskedelmi mérleggel dolgoznak és ezzel pénzügyi mérlegük alakulását kedvezően tudják befolyásolni. A kisantant államainak, továbbá Ausztriának, 1927-ben csak 510 millió pengő értékű árut tudtunk eladni, ezzel szemben 614 millió pengő értékű árut vásároltunk meg tőlük. Ez mindjárt 104 millió pengős deficit. A háború előtti gazdasági és politikai kapcsolatunk körén belül, 1927-ben a következő deficitek sorvasztottak bennünket külkereskedelmi téren :

	Millió pengő
a kisantanttal való forgalmunkból	104
a Németországgal való forgalmunkból	98
az Olaszországgal való forgalmunkból	23
a Lengyelországgal (Galiciával) való forgalmunkból ...	26

Vagyis az elmúlt évben a volt monarchia népeivel és a hármasszövetség volt tagjaival szemben 251 millió pengő deficittel billent fel külkereskedelmi mérlegünk!¹

Azok a politikai és érzelmi kapcsolatok, amelyek bennünket az elmúlt világháború alatt Németországhoz kötöttek, továbbá azok a kapcsolatok, amelyek újabban jöttek létre közöttünk és Olaszország között, szükséges, hogy gazdasági eredményekben jussanak kifejezésre. Magyarország Németország élelmezésében a nagy barátság ellenére is alig vesz részt, hiszen pl. 1926-ban Magyarország búzaexportja a németországi bevitelnek nem egészen $\frac{3}{4}$ százalékát tette

¹ Serényi G.: *Pesti Napló* 1928. IV. 15. sz.

ki s amikor pl. Oroszországból 1·3 millió métermázsát vitt be Németország, holott ennek nagyrészét tőlünk is beszerezhetett volna, akkor látjuk, hogy ez az állapot nincs egészen rendjén. Hiszen Németország behozatala élő állatokból, élelmiszerekből és italokból 1927-ben 4527 millió márkát tett ki az előző évi 3·57 milliárddal szemben. Ebből csupán a kenyérgabona bevitele 837 millió márka. Ugyancsak erős emelkedés mutatkozik az elmúlt évhez viszonyítva vajból, sajtból, és tojásból, amelyek összesen 754 millió márkára rúgtak. A múlt augusztustól februárig, a belső termelés növekedése ellenére, másfél millió tonna búzát vittek be Németországba a tavalyi 1·3 millió tonnával szemben. Rozsból 375 ezer tonna volt a bevétel a tavalyi 250 ezer tonnával szemben. Mindezekben a német szükségletekben Magyarország csak elenyésző mértékben bír részesedni. A búzabevételből például Magyarországra 1927-ben csak 95 ezer mázsa jutott, a rozsbevételből pedig csak 135 ezer mázsa. Németország 21 millió mázsás tengeribeviteléből is mi csak 35 ezer mázsával részesedtünk.

Óriási tömegben fogyasztja Németország a külföldi egyéb termékeket is. Gyümölcsbevétele például 1927-ben 4·87 millió mázsára rúgott az előző évi 3·9 millió mázsával szemben. Tojásból tavaly 1·62 millió mázsát importált, az azt megelőző 1·41 millió mázsával szemben. A hús- és szalonnaimport tavaly 2·2 millió mázsára rúgott, amiből Magyarország a legutóbbi esztendőben csak 54 ezer mázsával részesedett! Élő állatot (lovakat nem számítva) tavaly 1·68 millió mázsányi tömegben vett a külföldről Németország, de ebből miránk csak 11,918 mázsa jutott. Ezek a számok nemcsak azt mondják, hogy Németország milyen óriási mértékben importált élelmiszereket, hanem az előző évekkal összehasonlítva az is látható, hogy a német bevétel ezen a téren egyre nagyobb mértéket ölt.

Látható tehát, hogy itt Magyarország részére rendkívül lehetőségek kínálkoznának, csak meg kellene találni a módot rá, hogy a német piac ellátásban mi is résztvehessünk. Sajnos, ma még tehetetlenül állunk ezzel a kérdéssel szemben. Ebből ered az az egyoldalúság, hogy míg Németországnak

hozzánk való behozatala az utóbbi két esztendőben 108-ról 142 millió márkára duzzadt, ami 32 százalékos növekedést jelent, addig a mi kivitelünk ugyanaz alatt az idő alatt 6·7 százalékkal csökkent, ami a mi kárunkra 61·9 millió márka passzívumot jelent. S szomorú az, hogy a fentiek olyan cikkek, amelyeket Magyarország is tudott volna szállítani, de Németország teljesen indokolatlanul állategészségügyi szabályzatait a magyar származású élőállatokkal szemben beviteli tilalomként alkalmazza, mintha halálos ellenségek volnánk vagy lettünk volna a múlt idők folyamán.

A német piacért ma világszerte hallatlan verseny folyik, amelyben főleg Amerika, Hollandia, Dánia és Olaszország vesznek részt. Azok a német körök, akiknél Magyarország hátraszorított helyzetét szóvá tettem, igyekeztek megnyugtani, hogy Magyarországgal szemben Németország egyáltalán nem viseltetik semmiféle gazdasági tartózkodással, ellenben a bevitelben részesedő más államok sikerének az a magyarázata, hogy azoknak a külkereskedelmi összeköttetése hatalmas szervező munkára támaszkodik. Magyarország részéről ezen a téren még csak a kezdeményezéseknél tartunk.¹

A fent említett bajok tovább növe, átnyúlnak a folyó esztendőre is, hiszen a folyó év első negyedének külkereskedelmi forgalma — amint már fentebb is említettük — 101·2 millió pengővel zárult, szemben az elmúlt 1927-es év ugyanez időben bekövetkezett 72·4 millió pengőjével. A nagy emelkedést ismét az idézte elő, hogy a behozatal növekedésével a kivitel nem tudott lépést tartani, bár a kivitelünk is emelkedett ebben az évnegyedben 11·4 millió pengővel, de nem elég nagy emelkedés ez a behozatallal szemben.

Itt is meg kell állapítanunk, amit több ízben hangoztattunk, hogy különösen a kivitel elé tornyosulnak a külföldi piacokon olyan nehézségek, amelyek miatt előrehaladni nem tudunk. Itt is igazolást nyert az, hogy a szerződéses politikából eredő hátrányokat mind Németországgal, mind Lengyelországgal szemben szenvedni vagyunk kénytelenek és

¹ Marschall Ferenc nyilatkozata *Pesti Napló* 1928. III. 23. sz.

pedig teljesen megmagyarázhatatlan okokból. Ez az állapot feltétlen változást igényel.

Nem szabad elfelejtenünk, hogy országunk agrárjellege és gazdasági földrajzi fekvése olyan előnyöket biztosít számunkra, amelyeket céltudatos politikával hasznunkra fordíthatunk. Hiába a körülöttünk levő államok önellátási politikája, ők mindig rá fognak szorulni a mi agrártermékeinkre.

Erre vonatkozólag közlünk egy pár adatot. Németország 1926-ban közel 22 millió métermázsa búzát vitt be, amiből magyar származású 1% sincs. Olaszország búzabevitele 1926-ban 21 millió q volt, amelyben a magyar árú alig jelent valamit. Az önellátás legerősebb harcosa Csehország, hogy önmagát elláthassa élelmiszerekkel, kenyérgabonatermelését 28%-kal, zsírtermelését 38%-kal, hústermelését 19%-kal kellene emelnie. Csehország beviteli hiánya 3000 millió cseh korona, amely kenyérgabonából (1245 millió esk.), húsból (690 millió esk.), zsírból (518 millió esk.), kukoricából, takarmányból és trágyából áll, vagyis mind mezőgazdasági terményből. Míg a híres kiviteli felesleg 4000 milliója cukorból fából, árpából (maláta), komlóból, szeszből és sörből áll elő. Hasonló a helyzet Svájcban, ahol a kenyérgabonának 22%-át tudják termelni, burgonyának 84%-át, bornak 24%-át, baromfiból 44%-ot, tojásból 63, cukorból 5, birkahúsból 671%-ot, stb. stb. Mindezek azt mutatják, hogy a magyar mezőgazdaság termékei hosszú időn keresztül elhelyezhetők megfelelő utánjárással, piacszerzéssel, vámpolitikával és kereskedelmi szerződéssel.¹

Nem bírjuk megérteni, s ennek itt is kifejezést adunk, hogy Németországban minden ország agrártermékei kedvező fogadtatásra találnak, az osztrák, a lengyel, holland. sőt a szovjet is, ezzel is létesített állategészségügyi egyezményt, csak a magyar állattól és állati termékektől zárkózik el teljesen, holott pedig nem kétséges, hogy amint békében Magyarország állategészségügyi berendezkedése első volt Európában, úgy ma is a vezető helyen van.

Az új év első negyedében kivittünk 679,992 mázsa búzát

¹ *Gazdasors* 1928. VI. 3.

és 375,413 mázsa búzalisztet. Ha ezt a két adatot összevetjük az előző esztendő első három hónapjának eredményével, kiderül, hogy búzaexportunk 204,355 mázsával, vagyis több mint 20 százalékkal, lisztkivitelünk pedig 217,146 mázsával, tehát több mint száz százalékkal növekedett. Az idén ebben a három hónapban (Csehszlovákia 421,514 mázsa búzát vett át tőlünk, tehát kétszerannyit, mint tavaly. Ez az elhelyezés bőségesen kárpótol azért a veszteségért, amit úgy szenvedtünk, hogy az idén nem tudtuk Lengyelországba az életbe-
léptetett beviteli tilalom, Olaszországba pedig az áralakulás folytán a tavalyi exportot lebonyolítani. Búzalisztból Ausztria felé irányuló exportunkat a tavalyihoz képest 96,903 mázsáról 246,529 mázsára, Csehszlovákia felé pedig 43,713 mázsáról 103,976 mázsára fokoztuk.

Agrártermékeink közül az élőállat kivitele az idén tavalyhoz képest valamivel visszaesett. Ennek elsősorban az a magyarázata, hogy a közeli piacokon egyelőre nehezen tudunk versenyezni a jóval olcsóbb jugoszláv és román jószág-
gal, a távolabbi olasz piacokon pedig a megindult francia élőállat-exporttal. Ezenkívül az idén lezárták előttünk a svájci határt is, ami csak néhány nap előtt nyílt meg újra élőállat-exportunk előtt s így itt remény van a javulásra. A statisztika szerint, amíg tavaly az év első negyedében 11,507 darab hízott marhát vittünk a vámkülföldre, amiből 2075 darab Svájcba jutott, addig az idén a kivitel csak 7488 darab volt s a svájci piacra csak 71 darab ment. Vigasztaló ezzel szemben, hogy sertéskivitelünk különösen Csehszlovákia felé növekedett. Amíg ugyanis tavaly csak 20,981 darab hízott sertést exportáltunk, addig az idén a kivitel 21,462 darabra növekedett. Ebből tavaly Csehszlovákiára csak 9224 darab, az idén azonban már 13,189 darab esett. Így tehát közel ötvenszázalékos szaporulat mutatkozik.¹

A baromfi és baromfitermékek elhelyezése ma nem ütközik vámpolitikai nehézségekbe sem, de e mellett állandóan emelkedik annak szerepe az emberi táplálkozásban s így a

¹ *Budapesti Hírlap*, 1928. május hó 16.

felvevő piacok szinte korlátlanok, csak a minőségre kell nagy gondot fordítani.

Némi biztatást nyújt a baromfikivitel folyó évi első negyedének emelkedése, mely igen számottevő: A külkereskedelmi statisztika ez évi első három hónapjának eredménye szerint élőállat-exportunk értéke 18·7 millió, az állati nyerstermékeké pedig 19·6 millió pengő volt. Ebből az élőbaromfi kiviteli értéke 1·9 millió, a leölt baromfié 5·1 millió, a tojásé 8·4 millió és az ágytollé 6·7 millió pengő volt. A baromfitermelés feleslegeiből produkált kivitel értéke összesen tehát 22·1 millió pengőt tett, vagyis felülmulta a 19 millió pengő értékű lisztkivitel és majdnem elérte a 23 millió pengő értékű búaexportot. Jelentőségét szemlélteti az is, ha azt mondjuk, hogy egész kivitelünk értékének (amely 178·8 millió volt) több mint nyolc százalékát tette.¹

Szomorú a helyzet Olaszországgal szemben, ahonnan a behozatal évről-évre növekszik, amíg kivitelünk oda csökken. Elég megemlítenünk azt, hogy déligyümölcsbehozatalunk az 1926-os évben 6.162.000 pengőről 1927-ben 11.505.000 pengőre emelkedett, tehát majdnem megduplázódott, amivel szemben bevitelünk Olaszországba majdnem 50%-kal csökkent.

Olaszországnak a kiviteli cikkek között a narancs, citrom, füge, datolya igen fontos szerepet tölt be s ha mi ezeknek a behozatalát elősegítjük, akkor el kellene várnunk, hogy a mi mezőgazdasági terményeinkre, elsősorban gabonánkra és állatainkra Olaszország olyan beviteli lehetőségeket nyújtson, amelyek nekünk mindenben megfelelnek.

Csehszág érdekszférája külkereskedelmileg egyre inkább Németország felé tolódik, viszont Németország ezzel a pozíciójával gazdasági előnyömlést élvez Csehszágon keresztül a Duna-medencébe. Csehszág 1927-ben 559 millió márká értékű áruját tudta eladni Németországban, amivel szemben 523 millió márká értékű német árú jutott Csehszágba. (Az előző évben Csehszág kivitele Németországba csak 387 millió márká volt.) A német bevitel Románia

¹ Budapesti Hírlap, 1928. május 22.

felé az utolsó évben az előző évvel szemben 121-ről 160 millió márkára, Magyarország felé 81-ről 115 millió márkára növekedett. Megállapítható, hogy Csehország nem duna-völgyi állam, hanem a német érdekszférába tartozik. Közép-Európa egyensúlyát fenyegeti a Csehországon keresztül előretörő német túlsúly.¹

V.

Ezzel kapcsolatban az a kérdés mered most minden érdeklődő elé, hogy miként lehetne ezen az állapoton segíteni. Azt mindenki tudja, hogy a külkereskedelmi deficit csökkentéséhez két út vezet: a behozatal csökkentése és a kivitel emelkedése. Miként érhetjük ezt el? Nem fogunk itt az összes behozott cikkek tárgyalásába belefogni abból a szempontból, hogy melyiket miként lehet kiküszöbölni, ugyancsak nem fogunk az összes kiviteli cikkek felett szemlét tartani, különösen amelyekben visszaesés tapasztalható, hogy miként fogjuk ezt a helyzetet megszüntetni, de egy pár szempontra mégis rá kívánunk itt e kérdéssel kapcsolatban mutatni, és pedig egyik az úgynevezett fényűzési, illetőleg felesleges cikkek behozatala.

Nagyon sokszor halljuk a hozzáértők és a laikusok ajkairól, hogy meg kell akadályozni a luxuscikkek és fényűzési cikkek behozatalát, amely egyik módja volna külkereskedelmi mérlegünk javulásának. A Magyar Statisztikai Szemle 1928. évi áprilisi számában látunk egy összegezést, amely szerint, míg 1926-ban közel 63 millió pengő értékű fényűzési cikk jött be Magyarországra, 1927-ben már több mint 90 millió, tehát az emelkedés több mint 27 millió csak ezen a téren. S ha azt nézzük, hogy 1924-ben még csak 38 millió pengőt tett ki az összes behozatal, 1925-ben pedig csak 47 és fél milliót, akkor látjuk az óriási emelkedést. Miért kell Magyarországnak palack bort, pálinkát, likórt, pezsgőbort, konyakot behozni, amikor mindezekből óriási feleslegeink vannak. Ne igyunk francia pezsgőt és ne igyunk francia konyakot, amikor koldusok és szegények vagyunk. Tessék

¹ *Pesti Hírlap*, 1928 május 30.

lemondani mindenkinek, amikor az ország nem bírja el ezeket! Legnagyobb a déligyümölcsbehozatal. Ebből 1924-ben még alig 4 és fél millió pengő értékű jött be, 1925-ben már majdnem 6 millió, 1926-ban közel 5 és fél millió, míg 1927-ben összesen 11.505,000 pengő értékű volt a déligyümölcsbehozatalunk.

Tulajdonképpen ide lehetne számítani a zöldségféléket is, amelyekből igen nagy mennyiségű holland és olasz árú jön be Magyarországra akkor, amikor a Magyarországon termelt árút nem lehet eladni. Több földbirtokos panaszkodott kora tavasszal s tél végén, hogy a legprímább karfiolját vagónszámra volt kénytelen teheneivel megetetni, mert Budapesten nem vették, ugyanakkor olasz és holland árú vagónszámra kel el Budapesten, azért, mert divat volt külföldi árút venni. Ugyanígy voltunk a vörös- és kelkáposztával is, amelyekből annyi van itthon is télen és tavasszal, hogy Dunát lehetne vele rekeszteni. Burgonyánk évről-évre 100 vagón számra megy tönkre tavasszal és Stockerauból mégis rengeteg mennyiség jön be.

Lássunk egy pár adatot idevonatkozólag. 1927-ben zöldborsó és zöldbab 6328 q jött be, leginkább olasz. Karfiol 7.100 q, torma 1821 q, burgonya 57,000 q, leginkább Olaszországból és Ausztriából. Hagyma 27,487 q, káposzta 16,037 q (ásványvíz 30,800 q, szőlőmust 2770 q, sör 2371 q, cukor 2928 q. Ez utóbbi négy felesleges mennyiségben kapható itthon is, mégis csodálatos módon igen nagy mennyiségben jön be.) Gyümölcskonzervek 2238 q, korpá 219,716 q, s bár tollat közel 30,000 q mennyiségben viszünk ki, mégis a behozatalban is szerepel 6472 q. Nyersbőr 67,750 q. Igen sok melász jön még be, továbbá répaszelet és olajpogácsa, amelyek az állathízaláshoz szükségesek.

Látjuk tehát, hogy a zöldségben, főzelékben — a gyümölcsön kívül — milyen óriási a behozatalunk. Miért kell mezőgazdaságunkat e cikkek behozatalával önmagunknak tönkretenni? Hát nem tudatosan rontjuk a magyar mezőgazdaságot? Ki fog így termelni a jövőben, amikor látja, hogy semmi termelvényt nem tud eladni azért, mert ugyanaz az árú szabadon jöhet be Magyarországra? Ez az a magyar

vámpolitika, amelynek kötelessége volna mezőgazdasági termelésünk fejlesztésével, külkereskedelmi mérlegünket megjavítani? Mire fog ez vezetni? Csoda-e, ha a mezőgazdaság ilyen körülmények között a legnehezebb helyzetben van?

Vagy ha megnézzük a mezőgazdasággal kapcsolatos nyers és ipari luxus-cikkek behozatalát, akkor látjuk, hogy oldalakat töltenek meg a különféle textil-, selyem-, bőr-, ékszer-, díszmű- stb. árúk, amelyek évről-évre bejönnek Magyarországra. Meg lehetne ezt engedni, hiszen a vámbevétele is nagy ez árúknak, különösen akkor, ha ezek az államok viszont értékes engedményeket adnának a mi cikkeink számára. Fájdalmasan kell megállapítani, hogy legnagyobb részben a divat az oka annak, hogy a fényűzési cikkek bejönnek, de szomorú minden körülmények között. Igaz, vannak itt olyan cikkek, amelyekre szükségünk van, de ezek nem tehetnek ki többet, mint az egész összeg 10%-át.¹

Maga a kormány is látja e helyzet tarthatatlanságát, amit az alábbi nyilatkozatok is igazolnak:

A kereskedelemügyi miniszter a kereskedelemügyi tárca tárgyalásánál április 25-én mondott beszédében hangsúlyozza, hogy helyesli a külföldi luxuscikkek elleni harcot. Politikai barátaink, mondja, az olaszok ezt a harcot keresztül is vitték, mert ott a társadalom alávetette magát egy felsőbb törvénynek, aminek meg is lesz az eredménye. A magyar nép is tud erős akarattal olykor küzdeni s ezért szükséges a luxus elleni harc terén a társadalom egyöntetű megmozdulása. Nekünk arra kell törekednünk, hogy ott, ahová az állam ingerenciája kiterjed, a magyar terményeket propagáljuk, ugyanakkor azonban gyárainknak az a kötelességük, hogy áraikat versenyképessé tegyék.

Ugyancsak nyilatkozik a luxus elleni küzdelemről a pénzügyminiszter is a parlament május 15-i ülésén, midőn azt mondja: «A jómódú osztály tagjai közül sokan kéjelegnek abban, hogy szükségleteiket csak külföldről szerzik be. Ezt nem lehet eléggé kárhoztatni».

¹ Lásd ezeket szerző: *A fényűzési cikkek behozatala és külkereskedelmi mérlegünk hiánya*. Georgikon, 1928. I. 20.

Amint már fentebb említettük volt, az elmúlt esztendőben a nyersanyagok, félgyártmányok és gyártmányok behozatalának végösszege közel 241 millió pengőt tett ki, szemben az 1926. évi 191 millió pengővel, vagyis közel 50 millió pengő itt is a behozatali többlet. Szeretik ezt a beruházással indokolni, azonban nem lehet ezt mind a beruházások javára írni. Tény az, hogy ebből sok fordítottatott beruházásokra (az iparosodás és építkezés megindítása, az agrártermelés intenzívebbé tétele. gépek. traktorok, stb.. villamosítás, stb.), de amikor ilyen eladósodási folyamat indult meg nálunk, akkor még a beruházással sem lehet és szabad tulajdonképpen ezt indokolni.

Nézzünk meg pl. egy másik teret, mondjuk a növényvédelmi, az ember- és állatgyógyászati szereket. A népjóléti miniszteri tárca költségvetése kapcsán egyik képviselő arra kérte a népjóléti minisztert, hogy vessen gátat a nagymérvű ember- és állatgyógyászati szerek behozatalának, amelyek nem mindenkor azért jönnek be, mert jobbak, mint a magyar, hanem azért, mert egyeseknek jó üzlet. Azok közül a növényvédelmi, ember- és állatgyógyászati szerek közül, amelyek Magyarországra bejönnek, igen sok pótolható idehaza más készítményekkel s csak igen csekély azoknak a száma, amelyek itthon elő nem állíthatók. E téren óriási módon nő évről-évre a behozatal, s a vám, amelyet ezek után fizetni kell, nem védi meg attól, hogy be ne hozza. Pl. 1 kg tillantin ára 12 pengő, a vám csak 25 fillér. stb.

Nézzük meg a statisztika idevonatkozó számait: 1925 első 9 hónapjában növényvédelmi szerek behozatala volt 111,000 aranykorona, 1926-ban ugyanez idő alatt 164 ezer aranykorona, mely szám 1927-ben ugyanez idő alatt már 603 ezer aranykoronára rúgott. Figyelembe véve, hogy a magyar mezőgazdaság kapacitása speciális növényvédelmi szerekben rézgalic, kén, szénkéneg és klórbárium kivételével, még külön 70 millió aranykoronát tesz ki, előre látható, hogy most, amikor ez a kérdés a rohamos fejlődés stádiumába lépett, az idén és a jövő évben ez a behozatal ismét ugrásszerűen fog emelkedni és oly összegeket fog a külföldre vinni, amelyek egymagukban már nagy szerepet játszanak

kereskedelmi mérlegünk megjavításával. Hogy a külföldi ipar ilyen eredményeket tud elérni a magyar piacon, az arra vezethető vissza, hogy a hivatalos tényezők nem fordítanak elég gondot a gazdák figyelmeztetésére, hogy csak olyan külföldi szereket használjanak, amelyek nélkülözhetetlenek vagy itthoniakkal nem pótolhatók. Sőt egyes állami szervek és hivatalos intézmények is a hazai szerek mellett a külföldi szereket propagálják, noha a hazai szereket éppen ez intézmények ismerték el. A gazdaközönség kellő hivatalos tájékoztatás nélkül természetesen még az esetleg magasabb árú külföldi szereket is beszerzi a nagy üzleti reklám hatása alatt.

Hasonló a helyzet az embergyógyászat terén is, csak-hogy itten még nagyobb számok szerepelnek a jelenben is. Így például összes gyógyszerbehozatalunk évi 2 millió pengőre rúg, amelynek fele csomagolt gyógyszerkülönlegesség. Ez 1 millió értékű külföldről behozott gyógyszerkülönlegességből maximálisan 200 ezer pengőre tehető azon különlegességek értéke, amelyek hazai készítményekkel nem pótolhatók (Salvarsan stb.). Így tehát 800 ezer pengő megy ki ma évente olyan készítményekre, amelyek a belföldi szakintézetek, egyetemek, klinikák véleménye szerint teljes mértékben helyettesíthetők a hazai gyógyszeripar különlegességeivel. Ez a szám is rohamos növekedésben van a külföldi gyógyszeripar nagy tőkeerejéből folyó rendkívül nagy reklám következtében. Már 1926-ról 1927-re 300%-kal növekedett e készítmények behozatala, tehát előre látható, hogy hasonlóan, mint a növényvédelemben is, ez az összeg is rohamosan fog nőni. úgy, hogy minden valószínűség szerint e cikkek behozatala, mely 1927-ben kb. 1·5 millió pengőt tett ki, 1928-ban, az előző évek ugrásait tekintetbe véve, könnyen 4—5 millióra ugorhatik fel. Ennek elejét venni minden körülmények között fontos érdek annál is inkább, miután számos állam, így Olaszország, Ausztria, Svájc, Lengyelország, sőt maga Németország is, ugyanígy tesz.

Mondja ki a kormányzat, hogy minden szakminisztérium utasítsa tudományos intézeteit, hivatalos közegeit, hogy ne propagáljanak olyan külföldi készítményeket, ame-

lyek helyettesíthetők szakintézményeink által elfogadott, bevált és kipróbált készítményekkel.

Az embergyógyászat terén pedig hasonló elvek mellett kellene a Népjóléti Minisztériumnak utasításokat adni a klinikáknak, kórházaknak és hatáskörébe tartozó orvosoknak, hogy csakis olyan esetben írják elő külföldi szerek alkalmazását, amidőn ezek belföldiekkel nem helyettesíthetők. Hivatalból állíttassék össze a külföldi szerekből olyan lista, amelyek helyett egyenértékű belföldi szerek írhatók.

Ilyen intézkedések esetén biztosan várható, hogy a külföldi szerek forgalmi csökkenése a magyar készítmények nagyobb arányú fogyasztására fog vezetni és biztosra vehető, hogy a magyar vegyiparral meg lehet állapodni abban, hogy ezen emelkedés ellenértékül a készítmények jelenlegi árát 5—10—15, esetleg 20%-kal mérsékelje.

Ha a gyümölcs adatait nézzük, nagyon szomorú eredményekre lyukadunk ki. 1924-ben több mint százezer q különféle gyümölcsöt hoztunk be 3·6 millió pengő értékben, mivel szemben kivitelünk ugyanez évben csak 114.000 métermázsa volt 5·1 millió pengő értékben. 1925-ben majdnem 99,000 q volt a behozatalunk 3·3 millió pengő értékben, míg a kivitelünk 331,000 q volt 7·4 millió pengő értékben. 1926-ban 89,000 q gyümölcsöt hoztunk be 4·9 millió pengő értékben, ugyanakkor kivitelünk gyümölcsben 215,000 q volt 6·8 millió pengő értékben. Az 1927. évi behozatalunk 112,000 q volt 6·6 millió pengő értékben, míg ugyanakkor a kivitelünk 267,000 métermázsa volt 9·6 millió pengő értékben. A behozott gyümölcs között a legnagyobb tétel az alma, utána az aszaltszilva és a dió. Az utóbbi kettő még csak megérthető, de hogy miért kell nekünk almát behozni külföldről, amikor a földművelésügyi kormány és a mezőgazdasági kamarák nagy áldozatokat hoznak s propagandát fejtenek ki a gyümölcstermelés fellendítése érdekében és amikor a gyümölcsfa-ápolás, gyümölcsösök telepítése óriási mértékben megindult, megérteni nem lehet!! Lehetetlen, hogy akár a tengerentúli, akár a romániai alma ide zúdulva tönkretehesse a mi almakultúránkat. Konkrét esetet fogunk elmondani. Egyik nagy almacég a Mezőgazdasági Termelők Egyesült Szövetkezete

támogatásával kb. 20 vagón prima téli almát vásárolt az elmúlt éven meglehetősen drága áron. Azonban a legfőbb szezonidőben, karácsony előtt, decemberben, továbbá áprilisban, olyan mennyiségben zúdult a hitvány, ízetlen, zamatonélküli, fűrészporthoz hasonló, de színre, kinézésre nagyon szép külföldi alma a piacokra, hogy ez az üzlet a cégre (nem a szövetkezetre) igen nagy veszteséggel zárult. Ha ez így megy, ki fog termelni értékes almát, ki fog merni vállalkozni annak a téli eltartására s kapunk-e olyan kereskedőt, aki e cikkel foglalkozni merészel?

Ezzel kapcsolatban kívánom még megemlíteni a tájékoztatlan és a kérdést kevésbé ismerő naiv honmentők számára, hogy nem lehet Magyarországból gyümölcsöskertet csinálni. Nem a termelésnél van itt a hiba, hanem az értékesítésnél. Szomorú, de tény, hogy München s különösen Bécs, a mi legnagyobb gyümölcspiacaink, azért tudnak felvenni nagy mennyiségű gyümölcsöt, mert főleg az olcsóbb, gyengébb tömegárút keresik, míg a jó és drága portékát nem volnának képesek megfizetni. Itt csak egy mód van, az, hogy a gyümölcs, zöldség és főzelékfélék behozatala elé tiltó vámokat állítsunk, mert különben lehetetlen lesz itthon a termelés, hiába az óriási áldozat, fáradság, jóakarát.

E kérdés annyira fontos, hogy szükséges bővebben foglalkoznunk vele. 1927-ben gyümölcs- és zöldségkivitelünk összes kivitelünknek 1.91%-át tette ki. Ez azonban nagyban fokozható lenne, hiszen az elmúlt éven a baracktermelés kedvezőtlen alakulása folytán igen nagyot csökkent e cikkben kivitelünk, mert míg pl. 1926-ban Kecskemétről 646 vagón barack ment ki vámkülföldre, addig ez 1927-ben 140 vagónra csökkent vissza. Ez már magában véve is jelentős visszaesést jelent. Ugyanígy vagyunk a főzelékfélékkel, amely cikkekben az 1927. évi kivitel csak 291,216 q volt, az 1926. évi 479,902 q-val szemben.

A zöldség- és gyümölcsértékesítés szempontjából számba jöhető piacaink továbbra is Ausztria, Németország és Csehország. Azt az álláspontot nem lehet elfogadni, hogy a Monarchia szétbomlásával elvesztettük az 50 millió lakosságú fogyasztó piacunkat és így most termékeink számára új

piacok felkutatása nehézségekbe ütközik. Valóban állanak elő nehézségek, de ezt a kereskedelem az állami támogatással könnyen legyőzheti. Nagy nehézségek mutatkoznak Lengyelországgal, ahol egyrészt a magas vámok, — amelyek tiltó vámként hatnak — részint pedig egyéb ottani kormányintézkedések, lehetetlenné teszik a régi piacok felkeresését. Krakó, Lemberg, Varsó Lodz, mindmegannyi jelentős pozíciók voltak a békében gyümölcs- és zöldségkereskedelmünknek.

A szomszédos Ausztria és Németország is erősen védi vámokkal a maga termelését és piacait. A Németországban érvényben levő vám majdnem tiltó vámmá kezd már lenni. Pl. Németországban szállított 100 q uborkát, melynek vételára 1000 pengő, 511 pengő fuvar és 692 pengő vám terhel, nem is említve, a mintegy 500 pengőt kitevő egyéb költségeket, úgy, hogy összesen 168% költség terhel egy vagon uborkát Németországban.

Hogy a kecskeméti piacról is adjunk egy tájékoztató képet, amely ma Magyarország legfontosabb gyümölcs- és zöldség-exportpiaca, tájékozásul közöljük az alábbiakat :

Kimutatás

Kecskemét városának gyümölcs- és zöldségforgalmáról 1926/27. évről.

	1926.			1927.		
	Belföld	Külföld	Összesen	Belföld	Külföld	Összesen
cseresznye, meggy	94	24	113	77	68	145
alma	246	395	641	375	467	842
szilva.....	77	187	264	49	580	629
uborka	2	446	448	31	497	528
paradicsom.....	—	7	7	3	20	23
zöldbab, zöldségfélék ..	1	5	6	9	—	9
paprika	—	13	13	44	5	49
barack.....	79	646	725	9	140	149
szőlő	—	—	—	1	6	7
káposzta, saláta	—	—	—	115	—	115
	499	1723	2222	713	1783	2496

Az export megoszlása a külföld nagyobb városai szerint az elmúlt évben: Bécsnek 816, Münchennek 186, Prágának 143, Berlinnek 79. Hamburgnak 6 vagon.

A vagonok átlagosan 6000 kg.-ot tartalmaznak és így a Kecskemétről az elmúlt év folyamán elszállított gyümölcs- és zöldségfélék össz mennyisége 149,760 q-t tett ki. Vámkülföldre szállított áruk össz mennyisége 106,980 q-t. Ha ezt összevetjük ez elmúlt év folyamán Magyarországból kiszállított összesen 551,701 q gyümölcs- és zöldségfélével, akkor megállapíthatjuk, hogy Kecskemét egymaga a külföldi exportban 20%-ban vett részt.

Az alábbiakban rövid áttekintést akarunk nyújtani gyümölcs- és zöldségféléinket terhelő vasúti fuvar, vám, illetőleg értékesítési költségek tekintetében és pedig külön Ausztria, Németország és Csehország felé irányuló exportnál:

Ausztriába irányuló export kalkulációja a következő:

100 q uborka vételára	2,000.— P		
fuvar	200.— «	10 %	
vám	115.— «	5 %	
költségek	310.— «	16 %	
	<u>Összesen :</u>	<u>31 %</u>	

100 q vegyes gyümölcs vételára	4,000.— P		
fuvar	400.— «	10 %	
vám	260.— «	6 %	
költségek	650.— «	15 %	
	<u>Összesen :</u>	<u>31 %</u>	

100 q hullásalma vételára	800.— P		
fuvar	133.— «	40 %	
vám	146.— «	20 %	
költségek	80.— «	10 %	
	<u>Összesen :</u>	<u>70 %</u>	

A Csehországba irányuló export kalkulációja a következő:

100 q aszalószilva vételára	3,000.— P		
fuvar	800.— «	27 %	
vám	510.— «	17 %	
költségek	1,600.— «	54 %	
	<u>Összesen :</u>	<u>98 %</u>	

100 q alma vételára	3,200.— P		
fuvar	616.— «	20 %	
vám	100.— «	3 %	
költségek	882.— «	27 %	
	<u>Összesen :</u>	<u>50 %</u>	

A Németországba irányuló export kalkulációja a következő:

100 q alma vételára	3.200.— P	
fuvar	615.— «	20 %
vám	623.— «	20 %
költségek	647.— «	20 %
Összesen :		60 %
100 q uborka vételára	1.000.— P	
fuvar	511.— «	50 %
vám	692.— «	70 %
költségek	478.— «	48 %
Összesen :		168 %
100 q vörösszilva vételára	1.600.— P	
fuvar	1.200.— «	70 %
vám	1.370.— «	85 %
költségek	1.200.— «	70 %
Összesen :		225 %
100 q aszalószilva vételára	2.000.— P	
fuvar	1.000.— «	50 %
vám	882.— «	40 %
költségek	1.000.— «	50 %
Összesen :		140 % ¹

* * *

E pontnál különösen egy kérdés merül fel, az t. i., hogy a mai vámtarifa nem védi meg megfelelően a mezőgazdasági termelést, míg az ipari termelés védelmében valóssággal túlzásba megy. (Lásd ezt fentebb is.) Érdemes összeállítani a mezőgazdasági cikkek behozatalát, amelyek közül vámmentes a tej, lencse, bükköny, muharmag, takarmányrépamag, burgonya, cukorrépa, dohány, gyapjú, ágytoll, nyersbőr, szalma, nád, stb. s így ezek vámmentesen jöhetnek be Magyarországra, konkurenciát csinálván az itteni mezőgazdasági termelésnek, minek következtében a gazdaközönség teljesen ki van szolgáltatva a külföld versenyének. Ezzel szemben, ha nézzük azokat a cikkeket, amelyek az iparnak csinálnak konkurenciát, de amelyek a mezőgazdaságnak

¹ Ez adatok dr. Kertész kecskeméti gyümölcskereskedő egyik előadásából valók.

fontosak, mind nagy vámmal vannak védve, amely által egyrészt megdrágítják a mezőgazdasági termelést, másrészt pedig életképtelen iparágakat védünk, amelyek feltételekkel itt nálunk nem rendelkeznek. Így van pl. a szuperfoszfát, amelyet egy aranykorona véd, továbbá a kénsavas ammóniák (3·6 aranykorona), olajok (3·5 aranykorona), tisztított naftalin (24 aranykorona), benzinfélék (11—24 aranykorona), kőolaj (8 aranykorona), gázolaj (9 aranykorona), hengerolaj (16 aranykorona), parafin (20 aranykorona), napraforgóolaj (24 aranykorona), gyertya (25—94 aranykorona), amely különösen a szegény embereket sújtja, a zsák (30—150 aranykorona), pokróc (60—350 aranykorona), a kötött áruk váma (2—4000 aranykorona), de természetesen az itthoni gyáripari termékeket is ilyen magas áron adják, amelyre nincsen vámkiadás (bőrcipő, ember- és lópatkó, mezőgazdasági gépek mind óriási vámmal vannak sújtva). S itt van még egy fájdalom, a marha-, ló- és borjúbőrök kivitelének a megtiltása, amely tulajdonképpen három nagy bőrgyár érdekében történik, amely miatt a gazdaközönség potom pénzen kénytelen az állati bőroket elkótya-vetyélni.

Végtelen szomorú adatokat kapunk, ha az állatértékesítés kérdésével kívánunk foglalkozni. Már maga a statisztika is szomorú képet nyújt idevonatkozólag, amely általánosságban igen jelentős csökkenést mutat 1927-ben 1926-hoz viszonyítva. Mert míg 1926-ban 91,544 szarvasmarhát, 29,823 lovat, 38,918 juhot és 157,748 sertést vittünk ki, addig 1927-ben már csak 34,015 szarvasmarha, 29,922 ló, 24,574 juh és 116,507 sertés került tőlünk ki külföldre.

Ha a bécsi vágómarha- és sertésfelhajtást nézzük, akkor látjuk valójában, hogy mennyire elvesztette a magyar mezőgazdaság, különösen pedig a magyar marha és sertés régi pozícióját a bécsi piacon. Bár még mindig jelentékeny százzal szerepelünk, de már jelentős módon megelőztek bennünket a lengyelek, románok, jugoszlávok a sertésben, a románok, jugoszlávok a vágómarhában. Ez szomorú kép, amely szinte kilátástalanná teszi állattenyésztésünk fejlesztését.

Nézzük ez adatokat számszerint :

Vágómarhafelhajtás Bécsben :

	egész felhajtás	belföldi	Jugoszlávia	Románia	cseh	lengyel	magyar- országi
1924.	162,697	40,562	28,148	39,236	5,054	—	19,697
1925.	155,877	30,205	23,119	32,501	7,766	—	62,286
1926.	148,422	34,541	24,119	40,086	5,278	—	43,948
1927.	166,377	36,270	42,188	43,885	4,839	621	38,574

Vágósertésfelhajtás Bécsben :

	egész felhajtás	belföldi	Jugoszlávia	Román	Lengyel	Cseh, olasz, német, holland	magyar- országi
1924.	405,130	6,468	47,421	51,709	277,795	—	21,737
1925.	759,079	2,833	32,675	112,042	541,547	—	69,982
1926.	792,789	4,920	186,391	114,454	395,764	—	91,260
1927.	754,845	5,413	209,477	145,443	346,746	1,282	46,484

1927-ben ezenkívül a vesztégyvásáron 5576 darab oroszországi!

Állatkivitelünk a múlt év folyamán az egész vonalon súlyosan visszaesett. Ennek számszerű adatai az előző évivel összehasonlítva a következő képet nyújtják :

	1926. d a r a b	1927.	Csökkenés
Borjú	3,902	2,020	1,882
Növendékmарha	5,781	2,816	2,965
Sovány ökör	3,170	2,321	849
Félig hizott marha	9,647	7,129	2,545
Vágóökök	51,641	46,469	5,172
Vágótehén	16,906	13,080	3,286
Sertés 70 kg-nál nehezebb	146,036	102,526	43,510
Juh	38,618	24,570	14,018
Bárány, gödölye	300	4	296

A vágóökörből az elmúlt évben 10%-os a csökkenés, a tömegvágásra szánt sertésekből a visszaesés 30 százalékot tesz ki. Félig hizott marhánál és bikánál a kivitel csökkenése mintegy 23 százalékos, a növendékmарhánál pedig a visszaesés a 40 százalékot is túlhaladja, míg a borjúkivitel a múlt 1927. évben csaknem a felére esett vissza.

Mindössze három kategória akadt, amelynél csökkenés helyett némi emelkedés mutatkozik. Ezek a következők :

	1926. d a r a b	1927.	Emelkedés
Vágásra szánt ló	94,356	10,639	1,203
Malac, sovány sertés	768	1,543	775
Sertés 70 kg-ig	10,890	12,438	1,548

Malacból és sovány sertésből azért emelkedett a kivitelünk a múlt évben, mert a rendkívüli bizonytalan értékesítési és drága takarmányozási viszonyok között a gazdák igyekeztek sovány sertéseiktől megszabadulni.

Az élőállat csökkenésével szorosan párhuzamot tartott a múlt évben a levágott állapotbani húskivitelünk is, amely valamennyi tételében még feltűnőbb visszaesést mutat.

	1926. métermázsza	1927.	Csökkenés
Levágott borjú	16,300	7,993	8,307
Levágott marha	10,875	6,400	4,475
Levágott sertés	83,665	9,031	74,634
Háj, zsírszalonna	60,157	37,614	22,543
Disznózsír	102,814	45,052	57,762
Szalámi	8,575	7,082	1,493

Itt a visszaesés még sokkal feltűnőbb, mint az élőállatok kivitelénél. Levágott borjúból és marhából, továbbá hájból, szalonnából és olvasztott sertészsírból a múlt évben körül belül felére csökkent a kivitelünk. A levágott sertés-exportunk pedig — a németországi piac elmaradása folytán — csaknem egészen megszűnt. Szalámikivitelünk is visszaesett 15 százalékkal.¹

Ugyanilyen mértékben hanyatlott a fehérárú kivitele is. Míg 1925-ben 162,871 q zsírt és szalonnát exportáltunk, addig 1926-ban 117,958 q és 1927-ben 67,926 q-t.

A ferencvárosi sertés piacon az elmúlt esztendőben kb. 300%-kal exportáltak kevesebb feldolgozott sertésterméket, húst, zsírt, szalonnát, mint 1926-ban. 1926. évben összesen 34.242,952 pengő értékű árút exportáltak. 1927-ben összesen 12.908,487 pengő értékű árút.

Ha leszámítjuk azt, hogy Németországba 1926. évben 13.852,762 pengő értékű árút szállítottak, 1927. évben pedig semmit, még akkor is megdöbbenő a visszaesést jelző következő adatok:

Csehországba 1926. évben 15.498,882 pengő értékű szalonnát és zsírt szállítottunk, 1927. évben 8.675,589 pengő értékűt, a visszaesés tehát majdnem 100%.

¹ Georgikon 1928 ápr. 10. sz.

Ausztriába 3.151,992 pengő értékű árut szállítottunk 1926-ban, ezzel szemben 1927. évben csak 1.235.740 pengő értékűt, a visszaesés kb. 150 százalék.

E számok tökéletesen igazolják, hogy Csehország és Ausztria — annak ellenére, hogy egyáltalán nem mezőgazdasági államok — tökéletessé fejlesztették mezőgazdasági iparukat, tehát tönkretették az egykor virágzó magyar vágóipart, megteremtették a saját vágóiparukat, ami nemcsak azt jelenti, hogy a feldolgozásból eredő többlethaszon Ausztria zsebébe vándorol, hanem jelenti azt is, hogy az új ipari üzemek megfelelő munkáslétszámot is foglalkoztatnak. tehát új terrénúmot kerestek a munkanélküliség csökkentésére.

A vágóipar csökkenésével kapcsolatban természetesen a felhajtás is lényegesen csökkent, mert amíg 1926. évben a budapest-ferencvárosi sertéspiacra 614.000 darab sertés hajtott fel, addig 1927-ben csak 479.000 darab, tehát 135.000 darabbal kevesebb, mint 1926-ban.

Ha az 1927. évi átlagsúlyt és átlagárt vesszük alapul, a 110 kg. átlagsúly és 154 fillér átlagár beszorzásából 281 darabonkénti egységárat számítva kapjuk, ami a 135,000 darabra átszámítva 37.933,000 pengőt eredményez, amelynek a kincstár által felszámítandó állat- és állatforgalmi illetéke 1.629,405 pengő. Ha ennek az összegnek a felével a kincstár exportprémium vagy állatforgalmiadó visszatérítés címén a vágókat segítette volna, akkor a felhajtás nem csökkent volna 135.000 darabbal és ez a hiányzó 135.000 darab termék formájában külföldön talált volna elhelyezési lehetőséget és ez a 135,000 darab egymaga 37.935,000 pengővel javította volna külkereskedelmi mérlegünket.¹

Szomorú adatok ezek. Azonban nem nyugodhatunk bele ezekbe az állapotokba. Nekünk keresni kell azokat a módokat és eszközöket, amelyeken keresztül ezen a helyzeten segíteni kell és lehet. Így elsősorban a fővárosi vásári és vágódíjak nagysága és sokasága az, amely egyik oka

¹ Az Országos Sertés-kereskedelmi Egyesület 1927. évi jelentéséből.

versenyképtelenségünknek : A kamat és kezelési költségek bankkamatlábban felül 1 és $\frac{1}{4}$ százalék. Kezelési jutalék $\frac{1}{8}$ — $\frac{1}{4}$ százalék. Ezek mellett vannak azután : 1. beszédési díjak, amelyeket az eladó fizet, amely 4—5 ezrelék. 2. Felügyeleti díjak, amelyeket a tulajdonos az eladatlanul visszamaradt, vagy elhajtott állat után fizet. Ez darabonként és naponként a bruttó ár 1 ezreléke. 3. Bizományi díjak. A bruttó árakból 1%. 4. Hajtó, bélyegezési és vasúti kocsitólási díjak, kirakás 3 ezrelék, segédkezés 1 ezrelék, a vágóhídi kapuig való hajítás 1 ezrelék. Behajítás az istállóba 2 ezrelék. Borjú után kirakás 5 ezrelék, segédkezés 5 ezrelék ; bárány és sertés után többé-kevésbé ugyanaz. A vevő terhére van ezenkívül még elhajítás a közvágóhíd kapujáig 1 ezrelék. berakás a vasúti kocsiba belföldre darabonként 1 ezrelék, külföldre 2 ezrelék. A visszatartott állatok felügyelete 1 ezrelék. A többi apróbb állatoknál ugyanez több-kevesebb változtatással. A bélyegzési díjak közül az eladó terhére kétféle bélyegezés 0.15 ezrelék, a vevő terhére újra bélyegezés 0.05 ezreléktől 0.2 ezrelékig. Ezenkívül vannak még a vasúti kocsik tolatási díjai, amely minden kocsit után 5 pengőtől 7.50 pengőig terjed. De ez még nem elég, ezenkívül vannak a külön szolgáltatások díjai, marhakötél kölcsöndíja, rudazókötelek kölcsöndíja, a rudazókötelek őrzése 10—50 fillér.¹

Nem kísérem meg ezeknek a kiszámítását, mert valami borzasztó összegre jönne ki. De ezenkívül még vannak más díjak is. Mint például : bizományi díj, fővárosi működési díj, szállítási díj, szavatossági kockázati díj, tűzkárbiztosítási díj, amely pl. sertések után naponként és darabonként 600 papírkorona, vagyis közel 5 fillér, ami egy évre átszámítva egy sertés értékének közel 11%-át éri el, holott a magánbiztosító társaságoknál ez a díj legfeljebb 1.5%. Azonkívül van még a vásárdíj, járlatdíj, szűrődíj, hentesipartestületi járulék, forgalmiadó, fogyasztási adó, húsvásárdíj, számlabélyeg, próbamerleg- állami illeték, burkolási díj és lehetetlenebbnél-lehetetlenebb díjak, amelyeket valóban nem lehet kibírni.

¹ Hivatalos díjszabályzat a Budapesti Takaré- és Vásárpénztárnál.

Ezért került aggasztó válságba a mi szarvasmarha és sertés-értékesítésünk. Ezek a díjak a békebelihez viszonyítva sokkal magasabbak. Pl. hűtődíjak címén békében 700 papírkorona szedetett, ma 1,400 korona, tehát duplája. Békében a szalouna raktári díja 3 fillér volt négyzetméterenként, vagyis 435 papírkorona, ma 1,700 korona négyzetméterenként, tehát a békebelinek majdnem négyszerese. Még a fogyasztási adó után is kell fizetni forgalmi adót.

Egy másik nagy akadálya élőállat kivitelünknek az, hogy a környező államokban. Ausztriában és Csehországban magasak a vámtételek. Különösen Csehország emelte határozott céllal igen magasra sertésvánjait. Csehországban e mellett nagyon magasak a vasúti fuvardíjak is, ami különösen abból a szempontból káros, miután a Máv. a Nyugat és a Balkán árúcserejének a Máv. vonalaira terelése érdekében életbeléptette az úgynevezett tranzitó gyorsvonatokat, amelyekkel szomszédaink állatértékesítése a legnagyobb konkurensünk lett. A múlt évben összesen 6·57 millió q árút, ezenkívül 634 ezer darab állat forgalmát bonyolították le e vonatok. Óránként 50 kilométeres sebességgel száguldó tehervonatokat rendszeresítettünk, sőt még drága szemet is hozattunk hozzá külföldről, hogy tudjuk foglalkoztatni az államvasutat. S most mi az eredmény? A Máv. önköltségen szállítja a külföldi portékát akkora tarifamérsékléssel, amelyet a mi exportszállítmányainktól megvont. Így az a differencia, amely abból eredt, hogy a Balkán olcsóbban termel mint mi, s amelyet a múltban kiegyenlített a Romániából vagy Szerbiából való szállítás időtartama és költsége, most megszűnt. Ez az eredmény jelenti a nyugati piacokon a magyar agrárkivitel megkerülését, leversenyezését, árainak letérését. Ezért fitymál bennünket mindenki a gazdasági tárgyalásokon, mert helyzeti előnyünket magunk romboljuk le és adjuk föl.

Érdekeselek lesznek idevonatkozólag az alábbi szám-
adatok, amelyeket a hivatalos statisztika közöl:

Romániából nyugat felé ment a Máv. vonalain át
1927-ben 200,000 darab élő állat, még pedig 169,000 darab
Ausztria, 30,000 darab pedig Csehország piacára. Szerbia

állatkivitele a Máv. vonalain át 376,000 darabra rúgott. amiből Ausztriába 263,000, Csehországba 112.000 darab irányult. A Balkán állataiból a nyugati piacokra összesen 18,910 darab lovat, 67,205 darab marhát. 488,355 darab sertést szállított a Máv. Azonkívül rajtunk haladt keresztül friss húsból (a Máv. hűtőkocsijainak felhasználásával) 141.000 mázsa, tojásból 65,500, búzából 86,000, tengeriből 340.000. friss gyümölcsből 206,000, borból 153,000, lisztből 484.000 mázsa és így tovább. Csupa véres hatású verseny, ami külföldi piacainkra tódul a mi segítségünkkel és ott lever bennünket.

És hogy ennek a helyzetnek a visszásságát még megtetézzék, a külföldi szállítmányok javára 10 százalékkal olcsóbb tarifát léptettünk életbe annál. amit a magyar árútól ugyanarra a vonalra kérünk! Ha hozzá vesszük, hogy az állatszállítás ma 34 százalékkal drágább a békével szemben, akkor új adatot nyerünk arra. miért nem vagyunk mi a külföldön versenyképesek? A vasútnak ez a drágulása a külföldi viszonylatokban súlyos helyzetbe hoz bennünket. amit a következő néhány adat illusztrál: Egy métermázsa gabona szállítása Békéscsabáról Bécsbe 3·62 pengőt igényel, míg Triesztból Bécsbe csak 2·62 pengőt. Budapestről Prágába csak a vasúti szállítás költsége 3·12 P, míg a távolabbi Hamburgból Prágába csak 2·7 pengő. A fejezmegyei búza 4·34 pengőért jut el Innsbruckig, míg Triesztból Innsbruckig az amerikai liszt csak 2·16 pengőt fizet. Értékesítésünk egyik fontos piaca München, ahová Budapestről 4·10 pengőt kell fizetni, Hamburgból Münchenig ellenben csak 3·16 pengő mázsánként a szállítás költsége.

Az egész világon hatalmas értékesítési tényezővé nőtte ki magát az utolsó esztendőben a tarifa. Minél messzebb tudunk elszállítani ugyanazzal a költséggel valamely árút, annál nagyobb valószínűséggel tudunk értékesíteni. Ennek az eszköze lehet a Máv. Vasútvonalainkkal azonban ma túlságosan is kiszolgáljuk a külföld érdekét. Belementünk a genfi egyezménybe s a helyett, hogy azt módosítottuk volna a magyar érdekek szerint, ahhoz alkalmaztuk a vasút tevékenységét. Tavaly azzal kecsegtettek bennünket a Nyu-

gaton, hogy a gyorsstehervonatok és az olcsó tranzitó tarifák ellenében romlandó áruink piacát Nyugat felé kiszélesíthetjük. Ezzel feladtuk azt a fontos álláspontot, hogy a Máv. kiröpítő forgalmi ereje elsősorban a mi termelésünket s ne a Balkán és a Nyugat árúcserejét szolgálja. Juttattak ugyan nekünk látszólagos előnyöket Nyugat felé, ámde ezek korlátozva vannak, mert az úgynevezett «zárt vonatok» rendszeréhez vannak kötve. S gyakran tapasztalhattuk tavaly azt is, hogy gyümölcs- és főzelékszállítmányaink minden megegyezés ellenére is elakadoztak, főleg a cseh-német viszonylatban, úgy, hogy a drezdai és prágai piacok továbbra sem voltak kihasználhatók a mi javunkra. Ellenben ez a megegyezés a Balkán felé való forgalomban lehetővé tette a német, cseh és osztrák árúk gyors leszállítását, még pedig nagyrészt kompenzációs alapon, mert a Balkán az iparcikkekért mezőgazdasági cikkékkkel fizetett.¹

Ezekhez járulnak még a horribilis magas költségek, amelyekről már jórészen megemlékeztünk, mint pl. 2 %-os állatforgalmi adó, amelyet kivitel esetén is meg kell fizetni. Pl. egy ölt állapotban németországi kivitelre szánt tétel birkának, amelynek vételára ab Szegedvidéki gazdaság, élőállapotban 8,000 pengő, az áttételből a Németországi eladásig bezárólag felmerülő összes költségei kerekén 6,400 pengőre, vagyis a vételár 80 %-ára rúgnak, amibe a vágási veszteség még nincsen belekalkulálva. A költségek itt a kivitt ölt súly kilójára átszámítva mintegy 1 P 20 fillért, fél sertéseknél 1 P 04 fillért, a Prágába kivitt nyers szalonna kilója után pedig mintegy 64 fillért tesznek ki.

Ausztria és Csehország — helyes iparpártolási politikát követve — inkább élőállatokat enged be s azokat a saját húsipara által dolgoztatja fel. Ezt néhány adat világosan igazolja, Csupán Budapestről kiment 1926-ban Csehországba 39,000 q szalonna és 46,000 q zsír. 1927-ben már csak 554. illetve 32,000 q, de ez már az egész országból! Ausztriába kiment 1926-ban ugyancsak csupán Budapestről: 11,000 q zsír, 1927-ben az egész országból már csak 9,000 q zsír.

¹ Serényi: *Pesti Napló*, 1928 április hó 20.

Németországba, mely hosszú idő óta még öltött állatokat sem enged mitőlünk bevinni, 1926-ban csupán a Budapest-ferencvárosi vágóhídról kivittünk 71,000 q félsertést, 9,500 q szalonnát és 1,400 q zsírt. A múlt évben az egész országból már csak 2,100 q félsertés ment ki oda, ellenben szalonna- és zsírkivitelünk az előző évi csupán budapesti kivitellel szemben némi emelkedést mutat.

A legutóbb bekövetkezett osztrák vámemelés (50—700%) közvetve ismét a mezőgazdaságot sújtja. Mert hogy a mai magas osztrák vámok mellett is versenyképes tudjon maradni a mezőgazdaság, olcsóbban, az úgynevezett exportparitáson kell eladni terményeit, ami természetesen nemcsak az exportárúnál, hanem a belforgalomban is érezteti árcsökkenő hatását.

A fentebb említett ausztriai és főképpen csehországi iparpártolás okozza azt is, hogy szalámigváraink egy része becsukta a boltot és osztrák, illetőleg cseh területre költözött, ahol jól prosperálhatnak a nagy vámvédelem mellett.

Csehország ez irányban igen dolgozik. Sertéshízlaló telepe kevés, sertéstenyésztete számot sem tevő. Új vámpolitikája ezt mind megteremteni hivatott. Tervszerűsége megérdemli az elismerést.

Itt közlöm tételeit :

50—80	kg sertések	vámja	1926 VI. 30-ig	36 K
«	«	«	« 1927 VI. 30-ig	48 «
«	«	«	« 1928 VI. 30-ig	60 «
«	«	«	« 1929 VI. 30-ig	72 «
80—120	«	«	« 1926 VI. 30-ig	36 «
«	«	«	« 1926 VI. 30-a után	84 «
120 kilón felüli sert.	vámja	1926 VI. 30-ig	66 «	
«	«	«	« 1926 VI. 30-a után	110 «

Tehát a tenyészetet lépcsőzetesen támogatják évről-évre emelkedő vámmal. A régi 36 cseh korona vám 1928. VIII. 1-től már 72 cseh korona.¹

Ezekhez a bajokhoz járul még az a körülmény, hogy úgy Budapesten, mint Bécsben igen nagy mértékben csökkent a húsfogyasztás. A fogyasztók Bécsben is elszegényedtek

¹ *Pesti Hírlap*, 1928 május 6.

és csak a silányabb minőségű marhát keresik, így a híres magyar hízott ökör nem tud vevőt találni.

A zsír értékesítésének igen nagy akadálya, hogy márkázatlan állapotban és garánciatlan minőségben kerül a külföldi piacokra. Kezeink között van két berlini nagy zsírkereskedőnek a levele, akik évtizedek óta foglalkoznak magyar zsír forgalombahozatalával, s akik a magyar zsír ellen a következő kifogásokat tették: 1. túl lágy, 2. nem fehér, hanem sárgás, 3. sokszor idegen testeket tartalmaz, tehát nem tiszta, 4. nem egyenlő minőségű, sokszor 2—3 féle minőség is van keverve, 5. a magyar cégek fuvarlevélmásolat ellenében kérik a pénzt. Általában abban foglalható össze az értékesítés nehézsége, hogy nincs magyar típus-zsír, amely előre nagyobb mennyiségben garánciálható volna. Ezzel szemben a magyar zsír budapesti jegyzése sokkal magasabb, mint a legprimább zsír berlini jegyzése. A csomagolás ellen is vannak kifogások. További ok még az, hogy a német sertésállomány erősen szaporodik, továbbá, hogy a vajfogyasztás óriási mértékben terjed Németországban. Ha a magyar zsír márkázottan, garánciáltan, egyöntetű minőségben volna kapható, újra lehetne a német piacokon értékesíteni, ami igen kívánatos is volna.

Legújabbán az Országos Mezőgazdasági Kamara foglalkozik a magyar zsír márkázásának a bevezetésével, ez irányban nagyobb szabású megbeszéléseket kíván folytatni a szakemberekkel.

Mint említettük, Németország óriási mennyiségben fogyaszt vajat és sajtot is, amelyben Magyarország nagyobb mértékben vehetne részt. Németország a folyó év első negyedében 301,690 mázsa vajat importált a múlt évi 234,187 mázsával szemben, vagyis az emelkedés 65 ezer métermázsa. Ebben az óriási mennyiségben: Dánia 101,814 q, Hollandia 63,509 q, Lettország 26,882 q, Oroszország 25,896 q. Svédország 19,723 q, Esztország 18,663 q, Finnország 12,790 q-val vett részt, de résztvettek a vajszállításban Ausztrália, Csehszlovákia, a Memelvidék, Litvánia, Franciaország és Belgium is. Ezzel szemben Magyarország mindössze 576 mázsával szerepel a bevitelben.

Kemény sajtot 115,954 mázsát importált Németország 20.4 millió márka értékben. Ebben első helyen Hollandia 76,589, Svájc 11.159 métermázsával vezet, míg Magyarország abban egyáltalán nem vett részt. Puhasajtból nem sokat importáltak a németek és abban Magyarország 851 mázsával vett részt.

A magyar mezőgazdaság másik hatalmas nagy export-cikke a gabona illetőleg a liszt. Idevonatkozólag a legkiválóbb magyar malmok véleményét szereztük be, amelyek megvilágítják a helyzetet.

A gabona- és liszt-export visszaesésének — szerintük — legfőképpen az amerikai verseny, részben pedig a lisztfogyasztás csökkenése az oka, mely egész Európában, de főleg Ausztriában és Csehországban tapasztalható. A magyar lisztnek Csehország volt mindig a legjobb piaca, oda irányuló exportunk azonban alaposan megcsappant, ami két okra vezethető vissza, még pedig a magas védvámokra és arra a körülményre, hogy az ottani lakosság a drágább liszt helyett inkább húst és burgonyát fogyaszt. Ugyancsak fontos piacunk Ausztria, hol a kenyérfogyasztás szintén erősen megcsappant. A magyar malmok meglehetősen nagy mennyiségű lisztet exportáltak ugyan Ausztriába, de nagyrészt eladatlanul, még pedig azért, mert ott a vámemelés kérdése állandóan napirenden volt és igyekezetük odairányult, hogy a vámemelés bekövetkezte előtt minél nagyobb mennyiséget szállíthassanak ki. Az ottani malmok vásároltak ugyan jó minőségű magyar búzát, de importszükségletüket főleg amerikai búzában fedezték, minthogy ahhoz az olcsó vízfúvar következtében jutányosabban jutottak hozzá.

A Németországba irányuló export az ottani magas vámok miatt említésre alig méltó. Olaszország felé sem tudtuk felvenni a versenyt Amerikával; Lengyelországban búzára és lisztre behozatali tilalom állt fenn (az utóbbi cikkekre még ma is) és így csak jelentéktelen exportunk volt búzából.

Búzakivitelünk 1927-ben — 1926. évvel szemben — csak Csehországba és Lengyelországba emelkedett körülbelül 444,000 q-val, míg Ausztriába, Olaszországba, Német-

országba, Svájcba 1.560,000 q-val csökkent. Liszt kivitelünk — Ausztriát kivéve — az összes országokba csökkent.

Miután Ausztriával és Csehországgal kereskedelmi szerződésünk van, a vám szempontjából nem igen számíthatunk könnyítésre, ellenben a vasúti tarifának az export-viszonylatban történendő deklaszifikálásával és esetleges állami támogatásával lehetne a liszt-exporton némileg segíteni. A magyar lisztet kitűnő minősége folytán szívesen vásárolná a külföld, azonban a magas vasúti tarifa annyira megdrágítja, hogy inkább amerikai lisztben fedezi szükségletét. A liszt-tarifának a leszállítása az ország elsőrangú érdeke, mert nagyobb exportnál a malmokat jobban lehetne foglalkoztatni, a munkanélküliség a malomiparban megszűnnék, ezáltal a belső fogyasztás emelkednék és a külkereskedelmi mérlegünk megjavulna. Tehát itt is a vasúti tarifa leszállítása és a szomszéd államok vámjainak csökkenése segítene a helyzeten, ami azonban, sajnos, a legnagyobb konkurencssal. Amerikával szemben hatástalan.

A helyzetet a jövőre nézve súlyosbítja még az osztrákoknak az a terve, hogy magas vámokat akarnak keresztülerőszakolni termelésük fejlesztése érdekében, mely ha sikerül, Ausztria, mint liszt piac, teljesen elvész a magyar liszt számára.

Ausztriában, mint Csehországban, az amerikai liszten kívül a román és szerb malmok versenye is érezhető. Ezek a malmok ugyanis kiviteli prémiumot élveznek azáltal, hogy a búza után kiviteli illetéket fizetnek ugyan, de a liszt teljesen vámmentesen exportálható.

Angliában, ahova ezelőtt nagy liszt kivitelünk volt, az üzlet a fuvarviszonyok drágulása folytán teljesen visszafejlődött. Ugyanez a helyzet Délnémetországban, ahová az amerikai liszt New-Yorkból olcsóbb fuvar mellett jut el, mint a magyar liszt Regensburgig. A magas fuvardíjtelek az okai annak is, hogy Görögországból is kimaradtunk.

Kezeim között van egy pár nagy német export lisztkereskedelmi cégnek a véleménye a magyar liszt elhelyezési nehézségéről, amelyet szerintük három főokra lehet visszavezetni. 1. A háború utáni időben bevezetett 8 órai munkaidő

alapján a német pékek éjjeli munkát nem végezvén, csak olyan lisztet használhatnak, amely könnyen kel, vagyis nem olyan sikértartalmú, mint a magyar liszt. Így a legnagyobb fogyasztási cikk a lisztben egy kevert liszt típus, amelyben jelenleg magyar liszt nincs. Újabban foglalkoznak a keverés új módjával, amelybe a magyar liszt is belekerülne.

2. Az utóbbi időben a németek megállapítása szerint lisztünk minősége határozottan visszaesett. Hogy ennek mi az oka, nem tudják, de tényleg hátrány a mi lisztexportunkra.

3. Az új, 11·50 márkás német vámteher erősen drágítja lisztjeinket. A német cégek idevonatkozólag azt ajánlják, hogy valami prémiumot kellene az exportra bevezetni, esetleg beviteli jegy formájában, amint ezt több konkurrens állam teszi. 4. Ezekhez a körülményekhez járul még a magyar liszt drágasága, amely más drága lisztek mellett, melyek átlagban 45 márkát tesznek ki métermázsánként. 0 és 0g minőségben 49·50 márká.

Mindezekből láthatjuk, hogy igen nagy válság előtt áll gabonatermelésünk és malomiparunk is és csak a legnagyobb gondosság, odaadás és a kormány támogatása segíthet ezeken az állapotokon, amelyekbe a legnagyobb eréllyel kell sürgősen beleavatkoznunk.

Ezzel kapcsolatban kell megemlítenünk, mint érdekes jelenséget, az apró magvak exportját és importját, amelynél ugyanarra a jelenségre bukkanunk, amelyről már fentebb volt szó. Miért kell nekünk bizonyos magvakat igen nagy mennyiségben behoznunk, mikor ugyanazokból jelentős exportunk van? Csak nem az talán ennek az oka, hogy nem tudunk számot vetni a belső fogyasztási szükséglettel és elszámítjuk magunkat? Napraforgómagból pl. az elmúlt évben közel 175,000 q volt a kivitel és mégis be kellett hoznunk több mint 7,000 mázsát. Repcemagot kivittünk 41·5 ezer q-t és behoztunk több mint 16,000 q-t. Lucernamagból a kivitelünk 13,500 q volt és mégis behoztunk 6,500 q-t. Bükkönyből majdnem 19,000 q volt a kivitelünk és mégis behoztunk több mint 10,000 q bükkönnyt. Miért kellett több mint 1,000 q here-, meg muhar-magot kivinnünk, amikor abból a behozatalunk felülmulja az 5,000 q-t? Vagy szük-

séges volt 3,000 q lenmagot kivinnünk azért, hogy visszahozzunk több mint 25.000 q lenmagot? Más heremagvakból majdnem 34,000 q volt a kivitelünk s a behozatalunk 16,000 q-nál több.

Fel kellene állítanunk egy magkataszttert, hogy tudnánk, mennyi a magyar belső szükséglet és azon felüli mennyiséget kellene csak kivinni. Igaz, hogy a behozott és a kivitt mennyiség között jelentős mennyiségek szerepelnek kikészítés címen, de ez még nem fedi az összes behozott mennyiséget.

Meg kell állapítanunk, hogy a magyar takarmánymagvaknak külföldön, különösen az északi államokban igen nagy a kelendősége. Az elmúlt évben kint jártam Dániában és Svédországban, ahol több helyen láttam magyar lucernamagról vetett táblákat, amelyeket szerfelett dícsértek az ottaniak. E tekintetben igen jó hírnevünk van.

A magyar mezőgazdaságnak és főleg kereskedelmi mérlegünknek az utóbbi években igen jelentős tétele volt baromfi-, toll- és tojás-exportunk. Baromfi-kivitelünk (leölt és élő) az elmúlt 1927. évben 165,221 q-t, vagyis 10.423.460 darabot tesz ki 42·5 millió pengő értékben. Tojáskivitelünk pedig 142,425 q volt 24 millió pengő értékben. 26,000 q-val kevesebb, mint 1926-ban, vagyis 6 millió pengős csökkenés állott be 1927-ről 1926-ra. Tollkivitelünk emelkedett 1927-ben és több mint 20 millió pengőt tett ki szemben az 1926. évi 16·7 millió pengővel. Ezekből láthatjuk, hogy baromfi- és baromfitermék kivitelünk majdnem 11%-át teszi ki összes kivitelünknek; pengő értékben kifejezve több mint 87 millió pengőt.

Sajnos azonban, itt is ugyanazok a bajok tapasztalhatók, mint más exporteinkéinknél amelyeken segítenünk kell. Elsősorban a tojásmárkázás hiánya, a nagy orosz és dán verseny a legfőbb akadályok. Ez irányban a kormány maga is gondolkozik már a teendők felett s így remélhetőleg mihamarabb javulás fog bekövetkezni. Tojásban Németország volna a legjobb piacunk, de sajnos, csak jelentéktelen tétellel szerepelünk Németország tojásbevitelében, hiszen Németországnak 7·6 milliárd darabra becsülhető tojásfogyasztásából 1927-ben 7·2 milliárd darab jött külföldről, amelyben

Magyarország jelentéktelen mennyiséggel szerepel. A folyó év I. negyedében Németország 619.616,000 darab tojást importált 71·5 millió márka értékben, amelyből maga Hollandia 138·2 millió darabbal szerepel, míg Magyarország 37·4 millió darabbal vett részt'e bevitelben. A német tojáskereskedőktől beszerzett vélemények a magyar tojásról elég jó képet adnak. Az importkereskedők a tojást származási helye szerint maguk osztályozzák, a bácskait, bonyhádít, pestkörnyékit és kaposvárit elsőrendű minőségűnek tartják, amely olesó és mégis tartalmas. A tisztaságra vannak még panaszok. Sajnos, a magyar tojásexport 1927-ben mintegy 7 millióval esett vissza, míg a folyó év első negyedében közel 27 milliós visszaesés tapasztalható. Hogy miként tudunk itt a helyzeten segíteni, azt egyelőre nehéz megmondani.

Meg kell itt emlékeznünk egy nagyon fontos mezőgazdasági cikkről, a borról, amelynek értékesítése az utóbbi időben jóformán alig számbavehető, hiszen a folyó 1928. évre is mindössze 20,000 pengő van felvéve a borértékesítés előmozdítására, amely összeg a külföldi borházak fejlesztésére szolgál. 1927-ben 61,987 q bor ment ki külföldre 5 millió pengő értékben, ami némi emelkedést mutat az 1925. és 1926. évihez. Tekintetbe kell vennünk azt, hogy nálunk a szőlőtermelés milyen óriási jelentőségű a munkaerők foglalkoztatása szempontjából, hiszen a 380,000 kat. hold évi megmunkálása holdanként 15 munkanapot véve fel, 50 millió munkanapszámot jelent, amely olyan óriási, hogy az egész magyarországi ipari termelés meg sem tudja közelíteni. És ha látjuk azt az állapotot, amelyben a magyar szőlőtermelés és borgazdálkodás és borértékesítés ma is szenved és látjuk azt az óriási támogatást, amelyet a magyar ipar élvez a vámtarifa révén és a magyar kormány részéről, akkor nem tudjuk megérteni azt a helyzetét, amely az ipari termelés és a szőlőtermelés között van. Az egész magyar ipar nem foglalkoztat annyi munkást, mint maga a szőlőgazdaság és az egész magyar szőlőtermelés nem élvez annyi kedvezményt a vámtarifában és általában a kormány részéről, mint a 400 munkást foglalkoztató petróleum- és olajipar.

Éveken keresztül döngeti a szőlősgazda társadalom az itteni kérdésekkel a kormány ajtaját a nélkül, hogy intézkedés történt volna.

VI.

Azok a bajok és nehézségek, amelyeket a fentiekben elmondottunk, teszik válságossá a mai mezőgazdaság helyzetét. Tudjuk azt jól, hogy ezek a bajok és nehézségek máról-holnapra nem szüntethetők meg, elsősorban azért, mert igen nagy mértékben rajtunk kívül eső tényezők közrehatásának eredményei, másrészt pedig azért, mert nagy anyagi áldozatot, utánjárást, az érdekek csoportosítását és sok időt, fáradságot és költséget igénylő munkába kerülne.

Nem akarunk itt azokról a nehézségekről beszélni, amelyeket a körülöttünk levő államok önellátási terveinek megvalósítása s ennek folytán majdnem tiltó vámmá emelkedett magas vámok gördítenek a mi mezőgazdasági terményeink értékesítése elé. Ezekről más alkalommal¹ már megemlékeztem. Itt egy pár gondolatot kívánunk felvetni arra vonatkozólag, hogy mi módon lehetne a mai helyzeten valamenynyire is segíteni.

Először is meg kell állapítanunk, hogy a teendő kettős irányú: 1. belső, 2. külső. Belső, amely rajtunk álló tényezők munkájától függ; külső, amelyre nincsen közvetlen befolyásunk, amely csak hosszú munkával, diplomáciai ügyeskedéssel és főleg gazdasági diplomáciai fogásokkal érvényesülhet javunkra. A belső munka is azonban két irányú:

1. Először foglalkoznunk kell azokkal a megoldásra váró kérdésekkel, amelyek a mostani helyzetet vannak hivatva sürgősen megoldani, vagyis olyan intézkedéseket kell tennünk, amelyek már a folyó esztendőben is nagy mértékben segítik a gazdaközöniséget a jobb értékesítés terén.

Itt sok olyan probléma van, amelyről a Magyar Gazdák Szemléje említett számában már megemlékeztem s éppen azért csak egész röviden mutatok rá egy pár kérdésre. Ilyen első sorban a vasúti tarifa kérdése. Már a fentiekben említet-

¹ *Magyar Gazdák Szemléje*. 1927 október—novemberi száma.

tük volt ennek az értékesítésre kiható súlyosságát. De itt is meg kell említenünk, hogy mezőgazdasági exportunk versenyképtelenségének jelenleg egyik igen lényeges oka a magas vasúti tarifa. Elismerjük, hogy sokszor a Máv. önköltségi áron szállít, de ha ez így van, akkor azt kell megállapítanunk, hogy az önköltségi ár drága. Tessék csökkenteni a rezsit, mert a mezőgazdaság nem bírja el annak a rengeteg nyugdíjasnak a terhét, amelyet ma a Máv-nak viselnie kell. Tehát vagy vállaljon az állam ez összegből magára valamit, vagy pedig a mezőgazdasági termények szállításának adjon kedvezményeket.

Egy ilyen kedvezményadási lehetőség volna a refakciák rendszere. Ez régen megvolt, az utóbbi évek alatt azonban nem alkalmazták. Most éppen kamaránk kezdeményezésére országos mozgalom van alakulóban a mezőgazdasági termény-exportkereskedők összekapcsolásával, melynek egyik célja éppen az, hogy ez a szerv garantál bizonyos mennyiségű vagónárút, amelyen felül szállítás esetén az egész mennyiség után fuvarvisszatérítésben részesül. Arra kell törekedni, hogy legalább is azokat a kedvezményeket megkaphassák a mezőgazdasági termények, amelyet tranzitó forgalom esetén a jugoszláv, szerb és román áruk élveznek.

Egy másik nagy teher, az előbb már elmondottakon kívül, a külföldre menő áruknál a forgalmi adó, amely feltétlenül visszatérítendő volna export esetén.

A legnagyobb és legfontosabb azonban a termelési költségek csökkentése. Ez azonban csak úgy érhető el, ha csökkennek a mezőgazdaság terhei is. Ez pedig csak akkor csökkenthet, ha a gazdaközönségnek a megélhetéséhez és a mezőgazdaság viteléhez szükséges cikkek lesznek olcsóbbak, ami csak akkor következhetik be, ha a vámtarifa olyan értelemben módosítatik, hogy a mezőgazdaság nem lesz kénytelen az üzemvitelhez szükséges cikkekért oly nagy árakat fizetni, mint amilyeneket ma a vámvédelem hatása alatt fizetni kénytelen. Éppen ezért elengedhetetlen feltétel a vámtarifa módosítása, amely már a közel jövő legfontosabb feladatai közé soroztatott. A fentiekből kifolyólag is lehetetlennek kell tartanunk, hogy a mezőgazdaság olyan életképtelen iparágakért

legyen kénytelen óriási vámokat és terheket viselni, amelyeknek itt benn sem közgazdasági, se szociális, se a munkáskérdés szempontjából jelentősége nincs (petróleum és olajipar, autóipar, stb.) és feltétlen vámemelést kell keresztülvinni a mezőgazdasági termelésnek konkurrenciát csináló cikkekénél, amelyek ma vámmentesek.

A kereskedelemügyi miniszter is megállapítja a parlamentben április 25-én mondott beszédében, hogy «ha van hiba az autonóm vámtarifában, akkor azt korrigálni kell». Majd tovább: «Bennünk megvan a készség a kereskedelmi szerződések revíziójára, de az lehetetlen, hogy mindig mi tegyünk engedményt és ma már ott tartunk, hogy arra kell gondolni, hogy hosszabb megfontolás után kénytelenek leszünk harciasabb álláspontot elfoglalni. A megkötött kereskedelmi szerződések nem hozták meg az export-oldalon a várt eredményeket, az import-oldalon pedig egész özöne zúdult ránk az áruknak».

Egy más alkalommal megállapította a kereskedelemügyi miniszter, hogy az ipari vámvédelem Magyarországon mérsékelt keretek között mozog és vámmérséklésről csak olyan téren lehet szó, ahol a mezőgazdasági termelés intenzivitása vagy olcsóbbá tétele függ ettől. (Erre van szüksége a magyar mezőgazdaságnak!)

A miniszterelnök emlékezetes debreceni beszédében a következőket mondja: «Mi a kereskedelmi tárgyalások során igyekeztünk és igyekezni fogunk érdekeinket megvédeni, de ha a tárgyalások befejezésekor azt látjuk, hogy egyik-másik téren hiába kínáltunk ipari cikkeink vámvédelméből bizonyos engedményt, csak azért, hogy exportunk mezőgazdasági téren lehetővé váljék s a külföldi vámvédelem ezekkel a cikkekkel szemben továbbra is fokozott mértékben áll fenn, nem marad más hátra, mint hogy az autonóm vámtarifát, legalább annak egyes fontosabb tételeit, amelyek életbevágóak, a mezőgazdaság rentabilitása szempontjából, revízió alá vegyük.»

Valószínűnek kell tartanunk, hogy az új magyar vámtarifa alapvető elgondolása az volt, hogy a belföldi termelést fejlessze. Erre most, miután túlnyomó részben agrár

állammá lettünk, mint önálló csonka ország, igen nagy szükségünk van, minthogy kiviteli cikkeink legnagyobb része agrár termékeinkből telik ki. Jelenleg azonban, amint fentebb kimutattuk, ebből a vámtarifából a mezőgazdaságnak kevés haszna van, míg ennek segítségével a gyáripár nagyot fejlődött.

Ugyancsak ebbe a kategóriába tartozik egy Exportfejlesztési Intézet felállítása, amelyről az utóbbi időben kormánykörökben is sok szó esik. Úgy látszik, a kormány is rájött arra, hogy egy piackutató intézetre szükség van, amint azt minden külföldi állam belátta és csinálja is. Miután első sorban a mezőgazdasági termények elhelyezéséről van szó, ezt a problémát első sorban a mezőgazdasági értékesítés érdekében kell megoldani. Ez pedig másként nem történhetik meg, mint úgy, hogy egy mezőgazdasági szerv, amelynek külföldön már is vannak értékes ilyen irányú összeköttetései, megkapja az államtól azokat az anyagi feltételeket, amelyeknek birtokában ezt a munkát elvégezheti. Ez a szerv nem lehet más, mint az Országos Mezőgazdasági Kamara, amely ezt a munkát, az állam legkevesebb megterhelésével, legkevesebb költséggel meg tudná oldani. Nem szükséges tehát hatalmas apparátussal felépített nagy intézet, amely első sorban a bankok és az ő érdekkörükbe tartozó ipari vállalatok érdekeit szolgálná, amint ez egyik ilyen irányú tervzetben benne foglaltatik, hanem e kérdés megoldását feltétlen mezőgazdasági vonatkozású intézetre kell bízni, az Országos Mezőgazdasági Kamarára, amely ezt a munkát aránylag kevés költséggel, önzetlenül, tárgyilagosan, üzleti saját szempontok kikapcsolásával meg tudja oldani.¹

Ez utóbbi kérdések elintézése esetén még nem fog azonnal eredmény mutatkozni, mert ezek hosszabb munkát igényelnek, de okvetlen meg kell kezdeni a munkát inkább ma, mint holnap, hogy ez a nagy gazdasági válság mielőbb megszüntethető, vagy legalábbis mérsékelhető legyen.

2. Ami már most a külső kérdések megoldását illeti.

¹ Lásd e kérdésre vonatkozólag a *Georgikon* 1928. IV. 25. számában megjelent nyilatkozatokat.

megállapítható, hogy ez sokkal nehezebb, mert igen sokszor rajtunk kívül eső okok állják ennek útját. Itt legfontosabb teendő volna felmondani azokat a kereskedelmi szerződéseket, amelyek mellett jelenleg külkereskedelmi forgalmunk az illető állammal deficités végeredményt mutat. Vagyis revízió alá kell venni ezeket a szerződéseket a mai megváltozott viszonyoknak megfelelőleg. Itt első sorban azokkal az államokkal kell a tárgyalásokat megindítanunk, amelyekhez érzelmi szálak is fűznek bennünket, részben a háború előtti, részben a háború alatti, részben pedig a háború utáni időkből. Ilyenek Németország, Olaszország, az északi-államok, Lengyelország, stb. Ez legyen az első pont. A második szempont a legprecízebb pontossággal a meglevő adatokból kiszámítani Magyarországnak a hozzánk importáló államokkal való egymásra utaltságát, gazdasági összefüggését. Itt nem tudok szabadulni attól a gondolattól, amelyet már igen sokszor kifejezésre juttattam szóban és írásban, hogy a hozzánk legnagyobb mennyiségben exportáló Csehország legalább is olyan mértékben van reánk utalva, mint mi ő reá. Tehát ezeket a szempontokat a tárgyalásoknál figyelembe kell vennünk.

Csodálatosak vagyunk mi magyarok. Mint ahogy a békeszerződést egyetlen egy állam sem tartja meg, csak Magyarország, a külkereskedelmi szerződéseknél is az egyetlen állam talán Európában Magyarország, amely ki hagyja magát aknázni és használni a többi államtól, anélkül, hogy bármilyen kis mértékben is hasznát tudná venni ezeknek. Én úgy képelem e tárgyalásokat, hogy amikor pl. Csehország, Németország, vagy Franciaország, vagy akár Olaszország is, erőltet bizonyos cikkeket, amelyekre ők nagy súlyt helyeznek, nekünk feltételként kell odaállítani, hogy csak az esetben vagyunk hajlandók az ő általuk forszírozott cikkeket a kívánt mennyiségben beengedni, ha ugyanolyan mennyiségű árut hajlandó tőlünk átvenni. Ezt másképpen nem lehet és nem szabad csinálni. Amikor mi a takarékoság szem előtt tartásával, a fényűzési és felesleges cikkek behozatalának a korlátozásával ezt az elvet állítjuk fel a magunk számára, akkor nem szabad figyelmen

kívül hagynunk, hogy tulajdonképpen állami életünk gazdasági alapjainak a megszilárdítását tűzzük magunk elé. Vagyis folytassunk egyszerűen cserekereskedelmet: Franciaország be akar hozni 50 millió értékű selymet és illatszereket, tessék neki átvenni 50 millió értékű állatot, vagy más mezőgazdasági terményt.

Sőt, ahogy a fentiekből megállapítható, nekünk bizonyos fegyverek is állanak a kezünkben e kérdéssel kapcsolatban. Mert pl. mi fát nemcsak Csehországtól, hanem Jugoszláviától, Lengyelországtól és Romániától is kaphatunk. Ügyszintén textilárúkat Németországtól, Olaszországtól, Svájetól, stb. Ha tehát az egyik állammal nem tudunk ilyen alapon megállapodni, akkor a másikhöz kell mennünk és annál fellépni ezzel az igényünkkel. Ma a bennünket környező, különösen nyugatról környező államok, mind óriási erőfeszítéseket tesznek ipartermékeik elhelyezése érdekében. Bármennyire erőlködnek is, nem lesznek képesek saját termelésükkel ellátni lakosságuk élelmezését, tehát mezőgazdasági bevitelre feltétlen rászorulnak. Ennek következtében és ennek tudatában tehát olyan szempontokat kell nekünk előtérbe állítani, amely szempontok a mi állásfoglalásunkat erőssé, helyzetünket biztatóbbá teszik. A középeurópai államok külkereskedelmi statisztikája bizonyítja, hogy Ausztriáról nem is beszélve, Németország, Csehszlovákia, Svájc, Lengyelország és Olaszország jelentékeny mennyiségű agrárcikket importálnak és ebben az importban a magyar mezőgazdasági kivitel csak egészen kis arányban részesedik. A magyar mezőgazdasági termelés feleslegei számára, pontosan: gabonafélékre, hüvelyesekre, olajosmagvakra, gyapjúra, tollra, disznósírra, szalonnára, vajra, baromfira, tojásra, zöldségre, gyümölcsre van piac. Ezeknek a piacoknak hozzáférhetősége és meghódítása azon fordul, hogy a magyar cikk minőség és ár tekintetében versenyképes-e az ott megjelenő és más országokból származó árukkal, vagy sem.

A feladat tehát a következő: Tisztába jönni azzal, hogy ezeken a piacokon milyen minőségű árúkat keresnek és ehhez hozzáigazítani a termelést. Állandóan szemmel tartani a piacot, hogy hol van elhelyezési lehetőség. Pontosán informá-

lódni arról, mit tesznek a konkurrensok és a piaci pozíció megtartása érdekében szükséges intézkedéseket ennek megfelelően keresztülvinni. A termelés önköltségét a minimumra szorítani. Mindezeknek a kérdéseknek megoldása egyrészt a hírszolgálat, másrészt az üzemtan feladata.¹ Az állam is csak úgy segíthet, hogy az adóterhek lefaragásával apasztja a termelési költséget.

Külkereskedelmi mérlegünk deficitjét csakis ilyen alapon, a fenti szempontok figyelembe vételével, lehet lassan, de biztosan eltüntetni.

Más szempontokat is figyelembe kell még vennünk. Ezek között nem utolsó helyen áll az a körülmény, hogy vannak olyan országok, amelyekbe mi egyáltalában nem tudunk kivinni, de amelyből mégis jelentékeny behozatalunk van. Ilyen pl. Spanyolország, amelyből jelentős narancs- és hal-konzervmennyiséget hozunk be, ellenben a kivitelünkben egyáltalában nem szerepel. Ezekkel szemben olyan szerződést kellene kötnünk, amely szinte lehetetlenné teszi számunkra a behozatalt.

Nem mulaszthatjuk el, hogy itt az utódállamokkal, elsősorban Csehországgal, Romániával és Jugoszláviával szemben felhozott érvekre rámutassunk. Azt szokták mondani, hogy azért kell ezekkel az államokkal gazdasági barátságot tartani még kárunkra is, hogy az általuk megszállt terület magyarsága jobban tudjon értékesíteni, szóval bennünk ne ellenséget lásson. Nekünk itt éppen ellenkező az álláspontunk. Az t. i., hogy sokkal célszerűbb politika volna ezekkel is a legjobb esetben egy értékcseré külforgalomra megállapodni, de abba semmiképpen bele nem egyezni, hogy a mai állapot állandósuljon, hogy mint pl. Csehországgal szemben még sohasem volt kiviteli többletünk, Romániával szintén nem 1921 óta, míg Jugoszláviával az elmúlt évben lettünk deficites viszonyba. Ha mi még veszteségeink és kárunk árán is támogatni igyekezünk ezeket az államokat, úgy az ottani megszállva tartott terület lakosai kikerülván a gazdasági válságból, nem szenvednek értékesítési nehéz-

¹ *Budapesti Hírlap*, 1928. IV. 1.

ségek miatt, így elfelejtik hozzánk tartozandóságukat. Míg ha e miatt legalább is annyira szenvedni kénytelenek, mint Csonka-Magyarország lakói, első sorban mezőgazdái, úgy állandóan eszükbe fog jutni, hogy a boldog békében sokkal jobb értékesítési viszonyok között voltak Magyarország testén belül s így vágyódni fognak vissza a csonka ország lakóihoz.

Itt kell megemlékeznünk egy olyan jelenségről is, amely talán magábavéve is jelentősen fog hozzájárulni külkereskedelmi mérlegünk passzivitásának megszüntetéséhez. Ez pedig a magyarországi kereskedők részéről megnyilvánuló import-visszaszorítás, amely tulajdonképpen külföldi közbenjárásra állott elő. Ez jelentékenyen fog kihatni, különösen a luxus- és a nélkülözhető cikkek behozatalának korlátozására. Eddig ugyanis az volt a helyzet, hogy a külföldi ipar szinte korlátlan hitelt nyújtott a magyar kereskedő cégeknek és olyan lejáratot biztosított, amellyel az aránylag tőkeszegény magyar vállalatok nem vehették fel a versenyt. Ez az oka annak, hogy a kereskedők jóval több árut rendeltek külföldről, mint amennyire szükség volt. Így a raktárak megteltek. Amikor azonban fizetésre került a sor, a legtöbb cég nem tudott eleget tenni kötelességének, mert a vásárlóképesység csökkenésével a nagy raktári készletek nem fogyhattak el.

E nehézségek után a fizetésektelenség, majd a csőd következett, amely végeredményben több mint 50%-os veszteséget jelentett a külföldi gyárosok számára. Ezt a veszteséget az itthoni kereskedői körök hozzávetőlegesen 80—100 millió pengőre becsülik az 1927. és 1928-ik évben.

Számítani lehet tehát ebből kifolyólag arra, hogy ennyi összeggel fog csökkenni a nélkülözhető és luxus-cikkek behozatala, mivel a külföldi kereskedők e tapasztalatok után sokkal óvatosabban járnak el a kihelyezések körül.¹

Egy nagyfontosságú kérdés volna még ezekkel kapcsolatosan, amelyet az export fejlesztés érdekében meg kell oldanunk. Ez pedig az, hogy külképviseleteinket, ha nem is egész-

¹ *Magyar Tőzsde* 1928 V. 25. sz.

ben, de nagyrészen át kell szervezni gazdasági irányú külképviseletté.

Az elmúlt legutóbbi 4 év alatt módomban volt Európa csaknem valamennyi országát bejárni Konstantinápolytól Londonig és Helsingforstól Nápolyig. E tanulmányutaim alatt mindenkor a legnagyobb figyelmet szenteltem azoknak a kérdéseknek, amelyek alapján megoldható volna, miképpen lehetne az illető országot Magyarországgal minél intenzívebb gazdasági kapcsolatba hozni, mi módon lehetne a gazdasági összeköttetéseknek értékes és az egymásra utaltságban rejlő frontját kiépíteni. E tanulmányutaim kapcsán, amennyiben módomban volt, mindenkor hosszasan tárgyaltam külképviseleteinkkel, — követségek, konzulátusok, tb. konzulátusok, stb. — érdeklődtem abban az irányban, minő közgazdasági irányú tevékenységet fejtenek ki a magyar export érdekében, milyen összeköttetésben és viszonyban vannak az ottani ország gazdasági köreivel és milyen tájékozottsággal bírnak az ottani ország gazdasági viszonyairól és a két ország közötti kapcsolat gazdasági lehetőségeiről.

Sajnos, egyik-másik helyen igen szomorú tapasztalatokra bukkantam, de ez nem is csoda, hiszen diplomáciai karunk semmiféle ilyen irányú oktatásban, képzésben nem részesült, csak legutóbbi időben a közgazdasági karon. De nem is ez a szellem uralkodik a diplomáciában, mert ott majdnem kizárólag a politikai és társadalmi érintkezési formák ölik meg az emberek tevékenységét s nincs módjukban gazdasági irányú kapcsolatok felvétele s tárgyalások megindítása.

Sajnos, itthon is kevésbé vagyunk tájékozva a bennünket érdeklő államok gazdasági viszonyainak valódi képéről. Kap ugyan a külügyminisztérium s az érdekelt földművelésügyi és kereskedelemügyi minisztérium is időnként egy-egy jelentést, de ezek nagyrészen elavultak, teljesen elméleti alapon mozognak, nem mások, mint az ottani statisztikai kiadványok, szaklapok alapján megírt tudósítások. Békében a legtöbb reánk nézve jelentős államban voltak a földművelésügyi kormánynak gazdasági tudósítói. Ezeket kellene újra szervezni, de sokkal modernebb, realisabb formában, nagyobb üzleti alapon. Ezeknek volna kötelességük a mi exportőr-

jeinket az ottani vevőkkel s az ottani exportőröket a mi vevőinkkel összekapcsolni, vagyis az árut a szükséglet, a piac felé terelni, mindkét vonatkozásban.

Nem akarunk szólni azokról a nehézségekről, amelyek a lengyel kereskedők elé merednek, ha Magyarországra kívánnak jönni. Ezek a sok nehézségektől megrettenve, Bécs felé veszik útjukat és Bécsben szerzik be szükségleteiket még akkor is, ha az áru magyarországi. Mert az útlevélmegszerzés olyan nehézségbe ütközik, hogy ez szinte képtelenség.

Ezzel kapcsolatban tettem szóvá pár helyen azt is, hogy sok helyen tiszteletbeli konzuljaink vannak, akiknek ez a kitüntetés óriási anyagi áldozatokba kerül s ezzel szemben még úgynevezett diplomáciai útlevelet sem kapnak, sem néhány évi becsületes munka után valamilyen ordót, amely nekik igen sokat jelentene.

Évek óta dolgozunk azon, hogy Münchenben, a magyar zöldség- és gyümölcsértékesítés legfontosabb gócpontján, valamilyen irányú expozitúra létesüljön. Két év alatt még azt sem tudtuk keresztülvinni, hogy azok a férfiak, akiknek ott összeköttetések, ismeretségük van e szakmában, pár száz pengős költséggel kimenjenek a gyümölcs- és zöldségexport kérdéseiben tárgyalni.

Sajnos, bár ez a kérdés Magyarországra, a magyar mezőgazdaságra életkérdés, csak most kezdünk ráfigyelni. Pedig a külföldön mindenütt meg van szervezve a piackutatás. Valóságos vezérkarok működnek a gazdasági hódításra szánt területeken békés szándékkal, de a térfoglalás vas elszántságával.

Amerika pl. 90 tagú kereskedelmi kirendeltséget tart egyedül Németországban, élén a 12 főnyi berlini irodával, amelynek vezére, Mr. Stirl, naponta siffirrozott jelentésekkel érintkezik a washingtoni szakminisztériumokkal. A berlini dán kereskedelmi kirendeltség már hat éve áll fenn, élén a híres közgazdával, Jakobsennel. Ott vannak továbbá a holland és olasz kirendeltségek, amelyek szervezeteiknek mintáját a dántól vették, de máris tovább adták oktatásukat más államoknak. Csehország erre a mintára éppen most rendezkedik be. A szervezkedés munkája tehát már a hatá-

rainkon dolgozik és kezdi behálózni a valamire való összes fogyasztó piacokat, az összes nagyobb európai városokat.

Hogyan dolgoznak ezek a szervek? E kérdésre érdekes felvilágosítást ad a dán mezőgazdasági attasénak, Jakobsennek hivatalosan megállapított ügyköre. E szerint Jakobsennek és irodájának kell folytatnia az állategészségügyi, kereskedelmi, szállítási és tarifális ügyekre vonatkozó összes modern diplomáciai tárgyalásokat. Az ő feladatkörébe esik a «konkurrencia működésének megfigyelése», tehát a német mezőgazdaság fejlesztésére tett intézkedések, mint például a német kormány legújabb mezőgazdasági válság-programmjának akkénti megfigyelése, hogy abból milyen kár vagy haszon származhatik a dán közgazdaságra. Ellenőrzi más államok kiviteli aspirációit és állandóan figyeli a versenyző felek taktikáját. Kontrollálnia kell a dán állam által garantált áruk minőségi értékét és tájékoztatnia a német fogyasztókat a dán mezőgazdasági termelés produkcióiról. Végül sűrűn kell jelentéseket küldenie haza Dániába, amelyek a piac tendenciáját, felvevőképességét és az árjegyzést tartalmazzák.

E példák mellett nem lehet közönyösen elhaladni. Nekünk is meg kellene szervezni ezt az intézményt, mert tájékoztatlanok vagyunk még a szomszéd piacokon mutatkozó jelenségekkel szemben is. Ezért maradunk el a versenyben s nem tudjuk kihasználni az olyan lehetőségeket sem eléggé, mint amilyen pl. Németországban kínálkozik, ahol mintegy ötödfél milliárd márka körül visznek be élelmiszert, gyümölcsöt, húst, állatot és zsiradékot és Magyarország ebben a bevitelben — ámbár mindezekkel igen jó minőségben rendelkezik — alig jelent valamit. Bár Németország is állandóan gördít akadályokat a bevitel elé, a tény azonban az, hogy mégis tömegével visznek be élelmiszereket, ami azt mutatja, hogy nem a piac romlott meg, hanem a mi alkalmazkodó képességünk hagy fenn kívánni valót.¹

Még egy gondolat van, amelyet ezzel kapcsolatban fel akarok vetni, az t. i., hogy a mezőgazdasági terménykereske-

¹ Lásd ezeket Marschal Ferenc Országos Mezőgazdasági Kamarai h. igazgató cikkében, a *Budapesti Hírlap* 1928 április hó 1-i számában: *Hogyan szervezik meg más országok termelésük kivitelét?*

dőknek is tömörülniök, szövetkezniök kell, hogy a nagy gazdasági versenyben le ne maradjanak. Ha ezek az exportkereskedők nem egyénenként végzik a maguk munkáját, hanem egységesen szervezik meg üzleteiket, többen tartanak fenn irodát, telefont, külföldi bizományost, adminisztrációt, többen jobban ki tudják használni a vagonokat, stb. stb., úgy némileg tudnak könnyíteni a maguk helyzetén, amint az iparban ezeket a törekvéseket állandóan napról-napra látjuk, akkor ezzel is tudunk valamit segíteni a helyzeten.

*

A Magyar Gazdák Szemléje fent idézett számában megírtam, hogy az értékesítési válság világjelenség és hogy igen nagy nehézségek merednek minden ország közgazdasága elé e kérdések megoldása terén. Azonban nem lehet tétlenül nézni ezeket a bajokat, mert **akkor** egész közigazgatási életünk helyrehozthatatlan válságba jut, s mezőgazdasági termelésünk pedig egyenesen tönkremegy, ami már az eladósulás ijesztő mérvénél látható. Elő kell vennünk az egyes árucsoportokat, s komoly, elfogulatlan kritikai munkával megállapítanunk hol mit lehet és mit kell tennünk. Az egész kormánynak és az összes érdekképviseléseknek össze kell e kérdésben dolgozniok.

Összegezve az elmondottakat, a tennivaló két részre oszlik. Az azonnali teendőkre és a későbbiekre, amelyek irányában a munkát azonban már most meg kell kezdeni. Ezekben a teendőkben segítségül kell jönni az államnak, az érdekképviseléseknek és a magánkereskedelemnek. Csak együtt tudják e tényezők ezt a nehéz, bonyolult, de feltétlenül haszonnal járó munkát jól elvégezni.

GESZTELYI NAGY LÁSZLÓ.

EURÓPA FAJANTROPOLÓGIÁJA.

I.

A népekkel, nemzetiségekkel telített Európa gondjai újakkal szaporodnak. A faji problémákról van szó, amelyekkel a társadalom- és politikai tudományok sincsenek másként, mint maguk a természettudományok, amelyek mindig velük foglalkoznak, s csak homályosan érzik, mit értenek rajta, mikor fajról beszélnek, de kielégíthető meghatározását adni eddig nem tudták.

A fajt valamely körülírható szervezet formájában nem lehet megtalálni sem a nemzetben, sem a nemzetiségben, vagy valamelyik osztályban, illetőleg társadalmi közösségben, de mind a nemzeti, illetőleg nemzetiségi élet nyilvánulásai, mind a különböző társadalmak érdekvédelmei mögött fel-felcsillannak olyan affinitások, amelyek csak vérségi kötelekkel összetartozó emberek között lehetségesek. A faj ezekben a vonatkozásokban — természettudományi valóságán felül — úgy jelentkezik, mint minden társiasulásnál ősbibb és erősebb kapocs, mert vérségi kötelékeken nyugszik. A hozzája tartozó egyének az egyéni érdekek terjedelme, a társadalmi és gazdasági fejlődés belterjessége szerint természetesen még más kötelékekkel is (család, törzs, osztály, nemzet) sokszorosan egymáshoz vannak kapcsolódva, valamennyi kapocsnak azonban egy és ugyanaz a célja: az érdek, és pedig az egyén és fajfenntartás érdeke.

A legegyszerűbbek, minő a család, a rokonság, a törzs, a fajtól elvonatkoztatva is fennállnak, de bár bennük egyéb érdekek is képviselve vannak, első sorban a faji folytonosság mechanizmusát szolgálják. Már az osztály, nemzet, állam mintha fejlődésük során (fejlődésük lényege volna ez) fel szabadítanak magukat a faji közösségek alól, hogy az egyé-

nekben tisztán az általános emberi eszmét valósítsák meg ; ám ezek is, akár csak a legegyszerűbbek, fenn sem állnának, ha nem a fajfenntartásnak gazdasági és társadalmi megnehezülése, az érdekek hathatósabb védelmének szükségessége hozta volna létre őket. És hogy e társulások mögött — az egyéni érdekvédelem jegyében — mindig ott volt ösztönösen vagy tudatosan a faji összetartás, a fajvédelem akarata, arra külön tanulmány volna szükséges, amely a társadalmi kiválasztás irányát és motívumait vizsgálná meg korok, nemzetek és politikai áramlatok szerint.

Míg azonban a társadalmak komplexumában a faj látszik formailag a legkevésbé érvényesülni, éppen a faj az, amelyet a szociológia boncoló asztalán exakt vizsgálatra ki lehet teríteni (a család, a törzs, a fajnak csak organikus exponensei). Minden más, további társulás relatív és többé-kevésbé lélektani termék.

II.

Faji problémákról vitatkoznak között azért nehéz meg egyezésre jutni, mert gyakorlati vonatkozású kérdéseket gyakran csupán elméleti jelentőségű meghatározásokkal hoznak kapcsolatba, amelyek pedig a dolgok lényege szempontjából egyáltalán nem fontosak.

A faj meghatározása tekintetében ugyanis olyan messzemenő feltételeket állítanak fel, amelyeket még a zoológiai értelemben vett fajok között sem láthatunk érvényesülni, viszont nem méltatnak figyelemre olyan jelentős körülményeket, hogy addig fajnak tartott megnyilvánulások kisebb egységeken is jellegzetesen meglehetnek. Nevezetesen a biológiai irodalom szerint a faji határok ott kezdődnek, ahol a szülők illetőleg korcsaik termékeny kereszteződése megszűnik, azaz, ha a szülők kereszteződéséből még származnak is korcsok, ezek már sem szülőfajukkal, sem egymással nem képesek szaporodni. Ameddig a korcsok termékenyen kereszteződnek, még ha alakilag igen különböznek is egymástól, legfeljebb az alfaj, fajta, rassz, változat elnevezés illeti meg őket. A termékenység élettani követelményét

különösen Darwin hangsúlyozta, aki azonban erre nézve nem végzett kísérleteket, hanem az állattenyésztők tapasztalataira támaszkodott. Ezekkel szemben a fajoknak egész sora van (köztük különböző nemhez tartozók is), amelyek korcsai termékenyek. Egyébként is az eredmények nem alternatívák, hanem fokozatosak, és a faj, illetőleg fajta (rassz) határait nem lehet egyedül a termékenység alternatívájával megállapítani.

A távolálló fajok sőt nemek termékeny keresztezésére felhozható példákkal szemben sokkal számosabbak az olyanok, amelyekben alakilag egészen közelálló, talán mindössze egy-két tulajdonságban különböző fajok és változatok mesterségesen megtermékenyíthetők (és pedig a korcsaik is), természetes körülmények között, ösztöneik alapján azonban sohasem párosodnak, hanem undorral fordulnak el egymástól. A termékenység, illetve terméketlenség szempontja így bővül a faji vonzalom, undor, előre érzett harmónia s más szubtilitások szempontjaival, amelyek alapjait a serológiai vizsgálatok a faji fehérjék (pl. vér) biokémiai sajátosságában (specifitásában) vélik megtalálni.

Az embercsoportoknak önmagukban és kölcsönös viszonyukban való jelentősége nem a termékenység, tehát a zoológiai értelemben vett fajiság kérdése körül forog. Az kétségtelen, hogy bizonyos embercsoportok (pl. dinári és előázsiai, keleti és földközi, néger és negritó típus) alakilag, tehát valószínűleg származástanilag egymáshoz közelebb, másoktól távolabb állnak. s az ősidők képzetében így egységesített csoportokra inkább a faj, míg a ma előttünk álló, de előbbiekből elkülönült csoportokra a fajta (rassz, változat) kifejezés illik. A kétféle — rendszertani — kategória között azonban élettani szempontból lényeges különbség nincsen. Buffon, a francia természethölcse, aki a *race* (fajta) elnevezést az embertani irodalomba bevezette, két dolgot akart benne kifejezni:

1. azt, hogy az összes mai embercsoportok (*race*-ok), a történelemelőtti időben egy ősből = fajból (*species*) váltak ki (monogenizmus). Ez a fajta-fogalom spekulatív része.

2. az így elkülönült fajták (*race*-ok) a történelmi idők óta

változatlan, minden lényeges tulajdonságukban öröklésnél fogva állandó változatok. Ez a fajta-fogalom reális része.

Magától értetődik, hogy az antropológia, még inkább a fajbiológia és szociológia csak ez utóbbi résszel akar, illetve tud foglalkozni. Valóban, alig merné valaki állítani, hogy az emberfajták a történelmi időkben valamit is változtak volna; még a jégkorszak emberei is csak más — kihalt — fajok, illetőleg fajták, nem közvetlen fejlődési fokozatai a mai fajtáknak. Akár a faj, akár a fajta elnevezést használjuk, az embertan azt akarja kifejezni, hogy a velük jelzett csoportokon belül az egyedek öröklés által egymáshoz hasonlítanak, tulajdonságaikat örökletesen meg nem változtathatják, minél fogva más fajokhoz, illetőleg fajtákhoz tartozó egyedektől különböznek és mindig is fognak különbözni. Topinard kiváló antropológiájának magyar kiadásában erre nézve a következőket olvassuk: «Amint az állattan elfogadott egysége a faj, azonképpen az antropológiában alapegységül a rasszt tekinthetjük, mint olyan kifejezést, amely egy még szabatosan körülírható s a szomszédjaitól bizonyos fizikai jellemvonásai által szabatosan megkülönböztethető, önálló embercsoportot jelent. Hogy aztán e legkisebb, önálló egységeket mikép csoportosítjuk fajokká, az legtöbbször az illető tudósok egyéni felfogásától függ».

III.

Az összetartozó és egymástól különböző egyedek csoportosítása kétségkívül nem könnyű feladat, mert mennél több vonást jelölünk meg az osztályozás alapjául, annál kevesebben tudnak annak megfelelni; viszont mennél kevesebb kívántatik meg az egy csoportba tartozás feltételül, annál tágabbra kell az osztálykereteket bővíteni.

A régieknél még csak egy-egy feltűnő jelleg — többnyire külön-külön a szín, haj, koponyaalak — szolgál az osztályozás alapjául. (Bernier, Bradley, Linné, Hunter, Cuvier, Virey, Huxley stb.) Majd a származástani irányzat hatása alatt a főfajokon belül sejthető kor- és fejlődési fokozat szempontja kerül előtérbe. (Stratz, Fritsch, Boas, Sergi Giuffrida-Ruggeri.)

A modern faji rendszerek azonban azok neveivel kezdődnek, akik több fizikai jellegnek állandó együttes előfordulását (korrelációját), vagyis a fizikai jellegeknek bizonyos összegét állították be osztályozásuk alapjának. Pl. Geoffroy-Saint-Hilaire a maga főfajtáját a hajzat minőségének, az orr kiemelkedő, vagy behorpadt alakjának, a szemek állásának, a végtagok nagysági viszonyainak s a bőr színének egyidejű figyelembevételével osztotta fel. Anatrefages hasonló elvet követett, de kevesebb fizikai, több etnológiai jelleg egybevetésével.

A korreláció elvét következetesen érvényre juttatni természetesen csak antropológiailag jól átkutatott területeken lehet. Ezért nem lesz tökéletes egyetlen osztályozás sem mindaddig, amíg az összes világrészek népeinek ilyenmű felvételét el nem készítik. Ez pedig talán soha el nem érhető cél. Azok a munkák, amelyek az idegen világrészek ember-tani leírását is feladatuknak tekintik, nem tehetik másként, csupán — a földrajzi elhelyezkedés sorrendjét követve — néhány igen általános tulajdonság feltüntetésére szorítkozva.

Nem így az európai fajtákat illetőleg, amelyek fizikai embertanáról való ismereteink egyre bővülnek, mélyülnek. Ripleynél és Retzius G.-nál a csoportok száma 3, Fischer J.-nél 4, Günthernél és Kraitscheknél 5. Érdekes, hogy Európa első összefoglaló modern fajantropológiája (az orosz-francia Denikertől, 1897) csak abban különbözik a legújabbaktól, hogy ott az ú. n. földközi (mediterrán) faj két részre van bontva, egyébként a fajok csoportosítása és leírása nagyjában megfelel az irodalomban ma polgárjogot élvező öt fajénak. Bizonyára előbb-utóbb ez a szám is bővülni fog egynéhánnyal, különösen Kelet-Európában, de hogy az út, amelyen felismerésükhöz és elhatárolásukhoz eljutottunk, helyes, feltételezzük már csak olyan szubjektív bizonyítékoknál fogva is, hogy rendszertani felállításuk szükségességéhez (legalább is a nyugaterópai, legjobban átkutatott fajokéhoz) egyidejűleg és egymástól függetlenül jutottak el azok a szerzők (Deniker és Ripley), akik a korrelációs elv követésével rendezni akarták az európai lakosságra vonatkozó s már nagyon felhalmozódott embertani adatokat.

Nincsen úgyszólván egyetlen szervünk, szervrészletünk, amelyen faji különbségek nem érvényesülnének. Ez ideig azonban mindössze négy főjellemvonásra: a színekomplexió, termet, koponyaalak és arc korrelatív összefüggésére nézve van Európa lakossága többé-kevésbé átkutatva. Valószínű, hogy a tulajdonságok további elemzésével egyik-másik típust még több részre kell majd szétbontani, egyelőre azonban az említett négy bélyeg más és más kombinációja alapján öt típus létezését állítjuk fel:

A skandináv államok déli részét lehet annak a közép-pontnak tekinteni, ahonnan a világos színekomplexió, (rózsafehér bőr, szőke haj, világoskék szem) kisugárzik. Kelet-Európa felé — a lappokat kivéve — a világos szín még tart, de már fakóbb. Európa közepétől lefelé mindenütt sötét a színekomplexió (barnászöld szem, sötét haj, barnás bőr).

Ugyancsak az említett skandináv középpontban, valamint innen nyugatra s kevésbé kelet felé hosszú a koponyaalak. Közép-Európában túlnyomóan rövid, majd a Földközi-tenger övezte országokban ismét hosszú, a balti országokban közepes.

Ha e két faji jelleghez harmadiknak és negyediknek még a termetet és az arcot is hozzávesszük, további differenciálódásokat látunk.

Nevezetesen a hosszúfejű s világos színekomplexiójú vidékeken a termet magas, az arc keskeny (*északi faj*).

A Földközi-tengervidéki országokban, ahol ugyancsak hosszú a koponya, de sötét a színekomplexió, alacsony a termet és keskeny az arc (*földközi faj*).

Európa középső részeiben sötét a színekomplexió, közepes a termet és kerek a koponya, az arc pedig széles (*alpesi faj*).

Délebbre, különösen a Balkán nyugati országaiban rövid koponya és sötét színekomplexió mellett ismét magas a termet, de keskeny az arc (*dinári faj*).

A balti országok legtöbb népénél világos a színekomplexió, közepes a termet és közepes a koponya is, az arc is (*kelet-balti faj*).

Így épül fel mai ismereteink szerint Európa faji rendszertana.

IV.

Az imént levezetett típusok értékelése körül a külföldi irodalomban nincsen vita, mert az általunk fajnak, illetőleg fajtának nevezett csoportokat az internacionális race, rassz szóval jelölik. Egyedül a magyar irodalomban nem tudott ez a kifejezés meghonosodni. Az első embertani vonatkozású magyar természettudományi munkák (Földi János, Vajda Péter) hol fajnak, hol fajtának fordítják.

A típusok külső. mibenléte szempontjából azonban mindez teljesen közömbös. A lényeg az, hogy ezek az induktív úton felállított csoportok szinte maradék nélkül kielégítik mindama követelményeket, amelyeket a faj, illetőleg fajta elnevezéséhez konvencionálisan fűzni szoktunk. Ezek: az abszolút anatómiai különbségek, a tulajdonságok diszharmoníája kereszteződés esetén, a fehérjék idegensége, a korcok nem abszolút termékenysége, sajátos hajlamosságok egyes betegségekkel szemben. Az alaktani jellegek összehasonlításából, valamint kereszteződés esetén az élettani funkciók módosulásából azt is megtudtuk, hogy az egyes típusok (fajok) közti távolságok sem egyformák, ami nem csupán származáselméleti, de gyakorlati (fajbiológiai) szempontból is igen fontos ismeret.

Mindezek a megállapítások pedig nem csupán az állat- és növényörökléstani kísérletekből megkockáztatott analóg következtetések, hanem a különböző embercsoportok közti viszonyok beható vizsgálatából levont tudományos eredmények. Hogy a kísérleti és statisztikai úton szerzett igazolások többé-kevésbé megegyeznek, csak mindkettőnek hitelét erősíti. (Farabee, Bateson, Nettleship, Davenport, Fischer stb.)

A típusoknak önmagukban való jelentősége és egymással szemben való önállósága a kereszteződés folyamán válik teljesen nyilvánvalóvá. Ha az ösztönös idegenség nem vetette gátját, hogy két nem igen összeillő típusú egyén (pl. földközi és keletbalti) egymással élettani viszonyba lépjen, minél fogva az ebből a házasságból származó ivadékok egyikén-másikán bizonyos vonások nem összeillően kerülnek egymás

mellé (pl. keskeny archoz nem illő széles állkapocs, aránytalan orr, formátlan koponya stb), az legfeljebb csak az esztétika rovására megy, de az már élettani szempontból sem közömbös, ha efféle diszharmóniák a lelki alkaton is megjelennek, vagy kiváltói lesznek különböző kórhajlamoknak.

Skandináv kutatók felhívták a figyelmet arra, hogy lappok, finnek és svédek közti vegyes házasságból és egyáltalán minden hasonló, nem összetartozó fajok közti kereszteződésből származó egyének egy része szellemi tekintetben diszharmóniás hajlamokat mutat. Elméleti örökléstani ismereteink szerint ezt természetesnek találjuk. Minden faj ugyanis sajátos lelkiséget rejt magában, mert minden fajban a hajlamoknak más és más kombinációja van jelen. Ezek a kombinációk azonban nem véletlenek, hanem a fajok ősi reakcióképességétől meghatározott kiválasztás és alkalmazkodás által illeszkedtek össze egy magukban harmonikus egységgé. Az egyik faj a másiknak lelkiségével nem tud harmonikus egységbe olvadni, és ha mégis megkísérlik, az ilyen házasságokból gyakran önmagukkal elégedetlen, kiegyensúlyozatlan lelkivilágú, boldogtalan gyermekek is fognak származni, míg csak a továbbiakban ismét különválva a maguk önharmonióját újból el nem érik.

A természet a lehetőségig védekezik és megakadályozni igyekszik, hogy ilyen korcsok a világra jöjjenek. Ezt szolgálja akkor, amikor össze nem illő típusok között már az ivarsejtek egyesülését (zygotaképződés) megnehezíti, vagy az ébrénykorcsokat elvetéli. Tudjuk, hogy a fehérjék fajisága nemcsak a vérsavóra és vérsejtekre, hanem a női tejre és az ivarsejtekre is kiterjed. Ez utóbbi megállapítás ad alapot Méhelynek azon vélemény felállítására, hogy a nagyvárosok kevert lakosságánál oly nagyszámú elvetéléseknek egy része azokra az ébrényekre esik, amelyeknek zygotáját össze nem illő vércsoportú ivarsejtek képezték és az anya és magzata között olyan ellenséges viszony lévén, mint vérátömlesztés esetén két össze nem illő egyén vére között, az anya a magzatot láz és általános rosszullet mellett »spontán» elvetéli.

A természet kiselejtező munkája működik közre azokban a nehéz és bonyolult szülési esetekben is, amikor a csontos

medencealkat «rendellenességei» miatt a magzat világhozatala élve egyáltalán nem, vagy csak műtéti beavatkozással, esetleg az anya élete árán sikerül. A Karolina-Louisiana- és Florida-szigeteken különböző európai fajok keveredtek a négerekkel. Összehasonlítván a különböző összetételű korcsok termékenységét, már Nott-nak feltűnt, hogy míg az angol-szászok (északi faj) a bennszülöttekkel az első és második nemzedékben terméketlenül kihaltak, a barnább európai fajokkal (földközi, dinári, alpesi) olyan korcsokat hoztak létre, akik a továbbiakban is nagyon szaporák voltak. Érdekes, hogy ez a terméketlenségi fokozat egybevág az európai fajok medencealkata közti szélességfokozattal, amennyiben legszélesebb csontos medencéje éppen az északi fajnak van, kevésbé széles a földközinek, dinárinak és alpesinek; legkeskenyebb a négernek. Kereszteződés esetén aztán egy-egy esetben megtörténhetik, hogy a korcsmagzat nem illik oda jól az anya medencéjéhez, ami komplikációknak lesz okozója. Annál súlyosabbaknak, mennél nagyobb a különbség a két szülő fizikai típusa között.

Úgy látszik azonban, hogy még azoknak a korcsoknak életképessége sem optimális, akiknek sikerült átjutni a természet említett s még sok másirányú kiselejtező útjain. Ugyanis fizikai-, lélek- és kórtani tekintetben intermediár helyzetet foglalván el szülei között, amennyiben némely vonatkozásban az apa, némelyikben az anya alkalmazkodási képessége felel meg, alkalmazkodási képességük zavart és az általános vitalitásuk is megcsökken. (Az ivadékoknak természetesen nem minden egyes tagját, hanem csak egy [intermediár] részüket sujtja a diszharmónia. Hogy azonban a születendő gyermekek közül melyik fog ebbe a részbe beleesni, azt sohasem lehet előre megmondani.)

Ha tehát a természet így védekezik s igyekszik meggátolni, hogy különböző fizikai megjelenésű embercsoportok (faj, fajta?) egymással élettani közösségbe lépjenek, ezek a csoportok bizonyára nem lehetnek egymással szemben minden jelentőség nélkül valók. A természet valószínűleg mind-egyiknek önmagába helyezte rendeltetését.

V.

Az öröklés és széthasadás természeti törvényeiből világosan következnek azon észleletek igazolásai, amelyek a típusok állandóságáról számolnak be. Az ellenbizonyítás igen egyszerű: Európa fő faji zónáiban éppen úgy, mint a legkisebb zárt népességű községekben, ahol a kereszteződés nemzedékek óta tart, változatlanul fennállnak azok az eredeti fizikai típusok, illetőleg összetevő vonások (koponya, arc orralak, szemszín, termet stb.), amelyek az illető lakosságnak valaha komponenseivé váltak. Európa mai és neolithkorabeli fajképe semmiben sem különbözik egymástól. A legújabb irodalom szerint az a középtermetű, sötétszőke hajú, szürke szemű, lapos arcú, széles járomívű típus, amely Közép- és Kelet-Európában jól definiálható alakban él, a palaeolith korabeli Cro-Magnon fajtának közvetetlen folytatása volna, (Paudler, Lenz.)

Azok a feltevések, mintha a különböző nemzetiségeknek évszázados együttélése, vagy ismételt vándorhullámok befogadása eltüntetnék a tiszta formákat és vagy valami középítő típus alakulna ki, vagy az «erősebb» faj magába olvasztaná a «gyengébb» elemet (nem tudni sohasem, mire értik a megjelölést: a számra-e, vagy a fizikai természetre?) — messze esnek minden tudományos igazságtól.

Elég csupán a történelmi összehasonlításokra tekintettel lenni, noha éppen történelmi elgondolás alapján hisznek legkevésbé a típusoknak változatlanul való fennmaradásában.

A történelem folyamán kiveszett népek nem asszimiláció, hanem kiselejteződés útján tűntek el, amikor vagy emberanyaggal nem bírták tovább a versenyt, vagy idegen járom alá jutván, irgalmatlan üldözés, gazdasági lehetetlenítés, kivándorlásra kényszerítés lett a részük, ami mind végeredményben számbeli elmaradást, fizikai megsemmisülést eredményez. Amikor ezzel szemben — történelmi szempontból — «asszimilációt» vélünk látni, legfeljebb etnikai (nyelvi és kulturális) asszimilációról van szó, nem antropológiáról, mert az ilyen formában az öröklés és széthasadás megakadályozó ereje miatt sohasem következhetik be. Még az etni-

kailag asszimilált anthropológiai típusok is mint külön testi és lelki alkati típusok, érzelmi differenciák, politikai tendenciák stb. tovább érvényesülnek a nemzettestben, legyen az bár politikailag (állampolgárság tekintetében) teljesen egységes.

A politikai és élettani asszimiláció közti disztinkciót már a honfoglaláskorabeli temetők leletein meg lehet állapítani. Egyes típusok között ugyanis az életben semmi biológiai összeköttetés nem állott fenn, mások között ellenben tartós keveredés lehetett, amint erre a koponyák különféle kereszteződési alakjaiból következtethetünk (az intermediár alakok azonban itt is széthasadtak tiszta alakjaikra). A közigazgatási együttélés tehát még nem jelent élettani összeköttetést. A kecskeméti tanyák egyikén, amely különben alig pár száz embert számlál, élesen elkülöníthető három típust lehet felismerni: egy magas termetű, pisze orrú, széles arcú szláv, egy alacsonyabb növésű, szőkebarna, kerekfejű német, és egy kevésbbé kerek koponyájú, közép-termetű, vállas magyar típust (nevük is többnyire őrizi nemzetiségi eredetüket). Talán már a török felszabadulás óta együtt élnek itt és valamennyien egyformán tősgyökeres magyarnak tartják magukat. Akinek azonban jó szeme van, észre fogja venni, hogy ez a három típus valami tudatalatti ösztönösség alapján sohasem házasodik egymással, hanem csak külön-külön a saját típusában.

Orosz P. az erdélyi nemzetiségek összeházasodásáról írott tanulmányában az ú. n. keveredési index segítségével igen szemléletesen mutatja ki, hogy a falusi kisbirtokos, bármennyire is körül van véve idegen nemzetiségekkel, ezekkel szinte sohasem házasodik össze. Ezt a fajban való megmaradást a házastársi kiválasztás irányát befolyásoló ösztönös affinitás biztosítja. A többszörös településű falvakban a házassulandók gyakran még nemzedékek múlva is abból a faluból hoznak házastársat, ahonnan az első telepes családok leszáradtak. És ha ugyanazon nyelvű és vallású községekben még a különböző módú rétegek között sincsen összeházasodás, annak sem mindig az osztálygögg az oka, hanem az az élettani tény, hogy a különböző társadalmi rétegek, mint

külön települések között a törzsidegenség ösztönös megérzését az együttélés sem tudja megszüntetni s legtöbbször még később is, azon családokkal szemben is fennáll, amelyek már felküzdötték magukat a birtokos osztályba.

A faji vonzódás szubtilis hatalma alól éppen így nem szabadíthatják fel magukat azok a nemzetiségekből, illetőleg a vidék különböző típusaiból kirajzolt intellektuális és proletár elemek sem, amelyek a városok felé húzódnak s látszólag elvesznek ott a fajok egyvelegében.

Az intenzív és sokoldalú keveredés tényét itt valóban nem lehet elnézni. A tetszés szerint kiválasztott tömegben az egyedeket faji hovatarozásuk szerint osztályozni nehéz feladat volna, és az esetek tekintélyes részében csak úgy volna lehetséges, ha az osztályozás alapjául elfogadnók annak ismervét is, hogy az egyének megjelenésén melyik típus uralkodik. Minthogy pedig a kereszteződésben nem a típus mint olyan, hanem a típust összetevő összes tulajdonság külön-külön vesz részt, a belőlük képezhető kombinációk száma pedig szinte elképzelhetetlenül sok, természetesnek találjuk, ha már csak 2—3 típus keveredéséből is az utódok egészen mozaikszerű képet mutatnak.

A keveredés azonban a városokban sem általános szabály. (Erdélyben vidéken $2-31\frac{0}{100}$, városokban $43-117-202\frac{0}{100}$; Orosz P.) Az embereknek a választandó élettárs típusára nézve már eleve vannak bizonyos képzeateik, amelyek rendszerint a sajátjuk típusához szoktak kapcsolódni. A fajbiológia azt mondja, hogy az a házasság nem is lehet helyes, amelyik nem a típusoknak ezen közös affinitásán épül fel. A maga exaktabb kifejezése szerint: csak az az összetalálkozás tökéletes, amelyben mindkét fél ugyanazon vagy rokon antropológiai típushoz és ezen belül azonos vagy összeillő vércsoportozhoz tartozik. A városi lakosság körében végzett vércsoportmeghatározások pedig azt bizonyítják, hogy a házasságoknak csak kisebb részében tartoznak a szülők (és ennek megfelelően a gyermekek) nem összeillő vércsoportokhoz.

Kétségtelen, hogy a kapitalista társadalomban gazdasági érdekek, konvenció, divat s más akcideneciák okából, vagy

mivel a túlságosan materializált kultúrkörnyezetben bizonyos lelki szubtilitások szinte teljesen vissza vannak szorítva, sokan nem az élettani kiválasztás helyes szempontjai szerint cselekednek. Ezek a fajilag vegyes házasságok azonban belső tökéletlenségüknél fogva sohasem válhatnak alkalmassá arra, hogy a faji folytonosság mechanizmusába beleilleszkedjenek. A belőlük származó nemzedékek ugyanis olyan intermediär egyedekből állnak, akiknek biológiai szempontból egyéb jelentőségük nincsen, minthogy ismét szétváljanak szüleik összetevő típusaira, ami előbb-utóbb meg is történék, a szerint, hogy tiszta fajú egyénnel, vagy ismét intermediärrel kereszteződnek. A teljes széthasadásra azonban már nem jut elegendő nemzedék, mert a városokban és egyáltalán a magas kultúrkörökben a magas házassági kor, kevés gyermek, vagy gyermektelenség miatt a családok 2—3 nemzedéken belül teljesen kihalnak. Ezek a jelenségek ugyan társadalmi okokból folyóknak látszanak, de lelki úton való meghatározottságukban része van annak az intermediär lelkiállapotnak is, amelyet az örökölt kétféleség, a sehova sem tartozás, öniszony és egyben túlzott önzés jellemez, irtózik a generatív halhatatlanságtól.

De akár társadalmi, akár lélek-élettani komponensek alakítják túlnyomobban a képet, tény az, hogy a városokra (és mondhatjuk, minden magasabb kultúrkörre) nézve előbb-utóbb kialakul az a demológiai kép, amely szerint kisebb lévén a gyermekszám és kevesebb a házasságkötés, bármelyik fél javára legyen magas a keveredési index, ez csak pillanatnyi állapotot, nem szaporodó energiát jelent, úgy hogy a végleges nyereség ama típus javára dől el, amelyik jobban bírja utánpótlással. Aki pedig átlapozza a népmozgalmi statisztikákat, meg fog győződni róla, hogy a városok nem intermediär típusú lakosságukból, hanem az új — rendszerint tiszta fajú — bevándorlókból pótolják folytonos emberveszteségüket.

Az élettani keveredés a történelem folyamán gyakorlatilag soha semmit sem eredményezett.

VI.

Ilyen beállításban egészen sajátos megvilágítást kapnak az államok faji struktúrái.

Franciaország Belgiumhoz közel fekvő részén északi és középső legnagyobb részén alpesi, déli övében földközi fajú emberek laknak. A francia nép (!) faji összetettsége tehát nem jelenti minden francia polgár faji összetettségét. A párizsi katakombákból előkerült sok száz koponyából maguktól válnak ki az említett tiszta típusok, keveredést csak részben lehet köztük megállapítani, noha nagy városról, tehát igen vegyes lakosságról van szó.

A hazát kereső törzsek mindegyike magában véve egy-egy élettani egység volt. Különállásukat ennek megfelelően rendszerint politikailag is megtartották. Ha két vagy több nácio nem barátsági alapon, hanem erőszak útján került egymással politikai kapcsolatba, az elkülönülés osztályként, vagy társadalmi réteggként talán még merevebben fennmaradt.

A kezdetleges állam és középkori társadalom elvileg nem küzdött a törzsek izoláltsága ellen. Gazdasági antarchiában éltek egymás mellett, s a legbonyolultabb érdekek is kielégítést találtak egy-egy kicsi területi és népi egységben. Ezeknek a nemzetet jelentő törzshöz (fajhoz) való viszonyukra az a legjellemzőbb, hogy ha a nemzet érdekeinek veszélye felmerült valamelyikük részéről, kiutasításukat akárhány esetben nem kerülhették el, s akkor még nem lévén meg az állampolgári egyenlőség ideológiája, ez sem nemzeti, sem nemzetközi konfliktusra okot nem szolgáltatott.

A XVIII. és XIX. század társadalmi forradalmaiban megszületett a nemzet és az állam azonossága. A partikuláris elszigeteltség megszűnik, kialakul az egységes gazdálkodási terület. A termelés és megélhetés lehetőségei szerint javulnak, mennél nagyobb terület kapcsolódik be a gazdálkodás menetébe. Az irányzat az, hogy a szigetek elzárkózottsága megszűnjék. Megindul a modern népvándorlás, a fajok politikai keveredése (magánjogi egyenlőség). A megváltozott irányú érdekek új társulásokat tesznek szükségessé, illetve bizonyos

addig nem hangsúlyozott társulásokat vonnak előtérbe. Ezek az osztálykeretek, amelyek az embereket kevésbbé velükszületett adottságaik, inkább a differenciálódott termelési rendben elfoglalt helyzetük szerint fogadták maguk maguk közé.

Megszűntek-e ezzel azok az örökölt testi és lelki alkatok, hajlamok és érzelmi típusok, amelyeket egy-két nemzedékkel ezelőtt még tájak szerint láttunk megoszlni? Egyáltalán nem. A nyugati civilizáció mindennemű társadalmának képe igen zűrzavaros, szinte kiismerhetetlenül mozaikszerű, de ha mélyebbre nézünk az osztály- és államkeretek mögött végbemenő küzdelmekre, lehetetlen meg nem látnunk, hogy az emberek közti versengést, a létért való küzdelem medrét továbbra is olyan motívumok mélyítik, amelyek kezdettől fogva nem posztulátumai az osztály- és államközösségeknek.

Az a faji affinitás, amelyet az előbbi oldalakon említett házastársi kiválasztásnál láttunk leghatékonyabban érvényesülni, a fajvédelem öntudatlan mechanizmusaként az egyneműek között is állandóan működik. Hogy egyes foglalkozási ágaknak, bizonyos társadalmi rétegeknek egészen sajátos fajképük lehet, azt a társadalmi kiválasztás (támogatás, szervezkedés, hivatal elnyerés) alkalmával meg nem tagadható ösztönös faji affinitás teszi lehetővé.

Mennél mozaikszerűbb antropológiai tekintetben valamely társadalom, annál kevésbbé sikerül abban a közös érdekből fakadó céltudatot kiformálni. Ez azonban természetes, mert a közös államkerethez tartozás és ugyanazon osztályban való elhelyezkedés nem szüntetheti meg azokat a velükszületett kapcsolatokat, amelyek évezredek óta tartó vérségi kötelékeken alapszanak.

A XIX. század egyenlőségi ideológiája helyébe szükség-szerű reakcióként lép a fajiság realizmusa.

GÁSPÁR JÁNOS.

MAGYAR PINDAROS.

A görög lírai költészet rommezejéből zengő kolosszusként emelkedik ki Pindarosnak, a görög líra fejedelmének 44 győzelmi énekből fölépített troféuma. Az egyiptomi Thébe síkján emelkedő két Memnon-kolosszus csak napkeltekor hallatja zengő szavát a figyelő füleknek. Pindaros kolosszusának zengése mindig hallható, de megértő élvezéséhez és kellő méltánylásához szintén szükséges az idealizmus napjának felragyogása, szükséges az örök szellemi értékek iránt való rajongó lelkesedés. Ma még elég messze vagyunk az idealizmus újabb hajnalhasadásától s alig jelzi egy-két fénysugár a kezdődő pirkadást. Mégis kezdődik s a modern realizmustól, naturalizmustól megcsömörlött lelkek epedve várják a rózsás újjú Eos feltűnését.

«Nem azért óhajtom a klasszikus írók tanulmányát — mondja Arany János — hogy nyelvünkbe idegen sajátságokat erőszakoljunk; hanem hogy szokjunk úgy bánni nyelvünkkel, mint ők a magukéval. Mondani éppen azt, egészen azt, ami kell, nem többet, nem kevesebbet. Szólani eréllyel, bájjal; hatalmasan, zengzetesen. Valamint ők lelkét, legfinomabb árnyalatait bírják nyelvöknek: oda törekedni saját nyelvünk használatában. Nincs nagy költő e nélkül s ha egyszer a nyelvérzék elhomályosul, nagy költő is lehetetlen. A nyelvromlás kora még sohasem esett össze virágzó költészettel.»

De bár a sors kegyesebb volt az ókor legnagyobb lírikusa, mint a nála kisebbek iránt, midőn 44 győzelmi dalát magában foglaló négy könyvét teljesen fenntartotta, még elég okunk van a panaszra, ha meggondoljuk, mily óriási érték pusztult

el többi 13 könyvével, melyekből csak gyér töredékeink maradtak. Pindaros 17 könyvében a görög életben oly nagy szerepet játszó kardalköltészetnek minden faja képviselve volt. Míg az *æol* szenvedélyességnek az egyéni dal felelt meg, a közös érzelmeket kifejező kardal a nehezkesebb, komolyabb és mélyebb dór törzsnél talált termékeny talajra. Így a kardalköltészet fő székhelye a dór Spárta lett. De másutt is alakultak férfiakból vagy nőkől, ifjakkól vagy leányokból álló, lant vagy fuvolakíséret mellett éneklő és táncoló ünnepi karok, melyek egyes istenek vagy hősök ünnepein vagy jelentős közéleti események alkalmával kiváló költők szerzeményeit operaszerűleg előadták. E kardalokban a hősmonda, tehát az epikus elem, játszotta a főszerepet; hozzáfűződött az elbeszélés által fölszínre jutott közös, ritkábban egyéni érzelem és reflexió. E műfaj nagy jelentőségét bizonyítja az, hogy a Dionysost ünneplő kardalból, a dithyrambosból fejlődött ki a görög dráma, melyben a karnak is kijutott a szerepe, mint később a mi operánkban. Amilyen az époszra nézve a homerosi kor, melyben az éposz közkincs és közös világnézet leszűrődése, olyan időpontot jelez a líra fejlődésében a dór kardal, mely nagyobb közösséget egybefoglaló alkalmiságával az ünnep részeseit úgyszólván egységes lírikus világnézetben egyesítette.

Nem szólok most a kardalköltészet régibb művelőiről, Alkæusról, Stesichorosról, Ibykosról, Simonidesről, Bakchylidesről, hanem áttérek arra a párját ritkító nagy költő egyéniségre, kivel a «nehézfejű» emberek hazája, Boeotia ajándékozta meg Görögországot és általa az emberiséget, a Horatiustól dirkei hattyúnak nevezett s utánozhatatlannak, elérhetetlennek vallott Pindarosra. Már Simonidesben feltűnt a hellén nemzeti egységet hirdető prófétaelkű vates. Pindaros Simonidesnél is magasabbra emelkedett költői, nemzeti és etikai szempontból, föl, mint Zeus sasa, az olympusi trónusig, mintha a föld felosztásakor lenn nem kapott volna helyet. Ő is, mint kortársa, az athéni Aischylos, az istenek ihletett vatese, a nép tanítója, az istenesség és derékség nagy prédikátora, aki büszkén követel magának helyet azon a magaslaton, melyen különben csak fejedelmek trónolnak.

Megfordul fejedelmi udvarokban, a syrakusai Hierónnál, az agrigentumi Therónnál, készségesen megírja számukra a kért dicsőítő dalt, ha győzelmet arattak a görögök nagy nemzeti versenyein: Olympiában, Pythóban (= Delphi), Nemeában vagy Isthmosban, de hízelgővé nem válik soha. Nem is marad sokáig a fényes udvaroknál. Hazatér a hön szeretett Thebaiba s onnan küldi epinikionát a kyrenei Apkesilaos királynak, a larissai Aleuadoknak, a makedón Alexandrosnak. A fejedelmek barátságánál, kiknek sokszor bölcs tanácsokat osztogat, nagyobb dicsősége, hogy a delphii főpap minden évben meghívja a Theoxeniára, az istenek lakomájára.

Minden elődjét felülmúló összefoglalója és megnemesítője a műfaj hagyományainak. A Helikon legmeredekebb oldalán tör utat magának. Olcsó tetszéssel nem törődik: a legjobbak is örüljenek, ha szárnyalását követhetik. Új stílust, új dikciót terem, melynek rapszódikus menetét nem a köznapi logika, hanem az ünnepet bearanyozó fantázia szabja meg. Ezt nem tudták méltányolni a hideg józanság emberei, a XVIII. század franciái, Voltaire, ki «érthetetlen és dagályos thebainak» nevezte Pindarost vagy Malherbe, aki galimatias névvel tisztelte meg az epinikionokat. Ezt a meg nem értő kicsinylést csak korunkban tette jóvá egy Villemain, egy Croiset és az utóbbinak könyvét a *Revue des deux Mondes*-ben (1884) ismertető Jules Girard. Igaz, hogy Voltaire korában másutt sem igen részesült Pindaros megértésben vagy éppen méltánylásban. Németországban is csak az egy Goethe ismerte fel nagyságát. Alig több ideje egy századnál, mióta a német klasszika filológiának, kiváltképpen Böckhnek munkássága úgyszólván sírjából idézte új életre azt a nagy költőt, kinek házáat Theba feldúlásakor Nagy Sándor is megkímélte.

Mivel Pindarosnak csak a szó szoros értelmében vett alkalmi költeményei, a megrendelt és megfizetett győzelmi dalok maradtak fenn teljesen s a többieknek gyér töredékei, ha mutatják is az oroszláncörmöket, nem alkalmasak arra, hogy költői lényét kellőképp megvilágítsák, talán nem is lehet nagyon csodálkoznunk rajta, ha némelyek még ma is némi bizalmatlansággal veszik kezükbe a különben sem könnyen

érthető, sőt komoly tanulmányt kívánó gyűjteményt. Magyánús szemmel nézünk egy Barnum elefántjára írt ódát s bármilyen nagy a közönség érdeklődése a bajnoki mérkőzések iránt, nem tartanók nagy költőhöz méltó feladatnak versenyfutó paripák, győztes versenylovakok vagy birkózó atléták dicsőítését. Azonban a pindarosi epinikiont csak a régi világgal ismeretlen szemlélő nézheti ilyen bizalmatlan kicsinyléssel. A hellén nemzeti játékoknak, a férfias erőt próbára tevő nagy versenyeknek, melyek az egész görögség színe előtt mentek végbe, nemzetegységesítő jelentőségük volt. Az olympiai versenyjátékok iránt az egész görög világ érdeklődött. A testi derékségnek e nagy próbáin, az erők mérkőzésének e páratlan ünnepein a testi erőn kívül a szellem művei s mindkettővel kapcsolatban a nagy nemzeti érdekek is megnyilatkoztak. A boldog győztes nemcsak magának szerzett örök dicsőséget, hanem családjának, sőt egész városának, mely örömujjongással fogadta, diadalmenettel, istentisztelő hálaadásokkal, fényes lakomával ünnepelte. Ez alkalommal énekelte az ünnepi kar lant vagy fuvola és tánc kíséretében a dicsőítő kardalt, melyet a győzelem óta lefolyt idő alatt vagy maga a győztes vagy rokonai, barátai irattak s olykor maga a költő tanított be.

Az epinikion tehát alkalmi költemény ugyan, melynek fő motívuma és egyúttal kerete a győztes dicsérete, de Pindaros nem maradt az alkalmiság múló becsű körében, hanem az egyestől és esetlegestől az általánoshoz és örökhöz emelkedve s a győzelmet és dicséretet keretül használva vagy a hős elődjait dicsőíti, vagy családja szép jövőjét rajzolja, vagy szülővárosát magasztalja. Azután vagy természetes kapcsolat útján, vagy merész ugrással valamely mythost hoz fel például, melyet lírai lendülettel, emelkedett etikai felfogással ragyogó képekben, drámai, balladai erővel elbeszél. Tehát nem maga a győzelem a fő dolog, az inkább csak alkalom, ha úgy tetszik: ürügy. Fő dolog az etikai momentum: a magasba és mélybe, a múltba és jövőbe tekintés, az istenekben és hatalmukban bízó, megingathatatlan hit és a humanizmus tiszta légkörébe emelt etikai eszme. A testi erőt és derékséget nem önmagáért becsüli és magasztalja

Pindaros, hanem, mert Isten adománya. Ez az isten Zeus, az istenek és emberek leghatalmasabb királya, s Pindaros, midőn e hatalmat hirdeti s minden jó forrásának tartja, éppen olyan fennkölt prófétája a monotheizmusnak, mint Aischylos. Isten hatalmával szemben az ember erőtlen, gyámoltalan, magában semmi, «árnyéknak az álma», de az Isten jóvoltából testileg erős, lelkileg derék, vagyonos, szerencsés, sikerekben gazdag lehet. Sokat ér a nemes származás, de sokra is kötelez. A nagy ősök példáját utánozni kell az utódnak. A bölcsesség is sokat ér, de eltanulni nem lehet, az is Isten adománya. Aki csak könyvekből okos, az nem állja meg helyét az életben. A testi erővel és vele párosuló lelki derékséggel kivívott dicső tettek hivatott hirdetője és magasztalója az ihletett költő. A múlt tettet ő emeli örök dicsőségre.

De azért a győztes óvakodjék az elbizakodástól, diadaláért adjon hálát az isteneknek s iparkodjék testi és lelki derékségét megtartani és gyarapítani. Így a költő, mint a múzsák papja, fejedelmeknek is bátran, hízeltetés nélkül osztja bölcs tanításait, mert a legnagyobbakkal is egyenlő rangúnak érzi magát. Mindamellett a telivér dór arisztokratában megvan főleg az istenekkel szemben a nagyság önkéntes alázatossága. S mily nemes ambíció nyilvánul e sorokban :

Járjam az élet

Egyszerű útját és ne maradjon rossz hírnév örökül

Gyermekeimnek, csak dicsőség! Más aranyért könnyörög; nagy bir-
Testemre akképp boruljon a föld, [tokokért :

Hogy tessen a földieimnek,

Megdicsérve az érdemest

S gáncsot vetve a gonosznak.

Ilyen és ezekhez hasonló gondolatok teszik a lelkét Pindaros magasztos nyelven, fenségesen áradó, hatalmasan hömpölygő ritmusban zengő himnuszainak. Pótolhatatlan, örök kár, hogy e páratlan szövegek könyv kiegészítő része, a költemények zenéje, számunkra, mint látszik, végképpen elveszett. Ki tudna Wagner nagyságáról kellő fogalmat alkotni, ha szerzeményeinek csak a költői szövegét ismerné? Pindaros

lant- vagy fuvolazenéje természetesen eléggé kezdetleges lehetett az újabb orkesztrális zene fejlettségéhez képest ; de ha halljuk. mily nagy hatást tett a görögökre a zene, mily nagy szerepet játszott a görög életben s Pindaros milyen alapos zenei kiképzésben részesült, akkor csak sajnálhatjuk, hogy erről a zenéről olyan kevéssé vagyunk tájékozva. Így is köszönjük meg a sorsnak, hogy a görög antiquitásnak ezt a páratlan örökségét az utókorra juttatta.

Ehhez az örökséghez nekünk is jogunk van, ennek a nagy értéknek a mi irodalmunkból sem szabad hiányoznia, csak úgy nem, mint a görög tragikusoknak, Danténak vagy Shakespeare-nek. E költeményeknek alkalmisága — mint mondám — csak külső keret, lényegük általános emberi. eszmei tartalmuk örökbecsű. Régóta foglalkozom azzal a gondolattal, vajjon sikert aratna-e ma olyan vállalkozás, mely Pindarosnak a magyar költői irodalomban polgárjogot iparkodnék szerezni. «Et versate diu, quid valeant, quid ferre recusent humeri!» Valóban sokáig hánytam-vetettem magamban a kérdést, s nem is bántam meg, mert azóta, hogy átültetésével életem alkonyát fel-felderítem. mindig világosabbá válik előttem, hogy a görög tragikusok átültetése előtt ezzel a feladattal a magam megelégedésére megbirkóznom nem sikerült volna. Nem állítom. hogy ez most sikerült. Hiszen Lessing szerint hasonlíthatatlanul könnyebb Pindaros-ról tudós kommentárt írni, mint egyetlenegy ódáját szépen lefordítani. S ha meggondoljuk, hogy még a nyugateurópai irodalmak sem mutathatnak fel kongeniálisnak mondható Pindaros-fordítást, méltán elfoghat bennünket a kétség, sikerülni fog-e az a magyar fordítónak úgyszólván első ízben, ami azoknak többszöri próbálkozás után sem sikerült kellő mértékben. Hiszen Kazinczy óta, ki a hatodik olympiai ódát hangulatos. választékos magyarsággal szóaltatta meg. történetek kísérletek Pindaros lefordítására nézve, a jó Fábchich József (1804) az egész Pindarost tolmácsolta magyar nyelven. úgy azonban, hogy azt emberfia sem akkor nem érthette meg, sem ma meg nem értheti az eredeti szöveg segítségével nélkül. Újabb időben figyelemre legméltóbbak a

nemrég elhunyt Hegedűs Istvánnak lelkes buzgalommal folytatott kísérletei, melyekkel Pindarost számunkra meghódítani iparkodott. Egyetértek vele abban, hogy Pindaros költészetét csak az eredetinek alakjában lehet méltóan tolmácsolni. Az ő változatos mértékű, dithyrambikus sorait egyenletes ritmusú, kimért strófákba szorítani annyi, mint megváltoztatni a hangot, a színezetet, az előadás hömpölygő menetét, ünnepies pompáját. Mit szólnánk ahhoz, ha valaki egyenlő, kimért strófákban fordítaná idegen nyelvre pl. Petőfi *Őrültjét*? Úgyebár egészen más jellemű és hatású költemény válnék belőle. A műfordító általában helyesen cselekszik, ha a régi kor költőjét alakilag is közelebb iparkodik hozni a mai közönség ízléséhez és felfogásához. Magam is ezt tettem egyebek közt magyar Horatiusomban, akinél a görög versformák nem lényeges hordozói a római és általános emberi tartalomnak s éppen ez az általános emberi jobban érvényesül, ha formailag is közelebb van hozva a mai közönség ízléséhez.

Azonban az alaki hűségnek Pindaros fordításában sem szabad kicsinyesnek, iskolásnak lennie. Helyesen mondja Arany János: «Költői műben nem a pusztá értelem a fődolog, hanem a benyomás, melyet tesz az olvasóra. Ez utóbbit olykor némi hűtlenséggel lehet elérni . . . » Arany itt ugyanazt a gondolatot fejezi ki, amit Horatius: nec verbum verbo curabis reddere, s ezt az elvet Aristophanes fordításában gyakorlatilag is megvalósította. Ezt az elvet bátran alkalmazhatjuk a formára is s kevésbbé fontosnak kell tartanunk az egyes taktusok metrumát a verssor ritmusánál. S ha ismét Arany János szavaival élve úgy kell bánni tudnunk nyelvünkkel, mint ők (a klasszikusok) a magukéval, mért ne volna nekünk is megengedve, hogy a ritmikus sor egyik-másik taktusát ugyanolyan értékű, de más mértékkel töltsük ki, pl. daktylus helyett spondeusszal vagy megfordítva? Hiszen az a hűség, mellyel az eredeti gondolatnak és saját nyelvünknek, költői dikciónk evidenciájának tartozunk, sokkal fontosabb, mint egy-két láb versmértéke. Azok a német Pindaros-fordítók pedig, akik — mint pl. Tycho Mommsen — a szótagok és egyes verslábak mértékéhez való hűséget tar-

tották fő kötelességüknek, elijesztő példát nyujtanak nekünk, mikor a metrum szolgálai követéséért nemcsak a németiséget, hanem az érthetőséget is feláldozzák.

De remélhetem-e, hogy ami a nyugateurópai műfordítóknak nem sikerült teljes mértékben, az nekem sikerülni fog? hogy számbavehető, filológiai és költői szempontból egyaránt megfelelő, értelmes magyar Pindarossal gazdagíthatom költői irodalmunkat? Van komoly törekvésemen és a görög szellemmel való beható foglalkozásomon kívül egy nagy erősségem, mely ezt a nagy vállalkozásomat a siker arany sugarával kecsegteti s ez nem más, mint a mi édes, bájos, erővel teljes, színekben gazdag, zengzetes nyelvünk, amelyet mindig a görög nyelv méltó versenytársának tapasztaltam. Hiszen egy nyugateurópai nyelv sem képes olyan mértékben és olyan kongeniális módon reprodukálni a görög költészet legváltozatosabb versformáit, mint a magyar, anélkül, hogy a magyaros költői dikció bármily tekintetben csorbát szenvedne. Vörösmarty nyelv művészete is azt bizonyítja, hogy éppen ezek a rómaiaktól átvett görög formák voltak költői nyelvünk kifejlődésére a legnagyobb hatással.

Pindarosom bemutatásához szükségesnek tartottam ezt az előljáró beszédet különösen azért, mert Hóman Ottó Pindaros-kiadásán, tanulmányán s azon a hosszabb tanulmányon kívül, melyet az ifjú Finácsy Ernő írt az Egyetemes Philologiai Közlöny 1881-ik évfolyamába, nálunk eddig kevés szó esett Pindarosról s maga Pindaros és költészete mindeddig úgyszólván hét pecséttel lezárt könyv volt a magyar olvasó számára. Magyar Pindarosomból ez alkalommal három győzelmi dalt kívánok bemutatni.

Első pythói óda

az *aetnai Hieron*-nak kocsiversenyben aratott győzelmére.

Hieron syrakusai fejedelem Kr. e. 470-ben a pythói (= delphii) játékokon nyert győzelmét az *aetnai Hieron* győzelmének hirdettette ki, mivel öt-hat évvel előbb az Etna tövében, a régi Katune (Katunia) helyén ő alapította a dór Aetna városát s helytartójává fiát, Deinomenest tette.

Ugyanabban az időben történt az Etna híres kitörése, melyről nemcsak ez a győzelmi ének, hanem Aischylos is megemlékezik *Leláncolt Prometheusá*-ban. Hierón, aki még 480-ban a pún karthagóiakon s 474-ben az etruskokon is fényes diadalt aratott, ez időben hatalma és szerencséje tetőpontján állott, de egyúttal fájdalmas kórban is szenvedett. Pindaros győzelmi énekét Hierón fiának, Deinomenesnak aetnai palotájában adta elő az énekes kar.

1. *Strophe.*

Oh arany lant, Apollónak birtoka és ibolya-
Fürtű Múzsáké! tereád
Hallgat a táncra kelő kar, amint kezdődik az ünnep;
Ráfigyel hangodra a dalos,
Ha zendíted a húrokat s megindítod
Táncra hívó ritmusid áradatát;
És eloltod a vad villámok örök tüzeit.
A fejedelmi sas is
Szenderegni kezd jogarán Kroniónnak
S csüggeni engedi kétfelől a szárnyát;

1. *Antistrophe.*

Mert bóbiskoló fejére éjszínű fellegeket
Hintegettel és lecsukád
Édesen a szemeit, mire hátát álmadozólag
Ringatózza édes hangjaid
Igézetitől. A kegyetlen Áres is
Messze hagyván marcona dárdatusát,
Hangjaid gyönyörében fürdeti bős kezbelét.
Mély övű Múzsaszűzek
És Phoibos kegyébül az isteni szív is
Olvadoz a te nyiladtól eltalálva.

1. *Epódos.*

Ámde Zeusnak az elleni földön és a végtelen
Tengeren elrémülve hallják, hogyha szólnak a Pieridák;

Így az Égnek ellensége, a szörnyű százfejű Typhós.¹
 Ki Kilikiának a barlangjában éle,
 Ott fekszik bilincsbén, a hádeszi éjnek mélyiben.
 Kyme fölött a tengerövezte partok
 S Sikeliának terhe nyomja
 Szörös mellét. Égbe nyúló oszlop, fagyos etnai bérc
 Örökös havú orma pihen
 A leigázott óriáson.

2. *Strophe.*

Pusztító tűz szent patakját ontja öléből a bérc;
 Napvilágon lávafolyam
 Vörhenyeges gomolyagban okádja magasra a füstjét;
 Éjjel bíboran kigyúl a láng
 S robogva sodorja a sziklatömböket
 Elkígyózva mélyen a tenger alá.
 És e rettenetes tűznek folyamát ez a szörny
 Küldi a mélyből elő.
 Látni éppoly bámulatos csoda ezt, mint
 Hallani, szemtanú hogyha elbeszéli:

2. *Antistrophe.*

Mint fekszik bilincsbe verve az Etna sötétlevelű
 Orma és töve közt, s a kemény
 Nyoszolya mint hasogatja, sebesre, hogy' égeti hátát.
 Oh Zeus, bár megnyerném kegyed,
 Ki bírod ez ormot, a termékeny talaj
 Homlokát, amelynek a névrokona²
 A dicső alapítótól nyere hírt, nyere dísz.
 Mert a pythói napon
 A kikiáltó «*Etnai*»-nak nevezé őt,
 Hogy *Hierón* kocsigyőzelmét jelenté.

¹ Typhós vagy Typhoeos, Tartaros és Gaia százfejű szörnyeteg fia, aki Zeus-szal viaskodott, míg az őt legyőzve, az Etna alá nem temette. A föld vulkánikus erejének képviselője.

² Aetna városa.

2. *Epódos.*

Hogyha hajósok a sík tengerre vágnak szállani,
 Fő örömük, ha kedvező szél támad. Mert lehet arra remény,
 Hogy végtére révbe jutnak. Így ez a két esemény is
 Reményre deríti szívünk': jövőben is
 Nyer paripákkal, nyer koszorúkkal e város hírnevet,
 És örömmünnepe víg dala teszi dicsővé.
 Lykia s Délos ura, Apollon,
 Ki a Parnásost szereted s Kastália tiszta vizét,
 Oh vedd a szívedre szavam:
 Hadd legyen e föld hős fiak anyja!

3. *Strophe.*

Mert az eszközt Isten adja minden erényre nekünk,
 Ő ad bölcseséget, erőt,
 Szónak a mesteri általa leszünk. Én ma e férfit
 Vágyom dícsérni, biztat a remény,
 Ha lendítem érc kelevézem, nem fogom
 Elhajítani kívül a pálya terén.
 Ám jó-messze dobom s diadalt nyerek ellenimen.
 Esdekel érte szívem:
 Adjon minden idő neki kincseket, üdvöt,
 S adja, hogy a bajokat feledni tudja.¹

3. *Antistrophe.*

Jusson eszébe, hányszor állta hőiesen meg a helyt
 A csaták zord fergetegén,
 Mint segítette az isteni kéz fényes diadalra,
 — Amilyet nem arathata egy hellén se még —
 S véle dús kincsek koszorúit adá.
 Most e harcba' Philoktetes vala példaadó.
 Ráviszi kényszerűség
 A gögöst, hogy az elleninek hizelegjen.
 Monda regéli, hogy isteni hős vitézek
 Mentek utána, hogy elvigyék magukkal

¹ Célzás Hierón betegségére (kő).

3. *Epódos.*

Lemnosi partrul az íjászt, Poias szenvedő fiát.
 S ő bevévé Priamos várát, bár kór lábán alig állhata meg,
 S mint a sors rendelte, a görögök harcát befejezte.
 Vezesse az Ég Hierónt is¹ így tovább
 S teljesítse minden időben a lelke vágyait.
 Múzsza jövel, hogy Deinomenes lakában
 Zengj Hierón négyesfogatáról.
 Atyja győzelmének a gyermek, mint az övének. örül.
 Azután majd zengjen a lant
 Kedveset Etna főurának.²

4. *Strophe.*

Néki alkotó e várost atyja, a nagy Hierón
 Isten-adta jogszerűség
 S hyllosi törvény rendje szerint. Mert Pamphylos és a
 Hirakledák sarjadékai,
 Mint dórok, a Táygetos tövét lakók,
 Hívek Aigimios törvényeihez.³
 Fölkerekedve a Pindos alól, Amyklai falait
 Bírják boldogan ők,
 Mint szomszédi fehérlovú Tyndaridáknak.
 S harci tusák mezején sok hírt aratnak.

4. *Antistrophe.*

Teljesítő Zeus. Amenásnak a partjainál te olyan
 Sorsot adj népnek s királynak.

¹ Ki Philoktetes példáját követve, beteg létére személyesen résztvett a harcban.

² Deinomenesnek.

³ Hyllos Herakles fia, a Heraklidák ősatya. Aigimios Doris királya, fiává fogadta Hyllost. Fiai, Pamphylos és Dymar Hyllos-szal együtt alapítói lettek a róluk nevezett három dór törzsnek. A dórok új hazájukban, Lakadaimonban is ragaszkodnak régi törvényeikhez. miután Amyklait az Eurotas vize mellett elfoglalták az achajai törzstől.

Mely igazolja a világnak vélekedését.
 És veled e vezérlő férfiú.
 Valamint fia, megbecsülve a népüket
 Ápolják a békét és egyetértést.
 Esdekelek. Kronión, hogy a honja határai közt
 Csendesen üljön a pún
 És Tyrrhénia harcriadója pihenjen.
 Tudva a Kyme előtti súlyos vereséget.¹

4. *Epódos.*

És Syrakusa vezére mérte rájuk e csapást.
 Ifjaikat mikor a hadi gályákról a tengeri árba veté
 Megmentve Hellást a rabigától. Majd Salamisről
 Dalt mondva Athénnek a híret hirdetem,
 Spártában meg a Thermopylainál vívott hős tusát,
 Ahol a horgas íjjú perzsa hullott.
 Himera kedves partjainál majd
 Deinomenésnek fiait éneklek, kik a bajnokerény
 Kitűnő példáit adák.
 Amikor elleniket leverék.

5. *Strophe.*

Hogyha mérséklettel szólasz² és a dolog velejét
 Foglalod össze, úgy kevesebb
 Gáncsa fog érni az embereknek! Sokszor a túlzás
 Megtompítja a figyelő fület.
 És idegen érdemeket ha kürtöl a hír,
 Titkon az sok irígvnek gyötri szívét.
 S mégis — a szánakozónál csak becsesebb az irigy —
 Légyen a célod a szép! . . .
 Kormányozd igaz úton a néped' előre.³
 És ne csalárd üllő alakítsa nyelved.

¹ Célzás Hierónnak a pún karthagoiakon és az etruskokon aratott győzelmére.

² A költő önmagát inti mérsékletre.

³ Deinomenésnek szól, az ifjú kormányzónak.

5. *Antistrophe.*

Hogyha vétesz bármi kicsinyt, felfújja legott a világ.
Gondviselője vagy sokaknak.

Sok hiteles tanu van, ki figyel rád s környezetedre.

Hogyha nemes törekvésed virúl

S vágysz rá, hogy a szép hírnév szárnyára vegyen,

Hát ne kímélj egy kicsi költekezést.

Mint a hajó kormányosa, húzd fel a vásznaidat,

Hogyha dagasztja a szél.

Meg ne ejtsen a hízelgő nyereségvágy!

Ember után ami fennmarad, a dicső hír

5. *Epódos.*

Élete s lénye becsét egyedül csak az mutatja meg

Költőnek meg a tudósnak. Nem veszhet Kroisos humaniz-

De az érc bikában embereket sütő Phalerisnak [musa el,

Útalat az osztályrésze mindenütt.

Őt nem hívja az otthoni lant szava s a fiúk éneke,

Hogy vígadozva részt vegyen ünnepükben.

Mint jutalom első a szerencse,

A jó hír a második. Az, ki kivívja mindeniket.

Vagy megleli, annak adá

Sorsa a koszorúk koszorúját.

III. nemei óda

az aiginai Aristokleidésnek, a pankration győztesének.

Az aiginai Aristokleides, Aristophanes fia, mint kitűnő öklöző és birkózó győzött Magurában, Epidourosban és Nemeában. Ez utóbbi győzelmére Pindaros megígérte a dicsőítő ódát, de ígéretét csak később váltotta be. A győzelmi dalt ifjak kara adta elő Aigina szigetén, a pythói Apollon Theoriójában. A Theorión a theorosok papi testületének hivatalos helyisége volt. Pindaros költeményében inti a győztest, ne bizakodjék el s ne törjön túl Herkules oszlopain (Gibraltár). Ez ad neki alkalmat Herakles dicsőítésére, de

csakhamar visszatér Aiakoshoz s az aiginai hősökhöz, Peleus-hoz és fiához, Achilleshez, kit Cheiron kentauros nevelt hős bajnokká.

1. Strophe.

Oh Isteni Múza, jó anyánk, esedezve kér szavam :
 Jöjj Nemeia ünnepén e dórok lakta vidékre,
 Szíves partira *Aiginá*-nak. Íme, várva-vár
 Aisópos árjainál ¹ az ünnepi édes hangzatú dalok
 Sok ifjú mestere itt, epedezve hangod után.
 Ki erre szomjuhozik, ki meg arra ;
 Harci győzelem legtöbb gyönyört a dalba' lel :
 Ez a legméltóbb dícsérete minden hősi erénynek.

1. Antistrophe.

Fakaszd ki te bőven szellememből a dalnak kincseit,
 És a felhős ég dicső urának, a te atyádnak
 Kezdd el a tetsző himnuszt. Én azt nékik nyujtom át :
 Kísérje a lant meg az ének. Légyen e munka kedves Ő neki,
 Dícsérete a földnek, hol hajdan a myrmidonok
 Lakoztak. Azoknak ősi hírnevén nem
 Ejte szégyenfoltot Aristokleides, amidőn
 A pankration tusáit törhetetlenül állta.

1. Epódos.

Rázuhanó öklöknek erős csapásai ellen
 Nameia mély völgyéből hozta ki balzsamírul
 A győzelem virágait.
 Ámde ha szép alakod s ahhoz illő tetteid által
 Aristophanes fia, feljutál is a hős
 Férfierény ormára, könnyű mégse lesz
 Elszállnod az úttalan
 Habok árján, túl Heraklés oszlopin.

¹ Aisópos achajai folyó s mint folyamisten Aigina nimfa atyja. Aigina-sziget régi neve Oinone volt ; mikor az Aigina nevet ruházták reá, akkor egy aiginai folyócskát is elneveztek atyjáról, Aisóposról.

2. *Strophe.*

Az isteni hős azokat híres útja véghatáaraként
 Állítá fel, mikor megfékezé a hatalmas
 Tengeri szörnyeket, átkutatá a mély vizek árjait
 S a föld határit megszabá. De lelkem, oh mily
 Idegen partokra terelted az útam?
 Vidd csak Aiakoshoz és ivadékihoz ezt a dalt!
 Az igazságot kövesse a dicséret koszorúja.

2. *Antistrophe.*

Külföldi után kapkodni sehogysem illik a férfiúhoz.
 A honit keresd! Ott méltó dísz találsz, hogy az édes
 Lantra bízd. Ragyog ősi dicsőség fénysugariban
 Peleus király,¹ amikor kivágja tövébül az órjas lándzsanyélt;
 Ő, aki sereg nélkül, egyedül Iolóost bevévél,
 S lebírta Thetist, a tengerit tündért.
 Láomadont² pedig — Iolóos hű bajtársaként —
 Telamón veszíté el küzdve hatalmas, hősi erővel.

2. *Epódos.*

Érenyilas Amazonok hada ellen is elkísérte,
 S a félelem, mely másokat megejt, sohasem
 Vehetett erőt bátor szívéen.
 Ah, sokat ér a velünk született nagy lelki derékség!
 Ki csupán könyvekből okos, homályos úton
 Tétova lépésekkel imbolyog tova,
 Biztos lábon sohasem áll,
 Sok fáradozása merőben kárba vész.

¹ Peleus, Aiakos király fia. Aigina szigetéről emberölés miatt számkivetve sok hőstettet vitt véghez. Az istenektől neki szánt Thetist, ki nem akart neje lenni, nagy küzdelem árán nyerte el, miután a mindenféle ijesztő alakot öltő istennővel megbirkózott. Heraklest is segítette Trója elleni hadjáratában. Telamón Peleus testvére volt.

² Trójai király, ki a leánya, Hesione megszabadításáért ígért jutalmat megtagadta Herakleستől.

3. *Strophe.*

A szőke *Achilles* *Philyra*¹ házában, mint kis gyerek
 Játszva művelt nagy tetteket. Kezébe rövid vasú kopját
 Forgata gyakran oly sebesen, miként a szelek vihara.
 Megmérkőzött diadalmasan a vad oroszlánokkal, öldösé
 A vadkanokat s odahurcolá hörgő tetemük'
 Kronos fiához, a Kentauroshoz.
 Ezt hatéves korban, aztán élte végeig!
 Hüledezve nézte *Artemis* ezt s a bátor *Athéna*,

3. *Antistrophe.*

Hogy öldöklé gyors lábbal a szarvasokat, kutyák
 S háló nélkül. Ős korból való ez a hagyomány is :
 Sziklabarlangjában a bölcs *Chairón* nevelé föl
 Járont, azután *Asklépiost*, kit megtaníta rá,
 Mily gyógyító írat adjon a kórnak enyhületül.
 Majd *Néreus* gyönyörű leányát²
 Adta férjhez, nagy hőssé nevelte magzatát
 És minden széppel, jóval a lelkét gazdagította :

3. *Epodos.*

Hogy tova szállva Trója alá szárnyán a szeleknek
 Megállja helyét, ha hallja *Lykia* és *Phnygia*
 S a dardanosok kopiáinak
 Vad süvítését ; és ha a lándzsás aithiopokkal
 Megütköze, vesse szívébe határzataként,
 Hogy *Helenos* nagybátyja, a daliás vezér,
*Memnon*³ — nem tér soha meg
 Honába, *Aithiopia* földre.

¹ *Philyra* *Cheiron* kentauros anyja.

² *Thetist*, az ötven *Nereus*-lány legszebbike, ki *Achilles*nek adott életet.

³ *Memnon* *Tithonos* és *Eos* fia, aethiopiai király, *Priamos* unoka-öccse, *Hektor* halála után segítségére ment a trójaiaknak, de *Achilles* kezétől elesett.

4. *Strophe.*

Onnan ragyogott fel az Aiahidák fényes csillaga,
 Mert a te véred, oh Zeus¹ s versened az, melyet ünnepel a
 A honi föld örömét ha az ifjak ajkai hirdetik. [dal,
 E győzelem kivívója, Aristokleides is dalt érdemel.
 Hisz' ezt a szép szigetet dicső hírnévvel övezte
 S fénybe borítá Phoibos Apollon
 Szent Theórionát. Próbán válik meg a siker.
 Ki miben halad meg másokat és ki jut legelőbbre ;

4. *Antistrophe.*

Mint gyermek a gyermekek, mint férfi a férfiak között,
 És öregek között öreg, amint a földi halandó
 Osztályrésze gyanánt kijut. Hosszú idő negyedik
 Erényre is tanít : a jelent ragdja meg ki-ki!
 Te benned kedvesem, egyesül ez mind. Üdv te neked!
 Íme tiszta tejet küldék elegyítve
 Színmézzel, körötte habzó harmat gyöngyözik.
 Dalom ím' ez ital, æol-fuvolának a hangja kíséri.

4. *Epódos.*

Késtem, ugy-é? Hisz' a sas sebesen száll a madarak közt
 S jó-messziről kémlelve, éles karmival
 Leccsap áldozatára hirtelen.²
 Károg a varjú s milyen alatt legelészik a földön.
 Te reád győzelmes erőd jutalma gyanánt
 — Úgy akará Klió, a magasban trónoló —
 Nemea, Megara s Epidauros
 Küldi a hősi dicsőség fénysugarát.

¹ Aiakos aiginai király Zeustól származott.

² A sas maga a költő ; a varjú valamelyik irigy versenytársa, talán Bakchylides.

XIV. olympiai óda

az orchomenosi Asopichosnak, aki győzött a fiúk versenyfutásában.

Az ifjú Asópichos, Kleodamos fia, Orchomenosból való volt. Orchomenos Boiotiában a Poseidonból származó mi-nyasok ősrégi székhelye, ott, ahol a Kephisos vize a Kopais-tóba ömlik. E városban régi kultuszuk és templomuk volt a görög ízlés, tapintat és finomság megszemélyesítőinek, Zeus és Eunymone leányainak, a Charisoknak, kiket a ró-maiak Gratiáknak hívtak. Rárman voltak: Aglaia, Thalia és Euphrosyne. Ezekhez fohászkodik a költő, midőn az ifjú Asophicos győzelmét ünnepelni akarja s az istenek és embe-rek életében való szerepüket nagy bensőséggel rajzolja. Mivel pedig az apa, Kleodamos, kinek legnagyobb örömet okozott volna fia olimpiai győzelme, már sírjában pihent, Pindaros ingeniosus, szép gondolattal Echóhoz, Hermes leá-nyához fordul azzal a kéréssel, vigye meg az Alvilágba Kleo-damosnak fia diadalának boldogító hírét.

Strophe.

Oh Charisok, kik a Kephisosnak
Partjain lakoztak, a széplövű réten,
Oh ti sokat megénekelte fejedelmi női
Orchomenosnak, az ősi minyásokat akik őrzitek,
Ami édes és gyönyörű, csakis
Általatok nyeri, bármi szép vagy okos
S bármi dicső legyen is, mindenki a földön.
Mert a Charisok nélkül az Ég se tart
Táncot avagy lakomát;
Minden jó dolognak a mennyben a Charisok
Legfőbb sáfárai.
Ők Pythó aranynyilas istene
Mellé helyezik trónussukat,¹
S ott az Olympos urának tisztelettel adóznak örökké.

¹ Pythóban, azaz Delphiben a Charisok szoboresoportja az Apollon szobrához közel volt felállítva.

Antistrophe.

Aglaia, drága s ti, dal baráti,
Euphrosyne s Thalia, lányai a nagy
Égi királynak, most hallgassatok a szavamra
Látva e víg csapatot, mely fürgén lépdél, örülve üdvinek.
Eljövék, ím', téged, Asópichos
Lykia dallamival dicsőíteni,
Elhíva a szerető gond, mert a te műved,
Hogy Orchomenos Olympia győztese lett.
Rajta, *Echó*, a dicső
Hírrel szállj a hádeszi honba; tudja meg ott
Az atyja, Kleodamos:
Mondd el néki, hogy fia fürtjeit
Olympia bajnoki versenyén
Szárnyaival borította küzdelmes diadalmi dicsőség.

CSENGERY JÁNOS.

SZEMLE.

A magyar stílus válsága.

Az utóbbi hónapokban folyóirataink és hírlapjaink hasábjain több ízben felvetődött irodalmi nyelvünk és stílusunk hanyatlásának és válságának kérdése. A hozzászólók egyike-másika úgy látta, hogy tudományosság, egyetem, iskola egyként elszakadtak a magyar szó nemesebb hagyományaitól, — stílusunknak nincsen kultúrája. E válságot azzal magyarázzák, hogy irodalni és nyelvi oktatásunk helytelen utakra tévedt s eltávolodott a magyar klasszikusok művelésétől. Oktatórendszerünket teszik felelőssé azért, hogy anyanyelvünkől szellemileg elidegenedtünk.

E kérdést a tudomány oldaláról, tehát a nyelvtudomány eszközeivel aligha lehet megközelíteni. Magasabbrendű nyelvhelyességi és nyelvesztetikai problémák kívül esnek a modern nyelvtudomány munkakörén; kívül esnek minden tudományon. A lingvisztika vizsgálódásaiban rendszerint megállapodik a mondattannál, gyakran — mint pl. a magyarban is — csupán az alaktannal foglalkozik; a periódusig már alig jut el. Ezzel azonban az emberi beszédnek csak alkotóelemeit közelítette meg, — a beszédet magát nem. Hasonlóan vagyunk a kezdet kezdetét taposó nyelvfilozófiai törekvésekkel. Egyedül az irodalmi esztétika kísérelte meg, hogy a beszéd- és írásformához — a dikcióhoz és a stílushoz — közelebb férközzék s ez sem normative, hanem az ízlési alapokon nyugvó egyéni méltatás eszközeivel. A múlt századnak iskolaszabály-gyűjteményeit nem tekintve, elméleti stilisztika nincsen, tehát nincs fogalmi alapokon felépülő stíluskritika sem. Csupán a klasszika-filológia jutott el a stílusvizsgálat terén legalább egy történeti diszciplinának, a stílustörténetnek küszöbéig. Eduard Nordennek ma már részben elavult *Antike Kunstprosa*-ja a maga idején hatalmas, tetteserkentő kezdemény volt s a részletkutatások egész sorát indította meg. Ám e kezdemény a modern nyelvek filológiájának területére át nem hatott. A legtöbb modern nyelvnek nincs stílustörténete, — a magyarnak sincsen. Így az emberi szellem legfinomabb és legérzékenyebb produktumát: az eszme s a szó összefonódását más eszközzel, mint művészi intuicióval mérlegelni és bírálni nem tudjuk. Ma a beszéd- és írásformák impon-

derabilék s ha kísérletet teszünk rá, hogy egy kor, egy nemzet, egy társadalom kifejezésbeli készségét és ízlését megítéljük, ha fontolóra kívánjuk venni: valóban hanyatlóban van-e a magyar stílus, — akkor ízlésünkre vagyunk utalva.

Tudományos segítséget annál kevésbbé kaphatunk a magyar nyelv vélt válságának diagnózisához, mert ami nálunk veszedelemben forog, az voltaképpen nem a szűkebb értelemben vett nyelv, hanem a magyar beszéd- és írásforma. Anyanyelvünk szóállománya és nyelvtani közhasználatja általában véve nem igen mutatják a kóros elváltozásnak tüneteit. A formák és keretek tűrhetően épek, — legalább viszonylag azok, ha számbavesszük a nyugati nyelveknek formailag is súlyos romlását. De ötven esztendő küzdelmes emelkedése után a hanyatlásnak aggasztó jeleit mutatja a magyar dikció és stílus.

A reformkorszak és a kiegyezés kora — a politikai és gazdasági lendület periódusai — a magyar stílusnak is számottevő tisztulását és emelkedését jelentették; a nyelvújítás korának köde elszállt, a formák megállapodtak és rugalmasokká váltak. A fejlődés, mint szinte mindig és mindenhol, a szónoki nyelvből indult ki; Kossuth, Deák, Gyulai beszédei a magyar dikciónak kétségkívül legérettebb és legbiztosabb fokát jelölik. A megyei, parlamenti és akadémiái szónoklatból alakult ki a publicisztika nyelve, ám Kemény, a stilisztá még nem tudott Keménynek, a gondolkodónak kellőképpen szolgálni. A hazai publicisztika mindaddig erősen küzdött a formával, míg az elbeszélő irodalom stíláris lendületétől nem termékenyült meg hírlapjaink nyelve. Gyulai akadémiai emlékbeszédeinek méltóságteljes hangját és Kemény gondolatterhes és merev essay-stílusát végül Jókainak sikerült a könnyen olvasható vezércikkben és tárcában feloldani és népszerűsíteni. Stílusunk történetében Gyulai jelöli a szabatoságnak (mit a francia *netteté*-nek keresztel), Jókai a folyamatoságnak kezdetét: kettejükkel modernizálódnak írásformáink. Ezekben az években a 80-as és 90-es évek irodalma készen találta a könyv- és hírlapstílus összes eszközeit s ha az akkori zsurnalizmus ezeket nem szaporította is egyébbel, mint rutinnal, mégis tagadhatatlan érdemeket szerzett magának: a szókinészet fokozatosan hozzáidomította a szükségletekhez s a dikciót mind hajlékonyabbá és simábbá tette.

A hódítás és teremtés ötven esztendjére a zavartalan birtoklás negvedszázada következett. A múlt század végső és századunk első évtizedében irodalmunk — a nagyhatalmi Magyarország erőviszonyainak megfelelően — elég nagy mértékben rendezkedik be, immáron teherbíró stíláris alapokon. Amit két nemzedék kivívott, azt a

harmadik most nyugalomban élvezi. Végre minden írásfajnak megvan a maga magyar terminológiája, nyelve, stílusa, hangja; van könnyen érthető tudományos prózánk, Gyulainak és néhány követőjének munkálkodása kialakítja az essay-stílust, melyért Kemény még hasztalan küzdött; s nyelvünk fejlődését mi sem tanúsítja jobban, mint az, hogy e negyedszázad a jeles fordítások korszaka. Plátontól Taine-ig mindent lefordítunk s elég jól fordítjuk le.

A nyelvi biztonság korára jellemző, hogy már forrongás is mutatkozik a stílus területén. A *Nyugat* folyóirat körében újszerű művészi és irodalmi törekvések a stiláris újítás hajlandóságával is párosulnak. E kör egyes írói stílusbeli modorossággal és stílusbeli modortalansággal tűnnek fel. Az új iskola prózája élkedvetlenül erőltetett volt; ami új benne, az gyakorta nem az eszmék újszerűségéből fakad, hanem az ellentmondás örömeiből. Éppen ezért modortalan is a *Nyugat* prózája, mert a «modestie littéraires»-t, az irodalmi tapintatot és szerénységet gyakran hiú nyelvi okvetetlenkedéssel pótolta. Ha e kísérlet nem is mult el nyomtalanul a magyar stílus felett, maradandóbb értéket aligha hagyott: a mozgalom inkább a költői nyelvben forrongott, a magyar prózaírás szempontjából többé-kevésbé meddő maradt. Ez a meddőség annál sajnálatosabb, minél kétségtelenebb ma már, hogy a fejlődésének legmagasabb szintjére ért magyar stílusban: a «fin de siècle» prózájának fejlettségében már benne rejtett a mai hanyatlás előre vetett árnyéka.

Mai stílushanyatlásunknak számos oka van s az iskola, melyben egyik-másik cikkíró a nyelvi dekadencia eredetét látja, csak az okok egyike, sőt-voltaképpen maga is áldozat. Ha igaz, hogy a nemzet nyelvében él, akkor a nyelv kórképében a nemzet gondjainak kell tükröződni. Valóban meglepő volna, ha a magyarság utolsó másfél évtizedének kálvária-útján éppen a stílus virága nyílnék váratlan pompában!

A dikciónak s a stílusnak virágzása az irodalomnak s különösen egyes műfajoknak életéhez szervesen hozzákapszódik. Ha végigtekintünk az utolsó másfél évtized könyvtermésén, arra eszmélünk, hogy a stílusfejlesztő műfajok jóformán eltűntek irodalmunkból. Az essay, mely éppen, hogy meghonosodott Gyulai körében, szinte teljesen elvesztette kapcsolatát az élettel; könyvek pedig a filozófiai, történeti, irodalomelméleti, esztétikai ismeretágakból, a legritkábbak lettek. *Könyvek*: azaz ép, szellemi és művészi organizmusok, elmélyedő vizsgálódások érett, nemes gyümölcsei, — könyvek, a szónak ebben az értelmében, csak elvétve tűnnek fel kis világunkban. Helyüket elfoglalta a tankönyv, a kompendium, a népszerűsítő összefoglalás, a breviárium és mindenekfelett: a lexikon. Tehát szinte csupa kompiláció és kivonat, hol az adat uralkodik az eszme felett, az írói

egyéniség szinte megsemmisül és a forma közömbössé válik. Az általános és szakmai, kis és nagy lexikonok nemzetközi és hazai özönében fel kell ismernünk korunk szellemi dekadenciájának csalhatatlan tüneteit ; a hellenisztikus irodalom hanyatlását, a görög szellem elsőkélyesedését is a kompilációk és a lexikonok bő termése jelezte.

A tudományos kutatás visszavonul a szakközlönyökbe s ha tudós könyv jelenik meg, az inkább kevesekhez szóló forráskutatás mint stílári gondot kívánó előadás. Ha stílusunk nem fejlődik, egyik okát irodalmi termelésünk sajnálatos megszűkülésében kell keresnünk.

Mert a napi sajtó, mely jelentőségében messze túlnő (különösen hazánkban) a könyvirodalmon, — e napi sajtó valóban nem tere a stílusápolásnak és nem is lehet az. A körforgógép ellensége az írói elmélyedésnek. Az antik nyelvhasználat a „ráérő idő“-t tudvalevően azonosítja, az irodalmi munkásság-gal, *σχολη, otium* mind a kettőt jelölik. A hírlapírás gyorsasága és izgalma kénytelen stílusromboló tényezővé válnak, főként oly társadalomban, mely szellemi és anyagi okokból szívesebben nyúl az újság, mint a könyv után.

A mai magyar írásformák tehát a stíluseszményeken innen vagy túl maradnak. Tudós- vagy szakirodalmunk a formán innen áll ; kényelmesen lemond a nyelvi szépség kereséséről s elmerül a stílári vigasztalanságban, a simplismushoz. Hírlapírásunk ellenben önként értetődően nem érheti be az irodalmi stílusformákkal, mert ezek a tömeghatást nem szolgálják ; másfelől a stílusgond nem fér össze munka gyorsaságával. Hírlapjaink írásmódora túl van a stíluson : a szuggesztív propagandának nyelvi eszközeiben nem válogat. Az újság a vezércikk bombasztjától a rendőri hír rikoltó stílusfonákosságáig mindazt megtermi, ami nyelvünk kertjében nem kívánatos.

A könyvirodalom által nem ellensúlyozott sajtónak nyelvi hatása, gondolom, jóval károsabb szellemi és erkölcsi szuggesztiójánál. Bármennyire tiltakozzunk ellene, mindnyájan többé-kevésbé a hírlapsajtó nyelvi diktatúrája alatt élünk.

Ezen a ponton : a nyelvileg emelkedett irodalom elhalásában s a nagy nyelvi engedményekre kénytelen sajtónak elhatalmasodásában kell stílusunk romlásának okait megkeresnünk.

A hírlap hozzászoktatott bennünket, hogy a nyomtatott betűt percnyi jelentőségűnek, percnyi életűnek ismerjük fel. Nem mondatokat és periódusokat olvasunk, mint egykor, hanem szavakat észlelünk színfoltok módjára. A csupasz hírt, az adatot vagy a tendenciát keressük, hiszen mást a hírlap nem is kínál.

Nem csodálkozhatunk, ha ilyen hatás alatt szókincsünk elapad. A kifejezés árnyalati értékeit többé nem érzékeljük. A mondat szabatosága utolsó rendű gondunk, hiszen amúgy sem olvasunk

mondatot. Nyelvünk szellemében gyökerező vonzatok, kapcsolatok, szólások útott teherré válnak, — ha egyáltalán tudunk róluk. Helyettük készen áll és csábít az ezerszer olvasott klisé, mely egykor kép volt, de ma csak színehagyott matrica. Klisé klisére tolu s a fonák képtörédek halmazában elvész a nyelv logikája.

Tollforgatóink többsége két végétlet közt ingadozik.

Egyfelől áll a sivár parlágiság. Kevés, folyvást visszatérő szó, kevés szín, kopár, zeneietlen mondatok. Sehol egy fordulat, egy kép, egy nyelvi ötlet. Egy és ugyanaz a mondat szerkezet, mely ismétlődik szüntelenül. Leírás, miben nincs ábrázoló és megjelenítő erő; jellemzés, nyelvi kontúrok nélkül; a pátoztól való ideges félelem, mely a retorikának legnemesebb hatásaitól is visszariad. Ez az irodalom, mely «a stíluson kívül» él (Eckhardt).

Másfelől a hírlapírás frazeológiája. Élményé vált kép, fordulat, ötlet itt sincs. De vannak szertelen hanghatások, a gondolati űrben visszhangzó szólamok, értelmetlen bombaszt, fonákul használt idegen szavak, oktan neologizmusok. Amott a bátortalanság fojtja el a kifejlő periódust; itt a periódus a semmivel ölelkezik.

Nem lehet eléggé hangoztatni a hírlapolvasás hatását, azt, hogy a hírlapok kész formuláival néhány száz, lélek nélkül való szólammal beszél és ír úgyszólván az egész magyar középosztály.

Minő stílus ez? A nyelvtanilag ép, de megürült formák stílusa.

Nem ismeretlen változat ez az egyetemes stílus-történetben.

A hanyatló római állam- és kulturszerkezetben a nyelv, mint forma és keret — mint szókincs és nyelvtan — századokon át erős konzervatív ellenállóképességet mutat. De a szinte még teljesen ép forma a IV. és V. század fordulóján, mintha már végkép megürült volna; a pogány Róma e korbéli irodalma tartalmilag és stílárisan teljességgel elernyed. A kereszténység, mint hatalmas szellemi és lelki élmény még egyetlenegyszer forró étellel tölti meg a megdermedt forrákat: a süllyedő vonal a magasba lendül. Utoljára. Itt, e századfordulón áll Szent Ágoston, minden idők egyik legnagyobb íróművésze. De hogy a latin nyelv formái ekkor már nem éltek, igazolja az Ágostont követő rohamos hanyatlás. Kr. után 400-tól 600-ig a kővé merevedett formák is lassan porrá morzsolódnak: két századon végig sehol egy író, akinek szava életet léhelne. Mikor a VI. század alkonyán átért nagy események egy gondolkodó fejben végre egyszer történelemmé alakulnak és Toursi Gergely tollat fog, hogy megírja a *Historia Francorum*-ot, a latin nyelv mint irodalmi forma már megszűnt élni. Gergely attól tart, hogy a kevesek, akik még érzik a nyelvet, méltatlannak ítélik majd őt az írónévre, hiszen okkal

vethetik szemére, hogy a szavak közt válogatni nem képes, a nemeket összevetheti, a prepozíciókat rossz helyre illeszti, mert az ablatívust accusatívus helyett használja és megfordítva. Nem jobb a helyzet magában Itáliában sem; Nagy Szent Gergely pápa, a tours-i püspöknek kortársa, teljesen elszakad nem csak a nyelvzsépség, hanem a nyelvhelyesség hagyományaitól is és a dekadenciát öntudatosá teszi: *loquendi artem servare desepi*. A pápa «szörnyen méltatlannak tartja, hogy a mennyei kinyilatkoztatás ígét Donátusnak nyelvtani szabályaival korlátozza.» Ha a karoling renaissance a IX. században a viszonylagos nyelvhelyesség vagy legalább is a nyelvtani szabadoság iskolás normáit ujjaéleszti s ezzel ismét irodalmi eszmények felé irányítja a középkor szellemi életét, akkor ezt szinte egyedül annak köszönhetjük, hogy egykor messze északon, Írországból, a római nyelvhelyességnek «rezervációs területe» keletkezett s hogy a kontinensre most áttelepülő ír papság valósággal reimportálja a jobb latinságot és művelődési eszményeit.

A latin nyelv százados viszontagságainak példáját korántsem analógiaként hoztam ide. Érdekes példa ez, de csupán példa, arra, miként halhat el egy szervesen még élő nyelvnek ölen elsőbben a beszédforma — a dikció, — majd az írásforma — a stílus, — végül a nyelvhelyesség. A magasrendű, ha úgy tetszik «irodalmi» nyelv degenerálódása mellett tovább él a köznyelv, a vulgare. De a magasrendű nyelv, mely maga is elhal, nem teljesítheti immár szabályozó és konzerváló feladatát; a vulgareből tehát tájszólás, majd népi idiómák, végül új nemzeti nyelvek bontakoznak ki. A magyar nyelvet ilyen veszedelem nem fenyegeti. De komolyan tartanunk kell attól, hogy az irodalmi nyelv formáinak kiürülése a nemzetet idővel megfosztja egyik leghatalmasabb szellemi reservoirejától.

Vannak-e eszközeink, melyekkel stílusunkat ismét megtermékenyíthetnők?

Önként értetődik, hogy a megújulás útja az irodalmon visz át, csupán az irodalmon, vagyis a nemzet szellemi életén. Kiváltságos íróegyénségek tolla alatt a magyar dikció és stílus kincsei újra megcsillanhatnak. Azt kell mondanunk, hogy a nemzettest gyógyulása stílusunknak renaissance-át is meghozhatja. A legmagasabb, az irodalmi szinten a stílus kérdése mégis csak az eszmék kérdése. Új tartalom új formát terem. «*Rem tene, verba sequuntur.*»

De a problémának van egy társadalmi része is. Arra kétségkívül vannak eszközeink, hogy a magyar középosztály ne idegenedjék el az emelkedettebb nyelvi formáktól, stílus-hagyományainktól. Ez az eszköz: a magyar nyelvi oktatás elmélyítése.

A gyógyulásnak az élő beszéd kultuszával kell megindulnia. Néma nemzetből, amivé újabban lettünk, ismét beszélő nemzetté kell válnunk. Nem a retorizmus kiújulását sürgetjük, hanem az egészséges retorikáét: újra meg kell tanulnunk a szabad beszédnek elfeledett művészetét, olyan nemzedékeket kell iskoláinknak nevelniök, amelyek ezt a szép nyelvet elfogulatlanul, bátran, magyarul beszélnek.

A dikción keresztül jutunk majd el a jobb magyar átlagstílushoz is. Ma középosztályunknak szinte minden tagjától könnyűszerrel lehet egy igen közepes újságcikket kapni, mely alighanem a közhelyek sorozata lesz. De néha jelesebb szakembereinknek is gondot ad, hogy kiváló ismereteiknek és ötleteiknek ha csak egy töredékét is írásba foglalják. Ugyanezen az értelmi szinten, sőt mélyebben is, minden francia és angol ember tűrhetően és mindenesetre könnyen ír. A magyar középiskolának senkit sem volna szabad elbocsátania, aki gondolatait természetesen és egyszerűen ki nem fejezheti; kívánatos, hogy minél egyszerűbben.

A magyar nyelvi oktatás megújítása valóban elsőrendű feladat és a stíláris biztosság kedvéért örömet fogjuk feláldozni az irodalomtörténeti adatok egész terméketlen sokaságát. Nagyon igaza van Eckhardt Sándornak: az irodalmi oktatásban az ú. n. matéria utolsórendű fontosságú. Az első a gondolat, a második a forma. A kettőnek ölelkezését kell a tanárnak kevés példán, de elmélyedő részletmunkával érzékeltetni.

Az egyetemre vár a feladat, hogy olyan magyar irodalomtanárokat küldjön az iskolába, akik anyanyelvüket érzik és tudják. A magyar stílus pallérozása terén tanárképzésünkre nagy, ma talán kellőképpen fel nem ismert feladatok várnak. Alig tudom a magyar nyelvnek olyan tanárát elképzelni, aki középiskolai életében gondos latin nyelvi gyakorlaton át nem esett. E részben nem az ismeretek a döntők, hanem az iskolázottság, a vérré vált módszer.

Van rá mód, hogy a stílushagyományok ápolása a tudományos képzésnek hathatós eszköze legyen. El kell mélyednünk a magyar írásformák történetében. Károli Gáspártól Grünwald Bélaig a magyar irodalomnak vagy félszáz olyan íróegyénisége van, akinek művészetéből mai hanyatlásunkban új erőket meríthetünk.

A jelentéstani tanulmányok, fájdalom, még hosszú ideig nem fogják megtermékenyíthetni élő nyelvünket. Hiányzanak irodalmunkban a modern szinonimikák, a jeles «kis szótárak» és szólásgyűjtemények s ami a fő: hiányzik az Akadémia Nagy Szótára, melynek megjelenése egykor épp oly jelentős eseménye lesz az élő és formálódó magyar stílusnak, mint amily hatással volt és van Anglia szel-

lemi életére a múlt hetekben, 80 évi munka után lezárult Oxford Dictionary. De hiányzó nagy szótárunk előkészítő és mellékmunkálatai is alkalmasak lehetnének az általános nyelvérzék és nyelvszeretet fejlesztésére.

A dikciónak romlása egyébiránt is világjelenség. A stílus a szellem arisztokratizmusának nemes hajtása, természetes ellenfele pedig az a betűdemokrácia, melyet a hírlap jelent. A védekezés útja az iskolán át visz. Vissza kell térni klasszikusaink olvasásához és a legjelesebb munkák nyomán nagy gonddal kell ifjúságunk ízlését nevelni. Más menekvés nincsen. De az iskola csupán az egyetemnek s a kutató tudománynak segítségével vállalhatja a nagy feladatot, hogy a hanyatló nyelvi formákat megszilárdítja és megneemesíti.

Balogh József.

Az elmúlt képzőművészeti év.

Az idei képzőművészeti évad nem volt olyan gazdag kiemelkedő eseményekben, mint a tavalyi, azonban visszaesésről nem lehet szó. Művészeink munkakedve nem fogyatkozott meg, a Műcsarnok, a Nemzeti Szalon és az Ernst-Múzeum egymásután rendezte kiállításait, sőt a Műcsarnokban május havában a fiatalok, a Képzőművészeti Főiskola növendékei is hatalmas tárlatban számoltak be értékes képességeikről, ifjú törekvéseik irányairól. Két külföldi reprezentatív kiállítást is láthattunk a Nemzeti Szalonban, a tiroliakét és a lengyelekét, a Pusztaszeri nemzetgyűlést ábrázoló Rudnay Gyula-féle faliszőnyegnek bemutatása a Műcsarnokban pedig az alkotás történeti tárgyánál és a törvényhozás házában való elhelyezése következtében a képzőművészeti kritikusokon kívül a publicistákat és a politikusokat is megszólalásra készítette.

*

A Műcsarnok kiállításai között kétségtelenül a téli tárlat volt a legértékesebb. A kiállítás központjában a szolnoki művésztelep fejlődését illusztráló nagy gyűjtemény állott, de itt kerültek bemutatásra László Fülöp Eleknek a kormányzóról, Horthy Miklósnéról, Bethlen István grófról és feleségéről, továbbá Scitovszky Tiborról és feleségéről, valamint Máté-Török testőrőrnagyról festett arcképei. A kormányzóról és a miniszterelnökről a hivatalos képmásokon kívül kisebb képmásokat is készített a mester, köztük a miniszterelnökét néhány évvel ezelőtt Londonban. Mindegyik bravuros technikáról, a beállítás eleganciájáról tanuskodik. A kormányzó nagy képe ünne-

piés előkelőségű arckép, míg Bethlen Istvánnak díszmagyar ruhás képmása meglep az ábrázolás közvetlenségével. Horthy Miklósnénak és Bethlen Istvánné grófnénak kevés eszközzel készült arcképei László könnyed technikájának szerencsés bizonyítékai. Mind e képek ugyan nem oldanak meg érdekes festői problémákat, de erre nem is törekszik László mester, előkelő modelljeit nem óhajtja kitenni a stílus-kísérletek, újszerű beállítások sokszor veszélyes eshetőségeinek. A festői öltözékű Máté-Török testőrőrnagy képmása árulta el leginkább, hogy miképpen dolgozik László akkor, midőn a modellt ő maga választja és annak beállításánál csak sajátos művészi szempontjai vezetik.

Most volt negyedszázados évfordulója a szolnoki művésztelep megalakulásának és ebből az alkalomból a múlt nyár végén Szolnokon retrospektív kiállítást rendeztek a telep élő és elhunyt tagjainak alkotásaiból. E kiállítás anyagát — kiegészítve még a Szépművészeti Múzeumban és magántulajdonban lévő alkotásokkal, köztük a régebben Szolnokon működő osztrák festők, elsősorban Pettenkofen Ágost műveivel — mutatta be a Képzőművészeti Társulat téli tárlatán.

Ismeretes, hogy Szolnok festőiségét osztrák festő, Pettenkofen Ágost (1822—1889.) fedezte föl, aki után számos más, hazájabeli művész kereste föl az akkor még néprajzi érdekességekben bővelkedő alföldi magyar várost. Pettenkofen művészetében azonban már nem a néprajzi motívumok kiemelésén volt a hangsúly, hanem a látottak, a szolnoki vásári jelenetek, cigánykaravánok, közvetlen, a műteremfestészet pózos beállításait és sötét tónusait elhagyó, levegős, impreszionisztikus festői előadásán. Frissek, világosak, egységes látásra vallók Pettenkofen kis képei, igazi festői érzékkel készült följegyzések a régi Szolnokról. Méltán tekintik a múlt század harmadik negyedében működő festőt az osztrák képírás egyik legkiválóbb és legmodernebb mesterének. Kívüle Tina Blau sötét tónusú tájképei képviselték legerősebben a kiállításon a Szolnokon járt osztrák festők művészetét.

A magyar művészek közül először Deák-Elmer Lajos és Bihari Sándor fedezték föl a szolnoki élet festői motívumait. Mindkettőnél szintén a műteremfestés hagyományait elhagyó, a francia művészet hatása alatt megújuló naturalizmus, majd a plein air festészet jegyében történt ez. Mind Deák-Ebner, mind Bihari vásznain azonban még megérezzük, hogy a beszédes gesztusú alakok külön tanulmányok alapján kerültek össze egy kompozícióba és együttességük nem alapszik egységesen látott, friss természetbenyomáson. Emellett különösen Biharinál erősen kidomborodik a novellisztikus téma is. Kisebb képeik azonban már igazi impressziók. Művészi szempontból egyébként mind a

két mester művei a magyar korai naturalizmus legjobb darabjai közé tartoznak. Mellettük Vágó Pál, Hegedűs László, Aggházy Gyula, Zemplényi Tivadar, Edvi Illés Aladár és Pongrácz Károly alkotásai jellemzik legelőnyösebben művészetünkben Szolnok régebbi jelentőségét.

A tulajdonképpeni szolnoki festői stílus aztán Fényes Adolf, Mihálik Dániel és Kléh János művészetében fejlődik ki, amelyhez azonban Szlányi Lajos és Zombory Lajos festészete is többé-kevésbé szorosan kapcsolódik. A világos, egységes látású plein air diadalmaskodik művészetünkben, még pedig különleges helyi stílusjegyekkel telítve. A magyar Alföld napsütéstől vibráló, poros levegőjű világa a maga teljes igazában jut kifejezésre munkáikban. Szolnok festői részleteiről, rozszant viskóiról, a Tisza és Zagyva zöldes reflexekkel teli vizéről meglepően őszinte képeket festenek. Nagybánya után a szolnoki iskolának van a magyar festőiskolák között legerősebb helyi zamatja.

Fényes Adolf volt ennek a stílusnak leghatározottabb kiérlelője. Az utóbbi két évtizedben a többi vezető festőegyéniség példájára azonban ő is elfordult a naturalizmustól. Eleinte a lokális színek nemes, gobelinszerű harmóniájára építette föl stílusát — ez volt művészetének legszerencsésebb korszaka, — majd később a formák stilizálására és a kompozíciók dekoratív, architektonikusan szimmetrikus szerkesztésére is áttért. Utóbbi időben képei ismét veszítettek fölépítésük szigorúságából, komponálásuk szabadabb lett, sőt naturalisztikus benyomások is vegyültek szín- és formaharmóniájukba. Fényes Adolfnak az Ernst-Múzeumban a Múcsarnok teli tárlatával egyidőben rendezett gyűjteményes kiállításán a művész fejlődését kitűnően tanulmányozhattuk. Viszont a Múcsarnok tárlatán a már említett művészen kívül a többi szolnoki festő, úgymint Vidovszky Béla, Szüle Péter, Góth Mór, Zádor István, Pólya Tibor legújabb munkásságát szemlélhettük.

A Képzőművészeti Társulat tavaszi műcsarnoki kiállításának legnagyobb nevezetessége Rudnay Gyulának a Pusztaszeri nemzetgyűlést ábrázoló, már említett faliszőnyege volt. Scitovszky Béla belügyminiszter még képviselőházi elnök korában bízta meg Rudnay Gyulát, hogy készítsen tervet a pusztaszeri nemzetgyűlést ábrázoló gobelin számára, amely az elnöki fogadótermet fogja ékesíteni. Műértőkből álló bizottság vizsgálta meg Rudnay vázlatát, majd ennek alapján jött létre Zsitvay Tibor házelnök rendeletére a nagy karton. Kirchner Jenő segítségével maga Rudnay dolgozta ki az utóbbit. A szövést a Greco-műhelyből átszervezett és Ágotai Lajos főtanácsos főigazgatása alatt álló Székesfevárosi Gobelinszövő végezte

a felsőházban berendezett külön munkateremben Koródy György építésznek szakszerű vezetése mellett. Koródy tervezte a gobelin foglalatát is a magyar címerrel, a kereszténységet, a pogányságot, a vitézséget és a tudományt allegorizáló képecskékkel és egyéb különböző stílusú, szép, de kissé szervesetlenül egymás mellé rakott figurális és ornamentális díszekkel. Két éven át tizenöt munkásleány dolgozott a 9·15 méter széles és 3·50 méter magas faliszőnyegen, amelynek tárgyát és keletkezését két fölírás magyarázza. Alul, a foglalat közepén a pusztaszeri nemzetgyűlést leíró, Anonymus krónikájából való sorokra ismerünk, felül, a képmező szélén pedig a következő fölírás olvasható: A honalapító pusztaszeri nemzetgyűlés emlékére készítette az alkotmányt helyreállító nemzetgyűlés Scitovszky Béla és Zsitvay Tibor elnöksége idején, a székesfővárosi gobelinszővő műhelyben, Budapesten, 1926—28. A két házelnök képmása különben szintén ott látható a faliszőnyegen.

Rudnay faliszőnyegét történelmi tárgya, valamint az országgyűlés házában való elhelyezése miatt igen sokan élesen kritizálták. Kifogásolták a kompozíció valóságatlanságát, a fölfogás sekély voltát, az alakok idegen- és karikatúraszerű típusait, öltözködéseknek az ősi viselettel meg nem egyező magyartalanságát. E kritikák, bár érveik nem voltak művészeti és nem érintették a faliszőnyeg tiszta művészi jelességeit és gyengéit, nem voltak jogosulatlanok.

Kétségtelenül is vannak olyan művészeti feladatok, amelyek megoldásánál és megítélésénél sem a művészt, sem a kritikust nem vezethetik tisztán l'art pour l'art szempontok. Nemzeti ideálok, történelmi alakok, események irodalmi és művészeti ábrázolásánál számolni kell a róluk kialakult hagyományos fölfogással és a nemzet jogos önértékelével. Jaj annak az írónak és művésznek, aki megszentelt tradíciókkal akar szembeszállani, vagy más képet rajzol a nemzeti hősről, mint a minőt a népképzelet, a közvélemény magának róluk megformált. A közelmúltban is alkalmunk volt látni, milyen ellenszenvvel fogadtak egy másik ilyen alkotást, pedig a Kossuth-emléknek is tagadhatatlanok a művészi jelességei. A nemzetnek joga van, hogy ideáljai szempontjából ítélkezzék a műalkotás felett, amelyet éppen ezen eszmék méltó kifejezése végett rendelt a művésznek és amely köztéren, vagy középületben nyer elhelyezést.

Ebből a szempontból Rudnay alkotását valóban érheti kifogás. Fölfogásában nélkülözzük az áhitatot és fenséget, mely ilyen elhatározóan komoly és már szimbólummá vált történelmi jelenet ábrázolásában föltétlenül szükséges. Viszont nem kifogásolhatjuk azt, hogy Rudnay nem valószerűen, a történelmi hűségnek megfelelően, hanem

romantikus köntösben állítja elibénk a pusztaszeri nemzetgyűlést. Ámbár a faliszőnyegszövés technikája már önmagában is stilizálást követel a művésztől és a mai korszellem is a természettől való eltávolodást sugallja a festőknek, szobrászoknak, a sorsdöntő pusztaszeri nemzetgyűlés oly ősi, részleteiben is homályos jelenete történelmünknek, hogy azt valószerűen ábrázolni fantáziátlan archeologizálás lenne. Szinte olyan nagy az időbeli távlat, mint a bibliai jeleneteknek, amelyeket a legnagyobb mesterek mindenkor szabadon, saját fölfogásuk szerint, sőt legtöbbször saját koruk viseletében ábrázoltak.

Rudnay faliszőnyegének stílusát sokan öntudatlanul azért is kifogásolták, mert nem egyezik a történeti tárgyú festményeknél szokásos barokk vagy klasszikus eszményítéssel. Sőt még azok is a régi, a megszokott stílusú heroizálás mellett törtek ez esetben lándzsát, akik a nyugati szellemi vonatkozások mellett a turáni kapcsolatainkat is hangsúlyozzák. Nem vették észre, hogy azok a régebbi, művészetileg különben szintén nagyértékű alkotások, amelyekkel Rudnay faliszőnyegét öntudatlanul összehasonlították, milyen idegenek fajunktól. Csak tárgyuk szempontjából magyarok, de nem szellemük, stílusuk tekintetében. Viszont Rudnay alkotásának egész szelleme zamatosan magyar és a kifogásolt alakok is igazi magyar típusoknak romantikus átírásai.

Ismételjük, szerintünk is nagyot hibázott Rudnay, hogy ábrázolásában nem törekedett a témának megfelelő méltóságteljes kifejezésre és hogy romantikájában a fenség helyett a jóízű vidéki humor húrjait pengette meg, viszont azért meg dicséret és nem gáncs illeti, mert szakított a megszokott, nemzetietlen stílushagyományokkal és mert nem merült el a régészeti szempontokra ügyelő, vértelen motívumok összehordásában.

Ami a faliszőnyeg tisztán művészeti karakterét illeti, abban is találunk sok dicsérni és kifogásolni valót. Nem tartjuk szerencsésnek a középső csoportnak centrifugális jellegű, összetartást, szilárdságot nélkülöző kompozícióját, melyet még fokoz a főalak, Árpád állásának határozatlansága. Ezen kívül az alakok térbehelyezése túlságosan képszerű, panorámás, nem egyezik az igazi gobelinfelfogás dekoratív, egyenletes, síkszerű stílusával. Rudnay mester inkább freskószerűen fogta föl a kompozíciót és nem gondolt a XV. és XVI. századi faliszőnyegek — ezek voltak a legstílusosabb faliszőnyegek (tapisszériák) — modorára. Éppúgy a színezés sem egyenletes, ez is a képstílus illuzionizmusának nem pedig a faliszőnyeg valóságtól elvonatkozott, dekoratív szempontjainak felel meg. Viszont azt a kifogást, hogy

Rudnay színeivel a XVII. századi megfakult faliszőnyegek tónusát utánozta, nem helyeselhetjük, mert a mester itt egyszerűen festményeinek ismert színárnyalatait, fakó kékjeit, agyagos sárgáit és barnáit alkalmazta, amelyek képein is emlékeztetnek a XVII. századi faliszőnyegek tónusára. De minő szépségek vannak éppen e halovány kékek, fehérek és híg barnák hűvös együttesében. A főcsoport mögött kibontakozó háttér valeurfinomságai valóban elragadóak és a balsarokban látható női csoport nemes, letompított színegyüttese is minden dicséretet megérdemel. Úgy hisszük, kemény és igaztalan volt a fogadtatás, amelyben a közvélemény Rudnay művét részesítette. Kétségtelen gyengéi mellett is nagyértékű egyéni alkotás.

A műcsarnok tavaszi kiállításán Rudnay faliszőnyege mellett Karlovsky Bertalan három kiváló képmása volt a legnevezetesebb látnivaló. Ismét Karlovsky régi sajátságait élvezhettük az arcképekben. A nagy tudás, a formák plasztikus megrajzolása mellett a képeken újból hiánytalanul érvényesül Karlovsky összefoglaló ereje. A részletezés mellett sem téved most kicsinyességekbe, a mellékesek túlzott kiemelésébe. Különösen Becker porosz kultuszminiszterről festett képmása bilincselheti le a szemlélőt tökéletes megoldásával és az ábrázoltnak éles jellemzésével. A berlini Collegium Hungaricumba szánt portrait előnyösen fogja képviselni a német fővárosban a magyar művészetet.

Míg a Műcsarnok tavaszi kiállításán az egyes termekben a különböző társaságok csoportosan állítottak ki, — Glatz Oszkár, Barzó Endre, Benkhárd Ágost, Aba-Novák Vilmos, Márfy Ödön és Egri József képei, Szentgyörgyi István, Moiret Ödön, Petri Lajos, Farkas Zoltán és Pátzay Pál szobrai, valamint a Magyar Rézkarcoló Művészek Társaságának minden dicséretet megérdemlő grafikái voltak ekkor a legkiválóbbak — addig az őszi és a téli kiállításon néhány ismert művészünk gyűjteményesen szerepelt.

A legnagyobb gyűjtemény ősszel Bosznay Istváné volt, amely teljes képet nyújtott a művész fejlődéséről. Bosznay vérbeli tájképfestő, aki a figurális motívumokat beolvasztja tájimpreszióiba. Sokszor nemesak naturalista színbenyomásokat fest, hanem a táj hangulat-tartalmát is kiemeli. Szereti a lilás tónusokat, a naplemente, az alkony színhatásait. Témáit közvetlenül a természetből veszi, igen sok képét, különösen nagy vásznait azonban a műteremben dolgozza át. Ezeken a színeffektusk nem olyan frissek, mint plein air-képein. Az utóbbiakban van Bosznay talentumának igazi zamatja és nagysága.

Kunffy Lajos gyűjteménye világosan bizonyította a művész tehetségének sokrétűségét. Egyszer szigorúan naturalista, máskor meg

a színek lokális jelentőségének fokozására, vagy pedig pasztell-tónusokkal dekoratív impressziók visszaadására törekszik. Bizonyára nem csalódunk, ha ezt Kunffy életkörülményeivel magyarázzuk. Somogy megyei birtokának napsütéses, színponpás magyarsága vitába száll a háború előtti párizsi légkör dekoratív, artisztikus finomságaival. Kunffyban hol a magyar földesúr színlátása diadalmaskodik, hol a francia benyomások, emlékek nyomulnak előtérbe.

Burkhardt Rezső tájképeinek sorozata nagy élvezetet hozott a tónusfinomságok barátainak. Kevés festőnk van, aki olyan fejlett valeur-érzéssel rakná föl színeit, aki tónusokkal a választott motívum legbiztosabb érzékeltetésére, a terep formai mintázására, vagy az atmoszféra éreztetésére úgy lenne képes, mint Burkhardt Rezső. Akár a Tabán dűledező viskóit festi, akár mélyhorizontú tájképeket pingál, mindent ugyanolyan festői módon, a színértékek finomságaira építve rögzít meg. Faluvége című zöld-dombos alkotását a Szinyei-Társaság, mint a tavaszi tárlat legjobb tájképét a Szinyei-tájkép-díjjal tüntette ki. Ez a festmény is a berlini Collegium Hungaricum-ban fogja hirdetni a magyar festészet komoly szintjét.

Az említetteken kívül még Várady Gyula, Tatz László és Burkhardt József festők és Kisfaludi Stróbl Zsigmond szobrászművész szerepelt a Műcsarnok kiállításain nagyobb gyűjteménnyel. Stróbl eleven mintázó erejéről különösen Tisza István debreceni szobrának nagy modellje, László Fülöp képmása, komponáló képességéről pedig Reggel című finom ritmusú, Amerikába kerülő márvány női aktja tanuskodott.

*

A Benczur-Társaság és a spirituális művészek csoportja az idei évadban is a Nemzeti Szalónban rendezték csoportkiállításukat.

A Benczur-Társaság kiállítása nem a felvonuló festők irányának érdekessége, mondanivalóik izgató volta, hanem a művészek készülttségének szoliditása, törekvéseiknek izléses temperáltsága miatt érdemelt figyelmet. A Benczur-Társaság művésztagjai elhessegetik maguktól a mai divatos nyugati irányokat, nehogy azok stílusának átvételével technikai tudásuk érvényesítéséről is le kelljen mondaniok. Ők nem akarnak újat a régi romjain, őrzik a régi festészeti kultúrát és ezen belüligyekeznek egyéniségük szerint kifejezni magukat. Dudits Andor, Udvary Géza és Pál, Csánky Dénes, Kálmán Péter, Frank Frigyes, Katona Nándor, Déry Béla, Batthyány Gyula gróf, Knopp Imre, Ligeti Miklós és Gárdos Aladár képviselték ezúttal a Benczur-Társaság fölfogását.

A spirituális művészek programja lelkes, hittel teli riadó a

modern művészet hangzavarában. Az anyagelvűség világszemlélete megbukott, az egész vonalon föltartóztathatatlanul nyomul előtérbe a materiális valószerűség ábrázolásán való felülemelkedés vágya. El-kíváncsoznak a természetmásolástól, hogy viharzó szenvedélyek, intellektuális elvonatkozások vagy kozmikus erők lendületét érvényesítsék. De a lelki kavargásban nincsenek uralkodó irányelvek. Építők és rombolók keze egymásba akaszksodik, a hitetlenek, a sarlatánok zsiujaja, a könnyű munkán élősködők, a tétova utánczók hada sokszor elnyomja a szent meggyőződésből, a teremtés áhitatából fakadó törekvéseket.

Eppen ezért meg kell becsülnünk a spirituális művészek ideális célkitűzését, mert ők morális és nemzeti szellemben keresik a művészet megújódását. A művészet két igazi forrásából, a vallásból és a faji érzésből merítenek, így akarják az elvénhedett, vagy még éretlen nemzetközi irányoktól eltérő, új magyar művészetet megteremteni.

Kérdés, hogy ennek a nemes törekvésnek végrehajtása mennyire sikerült nekik. Bár a programra bizonyára mindegyikük fölesküdt, annak igazi és művészileg is értékes megvalósítása csak egy-kettőjüknek, elsősorban vezérüknek, Remsey Jenőnek sikerült.

Tiszteletreméltó, izzóan magyar akarásával Remsey Jenő régóta különálló alakja a magyar művészek népes gárdájának. Talán azért nem érvényesült mindmáig érdeme szerint, mert a formai megvalósítás nála sem volt régebben olyan értékes és tisztult, mint ahogyan fantáziájában a képek kialakultak. Bizonyos brutalitás jellemezte figurális kompozícióit, a keménykötésű ősmagyarok képein sokszor fából faragott bábukhoz voltak hasonlatosak. Ebből az erőszakos stilizálásból Remsey később fokozatosan kilábolt. Eppen a tudatosabbá váló spirituális törekvések finomították meg stílusát. A természettel is közvetlenebb lett a kapcsolata, anélkül azonban, hogy a naturalizmus karjaiba dobt volna magát. Mindig megmaradt dekoratív célokat hangsúlyozó, komponáló művésznek.

Most végre megérett a stílusa. A quattrocentónak egyik legizgatóbb mestere, Botticelli hatott rá újabban, ennek eleven lüktetésű vonalritmikája nemesítette meg Remsey figurális rajzát. De magyaros zamatját, faji ízet festészete most sem veszítette el, sőt a székely népművészet vonalfantáziája újabban még erősebben rezonál alkotásaiban. Képeinek színei is fölfrissültek, harmóniájuk bátrabb, változatosabb, nemesebb lett. Már nincsenek befejezetlenségek alkotásaiban, a figurális, tájképi és csöndéleti motívumok teljes dekoratív összhangban csendülnek össze nagyméretű kompozícióiban. Nincs másik művész festőink között, aki egyházművészeti feladatokat olyan ma-

gyar érzéssel és eredeti szellemben tudná megoldani, mint Remsey. A spirituális művészek kiállításán szerepelt bibliai kompozíciói méltók arra, hogy mielőbb magyar templomok oltárait vagy falait ékesítsék. Egyiket azóta a Szépművészeti Múzeum vásárolta meg.

Másik figyelemreméltó és még kevésbé méltatott tehetség a spirituális művészek közt Náray Aurél. Művészete egyébként csak annyiban nevezhető spirituálisnak, hogy ő is gyakran fest bibliai kompozíciókat s ő sem másolja közvetlenül a természetet. Viszont a stilizálásban nem megy olyan messzire, hogy a valóságosra való felülkerekedés nála a bensőséges kifejezésen túl szimbólikus erővel hatna. Művészi hiszekegye különben is merőben ellentétes Remsey krédójával. Náray művészetében a forma ugyanis teljesen feloldódik a laza színfoltokban. Mindent könnyedén, víziószerűen fejez ki, az alakok szinte anyagtalan színekpletek művein.

Ebben a laza, határozatlan színfólrakásban találhatjuk azonban Náray művészetének nemcsak értékeit, hanem gyengéit is. Az élénkebb színek sokszor csak külsőséges függvényei a fehér és a szürkés-barnás-kék skáláján mozgó kompozícióinak és gyakran valeurjük is bizonytalan. Nem érezzük mögöttük a formák biztosságát sem. Ezenkívül típusai is sokszor egyformák és banálisak. E gyengéktől mentes művei azonban kétségtelenül komoly és egyéni értékei mai festészetünknek.

Az Ernst-Múzeum idei gyűjteményes kiállításai között legnevezetesebbek voltak Csók István, Fényes Adolf és Kernstok Károly festőművészek és Lux Elek szobrászművész alkotásainak sorozatos bemutatásai, melyek a művészek egész fejlődését többé-kevésbbé hűen reprezentálták. Róluk e helyen más alkalommal már bőven megemlékeztünk, ezért most mellőzhetjük művészetük méltatását. Csak annyit, hogy Csók legújabb képeinek — köztük a balatoni színszíni-főniáknak — bemutatása eseménye volt az idei képzőművészeti évnek.

Meg kell emlékeznünk azonban Orsós Ferencről, a debreceni egyetem nagyhírű, tudós orvosprofesszoráról, aki mint festőművész az elmúlt télen szerepelt először nagyobb gyűjteménnyel a nyilvánosság előtt. Orsós művei részben balatoni, hortobágyi, vagy a messzi Szibériából való naturalista impressziók, ahol festőjük hadifogoly volt, részben furcsa, sötét víziók. Az előbbieket a természetnek odaadó, nem egyszer szinte túlrészletező megfigyeléséről tanuskodnak. Csupa világos szín, melyek között a zöldeknek és a sárgáknak igen finom skálája figyelhető meg. Nagy kár, hogy tudományos elfoglaltsága mellett Orsós csak szabad óráiban foglalkozhatik festéssel, mert egyes képei, különösen, amelyekben szélesebben, összefoglalóbban rakja föl színeit, igazi festői tehetségről tanuskodnak.

Minden nemzet művészete annál értékesebb, minél erősebb a különleges faji jellege, minél speciálisabb a stíluskaraktere. Csak annak a nemzetnek, országnak, vagy tartománynak művészete jelenthet külön fejezetet a képzőművészetek történetében, amely még az idegenből jövő stílustörekvéseket is a maga egyénisége, hagyományai szerint képes átalakítani. Nemzetinek kell lennie és saját kora szellemét kell kifejeznie minden ország művészetének, hogy igazán jellemző és maradandó értékeket alkothasson. A mai nemzetközi befolyások, stílusáramlatok mellett természetesen ez igen nehéz, de csak így lehet kiemelkedni az országok művészetét egyformára mintázó korszellem általánosságából. Tirol művészei erre képesek voltak és éppen ezért keltett mélyebb érdeklődést a Nemzeti Szalónban rendezett reprezentatív kiállításuk.

Már a múltban sem hiányzott egyéni jegye a tirolai művészetnek. A renaissance időkben Tirol közvetítette Németország számára az olaszországi stílusújítást és így Észak meg Dél összeolvadásából sajátos iskola jött létre, amely a XV. század végén a nagy Pacher Mihály művészetében jelentkezett a legzseniálisabban. Pacher igen sokat tanult az olaszoktól, különösen Mantegnától, mégis lényegében megmaradt németnek, tirolinak. Bár Tirol művészete, — különösen a fafaragás — a következő századokban is tovább élt, mégis a XX. század elejéig kellett várniok, míg az ország különleges jellege egy nagy egyéniségben ismét tökéletesen kifejezésre jutott. Egger-Lienz Albin volt ez a mester, aki tavaly húnyt el korán és váratlanul. Nála nemzetibb művésze nem igen volt Tirolnak. Defregger úgy festői jellege, mint faji tartalma szempontjából jelentéktelenebb nála. Defregger csak külsőségekben ábrázolta Tirol embereit, hőseit, Egger-Lienz ellenben lelküket, érzéseiket vetítette vásznára. Egy időben a svájci Hodler hat rá, de később megtalálta a maga igazi festői nyelvét. Nemcsak tirolai volt, hanem ízig-vérig modern is. Nem hisszük, hogy a világháború borzalmát, az emberiség nagy lelki válságát, benső szorongásait a képzőművészetben valaki mélyebb szimbolikával, emberibben és meggyőzőbb erővel szólaltatta volna meg, mint Egger-Lienz. Nincs művészetében önmagáért való külsőség, minden forma, szín, kompozíció, elvágás az élet tragikumának, a hitbeli és erkölcsi megnyugvás keresésének kifejezését szolgálja nála. Nem találunk szépséget az ő világában, egyszerű, csontos tirolai parasztokat ábrázolt, akik között a halál táncol, de akik Krisztus közelében élnek. Stílusmegújulás, amely egyben lelki megújulást is jelent.

Sajnos, ettől a nagy mestertől semmit sem láthattunk a tiroliak kiállításán. Csak tanítványain, követőin keresztül érezhettünk valamit

művészetéből, amely szinte sorsdöntő volt Tirol modern festészetére nézve. Egger-Lienz kompozícióinak robusztus ereje, az alakok egyszerű, parasztos körvonalaiknak kiemelése, a színeknek nagy dekoratív foltokra való redukálása nem egy fiatal tirolai festő alkotásaiban visszatér. Néha szinte plakátszerű hatásokat váltanak ki képeik. Szeretik a hűvös szürkés, ezüstös tónusokat, melyeket erős vörös, vagy kék foltok élénkítenek. A tirolai levegő tiszta átlátszósága a formák határozottságát eredményezi. A modern törekvéseknek inkább formaépítő, mint a formákat fölbontó hatását érvényesítik. Ha Párizst, vagy Olaszországot festik is, akkor is hűvös marad színskálájuk. Walde Alfonz, Trogger Erich, Prachensky Vilmos, Einberger András, Nepo Ernő, Mulleg Oszkár, Nikodém Artur, Riss Tamás és Kuhn Walter képeiben, valamint Berchtold Albert, Harb-Schlerbach Márton és Pontiller János plasztikai műveiben jut leginkább kifejezésre ez a sajátos tirolai stílus.

A másik nevezetes külföldi reprezentatív kiállítás az idén a lengyeleké volt a Nemzeti Szalónban.

A történelmi zivatarok, akárcsak hazánkban, Lengyelországban is meggátolták, hogy a képzőművészetek nyugodtan fejlődhessenek. Nekik is ádáz harcokat kellett vívniuk a multban keleti szomszédaikkal, hogy megvédhessék hazájukat és a nyugati kereszténységet az állandó betörésekkel szemben, sőt a harcokhoz gyakran lengyelek, magyarok egymás mellett s egy vezér, vagy közös király alatt küzdöttek. Az uralkodó osztályoknak politikával és hadakozással való folytonos törődése náluk sem kedvezett nemzeti iskolák, stílusok korai kifejlődésének és életben maradásának. A faji érzés mindkét országban a maga tisztaságában leginkább a népművészetben nyilatkozott meg, magasabb rendű művészeti feladatok megoldásában ellenben igen sokszor idegen kéz, idegen szellem munkáját vették igénybe. Egészen a XV. század végéig főképpen német mesterek dolgoztak Lengyelországban és Krakó akkori művészeti virágzásának is a nürnbergi Veit Stoss szobrászata a legjobb bizonyítéka. Stílusának hatását a mi Lőcsei Pálunk művészete is elárulja. Viszont a renaissance Magyarország közvetítésével jut a lengyelekhez. Hollós Mátyás királyunk humanista udvarából kerültek hozzájuk az olasz formák, amelyek azonban az építészetben náluk is nemsokára saját nemzeti stílusjegyeket vettek föl. Ekkor jutott Lengyelország velünk a legszorosabb művészeti kapcsolatba. Északmagyarország pártazatos építkezése és a lengyel művészetek között tagadhatatlan a testvériség.

Nagy föllendülés áll be a lengyel művészet életében a XVIII. század második felében Szaniszló Ágost királyuk uralkodása alatt.

Olasz mesterek közreműködésével a francia építészet közvetlen hatása alatt a lengyel architektúra is újabb virágzásnak indul. Akárcsak a lengyel renaissance idejében, külön Szaniszló Ágost-stílusról beszéltek ekkor.

A lengyel lélek ébredését az irodalomban és a művészetben most már az ország katasztrófája sem gátolhatta meg, sőt a három idegen nép között felosztott országrészekben a lengyel érzés tüntetőigazsággal és erővel szólal meg. Az építészettel szemben most a festészeten van a hangsúly, itt jutnak előtérbe a népművészettől táplált forma- és szín-álmok. Még a világhírű Matejkonak eklektikus történeti festészetében is felcsillannak a néplélekből származó, élénk, dekoratív színharmóniák.

A mai lengyel művészetnek szintén a népművészetből való táplálkozás a főerőssége. Ennek köszönheti pikturájuk s faragásuk sajátos nemzeti karakterét. Az élénk színek csendéletszerű, díszítő hatást kölcsönöznek alkotásaiknak, amelyeken gyakran fontosabb a síkok dekoratív hatása, mint a valóság reális, messzi távlatokat érzékeltető ábrázolása. Festőiknek egy másik része viszont Párizs felé orientálódik. A franciák és a lengyelek között a XVIII. század óta állandó a politikai és kulturális kapcsolat, ezért nem kell csodálkoznunk azon, hogy a ma mindenütt népszerű francia festészeti törekvések a lengyelek körében igen mély gyökeret vertek. Egész csoportja él a lengyel festőknek állandóan Párizsban és művészetük szinte alfejezete a francia képrásnak.

A Nemzeti Szalamban rendezett reprezentatív kiállításon is többé-kevésbé két csoportra, egy nemzeti és egy franciás iskolára lehetett osztani a lengyel festőket. Természetesen az első sem független teljesen a nyugati hatásoktól, de itt a párizsi eredmények saját fajuk átdolgozásában, lelkükön, hagyományaikon átszűrődve jelennek meg. A népművészet és Krakó multjának tradíciói elevenen élnek bennük. Ebben a csoportban Stryjenska Zsófia, Sichulski Kázmér, Borowski Waszlaw, Skoczylas Wladislaw, Jarocki Wladislaw, Kedzierski Apolonjusz és Borucinski Mihály a legerősebb tehetség a kiállításon szereplő képeik után ítélve. Szinte mindegyikük stilizál; erőteljesebb vagy halkabb díszítő harmóniákat hangsúlyoznak képeiken. E nemzeti irányú festők és a párizsi lengyelek közt mintegy a középen foglal helyet Weiss Wojciech, Kryzanowski Konrád, Pruszkowszki Tádé és Kamocki Sztaniszlaw naturalisztikusabb, a müncheni iskolával rokon művészete. A párizsi lengyelek között kétségtelenül a nemrég elhunyt Zak Jenő volt a legjelentősebb művész. Tagadhatatlanul erős hatást gyakorolt reá Picasso, akinek klasszicizáló idejéből való stílusát

követi a lengyel festő Zak képei mellett még Gottlieb Lipót és Pankiewicz József idetartozó munkái emelkedtek ki.

A lengyel szobrászatban a régi gótikus és népies fafaragás hagyományai még élénken élnek, mint ezt Dunikowski Xavérnak fából, sőt bronzból való képmásai is elárulták. Viszont Kuna Henriknek egy bronz aktja a klasszicizáló formanyugalmat képviselte. A kiváló propagandával szervezett és a mi lengyelországi látogatásunkat viszonzó kiállítás katalógusa elé Treter Micislaw dr., a varsói egyetem magántanára írt a lengyel művészet multját tanulságosan összefoglaló előszót.

*

Május hó végén a Múcsarnokban a magyar művészet feltörő fiataljai, a Képzőművészeti Főiskola növendékei mutatkoztak be komoly együttesben. Nem egyéni vállalkozása volt a ez fiatalságnak, hanem a Főiskola vezetőségének hivatalos kiállítása, mint amilyent már évek óta nem rendezett. Nagyszabású beszámolóinak nevezhetjük a kiállítást, melyen nemcsak a növendékek mutatták be tehetségük, tanulmányaik eredményét, hanem a főiskola tanárainak művészpedagógiai szellemét, tanításának irányát is megítélhettük. Mindegyik tanár egyénisége, művészetről vallott fölfogása visszatükröződik tanítványainak munkáin. Minél jellegzetesebb a tanáregyéniség, minél jellegzetesebb a stílusa, annál erősebben nyomja rá bélyegét a fiatalok munkásságára. Olyan határozott egyéniségek, mint Rudnay és Vaszary, akaratuk ellenére is nagy befolyással vannak növendékeikre. Hiszen főképpen azokiratkoztak be hozzájuk, akik ez irányban akarnak megindulni útjukon.

A művészetek mai erjedése a művészeti oktatást is legközelebb-ről érinti. A művészi oktatás a mindmáig helyesnek vallott fölfogás szerint a naturalisztikus látáson alapuló természetábrázolás minél tökéletesebb elsajátításán alapszik. Viszont a mai művészi szellem, amelybe a fiatalok legtöbbje akaratlanul beleszületik, távol áll a naturalisztikus ábrázolástól. Hiába kényszeríti sokszor a tanár a többé-kevésbé még készületlen növendékét, hogy ne stilizáljon, ne egyszerűsítsen, ne utánozza mások modorát: a tudást fejlesztő, tárgyilagos természetmásolás nehezen, vagy sehogyan sem megy nekik. A korszellem sugalma folytán önkéntelenül rögtön átalakítva adják vissza természetbenyomásait. Csak a naturalista hajlamú fiatalok maradnak meg a hűséges természettanulmányok mellett.

Igen nehéz a tanári hivatás a művészet mai átalakuló korszakában. Most nem lehet tárgyilagos természetszemlélet alapján egységesen eljárni, mint a mult század naturalista, sőt impresszionista kul-

túrájában. Most a technikai készséget, a valóság tárgyilagos visszaadását a legkülönbözőbb stílusok keretén belül kell ellenőrizni, fejleszteni. Minden növendéket, mint kibontakozó külön művészi akaratot kell a tanárnak tekintenie, amelyet sajátos irányában tartozik tisztítani, nevelni. Az oktatónak a kötelessége, hogy növendékeinek hozzája való kapcsolódását ne fokozza a serdülő egyéniségek elnyomásáig, hanem az utóbbiak lehető megóvása mellett a készséget, a tudást fejlessze.

Rendkívül tanulságos volt e szempontok mellett a Főiskola kiállítását megsejmelni. Rudnay és Vaszary tanítványai árulják el leginkább tanáraik hatását. Glatz tárgyilagosan nevei tovább sajátosságaik szerint a reábízott tehetségeket, Csók pedig szabadjára engedi a fiatalok kereső fantáziáját. Réti és Benkhard növendékeinek munkáiból még kicsengenek a nagybányai plein air hagyományai. Igen érdekesek voltak ebből a szempontból a csoportok rajzai is. Míg különösen Csók és Vaszary osztályában a rajzok tanulmányi jellegük ellenére is már természettől elvonatkoztatni akaró följegyzések, addig Réti és Benkhard osztályában, sőt Bosznaynál is a figurális és tájképrajzok a természet gondos megfigyelésén alapuló, befejezett tanulmányok. Legföljebb a jellemzés erősebb az egyik vagy másik fekete krétarajzon. Itt nyilatkozik meg legjobban ezeknek az osztályoknak naturalisztikusabb jellege.

Nehéz lenne a kiállított munkák óriási tömegéből a legtehetségesebb műveket mind kiemelni. Ha egypár nevet mégis felsorolnánk, könnyen az lehetne az értelme, hogy nem hiszünk a többi talentumos növendék jövőjében.

Vajjon hányan fognak beérkezni a sok küzdő közül és hányan kallódnak majd el még a legtehetségesebbekből is? Nagy számuk csodálatot, büszkeséget, de jövőjük miatt kétséget is támaszt a gondolkodóban. Aki csak teheti, karolja fel őket. Minden erkölcsi és anyagi támogatás májusi eső a magyar jövő nagy vetésére.

Ybl Ervin.

IRODALOM.

Angyal Dávid tanulmányai.

Angyal Dávid: *Szakaszok Magyarország újabb történetéből.* (Kultura és Tudomány 62. sz.) Bpest, Franklin, 1928. 176. l.

Az az öt tanulmány, amelyet ebben a kis könyvben csokorba kötött történetirodalmunk egy köztisztelőben és szeretetben álló Nesztora, hazánk multjának három korszakából ad képeket.

Az első korszak Ferenc császár és király kora: Forradalomról ábrándozó, kétségbeesett egzisztenciák vonulnak föl előttünk, háttérként megjelenik a minden moccanástól remegő rendőrállam képe, titkos följelentőkkel, szolgálatkész bírósággal, pusztán a formaságokat féltő nemesi vármegyével, legfölül trónol a minden ügyben végső döntést kimondó császár és király.

A második korszakban ellenzéki szerepre kárhoztatva látjuk a legnagyobb magyart, a harmadikban kormányon és mégis ellenzékben Tisza Istvánt.

A kötet utolsó darabja szól Tisza Istvánról. Idézi Tiszának azt a mondását, amely legjellemzőbb reá: «Azon kell lennünk, hogy a felekezeti, nemzetiségi, osztálygyűlölet és ellentét által ezer darabra széttagolt magyar nemzetet és társadalmat végre a nemzeti célok terén nagy szerves egésszé, nagy eszmék és nagy érzések által együtt dolgozó és élő szervezetté egyesítsük.» Valóban ez a cél az, amelyben Tisza Széchenyihez hasonlítható. Ő is magyar volt minden ízében. A választójogi vitában konzervatív fölfogása dacára támogatta a munkásság választójogát, bizonyára nemcsak azért, mert ez érettebb politikai jogokra, mint az elmaradt nemzetiségi tömeg, hanem azért is, mert a hazai munkásság zöme mégis magyar. Ő, az arisztokrata, rajongott a népdalokért, az úrhatnamsággal annyit vádolt társadalmi osztály fia lelkesedik, mikor látja, hogy a nagyhírű német egyetemi tanárok óranegyedkor pontosan indulnak előadásuk megtartására...

Híve a 67-es kiegyezésnek, mert látja, hogy ennek kereteiben

fejlődik a magyarság és Mátyás korára emlékeztető tekintélyt tud szerezni szavának a magyar kormány . . .

Tiszáról beszélve természetesen lehetetlen elkerülni a háborús felelősség kérdésének érintését. A nagy kálvinista államférfiakkal hasonlítja őt össze Angyal, és valóban bámulatos, micsoda erőt tudott kifejteni Tisza pl. akkor, mikor hallgatnia kellett azt a vádat, hogy ő idézte föl azt a háborút, amelynek elhárítására egyetlen felelős államférfiú sem tett annyit, mint éppen ő . . .

Ezt a tanulmányt emlékbeszédül írta Angyal Dávid 1920-ban. Azóta a világháború előzményeinek irodalma tengerré nőtt, sok új adat került napvilágra, de a tanulmány változatlanul megállhat ma is. Az új adatok csak megerősítik Angyal szavait: «Két hétig ellenállott négy miniszter és a katonai körök háborús szándékának, jól megfontolta a kérdés minden oldalát, mielőtt nehéz lelki tusa után a háború mellett döntött.» Ebben a mondatban a «döntött» szót kicserélném: ő nem döntött a háború mellett, csak föladata a küzdelmet ellene. Ez a föladás természetes következménye parlamentáris fölfogásának: ő letörte az obstrukciót a parlamentben, nem használhatta éppen ő eszközül a minisztériumban.

Való igaz, hogy miniszter lemondhat ilyen esetben, de éppen ebben az esetben mégsem mondhatott le: ellenség és jóbarát előtt saját belső ellentéteinket súlyosnak tüntette volna föl és a legválságosabb időkben gyöngítette volna erkölcsi ellenállóképességünket.

A kötet derekát két Széchenyi-tanulmány foglalja el.

Angyal Dávid regényírókra emlékeztet ennek a kötetnek csekély jelentőségű személyekkel foglalkozó két első cikkében: ezekről a kisemberekről is tud érdekesen írni. Nagy problémát ragad meg Tisza István jellemzésével, igazán elemében mégis Széchenyi lelki-világának kutatásakor van. Angyal Dávid nemcsak fővonalaiban ismeri helyesen Széchenyi koncepcióját, hanem részletekben is. Lélektani megfigyelései élesek és finomak, sokszor meglepően új világosságot látunk ottan, ahol saját tanulmányaink alapján tájékozottaknak képzeltük magunkat. Ellentét azért marad az ő előadása után is. Széchenyi sokkal bonyolultabb lélek, a róla fennmaradt emlékek tömege sokkal nagyobb, semhogy fölöle tökéletesen egy nézetre juthatnánk valamennyien.

Széchenyi lelkéről csodálatosan hű képet adnak naplói. Az 1848 előtti Naplók és művek azonban nem mutatják Széchenyi lelkének egész körét. Benne megvolt az egész magyar fajnak rajon-

gásig menő szeretete. 1848 előtti iratai alapján azt lehetne mondani róla, hogy ő hű királypárti magyar főúr volt, de ez a jellemzés nem volna helyes. Ő fenntartás nélkül magyar volt. Ha a magyar nemzetnek javára szolgált a királyság, az Ausztriával való kapcsolat, ha ettől súlyos kár nélkül szabadulni nem lehetett, akkor Széchenyi híve volt királynak, Ausztriával való kapcsolatnak egyaránt. De jaj volt Széchenyi szemében ennek a kapcsolatnak és jaj a királynak is, ha ezek ártottak a magyarság érdekeinek. Ezt látjuk 1848 után keletkezett irataiból.

És ez teszi kerekké Széchenyi gondolatvilágát a mi szemünkben. Ő szerette és a nemzet érdekében föl akarta használni az arisztokráciát csakúgy, mint a polgárságot, nemességet és jobbságságot, a tanult és tanulatlan néposztályokat. Benne élt mindezeknek egész érzelmi- és gondolatvilága. Ebbe a nagy körbe beleillik a III. Napoleonhoz és Palmerstonhoz írt levél is, hiszen a Habsburgok bűneit nem gyűlölte jobban Kossuth, mint 1848 utáni iratainak tanúsága szerint gyűlölte Széchenyi. Azok a kifakadások, amelyeket a dinasztia és az osztrák kormány ellen hangoztat Széchenyi, nevezetes módon éppen gyógyulásának korából származnak, és azt hiszem, gyógyulásának jelei: az önvád háttérbe szorulását mutatják.

Lelki betegségének okait, lefolyását mesterien írja le Angyal. Fiatalkora óta jelentkező önvádjait sokan tartottuk kedélybetegségnek, vagy legalább arra való hajlam jelének, ezt gyönyörűen és meggyőzően cáfolja Angyal.

A döblingi évek leírása közben felvetődik az a gondolat, hogy Széchenyinek helyesebb lett volna 1856 után elhagynia Döblinget és átvennie itthon a társadalmi és kulturális mozgalmak vezetését. Ezzel a gondolattal összhangban van az, hogy Angyal hibáztatja Falk Miksát, amiért egy Széchenyitől származó röpirat kiadását megakadályozta. Ennek a röpiratnak bizony jobb lett volna megjelennie, de fölvetem a kérdést: hogyan gondolkozhatott Széchenyi önmagáról, mikor azt kellett látnia, hogy amit ő gondol és ír, azt még titokban, álnév alatt való megjelenésre sem tartják alkalmasnak? És hogyan gondolkozhatott Széchenyi, mikor az Akadémiához írt híres levelét ott fölolvadni nyilvánosan nem merték? Vajjon lehetett volna megakadályozni azt, hogy ő hasonló tartalmú beszédekkel elmondjon nyilvánosan, ha egyszer otthagyja a döblingi magányt? Fiatalabb éveiben mesteri diplomáciával és legyőzhetetlen kitartással küzdött a meg nem értés ellen olyan kormány alatt, amelyről önmagával és nemzetével szemben jóindulatot vagy leg-

alább semlegességet tételezhetett föl. Vajjon az abszolút kormány kreatúráival szemben bírta volna-e a 70-ik évéhez közelgő Széchenyi ugyanezt a munkát minden tekintetben végzetes düh-
kitörések nélkül?

Nem cáfolja Angyal azokat, akik kételkedtek vagy egyszerűen nem hittek Széchenyi betegségében. Erre a cáfolatra nincs is szükség, elég cáfolat Angyal Dávid művészi előadásában olvasnunk a betegség leírását. Az ebben nyilvánuló előkelőség nem egyetlen vonása annak az írói arcképnek, melyet ennek a kis kötetnek alapján is megrajzolhatunk Angyalról: gondos erudíció, mélyenlátás és finom előadásmód jellemzi ebben is a mestert.

Török Pál.

Komáromi János újabb könyvei.

Komáromi János: *Az idegen leány*. Egy magános ember följegyzései. 8r. 207 l. Bpest. Stádium. 1926. — *Reménytelen szerelem*. Regény. 8r. 236 l. Bpest. Stádium. 1928. — *Cs. és kir. szép napok*. 8r. 247 l. Bpest. Genius. é. n. — *Szülőföldem szép határa*. 8r. 195 l. Bpest. Dick Manó. é. n.

Komáromi János költészetének leggazdagabban áradó forrása emlékeiből fakad. A múltba visszamerengő természet; inkább életének emlékei ihletik szelid örömeikkel s elegikus megindultságba enyhült bánataikkal, mint a jelennek körülötte zajló élete a maga nyugtalanító kérdéseivel.

Négy újabb kötetéből kettő bevallottan a maga életének emlékeit nyújtja s a tartalmilag egymáshoz kapcsolódó két regényt is több szállal fűzi a maga életéhez és igyekszik személyes emlékévé formálni át. Bizonyára az élettel szemben is legjellemzőbb attitűdje az írónak az a helyzet, melyben mindkét regény bevezetése élénk állítja, amint egyedül ül szobájában, siket magányába semmi külső uesz sem hat be, csak az ingaóra emlékezteti az elmúlásra s lassankint titkos vágyak és álmok settenkednek körülötte és tovatűnő ifjúságának emlékei rohanják meg szívét. Éppen az emlékek áradásának ez az önkéntelensége kap meg nála leginkább s tovaröppenő ifjúságának melancholiája sóhajt soraiból legmelegebben szívünkhöz.

Ezek az emlékek az emberi nyomorúságnak sötét képei közé vezetik vissza. Gyermekkorában a szegénységnek szívfacsaró képei közt nőtt fel, majd a világháború borzalmaiba sodródott; de ennek

ellenére is alapjában véve egyensúlyozott lelkű s megbékélt világ-szemléletű író. Meg tudta őrizni lelkének ifjúságát érzésmódban és világnézetben, s egész munkásságából a fiatalságnak kedélybeli könnyedsége és kedvessége árad.

Ez kapja meg leginkább lelkünket legfrissebb kötetében (*Szülőföldem szép határa*) is, melyben főként szülőföldjéhez fűződő emlékeit írja meg: gyermekkorának apró eseményeit s az írónak első találkozásait alakjainak egy részével. Látjuk, amint elsorakoznak előtte a szegénység humorától enyhített képek: a parancsolni szerető s önérzetes, de határtalanul könnyelmű, az italt, mókát s danolást kedvelő apa, az aggodalmaskodó, sopánkodó, beteges anya; Vircsik koma, ki nagy humorista hírében áll, mert egyszer derelyét kért az újhelyi bazárban; Mátyás Miska, kiből később a fantasztikusakat lódító Vidróczki lett, a legendás híró mezítlábas; Csanak András, a nevezetes cipész, Fityera, a nagyhírű betyár, s az írónak több más alakja. Látjuk mindenekelőtt magát az író, az érzékeny, megfigyelő fiúcskát s szuggesztív erővel érezzük környezetének sajátos hatását. Egyfelől a távolban kéklő hegyek, másfelől a messze kergetőző délibáb tovaesalogató vágyakat ébresztének lelkében, melynek ezer nyomorúságtól és ijedelemtől dúlt zaklatottságát, a nyomorult kis viskóban és babonás környezetben kísérteteiktől rebengő félelmét is megindítóan érezteti. «Bánat-jellege volt mindennek a tájon» — írja szülőföldjéről. Látjuk a nehéz utat, melyen a nyomorúságból kiküzdi magát a szegény fiú, «a két apró öklével verve magának helyet ebben a keserves világban». Látjuk a pataki diákélet jellegzetes képei közt s lehelletfinomsággal érezzük ki, mint lopakodik be a fiatal szívbe a leány bűbájos képe s a szívből kicsorduló első édes szerelem.

De nemcsak szülőföldi emlékek vonulnak el előttünk e tizen-négy képben, hanem újságírói és katonaéletének alakjai és benyomásai is, köztük egy császár-parádénak pompás leírása. Általán ezek az emlékezései alighanem a legsikerültebb s legzavartalanabb örömet nyújtó dolgozatai az írónak. Kevésbé sikerült a hozzájuk csapott elbeszélés (*A visszalopott feleség*).

A *Cs. és kir. szép napok* a hivatalnoki élet olyan körének fél-szegségeit figurázza ki, amely békeidőben is halás területe volt a copf és hivatali pedantéria kinövéseit célbavevő tréfáknak. Jó érzékkel olyan «alakulatot» választ ki a cs. és kir. sajtóirodában, hol a bogaras és komikus figuráknak egész légiója kerüli a frontot. A töméredek al- és szakosztály is jó alkalmat ad az írónak tréfálkozó kedve ki-

töltésére. Mert szatíra helyett valójában inkább csak elmókázik mindazzal, ami szemébe ötlük e furcsa környezetben. Tréfalkozása ötletes és mulatságos; csak «a fronton dacoló sereg»-nek mókázó vonatkozásokban való emlegetése érint visszásan. Viszont a sok hitványság és világcsalás fölött tiszta, meleg sugárként vonultatja végig az író a maga hűséges szerelmét. A könyvnek talán legmegkapóbb része Ferenc József temetése, mely a maga rövidségében is szívbekapó erővel érezteti, mennyi minden hanyatlik sírba az öreg királlyal.

Regényében, úgy látszik, a lélektani regényre tett kísérletet Komáromi s a tudatalatti lelki élet mélységei izgatták képzeletét. Meséje sovány és érdektelen. Első részében (*Az idegen leány*) egy szörnyű hadifogság és boldogtalan házasság emlékeivel magányba menekülő fiatalember megszeret egy leányt, aki azonban, bár szem-melláthatóan vonzódik ő is az ifjúhoz, amint ez közeledni próbál hozzá, félénken és érthetetlenül visszahúzódik a vallomás elől. A második részben (*Reménytelen szerelem*) az ifjú pár házasságát rajzolja, melyet boldogtalanára tesz az asszonynak titokzatos vágyódása messze tájakra. Idegen s kiismerhetetlen marad férje számára s ennek tudata reménytelenre teszi a férj szerelmét és minden rajongását, míg végül nagy szégyenkezés közt be nem vallja az asszonyka, hogy anyai örömök elé néz. A különös történet így aztán határtalan boldogság-kitörésével végződik.

Lélektani problémáját szabatos fölvetés és elemzés helyett inkább csak sejteti az író. Hősnője a hangulatok szélsőségei közt hanyódik; vagy egészen magába roskad, vagy kislányosan hancúrozó jókedve van. Talányosan viselkedik udvarlójával szemben: nem tudja leplezni szerelmét s mégis kitér a sorsdöntő vallomás elől. Mint feleség is valami távolba sóvárgó vágy rabja. Az író ezt a finom elemzésre csábító lelkiállapotot nem aknázza ki, sőt még elmélyíteni sem nagyon iparkodik. Mivel indokolja ezt a sajátos nyugtalanságot? Mindenekelőtt egy általánosságban hangoztatott igazsággal. Azzal, hogy a nők titkokkal teljesek mind, a nagy Ismeretlen felé vágnak el mindig s ez egy törékenyebb idegzetű teremtnél eleve-
nebben üt ki. Ismeretlen messzeségek felé hivatató nosztalgiaját anyai szépanyjának litván eredetével indokolja, lelki nyugtalanságát pedig általánosságban a fiatal lány anyává érésének válságául és ideg-élettani viharául óhajtja éreztetni. Ennyi indokolással a nőt természetesen legjobb esetben is csak holdkóros különének érezzük. Sajátos egyébként, hogy az író, ki szereti az egészséges gondolkodású;

épkézláb embereket, ebben a regényében csaknem csupa különcöt és bogaras figurát szerepeltet.

Regényíró módszeréről maga Komáromi azt mondja, hogy először regényének alakjait válogatja ki s aztán némi laza mesét bogoz köréjük. Ez a regénye is teljesen e módszer szerint készült. Sok különös figura, a mai életnek sok furcsa existenciája mozog előttünk, jókedvűen túlzott és torzított vonásokkal. Szívesen elterjeng az író egy-egy különc alak vagy groteszk jelenet rajzában, sűrűn kitér egy-egy tréfás esetre vagy anekdotára. Az történik itt is, ami egy jóízű férfi-társaságban. Minden szóhoz tudnak fűzni egy-egy emléket vagy adomát. Különösen a második részben egymást kergeti a sok anekdota. Ez a közvetlen, az élőszó frissességével ható előadásmód legvonzóbb adománya itt is az írónak. Kíváncsi volna azonban, ha a diákos beszédmód nyersségétől és túlzásaitól igyekeznék szabadulni s nem venne fel semmit a pesti nyelv torz alkotásaiból. Vidéki magyar földesúr szájából igen szomorúan hangzanak az ilyen kifejezések: «Hallottad-e, micsoda téstába került megint?», «miért nem áll el a szája?». Sok kedves tájékát bejárjuk az országnak az íróval s e tájak rajzaiban sok élénk szín gyönyörködtet és sok meleg, szívbekapó hangulat árad belőlük.

Az olvasóközönség érdeklődésének Komáromi János jóízű, magyar világa felé fordulását bizonyítja, hogy régibb kötetei egymás után jelennek meg újabb kiadásokban, köztük komoly becsvággyal írt regényei, *A régi szerető* s *Esze Tamás* is. Növekedő népszerűsége bizonyára arra is eszmélteti az író, hogy olvasói körének kiszélesedésére fokozódó becsvággyal, művészetének az élet szélesebb körére irányuló s elmélyedőbb fejlődésével adjon méltó visszhangot.

Kéký Lajos.

Az új metafizika és Peter Wust «Die Dialektik des Geistes» c. műve.

Keyserling Hermann gróf nemrég a Nemzeti Ujság számára írt vezércikkében «sötét» kor eljöveteletét jósolja. Szerinte sötét és világos korok váltakoznak a történetben: az előbbiek a fiatal, kezdő, próbálkozó és ezért fejletlenebb, barbárabb, zavarosabb korok, de bennük van az újat alkotó erő; az utóbbiak a betetőző fénykorok, amelyek learatják az előbbiek vetését, érett, klasszikus termést hoznak, de ezzel maguk is megérnek és csakhamar előregedve elmúlnak. Az újkor

ilyen fenykor volt szerinte : a világháborúval végleg befejeződött és most felváltja egy újra, szinte előlről kezdő, új eszmények felé törekvő korszak, amely az egyetemes törvényszerűség szerint sötét, aránylag barbár. És valóban : a mai kort máris a sofförtípus, az autón, vonaton, repülőgépen való minél gyorsabb száguldásban fő örömét találó emberfaj jellemzi.

Hogy Keyserling korszakelmélete nagyon is egyszerű, azt nem szükséges bizonyítanunk : elég, ha a Budapesti Szemlében nemrég megjelent *Történetfilozófiai reflexiók* című kis tanulmányunkra mutatunk rá, ahol, bár eléggé primitív eljárással, de máris sokkal bonyolultabbnak és jelentésben gazdagabbnak ismertük fel a történet menetét, mint amilyen az Keyserling szerint volna. Másodszor a Keyserling-féle elméletet igazolni látszó tapasztalatok alapul vétele ellen is súlyos aggodalom merülhet fel. Keyserling és köre határozottan egy szellemi arisztokrácia képviselőinek és mintegy kristályosodási magjának tekintik magukat. Scheler is, miután régi útjait elhagyta, mind jobban közeledett ehhez a körhöz, amely autonóm és arisztokratikus filozófusi mivoltának — ha nem is mindenben filozófiai álláspontjának — leginkább megfelelt. Keyserlingnek ilyen állása mellett azonban elvárható lett volna, hogy a történeti korok, főleg pedig a jövő megítélésénél ne az emberek számszerű többségét, tehát a szellemi téren feltétlenül alacsonyabb rendű nagy tömeg irányát és hajlamát tekintse igazoló példának. Ez a legszélső demokrácia szellemi téren : és amennyire szükségesnek és üdvösnek tartható a demokratikus berendezkedés a gyakorlati élet technikai, külső nyilvánulásaiban, annyira természetellenes szellemi téren ; mert a szellem maga mindig természete szerint arisztokratikus hajlamú és annál inkább az, minél nagyobb. Már pedig a kultúra fokára nemcsak a középszínvonal, az elterjedtség jellemző, hanem legalább is ugyanakkora mértékben csúcsainak magassága : különben a régi nagy kultúrákat csaknem mind lényegileg barbár világoknak kellene tartanunk. Keyserlingnek tehát a maga szellemi fellegrárából a többi, főleg a nála magasabb várakra is alaposabban kellene tekintenie, ha történetfilozófiát csinál és jóslásokba bocsátkozik. Mert más példák is találhatók, éppen a legintenzívebb szellemi élet birodalmában. És ezek más alakulás jeleit mutatják, bár a belőlük következtethető jövő némely vonásokban, pl. az újat teremtő erő tekintetében, de nem a «sötét» jellegben, hasonló a Keyserling meghatározása szerint eljövő korra. Ezeknek a talán biztosabb következtetést megengedő jeleknek az alapján és történetfilozófiai vizsgálódásaink egyetemes eredményeinek is megfelelően a

következőkben a Keyserling-rajzolta képpel ellenkező prognózist leszünk kénytelenek adni.

Egy új, igazi szellemi gazdagságú és mélyebb lelkeségű virágkor szebb jövője lassanként talán már jelenné is válik. Igaz, hogy még csak néhány ponton látszik az erősebb fakadás, (sőt már virágnylás is), de ezeket a pontokat nem szabad kevésre becsülnünk. Többek között főleg a teoretikus élet területén mutatkoznak különös erővel a kedvező jelenségek. Korántsem állítjuk, hogy az elmélet mindenható az életben, amely a legközvetlenebbül gyakorlat és praktikus elvek vezetése alatt áll. Ámde viszont nem is olyan egészen tehetetlen az elmélet az életben, amint azt «tisztá gyakorlati emberek és reálpolitikusok» alkalmilag állítani szeretik. Számos történeti esetben az elmélet kimutathatóan egyike volt azoknak a legfontosabb irányító csillagoknak, amelyek szerint a gyakorlati élet igazodott. Schelernek ugyan bizonyos szempontból igaza van, amikor azt állítja, hogy például az újkorban az európai ember egész lelki alkata megváltozott és csak az egész ember egységes megváltozásából következett azután úgy gazdasági, mint tudományos orientációjának megváltozása. Ez annyiban áll, hogy tényleg az egész egységes léleknek meg kellett változnia, ha a szellemi tevékenység, a kultúrafolyamat annyira átfogó, mélyreható átalakulásának jeleivel találkozunk, mint amelyek a renaissanceban előttünk állanak. Másrészt azonban nem kevésbé áll az, hogy az akarat ugyan a döntő principium a cselekvésben, de neki az értelem mutatja útjait. És így természetszerűen az értelem az, amely valamely eljövő egyetemes szellemi fejlődést előbb ügyszólván «elméletileg» kipróbál és ezzel — bár nem egészen megbízhatóan — előre átél; és ha az utat járhatónak látja vagy véli látni, rábírhhatja az akaratot is, hogy a gyakorlati megvalósítással kövesse. Kétségtelen, hogy az elmélet nemcsak értelmi munka és eredmény, megalkotásában de mégis az értelemé a leglényegesebb szerep. Így érthető, hogy az elmélet oly gyakran járt a történeti fejlődés előtt és a gyakorlati életet is a maga útjaira vonta. Ezt a jelenséget látjuk például a felvilágosodás korában és legutoljára a materialista életpraxis ijesztő elterjedésében tapasztalhattuk súlyos jelentőségét: mert ez az élethitvallás és életgyakorlat nemcsak, de korántsem is utolsó sorban a múlt század utolsó két harmadában széles körökben uralomra jutott materialista elmélet következménye. És így talán nagy valószínűséggel egy szellemibb kor kezdetéről szólhatunk, mikor az elmélet világában nem egy helyen már új szellemi virágzással találkozunk.

Kétségtelen, hogy az újkori szellem sok értékes gyümölcsöt értelt meg, főleg «szélességi dimenzióban» erős gazdagodást hozott és bő termésében valódi szellemiség is volt. Bizonyos az is, hogy klasszikus kulminációs kora, különösen Németországban körülbelül 1750 és 1850 között — mind a weimari művészet, mind a német idealizmus filozófiája — nagyon sok újat tárt fel, főleg az egyénfeletti és egyénközi alkatok és viszonyok megismerése, az «objektív szellem» alakulása terén. Az újkori természettudomány rendkívül jelentős eredményeit és a modern, hisztorikus, sőt hisztorisztikus szellemű és igyekezetű történettudomány gazdag gyümölcseit sem tagadhatja senki. Egy azonban mind jobban veszendőbe ment: a szellemi mélység dimenziója. A magasságokba és mélységekbe való látás képességét ellefejtették, mert immár nem becsülték és keresték mindenekfölött. Így együtt tűnt el az intenzív vallási és a metafizikai képesség és készség, ezzel egyúttal azonban az igazi valóságérzék is: mert a valóságot többé nem tudták magvában megragadni és legbensőbb lényéből megérteni. Ezért kellett megkonstruálni próbálni. Megkonstruálni sokszor szellemes és értékes, de mégis csak szubjektív és önkényes eszmék szerint. Így azután mind inkább elveszett az emberek szeme elől, ezek mind jobban elidegenedtek tőle.

A filozófiában ez a jelenség Kantnál tör magának széles, módszeresen megépített utat. Másként nem érthetjük meg és nem méltathatjuk kellőképen, csupán ha az előrehaladott újkor tragikus hőségét látjuk benne: jót akar, de már magabízó módon megfogalmazva, rendkívül éles elméjű, de számára a valóság, a tárgyi világ bizonyos értelemben már idegen, nincs már igazi «érzéke» a valóság biztos megragadására. És a nagy német idealisták ebben a tekintetben nagyon hasonlítanak hozzá, csupán talán mélyebb látásúak a felvilágosodás szelleméhez mégis közelebb álló Kantnál, de bizonyára sokkal gőgösebbek is nála: és így a valóságot, amelyet megragadni nem bírnak, meg akarják teremteni. Az embernek mint teremtőnek azonban csődöt kellett mondania. És ez a csőd, nyilvánult meg a szellemileg magas rendű, nagy értékű, sokban újat hozó, de túlhajtott német idealizmusra válaszoló, borzalmasan jelentésellenes materializmusban. Erre pedig a pozitivizmus teljes metafizikai szkepszise és anarchiája következett.

A tizenkilencedik század közepén és második felében így bekövetkezett mély hanyatlásából csak nagyon lassan emelkedett fel újra a filozófiai szellem és a mindenütt megvetett csupán igen óvatosan merte hangját újból hallatni. Nemsokára azonban általános sóvár-

gás támadt lelkileg-szellemileg erősítő tanításai után. Mert a kor hirtelen ledobta magáról a materializmus korhadt léklyóit és vakon azellenkező oldalról felcsapó árba vetette magát. Az egykor annyira hatalmas és tisztelt philosophia perennis tiszta csengésű szava helyett a legzavarosabb filozófiai torzalkotások és karikatúrák féktelen kiáltásai hangzottak fel és alighogy a szellem imént önmagát tagadta meg, most hirtelen a legkalandosabb szellem-marionettek örvényében. spiritiszta, okkultista, teozófikus, antropozófikus tükrökben látta magát viszont.

Az egyetemes élet-nyomorhoz, amely többek között metafizikai tekintély után is kiáltott, a tudománynak félelmes gyorsasággal növekvő bajai is járultak: ez feladta volt az elvi alapokat és most az egyenként relatív adatok bőségében mindjobban belemerült egy határtalan és bizonytalan relativizmusba, amely végül azzal fenyegetett, hogy egész struktúráját és szilárd alakját szétrobbantja: a matematika, a természet- és a kultúratudományok egymás után belekerültek ebbe a relativizmusba, amelyhez méltó társként az egész tapasztalati anyag mind nagyobb érthetlensége csatlakozott; ennek az érthetlenségnek az oka nem magában a tapasztalati adottságban, hanem az ezt lélektelemmé tevő kutatási és feldolgozási módszerben rejlett. A szaktudomány is csőd előtt állt és ezt a nagy, még ma sem teljesen legyőzött veszedelmet mélyebbre tekintő munkásai közül mind többen látták meg. Ekkor a szaktudomány is a filozófia és főleg a metafizika után kiáltott, hogy az megmutassa neki a valóság abszolút principiumait és megtanítsa a valóság megértésére.

Különösképen ez a forró kívánság ezúttal váratlan gyorsasággal teljesült és az új metafizika néhány év alatt szinte semmiből újra feltámadt. Néhány évvel ezelőtt Peter Wust a metafizika feltámadásáról még olyan szellemben írt, hogy ez a feltámadás készülóban van. Ma talán már azt mondhatjuk, hogy sarjadási korán túl van és virágban áll. Az új metafizika itt van, lelegelevenebb valóság. hatásai mind szélesebb körben terjednek el és gyümölcseit nemsokára erni látjuk. A voltaképeni filozófia, a természettudomány, sőt a kultúratudomány és a lélektan oldaláról is csaknem egyszerre indult meg a metafizika fellendülése. A kritikai idealizmusnak a materializmusra következő rövid korszakát sokkal realiztikusabb, de nem materialista metafizika váltotta fel, amely hirtelen és nagy lendülettel olyan mesterek tanítványának vallotta magát, akiket saját koruk is részben alig méltatott figyelemre, mindenesetre azonban

valamennyi korának legnagyobb gondolatáramlatán kívül állt. Így ünnepelték Bolzanot, dicsérték Lotzet és emlegették mind gyakrabban a fiatalabb Fichtet; vele a tizenkilencedik századnak igazságtalanul figyelembe sem vett gazdag metafizikai irodalmát — az idealizmus utáni korból — újra felfedezték. És így vették újra tekintetbe a skolasztika filozófiáját is.

A fenomenológiai iskola körében Scheler lépett fel nagy filozófiai tehetséggel és a metafizika felé fordult. A természettudomány köréből jön Driesch, Becher, Buytendijk, André; a lélektan, sőt egyenesen parapszichológiai jelenségek vitték Österreichet a metafizikai vizsgálódás felé. Többé-kevésbé a klasszikus, sőt az aristotelesi és a skolasztikus filozófiához kapcsolódnak, de azért új utakon járnak Guardini, Pauler és e sorok írója is; és ugyanez a hagyomány éled fel és él tovább Peter Wust műveiben, aki vizsgálódásában a szellemre mint kultúrateremtőre veti a fősúlyt.

A metafizika feltámadásáról írt, nagy feltűnést keltő könyve után Wust maguk a metafizikai problémák felé fordult és teista alapon mélyenszántó szellem-metafizikát fejt ki. Először *Naivität und Pietät* című könyve jelent meg: ebben főleg a teremtett szellem «ősalapotát», a naivitást, a természetes közvetetlenséget és egyszerűséget, és az eredeti pietást, a lélek természetes szeretet-gravitációját teszi finom megérző képességgel és a lélek rejtett mélységeibe élesen belelátó szemével vizsgálat tárgyává. Most megjelent a második kötet is, munkájának főrésze, a nagyszabású *Dialektik des Geistes* (B. Filser Verlag, Augsburg, XV+752. l.). Ez az emberi szellem «kilengését» tárgyalja ősalapotának elvesztése után, változatos életét, amelynek területe a természetnek szellemileg csendes síkjaitól és a szellemi romlás borzalmas szakadékaitól az isteni ősszellem örökké nyugvó, e mellett azonban mindenható erővel uralkodó magasságáig terjed. Elegendő széles megalapozás céljából szerzőnk előbb ennek a területnek határain túl vezet és a semmi sötétségeiből felemelkedik az abszolút léthez, amelyben beható, éleselméjű analízis útján erőt és rendet, tiszta ősalakot fedez fel. Így jut el Isten megkülönböztető képességgel bíró, tudatos, aktív, szabad személyességének belátásához; személyiségének mélységeibe a véges értelem ugyan már nem tud behatolni, de világfeletti, egyénien személyes lényét megismerni még képes. Ezek a megismerések adják meg egyúttal a legmélyebb belátást a szellem tiszta lényébe, amely minden törvényszerű és kötött, harmonikus, de korlátozottan önmagában nyugvó, az ok-ságtól végig egységesen meghatározott természet fölött áll. A ter-

mészet megkööttsége fölé emelt szellemi azonban csak legmagasabb alakjában bírja a tiszta, örök harmóniát és biztonságot. Az emberi szellem sajátosan ingadozó jelleget mutat és az embernek, ennek az egységes test-lélek-lénynek egységessége mellett mégis különös kettős központosítása van. Ebbe iparkodik a mű második része (könyve) behatolni.

Wust ismét az ember egész lényének eleget kíván tenni és egyoldalú naturalista vagy idealista, naiv optimista vagy végletesen pesszimista elméletek után az ember reális, egységes és mégis kettéhasadt természetével egyrészt, a régi tradíciókkal, másrészt, újra főleg a keresztény filozófiával helyreállítja a tudományos kapcsolatot. Először a műalkotó és önmagát kifejező emberi szellemnek a természetben való megjelenését törekszik bemutatni és azután rátér az emberi természetben feltűnő kettős jelenségeknek, részéről annyira szívesen fejtegetett kérdésére, amellyel már *Naivität und Pietät* című könyvében is foglalkozott. Itt többek között az emlékezet és a lelkiismeret kettős jelenségét tárja fel, mint az emberi szellemi természet stabilitásának, egységének, személyes fennmaradásának alapjelenségeit. Ezeknek a vizsgálódásoknak tetőpontját az emberi akarat problematikájának és struktúrájának bemutatása alkotja: itt az akarat szabadságát és e szabadság ellenerőit tárja fel. A modern bölcsületnek ebbe az annyira ellaposított, többnyire primitív egyoldalúsággal kezelt problémaszövevényébe körültekintéssel, minden oldal figyelembevételével, finom megkülönböztető képességgel és nagy ábrázoló erővel hatol be. Kibontakoztatja előttünk az akaratnak, a szellem ez őszerejének egész területét, csaknem paradox ellentéteivel, egyetemes meghatározhatóságával és specifikus meghatározottságával, önmeghatározó erejével és befolyásolhatóságával. Bemutatja az abszolút módon önmagától lévő, önmagához örökké hű ősakarat távlatait, valamint a teremtet, mástól létrehozott lelki természetén nyugvó, a kötött természet kemény szükségszerűségéből (*dura necessitas*) kiemelkedő és az ellenkezés szabadságán (*libertas contrarietatis*) át a boldog megállapodottsághoz (*beata necessitas*) tovahaladó akaratot. Azután az akarat ellenerőit ábrázolja, «kül- és alvilágát», a sorsot és a gonoszság hatalmát és amazt a bátor és kitartó akarat megacélozójaként jellemzi, emezt mint legnagyobb, csábító veszedelmét, amelyen azonban végül az akarat a szabadságot tényleg közvetlenül előmozdító, támogató, nem gátló és megakasztó kegyelem segítségével győzedelmeskedik, ha nem veti bele magát magabízó és gnosztikus elvakultságban a csalogató rém karjaiba. Az akarat

kérdéseinek fejtegetésében, az egyéni lélek terén csak úgy, mint a kollektív szellemén véljük Wust mesteri képességeinek legteljesebb kibontakozását látni: néha egyenesen minden drámaiság lényegének filozófusaként áll előttünk. Ezzel szemben természetfelfogását nem tehetjük mindenben magunkévá: a természet ugyan szigorúan törvényszerű, de nem áll merev szükségszerűség, vak *τύχη* uralma alatt; nem kevésbé közvetlen szellemi tevékenység, szellemi hatás és eleven szellemi kifejezés, mint az emberi kultúrtevékenység és kultúra.

A harmadik könyv megindítja a szellem kollektív mozgásainak vizsgálatát az emberiség történetében. Világosan és erélyesen foglal állást Wust a panteista kultúra- és történetfelfogás ellen, az averroizmus régi és új alakjai ellen egészen Hegelig és tanítványaiig és utódaiig. Ezután saját maga tér rá az én és a mi, az egyén és a közösség viszonyainak kiderítésére. Jó példákon magyarázza meg az egyének együttlétének és együttthaladásának első összekötő tényezőjét, a cselekvési teret; e mellett az idősors hír nagy jelentőséggel, az a kor, amelybe valaki belekerül. A kettőből együtt származik az egységes tér-idő-sors, a térbeli és időbeli meghatározottság. További megkötő tényező a vér; ezzel kapcsolatban a nemek metafizikájának régióiba is mélyen behatol. A következő rész a szellem és tárgyi megnyilvánulásai, megkötő közegei, a jelentés és kifejezés között lévő viszony nagyjelentőségű vizsgálatait tartalmazza. Itt mindenekelőtt az «objektív szellemnek» az egyéni szellem teremtmények továbbépítését gátló, másrészt viszont azt biztosító és így előmozdító jelentőségét mutatja be és azután az őt mindig jellemző finom beleérző képességével az objektív szellemen belül merevség és potenciális életben való gazdagság ellentéteit érezteti meg. Befejezésül a közösségi szellemi élet dramatikáját ábrázolja gondolkodónk, elénk tárva a commercium spirituale külsőséges szellemkapcsolataitól a nexus animarum belső egységességévé emelkedő szellemközösséget. A harmadik könyv második részében először a modern kultúrfilozófia, lélektan és karakterológia egyik főproblémáját alkotó életformákat tárgyalja Wust, részben Spranger fejtegetéseivel vitatkozva: ennek a gondolkodónak eredményei az életformák területén mégis talán értékesebbek és mélyebben hatolnak bele az igazság és a valóság magvába, mintsem Wust elismeri. Az életformák után szerzőnk az emberi természet kettős sarkitottsága folytán abban megnyilvánuló ellentétpárok felé fordítja figyelmét; ezeknek az életre, legalább is a véges világi valóságra való érvényességét főleg Guardini vizsgálta

mesteri módon. Wust a realizmus-idealizmus, erő-alak, alany-tárgy párokat tárgyalja; ezekhez a vizsgálatokhoz a szellemi magatartás néhány alaptípusának bemutatása csatlakozik, a cselekvő és a kontemplatív, az értelemszerű és az intuitív természeté, valamint a minden kultúra, különösen pedig az elméleti és a vallási magatartás szempontjából rendkívül jelentős ellentété a tudásra és a hitre támaszkodó magatartás között: a kettő helyes egységéből adódik a keresztény magatartás szemben a gőgös gnosztikus és magát mintegy odadobó fideista hibás végleteivel szemben. Az emberiség történeti élete kiegyensúlyozza az egyoldalúságokat és az ellentéteket a nagy szellemorganizmus harmóniájában oldja fel.

A szerző vizsgálódásainak végére ér. A történet élete az isteni személyes akarat főtengelye körül mozog és amennyiben az emberiség története, annyiban az egyetemes humanitás jelentései is megkötik. Wust nagyrészt Vico tanítását teszi magáévá. A humanitás törvényén belül a történet egy ívben leng ki, amely az eredeti barbárság korától a pozitív és értékes szubjektivitás magasságaiba emelkedik; ez a szubjektivitás lényegében egyúttal a legtisztább objektivitás is, igazi kultúra, összhangban a lét- és értékhierarchiával. Ezen a ponton azonban a szellemet rendszerint elszédíti a saját szubjektív nagyságától való megittasulás: így a magabizás rossz szubjektivitása felé fordul, ennek következtében pedig meg kell tagadnia az objektív hierarchiát. Ekkor már rácsúszott a relativista szubjektivizmus lejtőjére, amelynek végén a pusztá civilizációba és dekadenciába süllyed. Itt azután romba dől az objektív szellem és romjai fölött a régi épület összeomlása folytán ismét szabaddá lett mezőn új építő munka kezdődhetik. Hogy a történet kilengései közben mégsem fúródik bele teljesen valamelyik véglethez, az egy titokzatos középnek, az aristotelesi *μεσότης*-nek az emberi természetben való jelenlétéből magyarázható, amely mint centrum összetartja a széttörekvő komponenseket. Ennek a középnek legmélyebb alapja az abszolút módon centrális lényegközpont, Isten, aki az egész világfolyamatot úgy irányítja és tartja össze, hogy a gonosztságot is a jó közvetett szolgálatába fogja. Így biztosítva halad a történet, amelyet a tradíció, a tartam megszilárdít és a teremtő lendület vezet, és ősi elbukásából Krisztus isteni közvetítésével felemelve végső célja felé tart: ez örök élet lesz, örök nyugalomban, amikor a teremtet szellemnek része lesz Istenben, akiben tartam és mozgás, pax aeterna és vita aeterna, abszolút módon egy. A történetnek ezeket a végső céljait az értelem már nem tudja magától felfogni.

de a hit számára kegyelmi kinyilatkoztatásként hozzáférhetők. Látjuk, hogy a nagy mű teljesen keresztény történetbölcseletben hangzik ki.

Célhoz értünk. *A szellem dialektikája* olyan mű, amelyben mindenoldalú és mély értelmű világszemlélet és egészséges metafizikai látás és érzék nyilvánul. Ez csak megerősít abban a meggyőződésünkben, hogy gazdag szellemiségű és egyúttal mély lelkeségű kor hajnalhasadásán élünk: ez a kor a gyakorlati készséget össze tudja majd kapcsolni valódi metafizikai mélységgel és váratlan pompában virágoztatja fel jelenleg nagyon széles körökben egészen külsőségessé és válságossá vált kultúránkat. És azok között a szellemek között, akik az új virágkor eljövetelén fáradhatatlan szeretettel, hittel és reménnyel működnek közre, az első sorokban küzd Peter Wust: megérdemli, hogy a jelen ismerje és megértse és az eljövő kor nevét hálásan megbecsülje.

Báró Brandenstein Béla.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ÉS AZ ERDŐGAZDASÁGI TUDOMÁNYOK.

Néha még ma is találkozunk a tájékozatlanoknak azzal a helyt nem álló megállapításával, hogy : «Ázsiából a magyar nem hozta magával az erdő szeretetét, és így csak természetes, hogy idők során, nomád hajlamainak főleg az Alföldön az erdő is áldozatul esett».

Ez a megállapítás mindenestre téves!

A honfoglaló magyarok beigazoltan szerették az erdőt is. A gyepterelvében a nemzetvédelem egyik legjelentősebb és mindenképpen konzerválni kívánt tényezőjének, e mellett pedig vadászati kedvtelésük s ezzel pihenő napjaik nemesen szórakoztató helyének tekintették az erdőt.

Szent István király államalkotó zsenije a honfoglaláskor lakatlan, meg nem szállt, a nemzetségeket elválasztó és az országhatárt képezett erdőket királyi tulajdonba fogadta. Ezzel azokat a legfőbb hatalom gazdasági alapja egyik fontos tényezőjévé tette és egyben királyi oltalmába vette.¹

A bakonyi erdőispánságról ismertté lett adatok,² valamint a garamvölgyi erdők szolgálati ellátásának történelmileg beigazolt rendje,³ a királyi erdők igen korai gondozásának és szervezett szolgálatának kétségtelen bizonyítékai; amelyek felemlítéséhez nem érdektelen még hozzáfűznünk azt a tudományosan megállapított tény is, hogy már első

¹ Hóman Bálint : *A magyarok honfoglalása és elhelyezkedése. A magyar nyelvtudomány kézikönyve.* I. k. 7. f.

² Pesti Frigyes : *Az eltűnt régi vármegyék.* Budapest, 1880. I. 201—218. l.

³ Fejér : *Cod. dipl.* IV. 2. 59. — Tagányi : *Erdészeti oklevéltár.* I. k. 94. sz., 95. sz. és X. és XI. l. — Mályusz : *Turóc vármegye kialakulása.* 1922. 10. l.

királyaink erdőővékat állítottak az erdők védelmére, akiknek foglalkozását egyébként annyira méltatták, hogy közülök nem egyet nemesi rangra is emeltek.¹

Mindezek a nagyon is vázlatosan felsorolt adatok, valamint az a körülmény, hogy már Mátyás király előtt és annak idejében az erdők gondozását királyi tisztartók látták el,² kellő és kétségtelen bizonyítékai annak, hogy a magyarság a honfoglalástól kezdve nemcsak becsülte az erdőt, hanem az erdő kultusza iránt való hajlamának olyan korán és olyan nagymértékű bizonyosságát adta, amely Európa népeinek gazdaságtörténelmében e tekintetben is tiszteletreméltó helyet biztosít a magyarnak.

Szükségét éreztem annak, hogy a magyar tudományos kutatás, különösen pedig a Magyar Tudományos Akadémia tagjainak értékes munkássága alapján megállapított, az erdészeti tudományokat, legfőképpen pedig az erdőgazdaságtörténelmet nagyon is érdeklő, de nemzeti önérzetünket is olyan közről érintő körülményre fejtegetéseim legelején és éppen Trianon teremtette átkos körülményeink között hangsúlyozottan reámutassak.

Gróf Széchenyi Istvánt sem a külföldi utain szerzett tapasztalatok, de ízig-vérig magyar fajtája és lelke befolyásolta a természet s annak legszebb megtestesítője, az erdő iránt való vonzódásában és az ilyenféle jeles hajlamaiban!

Mert a Magyar Tudományos Akadémia lángeszű megalapítójának nemes lelke telve volt a természet s benne az erdő szeretetével. Még tevékenysége irányának vezérfonalául is — mint maga írja — legtöbbször a természet örök törvényeit választotta, amint logikus következtetéseit is annak tanulságaiból merítette.

Azt vallotta, hogy minden gyönyörűnek és nemesnek kútforrása a természet, s nagyon lehangolta, hogy nálunk annyi hibát követnek el a természet rendje ellen és hogy annyira megzavarják az erdőpusztítások és egyebek is a természet háztartásának egyensúlyát, s mindennek milyen károsak a következményei!

¹ Tagányi i. m. I. k. IX—XI. l.

² Tagányi i. m. I. k. 27. l. 93. tétel.

Ezért, amikor a «Tiszavölgy rendezésével» foglalkozik és leírja az e kérdéssel kapcsolatos gondolatait, felemlíti, hogy «sokan a Tiszavölgy mindinkább elaljasodását legfőképp az erdők általános elpusztításának tulajdonítják, amelyhez képest a meztelen hegyekről leszakadozó föld és porond mind erősebben betöltené a lapályban folyó és alig hömpölygő vizek medreit. És ebben alkalmasint igazuk van! Tegyen tehát ebben minél előbb rendet a törvényhozás».¹ Sürgeti tehát már ez időben az erdők fenntartásáról szóló, annyira kíváncsú és mégis annyira későn elkövetkezett törvény megalkotását.

Ismeri azonban egyfelől a magyarnak a természetét, másfelől átlátja a mindinkább gyarapodó és a magukban mind nagyobb veszélyt rejtő bajokat, amiért is figyelmeztet, hogy a természet törvényeit nem lehet «fennhéjázó szónoklatokkal megváltoztatni», s hogy a természet törvényeit, ha kárunkkal egy időre mellőzhetjük is, hatásukat örökre megsemmisíteni nem vagyunk képesek; mert állandóan megtartják ruganyosságukat s így hatalmukat később annál jobban éreztetik velünk.²

Számol azonban azzal is, hogy a legjobb törvényalkotás sem teremthet e tekintetben rendet, ha a gazdasági élet megfelelő berendezkedése nem segíti elő a káros eljárások megváltoztatását. Azért az ország forgalmi eszközeinek annyi oldalról megvilágított kifejlesztését közvetve az erdők kímélete érdekében is sürgeti, mert a külföldi utain szerzett tapasztalatai alapján annak lehetőségét kívánja biztosítani, hogy az ország mielőbb és minél kiterjesztettebb mértékben a kőszéntüzelésre térhessen át s ezzel az Alföldön se égesse el az ügyis kevés fáját, annál kevésbbé pedig szalmáját és trágyáját.

«Mennyire emelkedett Anglia, — így ír — mióta sem szalma-, sem fatüzzel nem él, hanem mind erőműveit, mind szükségait s házi kéjeit a kőszénnek állhatatos s így mindent meggyőző tüzével eszközl!»

¹ Gr. Széchenyi István: *Eszmetörések különösen a Tiszavölgy rendezését illetőleg*. 66. l.

² Gr. Széchenyi István i. m. 12. l.

Hozzáfűzi még ehhez, hogy «... semmi egyéb, mint a kőszén vete határt azon irgalmatlan fagyvilkolásnak, mely azelőtt Anglia virányait szintűgy díszteleníté, mint a mai napokban még mindig lealázza azon vidékek tekintetét, sőt sok csúf kopárságra kárhoztat, hol nagyobb számban telepedik ember...»

Azt kívánja ezért, hogy Magyarországon is, amelynek annyi vidékén sikerrel biztosítható a szénbányászás, ne pusztítsák tüzelőszerszükségletre (kohók és egyéb ipari üzemek céljaira és lehetőleg házi szükségletre sem) az erdőt. «Hadd éljenek a fák, s hadd jöjjön napvilágra a kőszén, mellyel az egész ország beéri, s kimondhatatlan olcsón csak legyen az lakosai által Istentől rendelt céljaihoz bírva...»¹

A franciaországi, akkor még dülő nagy erdőpusztítások ismerete, valamint annak az óriási közgazdasági hatásnak a megfigyelése, amit a forgalmi eszközök fejlődésével a kőszén érvényrejutása és széleskörű alkalmazása főleg Angliában gyakorolt az iparra, befolyásolják gr. Széchenyi Istvánt állásfoglalásában.

Amikor ezért a szénbányászás minél nagyobb kifejlesztését és a kőszénnek minél szélesebbkörű alkalmazását sürgeti, rendkívüli közgazdasági érzékével és látnoki szemeivel teljes arányaiban tudja mérlegelni annak a veszedelemnek a nagy jelentőségét is, mely nálunk a forgalmieszközök tervbevett kifejlesztésével, az éppen abban az időben alkalmazásba került gőzhajó és a gőzhajtotta mozdonyok szerephez jutása mellett érheti az országot. Érheti pedig főleg akkor, ha az erdőkhöz való könnyebb hozzáférhetés és a faanyagok olcsóbb szállíthatása révén, az erdőgazdaság kérdéseiben Franciaországban felszínre került és esetleg hazánkig eljutó gazdasági irányok érvényesülnének. Ha ennek révén megindulnának az olyan nagy erdőtarolások, aminők ott a forradalom után következtek el s az idők során a francia nemzet erdőben bírt vagyona egy jelentékeny részének pusztulására, egy félszázad multán pedig óriási károkkal járt iszonyú árvízveszedelemre vezettek. Csak az 1789—1793 között eltelt

¹ Gr. Széchenyi István i. m. 123—127. l.

négy év alatt $3\frac{1}{3}$ millió hektár ilyen erdő került több-kevesebb devasztálásra.¹

Franciaországban ugyanis a forradalom alatt a nemes-ségtől és az egyházaktól elkobzott erdővagyonot az államháztartás terheinek fedezése érdekében az üzérek és spekulánsok prédájára dobták, ami a francia erdők egy jelentékeny részének pusztítására vezetett s magával ragadta a magántulajdonban maradt erdők pusztítását is.

Az 1790. évi december hó 27-én kiadott dekretum ugyanis felfüggesztette a regime forestier-t, s az így támadt szabadság s az egyidejűleg jelentkezett nagy pénzszükség és a magas hadiadók kényszere még a kis erdőbirtokoknál is határtalan erdőpusztítással járt.

Különben Smith Ádám tanai is lényegesen befolytak azokra a maximákra, amelyekkel abban az időben egyes nemzetháztartások erdőgazdasági kérdéseit irányították.

Ha Smith Ádámnak a munka és tőke jelentőségét illető felfogása teljesen el is üt a fiziokratákétól, mégis sok maradt meg benne a fiziokratáknak a talajgazdasággal szemben támasztott követeléseiből. Ilyenek az erdő használatában való korlátlan szabadság, megszüntetve mindazon jogi korlátokat, amelyek azokat hátráltatják. Ilyenek a közös vagyon felosztása (községi és közbirtokossági erdők), végül ilyen az állami erdőknek magánosok részére feldarabolt állapotban való eladása.²

Smith Ádámnak igen sok tekintetben találó, de az erdőre helyt nem álló az a tétele, amely szerint az individualizmusban és a magánember vagyonszerzési törekvéseiben rejlő hajtóerő tudja a talajgazdaságban is a legnagyobb haszoneredményt biztosítani, igen sok állami és más közvagyonot képezett erdő feldarabolására és elpusztítására vezetett.

A napoleoni háborús évek nagy pénzszüksége és az államhitel kimerültsége természetszerűleg kedvező talajt biztosítottak az ilyen, az erdőre annyira káros elvek érvényesülésének.

¹ Kaán K.: *Erdőgazdaságpolitikai kérdések*. Budapest, 1923. 15: 1.

² L. Weber: *Die Aufgaben der Forstwirtschaft*.

Megvilágosításául ennek a megállapításnak fel kell említenünk, hogy az erdőgazdaság ma már világszerte általánosan elismert természete olyan, hogy annak kedvezőbb sikerét a nagyobb birtoktestek jobban biztosítják, mint a feldaraboltság.

Az erdőgazdaság üzéséhez pedig e mellett nemcsak talajra, de erdőállományokra is szükség van. Logikus következése ennek azután az is, hogy az erdőbirtok okszerű haszna nemcsak a talajnak, de a talaj és az azt borító erdőállományok egészséges együtthatásának a természetes függvénye.

Mindennek okából tehát olyan kezekbe valók az erdők, amely kezek az erdőtalajban és az erdőállományban birtókevagyonot megtartani, sőt gyarapítani is képesek. Egy konszolidált állam egészséges szervezetének pedig többek között olyannak kell lennie, mely az állami erdővagyonnal való gazdálkodásban példásan előljárni, egyébként pedig örködni tud a fölött, hogy egyeseknek és testületeknek az erdőtalajban és az erdők állagában birt együttes vagyona nemcsak stabilitást mutasson, de egyazon komplexumon is, minőségben és értékben egyaránt és hovatovább gyarapodjék.

Jól fundált kultúr államok gazdaságilag is egészséges szerkezetében ezenfelül még magasabb etikai és esztétikai, szociális és kulturális, nemzetgazdasági és benne állampénzügyi szempontokból is ma már annyira jelentőségteljes feladattá lett az erdők fenntartása, hogy azok különösen gondos ellátása nemcsak a tulajdonosok és azok összeségének, de az általános érdeknek, s bennük a nemzeti céloknak szolgálatában az államoknak is elsőrendű feladatává lett.

A gazdaságpolitikai tudományok ma már mindenfelé vallott ilyen álláspontjával szemben az előzőekben vázolt, ez az egészen ellentétes és helyt nem álló irányzat annak idején más országokat sem került el és Németországba is eljutott. Míg azonban a Németföld egyébként is konzervatív, s az erdőt ősidőktől szerető népének gondolatvilága az erdészeti tudományok ott már akkor eléggé fejlett körülményei között még elég vértzetten állt ellen az efféle tanoknak, addig Ausztria is számottevően behódolt az erdőfenntartás érdekeire annyira káros ennek a felfogásnak és irányzatnak.

Könnyen elképzelhető, hogy gr. Széchenyi István az ország anyagi megerősödését célzó s ennek szolgálatában többek között a közforgalmi eszközök fejlesztését propagáló lelkét az ország erdeire elkövetkezhető, a káros doktrinákkal járó és az ország határaihoz ért veszély nagy aggodalommal tölti el, s ennek ellensúlyozására mindenáron a köszén használatát propagálja a fa helyett és védelmébe fogadja az erdőket.

Bár tudja azt, hogy nem volna indokolt, de nem is lehetne megakasztani az erdők használatát és vele a másra nem alkalmas faanyag tüzelés céljára való igénybevételét, — de óvatosságra int, s az okszerűséget és előrelátást javasolja.

«Égettesék fa is, — így ír — azonban hol elég van, hanem csak azon előre gondolkozó kíméléssel, mely az erdők józan elrendelésén felül nem csupán a száraz hasznót, de még azon egykori erkölcsi kellemet is tartja szem előtt, mely megmentett agg fákkal függ össze!»¹

Fahasználatot tehát nem erdőpusztítással, hanem egyedül rendszeres erdőgazdaság keretében, meghatározott tervszerűség mellett, és nem csupán a «száraz haszonra» való törekvéssel, hanem az erdők egyéb irányú nagy jelentőségére való tekintettel az «előre gondolkozó kímélés» feltételével vél megengedhetőnek.

Gróf Széchenyi István tehát teljes mértékben átérezte és minden vonatkozásaiban méltányolni is tudta az erdők nagy és hovatovább emelkedő közgazdasági jelentőségét, az erdők fokozottabb védelmének nagy szükségét, az erdőügynek minden irányú nagyobb felkarolását.

Ennek a megértésnek és szerető gondosságnak s az elkövetkezhető nagyobb bajok ellensúlyozására irányuló jószándékú törekvésnek kell azután betudnunk, hogy a gróf Széchenyi alapította Országos Magyar Gazdasági Egyesület, mely hat szakosztálya egyikében az erdészettel is foglalkozott, 1845 október 16-án gróf Károlyi György egyesületi elnök aláírása mellett azzal a kérelemmel fordult a helytartótanácsához, hogy hathatósabban karolja fel a magyar erdők

¹ Gr. Széchenyi István : *Pesti por és sár.* 129. l.

ügyét.¹ Előterjesztésében elismeri, hogy a kincstári erdőgazdaságok immár okszerűbb gazdasági irányt követnek, hozzáfűzi mégis, hogy «nem tagadhatjuk fájdmunkát, midőn e sikerdús példa sem elégséges arra, hogy magánbirtokosaink legtűnyomóbb része erdei gazdaságunk elhanyagolt s pangó állapotján erélyesen javítani, bár a maguk saját érdekében sem törekszik».

«A kiáltó szükség, mely e hanyagság következtében a hon jövődjét fenyegeti, s a naponként magasabbra szökő faár, alapos aggodalom; elegendő ösztön volt folyton arra, hogy a gazdaközöniséget, a birtokost, a nemzetet éber figyelemre, értelmesebb erdészetkezésre, a pusztítások mérséklésére s az elhanyagolt homoktengerek beültetésére egyesületi organumaink által serkentsük.»

Utal azután az előterjesztés Greiner Lajos Coburg hercegi erdőigazgatónak e kérdésben írt értekezésére,² s azt kéri, hogy az abban felhozottakat és javasoltakat, «melyek alaposaknak elismerhetők, részint serkentés útján foganatosításukban atyailag kegyelmesen előmozdítani, s amennyire magasabb célok mellőzéseket nem kívánnak, országgyűlési tárgyalással is felajánlani méltóztassék.»³

Ez az előterjesztés az udvari kamara útján a magyar udvari kancellária elé került, mely azután 1845 december hó 27-én leírt a kamarához, hogy egy új erdőtörvény megalkotásához a Magyar Gazdasági Egyesületet részletes javaslat előterjesztésére hívja fel. Az udvari kamara leirata is elismeri az egyesület abbeli megállapításának a helytálló voltát, amely szerint «az erdők a mostani törvények által visszaélések és pusztítások ellen kellőleg biztosítva nincsenek».⁴

¹ Azokat az újabb és lényegtelenebb törvényes intézkedéseket ugyanis, amelyeket pl. az 1840-iki országgyűlés a IX. t.-c. 9. §-ában az erdőkben elkövetett kártételek s az azokat elkövetők megfenyítése tárgyában elfogadott, valamint a futóhomok megkötése tárgyában hozott és az 1807. XX. t.-cikket módosító és kiegészítő 1844-ik évi X. t.-cikket a magyar erdők szolgálatában nem tekintette elégségesnek.

² Greiner Lajos: *Biztosítva vannak-e erdeink a mostani törvények által visszaélések és pusztítások ellen?* 1844.

³ *M. Erd. Oklevt.* III. k. 70. okm.

⁴ *M. Erd. Oklevt.* III. 72. okm. Másolata Orsz. Levéltár helytartótan. oszt. Közgazdasági 1846. évi 5 kútfő 1. tétel alatt.

Az 1848. évi X. t.-c.-ben különben a rendek is reámutatnak arra, hogy az erdők fenntartása érdekében újabb törvényes intézkedések volnának szükségesek.

Már a szabadságharc fellobbbanásával és kitörésével, de főleg annak letörésével meddőségre jutott egyébként az országban minden egyesületi élet; és ezzel a Magyar Gazdasági Egyesület, ha nem is szűnt meg egészen, mégis nem tudott egy jó ideig megfelelő tevékenységet kifejteni.

«Ez az egyesület — így ír Galgóczy¹ — egyike amaz intézeteknek, amelyekre az 1848/49-iki viharos idők csapásai súlyosan nehezültek, az egyesületi élet rugékonysága a haza veszedelmének bánatos érzése alatt merev zsibbadásba süllyedt.»²

A magyar erdőknek közszolgálati ellátására pedig Bécs osztrák és cseh erdőtiszteket rendelt, sőt magánbirtokosaink a szabadságharc alatt erősen megritkult erdészeti tisztikarukat is javarészt az idegenből beszivárgottakkal egészítik ki.

1851-ben már megalakul Magyarországon a német irányzatú első erdészeti egyesület, amelynek szerepére nézve, ha nem is osztozunk Tagányinak, Tudományos Akadémiánk ez érdemes, volt tagjának abbeli jóhiszeműen túlbecsült megállapításában, hogy: «erdőgazdasági fejlődésünkben korszakot alkotónak kell tekintenünk», mert «egy tudományos központot teremtettt»,³ mégis, mint az országban volt első erdészeti egyesület megalakulásának tényét, felemlítés nélkül nem hagyhatjuk.

Íránya és szelleme egészen osztrák-német volt, ami nagy ellenérzést váltott ki és oda vezetett, hogy az elnémított hazafias elemek is összeverődtek s «előbb kívülről, majd az egyesület kebelében vették fel a harcot elnyomóik ellen».⁴

¹ Galgóczy: *Mezőgazdasági statisztika* 155. l.

² Az egyesületnek első ízben 1851-ben engedték meg legfelsőbb helyről, hogy újból közgyűlést hívhasson egybe. Az 1851 március hó 1 -én tartott közgyűlés azután Heinrich Nep. Jánost bízta meg az egyesület ügyeinek ideiglenes továbbvitelével; míg az ugyanezen év június 9-ére egybehívott szervező és választó közgyűlés az egyesület élére Károlyi Györgyöt állította. Wenzel Gusztáv: *Magyarország mezőgazdaságának története*. Bpest, 1887, 420. l.

³ Tagányi: *Erdészeti Oklevéltár* I. k. XL.

⁴ Tagányi: *Erdészeti oklevéltár*. XL.

Befolyásolta ezt az a körülmény is, hogy az erdészeti közszolgálat ténykedése is teljesen ellentétbe került a nemzeti közszellemmel. Vezetésében a centralisztikus berendezkedés mellett Bécs irányzatát a bürokratizmus s a nagy körülménnyességgel járó kicsinyesség, az őszinteség hiánya és nem egy tevékenységében még a rosszakarát és főleg a nemzetietlen irány jellemzi.

A mindezzel kiváltott ellenhatás következménye lett azután, hogy az 1857-ben Magyarországon is alkalmazni rendelt 1852. évi osztrák erdőtörvényt kellőképpen érvényesíteni nem tudták s az a magyar államéletben meggyökeresedni nem tudott.

Az ellenhatás másik következménye pedig végeredményében az is lett, hogy Wagner és Divald 1862-ben megalapították az első magyarnyelvű erdészeti folyóiratot, az *Erdőszeti Lapokat*, mely. «a sok üldözés dacára is megállta a helyét s a hazafias iránynak zászlóvivője lett».¹

Wagner Károly a selmecbányai bányászati és erdészeti akadémia segédtanára, mint szerkesztő és kiadótulajdonos, és Divald Adolf, az akkori cs. kir. erdőbecslő, mint főmunkatárs² azzal, hogy e nehéz és még mindig elég sötét időkben a maguk erejéből és elhatározásából megindították az első magyar erdészeti lapot és síkra szállottak a magyar erdészeti irodalom érdekében, — elévülhetetlen és olyan érdemeket szereztek, amelyek a magyar erdészetet irántuk minden időközön által nagy hálára kötelezték.

Wagner Károly, a nyugodt természetű, de a magyarság boldogulásáért hevülő s a magyar erdészeti irodalmat mindenáron megteremteni törekvő ideális lelkű és nagy munkabírási akadémiai segédtanár, és a nyugtalan természetű, azonban a magyar irodalom érdekeiért az akkori körülmények között szokatlan merészséggel, nagy írói készséggel és termékenységgel síkra szállt s később a Magyar Tudományos Akadémia tagjává is választott Divald Adolf ezt valóban megérdemlik.

Nem vonhat le a Divaldnak e tekintetben kijutó elismer-

¹ Tagányi i. m. I. k. XL.

² Más szerepet állásából folyólag nem vállalhatott.

résből semmit az a később elkövetkezett s alább a Magyar Tudományos Akadémia hatásával kapcsolatban taglalni kívánt körülmény sem, hogy a nyugatról a tudományos irodalommal átszivárgott, a közszellemben mihamar talajra talált s az erdőgazdaság későbbi kifejlődésére káros doktrínának ő is hiveül szegődött és szószólójuk lett.

Divald 1861-ben indította meg sorozatos támadásait a németnyelvű és irányú Magyarországi Erdészeti Egyesület ellen.

A birtokosok és erdőgazdák részéről akkor a legmagasabb körökig olvasott *Vadász és Versenylap*ban egymás után több cikke jelent meg. Majd pedig röpiratban is kiadta támadásait.¹

Divald Adolf jól találta el a helyet, ahonnet, és a módot, ahogyan támadásait intézze ; mert ez az akciója bizonyára jelentékeny befolyással volt arra is, hogy a magyarság törekvéseire és kívánságaira ezidőtájt már legalább látszólag mind jobban reagáló és azokat legalább a megnyugtató célzatával felkarolni látszó, bár kevés eredményt felmutatni tudó helytartótanács 1862. évi március hó 27-én kelt s az Országos Magyar Gazdasági Egyesülethez intézett leiratában egyes dolgokra feleletet adjon.

Ebben a válaszában többek között kívánatosnak tartja a helytartótanács, hogy az Országos Magyar Gazdasági Egyesület egyfelől a Magyar Tudományos Akadémiával, másfelől a Magyarországi Erdészeti Egyesülettel szövetkezzék és ily

¹ Kifejtette e cikkeiben és röpiratában, hogy az egylet fennállása óta a magyar erdészeti irodalom megteremtése és fejlesztése érdekében mit sem tett és így természetesen semmiféle eredményt sem tud felmutatni. Új erdészeti egyesületre van tehát szükség, melybe a magyar erdőgazdáknak, de a magyar érzésű idegeneknek is tömörülniök kell! «Hiszem, — így ír — hogy a mostani német egylet idegen országbeli tagjainak is azon tiszteletreméltó és sokoldalú őszinte becsüléssel találkozott része, mely nem azért telepedett le köztünk, hogy a német, vagyis tulajdonkép magyarfaló missziónak apostola legyen, hanem inkább azért, hogy új hazát keresve és találva, e hon örömeiben és bújában buzgó polgárként velünk megosztozzék ; hiszem, hogy az indigénák ezen tisztességes része is szaporítani fogja sorainkat.» *Vadász és Versenylap* 1861. és *Erdőszeti Lapok* 1862. évi II. f. 49. l.

módon mielőbb összeállíttassa az erdészeti műszótárt, mint a magyar erdészek kiképzésének, de a magyar erdészeti irodalomnak is egyik legfőbb segédeszközét.

A könyvkiadások, főleg a műszótár megszerkesztése és mielőbbi kiadása költségeihez pedig az országos alaphól 1000 o. é. forintot utalványoz.

Ez tehát az első eset, amelynél a Magyar Tudományos Akadémia neve, ha ezúttal eredmény nélkül is, de kapcsolatba kerül a magyar erdészeti tudományok fejlesztésével!

Az 1862-ik esztendő különben még egyéb irányban is szolgált erdészetileg is érdekes és az idők során fölöttébb fontossá vált és tárgyunkat is eléggé érintő eseményekkel!

Az Erdészeti Lapok évfárá utolsó füzetében *Országos erdészeti statisztikánk ügyében* címen ugyanis Divald egy tanulmányt tett közzé, amelyben először nyilvánul meg az erdészet bizonyos tudományos kérdéseiben a nyugati hatások folytán elfoglalt és gazdaságpolitikai későbbi kihatásában kedvezőtlen álláspontja.

A magyar erdőknek ekkor először sürgetett statisztikájában ugyanis különválasztani kívánja a föltétlen erdőtalajt a nem föltétlen erdőtalajtól, vagyis az olyantól, mely állandó mezőgazdasági művelésre is alkalmas. Ő tehát a hazai irodalomban az első, aki az erdőtalajok e szerencsétlen s napjainkig annyi bajt és közgazdasági kárt okozott különleges kategorizálásának híveként jelentkezik.

Divald bizonyára jóhiszeműen s a nemzeti célokért lelkesedő szándékaival, de egészen téves szemszögből kiindulva csak a feltétlen erdőtalajon álló erdőket kívánta fenntartani hazánkban.

Azt kell hinnünk, hogy nem mérlegelte eléggé az erdőnek a természet egyensúlya biztosítására kiható jelentőségét és ezért nem látta szükségesnek azt sem, hogy az ország területén a mezőföldek erdőkkel váltakozzanak.

Azt az elvet vallotta, hogy akként és úgy kell az ország földjét mindenütt művelni, hogy abból a legtöbb hasznot húzhassuk.

Hiba lenne tehát nem mezőgazdasági célra használni

minden olyan erdőföldet, mely megtermi pl. a gabonát is, — amikor az erdők olyan keveset jövedelmeznek.

Hirdette pedig mindezt abban az időben, amikor az ország erdeinek nagy része az akkor adott helyzet folytán főleg a forgalmieszközök nagy hiányai miatt még igen keveset, egy része pedig semmit sem jövedelmezett.

Divald ezzel az állásfoglalásával a már akkor fejlett iparral s a közforgalmieszközök sűrű hálójával rendelkező Nyugaton itt-ott felburjándzott, a talaj tiszta jövedelmére alapított és hozzánk is beszivárgott tudományos elméleteknek a szolgálatába szegődött, amivel természetesen legkevesébbé vált javára az erdőfenntartás szolgálatának, sőt nem volt előnyére a mezőgazdaságnak sem.

Nem számolt az erdők annyi irányú és mindjobban fokozódó közgazdasági jelentőségével, legkevesébbé pedig az erdőknek a mezőgazdasági művelésre is kedvező kihatásával.¹ Nem gondolt az erdők értékének emelkedésével és jövedelmezőségének a külföldön, de az ország egyes részein akkor is már eléggé beigazolt fokozási lehetőségével. Érthetetlenül az egyoldalú és extenzív eljárásokkal űzött mezőgazdasági művelés önmagának is káros és e tekintetben egészen ferdén és tévesen elbírált érdekeit kívánta szolgálni.

A statisztikától várt e mellett útmutatást arra nézve is, hogy az állam bármi tekintetben és egyáltalán beavatkozzék-e, s ha igen, milyen mértékben és hogyan avatkozzék be a magántulajdonban levő, valamint a községi és közbirtokossági erdők ellátásába, mert az efféle eljárást csak mellőzhetetlen szükség esetében ismerte el indokoltnak és helyénvalónak.²

¹ «IIa futóhomokon vagy magas hegységekben — így ír — háromannyi erdőnk van, mint amennyit összes szükségletünk kielégítése igényel, úgy azt mégsem foghatjuk termőfölddé, rétté, mezővé változtathatni, ha az mind olyan hasznavehetetlen.» «Ellenben megeshetik, hogy bőtermő síkságon, habár az aránylag csekély erdőséggel bír, mégis erdőirtásokat fogunk eszközölni, ha például az illető vidék, tőzeg, barna- vagy kőszénben bővelkednék, az épületi fát pedig olcsóbban lehetne más vidékről odaúsztatni, mint helyben növeszteni.» (*Erdőszeti Lapok* 1862. XII. f. 358. old.)

² Már itt kijelenti, hogy ennek a kérdésnek az elbírálásához közömbösnek tartja azt, hogy szálerdő- vagy sarjerdő-üzemben fo-

Nem tudott ugyanis szabadulni a manchester-doktrinának hatása alól sem, s azoknak bizonyos vonatkozásaikban annál könnyebben állott a szolgálatába, mert lelkében élt az 1848-as magyar törvények szabadságot biztosító szelleme, amit ő téves értelemben és e doktrinák, valamint a talajból várható legnagyobb tiszta jövedelem biztosítását hangoztató elméletek érvényesítése mellett vonatkoztatott az erdőgazdaságra is.

Ezért is, amikor az elnyomatás e még mindig sötét korszakában úgy a közgazdasági, mint társadalmi életben léptenyomon érezte a szabadságjogok hiányát és e sajnálatos helyzetnek lelket nyomasztó hatása alatt állott, sok keserőséggel táplált és túlfűtött lelke a kormányhatalom intézkedéseiben mindig és joggal a rejtett háttérrel kereste, s a gazdasági szabadság korlátozását s a magánjogokba való illetéktelen beavatkozását vélte felfedezni.

Az ilyen állásfoglalás lelki motívumait s egyben azt is könnyen megérthetjük, hogy az efféle felfogásnak abban az időben éppen nem volt nehéz az országban híveket szerezni, mert a Bécsből irányított kormányzat az erdők fenntartásának szolgálatában a tudomány addigi előrehaladásának megfelelő elvek alkalmazását is az országra oktrojált és viszonyainknak meg nem felelt 1852. évi osztrák erdőtörvény kereteiben, egy idegenből beszivárgott tisztikar útján és nem is a legbarátságosabb és legkevésbé bizalmat keltő módon kívánta nálunk érvényesíteni.

Arra azonban bizonyára nem terjedt ki Divald figyelme, hogy az egész országban mintegy hárommillió kat. hold erdő esnék az általa vallott elmélet gyakorlati kivitelének áldozatul, és hogy ezek folytán, főleg pedig a hegyvidék periferiális geográfiai helyzete miatt belül nagy erdőtelen területek alakulhatnak ki.

A Nyugatról jött irányok következményeképpen jelentkezett tehát annak a veszélye, amitől gróf Széchenyi István fél-

lyik-e a gazdálkodás, hogy alacsonyabb vagy magasabb vágásfordulót alkalmazzanak-e ; mert szerinte «a sarjerdő gyakran előnyösebb lehet a szálerdő-üzemnél, a rövid fordá sokkal célszerűbb a hosszúnál». (U. ott 359. l.)

tette az országot, amikor óva intette nemzetét, hogy erdeit «gondolkozó kíméléssel» használja s «azok józan elrendelésén felül» belőlük «ne csupán a száraz haszon biztosítására törekedjék».

Minderre — bár minden vonatkozás nélkül — szinte diszkrét hangú feleletté lett Lónyay Gábornak az Országos Magyar Gazdasági Egyesület január 5-iki ülésén felolvasott előterjesztése és javaslata «A magyarországi erdők fenntartása, a községi erdők feletti felügyelet és a faültetések érdekében».¹

¹ Lónyay Gábor reámutat ebben az előterjesztésében arra, hogy «honunkban az erdők fenntartását országos érdekűnek tekintették törvényhozó eleink.» Bizonyítják ezt az 1794. évi 57. és az 1807. évi 21-ik törvénycikkek, amelyeknek, főleg pedig az «idézett törvény nyomán törvényhozásilag vagy bíróilag kimondott sequestrumoknak» sok erdő köszönheti fennmaradását. «Az 1848-ik év óta ezen törvényhatósági és bírói záruk mindinkább gyérültek, vagy nem igen alkalmaztattak többé s ezért az erdőpusztítás minden gondolkozó nemzetgazda előtt aggályos mérvben növekedett.» «Egyrészt a korlátlanul szabad használat téves fogalma, másrészt a növekvő szükség kényszerít erre a magán- és a közös erdők birtokosait, hogy a közösség örve alatt is pusztítsák erdeiket. Több helyen az arányosítás behozatala alkalmával, a földosztály könnyebb eszközölhetése tekintetéből, a közös erdő fennálló fái levágattak s elosztattak; az így elosztott s elpusztított erdőtér, ha földművelésre alkalmasnak mutatkozott, kiirtatott s eke alá került vagy legelőül használtatott.»

«Éppen az ezen legeltetési ragaszkodásban fekszik erdeink nagyrészből elpusztulásának legfőbb oka. Ez úton lett sok hegyi jó erdőből kopár, vízmosságoktól szagztatott, csepőtés nyomorult legelő az alatt fekvő termékenyebb völgy, sőt a távolabbi folyók melletti lapály tetemes kárával.»

Lónyay reámutat még arra is, hogy «az ország homokos vidékein az utolsó 30—40 év alatt sok erdő kiirtatott, s eke alá kerülván, nagyrészen terméketlen sivataggá vált, mert a csupán erdőnek való talajból a csekély televény néhány év alatt kifogyván, s trágyázással nem pótoltatván, a kapásnövények gyakori termesztésével pedig még inkább lazítottatván, mindinkább haszonvehetetlenné silányult; és ha a kiélt térek az ekétől megkíméltetnének is, nem lehet azokból egyéb sivar juhlegelőnél, mert erdőül telepítésük költségei a reájuk súlyosodó adó mellett felülhaladván a birtokos erejét, csak kivételes esetekben várható ezek új erdőkké átalakítása.»

«Végre meg kell említenem, sőt ki kell emelnem a községi és úrbéri erdőket. Ezek igénylik sürgetően, addig is, amíg a törvényhozás erdőtörvénnyel rendelkeznek, ezen erdők fenntartása és használata fölött a kormány közigazgatási útoni halaszthatatlan intézkedését.»
Erdőszeti Lapok 1863. III. f. 81—85. l.

Lónyay Gábor megfelelő indokolás során azt javasolta ebben az előterjesztésben, kérje az O. M. G. E. a helytartó-tanáctól, hogy: az 1807. évi XXI. t.-c. alapján az erdők fenn-tartásáról közigazgatási úton gondoskodják s a községi erdőket vegye közhatósági felügyelet alá.

Végül pedig, mivel «a faültetés főleg az Alföldön nemcsak klimatikus szempontból kívánatos, de a folyók szabályozásával, az állóvizek lecsapolásával és kiszáraitásával előrelátható az alföldi szárazságot már is sujtó gyakori szárazság növekedése, ennek mérséklése tekintetéből» — s mivel kevés a remény, hogy az Alföldön erdőket telepítsenek — «nem marad egyéb hátra, mint a faültetést az utak mentében, mesgyéken nemcsak szorgalmazni, hanem közigazgatási úton a községek szoros kötelességévé tenni».¹

Mintha megéreztette volna Lónyay Gábor az 1863. év nyarának pár hónap múlva elkövetkezett esőtlen nagy szárazságát s ennek fölöttébb káros következményeit,² amikor a faültetést, bár klimatikus okokból is, de főként a kiszáradásnak

¹ *Erdőszeti Lapok* 1863 III. f. 89. old. Erről az utóbbi tárgyról még ez évben Beauregard Lajos is értekezik az *E. L.* VIII. füzetében: «Gesztzorok (fasorok) telepítése az alföldi pusztákon» címmel. Ebből az értekezésből jónak látjuk a következőket kiemelni: «Herceg Coburg Koháry Pestmegyében fekvő vacsi pusztája azon időben, midőn ezt a jelenlegi birtokosnak atyja átvette, úgyszólván 2 négyzetmértföldnyi tágas futóhomok sivatag volt».

«Fasorok telepítése által — melyek az egész pusztát és kettős sorban minden utat szegélyezvén, azt derékszög alatt átszeldelik — nemcsak az egész környéknek díszévé sikerült e pusztát emelni, de a szél ereje is majdnem egészen megtöretett, a futóhomok megkötetett s a jövedelem négyszerezetett. Ezenkívül a fasorok a pusztáknak egész, igen jelentékeny tűzifaszükségletét is fedezhetnék, ha a magas birtokosnak különös előszeretete nem akadályozná e szép fasorok erdőszeti bántását.»

«A szomszéd földbirtokosok kezdik belátni e fasorok szépségét és célszerűségét és lassan az egész környék hasonló faültetvényezés-sel kezd borítkozni.» *Erdőszeti Lapok* 1863. VIII. füzet 297. old.

² «Itt van az ideje — így ír — ha már nem is késünk, hogy a kormány szigorú rendeletekkel lépjen fel, mert csak ez úton s közhatósági folytonos felügyelet mellett lehet ezen, a magánosok s az ország javára hasznosnak s halaszthatatlannak ismert közintézkedés biztos eredményét reményleni.»

mérséklése és nem valami radikális klímaváltozás reményében sürgette.

Általános terméketlenség¹ és ennek során takarmány-ínség érte ugyanis ebben az esztendőben az országot és főleg az Alföldet.² A széna métermázsája ott pl. 4—6 forintra szökött, a szarvasmarha darabja 10—30 forintra esett le, juhot pedig pár garasért lehetett vásárolni. Tönkrement a termés³ és kenyérhiány ennek kapcsán pedig nagy általános szegénység sujtotta az országot.

A bajok eredő okainak kutatása akaratlan is előtérbe került s a közvélemény a vízszabályozásoknak és lecsapolásoknak, valamint az erdőpusztításoknak tudta be a bajok eredő okát, s az erdőpusztítások megakadályozását s az erdőtelepítéseket sürgette.

A magyar orvosok és természetvizsgálók 1863. évi szeptember 24-én tartott második közgyűlésén Hideghéty Antal,⁴ szeptember 27-iki zárógyűlésén pedig M. Korizmic László⁵

¹ Weszely József: *Az erdő mint mentő a takarmány szűkében.* Erdészeti Lapok 1864. VII. f. 209. l.

² *Az 1863-ik évi aszályosság és ebből eredő inség okairól és órszereiről.* Erdészeti Lapok 1863. XI. f. 404. l.

³ Mintegy 120 millió forintra becsülték azt a kárt, amit ebben az esztendőben az aszály csak a termés elmaradásában okozott. (Galgóczy Károly: *Mathem. és természettudományi közlemények* [M. Tud. Akad.] XV. kötet, 373. l.)

⁴ Hideghéty Antal hangsúlyozza fejtegetésében, hogy sem a vízvezetéseknek és mesterséges öntözéseknek, sem az erdőtelepítéseknek és faültetéseknek jelentőségét nem kívánja lekicsinyelni, mégis egyikét sem tekinti védőszerként a szárazság okozta terméketlenség ellen. Szerinte az időjárásbeli nagy szélsőségeket emberfölötti erők befolyásolják, s azokat megakadályoznunk nem áll módunkban. Arra kell azonban törekednünk, hogy a rendkívüli időjárásbeli jelenségeknek a termelésre és egyáltalán a növénytenyésztetre káros hatását mérsékeljük. Ő ezt a célt a talaj növény-táperezének elégséges mértékű biztosításával véli elősegíthetni, mert szerinte a földnek gondos előrelátással megtakarított vagy visszapótolt ilyen készletei «még a mostohább égalji viszonyok esetében is enyhítik a növényzet inségét.»

⁵ M. Korizmic László úgy találja, hogy az 1863. évi nagyon aszályos esztendő olyan, mint az 1790-ik és az azután következett pár év (1790—1795) és később az 1816. év volt. Ellenszerű a jövőre az öntözések céljára szolgáló csatornázásokat és ezekkel kapcsolatban a nagyobb-szabású erdőtelepítéseket és faültetéseket ajánlja.

foglalkozott a szárazság kérdésével, annak eredő okaival s a védekezés kívánatos eszközeivel. Az Országos Magyar Gazdasági Egyesületben is nagy gonddal tárgyalták a szárazsággal kapcsolatos kérdéseket. Október elején pedig Érkövy Adolf füzetje jelent meg *Az 1863-iki asszályosság és ebből eredő inség okairól és óvszereiről* címmel.¹

Majd Divald írt egy tanulmányt e tárgyról, amely egyben reflektál az e tekintetben eddig elhangzott megnyilatkozásokra.²

Ebben többek között annak a kétségtelen igazságnak ad kifejezést, hogy egy rendkívüli szárazság (aszály) kedvezőtlen következményeit az erdő egyedül megakadályozni nem képes, másfelől azonban attól való félelmét hangoztatja, hogy az esetben, ha az erdőknek nemzetháztartási érdekekből ezekben a kérdésekben ilyen nagy jelentőséget tulajdonít a közvélemény, az így kialakuló irányzat az erdők fenntartásának szolgálatában az ú. n. szabadgazdálkodás és ez úton főleg a talajtól várható és a maga részéről rendületlenül vallott tisztajövedelmi elméletnek érvényesülése elé nálunk még a törvényhozásnál is akadályokat fog gördíteni.

Ilyen előzmények után tartotta meg Érkövy Adolf a Magyar Tudományos Akadémia 1864 október 3-iki ülésén székfoglaló előadását *Az erdők mint esőzési tényezők az Alföldön*³ címen. Azt fejtegeti ebben a tanulmányában

¹ Érkövy Adolf munkája a legterjedelmesebb. Ő mindenekelőtt az öntözést szolgáló csatornázást látja szükségesnek. Azt vallja, hogy a mocsarak kipárolgása sohasem mentette meg az Alföldet az aszályosságtól, «de mindenestre jótékony volt, s így azoknak nemcsak pótlásáról, hanem fokozásáról is sürgősen kell gondoskodnunk, s oly térre lépnünk, melyen az aszályosság hatalmát biztosan és végleg megtörhessük.» Olaszországban éppen az tette már századok, tehát a rendszeres csapadékmérések előtt a földöntöztést szükségessé és életkérdéssé, hogy a növénytenyésztés legsürgősebb szakában igen kevés volt az esőzés, s az olaszok némely vidéken szerencsésen meg is oldották e kérdést az öntözés alkalmazása által. (Az 1863-ik évi aszályosság és ebből eredő inség okairól és óvszereiről. *Erdőszeti Lapok* 1863, XI. és XII. f.)

² Nézetek az erdőnek a klímára való befolyásáról. *Erdőszeti Lapok* 1864, I. f.

³ *Erdőszeti Lapok* 1864, XII. f. 385. 1.

Érkövy, hogy az Alföldön tapasztalható aszályos bajok olyan természetű hatások következményei, amelyekre az erdők jelenléte vagy hiánya semmiféle befolyással nincs. Kikel az olyan irányzat ellen, mely az Alföldön a szárazság okozta bajok ellensúlyozása érdekében erdőtelepítéseket és faültetéseket sürget. Majd így határozza meg álláspontját: «Az Alföldre nézve faültetést egyedül fatermelési tekintetben látom indokolhatónak».

Érkövy állásfoglalása abban mindenestre helytálló volt, hogy az erdő nem esőképző, de tévedett, amikor az erdőnek a mezőgazdasági tenyészet szempontjából éppen az Alföldön nem tulajdonított jelentőséget. Tévedett, amikor arra az álláspontra helyezkedett, hogy az Alföldön a növénytenyészet s ezzel a nemzetgazdasági érdekek szolgálatában az erdőnek nincs jelentősége. Hibázott tehát, amikor az ország első tudományos intézetében állást foglalt a kormányzatnak az ellen a szándéka ellen, amellyel az alföldi erdőtelepítések és fásítások végrehajtását kívánta dűlőre hozni.

Kétségtelen érdeme, hogy öntöző berendezéseket sürgett és ehhez az állásfoglalásához azt a kijelentést fűzte, hogy : «a szélsőséges szárazföldi klímájú magyar alföld gazdasági újjászületése s valódi és állandó felvirágzása azon a napon veendi kezdetét, amelyen a földöntözési zsilipek kapui megnyílnak».¹ Tévedett azonban megint, amikor azt hitte, hogy az egész Alföld öntözésére megvan a mód és a lehetőség!

Érkövy székfoglalója után a Magyar Tudományos Akadémián nemsokára az ugyancsak levelezőtagul választott Divald Adolfnak *A természettudományok és az erdőszet* címmel tartott székfoglalója következett.²

Divald ebben a természet törvényszerű rendjét s azt a nagy szerepet fejtegeti, mely az erdőnek jutott a természet háztartásában. Amellyel az egyéb növényzet gyámolául, annyi állat tartózkodási helyéül és védelméül szolgált a multban és szolgál bizonyos viszonylatokban így és más értelemben még ma is.

¹ *Erdőszeti Lapok* 1864, XII. f. 399. l.

² *I. l. Erdőszeti Lapok* 1865, I. f. 1. l.

A továbbiak során pedig többek között arra a kérdésre kíván felelni, hogy: «a földművelés minden ágának okszerű és összhangzatos kifejlődése mellett mik az erdőgazdaság természetes határai?» Vagyis hogy a kulturális kialakulás során az erdő milyen helyet foglaljon el, illetőleg mely határig terjedjen a másként művelt földek között.

Az erre adott válaszában ekként a Magyar Tudományos Akadémián is szőnyegre hozza a talajból biztosítani kívánt legnagyobb — tiszta — haszonra irányuló s neki annyira kedves elméletet, amelyet ezúttal így ír körül: «minden erdő, melynek talaja másnemű művelés mellett tartósan többet jövedelmezhet, az erdőgazdaság természetes határain kívül áll, míg ellenben az olyan talaj, mely csak erdősítve hajthat, vagy pedig csak úgy hozhat tartósan legtöbb hasznót, annak természetes területéhez tartozik».

Ne fájjon ezek szerint senkinek, ha akár minden erdőt levágnak e határon kívül, a határon belül azonban szüntesük meg a rablógazdaságot, mely ezeket az erdőket veszélyezteti.¹

Ezt a felfogást és nálunk annyira nem kívánatos irányzatot törekedett ellensúlyozni Hunfalvy János, amikor az Akadémia 1865 október 10-iki ülésén felelt Érkövy és Diváld felolvasásaira.²

Tudományos adatokkal és érvekkel bizonyította az erdőnek a tenyészeti viszonyok javára érvényesülő kedvező hatá-

¹ Fejtegetéseiben kutatja ennek is az eredő okait és arra a következtetésre jut, hogy a baj egyik forrása a megadóztatás mértékének kivetésénél van, mert a termés mértéke és annak értékesítési lehetősége között jelentkező aránytalanságot figyelembe nem veszik, amiért is «erdeink pusztításában ezidőszert legnagyobbrészt nem egyéb, mint az általános túlterheltetések súlya alatt vergődő önfenntartás hatalmas ösztöne nyilatkozik».

Ezen kell tehát változtatni, másfelől pedig «a termés és a fogyasztás közötti egyensúly fokozatos létrejöttét kell elősegítenünk».

Harmadsorban pedig «a tulajdonjog szentségének az erdőkre nézve is érvényt kell szerezniünk». Ezen természetesen azokat a jogkorlátozások megszüntetését is érti, amelyek az erdők fenntartása érdekében már akkor fennállottak.

² *Erdészeti Lapok* 1865, I. f. 39. 1.

sát. Helytelenítette a feltétlen és nem feltétlen erdőtalajok szerint való teljesen indokolatlan kategorizálást. Elítélte az ahhoz fűzött azt a meggondolatlan állásfoglalást, mely a nem feltétlen talajon álló erdők kipusztítását és más művelés céljára való felhasználását sürgeti.

Elítélte végül azt az álláspontot is, mely ellenzi, vagy legalább is kedvét szegi az Alföldön való erdőtelepítésre és fásításra való törekvésnek.

«Vajjon helyesen cselekszünk-e, — így ír — midőn az erdőkímélés, meg a faültetés ellen felszólalunk, ha ország-szerte látjuk, mint gyérülnek és pusztulnak az erdők a hegyeken, dombokon és lapályon ; mint vetekednek azok irtásában a nagy- és kisbirtokosok, az egyesek és közösségek, a Tisza és Szamos mellékeinek birtokosai, s az erdélyi oláhok?»

«Én — így fejezte be — az erdőt nemzeti tőkének, nemzetünk úgyszólván utolsó tőkéjének tartom, melyet nem szabad megtámadnunk, eltékozolnunk, melynek megtartásában és nevelésében kormánynak, egyeseknek, közösségeknek s az egész nemzetnek, törvényhozásnak és népnevelésnek közre kell működnie.»

Széchenyi szavaira emlékeztető és milyen helytálló kijelentések ezek!

Milyen értékes felszólamlás ez éppen ebben az időben és éppen a Magyar Tudományos Akadémiában! Ezt jegyzi fel a krónikás is: «Az Akadémia jelen volt tagjai kitörő tétsséssel fogadták a jeles előadást».¹

Érkövy Hunfalvy állásfoglalására a Magyar Tudományos Akadémia november 28-iki ülésén tartott felolvasásával, Divald (Erdődy) pedig a *Pesti Napló* december 2., 3. és 4-iki számaiban válaszolt.² Mindkettő fölöttébb szubjektív hangon, kevesebb bizonyító anyaggal, mint személyi élel és itt-ott a dolgok félreértésével is.

Hunfalvy e megnyilatkozásokra is a kérdés teljes ismeretével és határozottsággal felelt.³ Nyilatkozatát pedig a következő szavakkal fejezte be :

¹ *Erdészeti Lapok* 1865, I. f. 39. l.

² *Erdészeti Lapok* 1865, I. 48. l.

³ *Erdészeti Lapok* 1865, IV. f. 91. l.

«Nemzetgazdasági szempontból tehát, azt gondolom, nem holmi haszontalan és veszélyes teóriákkal kellene bíbelődnünk; nem is az erdők könnyelmű pusztítását, melyre úgys elég ösztön, hajlam és alkalom van, mentegetnünk, és szépítgetnünk, hogy ekképp gyarapítsuk az erdők jövedelmét; hanem inkább oda kellene törekednünk, hogy az észszerű erdőgazdálkodás akadályai elháríttassanak, a fatermés szállítása könnyebbíttassék, a faipar meghonosíttassék, hogy ekkép nemcsak a belföld mindennemű fafogyasztása fedeztessék, hanem felesleges faterményeink a külföldre is szállíthatassanak. Oda kell törekednünk, hogy a földművelésnél (mezőgazdaságnál) is az intenzív gazdálkodás kapjon lábra, hogy a szalma és ganéj a földek trágyázására, ne pedig tüzezésre fordíttassék, hogy az általános jólét emelkedjék s ennek következtében a fa fogyasztása is mind a tüzezésnél, mind az építkezéseknél és bútoroknál növekedjék. Egyszóval: ne a gazdálkodás teljesen egyoldalúvá tétele, ne csak a gabona-termesztés kiterjesztése által akarjuk az ország jólétét előmozdítani: hanem inkább minél változatosabbá, többoldalúvá tegyük az őstermelést. Akkor majd az erdők is többet fognak jövedelmezni. Addig pedig ne vesztegessük el azon kincset, mely erdőinkben rejlik, mert ha azt is eltékozoljuk, akkor a nemzeti jólét egyik főalapját ássuk alá.»

Egy céltudatos gazdaságpolitikai irány olyan szabatos körülírása ez, amelyet ma is helytállónak kell elismernünk.

Ennek az egyébként érdekes akadémiai vitának mindenestre meg volt az a kiváló előnye, hogy az erdőgazdaság nagy közgazdasági jelentőségére s az erdők fenntartásához fűződő jelentékeny nemzetháztartási érdekre s a szigorúbb törvényes védelemre az ország figyelmét felhívta. Hunfalvy fellépése azonban nem tudta már ellensúlyozni azt, hogy az erdőtörvény abban az első tervezetében, amelynek megszerkesztéséhez ezután nemsokára hozzáfogtak, a birtokosok fülében kellemesen hangzó, a szabadsággal és a szabadelvűséggel járónak tévesen hirdetett ezek az erdőgazdaságilag helyt nem álló szélsőséges elvek ne érvényesüljenek.

Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület az 1865-ik év elején bizottságot küld ki egy erdőtörvény elkészítésére.

Ennek a bizottságnak pedig már az első ülésén Divald Adolf egy terjedelmes tanulmányt¹ olvasott fel, amelyben egy ilyen törvény alapelveit fejtegeti. Ebben a tanulmányban nézeteit és elveit szinte még élénkebb színekkel domborítja ki. Újabb kérdések fejtegetésével pedig újabb szélsőséges állásfoglalásról tesz tanuságot.

Az erdőtörvény tervezete ezek után Divald agyából és tollából mihamar (1866) el is készült s abban természet-szerűleg Divald irányelvei érvényesülnek.

Ez a törvénytervezet azonban az alkotmányos éra visszaálltáig nem került sorra és így dűlőre sem ; sőt azután sem bocsájtották törvényhozási tárgyalás elé. Az abban lefektetett elvek érvényesítése érdekében irodalmi, hivatali és egyéb utakon kifejtett akcióknak a birtokosok akkori hangulata mellett azonban olyan széles körben és olyan mélyen menően nyilvánult meg a hatásuk, hogy a közel másfél évtized múltán a törvényhozás elé került tervezetet is — mint látni fogjuk — végeredményében ilyen irányok befolyásolták.

Az alkotmányos éra elkövetkezte az ország közgazdasági életében, s vele a magyar erdőgazdaság fejlődésében, de az erdőgazdasági tudományok előrehaladásában is jelentős változásokat hozott ; amelyek kialakulásában a Magyar Tudományos Akadémiának is tiszteletreméltó szerep jutott.

1873 május hó 19-én tartott ülésében Hunfalvy János az erdőnek a helyi éghajlatra és a mezőgazdasági tenyésztetre való befolyásáról egy újabb tanulmányt mutatott be,² amelyben arra a körülményre világít rá, hogy az e kérdésben még 1864-ben vallott álláspontját az azóta a külföldön folytatott tudományos vizsgálatok nemcsak igazolták, de meg is erősítették.

Ezek a fejtegetések azután végleg eldöntötték az előzőekben vázolt kérdést, s Hunfalvy ezen újabb megállapításaira már sem Érkövy, sem Divald nem is válaszoltak.

1874-ben a Magyar Tudományos Akadémia akként is

¹ *Közgazdasági eszmeföredékek az erdészeti köréből.* Erdészeti Lapok 1865, VIII. f. 251. l.

² *Erdészeti Lapok* 1873. évi V. f. 221. l.

hozzájárulni kívánt az erdészeti irodalom fejlesztéséhez, hogy erdészettudományi kérdésre hirdetett pályázatot.

A Vitéz-féle alapítványból ugyanis a III. osztály javaslatára az 1874. évi május hó 27-én tartott nagygyűlés annak történeti adatok alapján kívánatos megállapítására határozta el a pályázat kiírását, hogy: «egyes országokban a nagyobbarányú erdőpusztítások úgy klímái, mint termelési és közegészségügyi tekinteteből milyen következményekkel jártak, valamint, hogy a hazai viszonyoknak ezirányú elbírálása szerint nálunk minő intézkedések lennének kívánatosak a kérdés megfelelő szabályozásához?»¹

A pályázat célját elemezve, annak szövegéből nem nehéz megállapítanunk, hogy kiírása elsősorban is egy megfelelő erdőtörvény mielőbbi megalkotásának sürgetésére irányult, aminek alátámasztásához az erdőnek a klímára, a gazdasági termelésre és a közegészségre kedvező hatását méltató tudományos fejtegetéssel az Akadémia a közfigyelmet az erdők közgazdasági és kulturális jelentőségére kívánta felhívni, hogy ezúton is szolgálja az erdőfenntartás érdekeit.²

Az akkori hitelkrízis és egyéb súlyos pénzügyi bajok évekig tartott káros hatása nyomán ugyanis fokozatosan nagyobb mérvet öltött az erdők devasztáló pusztítása, s a birtokosok más lehetőségek híján hiteligényük kielégítéséhez erdeiknek az üzerek prédájára potom árakon való átengedésével hovatovább mind jobban kikezdették élőfakészletüket s vele az erdőtőkét. Ezzel tehát nagy erdővagyon indult pusztulásnak.

Ennek a sajnálatos körülménynek a lépten-nyomon észlelhető megállapítása, s a Magyar Tudományos Akadémia most vázolt érdeklődése inspirálta azután Bedő Albertet, később az Akadémiának is olyan kiváló tagját, hogy az 1875. év beköszöntőjéül *Erdészeti érdekeink megóvása* címen³ meg-

¹ Beterjesztési határidő 1875 december 31.

² Négy pályamunka érkezett, amelyek közül a bíráló bizottság: *Az erdő, a természet és a mezőgazdaság háztartásában* című munkát találta a jutalomra érdemesnek, amit az 1876 június 7-én tartott nagygyűlés szerzőjének, Galgóczy Károlynak oda is ítelt. *Akad. Értesítő* 1876, 135. l., és *Math. és természettudományi közlemények*. XV. kötet 373. l.

³ *Erdészeti Lapok* 1875. évi I. f. 1. l.

írja úgy a nemzetháztartási, mint az erdőgazdasági irányelvek mai színvonalának is megfelelő szózatát az ország erdeinek védelme és fenntartása szolgálatában.

«Azt kell kívánnunk és tanácsolnunk, — így fejezi be szép újévi beköszöntőjét — hogy erdőbirtokosaink sohase tekintsék az erdőt a felmerülő pénzügyi nehézségek között oly egyedüli segélyforrásnak, amelyből még a tartós termelés alapjául szolgáló tőkét is igénybe lehet venni. Sohase higgyenek annak az önámító biztatásnak, mely őket az erdőtőke megtámadására azzal a csalékony frázissal vezeti, hogy majd megtakarítják a felhasznált tömeget.»

«Ne higgyenek annak, ki őket ekként biztatja, mert minden időnek megvan a maga terhe, s ott, hol alkalom és lehetőség volt a tőke megtámadására és értékesítésére, felette nehezen lesz alkalom a már elhasznált tőkének a mindennapi szükségek fedezésére hivatott évi termésből való megtakarítására.»

«Ne feledjük, — így ír — hogy az erdőnek a közjólét szempontjából magasabb hivatása is van, mint az, mely a bankba helyezett pénztőke egyszerű kamatozásának felel meg, és ne feledjük, hogy sem jogosultsága, sem természeti alapja sincs annak, hogy az erdőt olyan kettőshátú birkának tekinthessük, mely egyfelől a közjólét érdekeinek szempontjából az irányába támasztott igények kielégítésére hivatott és másfelől ettől függetlenül, mint birtoktárgy is a lehető legnagyobb kamatot tartozik biztosítani.»

«A közjólét igényeinek kielégítése s a legmagasabbfokú jövedelem adása csak az erdő természete és helyzete által feltételezett bizonyos határig férhet meg együtt, s mindazok, akik mindkettőt különvéve is a legmagasabb fokon akarják elérni, a lehetetlenség felé törekednek, mert a természet által kiszabott határ áthágásán túl egyik a másikat kizárja.»

«Hangsúlyozzuk pedig mindezt azért, mert ha valahol szükség van az erdő érdekeit azért megóvni, mert ez a fával való adózáson kívül még kétségbe nem vonható természeti tulajdonságai által is nevezetes hasznót ad s ezzel a földművelés többi ágának termékeny forrását képezi: — akkor erre nálunk kiválóan szükség van.»

«Szükség van pedig azért, mert ha valahol a mezőgazdasági termelés érdeke az erdők okszerű és a puszta pénzügyi szempontból teljesen ment kezelését megkívánja, akkor ez nálunk sokkal inkább áll, mint bárhol egyebütt.»

Milyen helytálló irányelvek! Mennyire eltérők az erdőkre is és általában alkalmazni kívánt gazdasági szabadsággal kapcsolatban a talajból várt legnagyobb tiszta jövedelemnek különféle variációkban nálunk is követőkre talált irányzatától. A rideg számvetésre alapított szűk látókörű elméleteknek a magasabb közgazdasági érdekeket éppen nem szolgáló tételeitől.

Ilyen gondolatok és irányelvek befolyásolták természetesen a vezető Wágner Károlyt is a Divald készítette törvénytervezetnek gyökeres átdolgozásában, amelyet egy nagyobb szünet után báró Simonyi földművelési miniszternek 1876-ban az Országos Erdészeti Egyesülethez intézett egy leirata újból előtérbe hozott.

Simonyi báró ugyanis arról értesítette az egyesületet, hogy újra elbírált a törvényt tervezetét, s ennek során arra a meggyőződésre jutott, hogy az javasolt «alakjában, terjedelmében és intézkedéseiben» a viszonyoknak kellően nem felel meg és költséges volna miatt életbe sem léptethető.

Kíváncsnak jelzi ezért, «hogy a törvényjavaslat a tulajdon szabad használatát csakis azon esetekben korlátozza, amelyekben az állam érdekei ezt elodázhatatlanul követelik». Majd így folytatja: «A törvény intézkedéseit tehát csakis a véderdők, a feltétlen erdőtalajon álló erdők, az állami, a hitbizományi, a holtkézen lévő s a törvényhatósági, községi erdőkre kívánnám szoríttatni, — míg a kétségtelenül szántható talajon álló erdőkre nézve a szabad használatot semminemű nehézséggel nem tartom terhelhetőnek».

Közli azután egyéb észrevételeit, amelyek közül itt csak azt kívánjuk felemlíteni, hogy a miniszter a törvénytervezetben kontemplált állami erdőfelügyeletet is elejteni kívánta. «A tervezett kir. erdőfelügyelők költségeit — így ír — az ország ezidőszert nem viselhetvén, amennyiben a fent

említett erdők feletti őrködés nélkülözhetetlen, ezen felügyeletet a megyék és kerületekre kívánnám bízni.»¹

Arra lehet következtetni, hogy a széles körben elterjedt és részünkről már eléggé vázolt és kellően elítélt irányzatok révén, politikai befolyásra történt a földművelési miniszternek a nemzetháztartási érdekek jelentékeny sérelmével járt és a szabadelvűség címén és annak a javára is hibásan és megtévesztően elkönyvelni kívánt ez az állásfoglalása; mely azután eldöntötte a törvénybe foglalt megfelelőbb álláspontok további sorsát.

Azt a törvénytervezetet tehát, amelyet legutoljára Wagner Károly, mint az országnak a pénzügyminisztérium kebelében működött legkiválóbb szakértője, bizonyára Bedő Albert közreműködése mellett s a Magyar Tudományos Akadémiában kifejezésre jutott álláspont számbavételével, tehát a tudomány akkori álláspontjának megfelelően, nagy hozzáértéssel és előrelátással állított egybe, az akkor még erdészeti munkatársak irányt mutató és szakértő tanácsa nélkül volt és külső befolyás folytán, politikai célok szolgálatában állást foglalt földművelési miniszter kívánságára az Országos Erdészeti Egyesület átdolgoztatni volt kénytelen.²

Az ország erdei fenntartását egyformán biztosítani s azok ügyét egy jobb mederbe terelni hivatott tervezetből a miniszter kívánságának megfelelően tehát kihagyták az előírás szerint kihagyandókat és megváltoztatták a megváltoztatni kívántakat, hogy hosszú idők meddő törekvései után céljuknak legalább egy részét elérjék.

1878 január 12-én Trefort Ágost vallás- és közoktatásügyi miniszter, mint a földművelési minisztérium ideiglenes vezetője a képviselőház elé terjesztette az annyi éven, sőt évtizeden át vajudott és hat ízben átdolgozott törvényjavaslatot.

¹ Az Országos Erdészeti Egyesület 1876. évi március hó 20.-án tartott választmányi ülésének jegyzőkönyve. *Erdészeti Lapok* 1876. 220. l.

² Az Országos Erdészeti Egyesület igazgató választmánya Dégenfeld Imre gróf elnökle mellett Berzeviczy, Divald, Wagner és Bedő ig. vál. tagokat küldötte ki e munkalat végrehajtására. B.: *Az erdőtörvényjavaslatról. Erdészeti Lapok* 1876. 220. l.

Az 1807. évi XXI. t.-c. megalkotásától az 1878. évig eltelt 71 év kellett tehát ahhoz, hogy az ország területének egy negyedét elfoglaló és a nemzet egyik legnagyobb vagyonát képező erdők fenntartásának fontos közgazdasági érdekeiről gondoskodó törvénytervezet az országgyűlés elé kerülhetett; bár már az 1848. évi X. t.-c. is szükségesnek jelezte egy korszerű erdőtörvény megalkotását.

Az erdőtörvény így is határkő a magyar erdőgazdaság történetében. Ha kedvezőtlen következményekkel is jártak azok a rések és deformációk, amelyek a törvényen báró Simonyi rendelkezéséből keletkeztek, végrehajtása mégis olyan eredményekkel számolhat be, amelyek a magyar közgazdasági életben nagy jelentőségűek.

Számottevő mértékben megállította a hegyvidék erdőpusztításait s konzerválta a kötött forgalmú erdőket. Az üzemtervszerű gazdálkodás nem egy példás eredménye pedig kétségtelenül oktató és utánzásra bíró hatással volt a magángazdaságra is.

Az 1879. évvel különben lezáródott a magyar erdészeti utolsó száz évének első és küzdelmes korszaka, hogy az erdőtörvény erejével és támaszával az ország egyébként is a legszebb kialakulásnak indult közgazdasági viszonyai között a haladás és fejlődés irányát vegye.

A nevezetes fordulóponton, a magyar erdőgazdaságra virradt szebb idők hajnalán, mint a derűs égből lecsapott villám hatott a hír, hogy a magyar erdészeti bölcsé, kevés szavú, de céltudatos vezetője, a nyilvánosság előtt ritkán szerepelt, de annál fáradhatatlanabb munkása: Wagner Károly váratlanul kiszenvedett.

Ő fakasztotta a magyar erdészeti irodalomnak első üdítő forrását, az ő anyagi támogatása és szellemi vezetése mellett indult meg — mint látjuk — az *Erdészeti Lapok*. Állta és a fórumon való ilyen szereplés nélkül végigharcolta a küzdelmet az osztrák irányzattal, és jelentékeny része volt a magyar irányt vett Országos Erdészeti Egyesület megalapozásában, valamint később az erdészeti főiskola megmagyarosításában is. Közgazdaságilag válságos időkben vezette az államerdők ügyeit és jelentékeny része volt az erdőtörvény megalkotásában.

Nem rajta múlt, hogy az erdőfelügyeleti szolgálatnak olyan szépen elgondolt szűk hálójához fűzött terveit már Simonyi báró ismert rendelkezése, később pedig a pénzügy-miniszterek szűkkeblősége valóra váltani nem engedte.

Nem rajta múlt, hogy azon a törvényen, amelynek érvényre jutása esetére, az erdőfenntartás nagy körültekintéssel körülbástyázott biztosítékai mellett az államerdők állagának veszélyét még a magánkezekbe jutás esetére sem féltette,¹ azon a már ismételten említett súlyos megcsonkítások és változások következzenek el, amelyek annyi bajnak és kárnak váltak kútforrásaivá!..

Találóan állapította meg Bedő Albert, hogy halálával kidőlt «a hazafiságban előljáró, ítéletben elfogulatlan, tanácsban bölcs és tudományban gazdag vezér».²

...Wagner Károly halálával az egész vonalon Bedő Albert lép a helyébe! Ő lesz a kormányzatnál a magyar erdők ügyeinek a legfőbb vezetője és őt választja meg az Országos Erdészeti Egyesület is ügyvezető alelnökéül.

Bedő Albert szerencsés időben jut e pozíciókba és a magyar erdészet is szerencsés volt, hogy vezetőként Bedő Albertet vallhatta ebben az időben magáénak!

Szívós munkabírási, nagy írói készség, főleg az erdőgazdasági politika és a gazdasági statisztika körébe vágó jeles irodalmi tevékenység, széleskörű ismeret, a haladás és fejlődés szolgálatának koncepciózus elgondolása és tervszerű végrehajtása; szép társadalmi szereplés, tapintatos, előzékeny érintkezés, voltak különösen azok a tulajdonságok, amelyek lelkes hazafisága mellett Bedő Albertet a vezető szerepre alkalmassá tették.

Ezekkel az egyéni tulajdonokkal a hivatalos körökben, úgy mint a társadalomban nagy érdeklődést tudott kelteni az addig oly kevés figyelemre méltatott erdészet ügyei iránt; amelynek egyébként az ő idejében nálánál lelkesebb apostola valóban nem volt.

Szinte szuggesztíven hatott még azokra is, akiket az

¹ Wagner Károly: Adjuk el az államerdőket. *Erdészeti Lapok* 1875, V. f. 265. l.

² *Erdészeti Lapok* 1880, I. f. 1. l.

erdők ügye eladdig nem érdekelt. Annál nagyobb hatást tudott azokra gyakorolni, akiket egyébként is anyagi vagy érzelmi szálak fűztek az erdőhöz.

Kétségtelenül nagyon alkalmas volt arra, hogy a már szentesített és az ország területének egynegyed részét igen közletről érdeklő új erdőtörvény életbeléptetésének ő legyen az irányítója, amint az ő személye még arra is alkalmasnak bizonyult, hogy ellensúlyozza a törvény hiányaival járó káros következményeket.

Kálnoki Bedő Albertet, akit az erdészeti tudományok körül kifejtett tevékenységeért a Magyar Tudományos Akadémia még az 1880. évi május hó 20-án tartott nagygyűlésén levelező tagjául választott, 1881-ben az ország területe egy negyedét elfoglaló erdők kormányzati szolgálatához országos főerdőmesterré nevezte ki a király.

Ebben, az akkor nagyjelentőségű és igen tekintélyes állásában a nagy összeköttetésű és befolyású Tisza Lajos grófnak, az Országos Erdészeti Egyesület elnökének hathatós támogatása mellett valóban jelentős sikereket ért el.

A Magyar Tudományos Akadémia III. osztályának 1885. évi június hó 15-iki ülésén tartotta meg székfoglalóját *Magyarország erdőségei* címen.

Bedő Albert nem sokkal azelőtt írta meg az ez évben rendezett országos kiállítás alkalmából *A magyar állam erdőségeinek gazdasági és kereskedelmi leírása* című több nyelven megjelent háromkötetes nagy művét, amellyel ismertté tette a magyar erdőket s az azokkal kapcsolatos gazdaságpolitikai kérdéseket s amellyel ismertté és becsültté tette íróját is a külföld előtt. Ennek a nagy munkának bizonyos mértékig sűrített egybefoglalása az a közgazdasági, de főleg statisztikai tanulmány, mely székfoglaló előadásának tárgya volt.

Ebben a munkájában többek között annak a nézetének ad kifejezést, hogy az erdőknek a közérdek szempontjából megnyilvánuló nagy jelentőségéhez fűződő kérdéseket «önmagukban véve és az abszolút igazság tényezőinek kimutatásával megoldottnak még nem tekinthetjük», s ezért az akkor még csirájában volt erdészeti kísérletügy szolgálatát jelölte meg olyannak, mely kellő kifejlesztés esetében s ezeket a

kérdéseket arra alkalmas megfigyelések alapján végérvényesen megoldhatná, bár — mint írja — «az erdőknek hőmérséki, esőzési, növénytenyészteti, közegészségi és közérdekből való feltétlen jelentőségét tudományos jogosultsággal senki sem tagadhatja».¹

Ezeknek a kísérletügyi munkáknak a megindítása szerint «nemcsak az általános tudományos kérdés kedvéért és hasznára, de saját földművelési érdekünkől is sürgősnek ismerendő».

Majd tovább ezt írja: «Éppen a Magyar Alföld jelentékeny területe képezi azon legkiválóbb földrészt, mely az erdők égalji jelentőségét illető kérdés tisztázását sürgősen igényli, s az ebbeli megfigyelésekre, a most úgyszólva hiányzó, kellő nagyságú erdőtestek megtelepítése esetében legalkalmasabb is».²

A Magyar Tudományos Akadémiának 1886. évi május hó 9-én tartott XLVI-ik ünnepélyes közülésén pedig Bedő Albert *Az erdőművelés jelentősége hazánkban* címen tartott egy fölöttébb érdekes előadást.

Az erdőlkultúrának nemzetháztartási nagy jelentőségét magyar nyelven előtte még senki nem emelte ki olyan tartalmas, olyan meggyőző és lebilincselő előadásban, amint az neki sikerült e tanulmányával.

Bedő Albert ebben olyan szépen, olyan meggyőzően bizonyítja az erdők fenntartásának nagy fontosságát, olyan odaadással hirdeti az e tárgyú ígéket, mint hogyha a meggyőzés célzatán kívül ellensúlyozni akarná az erdőtörvény sajnálatos hiányainak immár beigazoltan káros hatását, és szavainak meggyőző erejével megállítani kívánná a szabad forgalmu erdők pusztulását és biztosítani azok rekonstruálását az egész vonalon.

Megállapítja ebben a tanulmányában többek között azt, hogy az erdők nyilvántartásában Magyarország területének 27%-a szerepel erdőként, «de azt — mint írja — nem koszo-

¹ Bedő Albert: *Magyarország erdőségei. Erdészeti Lapok* 1886. évf. 5—6. l.

² U. a. 7. és 125. l.

rúzza mindenütt erdő, amint ezt az úton-útfélen előtűnő kopár hegyoldalak hirdetik».

«... És bárha e területből ... másfél millió olyan, mely másnemű művelésre alkalmas lehet ... mégis még legalább is 3 millió hold nem erdészeti művelés alatt álló olyan területünk van, amelyet leghelyesebben csakis erdők nevelésére kellene használni.»¹

Érzi, hogy ezen az állapoton a törvényes rendelkezések hiányosságuk folytán kielégítő módon változtatni nem tudnak, amiért is a még meglevő erdők hitelképességének emelését sürgeti, mert ezúton egyfelől ellensúlyozóját véli biztosíthatni annak, hogy a birtokosok hitelszükségletüket ne az erdők pusztításával elégítsék ki, másfelől az erdőgazdaság fejlesztését, az erdők jövedelmezőbbé tételét, s mindezzel az erdők megbecsülését kívánta emelni a hitelképesség fokozásával, ami hite szerint a silány mezőföldek beerdősítésére is sarkalhatja majd az erdőbirtokosokat. Különben éppen manapság kötheti le érdeklődésünket a jelenlegi viszonyokra is találó következő megállapítása :

Azt írja többek között, hogy : «A törvényes előjogokat élvező pénzügyesektől pedig, s magától az államhatalomtól is méltán el lehet várni, hogy az ország földbirtokának egy negyed részénél többre terjedő erdők hitelügyének javítására megfelelő intézkedés tétessék, amelyet még erdeinknek szakszerű kihasználás alá nem jutott egyötöd résznyi területe is sürgősen igényel».

«A földművelés Európában a megélhetés harcát vívja, mezőgazdasági és állattenyésztési részének helyzete hazánkban és egész Európában válságos. A világ búzatermő földei szaporodnak s hazánk a nagy világversenyben aránylag csak kis tömeggel vehet részt, s midőn mindenki olcsóbb és jobb minőség termelését hangoztatja ; — ez mind arra mutat, hogy az erdőgazdasági művelés teendőire annál élesebb gondot kell fordítanunk, mert szenvedjen bár a földművelés másik két ágának súlyos viszonyai alatt ez is, — e szenvedés

¹ Bedő Albert : *Az erdőművelés jelentősége hazánkban. Erdészeti Lapok.* 1886. év 345. l.

az európai államok és mondhatnám az egész világ faszükségletével szemben sohasem juthat oda, hogy a ráfordított értelmi és anyagi áldozatot eléggé meg ne találja.»

Alább pedig többek között ezeket írja: «Nem lehet-e nálunk és gazdasági viszonyainknak mondhatnám két évtized óta nyilvánuló jelenségei között megilletődve kérdezni, hogy vajjon igazán hasznos szolgálatot tesznek-e az országnak azok, kik az erdők kiirtásával akarják a szántóföldeket szaporítani, s hogy helyesebb-e egy olyan termelési ágat bővíteni, mely a meglevő versenyt is alig, vagy már nem is tudja viselni, szemben azzal, vagy egy olyannak rovására, melynek terményei habár mérsékeltébb árral, de biztos kelendősegre számíthatnak». Mintha Baur drt, az erdőgazdasági tudományok egyik volt világhírű reprezentánsát hallanók, aki a müncheni tudományegyetem rektori székének elfoglalásakor az erdők közgazdasági jelentőségéről tartott székfoglalójában olyan keresetlen és annyira találó szavakkal állapította meg annak idején, hogy az «erdő gyors meggazdagodáshoz nem segít, de megóv az elszegényedéstől».

Bedő Albert egyénisége és tevékenysége kétségtávol nagy befolyással volt az erdőgazdasági irodalom fellendülésére és az erdőgazdasági tudományok fejlődésére is; amit a Magyar Tudományos Akadémia tagjai ez időben kifejtett munkásságának idevágó eredményei s az Akadémián kívül álló szakkörök igen érdemes munkái is igazolnak.

Az Akadémia tagjai közül Mágócsi Dietz Sándor professzor, még mint a selmeci volt erdészeti akadémia asszisztense írta meg a tudományos kutatás segédeszközéül szolgált *Rügy és levélkulcsát*, majd pedig már mint egyetemi professzor a Magyar Tudományos Akadémiának ugyancsak tagjává lett néhai Fekete Lajossal, az erdőmérnöki főiskola tanárával megírták az *Erdészeti növénytant*, mely munkájuk hosszú időközön át a tudományegyetemen is segédkönyvül szolgált.¹

Az Országos Erdészeti Egyesület Bedő indítványára s a millénium emlékére akadémiánk volt kiváló tagjával, Tagányi Károllyal egybeállította az erdőgazdaságtörténelem

¹ Kiadta az Országos Erdészeti Egyesület.

nélkülözhetetlen forrásává lett és három nagy kötetbe foglalt *Erdészeti oklevéltárát*.

Bedő Albert közvetlen megbízást adott Borbás Vincének, hogy a futóhomokról írjon egy erdészeti vonatkozású munkát, amelynek a jeles tudós *A magyar homokpuszták növényvilága* című könyvével egészen kiválóan megfelelt.

Fekete Lajos professzornak, az akadémia kiváló tagjának fentidézett növénytani munkáján kívül az erdőnevelés, az erdőbecslés, az erdőértékszámítás körébe vágó számos, mind technikai, mind gazdaságtudományi vonatkozású munkája, de különösen az erdészeti jelentőségű fák és cserjék elterjedését tárgyaló és két hatalmas kötetre terjedő és több nyelven megjelent jeles növényföldrajzi munkája érdemel említést, mely nemcsak itthon, de külföldön is szép elismeréssel találkozott.

Már Bedő korán túl, de a centenárium keretében írta meg dr. Tuzson János, az erdőmérnöki főiskoláról az egyetemre került professzor *A bükkfa korhadása és konzerválása* című s a bükkfának technikailag annyi gondot adó álgesztjét is behatóan tárgyaló tanulmányát; majd az *Anatómiai vizsgálatok a vörösfenyő fáján* című munkáját; és írt ő is, amint írt a Magyar Tudományos Akadémia több más tagja számtalan erdőgazdasági tárgyú kisebb, tudományos értekezést, amelyek a szaklapokban láttak napvilágot.

Amikor pedig az erdőgazdasági tudományos irodalomról van szó, nem tartom mellőzhetőnek az Akadémia kötelékébe ugyan nem tartozott azokra a jelesekre való utalást sem, akik kiváló munkáik révén a műszaki és gazdasági irányú erdőgazdasági tudományok körébe vágó munkák nagy sorával gazdagították a tudományos irodalmat. Illés Nándor, Belházy Emil, Soltz Gyula, Horváth Sándor, Szécsy Zsigmond, a két Tomcsányi, Földes János, Sobó Jenő, Vadas Jenő, Arató Gyula, Kiss Ferenc és még többen mások mindenképpen megérdemlik, hogy az erdőgazdasági tudományok művelői közül az elsők között emlékezzünk meg róluk.

Bedő Albertnek a Magyar Tudományos Akadémiában tartott értékes előadásai a magyar erdészeti irodalomnak éppen az ő buzdítása és támogatása alapján általában tapaszt-

talható jelentős fejlődése és terjedése, valamint az ország már egészen magyarrá lett erdészetének fokozódó tevékenysége annál inkább felköltötték már a múlt század nyolevanas éveiben az erdők ügye iránt való érdeklődést, mert azok még mindig tartó fogyatkozása s a kopárok sivárságának mind hatásosabb érvényrejutása, valamint Szeged pusztulása óta az árvizek mind gyakoribb megismétlődése hovatovább általánosabbá tette azt a jogos hitet és meggyőződést, hogy az erdők nagyarányú devasztációja jelentős befolyással van az árvizek mértékére, sőt azok gyakori megismétlődésére is.

Ennek az érdeklődésnek a folyamánya lett azután, hogy Bedő Albert a Magyar Tudományos Akadémia nemzetgazdasági bizottságának 1888 április 28-án tartott ülésében *Az árvizek és az erdők* címen előadást tartott, amellyel erre a kérdésre világot vetni igyekezett.

Bedő szerint túlzás lenne azt hinni, hogy az árvizek egyedül az erdők pusztításának a következményei, mert közismeretűen azok elkövetkezééhez nagyobb csapadék is szükséges; mégis szerinte semmi kétség nem fér ahhoz, hogy az ország földjének s nevezetesen a folyók vízkörnyékének felszínén a meg nem felelő emberi tevékenység és a mulasztások által okozott bajok «olyan változásokat is létesítettek, amelyek az áradások számát és mértékét növelik».¹

Megállapítja, hogy az utolsó 40—50 év alatt «a folyók vízkörnyékének azon természeti minősége, mely az arra eső csapadék gyorsabb lefolyásának meggátolását eszközli, lényegesen megváltozott». Annak okául pedig, hogy a víz-áradások mégis csak az utolsó két évtizedben lettek gyakoriakká, azt állapítja meg, «hogy a vízkörnyékeken levő erdő és legelőterületek minőségének változása ezen időre esőleg érte el azon fokot, amelynél az ily áradások, ha nem is gyakoriabbakká, de nagyobbakká lesznek és amelyek nagysága, ha a vízkörnyék területének fizikai tulajdonsága, az erdők jobb minősége, a kopárok befásítása és a legelők jobb karba

¹ Bedő Albert : *Árvizek és erdők. Erdészeti Lapok* 1888, 389—407. l.

helyezése által nem fog visszaállíttatni, vagy a lehulló csapadék mennyisége tetemesen csekélyebbé nem lesz, még továbbra is növekedésben marad».

Fejtegetéseiben arra a végső konkluzióra jut, hogy azzal, ha «minél több erdőt nevelünk», nemcsak szaporítjuk nemzetünk tőkevagyonát, de «annál biztosabban apasztjuk az áradásokat jelző vízmércék magassági állását s a folyóvizek medrének tisztítására szükséges nagy munkát és költséget is!»

Az ilyen megnyilatkozások és a mind általánosabbá váló ilyen irányú nézetek hatásának kell azután betudnunk azt is, hogy gróf Széchenyi Pál földművelési miniszter a sokat áradó Tisza annyira mozgó medrű Talabor nevű ágának vízgyűjtő medencéjéhez tartozó és Máramaros megyében elterülő 44,800 kat. hold terjedelmű színevéri uradalmat az 1884. évi XXVI. t.-cikkkel létesített erdővásárlási alap terhére s a kir. kincstár részére 1888-ban megvásárolta.¹

Kétségtelenül ilyen hatások váltották ki a kormánynak azt az elhatározását is, hogy a Maros és Szamos felső vízkörnyékébe eső, volt naszódvidéki községi erdők állami ellátása érdekében 1890-ben törvényjavaslatot terjesszen az országgyűlés elé.

A Maros és Szamos vízkörnyékébe eső 270,000 kat. hold terjedelmű volt naszódvidéki erdőkben ugyanis — amint azt a törvényjavaslat indokolása is leírja — az évtizedek óta folytatott rendszertelen fahasználatok és erdőpusztítások olyan mérveket öltöttek, hogy a kormány kénytelen volt ezeknek az erdőknek az állami ellátásba vétele iránt a törvényhozás elé olyan javaslattal járulni, amely szerint a lakosság közvetlen szükségletének fedezésére rendelni kívánt bizonyos erdőrészek kivételével ezeket a jórészt nagy erdőtesteket egyesített gazdasági ellátás alá vonja.²

Az erdőpusztítást ellensúlyozni és az erdőfenntartás érdekeit szolgálni kívánta az Országos Erdészeti Egyesület

¹ A vételár 850,000 korona volt. Bedő Albert: *Állami erdővásárlás. Erdészeti Lapok* 1888, 1067. l.

² Szentcsittetett az 1900. évi XIX. t.-c.-ként. (V. ö. *Erdészeti Lapok* 1890, 184. l.)

is azzal az akciójával, amellyel a tudományos erdészeti irodalom hathatós felkarolásán és támogatásán kívül az erdő közgazdasági jelentőségét bizonyító és az erdőfenntartás érdekeit szolgáló népszerű füzeteket íratott s azokat terjesztette.¹

A Magyar Tudományos Akadémián elhangzott és a fenn-
tiekben vázolt megnyilatkozások, valamint az ezekkel a kér-
désekkel való beható foglalkozás, az 1893. évben a Lévay-féle
alapítványból egy újabb erdőgazdaságtudományi kérdésre hir-
detett pályázat,² e mellett és főleg az Országos Erdészeti Egye-
sület bizonyára az ilyen hatásoktól is lelkes tevékenysége és a
mind gyakrabban kiírt irodalmi pályázatai nagy hatással vol-
tak az erdészeti tudományok fejlődésére. Döntő befolyást gya-
koroltak arra is, hogy az erdőgazdaság végre magyar földön
is ahhoz a jelentős szerephez jusson, amelyre egy kultúrország
közgazdasági életében általában, főleg pedig a magyar gazda-
sági egység ideális geográfiai kialakultságában hivatott.

Jelentékeny befolyással voltak ezek a körülmények arra
is, hogy ezután már a magyar társadalom az erdészet minden
tevékenységét jelentőségük és nemzetháztartási fontosságuk
szerint méltassa, mindezzel pedig az erdőkultúrának az egy-
séges vízrendszer szolgáltatába való intenzív beállítása is
elsőrendű közgazdasági feladattá váljék; s ezt a szerepét
többet el se veszítse.

A községi és némely más erdők és kopár területek állami
ellátását biztosító és a közbirtokosságok és a volt úrbéresek
közösen használt erdei és kopárai ügyvitelét szabályozó 1898.
évi XIX. t.-c., amelynek létrejöttén a fáradhatatlan tevé-
kenységű és kiváló Horváth Sándor a legtöbbet munkál-
kodott, bizonyára az ilyen kedvező befolyások üdvös hatá-
sát is azok közé a tényezők közé sorolhatja, amelyek létre-
jöttét elősegítették, amelyek a millenáris év országos erdész-

¹ Ezek a füzetek azonban csak magyar nyelven jelentek meg,
és így az erdővel inkább borított nemzetiségi vidéken a nép közé
nem juthattak.

² A pályázat az erdőgazdaságban hasznosított tőke és az ezután
nyerhető kamatjövedelem közti viszony vizsgálatára és a még ehhez
fűzött mellékkérdésekre vonatkozott, de meddő maradt.

gyűlésének határozatát váltották ki, s arra bírták Akadémiánk nagyérdemű volt tiszteleti tagját, Darányi Ignác akkori földművelési minisztert, hogy széles koncepcióval megindított tevékenysége keretében ennek a törvényjavaslatnak az országgyűlés elé terjesztését is programjába vegye.

Ennek a törvénynek az erdőfenntartás szolgálatában megnyilvánult, kétségtelenül nagy hatását azután mindaz elismerte, aki az erdők rekonstrukciójának annyi fáradságot igényelt munkáját hozzáértő szemmel kísérte.

Az erdőgazdasági irodalom s az erdőgazdasági tudományok fejlesztése kétségtelen hatással volt az állami erdők gazdaságára is, mert Darányi Ignác a hegyvidéki erdőknek mind a szakirodalomban, mind a napi sajtóban annyira kiemelt nagy közgazdasági jelentőségét méltatva, a kárpáti erdők állami vásárlásába kezdett, míg utódai a beruházásokkal és a házilagos üzem bevezetésével alakították át az állami erdők gazdaságát.

Az egész vonalon lelkes és odaadó évtizedes tevékenység s a vele járt szép sikerek közben érte az erdőgazdaságot, az erdőgazdasági irodalmat és az erdészettudományi tevékenységet a háború és sújtotta olyan határtalan kegyetlenséggel annak befejeztével Trianon.

A példátlan megcsonkítással széjjeltépték az egységes vízrendszert, leszakították a Kárpátok gyönyörű koszorúját, elvették az ország erdeinek 84-12%-át.

Teljesen megfosztották pedig a nemzetet azoktól az erdőségektől, amelyeket egységes vízrendszerének szolgálatában többek között az energiaforrások biztosítása, az árvízveszedelmek elkerülése vagy legalább is mérséklése végett, de egyéb államgazdasági fontos érdekekből is elsősorban fenntartani törekedett, s amelyeknek vidékén a kopárok és vízmosások beerdősítését leginkább siettette, s ez irányban is és főleg Serényi Béla gróf felkarolása révén olyan eredményes munkát végzett!

Ezek az erdők jelentékeny tényezői voltak annak a szerencsés helyzetnek, amellyel Magyarország a kagylószerű Dunamedencében egy évezreden át a klasszikusan tökéletes geográfiai fekvés s a közgazdasági tényezők harmonikus

együttműködése mellett egy ideális gazdasági egységben boldogulni képes volt.

Ezeknek az erdőknek, valamint ezeknek a beültetett kopároknek megkötött és befásított vízmosásoknak és megzabolázott vadpatakoknak sorsa ezzel az utódállamok kezébe került, amiként vízrendszerünk felső folyásaival, felfogó és vízgyűjtő medencéivel az ő kezükbe került a megcsontkított ország árvízveszedelmének legtöbb tényezője is.

Azok az elemek, amelyek évszázadokkal ezelőtt, jórészt az ellenséges nyomás elől, és főleg az alatt szivárogtak az országba, amíg a magyarság karddal a kezében védte a hazáját, vagy akkor jutottak ide, amikor a lakosság jórésze a harcok áldozatául esett: pásztori felfogásaik és balkáni természetük szerint kezdettől ellenségei voltak az erdők életének. Most pedig szabadon pusztítják azt, az övéknek hirdett földön, amint szabadon jutnak az üzerek prédájára azok a szeretettel nevelt erdők, azok a gondosan gyűjtött élőfakészletek és velük azok az évszázados fatövek is, amelyek a mi erdőgazdálkodásunknak az alapjai és egyben eredményei is voltak.

Mi pedig szomorú reáutaltságunkban drága pénzen megfizetni vagyunk kénytelenek azt a fát, amely a mienk volt és a mi fáradságunkkal nevelkedett. Amely nem egy esetben a bennünket mind jobban fenyegető és reánk előbb vagy utóbb a romboló árvizeket feltétlenül meghozó erdődevasztációk révén kerül most hozzánk.

A Körösök felső folyásaiban a megszállás óta történő azok a zabolátlan pusztítások, amelyeknek az ott megvolt erdőkön kívül már a gonddal őrzött kopár fásításaink és vízmosásaink és velük a nagy technikai felkészültséggel végzett fáradságos munkálataink is áldozatul estek, — kétségtelenül hozzájárultak a Vésztő és vidékét éppen Akadémiánk első évszázadának lezártakor ért sajnálatos árvizek kialakulásához, arányaik és károsításaik fokozásához.

A vésztői eset pedig szomorú vészjel a közeljövőre várható és — ha így tart és így marad tovább — az elkerülhetetlen bajoknak az elkövetkeztéhez . . .

. . . Az ország szomorú sorsában az erdőgazdaságnak s

vele kapcsolatban az erdészettudományoknak szinte legnagyobb a tragédiája.

Ennek a tudományágnak egyik ősi vára s benne az ország legrégebbi technikai főiskolája, tudós mestereivel egyetemben, lerongyoltan, mindent hátrahagyottan, menekülni volt kénytelen.

Amit pedig az erdőgazdasági tudományok fáradságos munkájának annyi éves eredményeiből a gyakorlati gazdaság megvalósított, — az úgyszólván teljesen elveszett. És elveszett vele a nemzetnek az erdőkben bírt egyik legnagyobb vagyonának jelentékeny része, boldogulásának egyik számottevő tényezője!

* * *

Kálnoki Bedő Albert, aki, mint láttuk, az erdőgazdasági tudományoknak a háborús idők előtt volt egyik legkiválóbb reprezentánsa, aki már nem is érte meg ezt a veszteséget, mert az összeomlás idején húnnya le örökre szemeit, s akit annak forgatagában, az utolsó percekben szállítottak Erdély bércei alá, a kálnoki temetőbe, — 42 évvel ezelőtt Akadémiánk ünnepi közgyűlésén tartott gyönyörű előadásában többek között, bár más elgondolásban, de a mai helyzetre is találóan ezt a jóslásszerű kijelentést tette: «Lelkemben erős meggyőződéssé vált, s mondjon bárki mást, nekem az a véleményem, s a jövő igazolni is fogja, hogy Magyarország földműves népe boldogulásának és elégedettségének egyik legfőbb eszköze az erdők művelésének kiterjesztése lesz».

Engedje a Mindenható, hogy ez a jövőbelátás Magyar Tudományos Akadémiánk életének most megindult második századában a mindennapi imánkba foglalt értelemben, mielőbb valóra is váljék!

KAÁN KÁROLY.

A MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNET SZÁZÉVES FEJLŐDÉSE.

A magyar irodalomtörténet az 1928-ik évvel elérkezett születésének százados fordulójához. Előzményei ugyan visszanyúlnak a XVIII. század elejéig, de tudománnyá csak 1828-ban lett, Toldy Ferenc németnyelvű művével, a *Handbuch der ungarischen Poesie*-vel. Szerzőjét akkor még Schedelnek hívták — s ennek a német anyanyelvű, német kultúrájú ifjúnak németül írt munkájával indul meg legnemzetibb tudományos diszciplinánk fejlődése. Az első nagy lépést, a nemzetivé válást, megtette már fogadásakor: a *Handbuch*, tudományunk első nyilvánulása, csak nyelvében idegen, szellemében gyökeresen magyar, egy magyarul érző, magyar szemmel néző ember műve. Irodalomtörténetírásunknak tehát nem kellett magyarrá válnia — de tudománnyá sem, mert Toldy már teljes tudományos vértetben lépett föl, fegyvereit élesre köszörülte a külföld tudós munkásságán. Kihajtani, megerősödni, gazdagon szétágazni: a fejlődés folyamatának ez a fázisa várt a zsendülő tudományágra első föladatul.

Száz év távolából visszatekintve a fejlődés útjára, az első pillantással megállapíthatjuk, hogy tudományunk ezen az első fázison már Toldy idejében túlkerült, s éppen Toldy munkássága által; nyomban, a következő pillantással, egy másik érdekes megfigyelést tehetünk: az egész korszakot Toldy halála (1875) szinte matematikai pontossággal két egyenlő félre különíti. Az első felére Toldy nyomta reá bélyegét, ez Toldy kora; a másik ugyan elevenebb, termékenyebb, gazdagabb, mint amaz, de a tudomány még ebben az időszakban is jó ideig azt a medret szélesíti és mélyíti, amelyet Toldy vágott. Toldy munkássága a magyar irodalomtörténet Janus-kapuja, amelyen át az a múltból a jövőbe

haladt; rajta a mester ‚bifrons‘ hermája, jeléül annak, hogy nemcsak megteremtette tudományunkat, hanem meg is szabta fejlődésének útját.

Toldy Janus-arcának multba néző fele ismertebb. Munkásságának érdeme, szembeállítva elődeiével, köztudomású. Azok a korai kísérletezések, amelyek föl-föltünedeznek az öt megelőző században, gyakran nem jutottak túl a célkitűzésnél (Bél Mátyás, Rotarides Mihály, Árvai János), de ha megvalósultak is, messze maradtak az irodalomtörténeti munka feladatának és körének felismerésétől. A XVII. század irodalomtörténetíróinak egy része betűrendbe szedett írói lexikont adott s nem irodalomtörténetet — Czvittinger Dávid a *Specimen Hungariae literatae*-ban még latinul (1711), Bod Péter a *Magyar Athénasban* már magyarul (1766), Horányi Elek újra latinul a *Memoria Hungarorum* (1775—1777) és *Nova memoria Hungarorum*ban (1792) — de ezeket az írókat nem az irodalom érdekelte, hanem az írók és a könyvek, s azok is csak adatszerű vonatkozásaikban: nem a lélek, amely bennük megnyilatkozik, hanem a pusztá burkolat, az írók élete s a könyvek kiadásai. Az irodalomnak centrális része, a költészet iránt csak Horányinak volt némi érzéke, a többiek az irodalom fogalmát öntudatlanul a vallásos — vagy éppen teológiai — és a tudományos irodalomra alapították.

A kísérletezők második csoportja két fokkal közelebb került az irodalomtörténet hivatásához: könyvek helyett az irodalom jelenségeit akarta ismertetni, s az esetleges, pusztán gyakorlati célú betűrend helyett az időrend fonalán haladt. Az első próbálkozással az irodalomtörténet alig nyert, mert Wallaszky Pál *Conspectus rei publicae litterariae in Hungaria c.* művében (1785) az irodalom története helyett az egész magyar szellemi művelődés történetét akarta megírni, s így műve a magyar műveltség történetévé lett, amelyben a központi helyet, éppúgy, mint a régibb lexikográfusoknál, a magyar tudományosság története foglalja el, mellette a szépirodalom nemcsak jelentőségéhez mért teret nem kapott, hanem szinte egészen elsikkadt, pusztá írói névsorrrá szűkült. A másik rendszerező, Pápay Sámuel, már magyarul írt — méltán nevezik az első magyar irodalomtörténetírónak; *A magyar*

literatúra esmérete c. művében (1808) már az irodalom történetét adja s nem a műveltségét, a szépirodalomét is, nemcsak a tudományosságét, de nem jut túl az időrenden s az irodalomtörténetet elsősorban a nyelv történetének tekinti. Műve magasabb szempontok és módszeresség híján még nem ad tudományos irodalomtörténetet, de jelentősége egyfelől az, hogy adatokon kívül a művek és az írói egyéniségek méltatását is nyújtja, másfelől, hogy a nemzeti irodalom lényeges jeléül a nemzeti nyelvet tekintvén, a latinnyelvű irodalmi emlékeinket kirekeszti a tárgyalásból — utána ez a fölfogás és ez az eljárás hosszú időre hagyománnyá válik.

Tudományos szempontból jelentősebb ezeknél a kísérleteknél egy-két írónknak fáradozása a régi irodalom emlékeinek összegyűjtésére (Révai) és közlésére (Dugonics), valamint egypár esztétikailag képzett, fejlettebb irodalmi érzékű költőnknek (Batsányi, Csokonai, Kazinczy, Kölcsey) törekvése a magasabb szempontú irodalmi tanulmány megteremtésére; kivált az újabb irodalom jelentékenyebb egyéniségeiről rajzolt írói arcképek érdekesek, valamint Kölcseynek Herder szellemében készült irodalombölcseleti dolgozata.

Ily előzmények után teremtette meg Toldy Ferenc félszázados munkássága alatt a tudományos magyar irodalomtörténetet. (Legfőbb művei a *Handbuchon* kívül *A magyar költészet története*, 1854. és *A magyar nemzeti irodalom története*, 1865.; legnagyobb szabású összefoglalása ugyanily címmel, 1851., alig jutott túl a középkoron.) Valóban megteremtette, nemcsak azáltal, hogy az anyag összehordásán kezdve az irodalomtörténet minden feladatát bizonyos mértékben elvégezte, hanem azáltal is, hogy — inkább gyakorlati megvalósítás, s kevésbé elméleti meggondolások alapján — begyökerezettette a magyar tudományos közvéleménybe az irodalomtörténetnek mint tudománynak fogalmát, hivatását, módszereit. Hogy van irodalmunk, azt tudták Toldy előtt is, de annak a gondolatnak tudatosítása, hogy az irodalom, igazi koncepciója szerint, több mint az irodalmi művek sora, s az irodalomtörténet nem pusztá leírása a jelenségeknek; hogy a változó jelenségek között vannak bizonyos kapcsolatok,

melyek őket többé-kevésbé egységes organizmussá fűzik: az Toldy érdeme, s így a magyar irodalomtörténeti tudat az ő munkásságából sarjadt ki.

Részletezve Toldy munkásságának jelentőségét, az első sorban az anyagi részen érvényesült. Az addigi bio- és bibliográfiai összeállítások számbavették a magyar irodalom anyagát, de az afféle holt leltár volt, csak címük szerint ismert könyvanyag. Toldy föltárta azt, ami bennük van, és fölmutatta, ezerszámra, irodalmunknak feledésbe merült vagy kéziratban lappangó emlékeit. Továbbá az irodalomtörténeti részletmunka előtte teljesen ismeretlen volt, ő fölvetette és részben meg is oldotta azokat az irodalomtörténeti kérdéseket, amelyek irodalmi emlékeinkhez fűződnek. Irodalmunk egész nyersanyagát egyedül, minden segítség nélkül, összehordotta.

Ezt az anyagot aztán irodalomelméleti alapon rendezte, s az irodalom fogalmi meghatározásának segítségével megszabta az irodalomtörténet körét. Kétféle meghatározását adta az irodalomnak, egy bővebbet és egy szűkebbet. Az előbbi szerint a magyar irodalomba beletartozik a magyar szellemnek minden írásos megnyilvánulása, még azok is, amelyekben a magyar lélek idegen nyelven szólal meg — ez Wallaszky álláspontja — s Toldy ezen az alapon is elkészítette irodalmunk rövid történetét, de már ebben a konstrukcióban is a magyarnyelvű szépirodalmat tette az irodalomtörténet tengelyévé. Az utóbbi meghatározás az irodalom fogalmát pusztán a magyar szépirodalomra korlátozza — s ez a fölfogás, úgy látszik, közelebb állott Toldy szívéhez. Legszebb könyve éppen az, amelyben a magyar költészet történetét írta meg, s ezzel, ha öntudatlanul is, vallomást tett, lekötötte magát, az irodalom elméletének ebben az alapvető kérdésében, az irodalom körének megszűkítése mellé. Fölfogása, az irodalom fogalmának a szépirodalomra való korlátozása, lassanként átment a köztudatba, s bár meggyökeresztetéséhez hozzájárult Gyulai Pál gyakorlata, mégis első sorban Toldy viseli a felelősséget azért, hogy irodalomtörténetírásunk érdeklődése jórészt a költészet jelenségei felé fordul. A nagybbszabású rendszerező munkák, amelyek az

irodalom egész életét be akarják mutatni, belekapcsolják ugyan tárgyalásukba az irodalom egyéb ágait is: a magyar tudományos irodalmat, az ékesszólás termékeit, a publicisztikát, egy részük még a latinnyelvű irodalmat is — de csak megszokásból, nem meggyőződésből. Hogy írójuknak nem szívügyük az irodalomnak ez a fele, az megérzik munkájukon: anyagán, szellemén, hangján egyaránt. Elfogultak lévén az irodalomnak e kétféle anyagával szemben, a szép-irodalom mellett öntudatlanul vagy tudatosan háttérbe szorítják a többit, s ez utóbbiak tárgyalásából kirí a kelletlenség, kényszeredettség. Kellő tájékozottság híján ezek a részek nincsenek egyénileg megmunkálva, s ami még nagyobb baj, nem érvényesül bennük következetes elvi állásfoglalás. Még akinek vannak is elméleti szempontjai, mint Beöthynek, a megvalósításban az is elejti őket, s így korszakonként változik a tárgyalásba beemelt anyag minősége és mennyisége. Az egységes principium szerint kiszemelt költői alkotások mellett a szemléleti anyag másik fele anorganikus függelékké sorvad, s a „rendszerezés”-ből rendszertelenség lesz: a költészet történetének folytonos, zárt folyamát meg-megszakítják tőle idegen s egymással szemben is heterogén foltok. Minél inkább iparkodtak a költészet történetét összeforrasztani a tudományok történetével, annál nyilvánvalóbb lett, hogy ez a Toldy-féle koncepció alapján nem valósítható meg. S hogy irodalomtörténetünk Toldy után is az irodalom szűkebbre vont fogalmára rendezkedett be, azt mutatja az a tendencia, amely az irodalomtörténeti részletmunka terén észlelhető: ez, kevés kivétellel, a szépirodalom körében marad, föladatául szinte kirekesztőleg a költészet problémáinak tisztázását tarja.

Toldynak érdeme továbbá, hogy az irodalmat belekapcsolta a politikai történet és a közműveltség érdekszférájába s ezen az alapon bontotta korszakokra a magyar irodalom történetét. Mélyebbre ugyan nem hatolt s az egyes korszakok irodalmát nem tudta beállítani a politikai és művelődési viszonyok rajzába, de a korszakok határvonalait olyan biztosan húzta meg, hogy az újabb, de sikertelen próbálkozások után lényegében ma is Toldy korszakos fölosztása nyo-

mán csoportosítja az irodalomtörténet irodalmunk jelenségeit és törekvéseit. A váz a maga rekeszeivel szilárdan áll ma is.

Végül Toldy az önmagától összehordott és rendszerezett anyagot tudományos szempontok szerint földolgozta. Az irodalomtörténetnek inkább axiológiai, mint fejlődéstörténeti jellege iránt lévén érzéke, elsősorban értékeket keresett az irodalmi termékekben, s így velük szemben az esztétika nézőpontjára helyezkedett. Különösen termékeny volt ítéleteire nézve az eredetiség és a nemzeti érdek szempontja, amelyeket eddig magyar művek vizsgálásánál nem alkalmaztak. Viszont Toldy, egyrészt éppen a nemzeti gondolat nagy megbecsülése folytán, másrészt mivel éppen olyan erős volt a történeti érzéke, amilyen fogyatékos az érzéke a fejlődéstörténet iránt: kelleténél jobban kiélezte az alkotások relatív (történeti) értékeit és a fölfedezők buzgalmaival sokszor túlbecsülte régibb irodalmi emlékeinket. Mégis munkásságának értékelő fele elérhetlen magasságban áll Horányi és Pápay szükségzavú dilettantizmusával szemben: módszeres, tudományos eljárás eredményei, s ítéleteinek egy része ma is érvényes. S ha régi irodalmunk egy csomó emlékét őket meg nem illető fényben mutatja is be: ezek javarésze, sőt általában egész régi irodalmunk, Toldy munkássága által vált ismeretessé s lett közműveltségünk eleme.

Egy félszázada, hogy Toldy meghalt. Azóta művei elavultak — részben azért, mert eredményeiket magába szította a tudomány — az irodalomtörténet túljutott rajta, egyik-másik irányban nagyon messze, de a legújabb időkig csak azt fejlesztette tovább, amit nála talált. Öt évtized nagy idő a tudományok életében, s hogy Toldy munkássága útjelző maradt a XX. században is, az legigazibb mértéke jelentőségének, nagyságának. Irodalomtörténetünknek, élete első felében, Toldy volt nem is uralkodó planétája, hanem napja.

Amíg Toldy, a magyar irodalomtörténet Atlasa, élt, tudományunk terén összefoglaló munkásságra vagy önálló célkitűzésre más nem vállalkozott, s az irodalomtörténeti munka pusztán az ő eredményeinek kiegészítésére és a hiá-

nyok pótlására szorítkozott. Részletmunka folyt, de az is kevés — jellemző, hogy Toldy haláláig önálló, tudományos értékű irodalomtörténeti munka mindössze hat jelent meg. Hivatásos irodalomtörténetíró, olyan, aki élete nagy föladatául tudományunk művelését tűzte ki, nem is volt, s az elhivatottak, a kiművelt ízlésű és esztétikailag képzett íróink, a tudományos gondolkodástól fegyelmezett elméjüket az irodalomtörténet helyett a kritika terén gyümölcsöztették. S valóban Erdélyi János, Salamon Ferenc, Gyulai Pál és Arany János munkásságával a kritika a század harmadik negyedében annyira föllendült, hogy ez az időszak szellemi életünkben a kritika virágkora. Szerencsére az irodalomtörténettől elvont energia egy része kerülő úton mégis csak visszakerült oda : esztétikusaink, miközben azt hitték, hogy kritikát írnak, valójában irodalomtörténeti munkát végeztek.

Nagy jelentőségüket éppen esztétikus voltuknak köszönik. Toldyval szemben, aki alapjában véve az irodalom történetírója volt, s lelki alkatánál fogva a múlt és annak tényei érdekelték, ők mint esztétikusok a szépet keresték — a messze múlt alkotásaiban is, ha értékük átmentette őket az életbe, de inkább a közelmúltban és jelenben. Toldy egyforma figyelemmel vizsgált minden irodalmi terméket, ők csak a művészi értéket méltatták figyelemre ; az mindent a történeti szempont messzelátóján nézett, ők, még a történetíró Salamon Ferenc is, az esztétika mikroszkópja alá tették a műveket. Nem voltak összefoglaló elmék, nem kerestek, mint Toldy, magas pontot, hogy nagyobb területet tekinthessenek át, őket az egyes jelenségek vonzották, de annak a mélyébe tudtak nézni. Csak egyikük, a filozófia eszméin iskolázott Erdélyi János, keresett egy ízben átfogóbb szempontot, s *Egy századnegyed a magyar szépirodalomból* című dolgozatában (1856.) meglebben valami a messze jövő irodalom-szemléletéből : fejlődéstörténeti távlatba állítja az éppen múlttá vált jelen irodalmát, s a bölcselő szemével nézve egyetemesebben ható erők nyilvánulását nyomozza bennük. E kritikai szellemek közül legközelebb került az irodalomtörténet sajátos föadataihoz Arany János, s korát évtizedekkel megelőzve, minták nélkül is mintaszerűen alkalmazta tudományunknak

egyik kései, de nagyon fölkapott módszerét, az összehasonlító. Amit ez a kis kör az irodalomtörténet terén adott, kivált kedvelt műfajaiban, az írói arcképben és egy költői alkotás részletekbe menő elemzésében, az jórészt él ma is, nem eredményeiben, mint Toldy munkássága, hanem a maga egészében.

Magasan kiemelkedik irodalomtörténetíróinknak ebből a csoportjából Gyulai Pál. Ő volt az egyetlen közöttük, akiben a hajlam hivatássá erősödött. Gyulai már irodalomtörténetíróvá lett, még Toldy életében, halála után pedig nemcsak az egyetemen foglalta el örökét, hanem a tudományos életben is: egy emberöltőn át elismert feje volt a magyar irodalomtörténetíróknak. Tekintélyét, súlyát nagy emberi értékei adták meg: éles elméje és metsző logikája, nemes, emelkedett erkölcsi fölfogása és meg nem alkuvó elvhűsége, páratlan őszintesége és bátorsága. Irodalomtörténetírói munkásságának jelentősége kettős irányú. Az egyik az, hogy szemben Toldyval, akinek voltak ugyan követői, de tanítványai közül senkit sem tudott megnyerni életműve folytatására, Gyulai a tanítványok egész sorát nyerte meg az irodalomtörténetírásnak, a másik az, hogy Gyulai, bár az irodalomtörténet problematikája nem érdekelte, s irodalomelméleti kérdésekkel nem igen foglalkozott, és így önálló, Toldytól eltérő célkitűzései nem voltak, gyakorlati munkásságával továbbfejlesztette és elmélyítette az irodalomtörténetet, a maga fölfogását belegyökerezettette tanítványai és követői lelkébe. Nemzedékek kerültek ki Gyulai szellemi műhelyéből, s amint a XIX. század derekát, az irodalomtörténet lencséjén keresztül nézve, Toldy korának neveztük, más címen, de éppoly joggal nevezhetjük a század utolsó negyedét Gyulai korának. Sőt hatása még akkor sem szűnt meg, mikor a nyilvános élettől visszavonult: tanítványai átadták szellemi örökségüket a maguk tanítványainak, s a mai kor tudósai között nem egy Gyulai szellemében dolgozik, noha már nem is ismerte őt.

Gyulai a szintetikus Toldyval szemben analitikus elme volt, lényege szerint pedig kritikus; hivatása: irodalmi jelenségeket megérteni és értéküket meghatározni. Ezért jóformán csak két módszerrel dolgozott: pszichológiaival és

esztétikaival. Amazt nagyobb, de szintén elemző természetű dolgozataiban használta, s példát adott velük arra az irodalomtörténeti föladatra, mint kell egy írói pszichét műveiből, vagy egy költői munkásságot az író egyéniségéből megértetni. Az esztétikai szempont, amely már ezekben a műveiben is érvényesült, még fokozottabb mértékben uralkodik kritikáiban — általában az értékelés Gyulai irodalomtörténeti munkásságának legbecsesebb eleme, eredménye pedig Toldy irodalmi értékelésének revíziója: egy nagyszabású *Umwertung der Werte* a magyar irodalom — szabatosabban: a magyar költészet — jelenségei körében. Gyulai ugyanis már lelki alkatánál fogva, erősen kifejtett szépérzékevel, az irodalom fogalmát egészen a költészetre szorította s ezt a hitvallását ismételten kifejezte. Sőt munkásságában még ez a szemléleti kör is megszűkült: mint igazi esztétikust a régibb, értékekben szegény magyar irodalom kevésbbé vonzotta, — de igaztalan az a vád, hogy nem volt iránta érzéke, s csak kötelességből, egyetemi előadásaiban foglalkozott vele. Alkalmoszerűen, nagyobb munkáiba beleszöve vagy kritikáiban, ki-kitér az irodalom távolabb eső jelenségeire is, s ezeken az aránylag rövid fejtegetéseken, egy-egy kor irodalmi törekvéseinek jellemzésén, vagy egy-egy műfaj életének rajzán, mindig megérzik, hogy nagy szellemi munkának, következetes végiggondolásnak eredményei. (Legmélyebb és legszebb a Vörösmartyt megelőző költői állapotok rajza s a régi magyar hazafias líra jellemzése a *Vörösmarty életrajzában*.) Való azonban, hogy érdeklődésének igazi tárgya irodalmunk életének az a félszázada, amelynek kezdőpontja éppen az ő születésével esett össze (1825), s eszményképének, Aranynak halálával ér véget (1882). Ez a kor, amelyet Gyulai a magyar irodalom fénykorának tartott, vonzotta őt mindenekfelett, s a szépre mohón vágyó lelke elsősorban azokhoz az írókhoz vezette, akikben a legnagyobb esztétikai értékeket ismerte föl: Katona Józsefhez, Vörösmartyhoz, Petőfihez, Aranyhoz, Keményhez. De figyelme kiterjedt e félszázad minden írójára, s híven lelki valójához, mindegyiket megbírált: esztétikai szempontból, az örökszépnek önmaga által konstruált eszményéhez mérve őket, ítéletet mondott

munkásságukról. Ezen a ponton szembekerült Toldyval, nézeteik eltértek vagy éppen homlokegyenest ellenkeztek. S mivel Toldynak éppen a legújabb jelenségek értékelésében ingadozó vagy téves volt az álláspontja, érthető, hogy Gyulai elődének jóformán minden értékítéletét elvetette és a magáéval pótolta. Ebben van Gyulai irodalomtörténeti munkásságának igazi jelentősége és érdeme, de nemcsak s nem annyira ítéletei újszerűségében, mint inkább azok megbízhatóságában és igazságában. Értékmegállapításain — még akkor is, ha azok látszólag a pillanat ihlete alatt pattantak ki lelkéből — annyira megérik ízlésének kiforrottsága és esztétikai ítéletének biztossága, hogy szinte már fogalmazásukban benne rejlik evidenciájuk, de ő még alátámasztotta mindegyiket fegyelmezett magyar elméjének kérlelhetetlen logikájával. Ily módon maradandóan elintézte kivált XIX. századi, tehát legnagyobb költőink dolgát: meghatározta költészetük értékét és jelentőségét, s kijelölte helyüket az irodalmi fejlődésben. Amit tudományunk a legújabb időkig róluk tanított — vagy éppen tanít ma is — az in ultima analysi Gyulaira megy vissza. Toldy irodalomtörténetünk kereteit adta meg, Gyulai a tartalmát, Toldy felsorakoztatta az irodalom jelenségeit, Gyulai megtanított bennünket helyes szemszögből nézni irodalmunkat.

Az az értékrendszer, amely Gyulai műveiben előttünk áll, s a belőle kisugárzó irodalmi fölfogás határozottsága és belső igazsága a legnagyobb érdeme Gyulai munkásságának. Nagy, maradandó hatását azonban magukból a művekből nem tudjuk teljesen levezetni. Hozzájárult, mint a másik tényezővel, Gyulai szellemének nyomtatásban megkötött nyilvánulásával, szinte egyenrangú erő: előszavának varázsos hatalma. Gyulai mint utolsó szem hozzákapcsolódik azoknak a régi nagy tanároknak láncához, akik elveik terjesztésére az íráson kívül fölhasználták a beszédet is. A katedrán prelegálva s a mindennapi érintkezésben közvetlenül beszélgetve, a maga nagy szuggesztív erejével akaratlanul is rákényszerítette környezetére elveit, szempontjait, ízlését, s abba az irányba hajlította érdeklődésüket, amely felé ő is fordult. Aki Gyulaitól ösztönözve az irodalomtörténet művelői közé

állott, az egyszersmind elkötelezte magát az ő eszméinek, az ő fölfogásának hirdetésére.

De Gyulai még egy tekintetben volt maradandó hatással a magyar irodalomtörténetre. Formaérzékétől, művészi ösztönétől vezetve, de tudományos meggondolásból is, hangsúlyozta azt — elvétve elméletileg is, gyakorlatban mindig — amit Toldy még nem sejtett meg, hogy az irodalomtörténet, éppen mert műalkotásokkal foglalkozik. érintkezik a művészetekkel. van benne valami művészi vonás, érvényesülni kell alkotásaiban. kivált a magasabb szempontú vagy éppen átfogó dolgozatokban, az ú. n. tanulmányokban (essay), a stíl és kompozíció művészetének. S valóban, Gyulai minden dolgozata igazi műalkotás vagy éppen műremek: a szép épp olyan fontos benne, mint az igaz. *Chêf d'œuvre*-je, a *Törösmarty életrajza*, mind a mai napig elérhetetlen mintaképe az írói életrajzoknak. s hogy azóta sem közelítették meg, azt jórészt a benne rejlő művészi erőnek kell betudnunk.

Az a művészet azonban, amelyet Gyulai belevitt az irodalomtörténetbe, nem pusztán formai jelentőségű. Van mélyebb, egyetemesebb hatása: az irodalomtörténet megtelítése művészi elemekkel kiemeli azt a szaktudományok köréből, mintegy preparálja a közérdeklődés számára, hogy anyagát és eredményeit felszívhassa a művészi finomságok iránt fogékony közműveltség.

Az irodalomtörténet fejlődésének első fokán eszköz volt az író kezében a magyar szellem fejlettségének igazolására — egyikük, Czwittinger, nyíltan bevallotta, hogy meg akarja mutatni a külföldnek: nekünk is van irodalmunk; Révai, Pápay és Kazinczy korában az irodalomtörténet a magyar nyelv ügyét akarja a közéletben diadalra juttatni a latin, ill. német nyelvvel szemben — Kazinczy irodalomtörténeti vázlata (*A magyar litteratura történetei*, 1814) éppen arra a tübingai pályakérdésre felelet: alkalmas-e a magyar nyelv a közélet nyelvéül. Toldynál már öncélú tudománnyá lesz ugyan az irodalomtörténet, de szintén van bizonyos gyakorlati — hazafias érzésben rezonáló — melléklönggéje, s ez Gyulainál odanemesedik, hogy az irodalomtörténet egyfelől mint tudomány. másfelől mint az irodalmi kincsek számon-

tartója és magyarázója, a magyar lélek gazdagítására, a magyar közműveltség kimélyítésére van hivatva.

Gyulai köré, tanítványai közül, csakhamar, már a nyolcvanas évek eleje óta, egy soktagú irodalomtörténetírói nemzedék sorakozik, s az addig arisztokratikus jellegű, egy-két nagy írói egyéniségtől vezetett irodalomtörténet demokratizálódik, egész sereg kisebb-nagyobb egyéniség kezében számbelileg hihetetlenül felvirágzik. A munkások százai s az értekezések és könyvek ezrei — valóban, egy félszázad alatt, kerek számmal 1875 és 1925 között, ezrével keletkeznek irodalomtörténeti dolgozatok — ez a páratlan gazdagság különbözteti meg külsőleg Gyulai korát Toldytól. Volt ebben része, s nyilván nagyobb része, a közműveltség hatalmas föllendülésének, de volt Gyulai egyéniségének is. Ez az új írói nemzedék azonban, noha szinte kivétel nélkül Gyulai keze alól került ki, inkább Toldy útját járta, mint Gyulaiét, s a félszázad irodalomtörténeti munkásságának csak kisebb fele kapcsolódott a mesteréhez. Gyulaitól könnyű volt tanulni, de követni őt, műhely-titkait ellesni nehéz — nem volt elég az akarat és szorgalom, értékes lelki adományok kellett hozzá, s ezekkel kevesen voltak megáldva. De akiket a tanítványi köteléken kívül bizonyos lelki rokonság is hozzáfűzött Gyulaihoz: Péterfy Jenő, Riedl Frigyes, Angyal Dávid, Voinovich Géza, Papp Ferenc sok értékeset adtak az irodalomtörténet terén — Gyulai sajátos műfajaiban, az írói életrajzban és az essay-ben kétségkívül a legjobbat ebben a korszakban. Péterfy és Riedl inkább essayisták, amaz erős, határozott egyéniségével is leginkább simult mestere fölfogásához, emez — Arany-monográfiája lényege szerint könyv alakjában is tanulmány — Gyulain kívül Taine-től is tanult; a másik három tanulmányokon kívül írói életrajzokat is adott, Gyulai szellemében, de értékesítve az újabb, Gyulaitól kevésbé alkalmazott irodalomtörténeti módszereket is. Mindannyian a stíl művészei is, s megfordítva Eötvös követelését, nemcsak jó, hanem egyben szép könyveket is írtak.

Az irodalomtörténeti munka zöme a másik irányban dol-

gozók munkálataiból került ki. Megérzik rajtuk is Gyulai hatása, kivált az irodalom fogalmának és körének megkonstruálásában, de munkásságuk szelleme nem Gyulaié, inkább Toldyra utal, persze nem a rendszerező, hanem az adatgyűjtő Toldyra. Értekezések, adatok és adalék-ok, sőt egész könyvek is, de — kivált eleinte — csak részletmunkák, egy-egy speciális, vagy csekélyebb jelentőségű kérdés megvilágításai, s az irodalmi tömegmunka megindulásakor még a súlyosabb tárgyak földolgozásaiban sincs nagyvonalúság — általában az egész irodalomtörténeti termelést ezidétt bizonyos kisszerűség jellemzi. Mélyreható pszichológiai vagy esztétikai elemzések, nagyszabású konstrukciók irodalomtörténetírásunk későbbi, fejlett stádiumában sem gyakoriak, pedig erre még a speciális kérdések vizsgálata is ad módot.

Az irodalomtörténeti dolgozatok két legkedveltebb típusa ebben a korban az írói életrajz és az egy irodalmi jelenséghez tapadó értekezés. Amaz, éles ellentétben Gyulai művészi *Vörösmarty életrajzával*, rendszerint kettétépi az embert és a költőt, s megelégszik, ha lehető teljességre törekedve, felsorakoztatja a költő életének minden mozzanatát — nem igen kutatva, mennyire magyarázzák az író élete körülményei egyéniségének és költészetének kialakulását — műveit pedig nem keletkezésük rendjében vizsgálja, amint az író lelki mozgalmaiból kifejlének, hanem műfajok szerint. A biográfiai adatok hangsúlyozásának legszélcsévesebb példája Ferenczi Zoltán háromkötetes Petőfi életrajza — ez a költő munkásságának méltatásáról tudatosan lemond s megelégszik életének és pályájának rajzával. Fölfogásában újszerűt, Gyulai hagyományaitól eltérőt csak legújabban kapunk Horváth Jánostól: az ő nagyszabású *Petőfije* életrajz és esztétikai méltatás helyett a költő fejlődésének és lírai jellemének rajzát adja. Az értekezések legszokottabb tárgyai egy író munkássága vagy annak valamelyik iránya, részlete, köre, az író hatása író társaira vagy egy műfajra, mintája és forrásai; egy mű keletkezése, a hozzáfűződő vitás kérdések (szerzője, eredetisége, kapcsolatai, hatása, jelentősége); egy tárgy vagy motívum feldolgozásai, egy típus szereplése költészetünkben.

Ennek a részletekre irányuló tudományos munkásságnak leghatalmasabb ösztönzői egyfelől a doktori szigorlatok és az úgynevezett programértekezések divatja, másfelől a Magyar Tudományos Akadémia felolvasó ülései és a folyóiratok: mindez szinte ráutalta a szakembereket a kisebb terjedelmű és speciálisabb érdekű értekezések írására. Valóban a doktori disszertációk és a középiskolai értesítők, a M. Tudományos Akadémia *Értekezései* és az egészen vagy részben irodalomtörténeti folyóiratok egy félszázad alatt az irodalomtörténeti dolgozatoknak olyan hatalmas tömegét termelték, hogy ez a korszak, ami a mennyiséget nézi, akár tudományunk aranykorszakának is nevezhető. Belső értéke e munkásságnak nincs arányban gazdaságával, de ez természetes. A munkások jó része a fiatalság köréből került ki — kezdők voltak, akik rendszerint nagy szorgalommal, de gyakran tökéletlen tudományos fölkészültséggel dolgoztak. Gyakorlatlanságukban, ki nem forrott ítéletükkel nem mindig tudták megkülönböztetni a lényegest a mellékestől, s erejüket nem egyszer olyan kérdések megoldására vesztegették, amelyek szerencsés körülmények között új megállapításokra vezettek ugyan, de ezeknek tudománytörténeti jelentőségük alig volt. Viszont kétségtelen, hogy szép számmal vannak e részletmunkák között értékes dolgozatok, s nemcsak a tudomány kipróbált, érdemes munkásainak nagyobb terjedelmű vagy nagyobb igényű munkái között. Még az ifjabb nemzedék tehetséges, jól iskolázott tagjai is, akárhányszor már első szárnypróbálgatásukban, nagyjelentőségű eredményekkel lepték meg a tudományos köröket: irodalmunk életének egy-egy mozzanatát egészen új világításba vagy kapcsolatba állították, rendet hoztak a zavarba, bizonyosságot a bizonytalanságba. Egyáltalán ennek a korszaknak életrajz- és értekezés-irodalma a maga egészében igen jelentős; eredménye nemcsak az összehordott nyersanyagnak rendkívüli gazdagsága, hanem annál jóval több: a szorosabb értelemben vett irodalomtörténet kérdéseinek nagyjából való elintézése. Van még tennivaló ezen a téren is, vannak foltok és hiányok, sőt megoldatlan kérdések is, de ezek száma elenyésző az elvégzett munkához viszonyítva. Az, amit ma irodalmunk multjáról

tudunk, összehasonlíthatatlanul több és biztosabb, mint amennyit Toldy tudott adatszerűségben tudományunk rendkívül sokat emelkedett.

Az adatszerűséget, a tudást nem ok nélkül emeltem ki: legfontosabb eredménye ez a félszázad tudományos részletmunkájának. Az irodalomtörténeti tények megállapítása, a pozitív ismeretek fölhalmozása észrevétlenül céljá lett, s ebben a célkitűzésben fölismerszik ezeknek a tudományos törekvéseknek igazi jelleme, a pozitivizmus, s benne Toldy szelleme. S az ismereteknek ez a rendkívül megnövekedett tömege kezdi Toldy irodalomtörténeti rekeszeit szétfeszíteni. Szerencsére a váz elég rugalmas, s ez a rugalmasság életkérdés volt, mert az irodalomtörténet terére a hagyomány útjait járó epigonok mellé csakhamar önálló egyéniségek léptek, akik új területeket nyitottak meg, új irányokat jelöltek ki, új távlatokat tártak föl. Az élükön Szilády Áron, Heinrich Gusztáv és Katona Lajos haladtak, s külön utakat az magyarázza, hogy Toldytól és Gyulaitól egyformán távol állottak s nem is az ő iskolájukban nevelkedtek. Szilády, egyike a gyökeresen magyar nagy elméknek, autodidakta volt, a másik kettő a német tudományosság neveltje. Mind a három pozitivisták lélek, tehát célkitűzésükben nem adnak újat, de mindegyik egyetemes, átfogó szellem, érdeklődésük a nagy összefüggésekre irányul. Messze néznek vagy élesen látnak, s irodalmi szemléletük anyagában vagy módjában van az újszerűség.

Szilády Gyulainak szinte tökéletes ellenképe, szelleme a messze múltban él. A középkor s az újkor első százada vonzza, s ez időnek irodalmi megnyilvánulásaiiban nem esztétikai értékeket keres, hanem mint adottságokat veszi őket s magyar termékeiben az egyetemes irodalom lecsapódásait vizsgálja. Ezáltal a XV—XVI. század magyar irodalmába, ebbe a Gyulaitól és az essayistáktól mellőzött s Toldytól csak kataszterbe vett irodalmi anyagba, életet, lelket vitt, egy eleven erő expanzióinak mutatta be. Sőt ő és követői, Horváth Cyrill, Dézsi Lajos, többet is tettek: egyfelől fölkutatták régi irodalmunk elfelejtett vagy lappangó emlékeit s ily módon új,

mégpedig igen nagy terjedelmű szemléleti anyaggal gazdagították tudományunkat, másfelől egymásra vonatkoztatván a rokon jelenségeket és megkeresvén világirodalmi hátterüket, munkásságuk nyomán a XV—XVI. századi írásműveinknek ködfoltként kóválygó anorganikus halmazából kezd kialakulni valami szerves egység, s az szemünk előtt tovább fejlődik az irodalom felé.

Katona Lajos is a multba nézett, a középkor szellemvilágába, s ő is nagy darab parlagot vett művelés alá — de más szemszögből nézvén az irodalmat, mint Szilády, más szeletét. Gondolatvilágának jellemző vonása, hogy mindenben a tárgyi mozzanat ragadta meg figyelmét, a formai fele hidegen hagyta, még a nyelvi is, az irodalomban tehát a tartalmat nézte — a motívumokat inkább, mint az érzéseket — és nem a kifejezés művészetét. Vizsgálódásainak anyaga az irodalom általában, nem a magyar irodalom — a költészet meg éppen kiszorult érdeklődése köréből, legfőleg a folklóre palástja alá rejtőzve lopódzott bele. Középkori hagiográfikus és erkölcstanító irodalmunkat állította bele az egyetemes középkori szellem sodrába. Eredményei minden ízükben újak és meglepöek, de tudományunkat a tárgykör sajátos természeté miatt csak elvétve gazdagították — éppen az hiányzott a Katonától elemzett irodalmi termékekből, ami értékessé tette volna őket : a magyar lélek, az eredetiség. Katona munkásságának irodalomtörténeti jelentősége másutt van. A külföld tudományos életében is ritkítja párját az ismereteknek az a tömege és az a biztosság, amellyel Katona dolgozott. Egy évezred óta burjánzó, a félvilágot elborító bozóton keresztül végigkíséri egy-egy motívum-inda bujkálását, míg az keletről vagy nyugatról kiindulva nálunk végzi vándorútját. A sokszorosán összebonyolódott szálak fölfejtésében és kitergetésében nyilvánuló rengeteg tudomány és elmeél s a vizsgálódásban érvényesített összehasonlító módszer Katona másik érdeme, s ez hozzákapcsolja őt a következő irányhoz, amelynek élére Heinrich Gusztávot szokás állítani.

Ez a harmadik irány egyetemesebb jellegű, mint Sziládyé vagy Katonáé. Bekalandozza irodalmunk egész életét a mítikus öskortól a legfrissebb jelenig, fölöleli a prózát és a

költészetet egyaránt. Követőit azonban összetartja az azonos célkitűzés és a közös eszköz. A cél: a magyar irodalom külföldi forrásvidékeit föltárni, az eszköz: ez összehasonlító irodalomtörténeti módszer. Különállását az irány egyfelől művelői nagy számának köszöni — volt idő, mikor szinte egészen háttérbe szorított minden más törekvést — másfelől annak a következetességnek, mellyel ezt az egy módszert a többi rovására uralkodóvá tették. Ennek a forráskutató eljárásnak nagy jelentősége kétségtelen: a századforduló pozitivistá fölfogása ezen a téren aratta legnagyobb diadalait. A Heinrich Gusztáv köré csoportosuló¹ munkásoknak, jobbára a fiatal nemzedék tagjainak, forráskimutatásai tömördek új megállapítást hoztak, mégpedig exakt eredményeket, érvényességükhöz nem fért kétség, sőt szinte mennyiségileg is le lehetett őket mérni, s így az irodalomtörténet pozitivistái azzal büszkélkedhettek, hogy megközelítik ideáljukat, a természettudományok konkrétségét. Az így megállapított tények nagy számánál is nagyobb gazdagodása volt tudományunknak az, hogy az összehasonlító módszer nem egy irodalmi alkotásunk helyesebb megértésére és igazabb értékelésére vezetett, s még nagyobb jelentőségű az, hogy a külföldi vonatkozások föltárása belekapcsolta irodalmunk egyes szakaszait, kivált a XV—XVI. századit, a XVIII. századvégi és XIX. század elejét, a nagy európai szellemi közösségbe. Új távlatok nyíltak így meg az irodalomtörténet munkásai előtt, új szempontok, s mindez nemcsak az irodalomtörténeti munkakört tágította, hanem magát tudományunkat is kimélyítette. Tagadhatatlan azonban, hogy nagy számmal voltak ennek az iránynak fattyúhajtásai: egyrészt fölburjánzottak a módszertelen összevetések és kritikátlan azonosítások, másrészt bizonyos téves koncepció vert gyökeret az irodalomtörténet hivatásáról, összezavarodott a cél és az

¹ A forráskutatást és az irodalomtörténeti módszert nem Heinrich Gusztáv indította meg nálunk. Szerepelt már Toldy munkatervében; élt vele, tudományosabban, mint akárhány utóda, már Arany s később Szilády; de Heinrich volt az, aki belegyökerezett tudományunkba s folyóirata, az Egyetemes Philologiai Közlöny mellé megszervezte a gárdát.

eszköz fogalma, öncéllá vált a módszer. Túlbugzó vagy korlátolt forráskutatók megfélekeztek arról, hogy a pusztá tény önmagában még nem sokat jelent tudományunkban, ha meg nem rajzoljuk mögéjük azt a szellemi hátteret, amelyre a tapasztalatok rávilágítanak, s megfélekeztek arról, hogy az irodalomtörténet a tárgyi érdekekkel nem érheti be, s igazán termékennyé csak akkor lesz a forráskimutatás, ha meghatározzuk a magyar szerző szellemi munkáját: megállapítjuk, mit csinált az átvett anyagból, hogyan formálta azt, esetleg eredetivé, a maga lelki valójával. Ilyen értékesebb szempontok híján az összehasonlító irodalomtörténeti munka gyakran vesztegette erejét méltatlan föladatokra.

Ez a több ágban haladó részletmunka olyan lendületet vett, s már egy-két évtized alatt annyira fölszaporodtak a tanulmányok, értekezések és nagyterjedelmű monográfiák, hogy a mult század utolsó negyedében elérkezett az új szintézis ideje. A sok rendszertelenül fölhalmozódó egyes ismeret a maga szétszórtságában nemcsak áttekinthetetlen volt, hanem belefulladva a mellékes, jelentéktelen adatokba, súlyos balasztként nehezedett tudományunkra. Ki kellett tehát belőle selejtezni a fölöslegessé vált elemet, s meg kellett próbálni az értékeset valamilyen csoportosítással használhatóvá tenni.

Két irányban indult meg ez az összefoglaló természetű munka. A szintézisek egyik faja szélesebb körre, az irodalom egészére terjesztette ki figyelmét, a másik szűkebb körre korlátozta érdeklődését: egy principium, egy szempont segítségével az irodalom anyagából kiemelt egy részt s azt dolgozta föl. Amaz extenzív, emez intenzív munkát végzett, amaz egyetemes jellegű, ez homogénebb anyagot értékesít. Az utóbbi irány maga is több ágban halad, éppen a szempontok változatossága miatt. Voltak, akik egy irodalmi műfaj életét rajzolták meg, mások egy időben zárt korszak irodalmáról adtak képet. Beöthy Zsolt a széppróza, Szinnyei Ferenc a regény és novella, Bayer József és Vértessy Jenő a dráma történetét írták meg; monográfiához jutott a tanító mese és a kritika is, sőt a regény mint önálló műfaj egy másik

szintézisre is adott anyagot. Nem kevésbé változatos tárgyakra akadunk a részlet-szintézisek másik csoportjában, amelyek időbeli korlátok közé szorított anyaggal dolgoznak. A középkor irdalmáról Horváth Cyrill adott nagyméretű összefoglalást, a XIX. századéről Alszeghy Zsolt, de egész könyv tárgyalja a XVI. század irodalmi törekvéseit is — a legújabb kor, a jelen irodalmáról meg egész sorát bírjuk a kisebb-nagyobb szintéziseknek. A kutatók egy harmadik csoportja azt az utat rajzolta meg, amelyet egy-egy idegen költő munkássága vagy szelleme irodalmunkban megtett, s ennek az útnak hol minden mozzanatára, hol csak a fontosabb állomásaira vetettek világot. Így Shakespeare diadalútját magyar földön hárman is végigkísérték, köztük Bayer József inkább kívülről, a hisztorikus szemével nézve, de aprólékos részletességgel, a nagyköltő műveinek magyarországi pályafutását, Riedl Frigyes a drámák belső életét vizsgálta: mint irodalomtörténétíró a magyar költészetre tett hatásukat; Dante *Divina Commediájának* magyarországi történetét Kaposi József írta meg, s Horatius, Molière és Schiller határsáról is van monografiánk. Mások, ha nem is magasabb szempontra emelkedve, de nagyobb perspektívát nyitó helyet keresve vizsgálataiknak, egy-egy idegen nép (angol, német) egész költészetének nyomait keresték össze.¹ Négvesy László pedig, aki tanulmányaiban is átfogóbb szempontokra emelkedett, a mértékes magyar verselés fejlődését vezette végig egész irodalmunkon. Az ilyen rendszerezések akkor igazán gyümölcsözők, ha nem elégszenek meg az irodalmi tények puszta időrendbe való állításával, hanem méltatásukon túlemelkedve fejlődéstörténetet adnak: kimutatják, hogyan fejlődik ki az egymáshoz kapcsolódó irodalmi jelenségekből az illető műfaj, hogyan determinálja a kor a maga eszme- és érzésvilága által az irodalmát, hogyan szívíódik fel az idegen művészet a magyarban és hogyan termékenyíti meg, hogyan fejlődik ki az egyik formából a másik.

A szintézis másik iránya méreteiben nagyobb szabású

¹ Az eddigi kísérletek azonban csak egy-egy korszakon belül gyűjtik össze az anyagot.

munkára vállalkozott: irodalmunk egész életének megrajzolására. A középiskolai tanítás céljában álló vagy a nagyközösségnek szánt kisterjedelmű irodalomtörténeteket el-mellőzhetjük, tudományos jelentőségük Beöthy Zsolt iskolai irodalomtörténetén kívül nincs. A nagyobbakat fátum üldözi; amelyekben egy író vállalkozott az egész mult megírására, az csonkán maradt — Bodnár Zsigmond kétkötetes (1891), Horváth Cyril egykötetes (1899), Pintér Jenő négykötetes (1909-től 1913) műve, eddig legnagyobb méretű összefoglalásunk — s irodalmunk egész történetét csak a művelt közönség számára többek közös munkájával készült művek adták, a Beöthy és Badics szerkesztette, úgynevezett *Képes irodalomtörténet* (1896), a *Műveltség könyvtárának* magyar irodalmi kötete (1913), valamint Pintér Jenő kétkötetes kézikönyve (1925), amely bibliográfiai anyagával minden irodalomtörténeti kutatás nélkülözhetetlen segéd-eszköze.

Az a szintézis, amelyet ezek a rendszerező nagy irodalomtörténetek nyújtanak, nem organikus, s az a rend, amelybe az irodalomtörténet anyagát szedik, egészen külső: az irodalom életét a Toldy óta hagyományos eljárás szerint, alapul véve a nemzet szellemi fejlődését irányító politikai eseményeket, korszakokra bontják,¹ s a korszakokon belül írói egyéniségek vagy műfajok szerint határolják el az anyagot. Világos, hogy az effajta tárgyalás művészi és tudományos szempontból egyaránt messze marad az ideáltól: az életrajzi részletek megbontják az egységét; az anyag igen könnyen szertehull önálló részekre, esetleg értekezésekre; nemcsak egységes szempont és egységes szellem nem érvényesül benne, de vezető eszme híján az összefoglalás magasabbrendű feladatait sem oldja meg — ezt azonban nem is tűzi ki céljául. Az ilyen külső szintézis valójában nem akar egyebet adni, mint rendszerezést; a magyar irodalom sok százéves életének jelenségei közül a jelentőseket áttekinthetően csoportosítani és rájuk

¹ Egyik-másik határpont azonban irodalmi természetű. Történetek kísérletek természetesebbnek látszó — de csak látszó! — alapot vetni a korszakok elkülönítésére: irodalmi vagy stílusbeli változások szerint.

vonatkozólag az eddigi részletkutatások eredményeinek lelkiismeretes felhasználásával és kritikájával leszűrni a tudományosan megállapítható igazságokat. Olyan föladat ez, melyet méltóan megoldani pusztán szorgalommal nem lehet, kell hozzá ítélőerő és elmeél — de ha ez hozzájárul, akkor az ilyen összefoglalásoknak van tudományos becsük, s ezt kicsinyelni vagy éppen kétségbevonni éppoly hiba, mint a pusztá rendszerezést tartani az irodalmi célkitűzések között a legmagasabbrendűnek. A rendszerezésen kívül, sőt azon fölül van az elmeéllal dolgozott összefoglalásoknak más irányú jelentőségük is: az egyes irodalomtörténeti problémák megnyugtató megoldása. Természetes, hogy ezek a nagy rendszerező művek, mint a kutatás zárókövei, új célokat nem tűznek az irodalomtörténet elé s ösztönzést is csak annyiban adnak újabb tudományos munkálatokra, hogy fölhívják a figyelmet a hiányokra, a meg nem oldott vagy kellően meg nem világított kérdésekre.

Ezen a helyen tisztelettel meg kell említenünk id. Szinnyi József nevét. Rendszerező munkája, a *Magyar írók* 14 hatalmas kötete (1891—1914) még annyira sem szerves, mint a többi összefoglaló munka: a magyar írókat még az időrendnél is külsőbb, egészen esetleges rendben, nevük betűsorában tárgyalja — így csak rendszerezés, de nem összefoglalás. Sőt mivel az íróknak pusztán életrajzát adja és műveik bibliográfiáját meg repertoriumát, s éppen azt nem, ami tudományunknak igazi anyaga, az írók egyéniségének és munkáiknak jellemzését: valójában nem is irodalomtörténet, csak irodalomtörténeti segédeszköz. Így nincs meg az a tudományos jelentősége, mint az *Allgemeine Deutsche Biographie* köteteinek, s az adatok gazdagságában, pontosságában, a kutatás módszerességében, a földolgozás művészetében nem versenyezhet Wurzbach 60 kötetes egyetemesebb jellegű *Biographisches Lexikon*ával — mégis ez a nagy mű nemcsak csodálatos nyilvánulása a magyar energiának és kitartásnak, hanem a maga nemében, mint írói életrajz-gyűjtemény, páratlanul áll teljességben és részletességben a külföld hasonló rendeltetésű művei között is. Nincs irodalom, amelynek munkásait és műveit ilyen mértékben és ilyen részletesen

számbavenné írói lexikon : a *Magyar írók* hasábjain minden magyar írónak megtalálhatók az életrajzi adatai, a legkisebbeké éppúgy, mint a legnagyobbaké, s minden magyar könyvnek megvan a címe.¹ Nemcsak nélkülözhetetlen segédeszköze a magyar irodalomtörténeti kutatásnak ez a könyvsorozat, hanem minden irodalomtörténeti vizsgálatnak kiindulópontja.

A pusztá rendszerezésen túl, magasabb eszme világánál csak Beöthy Zsolt tekintette át a magyar irodalom egész életét. Anyagban az ő nagy szintézisei még kevesebb újat adnak, mint egyik-másik elődéé, akik helyenkint a maguk vizsgálataira támaszkodtak, de jórészt új anyaggal dolgozik a *Szépprózai elbeszélés a régi magyar irodalomban* c. műfaj-történeti műve, (1886,—87); iskolai irodalomtörténete azonban (1877—78, azóta még 13-szor) új felfogásában, harmadik szintézise, *A magyar irodalom kis-tükre* (1896, s még négy kiadás) célkitűzésben is. Amaz véglegesen fixírozta irodalmunk korszakos kereteit, továbbá végrehajtotta és irodalmunk egész életén következetesen végigvitte azt az eljárást, amelyet Toldy elméletben követelt, de gyakorlatban csak részben és tökéletlenül használt : az irodalom bekapcsolását a politikai és közműveltségi tényezők munkájába. Toldy csak ismertette korszakonként a politikai és közműveltségi állapotokat (de ezt is csak a XVI. századig tette meg), s így rajzuk nem vált az irodalomtörténet szerves elemévé, Beöthy megmutatja, ha röviden is, mint sarjad belőlük az irodalom, mint lesz az bizonyos értelemben a politikai élet és a művelődési viszonyok funkciója. Végül, s ez a legfontosabb, hangsúlyozza egyfelől, a szépet, a művészt, másfelől a nemzetit, mint a nemzeti irodalom alapfeltételét. Kimondja vezető elvül, hogy a nemzeti irodalom körébe egyrészt az tartozik, ami tartalmával vagy formájával a szép régiójába emelkedik, másrészt amiben a magyar nemzeti lélek sajátságosan megnyilatkozik. (Ezt a korlátozást azonban gyakorlatában nem

¹ A teljességet természetesen nem szabad betűszerint venni. Forrásai nem egyszer cserbenhagyták Szinnyeit, kivált a legújabb kor íróinak életrajzában.

tartja meg.) Ez a gondolat *A magyar irodalom kis-tükrében* filozófiai principiummá lesz, s mint egységes szempont élteni a munkát. Művében az egyes irodalmi jelenségek, önállóságukat bizonyos pontig elvesztve, beleolvadnak a nagy egységbe ; hivatásuk már nem az, hogy egy nagy rendszer elemei legyenek, hanem hogy feleletet adjanak arra a kérdésre, amelyet Beöthy az irodalmi alkotásoknál legfontosabbnak tart : mennyiben tükröződik bennük a magyar nemzeti lélek. Az irodalom, mint a nemzeti lélek tükre, egységes képbe kivetítve az irodalom élete : a *Kis-tükr* tárja elénk a legmélyebb perspektívát a magyar irodalom multjáról, itt emelkedett a magyar irodalomtörténetíró a legátfogóbb szempontig.

Beöthynek ez az önálló, magasabbrendű célkitűzése elméleti megfontolások eredménye. Még mélyebbreható s következetesen végiggondolt elméleti megfontolás teremtette meg *A magyar irodalom elmélete* című meg nem írt, csak egyetemi előadásokból ismert művét. Beöthy célja itt már nem az irodalmi jelenségeknek, hanem keletkezésüknek magyarázata ; keresi azokat az erőket, amelyek az irodalom életét megindítják, fönntartják és szabályozzák. Az a négyes, illetve ötös erőrendszer (faj, környezet, irodalmi hatások, egyéniség, művészet), amelyeket Beöthy Taine művészeti elméletéből kifejlesztett, tanítványai kezében jó rendszerező, sőt heurisztikus elvül bizonyult, kivált egy-egy jelentékeny irodalmi oeuvre megértetésére. Irodalmunk kibontakozását és egész fejlődését azonban sem Beöthy, sem követői nem kísérelték meg ezen elmélet alapján megrajzolni.

Beöthynek ez a munkája egyedülálló jelenség irodalmunkban, s ráterelte a figyelmet irodalomtörténetírásunk két legnagyobb mulasztására : tudományunk nem gondolt eddig a maga elméleti megalapozására és filozófiai betetőzésére. Irodalom-elméletünk és irodalom-filozófiánk egypár értekezésben merül ki ; vannak köztük termékeny gondolatokat fölvetők, de csak kis szeleteket érintenek az irodalomtörténet problematikájából. Egyáltalán irodalomtörténetírásunk Toldy idején csak úgy, mint Gyulai és Beöthy idejében, is mindvégig

a pozitivizmus jegyében állott: adatszerűség, megbízhatóság, rendszeresség s relatív teljesség voltak a célok. Az időnként fölbukkanó újszerű beállítások és problémakeresések szórványos és gyökértelen kísérletek maradtak, s csak a legújabbban, mintegy másfél évtizede, mind sűrűbben jelentkező más irányú kezdeményezések erednek kötöttebb talajból.

Fiatalabb tudósaink egy része, elevenebb kapcsolatban állván a külföld szellemi életével, megéreztek a nyugat világnézetében beállott változást, az eltolódást a reális életszemlélettől az ideális felé, amely a tudományban a racionalizmus és pozitivizmus helyébe a spekulációt és az idealizmust tette vezérelvvé. Ez a megváltozott felfogás kevés tudományos diszciplínában jelentkezik olyan élesen, mint az irodalomtörténetben: átformálta a tudományunk lényegéről és szerepéről való nézetet s új célokat tűzött eléje. Az irodalomtörténet axiológiai jellegét háttérbe szorítva vagy éppen elfojtva, kiemeli az értéktudományok köréből s pusztán annak történeti jellegét hangsúlyozza, s anyagául nem annyira a jelenségeket — írókat és műveiket — tekinti, mint inkább az eszméket, az irodalomban nyilvánuló szellemet. Innen az új irány kifejező neve: szellemtörténeti irány. Jellemző vonásai, amelyek új célkitűzéseit is megértetik, egyfelől az, hogy az irodalmat nem a maga egyes adottságaiban nézi, hanem összefüggésében, mint continuumot vagy komplexumot, másfelől, hogy az irodalmat nem tartja az emberi szellem önálló megnyilvánulásának, hanem az egyetemes szellemi élet egyik felének.

Az új irány még nem dolgozta ki a maga problematikáját, még forrongnak kohójában az eszmék, kissé bizonytalanok az újszerű koncepcióban a tudomány körvonalai, s mint minden új, friss, merészen nekilendülő törekvés, túlbecsüli erejét és célkitűzésének értékét. Kicsinyléssel tekint a tudomány eddigi módszereire és eredményeire s bizonyos, éppen nem titkolt lenézéssel a hagyományos fölfogásra és munkakerekre; fiatalos hevében mindenről, amit nem ő csinált, azt hirdeti, hogy idejét múlta, s az ő birtokában van az *Ezeregy éjszaka* szezámja, a minden zárt megnyitó bűvös szó. Noha az új irány dagadó önérzete és feszülő energiája ismételt

éles támadásokban robbant ki, a régi és az új irány, nálunk legalább, még csak egymás mellett áll, még a surlódásig, híveik az eszmék harcáig sem jutottak el. Higgadtan szemlélve a dolgot, úgy látjuk, hogy az az ellentét, amelybe a szellem-történeti irány temperamentusabb hívei a régi és az új célkitűzéseket állítani akarják, csak látszólagos, s a két irány, akarva-akaratlan, nem egymás ellen, hanem egymás javára fog dolgozni. Bizonyosnak látszik két dolog. Az egyik az, hogy az új eszmék termékenyítőleg fognak hatni tudományunkra, kivált abban az irányban, hogy az irodalomtörténet munkásainak figyelme ráterelődik a tudomány eddigi mulasztásaira, magának e tudományos disciplinának elméleti megalapozására és filozófiai betetőzésére. A másik, hogy az irodalom régibb, mondjuk, a pozitivizmusban gyökerező célkitűzései a jövőben sem vesztek el elevenerejüket, a részletmunka, s annak eddigi történeti alapon álló rendszerezése tovább is fog folyni — nem azért, hogy anyagot szolgáltatson a szellemtörténetnek, hanem önmagáért, hogy alapul szolgáljon az egyes irodalmi jelenségek megértetésére és értékelésére. Hisszük azt is, hogy egymás eredményeit felhasználva, egymást támogatva és kiegészítve fogják megoldani a jövő feladatait.

Melyek lesznek ezek a feladatok, milyen speciális célokat tűz majd maga elé az irodalomtörténet, milyen természetű problémák kerülnek majd a tudományos érdeklődés homlokterébe? — Ezekre a kérdésekre ma még korai volna felelni. A részletmunkákat még kidolgozott probléma-rendszer esetén is legfőllebb irányíthatja az elméleti meggondolás, de nem határozhatja meg. Az elvégzendő nagy szintétikus feladatok egy részére azonban rámutathatunk előre is, nem spekuláció alapján, hanem a jövő előrevetett világításánál vizsgálva a múltat. Ezek a feladatok az irodalomtörténetnek, valamint az irodalomnak elméletén és filozófiáján kívül:

1. A magyar irodalom fejlődéstörténete, azaz nem az íróknak fölfűzése az időrend zsinórjára, beleszorítva a hagyományos korszakok kereteibe, az egyes irodalmi jelenségek külső és belső genezisének föltárásával s értékük megállapításával, hanem egy folyamatnak a rajza, az irodalomnak mint élő, mozgó, a mesterséges mesgyéken túlglyűrűződő

szervezetnek vizsgálata, s azon erők munkájának kinyomozása, amelyek az irodalmat életre hívták és életben tartották, egyre változó — fejlődő vagy visszafejlődő — formáit megszabták, tartalommal töltötték meg s benne eleven hagyományokat gyökereztettek meg. Írók és művek életsorsa helyett eszmék és törekvések, áramlatok és irányok lesznek a rajz anyaga, részletekre irányuló és teljességre törekvő történet helyett az organikus fejlődés bemutatása a cél, az eredmény pedig a magyar szellemnek a fejlődés során kialakuló Röntgen-képe, az irodalom sugarain felfogva.

2. A másik feladat: a magyar irodalomnak mint continuumnak beállítása a szellem egyetemes világába. Két irányban fűzik kapcsolatok a magyar irodalmat az egyetemes szellemvilághoz: mint a magyar szellem egyik nyilvánulása hozzákapcsolódik a magyar szellem többi nyilvánulásához, s mint a szellemnek írásban, magyar nyelven megrögzített jelentkezése, az emberi szellemnek más nyelven megrögzített jelentkezéseihez. E szerint ez a feladat két különböző természetű cél felé törekvést követel. Az egyik irodalmunk beleágyazása a magyar szellemi életbe — s ez mintegy visszája Wallaszkyék törekvésének. Azok az irodalom történetébe bele akarták préselni, nem minden erőszak nélkül, a tudományok történetét és a művelődéstörténetet, s ez megbontotta a diszciplína egységét: az új, a helyes eljárás az irodalmat, a tudományt, a művészetet, sőt a szellemi műveltség minden egyéb nyilvánulási formáját, még azt is, amely az állami élet körében jelentkezik, koordinálva vizsgálja, mint ugyanannak az erőnek, a magyar szellemnek, különböző nyilvánulásait, s így egyesíti őket egy magasabb szintézisbe. A másik feladat a magyar irodalomtörténet belekapcsolása az egyetemes irodalomtörténetbe — képpel, de szabatosabban kifejezve: a magyar irodalom bemutatása a világirodalom tükrében. Mit vett a magyar irodalom a külföld irodalmaitól és mit adott nekik (sajnos ez nagyon kevés!) — nemcsak anyagot, motívumokat és tárgyakat, hanem ösztönzést, irányítást is! — hogyan gyűrűznek át a határon az idegen eszmék, áramlatok, hogyan változtatja meg őket, beleolvasztva a maga sajátos fajiságába, hozzáformálva a maga

lényéhez és történeti tudatához az átvevő magyar szellem stb. stb.: a megoldandó részletproblémák egész serege rajzik e föladat körül.

3. Meg kell rajzolni továbbá a magyar irodalmi élet kibontakozását, megvilágítva azokat a föltételeket, amelyek megvalósulásával az egyénnek, az írónak, szellemi terméke, a mű, eleme lesz a nemzet szellemi életének. Az írásmű egyéni, konkrét jelenség, az irodalom élete valójában absztrakt fogalom, csak nyilvánulásaiban érzékelhető. Hogyan kapcsolódnak bele ezek a konkrét valóságok az életbe, milyen egyéb tényezők munkája által, az a megoldandó kérdés, s különösen érdekes az irodalom centrális felére, a költészetre vonatkoztatva. A költészet, művelői lelkében, a népnél, s általában a szellemi élet primitív szakában, spontán, sőt öntudatlan nyilvánulás; hatóerővé, kollektív jelenséggé akkor lesz, ha hallgató- vagy olvasóközönségre talál. Mint válik mind fokozottabb mértékben azzá, milyen szervezeteknek, intézményeknek megteremtése s munkája által indul meg az irodalmi élet, hogyan talál egymásra az irodalmi élet két legfontosabb faktora, az író és olvasó, hogyan terebélyesedik, egyéb tényezők belekapcsolódásával, elevenné, mozgalmassá, virágzóvá az irodalmi élet — ennek megrajzolása a feladat egyik ága. A másik: meglesni azt a folyamatot, amint az irodalom önmagának tudatára ébred, hogyan lesz ebből a derengő féltudatból az irodalmi élet fokozatos kibontakozása során irodalmi öntudat. A harmadik ága az irodalmi élet vizsgálatának megállapítani, hogyan reagál az olvasó az irodalomra — a naiv, a tudatos és a kritikus olvasó viselkedése kora irodalmával szemben — más szóval hogyan tükröződik a kor irodalma a kortársak felfogásában.

4. Végül külön feladat Horváth János fogalmazása szerint «az irodalmiság specifikus eredményeinek, az irodalmi nyelvnek, mű-, stíl- és ízlésformáknak» kialakulását, történetét megrajzolni.

Bizonyos, hogy értékes szempontok merültek fel eddig is a jövő munkatervére vonatkozólag, s az új célok termékenységgel biztatnak — egyelőre természetesen ezeken a tereken is még csak a részletmunka ideje érkezett el a nagy szintézisek

előkészítésére. A hagyományos utak mentén nincs még betakarítva a termés — még le sincs mindenütt aratva! — s ha a magyar irodalomtörténet munkásának nem is mondhatja az Úr azt, amit Ádámnak az *Ember tragédiájában*: «Végetlen a tér, mely munkára hív», nem kell aggódnia a jelen s jövő tudós nemzedékének, hogy csak böngészni fog szerencsésebb elődök nyomán.

CSÁSZÁR ELEMÉR.

A KELETI MISZTIKA ÉS A BEKTÁSI DERVEISEK.

«Die Liebe ist der Dichtung Stern,
Die Liebe ist des Lebens Kern,
Und wer die Lieb' hat ausgesungen,
Der hat die Ewigkeit errungen.»

(Rückert.)

Jákub Kádri török író *Núr Baba* című regénye¹ szerelmi regény, egy a sok ezer közül, mely bizonyára éppen úgy az ismeretlenség tengerébe süllyedt volna, mint a többi, ha finom halk hangja nem emlékeztetne Anatole France *Le Lys rouge* című mesterművére, (ez a gondolatkapcsolat talán csak én bennem van meg) és ha tárgya nem keltette volna fel a török mohamedán világ nagy érdeklődését, amely két pártra osztotta a török olvasóközönséget. Az író egy bektási dervis szerelmét rajzolja benne, amelynek tárgya mohamedán nő. Ez a mohamedán nő feláldozza magát a dervis szerelmének, mert azt hiszi, hogy szerelme árán a dervis eljut minden misztikus végcéljához: a világszellemmel való egyesüléshez. Tudja, hogy ő csak eszköz, de a cél oly nagyszerű és szent, hogy saját énjét odaadja cserébe egy hatalmas élményért: hogy bódítószert lehel, vezetője egy Istent kereső embernek útjában az Istenhez. Mikor minden áldozata után észreveszi, hogy a dervis csak ember, aki emberi gyengeségében nem az Istent, hanem a nőt kereste szerelmében, nem csügged el, hanem tovább él abban a tövises életben, amely tiszta arculattal fordul az ég felé és megbocsátással, szeretettel, jószággal saját magában találja meg áldozata jutalmát: egy nyugodt lélek boldogságát.

A török olvasóközönség egy része a regényt azért fogadta rokonszenvvel, mert a bektási dervisek életét nem éppen hízelgő színben mutatta be. Ez a szerzet sok igazhívő szemében szálla volt, mert eretneknek ismerte. Ez a szerzet a

¹ Magyar fordításban megjelenik az Athenaeum kiadásában.

janicsárokkal szoros barátságot és fegyverszövetséget tartott fenn és amikor II. Mahmud Szultán 1826-ban a janicsár táborokat megsemmisítette, a bektási dervisrendet is feloszlatta. A bektásik ettől az időtől kezdve ismét nagyon népszerűtlen dervisrenddé váltak azok előtt is, akik régebbi viselt dolgaikról nem tudtak. A török újitók ellenséget láttak bennük és propagandájuk ellensúlyozására nyomtatásban és pletykákban is ellenszenves megvilágításba helyezték őket a török nép előtt.¹

Mások szentségtörésnek tekintették Jákub Kádri regejét, mert elárulta a dervisek titkait és misztikájukat pelengérré állította. Az író, könyve második kiadásának előszavában védekezik a felhozott vádak ellen és azt vágja támadói szemébe, hogy célja nem a bektásik kigúnyolása vagy állítólagos titkaik leleplezése volt, hanem egy szerelem leírása, amelynek egzotikus háttéréül a dervisrend életét és a miszticizmust választotta.

Mi, európaiak, akik már kora ifjúságunkban titokzatosnak tartjuk a keleti ember életét és lelkét, szomjas kíváncsisággal fürkesszük és keressük ezt a titokzatosságot keleten mindenütt, a közönséges életben is, hát még mennyire várjuk a misztérium kipattanását egy fellibbenő fátyol mögül, legyen az valamely földöntúli szépnek elképzelt háremhölgyön, vagy éppen egy ismeretlen vallási szektán.² A mevlevi (táncoló) dervisek szédítő körforgását, monoton dobütésre síránczó zene mellett, az üvöltő dervisek extatikus örvongését néma bámulattal nézzük és érthetetlenül állunk ezekkel a jelenségekkel szemben.

Miért forognak a dervisek, miért hörgik Allah nevét, míg öntudatlanul földre nem zuhannak? Isteni színjáték az a néma fejbiccentés, amellyel főnöküket a tánc megkezdése

¹ A janicsárok történetét és megsemmisítését tárgyalja: Eszad: *Üsz-i-zafer* c. műve. Ahmed Dsevdet: *Tárikh-i-oszmáni*. 12. köt. 175 old. Iszhák efendi *Kjásif-ül-eszrár ve dâfi-ül-esrár* c. polemikus műve a bektásik ellen irányuló vádirat. 1871.

² Az európaiak eme titokzatosság keresését a keleti ember életében, vonzóan írja le Ömer Szeif-ed-Din: *Gizli Mâbed (A titkos szentély)*. c. humoreszkjében.

előtt üdvözlők, vagy cinikus mosoly, amely bevezetés akar lenni az utána következő orgiához? A rifái és a mevlevi dervisek belépti díj mellett végzik ceremóniájukat. Konstantinápolyban az európai negyed kellős közepén van tekkéjük (rendház) és az utcáról bejövők a távol nyugatról eljött profán kíváncsiak mellett bámulják a szeánszot (zík). A dervisek ügyet sem vetnek a nézőkre. Az ő világuk nem ez a földi világ. Az ő céljuk megtisztulni a földi léttől, az öntudattól és az emberi értelemről. Ők csak testben élnek itt a földön, lelkük útban van messze az ismeretlenség felé és szellemük nem vesz tudomást a kíváncsi nézők véleményéről: örülteknek, vagy csalóknak tartják-e őket?

A dervisek a misztika szolgálói. Ők az Istent keresik, úgy mint a tudósok, de nem bíznak a tudományban sem az értelemben, az ő vágyuk a teljes megismerés, amely nemcsak megfigyelés. Az elnyert megismerésbe bele akarnak olvadni és azt magukévá akarják tenni. A valóságot keresik, az igazi valóságot, nem azt a látszatot, amely lidércfényével csalogatja az embert. Ők az igazságért nemcsak élnek, de meg is halnak, sőt azt tartják, hogy csak a halál után teljesezhetnek céljuk, ezért forognak, kiáltoznak, bódítják magukat hasissal, dallal, borral, szerelemmel, hogy lerázhassák lelkükről a testiség köntösét és megtisztulva szemlélhessék az Örökkévalót.

Hitük és tanuk őseredetű. Az emberiség már bölcsőjében szenvedett és gyönyörködött Isten utáni szerelmes vágyában. Az ókor a dionysiai orgiák vad táncában tobzódott, amelyben a nők jártak az ittasan ordítva felvonuló menet élén. Az örökzölddel díszített lándzsahegyet a kábultság tetőfokán bakkecskébe, vagy talán egy szép fiúba döfték bele és az áldozatnak életével kellett fizetnie. Férfiak és nők vérszomjasan valami erotikus vágytól hajtva az áldozat lábai elé vetették magukat s még lüktető húsát vad kéjjel szaggatták szét, kifolyó meleg vérére áhítozva itták. Ebben az áldozatban látták az Istent és vérével, húsával magukba szívták lényét és eggyé forrtak vele. Ez a misztika kezdete.

A dervisek szeánsza is ilyen szédítően folyik. Az egyhangú melódia, amely éneküket vonszolja és kábult tekintetük

bennünket is magával ragad egy másik világba, amelyben csak bukácsolva tudjuk vezetőnket követni. Almadsáz kantarat ul-hakikat, a metafora az a híd, amelyen át a valósághoz jutunk — mondják a keleti misztikusok. Hallgassuk figyelemmel tanításukat és próbáljuk megérteni őket.

Az emberi emóció, az emberi természetnek sugallata az öntudat alatt és ami tiszta ésszel, következtetésekkel el nem érhető, megvan bennünk és mint latens erő működik. Ez a latens erő nyilatkozik meg érzéseinkben és az érzések fokozásával oly tények birtokába juthatunk, amelyekre tudásunk elégtelen. Így oly jelenségek megértéséhez, amelyeket önmagukban észszerűen felfogni nem tudunk, hasonlatok vezetnek.

A keletiek a misztikust szúfi-nak nevezik, mert az első ábrándozók, akiket az iszlám dogmatikája nem elégített ki, gypajúruhát (szúf) öltöttek és visszavonultak a világtól.¹

A szúfi misztikus a szerelem extázisában érzi az univerzum egyöntetűségét és ha észszerűen nem is, érzéseiben igazolja a világegyetem összes jelenségeinek egy forrásból való származását, egy azonos törvénynek való alávetettségét. Mint ahogy a földet kilódította a nap és a föld forgásában a nap körül még mindig a naprendszerhez tartozik, úgy minden lény vágyik vissza élete forrásához, amelybe szervesen beletartozik, még akkor is, amikor látszólag egyéni életet él. Az egyéni öntudat megsemmisülése az örök létben (faná fi Allah)² azaz a teremtetőerőhöz való vonzódás tulajdonképpen visszavágyódás a világegyetem ősserejéhez, amelyből az egyén mint a föld a napból kilódult egyéni életébe, de mégis feltétlenül hozzátartozik. Ez az önmegsemmisítési vágy maga a teremtetőerő és a szerelemben nyilvánuló önmegsemmisítés a szeretett lénnyel való egyesülés új élet csiráját kelti.

¹ A szúfi szóból deriválták a taszavvuf (miszticizmus) szót. A szúfi szónak a gypajúból való eredete nem teljesen bizonyos, hiszen a misztikusok Al-Kusairi († 1073) szerint nem is hordtak gypajúruhát. Merx: *Ideen u. Grundlehre e. allg. Gesch. d. Mystik.* 76. a görög π.φ.ς-ból származtatja.

² faná: arabul elmúlás, a szúfik értelmezése szerint a buddhista nirvána, amelynek hatása a későbbi mohamedán misztikában erősen érezhető.

A perzsa szúfi így dalol :

Mit sem keres, mindent nyer
 Feladva Ént, a világ «Én»-né nő.
 Aki tanítja, hogy Nirvána : vég,
 Mondd az olyannak, hogy hazudik ő.

Ha bárki oktat, hogy Nirvána : lét,
 Mondd : azt nem ismeri, s téved erősen
 Sem azt, tört mécsén túl mily fény ragyog
 Sem gyönyört, amely léttelen, időtlen.¹

Az indus miszticizmus filozófiát hozott létre, a perzsa misztikusok érzéseikben költészetet teremtettek, mint ahogy a kagyló fájdalomban ragyogó gyöngyöt izzad. A szúfizmus magyarázata is mindig költői marad.

Az érzékelhető világ csak visszatükrözése az abszolút létnek és ezért másodlagos tünet. Miként a nap visszatükrözik a tóban, a nap képe a tó vizében nem a valóság. A szél felfodorítja a hullámokat és a nap képe eltorzul, a felhő eltakarja a napot és a tükrözés elhalványul. A mi létünk sem abszolút valóság, hanem csak visszfénye az örök valóságnak. A világ összes jelenségei csak a képzelet szüleményei, olyanok mint az a kör, amelyet látni vélsz, amikor egy zsinegen követ forgatsz körül. Az élet álom, amelyből felébredés a halál. A misztikus a tudományt megveti, szerinte a tudomány a szájába teszi az újját és úgy sír.

A tükörkép addig tökéletes, amíg a valóság és közötté zavaró momentum nem lép fel. Ezek a zavaró momentumok a földi lét materiális oldaláról erednek, de vágódásunk az abszolút lét után, amelyet sem születés, sem halál nem tudnak megakadályozni, a mi igazi életünk. De ki tud megszabadulni az anyagiasságtól, ki tud megtisztulni attól a földi salaktól, amelyben még izzik a tűz? Mely tűz tud égni az őt tápláló anyag nélkül? Az ember sem tudja elhagyni ezt a földi létet, hogy a benne égő isteni tűzzel egyesüljön, azaz hogy énjének megsemmisülésével azzá váljon. A mi létünk csak az Istenben van, míg látszólagos létünk a földön is csak ennek az isteni tűznek visszfénye. Ez a visszfény kapcsol a tűzhez,

¹ Hajnóczy László fordítása.

ez a lelkünk falára vetített lobogó fény- és árnyjáték gerjeszti bennünk azt a vágyat, hogy megismerjük az igazi tüzet és életünk félhomályából az arany világosságba jusunk, sőt, hogy azokat az akadályokat, melyek a tűzlángból homályos árnyakat vetítenek megsemmisítve, mi is földi éntünk eltűnésével egyesüljünk az örök tűzzel és a bennünk élő Istenné váljunk.

A szúfi el akarja égetni magában az anyagot, meg akarja semmisíteni magában a földi létet, hogy az örök létet kapja érte cserébe. Kábult aggyal érzi, mint köti a röghöz felfelé való törekvésében a test, amely csupa matéria, ijedten szemléli, miként von korlátokat az abszolút szépség meglatása előtt az ész, amely csak matematikai formák szerint tudja a tüneményeket megrögzíteni, szégyenkezve törik meg az etika előtt, amely az ember társadalmi létéből fakad. A szúfi morálja földöntúli morál, amelyet Isten sugall neki. Ki korlátozhatja azokat a történelemalkotta etika szabályaival? Lángoló vágyával a misztikus a mindenben élő Isten után, felsőbbrendű lényvé válik, aki nem köteles embertársainak számadást adni. «Ne mérd az ember lelkét, amely Isten fényében ég, más emberek szokásaival és erkölcsével! Ha a te szemedben bűnről beszélsz, ne tartsd te őt bűnösnek, hiszen az ő bűne felette áll minden földön megérthető erkölcsnek.»

«Az, aki lelkes rajongásában egygyé forrt Istennel, mit törődik az az emberekkel, akik az anyag bilincseiben sýnlődnek. Az, aki a gyönyör kelyhét kiürítette és lelke mámorában elszabadult az anyag börtönéből, mit törődik a világgal!»

A misztikus világa korlátlan világ, amelyben nincsen anyag és nincsen forma, ezért az ember ebben a létben el nem érheti. Felfogni csak az értelem által tud, amelynek elégtelenségét vallja, érezni csak érzékeivel tud, amelynek silányságát elítéli. Ezért kétségbeesetten kapaszkodik a misztikus a metaforához, mert úgy érzi, hogy ezzel megkerüli a tiszta ész, elkeseredetten fog hozzá érzékeinek el-tompításához, érzéseinek megsemmisítéséhez, mert a külső vakságból szemeinek belső látását reméli. Szívrepeső öröm és felemelő remény hangzik vissza a misztikus költemények

soraiból és mégis — mindeme vágyódásnak alapja egy nagy-szerű pesszimizmus. Minden lét tagadása, kivéve az abszolút létét, ami célunk, amit soha el nem érhetünk és ha elérhetnők, nem váltana meg, mert relatív létünk megszűnnék általa. Az «Én» megsemmisülése árán jutunk el az igazi énhez, a tagadás által az igazsághoz. Istenné akarunk lenni, de ha azzá válhatnánk, az isteni megnyilatkozás nem lehet osztály-részünk többé. Huszain ibn Manszúr al-halláds¹ végső extázisában így kiáltott fel: Én vagyok az igazság! (Ana lhakk) de emberré süllyedt menten, hogy ezt a legszentebb titkot nem tudta magának megtartani, hanem gyermekes újjongással dicsekedett.² Az örök igazságban, az abszolút létben nem lehet újjongás, nem lehet szomorúság, mert ezek emberi érzések. Ez a kegyetlen tagadás, ez a szomorú pesszimizmus a miszticizmus záró akkordja.

A misztikus «kereső» elindul útjára, töviseken keresztül keresi a rózsákat; az istenséghez való szerelem, útjának célja és az emberi szenvedély hajtja célja felé. Dsámi, a legnagyobb perzsa misztikus költő († 1492) tanítványát arra oktatja, hogy ha a misztikus tant meg akarja ismerni, menjen ki az életbe és keresse a szerelmet. Ha megtalálta, jöjjön vissza az isteni szerelem útjának megtanulására, mert ez a földi szerelem nem az igazi cél. Az emberi szépség a lelket az őseredeti abszolút szépségre emlékezteti. Ettől szárnyai új erőre kapnak és ha nem is tud felrepülni, legalább felnéz, elveszti szeme elől a földet és elkábul. Ferid eddin Attár így énekel:

Madárként az ég-sátort elhagytam én,
Hogy zsákmányt hajszoljak a földnek színein.
De isteni barát nem szegült hozzám,
Elhagytam azért ismét földi hazám.»³

Legmagasztosabban Plato fejezte ki (*Symposion*) mint vezet át a földi szerelem az isteni rajongásba. A földi szépség

¹ Az orthodox mohamedánok 921-ben szörnyű kínzásokkal kivégeztették.

² «Nehéz a minden dolgok teremtetőjét felfogni és ha talán mégis felfogtuk, teljesen lehetetlen kimondani.» (Plato.)

³ Hajnóczy László fordítása.

íránt szerelemre gyulladt ember nem elégszik meg a pusztaszerellemmel. Előbb csak a testi szépséget szereti egy lényben; a keleti ember felfogása szerint ez a lény lehet nő vagy lehet egy ragyogó szépségű ifjú. Ez a szerelem megtanítja az embert arra, hogy minden tárgyban szépet találjon és lásson. Ezen a fokon át halad a szerelmes, míg észreveszi a lelki szépséget és azt a testi fölé helyezi. Ez az a híd, amelyen át az «igazság» zárandokának át kell mennie. Bármennyi gyönyört is rejt ez a «híd», a kereső szerelmesnek nem szabad túl sokáig tartózkodni rajta, nehogy útja igazi célját szem elől tévessze. Az igazi út hosszú és göröngyös. A «vágyakozó» hét állomáson át jut mindig közelebb a megtisztuláshoz.¹

A perzsa misztikus költészet telve van ennek a göröngyös önfeláldozó útnak a leírásával. A keleti gényusz legszebb gyümölcseit a misztikus szerelem apoteózisa érte.

Az utas a vágy birodalmán csak a lemondás és a türelem ösvényén tud áthatolni. Ezer megkísértés száll vele szembe útján, de nem szabad elbátortalanodnia, sőt meg kell tiszt-

¹ A keleti pszichológiát Avicenna és Farábi dolgozta át Aristoteles nyomán. A keletiek három lelkiállapotot különböztetnek meg, amelyek fokozatosan egymást tételezik fel. Az első a növényi lélek (nفس-i-nebátie), a második az állati lélek (nفس-i-hajvánie), a harmadik az értelmi lélek (nفس-i-nátike). Az első az életnyilvánulás általában, fellelhető a növényekben, állatokban és emberben. Funkciói a növekedés, táplálkozás és szaporodás. A második az érzést és felfogást fejezi ki. Megvan az állatokban és emberben. Funkciói az érzés és tudatos mozgás. A harmadik fokozat az értelem, amely egyedül az ember birtoka. Az emberi lélek mind a három lelki fokozat birtokában van, ezért háromszoros tulajdonsággal és funkcióval rendelkezik, de csak az értelmi lélek éli túl a test elpusztulását. Az iszlám pszichológiája az emberi és állati lelket élesen megkülönbözteti és még azok a misztikusok is, akik a lélek-vándorlásban hittek, nem tartották az állati lelket az emberével egyenrangúnak. A lélek földi létét elkezd az ásványban és oly gyorsan, ahogyan az anyag ellenállása azt megengedi, a növényen és állatokon át feltörekszik az emberhez, útjában mindig fejlesztve benne rejlő erőit, míg végre eldobhatja magát azokat a képességeket, amelyeket eddig szükségképpen használt. A léleknek hét morális fokozata van eme anyagi fokokon kívül: parancsoló, korholó, buzdító, megnyugodott, elégedett, Istennek tetsző és tökéletes. Ez a hét fokozat megfelel a szúfizmus hét állomásának, amelyen át az állati szenzualizmusból a misztikus egyesülésig eljut.

títania szívét minden önző vágytól. A szeretett lényt a szerelemért magáért kell kívánnia és ebben az elvont vágyban gondolatai elmerülnek. A világtól elfordult szerelmes elveszti érzékét az elfogultság és az ellenségeskedés iránt. Egy olyan birodalomba lép be, amelyben minden vándor az igazi szerelmezt keresi.

A keleti költészet egy kedves anekdotával világítja meg ezt a birodalmat. Madsnun az «őrült» szerelmes egy kis homokbuckán játszott, amikor egy barátja meglepte és kérdezte tőle: «Miért töltöd idődet egy ilyen léha mulatsággal?» — «Leilát keresem a homokban» — válaszolta Madsnun. Barátja elámult ezen a válaszon «Leila angyal és hiába keresed őt a közönséges földön». — «Mindenütt őt keresem — felelte Madsnun és lehajtotta fejét — talán megtalálom valahol.»

A vándornak nem szabad zarándokútján egyetlenegy lakhelyet sem lenézni és remélnie kell, hogy szerelmesét valahol megtalálja. Lehet ennie, de csakhogy éljen, ihatik, de csakhogy szeressen és ha minden földi dologtól el is kell fordulnia, állandó kapcsolatban kell maradni vándortársaival, nehogy elveszíthessen egy vezetőt az ő végtelen útján. Ha ebben az állomásban megtalálja jelét a «jeltelen»-nek és nyomára akad az elvesztett szerelmesnek, akkor azonnal átléphet az imádat határtalan birodalmába és szemlélheti az ihlet lenyugvó napját, míg gyönyörrel élvezi a szerelem hajnalpirkadását. Már ekkor a bölcsesség aratása elégett a szeretet tüzeiben és az utas elveszti énjének tudatát. Nem tudja megkülönböztetni a tudást a tudatlanságtól. Nem ismeri fel a bizonyosságot a bizonytalanságtól, de hátat fordítva a meglepettségnek és kábultságnak, bátran rohan előre a fájdalom és kitartás pegazusán a megváltás felé. A lélek királyságában csak szenvedés lesz osztályrésze, ha nem igyekszik megszabadulni önmagától a lemondás szárnyain. «Óh utas, ha szerelmesed gyönyörteljes József arcát¹ akarod megpillantani, ne fordulj el a szerelem Egyiptomától, a rabszolgaság házától. Ha az isteni igazsághoz akarsz fel-

¹ József a keleti költészetben a szépség megtestesítője.

emelkedni, tanul meg a barátság útjait a lángoló roston és emészd fel magadat igaz szerelmesedért! Mert ez a szerelem, amelyet te találni óhajtasz, az éned felemésztését kívánja, hogy szíved a szentélyek legszentebbjében állhasson szenvedélytől izzóan, amelyben egyedül nyilatkozik meg előtted az igazi szerelmes misztériuma. Így van ez!»

Az utas égőn izzó szívvel félrerántja a földi szenvedélyek fátyolát és behatol a Megismerés birodalmába. Lassan, fokozatosan emelkedett a kételyből a bizonyosságba, a sötétségből a világosságba. Tiszta szemmel lát most és bölcseséget észlel a tudatlanságban és elnyomást az igazságban. Azután reménnyel telve kúszik fel a bölcsesség létráján, magasra emelkedik a lét óceánja fölé és közeledik Allah szelleméhez, akit keres. Az igazság boltíve majdnem teljesen köralakúvá válik és ellenállhatatlan erő ragadja a központ felé, ahol vágyainak tárgya rejtőzik. A megismerés királysága után, amely a félelem utolsó fokozata, az utas az egyesülés első városába érkezik és nagyot iszik szellemének kupájából. Most még csak az igazi szerelmes szobájába kell bejutnia. Ahogy a tenger minden ragyogása és árnya egyetlen gyöngyszem szívében visszatükröződik, úgy nyilvánul az utas lelkében a végnélküli fény. Az egység szemével néz körül és megismeri igaz énjét vendéglátójában és a szeretett lény nevét olvassa a saját nevében. Vágyainak köre nemsokára bezárul, mert az isteni kegy napja emelkedőben van minden teremtmény fölé. Még csak egy utolsó lépés van hátra. Az isteni szellem fuvallatán, amely elégeti a szegénység fátylát, az utas a szabadság városába ér. Itt nincsen bánat csak öröm és habár fizikailag a földön van, a hatalom egén száguld tova és a szerelem borával enyhíti szomját. A hatodik állomás: a bámulat. Gazdagságában fel fogja fedezni a legnagyobb szegénységet és a legrongyosabb szegényeknél mérhetetlen kincseket talál. Lépésről-lépésre növekszik bámulata, minden perc újabb revelációt hoz, míg elmerül az isteni mindentudás óceánjába.

Elfelejtette, elvesztette önmagát a szeretett lény imádatában. Olyan mint egy gyöngyszem a végtelen pompa tengerében: a teremtetett dolgokban szegény, hiszen csak

egy kagyló szüleménye, de határtalanul gazdag a tisztaság javaival. Mint a feloszló lótoszvirág a végnélküli tenger hátán, örökre leveti az öntudat terhét magáról, eggyé válik a szeretett lénnyel és belép a halhatatlanság birodalmába.¹

Az emberi önmegismerés vezetője az Eros, amely az istenség felé mutat. Az értelem és az etika elhalványodnak az Eros, a vágy és a szenvedély mellett, amely Istenhez való útjában nem ismeri el a gonosztságot, mert csak jó emanálhat az abszolút jóból és a lélek természetes visszavágyódásában ősforrásához nem lehet tekintettel a praktikus értelem vagy az etika intelmeire. A misztika költői lendületében félszemű vezetője az embernek, aki kábultan forog a napfényben, mint az éjjeli lepke a gyertyaláng körül és vágyódásában a világosság után elég, amikor célját elérte. De a misztika az animális emberben felfedi az isteni léttel való összetartozást és ébren tartja azt a felfelé törekvést, amely az emberiség történelmében kínzás és halálbüntetés megvetésével szembeszállt a korlátok közé szorított vallási, vagy tudományos dogmatizmussal, amely nem appellál a szívhez és az észet sem tudja kielégíteni. A történelem sötét századaiban, amikor zsarnok fejedelmek és társadalmi züllöttség erkölcsi és szellemi nyomorba taszította az emberiséget, a misztika, az embernek elfordulása a földi világtól és saját magában való istenkeresése vigaszt nyújtott. Az iszlám történetében is kimutathatók a misztika elterjedésének — az emberi lelki és szellemi okok mellett — gazdaság-társadalmi előidézői. Azokban a moszlim országokban, ahol egészséges gazdasági élet folyt, az emberek nem kerestek menekülést a magányban. Az iszlám a harc vallása, az emberi küzdelem színterévé a földet tette és elvetette magától a miszticizmus és szerzetesség gondolatát. Amikor a csatatéren megbénult az iszlám és a szabadgondolkodást a mecset-iskolák, a földi érvényesülést pedig a gazdasági nyomor elzárta a moszlim ember elől, «az élénkebb fantáziájúak a vallásból, áltudományból, hiuságból és érzékiségből álló mixtum kompozitumhoz fordultak, amit miszticizmusnak nevezünk».²

¹ Hadji Chan : *With the Pilgrims* 62.

² M. Hartmann : *Die arab. Frage* 564.

A perzsa-arab miszticizmus filozófiájának eredete a neoplatonizmusban keresendő. A Plotinus-féle emanáció tana Porphyrius arab fordítása révén vált ismeretessé az iszlám világban. A VIII. század közepe az iszlám történetében jelentős változást hozott. Az arab faji büszkeség létrehozta arab nemzeti királyság, a demokratikus iszlámban éles ellentétbe került a pietisztikus elemekkel, amelyek a korán univerzalizmusát hirdették. Az arab nemzeti királyság felidézte a faji harcot az elnyomott magasabb intelligenciájú perzsákkal szemben és az a propaganda, amelyet a pietisztikus elemek a régi beduin tradíciók ellen évszázadok óta folytattak, 750-ben a Záb melletti ütközetben, győzelemre segítette az abbaszidákat, akik nem az arab fajra támaszkodtak világi uralmukban, hanem minden igaz hívőnek és elsősorban a perzsa elemeknek juttattak szerepet. Az arab nyelvű irodalom a maga gazdag lombosodását a perzsa elem előtörésének köszönheti. Az arab irodalom gondolatvilága a görög filozófia és természettudomány eredményeinek lefordításában és továbbfejlesztésében merült ki. Először Plato (arabul Iflátun) filozófiája ragadta meg az arab nyelven író perzsa tudósokat és csak azután tértek át Arisztoteleszre, akinek logikája az iszlám literalizmusának jobban megfelelt. A misztikusok Plotinus (as-seikh-al-junáni «a görög mester») tanát általában platonizmusnak tartották és emanáció tanát az iszlám vallás személyi és tárgyi elemeivel kibővítve átültették.

A nyugati keresztény egyházban a miszticizmus az V. századból származó Dionysios Areopagita irataiból merítette tanait. Dionysioszt az isteni megismerésbe Hierotheos mystagogos vezette be. Ennek az isteni megismerésnek főtétele abban áll, hogy minden érzékelhető csak az érzéken felülinek mása és a földi hierarchia reflexiója, amelyhez hasonlónak akar válni. Ez az istenné hasonulás a bűnhődés (καθαίρειν) felvilágosodás (φωτίζειν) és teljesülés (τελειοποιεῖν) processzusa által történik. Isten a mindenségnek főforrása és a felső jó mindent magába forraszt és minden részeseedik benne. A lét az isteni léttel való megismeréssel kezdődik, a keresztesítés a szellemi születést jelenti és az úr-

vacsora által áll be a teljesülés. Isten a jóság maga és az értelmi világosság, amely élteti a rajta kívül álló szellemeket és magához vonzza. Isten a tökéletes szépség, amely nem szenved változást, általa válik minden szép széppé, ő körülötte forognak az isteni értelmek. Dionysios szerint a lélek, körforgás útján tér meg önmagába és válik önmagával eggyé, azaz a jóval és széppel egyesül. Ez az a vágy, amely minden teremtményben él, ez az Eros az extatikus szerelem, amely nem engedi, hogy a szerelmesek csak önmaguké legyenek, hanem egymásba olvadjanak. Dionysios még az Istent magát is belevonja ebbe a szerelmi vágyódásba. A szerelem mindent átölel. A szerelemmel átitatott minden-ség nem ismer gonosztságot, hiszen minden a legfelsőbb jóval egyesül. Minden tünemény az istentől való kisugárzás: Isten az őserő, amely benne van a világegyetem minden porcikájában és minden életmegnyilatkozásában nyilvánul. Minden élet isteni emanáció. Ebbe a tanba a keresztény világkép nehezen illeszthető be, ebben nem szerepel Jézus és a Szentháromság.

Az isteni abszolútum elérése csak a gondolkodás, megfigyelés, érzékelés és belátás, szóval minden létező és nem létező feladása árán lehetséges. De mi az, amit az utolsó ködfátyol előlünk elrejt? Erre a misztikus Dionysios csak negatívumokkal tud felelni.

Dionysios munkáját II. Mihály bizánci császár Kegyes Lajosnak küldte el ajándékba (827) és ez az ajándék, annak dacára, hogy Európában nem értettek görögül, elvetette a magvát a miszticizmusnak nyugaton. Később Kopasz Károly Scotus Erygenával lefordíttatta Dionysioszt latinra és 850 körül a misztikus emanáció tanát a Tigristől az Atlanti-óceánig ismerték.

A XIV. században európai nagy szellemek jelentős misztikus költői műveket alkottak. Eckehard és Suso (Seuse) álomlátásaikban isteni igazságoknak váltak részeseivé. Az orthodoxia Európában is ellenségeknek tartotta ezeket a misztikus álmodozókat.

Suso vágyakozásának célja az isteni bölcsesség volt, amely Salamon példabeszédeiben mint Isten első műve szerepel, amellyel aztán a világot teremtette.

A német misztikusok a német nyelv szókincsét tetemesen gazdagították, Suso pedig egyike volt a legnagyobb költőnek, akinek dalaikhoz hasonló költői ihlettel Heine előtt nem írtak németül. Egyszer a népdal hangján énekel: «Alldieweil Lieb bei Lieb ist, so weiss Lieb nicht wie Lieb lieb ist; wenn aber Lieb von Lieb scheidet, empfindet erst Lieb, wie lieb Lieb war.»

A nyugati misztikusok emócióikban éppen olyan szertelenek, mint a keletiek. Isten így szól a lélekhez:

Mein Herzenslieb, mein Königin
Mein Turteltaub, mein Kaiserin
Du bist sehr genaturt in mir
Dass nichts ist zwischen mir und dir.

Eckehard akárcsak perzsa nyelven írt volna: «Gott muss ich werden, und ich Gott. So ganz soll die Seele als Ich zu-nichte werden, dass da nichts mehr bleibt als Gott, ja dass sie euch Gott noch überstrahlt, wie die Sonne den Mond.

Darum ist die ganze Schrift geschrieben, darum hat Gott die ganze Welt geschaffen, damit Gott in der Seele geboren werde und die Seele wiederum in Gott.»

Az istenné-válás egy másik költője Angelus Silesius ígyigen szól:

Ich bin nicht ausser Gott und Gott nicht ausser mir,
Ich bin sein Glanz und Licht und Er ist meine Zier.
Gott ist in mir das Feuer und ich in ihm der Schein:
Sind wir einander nicht ganz inniglich gemein?
Ich weiss, dass ohne mich Gott nicht ein Nu kann leben,
Werd ich zunicht, er muss vor Not den Geist aufgeben.
Mensch, was du liebst, in das wirst du verwandelt werden:
Gott wirst du, liebst du Gott, und Erde liebst du Erde.

Egy másik helyen ezt írja: «Wer lauterer Herzens lebt und geht auf Christi Bahn, der betet wesentlich Gott in sich selber an.

Wär Christus tausendmal in Betlehem geboren und nicht in dir: du bleibst noch ewiglich verloren. Halt an, wo läufst du hin, der Himmel ist in dir: suchst du Gott anderswo, du fehlst ihn für und für.»

A krisztusi misztika a földi erotika kifinomult válfaja.

Szent Ágoston az «Isten öleléséről» (amplexus Dei) az Istenhez való szenvedélyes vonzalomról (rapi in Deum) beszél, «mert nyugtalan a mi szívünk, míg benned meg nem pihen, oh Uram». «Túlkésőn szerettelek meg téged örökké ifjú szépség.»

A misztika nem veszett ki a modern német költőkből sem. Hölderlin *Hyperion*-jában ezeket az ihletett sorokat találjuk: «Eins zu sein mit allem was lebt, in seliger Selbstvergessenheit wiederzukehren ins All der Natur, dass ist der Gipfel der Gedanken und Freuden, das ist die heilige Bergeshöhe, der Ort der ewigen Ruhe, wo der Mittag seine Schwüle und der Donner seine Stimme verliert und das kochende Meer der Woge des Kornfeldes gleicht. Eins zu sein mit allem, das ist das Leben der Gottheit, das ist der Himmel des Menschen.»

K. von Günderode így fejezi ki a misztikus szerelem lényegét: «Der Liebe ewig Sehnen ist: eins in zwei zu sein, eins im andern sich zu finden, dass des Wesens Grenzen schwinden.»

Goethe műveiben mindig felcsillan a miszticizmus tana és egy német tudós vaskos könyvet írt Goethenek a neoplatonizmushoz való viszonyáról.¹

Az olasz irodalom is telve van a krisztusi misztika szerelmi dalaival. Jacopone da Todi költeménye egy szerelmi vágytól gyötört szív siráma, amely édes kínjától való megváltás után nyögdi:

In foco amor mi mise
Lo mio spouse novello,
Quando l'anell mi mise
L'agnello amorosello,
Poi in prigion mi mise
Ferito d'un coltello
Tutto l'cor mi divise
In foco amor mi mise
Amor de caritate
Perche m'hai si ferito?
Lo cor tutt ho partito
Et arde per amore.

¹ Franz Koch: *Goethe und Plotin*.

Per te amor me consume languendo
 Et vo stridendo per te abrazare.
 Quando te parti, si moro vivendo
 Sospiro et plango per te ritrovare.

Erre Jézus így felel:

Ordena questo amore tu que m'ami
 Non e virtù senza ordine trovata.

A lélek visszaszól:

Christo lo core si tu m'hai furato
 Et dici che ad amare ordin la mente:
 Come, da poi che in te sono mutato
 De mi esser pò remaso conveniente?

Dante, *Vita Nuova*-jában azt akarta «Róla elmondani, amit még nem mondtak asszonyról». A *Divina Comedia* szerelme: Isten, minden dolgok eleje és vége. Érti mintha villámütés érte volna és éppen a felvillanásban tudja meg, hogy ugyanaz a szerelem, amely a napot és a csillagokat mozgatja, az ő vágyakozását és akarátát mint valami símán futó kereket forgatja.

... la mia mente fu percossa
 Da un fulgore, in che sua voglia venne.
 All'alta fantasia qui manco possa.
 Ma già volgeva il mio disiro e il velle,
 Sì come ruota ch'egualmente mosse,
 L'amor, che muove il sole e l'altre stelle.

A misztikus erotika mindig Janus-arcú. Vagy elszakít minden erkölcsi féket és a szabatosság karjaiba veti az extatikus hívőt, vagy a legmagasabb szférákba emeli azt, aki túlteszi magát a földi lét társadalmi életén és önmagában akarja megtalálni a világot mozgató erőt. A misztikus költők verseinek is kétféle értelmet tulajdoníthatunk: a szó valódi értelme mellett ott ragyog a misztikus értelmezés is, mint ahogy az ember tétován vándorol a valóságon és látomáson át.

Omár Khajjám perzsa költő szavait idézem:

..... a gondolat,
 Mely nem kristályos, s nem teljesen vak,
 Nem bír pihenni, nem talál, ha küzd,
 Vergődve nyög és az eredmény — füst.¹

Ez az a gondolatvilág, amelyben a dervisek élnek. Ez a világ szinkretisztikus elemekből áll, mert már kiindulási pontja idegen talajban gyökeredzik. Az idő múlásával mind újabb és újabb idegen elemek tapadtak ehhez a gondolatkomplexumhoz, amelyet egyes csodáséletű férfiak felhasználtak arra, hogy szervezetbe tömörítsék azokat, akik ebben a gondolatvilágban éltek. Az iszlám elismeri a *veli*, azaz az Istenhez közelállót, «akiket nem fog félelem, vagy sérelem érni, mert közel állnak Allahhoz» (*Korán* X. 63.). Ezek a velik csodákat is tudtak művelni (kerámet) és a nép hitt a csodákban. Ez a csodatevő erő a veli köré seregített sok tanítványt, akik koldulásból éltek, vagy bűvészmesterséggel keresték kenyerüket.² Ezek a szervezetek a keresztény szervezetekhez hasonlóan a vallásos elmélyedés formái között az előljáró szentnek feltétlen engedelmességgel tartoztak, háborúban az ő vezetése alatt harcoltak, vagy buzdították a harcosokat. IX. század vége felé a tant írásban fixirozták. A XII. században már dervisrendekkel találkozunk. A dervis (ajtót kereső) szó, éppen úgy mint a fakir, szegényt jelent, a különböző rendek tagjaikat azonban baba, dede, cselebi stb. szavakkal nevezték, a szerint, hogy milyen fokozatot értek el. A novicius, aki meg akarta ismerni a tant, «muríd» lett, aki egy útbaigazító (mursid) tanácsára hallgatott. A rend vezetője Pír (perzsául : öreg, arabul : sejkh) vagy usztádh (mester).

Az első dervisrendeket Ádi-al-Hakkári és Abdul Kádir-al-Dsili († 1165) alapították és derviseiket az alapítókról nevezték el. Nemsokára ezután keletkezett a rifái, sádhili és a mevlevi rend. Ez utóbbi Mevlána Dselál-eddin rúmi († 1273) híres perzsa misztikus költőtől veszi eredetét. Ennek a rendnek a noviciátusa volt a legszigorúbb. 1001 napig tartott és ha a novicius egy szabály ellen vétett, újból előlről kellett

¹ Hajnóczy László fordítása.

² Lane : *Manners and Customs of the mod. Egypt.* 251.

kezdenie. Ghazáli arab filozófus munkája, akit kortársai Mohamed után a legnagyobb férfúnak tartottak (Hudset ul iszlám = az iszlám argumentuma) és aki először adott metafizikai alapot a szúfizmusnak, oly mély hatást gyakorolt a moszlim elmékre, hogy az orthodox iszlám enyhébb elbírálás alá vette a misztikát. Az iszlám nem hisz a csodákban, de az iszlám tanán keresztülütött a nép ősi hite, amely természetfeletti erők hatalmát akarja látni. Az orthodoxia kénytelen volt meghajolni a népszerű szentimádat előtt és elismerte a velük csodáit. Hiába tiltakoztak a puritánok, szent emberek sírjainak adózott túlságos tisztelet és az azok előtt végzett ceremóniák ellen. Maga Mohamed is kénytelen volt a pogány eredetű Hads (futás) zarándoklatot és a fekete követ elismerni. Az iszlám szinkretizmusa már a prófétával kezdődött. A dervisrendekből régi hiteknek és babonáknak mentsvára lett. Ezek a hitek és babonák filozófiai és költői köntösben az iszlám külsőségeiben kerestek védelmet. A dervisrendek tanában, mint valami boszorkánykatlanban, a legihlettebb költészet és vallásfilozófia mellett ott forr az üldözött szektariánusok szórszálhasogató doktrínája és az örökölt néphit is.

Jákub Kádri regényének hőse egy bektási dervis.

Nézzünk egy pillanatra a bektási dervisek boszorkánykatlanába.

A bektási rendnek mestere, akitől a rend későbbben nevét vette Hadsi Bektás veli, szintén művelt csodákat. Az egyik, amelyet a keleti hagiográfiák előszeretettel említenek¹ az, hogy egy vetélytársa Szejid Mahmud Hajrán 300 meztelen dervist gyűjtve maga köré, oroszlán hátára ült, egy kígyót ragadott meg ostor gyanánt és elindult Hadsi Bektás felé. Ez már álmában látta ellenfelét közeledni és kíséretéhez így szólt: Óh dervisek, könnyű dolog az állatot megszelídíteni és megindítani. Az igazi képesség abból áll, hogy az élettelen testet hozzuk mozgásba. Erre felugrott egy kősziklára és az elindult vele Mahmud Hajrán ellen.

¹ Ali: *Tárikh-ál-i-Oszman, Viráni baba: Ghazel*, bécsi udv. könyvt. 1993. 11. sz. kézirata.

A keleti források még számos csodáról emlékeznek meg, amelyek Hadsi Bektás veli nevéhez fűződnek.¹ Sőt ezt a szentet olyan sűrű legenda-köd veszi körül, hogy valódi életéről alig tudunk valamit. Csak Ásikpasazáde (1400—1486) török krónikaíró rövid feljegyzése ad a szentről halovány képet. Ennek a török krónikaírónak dédatyja a híres siita lázadó Iljász baba, kortársa volt Hadsi Bektásnak és ő tőle tudjuk, hogy 1248-ban született, 1281-ben került Kis-Ázsiába és állítólag 92 éves korában halt meg.

A monda szerint, amelyet későbbi történetírók² valóságnak fogadnak el, Hadsi Bektás megáldotta az Orkhán szultántól felállított janicsár-csapatot. Kezét az egyik janicsár-tiszt fejére tette mialatt széles bő kabátúja a tiszt fejéről a válláig lógott alá. Ez adott formát a későbbi janicsár-süvegnek (kecse), amelyről széles nemez lógott le. Ásikpasazáde tagadja, hogy Bektásnak bármi köze lett volna a janicsársereg alapításához, hogy Orkhán szultánnal összejött volna és hogy dervisrendet alapított volna. Szerinte a janicsárok fehér nemezsüvegét a bektásiak ő tőlük kölcsönözték. Sőt Bektás követőit és híveit istentelen (zindik) féktelen csavargóknak nevezi, akik a becsületes mohamedán ellenségei.³

A legenda a bektási török szerzetesrendet Ahmed Jeszevivel († 1167) hozza kapcsolatba. Ez a kapcsolat nem a tanra, vagy a személyes érintkezésre vonatkozik (Hadsi Bektás és Jeszevi között több mint 100 év van), hanem Jeszevi iránt érzett tisztelet bizonyítja, hogy az új bektási rend tekintélyét Ahmed Jeszevire való hivatkozással akarták emelni.

Ahmed Jeszevi tanát török nyelven terjesztette és mivel a sokkal későbbben alakult bektási rend is az akkor divatos arab-perzsa nyelv helyett a török nyelvet választotta kifejezési eszközévé, az összehasonlításra ez a külső körülmény szolgáltatott alapot.

¹ Részletesen tárgyalja Köprülüzáde Mehemed Fuád: *Ilk Mutesavvuflár* 58. old.

² Ahmed Dsevdet: *Tárikh-i-Oszmáni* XII. kötet 208. old. Nesri: *Dsihán-Numá és Áli: Tárikh* 34. old. és ezek nyomán Hammer: *Gesch. d. Osmanen* I. kötet 97.

³ *Tevárikh-i-Ál-i-Oszmán* 204. old.

A jeszevi rend és az alapító Ahmed Jeszevitől származó török szúfi misztikusok egyik különössége a fűrészszeánsz (zıkr-i-erre) néven ismeretessé vált ceremonia volt. Míg a mevlevik úgy forogtak, mint az égi testek az Isten körül, addig a jeszevi dervisek üvöltéssel akarták érzékeiket elbódítani, hogy közelebb jussanak Istenhez.

Az istentiszteletnek ezt a formáját azért nevezték fűrészszeánsznak, mert az «ájatos» (zákir) torkából az istentisztelet végzése közben a fűrészeléshez hasonló hang jön ki. Ennek az istentiszteletnek az eredetét egy, Éliás és Ahmed Jeszevi között lefolyt legendás párbeszédre vezetik vissza.¹

«Ez az istentiszteleti mód a következő: a dervis két kezét combjára teszi és lélegzetét mélyen lehúzza köldöke alá, miközben ha-t mond. Azután lélegzetét köldöke alatt körüljáratva hosszan és erőlyesen hi-t mond. Ezalatt feje, válla és dereka egyszintbe kerül. Ez a lélegzetvétel olyan hangot ad, mintha az asztalos deszkát (tahta) fűrészel. Az «ájatos» is a szív deszkáján fűrészel, hogy azt kipallérozza.»

Kis-Ázsiában ma is élnek tahtadsi «deszkafűrészelők» néven ismeretes különös emberek, akiket Kunos török törzsnek tart,² Jakob a bektásiakkal azonosít.³ Ezek a tahtadsik kereskedéssel foglalkoznak és a bektási rend laikus tagjai. Lehetetlen-e, hogy ezek a fent említett szeánssszal kapcsolatban álltak, amely eredetileg nyilvános volt és később amikor az orthodox iszlám ezeket a heretikusokat üldözni kezdte, titkossá vált?

A sokfelé ágazó és bőbeszédű legendából csak egy negatívum kristályosodik ki: a bektási rend nem Hadsi Bektás alapítása és nem mohamedán szunnita szerzet.

A bektási rend magában foglalja mindazokat a gondolatokat, amelyek Elő-Ázsiában foglalkoztatták az emberek képzeletét és mivel ezek a gondolatok eredetüknél és irányuknál fogva az iszlámmal ellentétben álltak, az orthodox iszlám

¹ Huzeini: *Dseváhir-ül-ebrár* 72. és 229. és Köprülüzáde M. Fuad: *İlk Mutesavvıflır* 119.

² *Nyelvtud. Közlem.* 22. kötet 113.

³ Türk. Biblioth. IX. köt.

köntösét kellett rájuk borítani, hogy az ulemák és a kormányzat jóindulatú türését elnyerjék.

Kis-Ázsia keleti részében Kurdisztántól nyugatra kb. egy millió lelket számláló különös szekta él, a kyzylbas vagy vörösfejűek. Sok jel a mellett szól, hogy ezekben a kyzylbasokban és a rokongondolkodású csepniben Elő-Ázsia őslakosságának maradványát kell tekintenünk.¹ A kyzylbas és a túlzó siita Ali Iláhi szekta (Alit istenítők), amely Perzsiából származott át Kis-Ázsiába sok rokonvonást mutat fel a bektásiakkal: a keresztény lakossággal szemben feltűnő barátságos érzélemmel viseltetnek, a lélekvándorlásban hisznek és a hurúfi(betűző)-hoz hasonlóan a számok és betűk megtestesülésének hívei. elfogadják a szentháromságot és istenítik Alit, Mohamed vejét. A kyzylbas éppen úgy mint a perzsa bábi szekta nem követi a nők fátyolviselési szokását és elítéli a soknejűséget.

A bektásiak mint dervisek a fenti elemekhez hozzáfűzték a neoplatonikus misztikát és a XV. század végén már szervezetbe tömörülve az iszlám tradícióival összhangba akartak kerülni, hogy az oszmán dinasztiával és az ulemákkal ne gyűljön meg a bajuk. Ezért oly legendákat költöttek, amely a dervisrendet Mohamed próféta társaival és egyéb az iszlám-ban szentnek elismert személyekkel kapcsolatba hozta őket.

A bektási rend nem egy alapító (pír) szent elgondolása szerinti szigorú szabályokkal bíró mohamedán szerzet, hanem a törököknek Elő-Ázsiába való beözönlése előtt és után, a pogány és keresztény őslakosság vallási és misztikus gondolatainak a siita és szunnita orthodox iszlámba való amalgamáciájából alakult társadalmi frakció. A dervisrendek beavatott tagjain kívül laikus tagjai is vannak és keleten majdnem minden foglalkozási ág vagy céh egy dervisrendhez tartozónak vallotta magát.² Kis-Ázsiában és Albániában egész vidékek bektásinak vallják magukat, úgy hogy ezt a rendet akár szektának is lehetne nevezni. A kyzylbasok bektásiknak tartják magukat és Hadsi Bektás tekkéit (rend-

¹ Jacob: *Bektasijja* 16. 1.

² Germanus: *Evliä Cselebi a XVII. száz. török céhekről* 1907.

ház) tisztelettel veszik körül. A kyzylbas az igazhívó szemében gyaurlu, vagy zindik, mert félig keresztény és rendetlenkedő istentelen népség. Vallásos gyakorlataikban a mise, a gyónás és az úrvacsora nyomai maradtak fenn. A kyzylbas és bektási szerzetnél feltűnő szerepet játszik a bor és a kenyér ceremóniája. Grénard¹ a következőképpen írja a kyzylbasok éjjeli istentiszteletét.

A pap zenekíséret mellett Ali, Jézus, Mózes és Dávid tiszteletére zsoltárokat énekel, azután egy fűzfaágat vízbe márt és imádkozik felette, az ilyképpen megszentelt vizet elosztja a hívők között. A ceremonia folyamán a résztvevők meggyónják bűneiket, mint az első keresztények. A pap a szükséghez mérten különböző büntetéseket ró ki rájuk, természetbeni vagy pénzbeli adományok formájában. Végül eloltják a világosságot és az elkövetett bűnök felett hangos sírángozásba törnek ki. Mikor a lámpákat újból meggyújtják, a pap feloldja őket, kenyérszeleteket és egy kupa bort vévén elő ünnepélyesen megáldja azokat, bemártja a kenyeret a borba és szétosztja a meggyónt és feloldozott hívők között. Rosszhírű embereknek nem engedi meg a pap, hogy az istentiszteleten résztvegyenek (kiátkozás).

Ezeknek a szertartásoknak a keresztény eredetéhez nem férhet szó. Iszhák efendi² hasonló ceremóniát ír le, amelyet a bektási dervisrendházban tartottak.

«A rendfőnök minden dervis részére egy kupa bort, egy szelet kenyeret és egy darab sajtot helyezett le. Mikor belép a terembe, a dervisek mély tisztelettel fogadják és mikor a kenyeret átadja nekik, ők azt homlokukhoz és szemükhöz érintik, azután elfogyasztják. A bektásiknál szokás, hogy bűnbocsánatot adnak, mint a keresztény papok. Ezt a bűnbocsánatot a főnök (baba) éneklő hangon (gülbánk) adja a megtért bűnös tudtára.»

Luschan³ a tahtadsi néven ismert titkos szekta össze-

¹ *Une secte relig. d'Asie Mineure, les Kyzyl Bachs: Journ. Asiat.* X. 3. 1904. 511. old.

² *Kjásif-ül-eszrâr* 27.

³ *Die Tahtadshi u. and. Reste d. alten Bevölkerung Lykiens: Archiv f. Antrop* 1891. XIX. kötet 31. old.

jövedeleiről azt írja, hogy este dallal és tánccal kezdik szeanszukat és éjjel bűnbánattal végzik. Egyhangú melódiát énekelnek és azt oly sokszor ismétlik, amíg egy rég elhunyt baba (dervisfőnök) vagy Ali maga a község kiválasztott tagja révén vallási vagy más kérdésről véleményét szuggesztíó útján tudtul adja. A bűneikért feloldozást nyerhetnek olyképpen, hogy a rendfőnök a bűnös vétkeik színes rongyokba csavart bunkóba varázsolja be, amelyet gondosan elégetnek.

Kanneberg azt tartja, hogy a kyzylbasok,¹ Kis-Ázsia őslakói, akik félelemből csak külsőleg tértek át az iszlámra és titokban emlékezetben tartották a keresztény kultuszt. Éjjeli orgiáik a keresztény úrvacsora emléke. A legtöbb dervisrendnél divatos 40 napos visszavonulás és bőjt (csile, a perzsa csehl = 40) a keresztény quadragesima.

A bor fontos szerepet játszik a bektási dervisek ritusában. A bektásik az iszlám bortilalma ellenére hírhedt részegek. (A többi dervisrend sem veti meg az italt; a mevlevik inkább törkölyt ittak). Karakterisztikus, hogy a borivást: dem csekmek (lélegzetet venni) kifejezéssel jelölik, mintha az isteni lényeket szívják a hegy levével magukba. Keresztény eredetű az a szokásuk, hogy mielőtt a poharat ajkukhoz emelik, a kereszt jelét rajzolják le vele a levegőben.²

Az asszonyok helyzete a kyzylbasoknál és bektásiknál is más, mint az orthodox mohamedánoknál. A bektásik jórésze nőtlen volt. Ezt a szokást Bálím babára a rend egyik főnökére vezeti vissza a tradíció és a bektásik a nőtlenségi fogadalom jeléül síremlékének küszöbén fülük cimpáját átfúrják és karikát fűznek bele.³ A törökök a bektásiknak az asszonyokkal való magatartását ellenséges indulattal kedvezőtlen világításba szokták helyezni és mindenféle orgiákkal vádolják őket.⁴ Tény, hogy a bektásik asszonyokat is beenged-

¹ Jacob id. mű. 36., Carl Humann *Verhandl. d. Ges. f. Erdkunde zu Berlin* 1880. 248. l. ugyanezt a véleményt fejezi ki.

² L. Petit: *Les confréries musulm.* 16. old. és Jacob id. mű 37. l.

³ Számi: *Kámuş-i-Álám.*

⁴ A török népnyelvben «bektási» alatt részeges csavargót értenek, sőt tréfásan boktásinak is hívják őket.

nek titkos szeánszaikhoz és nem ragaszkodnak a fátyol viseléséhez.

A bektási dervisek tanának keresztény elemei mellett egy másik vallási réteg emelkedik ki, amely mohamedán ugyan, de nem azonos a török orthodoxyával.

A mohamedán világot nemsokára Mohamed halála után két pártra osztotta a szunnita és a siita szektaszakadás. Ezek a szekták közjogi kérdésekből és nem vallási különbségekből eredtek. Az arabok nagy hódításai az arab nemzeti öntudatot oly magasra hevítették, hogy elfelejtették eme hódítások alapját, a Korán tanítását. Ismét a régi beduin törzsszellem kerekedett felül és a hatalom birtokosa tartotta magát a jog birtokosának is. Az arab reális gondolkodásával csakhamar szembe került a leigázott perzsa nép fantasztikusabb lendülete és ezek a politikai és vérmérsékletbeli ellentétek közjogi harcokra és háborúkra vezettek, amelyek folyamán a siita tan is kifejlődött. A perzsáknál ősrégi hit volt, hogy a király Isten leszármazottja, a mohamedán perzsák ezt az isteni leszármazást az omajjada kalifáknál sehogy sem tudták fellelni, míg Mohamed leányának férje a daliás és vitéz Ali sokban rászolgált arra, hogy egy párt (sia) vezére és imádott hőse legyen. A siita szekta a kalifátus kérdésében tér el a szunnita moszlimoktól, ők csak Mohamed indirekt leszármazottját (leánya férjét és gyermekeit) ismerik el Mohamed utódjának, aki az emberiség és az Isten között közvetítő szerepet játszik. A hagyományok közül is csak azokat tartják követendőeknek, amelyek valami módon Alival állnak kapcsolatban. Ali családja (khánedán) szent előttük. A siiták Ali imádatában túlzásokra is ragadtatták magukat (az iszlám története ezeket ghulát-nak nevezi, akik Aliban isteni inkarnációt láttak) és egyesek Alit különbnak tartották Mohamednél magánál. (Ali iláhi, Alit istenítők.) A perzsák régi vallásának szinkretizmusa játszott bele abba a kultuszba, amely Ali személyét körülvette. A mohamedán világ egy előljárót (imám) kívánt az iszlám élén látni és a siiták csak Ali leszármazottjaiban találtak méltó férfiút erre a polcra, akit elődjük kijelöl. Ez a kijelölés adta meg a legitimizmus láncolatát. Az Alitól leszármazott imámokat az omajjada

kalifák nem respektálták, ez azonban a heretikus siitákat nem alterálta. A siiták hamar két pártra szakadtak. A hatodik leszármazott imám (Dsáfer † 765) elsőszülött fiát Iszmailt jelölte ki az imámi méltóságra, de nemsokára rajtakapta azon, hogy részegeskedik és az imámságot megvonta tőle. Iszmail nemsokára meghalt és holttestét közszemlére tették ki. Sokan a bortilalom áthágása miatt, öccsét Muszát ismerték el imámnak, de viszont mások azt állították, hogy csak tetszhalott, vagy pedig átadta az imámságot fiának. Itt ketté vált a «párt» véleménye. Azok akik Iszmail pártját fogták, azt állították, hogy részegsége allegórikusan értelmezendő és halála utáni visszatérését várták. Ezek alkották a hét imám, vagy az iszmailita szektát. Ezek szerint, vagy Iszmail maga, vagy fia Mohamed volt a hetedik és az utolsó imám.

Ebből az ártatlan teológiai szektából a IX. század végén Majmun al-Kaddáh a filozófia, a misztika, a szabadgondolkodás és a vallásos fanaticizmus fegyvereivel — a szerint, hogy kivel állott szemben — olyan hatalmas szervezetet kovácsolt össze, amely, hogyha nem tekintjük féktelen uralmi céljait, méltán kiérdemelheti bámulatunkat. Ez a szekta nagy államokban magához ragadta az uralmat. Ehhez a szektához tartoztak az afrikai Fátimidák, akik virágzó államot alkottak Egyiptomban, a kármátiaiak és a hasisik, akiknek neve Európában eltorzított alakban a keresztes hadjáratok révén Assassin formában vált ismeretessé.

Az iszmaili, vagy a hét imám szektájával, amelynek teológiai tanára¹ nem terjeszkedhetem ki, szemben állt a 12 imám (ithna asaria) szektája, amely a mai Perzsia uralkodó vallása és amely az imámokat Musza leszármazottjaival 12-re emeli. Az újkori történelem csak a bolsevizmus révén ismer oly fanatikus propagandistákat, amilyenek az iszmaili szektához tartozó dáik, igehirdetők voltak. Ezer veszélyen keresztül halálmegvetéssel izgattak, tanítottak. Rendesen valami polgári foglalkozást űztek, kereskedők, orvosok, ipa-

¹ Guyard : *Fragm. relat. à la Doctrine des Ismailis*, Páris 1874.
De Goeje : *Carmathes*. Hammer : *Histoire de l'ordre des Assassins*.
Sacy : *Exposé de la religion des Druses*.

rosok voltak és ebben az álarcban folytatták működésüket (a bábi vallás propagandistáit a modern Perzsiában érdekesen írja le Browne: *A Year among Persians* 210., 331., 481. oldalakon). Mindenütt beférkőztek az emberek hiszékeny lelkébe és ravaszul lépésről-lépésre rávették, hogy a propagált tanban higgyenek.

Ilyen propagátorok hozták az ismaili és az ithná-asaria siita szekta tanait Kis-Ázsiába is, ahol a félig keresztény félig mohamedán lakosság körében elterjesztették. A bektásik iszlámján mély nyomot hagyott a siiták propagandája.

A bektásik a legszélsőbb siita irányzathoz tartoztak. Míg az orthodox iszlám a legszigorúbb monotheizmust vallja, addig a bektásik a Szentháromságban hisznek, amely Allah-Mohamed és Aliból áll. Ali Krisztus helyét foglalja el a bektásiknál és Viráni baba bektási dervis költő a koránnak II. 255. versét úgy értelmezi, hogy Alit Allahhal azonosítja. A bektásik a siita szekta 12 imámos osztályához tartoznak és ez a 12 imám náluk a 12 keresztény apostol szerepét játssza. Ez a 12-es szám a bektásik rítusában is kifejezésre jut. A merdivenköji imahely 12 sarkos, és egy 12 élű oszlop tartja a 12 mezőre osztott mennyezetet.

A siiták halványan megőrizték a zoroasztriáni vallás dualizmusát abban, hogy az Istenhez való végtelen szeretetet (tevellá) szembeállítják a gonosz szellem ellen esküdött gyűlölettel (teberrá). A gonosz fogalmába Ali ellenségeit is beleértik.

A bektásik misztikus tanában egy különös gondolat is foglal helyet, amely az ókorban Pythagoras iskolájában nagy szerepet játszott: a dolgok lényegét a számokban találták. Lassankint a számokat betűkkel helyettesítették és ez a fejlődés a keleti nyelvekben annál könnyebben mehetett végbe, mert a betűknek számértéke is van. A X. században egy elterjedt arab filozófiai iskola hívei, akiket ikhván esz-szafá (a világosság hívei) néven ismerünk, szervezetükre és tanukra nézve sokban Pythagoras iskolájához tartoznak. Az ikhván-esz-szafá a 28 arab betűnek és a 9 indus számjegyeknek a világegyetem életében fontos szerepet tulajdonítottak.

Szerintük az iszlám vallásjoga a legtökéletesebb és Mohamed a próféták pecsétje, mert a 28 arab betű a legteljesebb abc. Ezt a gondolatot Fazl Ullah (1401-ben Timur Lenk fia ki- végeztette) egy lépéssel előbbre vitte és mivel a perzsa abc 32 betűt számlál, a végleges kinyilatkoztatást a siitiz- musban találta.

Nekünk gyermekes játéknak tűnik fel, de a hurúfi (huruf arabul a. m.: betűk) betűolvasók véres komolyan hitték, hogy a számjegyek és betűk szimbólumok, amelyek a világegyetemet kormányozzák:

Az ember az Isten könyve, éppen úgy mint a Korán. A Korán minden betűje és az ember között misztikus al- gebrikus kapcsolat áll fenn. Ezt a misztikus kapcsolatot a legapróbb részletekig kidolgozták: az emberi fej, vagy arc a Korán első fejezetének felel meg. Ez a fejezet 7 jeltől (ájjet) vagy versből áll. Ennek megfelelően az emberi arcon is 7 jel vagy vonal van: 1. a haj, 2. és 3. két szemöldök, 4., 5., 6., 7. a négy szempilla. Ezt a hét jelt az ember magával hozta, amikor Éva megszülte. A Korán első fejezetében 18 betű van, amely megfelel a mohamedán legenda 18,000 vilá- gának. A világ Allahból és abból áll, ami kívül van. Ha azt a négy betűt, ami az Allah szót az arab írásban kiteszi, elvesszük a 18-ból, marad 14, ez a látható világ. Ha az arab alfabétum 28 betűjéből, ami a világegyetem összege, a 14 isteni betűt, azaz a: lá iláha illa lách (nincsenek istenek csak az egy Isten) betűit levonjuk, marad 14: a látható világ azaz, ami Allahon kívül van.¹ Refi híres török misztikus költő (XV. század elején) hurúfi módszer szerint a következőképpen magyarázza ezt a Korán mondatot: «És meghasadt a hold» (LIV. l.). A hold az ember arca, amely meghasadt. A haját ebben az esetben kettőnek kell számítani, mert Ábrahám és Mohamed is elválasztva hordta. A választék Isten útja, amelyen zarándokolva eljutunk a gyönyör látásához. Az ajkakat is egy vonal hasítja szét, itt két bizonyíték van arra, hogy a Korán és az ember egyformán Isten könyve és az

¹ Browne: *Some Notes on the Lit. and Doctrine of the Hurufi Sect. Journ. As. Soc.* 1898. pp 61—94.

ember isteni lény. A modern bábik a 19-es számot tartják szent számnak és azzal éppen úgy operálnak, mint a hurúfik.¹

Fazl Ulláh szerint Isten összes titkai a mennyei könyvben foglaltatnak, ezek tartalma a Koránban, a Korán tartalma az első fejezetben, ennek a tartalma az első verssorban és ezé az első betűben (b) és ennek tartalma az arab *b* pontjában van.

Alig hihető, hogy tanult emberek, akik költői műveket tudtak alkotni, mint Neszimi és Refi híres török költők, ilyen ostoba betűjátékban élvezetet találjanak, sőt, hogy ebből az uralkodó egyház ellen irányuló szektát kovácsoljanak össze, amely képes életét feláldozni tanáért. De nem szabad elfelejtenünk, hogy a keleti ember merőben különbözik a nyugatiától. Míg a nyugati ember a vallásban hitet és erkölcsöt keres, a keleti ember tudást és miszteriumot talál benne. Minél érthetlenebb és összebogozottabb valamely vallásrendszer, és minél többet igyekszik magyarázni, annál inkább appellál a keleti ember képzeletére.

A betűolvasás eme titokzatos tana a XV. század végén kezd elhalványulni a török írók műveiben, de a bektásik misztikájában fennmaradt. A hurúfi irodalom legjelentékenyebb része török bektásik műve, akik vakon hittek a világ rendjének számokon és betűkön való felépítésében.² A bektásik a lélek halhatatlanságában és vándorlásában is hittek, de mindig megkülönböztették az emberi és állati lelket.

Ezek azok az elemek, amelyek a bektási dervis gondolatvilágát alkották és ez a ködös világ az emberek társadalmi és politikai életét irányította, nevelte és elpusztította. A bektásik, mint valami ázsiai szabadkőművespáholy, a felekezetek közötti megbékélés apostolai voltak, egyúttal azonban minden államellenes akcióban résztvettek és rászolgáltak arra, hogy a törökök destruktív elemeket lássanak bennük. Politikai magatartásuk ingadozó volt. Kezdetben a perzsa siita Szofti dinasztiahoz húztak és 1416-ban, 1492-ben és 1511-ben

¹ Lásd Browne id. könyvét.

² Browne : *The Hurufis and the Bektashi*. Order : *Journ. Asiat. Soc.* 1907.

a kalender vándordervisek, akikből a bektásik jórészt rekrutálódtak, fellázadtak a törökök ellen. 1526-ban Nagy Szulejmán szultánnak gyűlik meg velük a baja. Ekkor egy Kábiz nevű derwis Konstantinápolyban azt hirdette, hogy Jézus Mohamed fölé helyezendő. Az orthodoxok az eretneket agyonverték. Az 1416-iki dervislázadást egy Korán mondatnak oly magyarázata indította meg, amely szerint nincs különbség Jézus és Mohamed próféták között. A lázadásokat levertek és az orthodox törökök a bektásikat heretikusoknak, istentagadóknak nyilvánították.¹ Titkos összejöveteleiket azzal gyanúsították, hogy ott mindenféle erkölcstelenséget művelnek. Sir Paul Rycaut, II. Károly angol király konstantinápolyi követe 1661-ben azt írja róluk, hogy vérfertőzők, akiket mumscunduren (a török: mum szöndüren, gyergyátoltogató)-nak neveznek, mert éjjel eloltják a világosságot és a sötétség leple alatt orgiákat tartanak.

A dervislázadások leveretése után a bektásik a janicsár sereggel kerestek kapcsolatot. Ez a sereg a történelemben egyedülálló intézmény volt. Rablott keresztény gyerekekből állították össze ezt a rendes katonaságot, akiket éveken keresztül, mint a szultán rabszolgáit kezeltek és különleges nevelésben részesítettek. Ez a rettenthetetlen hadsereg, amelynek tagjai elszakadtak keresztény szüleiktől és a legtöbb esetben megtagadták azokat, nem voltak szentimentális karakterek. Eleinte nem is nőültek. A vérségi kötelék megszakításával hazafias érzület sem ébredt fel lelkükben és csak a préda reménye tartotta őket fegyelemben. Ilyen hadsereg könnyen válhatott éppen olyan veszedelemmé urával szemben, mint amilyen rettenthetetlen erő volt az ellenség előtt. A janicsárok a török palotaforradalmakban főkolomposok voltak. Ezekben a turbulens elemekben a bektásik csakhamar megtalálták természetes fegyvertársukat és ez a fegyverbarátság nemcsak kifelé leplezte a bektásiknak keresztény-pogány és siita allűrjeit, hanem tekintélyt parancsolt az ortho-

¹ Az akkori (1527.) sejk-ül-iszlám, Kemálpasazáde ebből az alkalomból kifolyólag egy tanulmányban megállapította, hogy mi értendő istentagadó (zindik) alatt.

doxoknak is. A bektásiknak a XVI. század végén a janicsárokhöz való símulása szülte azt a legendát, hogy a janicsárok Hadsí Bektás «fiai» akiket felszentelt és hogy ez a félelmetes hadsereg, mint valami dervisrend indult el hódító útjára. Keleten a legtöbb foglalkozás vagy céh, mint jeleztük, valamely dervisrendhez tartozik. Ezek a laikusok nincsenek beavatva a misztériumba, csak az erkölcsi kapocs fűzi őket a rendhez. A bektásik népszerűtlenségük ellensúlyozására igyekeztek a rettegett janicsárokat megnyerni laikus barátainak és propagandistáik behúzódtak a janicsár kaszárnyákba. Későbbben egy bektási baba hivatalosan bennlakott a janicsár táborban. A bektási dervisek a janicsárok zavargásában mindig mint felbujtók szerepeltek. Háború esetén szokásos volt, hogy a különféle dervisrendek bátorították a sereget, imádkoztak a győzelemért, sőt fanatikus halálmegvetéssel maguk is részt vettek a harcban. Iszhák efendi a dervisek elleni polemikus iratában azzal vádolja a bektásikat, hogy ők csak a palotaforradalmakban tüzeltek a janicsárokat a kormány ellen és «amikor a moszlimok hadba szálltak, ők a korcsmákba jártak és az ördög ösvényein kóvályogtak». 1690-ben egy bektási dervis a harctéren a katonákat defaitista beszédekkel igyekezett megpuhítani: «Oh ti ostobák, — szólott hozzájuk — miért áldozátok fel életeteket semmiért? Kárhozottak! Szép szókkal áztatnak és a háborút dicsőítik előttetek, a hősi halálról úgy beszélnek, mint valami nagy érdemről, amiért földöntúli jutalom jár. Mindez üres fecsegés! A török szultán ezalatt palotájában dőzsöl a frenk király meg otthon mulatozik, ti pedig véreteket ontjátok hegyeken-völgyeken!»

Az orthodox törökök viszont ezeket a keleti pacifista, destruktív, rajongó misztikus istenkeresőket, akik arra voltak kárhoztatva, hogy sem az Istent, sem önmagukat ne találják meg a földön, megvetéssel sujtották, mert «bort ittak, mert a gyaúr prófétákat is elismerték, mert zindik-ek (istentagadók) voltak, mert a gyertyát eloltották». Ezek között az «istentagadók» között voltak azonban olyan becsületes hívők is, akik «egy darab rongyot három napig az utca porában hagytak feküdni és mikor látták, hogy

senkinek sem kell, akkor foltozták ki szakadt kaftánjukat vele.»¹

A fanatizmus, a hit, de az ebből fakadó gyűlölet is kíséri a bektásikat századokon át. Az ő történelmük remegő és szaggatott visszfénye minden emberi gondolat küzdelmének. Az ő útjuk is jószándékokkal volt kikövezve és sokak szerint mégis a pokolba vezetett. Az ő szerzetük tanában az emberi Eros platonikus értelmezése, minden emberi lény iránt egyformán megnyilvánuló krisztusi szeretet, a hősimádat siita köntösben, az emberi értelem kétségbeesett lázadása a dogmatizmus ellen és a hedonizmus tehetetlen vergődése egy, gyakran disszonáns szimfoniává forrott össze. Emberek voltak, akik elődjeik hitét, bűneit, imádatát és átkait hordják vérükben és az emberi gyarlóság láncait vonszolják sírukig.

Jákub Kádri regényének hőse szeretni akart, hogy megláthassa az isteni szépséget. Elbukott útján, mert ember volt, mert az asszonyt csak mint ember tudta szeretni. És az asszony az embert látta meg benne és — megbocsátott neki. A dervis helyett ő jutott be a Megértés virágos kertjébe, ahol önmagával megbékülve szótlanul élt tovább, csak örök mosolyából rezgett ki egy intelem: az dobjon követ rá, aki maga is ártatlan.

GERMANUS GYULA.

¹ Viráni baba: *Nazm u Neszir* 9.

A KÜLKERESKEDELMI MÉRLEG TANULSÁGAI.

A trianoni határozat óta, melyet békeszerződésnek neveznek, küzd a magyar nemzet nagy erőfeszítéssel, lankadhatatlan hittel, hogy gazdasági létét biztosítsa, kultúrfölényét megtarthassa, jövő életének alapjait megvesse.

A magyar társadalom megfeszített munkája meghozta azt az eredményt, hogy az államháztartás egyensúlyban van, pénzrendszerünk értékállandósága szilárd alapokon áll, a munkanélküliség csökkent, a fogyasztóképesség erősödött. A kedvező jelenségek e hosszú sora mellett mégis találunk két olyan körülményt, amely méltán gondot okozhat és ez : a külkereskedelmi mérleg meg a fizetési mérleg növekvő passzivitása, továbbá a megélhetési költségek állandó emelkedése.

A külkereskedelmi mérleg passzivitása önmagában nem lehet elegendő ok arra az aggodalomra, mellyel e jelenséget általán figyelemmel kísérik, nem pedig azért, mert a külkereskedelmi mérleg önmagában nem fokmérője valamely ország gazdasági erejének, függetlenségének, gazdagságának. Ha valamely országnak a külfölddel lebonyolódó mindenmű értékforgalma egyenlő lenne árúforgalmával, a külkereskedelmi mérleg az ország gazdasági helyzetének nagyszerű jellemzője volna. A nemzetközi értékforgalom azonban nem merül ki az árúforgalomban. A merkantilisták azon álláspontja, hogy az ország gazdagsága a külkereskedelmi mérleg aktivitásából vezethető le, a maga idejében érthető volt, minthogy a nemzetközi értékforgalom szinte kizárólag az árúcserére korlátozódott. A mai fejlett gazdasági életben azonban a nemzetközi árúforgalom mellett az értékforgalom számos egyéb alakjával találkozunk. Azt az összeállítást,

mely valamely államnak a külfölddel bizonyos idő alatt lebonyolódó teljes értékforgalmát tünteti fel : fizetési mérlegnek nevezzük.

E fizetési mérlegnek jelentős tétele a külkereskedelmi mérleg, azaz áruforgalom egyenlege, de nem egyetlen tétele. Innen van az, hogy míg Angliának kereskedelmi mérlege folytonosan passzív volt, fizetési mérlege mégis aktív maradt, mert a kereskedelmi mérleg hiányát az értékforgalom egyéb aktív tételei, így főleg a fuvarozás, bőven fedezték.

A külkereskedelmi mérleget csak akkor vizsgáljuk helyesen, ha nem szakítjuk el a fizetési mérlegtől, hanem e két összeállítást egységes egésznek tekintjük és együtt boncolgatjuk.

Magyarország külkereskedelmi mérlegének passzivitása nem újkeletű jelenség. Már jóval a világháború előtt, 1907.-től kezdődően, hazánk kereskedelmi mérlege passzív volt és ugyanezt a képet mutatta az Ausztriától különvált Magyarország külkereskedelmi mérlege az 1920-as esztendőben is.

Magyarország külkereskedelmi, sőt fizetési mérlegének passzivitása a háború előtt nem okozott látható gazdasági bajokat, minthogy Magyarország a külfölddel szemben Ausztriával közös vámterület volt, közös pénzrendszerrel és e nagy monarchiának a vámkülfölddel szemben kereskedelmi és fizetési mérlege aktív volt, minthogy Ausztria kereskedelmi és fizetési mérlegének aktív egyenlege bőven fedezte a magyar kereskedelmi és fizetési mérleg hiányait s minthogy országunk passzivitásának túlnyomó része Ausztriával szemben állott fenn.

Más a helyzet ma. Magyarország kivívta önállóságát, de ezzel elvesztette gazdasági támaszát. Ma már nincs Ausztria, melynek kedvező gazdasági helyzete a fizetési mérleg hiányát kiegyenlítheti ; az önálló Magyarországnak a nemzetközi értékforgalom nagy problémáit önállóan, csak önmagára támaszkodva kell megoldani.

Ha az 1926. évi fizetési mérlegünket vizsgáljuk, kíváncsian, hogy annak tételeit tagoljuk, aszerint, vajjon évenként

ismétlődők-e vagy sem. Az évenként ismétlődő tételek sorába tartoznak¹ :

az áruforgalom egyenlege	—	99·3	millió P
kamat és osztalékforgalom egyenlege	—	87·4	« «
idegenforgalom egyenlege	—	9·5	« «
fuvarozási bevételek egyenlege.....	+	10·7	« «
vándormozgalom egyenlege	+	29·2	« «
egyéb láthatatlan tételek egyenlege.....	—	3·8	« «
		ezen	160·1 millió P

passzív egyenleget eredményeznek.

E passzív egyenleg egyensúlyozására az évenként automatikusan nem ismétlődő tőkeforgalmi tételek tartoznak, melyek aktív tételei nem a belföldi termelés, gazdasági működés eredményei, hanem vagy hitelműveletek, vagy a belső javak kiárusításai külföldre.

Ezek a tételek :

a népszövetségi kölcsön felszabadított részegyenlege +	48·4	millió P
új hosszúlejáratú kölcsönök egyenlege	+ 120·2	« «
rövidlejáratú hitelek változási egyenlege	+ 23·2	« «
tőkeemelések egyenlege	+ 7·9	« «
értékpapírforgalom egyenlege	+ 15·1	« «
ingatlanforgalom egyenlege	+ 3·5	« «
külföldi kölcsönök törlesztési egyenlege	— 56·1	« «
bankkövetelések változási egyenlege	— 15·8	« «
		146·4 millió P

aktív egyenlege szolgál a fentebb említett passzív tételek kiegyensúlyozására.

Megállapíthatjuk tehát, hogy fizetési mérlegünknek 1926. évi 160 millió pengő összegű passzív egyenlegét adósságokkal egyenlítettük ki. Minthogy az áruforgalom ez évben csak 99·3 millió pengő összegű passzív egyenleget mutat, a fizetési mérleg passzivitása pedig ennél 60 millióval több: nyilvánvaló, hogy a nemzetközi értékmozgalom egyéb tételeinél is mutatkoztak passzív egyenlegek. Ez különösen a kamat és idegenforgalom tételeinél áll; feleslegeink csak a vándormozgalom és a nemzetközi fuvarozási tételeknél voltak.

¹ Dr. Szigeti Gyula: *Magyarország nemzetközi fizetési mérlege* (Statistikai Szemle) és Imrédy Béla: *A fizetési mérleg problémája* (Magyar Szemle).

A 146·4 millió pengő, mely a passzívák fedezésére szolgál, jelenti a külfölddel szemben növekvő eladósodásunkat, mely összegből legfeljebb az ingatlanforgalom 3·5 millió pengőnyi összege üthető le. Ha figyelembe vesszük, hogy 1908-ban Fellner Frigyes Nagy-Magyarország fizetési mérlegének passzívumát, illetőleg eladósodottságának évi növekedését 176·5 millió aranykoronára, azaz 204·7 millió pengőre becsülte, akkor látjuk a mai kis ország fizetési mérlege passzivitásának súlyos voltát, mert fizetési mérlegünk 1927.-ben még sokkal kedvezőtlenebbül alakult. Fizetési mérlegünk leg-hatalmasabb tétele: az áruforgalom, 1927. végén 346·3 millió pengő passzív egyenleget tüntet fel. Fizetési mérlegünk másik nagy tételénél: a kamatok és osztalék tételénél, legalább az 1926. évi passzív egyenleggel kell számolnunk, sőt valószínűleg ez is nagyobb lesz, minthogy eladósodottságunk emelkedett. Ha csak ugyanannyit veszünk fel, mint amennyi 1926.-ban volt, ez is 100.000,000 P-t jelent. A fuvarozásból mintegy 15 millió pengő bevétel, a vándormozgalomban 30 millió pengő bevétel várható, míg idegenforgalmi tételünknel nagyobb, mintegy 20 millió pengő passzív egyenleggel kell számolnunk.¹ Mindezeket egybevetve 1927. évi fizetési mérlegünk passzív egyenlegét 425 millió pengőre tehetjük az 1926. évi 160 millió P-vel szemben. E teher súlyos voltáról meggyőződhetünk, ha összehasonlítjuk azt Csonka-Magyarország nemzeti vagyonával és jövedelmével. Fellner Frigyes szerint a békebeli Magyarországból a csonkaország területére a nemzeti vagyonból 15,676.000,000 aranykorona, a nemzeti jövedelemből pedig 2.660.193,000 aranykorona esett, miért is fizetési mérlegünk 1927. évi passzívuma a mai Magyarországra eső békevagyonnak 2·3%-a és a békebeli nemzeti jövedelmek 15%-a.

Ezek a számok világosan mutatják, hogy fizetési mérlegünk passzivitása oly méreteket ölt, amely ez ország minden polgárát, minden gazdasági alanyát kötelezi a passzivitás leküzdésére irányuló együttes munkára, mert ha fizetési kötelezettségeink teljesítését most elodázhathatjuk is, egyszer

¹ Imrédy Béla: *A fizetési mérleg problémája.* (Magyar Szemle.)

azt mégis teljesíteni kell. Ha pedig erre a nemzeti jövedelem nem elégséges, úgy csak két út lehet. Az egyik, hogy az ország ércpénzt visz ki, azaz, hogy a jegybank érckészletét feláldozza, ez azonban gyakorlatilag lehetetlen. A másik, hogy a régi lejárt adósságok újból prolongáltatnak, illetőleg új kölcsönök vétetnek fel. A fizetési mérleg passzivitásának ilyen megoldása lehet pillanatnyi, de nem állandósítható. A folytonos kölcsönfelvétel újabb kamatterheket ró az országra és kétséges, hogy ezek fedezésére a nemzeti jövedelem elégséges lesz-e; ha nem, akkor ebből a célból újabb kölcsönök vétetnek fel s ezzel megindul az eladósodás lavínája, mely az ország gazdasági függetlenségének megszűnéséhez, a belföldi termelés pusztulásához, az állam és társadalom pénzügyi csődjéhez vezet.

Minden ország vehet fel külföldi kölcsönöket, de csak olyan feltételek mellett és addig a határig, ameddig azok az országban olymódon használhatók fel, hogy meghozzák az értük fizetett kamatot, azaz, ha belföldi termelékenységük nagyobb a külföldi kamatlábnál. Ha azonban a külföldi tőkék nem jövedelmező termelési célokra vétetnek fel, hanem fogyasztási célokra, avagy kamatok fedezésére, úgy az e kölcsönök után esedékes kamatokat a nemzeti jövedelem oly részéből kell fedezni, amelynek létrehozásában e külföldi tőkék részt nem vettek, ami pedig azt jelenti, hogy a nem növekedett nemzeti jövedelem újabb része külföldre vándorol és a szükségletkielégítésre fennmaradó része csökken, a tőkegyűjtés lehetetlenné válik. Eladósodottságunk nagymérvű folytonos növekedése veszélyeket rejt magában. A külföld egyelőre a kamatmargeok és a külföldi pénzpiac bősége folytán hajlandó tartozásaink egy részét prolongálni, vagy újabb kölcsönöket nyújtani. De ha egyszer a külföldön pénzszüke állna be, a külföld a hitelek folyósítását beszünteti, a lejárt kölcsönöket sem prolongálja és akkor országunk számos jogi és fizikai személye váratlan fizetési kötelezettségének eleget tenni nem tudván, fizetéseképtenségbe kerül. Különösen fennáll ennek veszélye nálunk azért, mert a külföldi hitelek jelentékeny része — mintegy 550 millió pengő — rövidlejárátú, amihez még a közvetlen áruhitel-

ből fennálló azonnal esedékes 150 millió pengő hozzászámitandó.¹

Mindezeket átgondolva, arra a megállapodásra kell jutnunk, hogy fizetési mérlegünk passzivitását nem hitelműveletekkel, nem adósságok felvételével kell megoldanunk, hanem úgy, hogy fizetési mérlegünk gazdasági jellegű tételeinek aktivitását iparkodjunk növelni, passzivitását pedig kiküszöbölni. Minthogy azonban a magyar fizetési mérleg tételei elaprózódóak és az áruforgalom meg a kamat tételén kívül aránylag jelentéktelenek, továbbá, minthogy e tételek alakulásán — kivéve az áruforgalmat — változtatni nagyobb mértékben nincs módunkban, a külkereskedelmi mérleg egyenlegét kell passzív voltából aktívvá átalakítani, hogy a fizetési mérleg passzivitásának problémája megoldódjék s ezért mondhatjuk, hogy a kereskedelmi mérleg a fizetési mérleg problémája és hogy a külkereskedelmi mérleg passzivitásának kiküszöbölése a fizetési mérleg súlyos problémájának megoldását jelenti.

*

Az önálló Magyarország külkereskedelmi mérlege évek óta a passzivitás jegyében alakult. Amíg 1926 első hat hónapjában a külkereskedelmi mérleg passzívuma 70·2 millió pengőre nőtt fel, addig 1927 első felében 173·8 millió pengőre emelkedett; 1926. év augusztus hava 3·9 millió pengő felesleggel zárult, addig 1927-ben ugyanebben a hóban 31·6 millió pengő passzívum mutatkozik. És amíg az 1926. év passzív egyenlege 82·3 millió pengő volt, az 1927. éve 346·3 millió pengőre rúgott.

A külkereskedelmi mérleg passzivitása növekedésének okát a kivitel csökkenésében, s a behozatal emelkedésében kell keresnünk.

A kivitel csökkenését illetőleg első percben azt hinnők, hogy ez lényegtelen, mivel 1927 első felében csak 4.262,000 pengővel kevesebb értékű árut exportáltunk, mint 1926 első felében. Sokkal kedvezőtlenebb azonban a helyzet 1927. második felében, mivel a kivitel 64·9 millió pengő-

¹ Imrédy Béla: *A fizetési mérleg problémája.* (Magyar Szemle.)

vel volt kisebb, mint 1926. második felében. Lényegileg a magyar gazdasági élet vesztesége még ennél is sokkal nagyobb, minthogy a 36 tarifaosztályba sorolt áruk közül 14 osztályban a kivitel a múlt évi alatt maradt. összesen 110·8 millió pengő értékben. Az a körülmény, hogy az 1926. és 1927. évi külkereskedelmi mérlegben a kivitel különbsége csak 69·2 millió pengő, arra vezethető vissza, hogy az említett 14 osztály exportjának csökkenését más árucikkkel exportjának erőteljes megnövekedése kiegyensúlyozta. Ha azonban ezen utóbbi cikkek exportjának emelkedése mellett a többi áruk exportja legalább az 1926. évi színvonalon megmaradt volna, akkor az 1927. év passzívája 110·8 millió pengővel kisebb lett volna.

A külkereskedelmi mérleg szempontjából kivitelünk csökkenésénél jelentősegteljesebb behozatalunk nagymértvű emelkedése.

Behozatalunk 1926-ban 952 millió pengő volt, 1927-ben pedig 1146·8 millió pengőre rúgott, a behozatal tehát 194·8 millió pengővel emelkedett.

A behozatal ily nagymértvű emelkedése több körülményre vezethető vissza. Az ország a háború alatt elszegényedett, felszerelési leromlottak, elkoptak, a háború után pedig új gazdasági berendezkedések váltak szükségessé, szóval megindult a beruházás, ami a behozatal növekedésének egyik oka. Ezek a beruházási munkálatok a gazdasági életet fellendítették, a lakosságnak keresetet adtak és ezzel a fogyasztók vásárlóképességét emelték, ami a kereslet növekedéséhez és ezzel a fokozott behozatalhoz vezetett szintén. Az elmúlt év folyamán nagyszámú külföldi tőke özönlött az országba és e tőkék nagyrészből áru alakjában jutottak a magyar gazdasági élet érrendszerébe. Végül helytelen külkereskedelmi szerződéseink is hozzájárultak a behozatal növekedéséhez. A behozatal növekedésének azt a részét, mely a beruházásokra esik, nem lehet kárhoytatni. Nem mondom, lehetne beszélni ennek tempójáról, mértékéről, de a behozatal e tételei végeredményben nagyobb bajt nem jelentenek, mert egyfelől átmeneti jellegűek, másfelől, mert a nemzeti termelés fokozását szolgálják és ezzel a nagyobb

külkereskedelmi aktivitást munkálják. Az import jelentékeny része azonban nem ezt a célt szolgálja, hanem a fogyasztás finomabb, kellemesebb, fényűzőbb kielégítését és e cikkek behozatala a nagyobb vásárlóképesseg és a luxusigények emelkedésének következménye.

Ha külkereskedelmi mérlegünk egyes tarifaosztályait vizsgáljuk, láthatjuk ezen állításaink helyességét. Az őstermelés termelvényei közül: vágó- és igásállatkivitelünk, húskivitelünk, buza-, rozs-, zsír-, szalonna- és lisztkivitelünk csökkent, ezzel szemben tollkivitelünk árpa-, lucernamag-, élőbaromfikivitelünk emelkedett. Mezőgazdasági terményeink külkereskedelmére jellemző az a szomorú tény, hogy nyersanyagot viszünk ki és még mezőgazdasági cikkekben is kész gyártmányt hozunk be. Így hatalmas állatkivitelünk mellett behozunk bőrt, állati belet, húskonzervet, sőt 1927. évben 331.000 pengő értékű tejet, 998.000 pengő értékű vaját és 1,297.000 pengő értékű sajtot. Mezőgazdaságunk erősen behozatalra szorul a különböző magvakból is. Baromfi-exportunkból csak a libamáj- és csirke-, meg tojásexport számottevő, a többi baromfi exportja jelentéktelen.

Gyümölcsöt is importál hazánk, amennyiben 1927-ben a behozatal a kivitt 18·9 millió pengővel lépte túl. Az importált gyümölcsök közt nagy tételben szerepelnek a hazánkban is jól díszlő alma és körte, továbbá a déligyümölcsök, a narancs, melynek behozatala 1927-ben 123.859 q volt az 1926. évi 77,000 q-val szemben és a banán, amelynek mennyisége 11.458 q-ra nőtt az 1926. évi 4.668 q-val szemben. Már pedig nem mulaszthatom el megjegyezni, hogy országunkban, hol annyi honi tápláló gyümölcs van, a banán-behozatal ilymért emelkedése kedvező lehet egy banán-behozatali részvénytáraság szempontjából, de nem kívánatos a magyar mezőgazdaságéból.

A behozatali munkálatok kapcsán meginduló építkezések következménye a fabehezatal erőteljes megnövekedése 24 millió pengő értékben. Szénimportunk az ipar erőteljes munkálkodása következtében mennyiségben nőtt; értékben a világpiacon átlag alatti áron folytán nem emelkedett. A textiliákat nézve, elsősorban a különböző fonalak behozatalát

észlelhetjük, ami iparunk fokozott működését igazolja. Már nem nevezhető ennyire kedvező jelenségnek sem a pamut-szövetek behozatalának 23.424 q-t kitevő növekedése, továbbá a selyem- és félselyemszövetek behozatalának 4·2 millió pengőnyi emelkedése, mert ez a luxusigények emelkedésének következménye. Indokolatlan és közgazdaságilag helytelen a kész bőrcipők importjának 96.062 párról 150.730 párra és a kikészített bőrnek 19·8 millió pengő értékről 25·1 millió pengő értékre történt emelkedése.

A nehézipar cikkeiben főleg a nyersanyagok és félgyártmányok behozatala emelkedett, így a vörösréz, a rézdrót, lemezek, míg gépekben a textilipar gépeinek importja nőtt.

Emelkedett a vegyipari cikkek behozatala, különösen a különböző műtrágyáké, ami azonban a mezőgazdaság előidézendő nagyobb produktivitásában megtérül.

Külkereskedelmünkről, sőt ezen túlmenőleg az egész termelési rendszerünk strukturájáról érdekes képet kapunk, ha vizsgálat tárgyává tesszük, hogy miként oszlik meg exportunk és importunk egyfelől a mezőgazdaság és ipar, másfelől a nyersanyagok és félgyártmányok között.

Az 1927. év behozatalát vizsgálva, megállapíthatjuk, hogy annak 80·7 %-a az ipari cikkekre esik, még pedig:

12·21 %	az ipari nyersanyagokra
23·82 %	a félgyártmányokra
44·64 %	a gyártmányokra
<hr/>	
80·67 %	

Az ország agrár jellegének megfelelően tehát behozatalunk több mint háromnegyed része esik az ipari cikkekre. Behozatalunknak 45·68 %-a a készgyártmány, melynek megszerzésénél az ország a külföldnek nemcsak anyagértéket, hanem munkaértéket, tőkekamatot, vállalkozói nyereséget kénytelen fizetni.

Ha már most kivitelünk alakulására is vetünk egy pillantást, azt látjuk, hogy összkivitelünkéből az élelmezési élvezeti cikkek

nyersanyagára.....	298,591.000 P	37·3 %
félgyártmányára.....	3,564.000 P	0·45 %
gyártmányára	131,796.000 P	16·46 %
Előállatra	101,641.000 P	12·7 %
Mezőgazdasági és ipari segéd-		
anyagokra.....	46,009.000 P	5·75 %
Az ipar nyersanyagaira.....	66,917.000 P	8·36 %
félgyártmányaira ...	41,724.000 P	5·21 %
gyártmányaira	110,231.000 P	13·77 % esik.

Kivitelünknek tehát 64·11 %-a a nyersanyagkivitel és csak 30·23 %-a a gyártmány. Íme, behozatalunk ellentéte, a közgazdaságilag kívánatos helyzet fordítottja.

Nem mulaszthatom el rávilágítani arra, hogy hazánk agrár jellege ellenére az exportban a magyar ipar jelentékeny szerepet tölt be, hiszen nem számítva a mezőgazdasági ipart, a többi iparágak exportja a kivitel 27·34 %-át alkotja, ha pedig a mezőgazdasági iparok közül a gyári jellegűeket: a cukor- és malomipart is számításba vesszük, amit szerintem meg kell tennünk, akkor az iparnak az exportban való részvétele 41·29 %-ra nő. Ha ezt összehasonlítjuk őstermelésünk exportjával, amely a kivitel 50·5 %-át alkotja, elmondhatjuk, hogy iparunknak a kivitelben való 40 %-os részesedése várakozáson felüli és azt jelenti, hogy a fiatal magyar ipar hatalmas mértékben vesz részt a külkereskedelmi mérleg aktívá tételében.¹

*

Ha a magyar kivitel és bevétel most érintett sajátosságait egymással szembeállítjuk, világos lehet előttünk az, hogy Magyarország külkereskedelmi mérlegének aktivitása csakis a gazdasági berendezkedés és struktúra gyökeres reformálásával érhető el. Nem lehet sivárabb szerepe egy országnak a nemzetközi árucserében, mint csekély piaci, de nagy inhaerens értékű nyersanyagait külföldre szállítva elkótyavetyélni és aztán azokat feldolgozott állapotban visszavásárolni.

A nagy háború az egész világon a nemzeti érzés fokozott

¹ Lásd: Statisztikai Havi Közlemények.

fellendülését, a gazdasági önállóságért folytatott küzdelmet, az autarchiára való törekvést vonta maga után. A külföldi államok mindegyike erőteljes vámsorompókkal védi belföldi termelését a többi államok versenye elől, sőt annyira megy számos állam, hogy míg azelőtt mezőgazdasági szükségletét jóformán egyedül importból fedezte, most ezt is maga iparkodik kielégíteni. Amikor a külföldi államok ilyen erőteljesen elzárkózott öncélú gazdasági politikát folytatnak, akkor a magyar gazdasági élet vezéreinek nem lehet sürgősebb és fontosabb feladata, mint a magyar fogyasztást a magyar termelésnek biztosítani. Szabadkereskedelemről, védvámról lehet elvileg vitatkozni, de egyet a szabadkereskedelem leg-hajthatatlanabb híveinek is el kell ismerni, nevezetesen azt, hogy ha az egész világon a védvámrendszer az uralkodó, akkor Magyarország nem lehet az egyetlen állam, mely elvi meggyőződésből vagy politikából a szabad kereskedelem útjára lép és utat enged a külföldi áruk mindent elsőpró áradatának. Egy szóval sem mondom, hogy csak a belföldi piacot kell biztosítani és az exportot elhanyagolni. De első-sorban a belföldi piacon van a súlypont, mert ennek biztosítása tőlünk függ — a külföldié azonban számos világgazdasági és politikai körülménytől.

Magyarország külkereskedelmi helyzete a mezőgazdaságon volt és van ma is még nagyrészből felépítve; arra, hogy a jó Isten mennyi bort, búzát ad a föld népének és hogy feleslegeinket a világgazdaságban miként tudjuk értékesíteni. Az a kereskedelmi mérleg, mely az őstermelésen épül fel, ingatag jellegű, még pedig azért, mert függ a mindenkori időjárástól, a világ mezőgazdasági termelésének alakulásától, a véletlen körülmények egész sorától. Épp e véletlenek folyamánya, hogy a magyar mezőgazdaság az utolsó években újra válságba jutott.

A termelői ár, mely békében 100 és 1924.-ben 140 volt, 1926.-ban 93-ra, tehát a békeszínvonal alá süllyedt. A nehéz értékesítési viszonyok következtében a katasztrális holdankénti nyers jövedelem 21%-al csökkent és hogy csak ennyivel: az az 1925—26. évi jó termésekben találja magyarázatát.

Amíg 1924.-ben a hét főtermény termésének értéke 1,860.637,000 aranykorona volt, addig ez 1926.-ban csak 1,549.754,000 aranykoronára rúgott. Miután a hét főtermény termésének értéke az 1911—13. években átlagban 1,699.037,000 aranykorona volt, 1926.-ban a békével szemben mezőgazdasági főterményeinkben kereken 150 millió arany korona hiány mutatkozott.

A mezőgazdasági cikkek termelői árának hanyatlása maga után vonta a mezőgazdaság vásárlóképességének csökkenését is. Míg a békében a nagykereskedelmi és termelői ár egyformán 100 volt, addig 1926.-ban a nagykereskedelmi index 125, a termelői ár 93 s e két szám hányadosa azt mutatja, hogy a mezőgazdaság vásárlóképessége 1926.-ban a békebelinél 26 %-kal kisebb, azaz ennnyivel csekélyebb erővel tud beruházkodni, ipart pártolni.¹

Az egész világ mezőgazdaságának értékesítési válsága nem hagyta tehát hatás nélkül a hazai mezőgazdaságot sem és ez a mezőgazdasági dekonjunktura veszélyessé teszi, hogy külkereskedelmünket mezőgazdaságunk mai alakjára építsük. A termésjelentések szerint Magyarország 1927. évi búza-, rozs-, árpa-, zabtermése 2.920,000 q-val kisebb az 1926. évinél, épp így a tengeri-, burgonya- és répatermelésnél is 4.120,000 q-ás hiány mutatkozik. E hiányok bizonynyal éreztették hatásukat külkereskedelmi mérlegünk alakulásában.

Ha a mezőgazdaság a külkereskedelmi mérleg passzivitásának kiküszöbölését akarja szolgálni, reorganizációja a legsürgősebben kívánatos.

Termelje fokozottabb erővel a mezőgazdaság azokat a cikkeket, melyekért évenként jelentős összegek mennek külföldre, noha azok itthon is termelhetők. Növelje a tej-, vaj-, sajt-termelést, gyümölcs-, mag-, gyógynövénytermelést, annál is inkább, mert e cikkeknek exportja is könnyebb a gabonánál. Törekedjék a mezőgazdaság a termelés intenzitását emelni, ugyanazon a területen többet, jobbat termelni és az export szempontjából oly fontos standardkvalitást megteremteni;

¹ Konkoly Thege Gyula: *Az értékesítési válság jelentősége a mezőgazdaság szempontjából.* (Magyar Statisztikai Szemle).

iparkodni kell a magyar állattenyésztést fellendíteni és a terményeknek legalább egy részét feldolgozott s nem nyers állapotban exportálni.

A mezőgazdaságnak, hogy e nagy feladatainak megfelelhessen, különösen ma, a rosszul sikerült földreform után, szüksége van az állam segítségére és a kormány a mezőgazdaság hitelkérdéseinek megoldásával és az értékesítés és beszerzés helyes szervezésével nagymértékben előmozdíthatja, hogy mezőgazdaságunk a külkereskedelmi mérleg passzivitásának leküzdéséhez erőteljesen hozzájáruljon.

A mezőgazdaság mellett a külkereskedelem szempontjából egyenlő fontosságú az ipar.

A nyersanyagok át- vagy feldolgozása, tehát az ipari tevékenység, azok értékét lényegesen emeli. Így például a textilipar 1926-ban 7.757,000 aranykorona világító- és termelőanyag és 123.945,000 aranykorona értékű nyersanyag és félgyártmány felhasználásával 223.937,000 aranykorona értékű termelvényt állított elő.¹ A feldolgozás által elért többletérték tehát 92.235,000 aranykorona, azaz a nyersanyag értékének 70 %-a. Ha tehát Magyarországnak egyáltalán nem volna textilipara és ezi irányú teljes szükségletét import útján kellene szereznie, úgy 1926.-ban 92 millió aranykoronával több lett volna kereskedelmi mérlegünk passzívája, mintha e cikkeket a honi ipar által egyedül külföldi nyersanyagból állították volna elő.

Föltétlenül indokolt tehát hazánkban mindazon iparágak fejlesztése, amelyek a mezőgazdaság és állattenyésztés nyersanyagainak át- vagy feldolgozásával foglalkoznak.

A magyar gazdasági politikának azonban ezen túlmenőleg a kereskedelmi mérleg passzivitásának csökkentése szempontjából is elsőrendű kötelessége azon iparágakat pártolni és fejleszteni, melyek termelvényei hazánkban tömegfogyasztás tárgyai. Amint említettem, behozatalunk 54·32 %-a a gyártmányokra és csak 45·68 %-a esik nyers- és segédanyagokra. Kíváncsú céltudatos gazdasági politikával a jövőben a gyártmányok beözönlését csökkenteni, amivel

¹ Bene Lajos (Magyar Statisztikai Szemle).

nem állítom azt, hogy a külföldi gyártmányok importja 100%-ig kiküszöbölhető. De legyen irányadó az az elv, hogy amit magunk tudunk előállítani, azt termeljük magunk, amit pedig nem tudunk hazánkban előállítani, annak használatában végtelenül takarékoskodjunk.

Az ipar erőteljes fejlesztése azért kívánatos, mert a megerősödő ipar erőteljes fogyasztója a mezőgazdasági termelésnek és az erősödő mezőgazdasági termelés a maga ipari szükségleteivel adja meg az iparnak legalább részben azt a biztos állandó szükségletet, amelyre támaszkodva és építve aztán mint exporteur a külföldi piacok hódítására indulhat.

Az ipar és mezőgazdaság e szoros kapcsolatát már az 1895-ös III. gazdakongresszus is hangsúlyozta, a következő határozatot hozván: «A gazdakongresszus kimondja, hogy a hazai gyáripar nagyobb mérvű fejlesztését és oly irányú fokozását, mely nyersterményeink minél jobb értékesítését és a munkások munkakeresetét biztosítja és ezzel nemzeti ipar teremtését szükségesnek és a mezőgazdaság érdekében állónak tartja.»

Ime a mezőgazdaság és ipar, a város és falu oly kívánatos harmóniája, melyet az utolsó években könnyelműen annyiszor megrontottak.

Iparunk fejlesztése azért is szükséges, mert egy ország vagy munkát exportál, vagy munkást. Ámde kívánatos-e a magyar fizetési mérleget munkásexporttal, kivándorlással aktívá tenni akarni? Nem beszélve ennek lehetetlen voltáról, mindnyájunk szíve elszorul, ha hírért vesszük, hogy honfitársaink nagyobb számban hagyják el e hont, mert ez a nemzeti erő, a magyar állam gyengülését jelenti. Mentsen meg minket a sors attól, hogy munkást kelljen tömegesen exportálnunk, de ha ezt nem akarjuk, akkor a magyar munkásnak munkát kell adnunk és a személy helyett annak energiáját, munkáját inkorporáló árút kell exportálnunk. Ha nem akarunk magyart exportálni, akkor a magyar ipart kell fejleszteni s a magyar vér helyett a magyar kéz termelvényét kell a külföldre vinni.

Ha azt akarjuk, hogy iparunk vázolt nagy közgazda-

sági feladatait beválthassa, akkor az ipari élet számára bizonyos előfeltételeket kell biztosítani. Amikor önálló vámtarifánkat tárgyalták, Ferenczy Izsó így nyilatkozott: «Minden erőnkkel segíteni kell a kereskedelmi mérleg passzivitásán, mert különben az ország teljes zúllásbe, illetőleg gazdasági szolgaságba jut. Mindezekről megóvni az országot a vámtarifa célja. A védvám kiadós legyen, hogy megoltalmazza az ipart és hiányzó iparágak keletkezését hatályosan ösztönözhesse. Minthogy a vámvédelem az iparnak létkérdése, a mezőgazdasági termelő kell, hogy vállalja azokat a terheket, amelyek ipari termelésünk fejlesztése érdekében elkerülhetetlenek». Valóban kívánatos, hogy miként az önálló vámtarifa életbelépte óta, a magyar ipar továbbra is megfelelő vámvédelemben részesíttessék, sőt ha szükséges és igazságos, ez a védelem emeltessék. Ma, mikor a külföldi régi erős ipar, melynek a nagy európai államok kormányai állami és katonai rendelkezésekkel állandó hatalmas támogatói és a honi fogyasztók óriási tömegeiben nagyszzerű hátvéddel rendelkezik, mikor minden áldozatot, még a dumpingét is szívesen meghozza, csak hogy új piacokat szerezzen: a külföldi ipar előtt határainkat meg nem nyithatjuk és honi iparunkat zsákmányul nem dobhatjuk. Hiába támadják általán a vámokat, a magyar gazdasági élet jövőjét a szabadkereskedelem jelszaváért nem lehet könnyelműen feláldozni, még akkor sem, ha a mai vámrendszer a fogyasztónak pillanatnyi megterhelését jelenti, mert a védvám a fogyasztók jövedelmének csak egy részét veheti el, de a szabad kereskedelem megsemmisíthetné ma iparunkat és ezzel bizonyos osztályokat keresetüktől megfosztván, széles néprétegek teljes fogyasztókéességét rabolhatná el.

A helyes vámpolitika mellett külkereskedelmi mérlegünk javítása szempontjából elsőrendű fontosságú külkereskedelmi szerződéseink reformja.

Magyarországnak ma 8 állammal van vámtarifaszerződése és a legtöbb európai állammal van a legnagyobb kedvezmény elvét magában foglaló szerződése. Külkereskedelmi szerződéseink azonban egytől-egyig elhibázott alkotások, mert igenis jelentékeny részesei külkereskedelmi

mérlegünk passzivitásának. Mikor 1925-ben e téren a tárgyalásokat a külfölddel felvettük, minden tervszerűség nélkül azzal kötöttünk külkereskedelmi szerződést, aki jelentkezett és számos államnak oly cikkekre nyújtottunk engedményt, amelyeket ezek nem is termeltek. Minthogy azonban a külkereskedelmi szerződésekbe általán a legnagyobb kedvezmény záradéka felvétetik, az egyik államnak jutott kedvezményt más államok jelentékenyen kihasználták.

Általában mezőgazdasági cikkeink exportját iparkodtunk biztosítani, a gyakorlatban azonban ez nem sikerült, míg az általunk ipari téren nyújtott engedményeket a külföld alaposan kihasználta. Így a lengyel szerződés megkötésekor bortermelésünk számára akartuk a lengyel piacot megszerezni, de ez nem sikerült, mert egyfelől a lengyelek a fogyasztási adót emelték fel, másfelől meg magát a vámtételt s így a szerződésben elért százalékos vámmérséklés végeredményben semmi könnyítést nem jelentett. A magyar gazdasági életre különösen a francia szerződés volt káros, melyben számos vámlekkötést adtunk, míg mi csak százalékos vámmérséklést kaptunk. Az eredmény aztán az volt, hogy míg a Franciaország felé irányuló kivitelünk alig változott, a behozatalunk 26.5 millió pengőről 32 millió pengőre emelkedett. Reméljük, hogy most revidiált alakjában e szerződés kedvező eredményeket fog felmutatni tudni.

Nagy harcok folytak az osztrákokkal, kik a mozgó gabonavám helyébe egy fix négykoronás autonóm vámtételt és nyolckoronás lisztptótlékot akartak életbe léptetni és így az autonóm vámtétel 12 aranykorona lett volna, ami teljesen prohibítív jellegű. A magyar malmok az ausztriai malmokkal az ausztriai őrléményforgalomra vonatkozóan próbáltak egyezményt kötni, de a tárgyalások az osztrák kormány ellenállásán megdőltek és így ez idén a magyar lisztexport vajmi sivár lehetőségeknek néz elébe, annál is inkább, mert a cseh vámok is prohibítív jellegűek, amit az a körülmény is igazol, hogy a Csehország felé irányuló lisztexportunk 1925-höz viszonyítva a felére esett.

Magyarország külpolitikai helyzete napról-napra javul,

a folytonos tárgyalások közelebb hozzák a szembenálló feleket és remélhetőleg a következő esztendőben, ha mostani szerződéseink lejárnak, sikerülni fog új kereskedelmi szerződéseinket úgy megalkotni, hogy azok a magyar termelvénynek biztosítsák a külföldi elhelyezési lehetőséget a magyar piac feláldozása nélkül.

A magyar termelés erőteljes fokozásának és így a külkereskedelmi mérleg passzivitása leküzdésének harmadik feltétele a magyar tőkeképzés előmozdítása. Helyesen írta dr. Kresz Károly: «Ha Magyarország élni akar s ha nem akar gazdaságilag és ebből folyóan politikailag függésbe kerülni, ha nem akar mint idegen érdekek hordozója elvérezni, legfőbb feladata tőkéjének szaporítása».

Magyarország a háború előtt is tőkeszegény ország volt és a helyzet éveken át nem javult, mivel a nemzet jóvödelmét elköltötte és csak elenyésző részben tőkésítette. Mégis a postatakarékpénztár és a 13 nagy pénzügyintézet takaré- és folyószámla-betétállománya 1913-ban 1,858.000,000 aranykorona volt, de ez a tőke az infláció alatt eltűnt, úgy hogy 1924-ben a 13 nagy pénzügyintézet csak 76 millió aranykoronát tudott kimutatni. Pénzrendszerünk értékállandósága óta a takarékoság újra megindult és így 1927. dec. 31-én az említett intézetek takaré- és folyószámla betétállománya 1,047 millió aranykoronára nőtt, tehát jelentősen emelkedett, de még mindig nem éri el a békebeli összeg 60%-át. A betéteknek ez a szaporodása mutatja, hogy a tőkeszaporodás helyes takarékoság mellett gyors iramban törhet elő. Ennek előmozdítása lehet az egyetlen eszköz tőkeszegénységünk pótlására. Az állam céltudatos intézkedéseivel, helyes és mérsékelt adópolitikájával nagy mértékben előmozdíthatja a tőkeképződést éppen úgy, mint ahogy helytelen adózással azt teljesen tönkretelheti.

Egyáltalán az államnak és az önkormányzatoknak biztosítani kell azt a kedvező gazdasági légkört, melyben a gazdasági élet minden alanya a maga tevékenységét a köz- és magángazdaság szempontjából egyaránt a legjobban, legeredményesebben kifejtheti.

E téren nagy feladatok várnak a magyar városokra is, mert a városok a gazdasági élet centrumai, erőforrásai, ezek alkotják a nemzet gazdasági életének a szívét, melynek dobzanásától függ az egész ország gazdasági élete.

A városokban él az iparnak legjelentékenyebb része és az ipar virágzása szempontjából nem közömbös, vajjon a város biztosítja-e azokat a szükséges gazdasági feltételeket, melyek nélkül nagyobb arányú produktív iparüzést elképzelni nem lehet.

A városok a nemzetközi értékmozgalom piacai. Az export-import és a tőkeképzés a városi intézmények falai között bonyolódik le. A városban élő kereskedelemnek kell kimunkálni a magyar termelvény útját, de a magyar kereskedőnek kell egyben a magyar termelést és fogyasztást a hiányzó anyagokkal a legolcsóbban ellátni. A kereskedelem feladata a termelés és szükséglet idő- és térbeli differenciáját a maga nagyszerű világhálózatával kiegyensúlyozni és e munkájában külkereskedelmi mérlegünkön jelentősen tud javítani, ha a külföldön olcsón tud vásárolni és terményeinket kedvezően tudja elhelyezni.

Hiába van azonban védvám, hiába van ipar, tőke, kedvező gazdasági légkör, ha a magyar fogyasztóközönség nem vásárolja és ezzel nem pártolja a honi ipar termékeit. Régi bűne társadalmunknak, hogy a külföldet majmolja, hogy számára minden jó, ami idegen, de minden rossz, ami honi. A magyar gép- és elektrotechnikai ipar, amely világviszonylatban is első helyen áll, a nemzetközi verseny folyamányaként termékeit a legnagyobb nehézséggel tudja csak külföldön elhelyezni és élet-halálharcot folytat létéért, míg ugyanekkor a magyar fogyasztók vígan importálják a külföldi gyártmányokat.

A nagy hindú vezér, Ghandi, mikor látta, hogy hazáját a külföld gazdaságilag kirabolja, erejétől megfosztja és érezte, hogy ez a teljes gazdasági rabszolgasághoz vezet, megszervezte a nemzeti ellenállást, összehordta a piactérre az idegen árukat, szöveteket, drágaságokat és végtelen elkeseredéstől s gyűlölelettől vezérelve, halomba rakatta és felgyújtatta,

hogy elhamvadjon minden, ami idegen és ez az égfelé törő láng legyen az a tisztító tűz, mely a hindú nemzetnek gazdasági függetlenségét újra visszaadja. Helytelennek tartom a külföldi termelés ilyenén gyűlöletét, de igenis vallom a belföldi termelés mindenekfölött való szeretetét.

Ha a magyar termelés szeretete elterjed az országban, akkor lecsökken majd külkereskedelmi mérlegünkben a gyártmányok importja és a nyersanyagok exportja és a nagyobb állandó honi szükségletekre támaszkodó ipar könnyebben tud majd a külföldön versenyre kelni. Ezen fordul meg külkereskedelmi mérlegünk passzivitásainak problémája.

MÁRKUS GYÖRGY.

AZ ŐSKORI KUTATÁS TÖRTÉNETTUDOMÁNYI FELADATAI.

A régészetben az őskori régészet, amely az emberi kultúra legősibb emlékeivel foglalkozik, a legfiatalabb tudományág. Alig tekinthet vissza egy százados multra. A Nemzeti Múzeum leltárában az őskor emlékei még 6—7 évtizeddel ezelőtt mint «barbár» emlékek szerepelnek, mert barbárnak neveztek mindent, aminek idő- és kultúrabeli meghatározása az akkori ismereteket meghaladta. Egyetemet végzett, tehát az intelligencia legmagasabb iskoláját megjárta ú. n. kultúrember, legalább is nagy általánosságban, az emberiség életének erről az időben oly aránytalanul nagy szakaszáról, az emberi kultúra hajnaláról és napkeltéről még ma sem tud jóformán többet annál a pár szónál, amelyre a középiskolában az ókori történelem bevezetésében a legelső és egyetlen órán megtanították, hogy t. i. volt valamikor kőkor, bronzkor meg vaskor és e korokat összefoglalóan őskornak, vagy történelem előtti időknek nevezzük. Ezt a pár sort első lecke-ként tanulja meg az V. osztályos diák, de ezenkívül az egész középiskolai és felsőiskolai oktatás keretén belül, legalább nálunk, e korszakkal többé soha nem találkozik. Középiskolai tankönyveink pedig e tekintetben nemcsak hiányosak, hanem sok esetben még az a bennök található pár sor sem állja ki a kritikát.

Amíg tehát már a középiskolákban megismerkedünk Egyiptom, AsszírIA, Babylonia, Perzsia, sőt India történelmével, hogy a görög és római történelmet ne is említsem, addig Európa többi részének, köztük a hazai földnek őstörténetét is egy röpke órában intézzük el, minthogy ez a studium már a történelemelőtti időkhöz tartozik, amelyről azért nincs is több mondanivalónk.

Pedig az őskor története fölött bontakozik már a homály, ennek a történelemnek már könyvtárakra menő szakirodalma van és ezt a történelmet pl. Németországban már majdnem minden vidéki egyetemen is előadják. A régészetnek ez a legfiatalabb ága ma már túl nőtt az egyszerű kormeghatározás és typológiai osztályozás keretein és nem csupán a múzeumok számára dolgozik, hanem a szakszerű ásatások folyamán nyert megismerések és megállapítások segítségével a múzeumokban, mint laboratóriumokban gyűjti, kutatja és dolgozza fel a napról-napra gazdagabban gyarapodó anyagot egy új történetírás, a legrégebbi korok történelmének megírása számára. A múzeumok tehát itt azt a szerepet töltik be, amit az exakt értelemben vett történetírás számára a levéltárak és a könyvtárak.

Ebben a kutató munkásságban ma már ott tartunk, hogy joggal kerülhetjük ezt a különben is magyartalan és helytelen — mert nem fogalmat fedő — kifejezést, hogy: «történelem előtti kor». Jóllehet még a külföldön is általában ez a megnevezés, azaz a «praehistoria» a megszokott, de már a németek, akik ebben az irányban ma a legintenzívebben dolgoznak, szívesebben beszélnek «Urgeschichtéről», aminthogy nekünk is megvan a találó, magyaros és történelmileg is elfogadható kifejezésünk, — az «őskor». Ennek a kornak is megvan. mert nem is hiányozhatik, a maga történelme, amely ha nem is köthető még a napokat is pontosan meghatározó dátumokhoz, de népekről, nemzetekről, azok kultúrájáról, vándorlásáról, növekedő vagy hanyatló hatalmukról, megjelenésükről vagy elpusztulásukról fog szólni. Ez pedig nem más, mint történelem, ha nem is politikai értelmű, de minden esetre művelődéstörténet. Végre is a politikai történelem sem más, mint a művelődéstörténet egy része.

Így kapcsolódik bele az őskori kutatás a történelemírásba és pedig a legszigorúbb oknyomozó módszer alapján. Ennek az oknyomozó módszernek az alapja a stratigrafia, a kronológia és részben a typológia is. Mint történeti segédtudományok szerepelnek mellettük a geológia, antropológia, etnológia, palaeonthológia és filológia is, sőt

nem utolsó sorban az írott emlékeken alapuló történetírás is.

Amint már fentebb is említettem, az őskori kutató részére a múzeumok, de még inkább a föld méhében levő zavartalan kultúrarétegek és sírok az archivumok és könyvtárak szerepét töltik be és a bennök található leletek, sokszor az egyszerű, közönségesnek látszó cserépdarab is, mind egy-egy fontos történelmi dokumentum, egy-egy oklevél, házagpótló, vagy ismereteinket egy lépéssel tovább vivő adat, tehát történelmi kútforrás.

A történet-kutatásnak és írásnak ma már kialakult módszere van, és ehhez hasonlóan kialakult módszerrel dolgozik az őskori kutatás is. Ez a kialakulás azonban aránylag rövid idő alatt történt.

A Schönwiesnerek már tiszteletreméltó munkálkodást fejtettek ki a klasszika-archeológia terén, amikor még az őskor véletlenül előkerült emlékeiből csak a tetszetős, mutatós darabok kaptak helyet, mint kuriózumok a fejedelmi magángyűjteményekben. A XIX. század elején a Grimm testvéreknek köszönhető, hogy már az őskor hagyatéka is nagyobb érdeklődést vált ki, de az összetartozó leleteket még szétszedik és azokból is csak a mutatós leletek találhatnak megbecsülésre. Ebben az időben ezért még rendszeres gyűjtésről beszélni nem lehet. Még kevésbbé azonban egy határozott irányban haladó kutató-tevékenységről.

A legelső lépés a kutatás megindításában tulajdonképpen akkor történt, amikor a már ismert leletek tanulmányozása közben egymástól teljesen függetlenül, de csodálatos módon ugyanegy időben, 1836-ban a salzwedeli Danneil, a schwerini Lisch és a koppenhágai Thomsen az őskor három nagy periódusra, a kő-, bronz- és vaskorra való felosztása mellett törnek lándzsát.

Erre már felfigyelt az egész akkori tudományos világ és ellenkezői is akadtak a hármas felosztásnak (Hostmann és Lindenschmidt). Az idő azonban elégtételt szolgáltatott az újítóknak, mert még ma is, egy évszázaddal később, ez a hármas felosztás az őskori kutatásnak az alapja. Ettől kezdve a kutatás, ha nem is nyílegyenes irányban, de nagy

léptekkel haladt előre. Jóideig az új tudományágat a természettudományi kutatás egyik válfajának tekintették. A vezetés kiváló antropológusok, Virchow, Klaatsch kezében van mindaddig, amíg a nemrég elhunyt nagy svéd kutató, Oskar Montelius a kutatásnak új irányítást nem ad az ő typológiai-kronológiai módszerével. Megfigyelve ugyanis az egyes eszközök, szerszámok, fegyverek, edények különböző fejlődési fázisait, a zárt leletek alapján megállapítja azok egymáshoz viszonyított korbeli egyidejűségét, vagy egymásutánját. A leleteket szolgáltató rétegek, azaz a stratigrafia segítségével pedig periódusokat állít fel, amelyeket bizonyos évszámokhoz köt, tehát nem csak relatív, hanem abszolút kronológiát is nyújt.

Montelius mellett a régi mesterek közül Hans Hildebrand és Ingvald Undset, az újabbak közül Paul Reinecke, Abraham Lissauer, Oskar Almgren, Nils Åberg a legkiválóbb munkásai ennek az irányzatnak. A magyar kutatók közül Pulszky, Hampel és Wosinszky volt a Montelius iskolájának követője. Báró Miske Kálmán pedig hozzá hasonlóan, tehát inkább typológiai alapon kísérelte meg Magyarország számára az abszolút kronológia felállítását.

Adva volt tehát a módszer, amellyel a leletek rendeltetését, fejlődését és korát megállapíthatjuk, de ez tulajdonképpen még csak szoros értelemben vett régészet és nem történelemkutatás.

A történész forráskritikával dolgozza fel az újonnan megismert anyagot, aminthogy az őskutatónak is szigorú kritikával kell a lelőhelyek zavartalan rétegeiből előkerült anyagot megbírálnia. A leleteknek mindenesetre egy előnyük van az írásos kútforrásokkal szemben, még pedig az, hogy ezeknél tendenciózus vagy szubjektív elferdítésektől, illetőleg tévedésektől nem kell tartanunk. A lelet maga nem hazudik, legfeljebb helytelen következtetésekre vezeti a kritikátlanul dolgozót, vagy a hozzá nem értőt. Abból a szempontból tehát, hogy a leletet megszólaltassuk, hogy az történelmi dokumentummá váljék, nem elegendő a valódiságnak és annak a szerepnek megállapítása, amelyet környezetében betöltött, sem a típusnak ismerete, amelyet

képvisel, hanem ismernünk kell e típusnak kezdőformáját, kiinduló helyét és idejét, fejlődésének egyes mozzanatait, esetleges vándorlását, átalakulását, vagy kipusztulását. Kutató módszerünkben tehát az alap, melyből kiindulunk, a stratigrafia, a földben lévő réteg, illetőleg helyzet, amely, ha bolygatatlan, megbízható képet nyújt nemcsak a lelet rendeltetéséről, hanem a kísérő jelenségekről, a kultúráról is, amelyben a leletnek szerep jutott és ami nem kevésbé fontos, megadja a többi rétegek és kultúrák összevetésével a leletnek viszonylagos korát is, beállítva azt az őskor történelmének folyamatába. Az őskori kutatás szempontjából ezért nélkülözhetetlen a szakszerű ásatás és ezért lesz annak az anyagnak értéke, amely hozzá nem értő kezek által felturkált földből került elő, legfeljebb a typológia számára használható. de a történelmi kutatás szempontjából jóformán a nullával egyenlő. Megbízható réteggépet települési helyeken kapunk, azért a történelmileg is legfontosabb anyag a lakótelepekről kerül elő. Ezek mellett, mint ugyancsak nagyfontosságú és megbízható archivumok, a temetkezési helyek szerepelnek. Már az őskőkorban ott találjuk a halott mellett az életében használt eszközeit és fegyvereit, amelyek nekünk az illető kultúrára és annak relatív korbeltiségére nézve épp olyan fontos dokumentumokat szolgáltatnak, mint a lakóhelyek leletei. A különböző temetkezési rítusok pedig, amelyek nemcsak időben, hanem régiókként és törzsekként is változók, következtetést engednek vonni esetleg a halott fajiságára, nemzetségére vonatkozólag is. Hogy milyen nagy szerepe van a temetkezések leleteinek, arra nézve legjobb bizonyíték az, hogy Magyarországon pl. a népvándorlás korát tulajdonképpen csak temetkezési helyek képviselik, mert a nomád. lovas és kocsizó, sátrakban lakó, helyüket gyakran változtató népek után lakótelepek kultúrarétegei, amelyeknek hosszas és állandó megtelepülés a feltétele, nem is keletkezhetek.

A leletek harmadik fajtájához tartoznak az ú. n. kincsleletek, vagy rejtett leletek. Történelmi szempontból azonban ezeknek már csekélyebb az értékük, minthogy ezek legtöbbje családi kincs, amely nemzedékről-nemzedékre szállt,

vagy éppen egy mesterember, illetőleg vándorkereskedő földberejtett hagyatéka, amely korban és nem egyszer stílusban is egymástól távol álló emlékeknek, szerszámoknak vagy töredékdaraboknak a gyűjteménye is lehet. Korbeli megítélésüknél tehát csak egy terminus post quem-et alkalmazhatunk.

A leletek történelmi feldolgozásánál mindenesetre szerepe jut Montelius módszerének, a typológiának és a stíluskritikának is. Az egyes típusok kialakulásának és fejlődésének tanulmányozása gyarapítja az időbeliségre és az egyes őskori provinciákra vonatkozó ismereteinket. Typológiai és stílusbeli következtetéseinknél azonban óvatosan kell eljárunk, minthogy az egyes eszközök, fegyverek vándorlása kereskedelem útján is történhetik. Ugyanannak a típusnak vagy díszítő ornamensnek egy más régióban való feltűnéséből nem következtethetünk ezért minden esetben népmozgalmakra, hanem csak az egymás mellett, sőt sokszor egymástól távol élő népeknek a kölcsönös, sőt barátságos érintkezésére, amikor is a szükségelt eszközök, vagy nyersanyag kicserélésekor a formakincs is vándorol, tehát kulturális egymásrahatást tapasztalhatunk. Így kerül el a magyarhoni obszidián, később a bronz és arany Európa messze vidékeire, magával vivén az itt lakó népek formakincsét, kultúrájának emlékeit. De ezen az úton jut el hozzánk a keleti tenger partvidékének ékköve, a borostyán is.

A leletek mellett kiterjeszkedik az őskori kutatás egyéb kulturális jelenségek tanulmányozására is. A települési viszonyok, a helyhez kötött, vagy nomádelet, a ház, a lakás kérdése, az ősfoglalkozások, majd a földművelés és állattenyésztés, a házi és kézműipar, a kereskedelem, a közlekedés, a hadviselési eszközök és módok, a családi élet, a törzsi, nemzeti, esetleg állami berendezkedés, a szellemi élet, a hitélet, a nemzetiségi szokások és rítusok tanulmányozása mind olyan komponens, amelyből végeredményben is az őskor művelődéstörténete bontakozik ki.

Ennek az iránynak, azaz a művelődéstörténeti kutatásnak hódolt Johannes Ranke és az osztrák Moriz Hörnes is, akik az őskori kutatást munkásságuk kezdetén szintén csak

az antropológia egyik ágának tekintették. Hogy felfogásuk mennyire egyoldalú volt, arra nézve a legjobb bizonyíték az, hogy maga Hörnes kényszerül idővel elhagyni azt az álláspontot, amelyen kezdetben tanait hirdeti és amíg egy időben az etnológiai, helyesebben a paleoetnológiai iránynak hódol és hadat üzen Kossina települési régészetének. Élete végén, utolsó munkáiban, maga is ennek a legújabb iránynak lesz a művelője. A művelődéstörténeti irány leg-szorgalmasabb munkásait egyébként Németországban találjuk. Nálunk Bella Lajos és Márton Lajos dolgozott ebben az irányban.

A kutatásnak ez a módszere már nagy lépést jelent a történelmi archeológia felé, mert így a művelődéstörténetbe vágó különböző kérdések megismerésével és azoknak a leleteknek a typológiai összevetésével, amelyekre a stratigrafia ütötte rá a hitelességi bélyeget, módunkban áll, az egyes régiók kultúrájának, azaz e tekintetben zárt egységeket mutató kultúra köröknek megállapítása és behatárolása, amely voltaképpen nem más, mint az egyes népek országainak, provinciáinak meghatározása. Ezeken a határokon belül pedig a leletstatisztika alapján megalkothatjuk a provinciák topografiáját is, amely a történelmi kutatás szempontjából hozzátartozik az így nyert kép teljességéhez.

Így alakult ki a «Siedlungsgeschichte», amely az őskori kutatást már szorosan hozzákapcsolja a tulajdonképpeni történetkutatáshoz. A települési kutatás megindítója a königsbergi Otto Tischler, de igazi mozgatója Gustav Kossina, aki bár túlhajtott sovinizmusával, mint az ősgermán kultúra rajongója, önmagának eleget ártott, de olyan munkáival, mint pl. a *Die Herkunft der Germanen, Die indogermanische Frage archaeologisch beantwortet, Der Ursprung der Urfinnen und Indogermanen und ihre Ausbreitung nach Osten*, az őskori kutatást minden esetre történelmi feladatok elé állította. Érthetetlen, hogy amikor az őskori kutatás fejlődésének folyamán idáig érkezett, amikor tehát kapcsolatokat keres a szorosabb értelemben vett történelmi kutatással, történészek részéről is, mint Eberhard Schrader, Eduard Meyer, kezdetben ellenvetésre talált, holott éppen e két kutató

maga is az őskori történelem mesgyéjén mozgott. Az őskori kutatásban egyébként minden újabb módszernek és iránynak akadtak ellenzői, a fejlődés azonban átlépett a gáncsvetőkön. Ez természetes is, minthogy a kutatási módszereknek ebben az iránykeresésében nem is láthatunk mást, mint szükségszerű és haladást jelentő fejlődést, minthogy mindegyik módot nyújtott ahhoz, hogy belőle a rákövetkező kifejlődhessék. Az oknyomozó történetírásnak is a krónikák, sőt a legendák és époszok voltak a megelőzői. Ha pedig ma szellemtörténetről beszélünk, abba az őskori történetkutatás minden nehézség nélkül bele tud illeszkedni.

Ez a legújabb módszer megadja a lehetőségét annak, hogy a kultúrákörök megállapításával, majd pedig az egyes kultúrák vándorlásával, végre e kultúrák hordozója: a nép, a fajta is tanulmányozható legyen és ne kellessen továbbra is az őskor hármias felosztásából eredő, a mai napig is szükségképpen, de nem szívesen használt kormeghatározásokkal dolgoznunk. Nem fogunk tehát majd hallani kő-, bronz- meg vaskorról, hanem ennek vagy annak a népnek az őstörténetéről.

Hogy ez hogyan érhető el, legyen szabad azt hazánk őskorának történetéből vett néhány példával illusztrálnom. A római hódítás a Kr. u. első század elején a Pannonia területén talált kelta törzseket nem semmisíti meg, hanem csak hatalmába hajtja és pacifikálja. Ezért nem semmisül meg a kelta kultúra sem, minthogy annak nemcsak nyelvi, hanem régészeti emlékeit is megtaláljuk még pár századon keresztül. Más azonban a kép, melyet a kelták megjelenése mutat a Kr. e. V. században. Az akkor itt uralkodó hallstatti azaz korai vaskori kultúra, amely itáliai elemekből is táplálkozott és amely aránylag igen magas fokon állott, a kelták megjelenésével szinte máról holnapra és majdnem nyomtalanul eltűnik. Világos tehát, hogy a kelták az itt talált népeket, amelyek nem bírtak nekik ellentállani, kiszorították és azok kénytelenek voltak maguknak más hazát keresni. Ha tehát egy őskori régió kultúrája eltűnik, keresnünk kell annak újabb felbukkanását és minden írásos bizonyíték

nélkül is megkapjuk a kort és a helyet. amikor és ahol az útra kelt nép új hazára lelt.

A kelták által kiszorított népek emlékeit a Balkánon, főként Bosznia, Hercegovina és Dalmáciában találjuk újra meg. Albánia e tekintetben még terra incognita előttünk. A római köztársaság és később a császárság idejében azonban az Adria keleti partjának vidékén illyrek laktak. Ez volt tehát az a nép, amely a magyarhoni provinciát a korai vaskorban lakta. Eddigi kutatásaim alapján merem állítani, hogy a korai vaskor kultúrája nálunk voltaképpen nem más, mint a bronzkor kultúrájának szakadatlan továbbélése, amely a fejlődés folyamán önmagában is alkot újabb típusokat, de nagyjában ragaszkodik a megszokott régi formákhoz. Természetesen nem kerülheti el a nyugatról és délről jövő kulturális befolyásokat sem. ezek azonban, mint jövevényelemek, idegenszerűségükkel élesen elválaszthatók az annyira fejlett és valamikor olyan nagy szerepet játszó magyarhoni bronzkori kultúrától.

A bronzkori Magyarország lakosai ebből következőleg, legalább részben, ismét csak az illyrek voltak. főként a Dunántúl, a Duna-Tiszavidéken, a mai Felsőmagyarországban és még a Tiszántúl jó részében is. Más azonban a helyzet Erdélyben. Hogy itt keletről jövő skytha népek is megfordultak, arra nézve az emlékanyagon kívül írásos, tehát szoros értelemben vett történelmi adataink is vannak, minthogy e népekről Herodotos is megemlékezik, «akiknek aranyban gazdag országán a Maris folyik keresztül». (IV. k.)

¶ Fettich Nándor most állította össze az eddig ismert és hitelesnek vehető leleteknek alapján a skytha települések térképét. Ez a térkép Herodotost teljesen igazolja, minthogy a skytha telepek a Maros felső folyásánál sűrűn egymás mellett jelentkeznek. Ott tehát egy zárt tömböt alkotnak. Az ország többi részén szórványosan mutatkozó leletek ezzel szemben általában nem mutatnak településre, hanem annál inkább a szomszédos régiókkal való kölcsönös érintkezésre. Egyébként a skythák jelenlétét kétségtelenül csak a korai vaskorban, kb. a VII. századtól kezdve tudjuk konstatálni

és a reánk maradt emléanyag segítségével nyomról-nyomra követhetjük őket vissza, egész az őshazáig.

Hazánk területének különben termékenysége, természetű kincsekben való gazdagságánál és igen kedvező geográfiai helyzeténél fogva az egész őskor folyamán igen jelentős szerep jutott és nagymértékben gyakorolt kulturális befolyását a környező provinciákban messze kiterjeszkedően megtalálhatjuk.

Hillebrand Jenő a magyar régió kiváltságos szerepét már az őskőkorban megtalálja, amelynek solutrée-i szakasza teljesen elválasztható a nyugati solutrée-i kultúrától s mint-hogy annak prototípusai is megtalálhatók nálunk, ennek következtében megállapította, hogy ez a kultúra önállóan fejlődött ki a magyarhoni barlangok őslakói között. A fiatalabb kőkorra, azaz a neolithikumra vonatkozólag egy nemrég Bécsben tartott előadásomban kimutattam, hogy annak egyik európai viszonylatban is legszebb és igen nagy kulturális befolyást gyakorló kultúrája, a «bükki kultúra» ugyancsak nálunk fejlődött ki, mint autochton kultúra. Hazánk lakossága a neolithikumban sem nagyon változhatott, mert az egymásra következő periódusok kultúrájában teljes és megszakítatlan kontinuitást találunk, sőt ugyanez a nép ismeri meg nálunk a fémek, elsősorban a réz és arany használatát, minthogy a nálunk annyira gazdag, sőt fejlődési szakaszokra is felosztható rézkor embere, amely korszakkal legbehatóbban ugyancsak Hillebrand foglalkozik, közvetlen leszármazottja a magyar neolithikus provincia népének. Népmozgalmakat azonban, még pedig egy elég jelentékeny kivándorlást, már ekkor is konstatálhatunk. Hubert Schmidt mutatott reá elsőnek *Trója-Mykene-Ungarn* című értekezésében azokra a szoros kapcsolatokra, amelyek nemcsak a bronzkor folyamán, hanem már a neolithikum végén is, egyrésztől Magyarország, — főként Erdély — másrészt pedig Thessalia és az aegaei kultúra köre között fennállanak. Az e korban tapasztalható jelenségek már túlmennek a kölcsönös kulturális befolyáson és arra engednek következtetni, hogy azok egy észak felől, tehát hazánk területéről megindult bevándorlásnak tulajdoníthatók.

Wilke a *Kulturbeziehungen zwischen Indien, Orient und Europa* című munkájában a rézkor, illetőleg a korai bronzkorban tapasztal hasonlóan Magyarország területéről történő kivándorlást, még pedig kelet felé, Déloroszországba és a Kaukázus vidékére, amelyet azzal bizonyít, hogy az ott talált fémeszközöknek, amelyek a legtöbb esetben azonos-ságot mutatnak a magyarhoni leletekkel, az előző típusai ott teljesen hiányoznak. Következésképpen oda ezek már egy bevándorlás alkalmával, mint készen hozott, formában is fejlett eszközök, ékszerek, fegyverek kerültek.

Wilke következtetései azonban nem mindenben helyt-állók. Mert egyrészt tagadhatatlan, hogy keleten a réz használata korábban jelentkezik, mint nálunk, másrészt pedig természetes az is, hogy a népmozgalmak kutatásában, a teljesen megnyugtató bizonyítékot, minthogy a fémtárgy importálható és nemcsak a szükséglet kielégítésére szolgál, hanem mint csereanyag pénzt, értéket, vásárlóeszközt is jelent. A legmegbízhatóbb támpontot a történelmi régészet egyéb kritériumok, és pedig a lakóház, temetkezési rítus, stb. mellett a kerámiában nyeri, mert az agyagművesség — lévén háziipar — helyhez kötött, az anyag természeténél fogva szállításra nem alkalmas, könnyen pusztuló, tehát ornamentikában bármily szép is, nem érték. De éppen azért, mert helyhez kötött, mert alakjának és ornamentikájának fejlődésében, változtatásában nem mindig a szükségszerűséghez és a gyakorlati megismerésekhez, hanem az egyes népek, törzsek, családok, sőt egyének ízléséhez és az idő divatjához is igazodik, az őskori kutató számára a legfontosabb adatokat szolgáltatja nemcsak a kultúrakört, hanem a kronológiát illetőleg is.

A fentemlített néhány példa mellett meg kell emlékeznünk arról is, hogy miként a szorosan vett történelemírásban gyakran találkozunk az események és azok indokainak tendenciózus vagy szubjektív beállításával: ez a betegség nem kerülte ki az őskori történelemírás szolgálatába szegődött régészeket sem. Nagyon természetes, hogy az őskori kutatónak szüksége van a részletkutatások és az összefoglaló ismeretek mellett az éppen ehhez az összefoglaláshoz, szinté-

zishez szükséges fantáziára is, másként mondva, jó szemre és a megismert tényekből fakadó logikus következtetésekre is. De nagy hiba egyrészt a zabolátlanul csapongó fantázia, amely legtöbbször az íróasztal mellett gyártja hipotéziseit és sporadikus vagy félremagyarázott jelenségekből általánosít, másrészt a jelenségek tendenciózus magyarázata és csoportosítása. Az első hibát kiküszöbölhetjük a helyes iskolázással, amely a teoretikus őskori kutatás helyett inkább a gyakorlati megismerésekre, azaz a szakszerű ásatásokra fekteti a fősúlyt. A települési archeológia és így a történeti régészet szilárd bázisát ezért az ásatások adják, illetőleg egy-egy őskori régió, kultúrák kör telepeinek rendszeres feltárása. A második hibának azonban nincs orvossága, mert emberek vagyunk. Ennek a folyománya az, hogy már sovíniszta őstörténelmi kutatásról is beszélhetünk.

Ezt üzi Kossina Németországban, aki visszautasít jóformán minden idegen, főként délről jövő befolyást az ősgermán kultúrára, míg annak kulturális kihatását a valóságon is túlmenően értékeli. Ezt üzi a cseh és lengyel őskori kutatók egy része, akik már a bronzkor egyik igen fejlett és a mi régióinkat is érintő kultúrájának, a lausitzi kultúrának hordozóiban összlávokat látnak, természetesen minden meggyőző és elfogadható bizonyíték nélkül. Ez vezette Parvan Vasiliut, a mostanában elhunyt, egyébként értékes munkát is kifejtett bukaresti professzort, aki *A dákok Trójában* című értekezésében Trója VII. rétegének lakosait Erdélyből dél felé vándorló dákoknak tartotta és ezt a nézetét etimológiai érvek mellett főként a régészeti emlékekkel akarta alátámasztani. Az emlékanyagból vett érvei azonban rosszul értelmezettek és hamisak. minthogy olyan leletanyaggal igyekszik érvelését alátámasztani, amely feltétlenül régibb kultúra hagyatéka. Parvan a bevándorlás időpontját a korai vaskor elejére teszi, a bizonyítékokul használt emléken pedig a bronzkor derekáról, illetőleg annak III. periódusából származik. Hogy egy Magyarországból elszármazó trák nép emlékeit Trójában csakugyan megtaláljuk, azt már Hubert Schmidt és ő utána Schuchhardt is kimutatja. Arra nézve azonban, hogy ezek

a dákok voltak, Parvan nem tud kétségtelen bizonyítékokat szolgáltatni.

Az őskori történelmi kutatás szempontjából nagyfontosságú a kronológia kérdése, még pedig a részletkutatásoknál a relatív kronológia, azaz az egyes kultúrák egymásutánja és az abszolút kronológia, amellyel már az egyes kultúrák részére a szomszédos régiók kulturális szakaszainak összevetésével bizonyos dátumokat is megállapíthatunk, ha nem is az egyes események, de legalább is a művelődéstörténeti fejlődés fontosabb állomásai részére. Minthogy Európa egyes őskori provinciáiban, vagy másként kultúrákőreiben a kulturális változások nem egyidejűleg jelentkeztek, azért mind a relatív, mind az abszolút kronológia ennek megfelelően régióként különböző. Amíg a relatív kronológiát mindig maga a régió adja meg, addig az abszolút kronológia részére bizonyos kiinduló pontot kell keresnünk, amelyet természetesen csak a szorosan vett írásos emlékeken alapuló történetírás szolgáltatathat.

Ilyen abszolút kronológiát Európa őskorára nézve már többen is felállítottak, amelyek közül a legnevezetesebb és leginkább használt a Montelius kronológiája Északkeurópa és Itália részére, továbbá Kossina, Reinecke, Sophus Müller, H. Schmidt, Hörnes és Menghin kronológiája.

Magyarország részére először Reinecke állította fel az abszolút kronológiát, amely azonban, minthogy tisztára typológián alapult, nem helytálló. Ugyanez a hibája báró Miske kronológiájának is, aki a magyar kutatók közül próbálkozott meg elsőnek a hazai föld őstörténetének időtartamra való beosztásával. Elfogadható abszolút kronológiát azonban Magyarország őskorára vonatkozólag nem is kaphatunk mindaddig, amíg először is a relatív kronológia kérdése tisztázva nincsen. Ezt pedig kétségtelenül csak a stratigrafia döntheti el, tehát a szakszerű ásatások, amelyekről pedig nálunk csak az utolsó évtizedekben lehet beszélni.

Egyébként az abszolút kronológia kiinduló pontja, mint már fentebb említettem, csak az a hely és időpont lehet, ahol és amikor már történelmi adatok is rendelkezésünkre állanak. Ez a hely pedig Egyiptom, illetőleg a vele össze-

függésben lévő Kréta-mykenei kultúra köre. Egyiptom részére Eduard Meyer kronológiája a legmegbízhatóbb, amely szerint az első dinasztia uralkodása Kr. e. 3325-tel kezdődik. Jóllehet Egyiptom és Kréta emlékanyaga között már a dinasztiaiak előtti időkben is találunk kapcsolatokat, mégis a 6—11. dinasztiaiak kora, tehát kb. Kr. e. 2500—2000 az az időszak, amikor Egyiptom és Kréta korai minosi kultúrája között ezek a kapcsolatok határozottan felismerhetők. Ennek az alapján készítette el Fimmen a Kréta-mykenei kultúrkör számára az abszolút kronológiát, amely a szakkörökben általános elismerésre talált. Miután az aegaei kultúra nemcsak a Középtenger vidékével tartott rokonságot, hanem a Balkánon keresztül a Dunavidék és így Európa többi provinciáinak kultúrájával is vonatkozásba hozható, adva van az a fix pont, amelyből kiindulva az egyes kultúrák részére, ha nem is naptárszerű dátumokat, de minden esetre legalább megközelítő pontosságú időpontokat kapunk. Attól azonban még távol vagyunk, hogy amiként azt Montelius is tette, 50, sőt 25 évnvi pontossággal állíthassunk fel kronológiát.

Az őskori kutatás történelmi feladatainak sora a kronológia kérdésével le is záródik és ezért, ha azt még egyszer összegezzük, azt látjuk, hogy az őstörténelem tisztázni akarja a zárt köröket alkotó vagy egymással szoros kapcsolatban álló őskori kultúrák, régiók, provinciák kérdését, a régiók lakosainak faji és nemzeti hovatartozandóságát, e népeknek kultúráját, törzsi vagy nemzeti berendezkedését, vándorlását, illetőleg települési viszonyait. míg végül az így kialakuló művelődéstörténetet egy hozzávetőlegesen pontos kronológiával támasztja alá. Ennél többre azonban az őskori történetírás nem vállalkozhatik, mert a messzebbmenő célok elérésében valóban megakadályozza az írott emlékek hiánya. Az őskor írásos emlékeinek kérdése pedig, minő a mostanában sokat emlegetett glozeli lelet is, teljesen tisztázatlan.

A feladatok mellett vázoltam azt a módszert is, amellyel a modern őstörténelmi kutatás dolgozik, de úgy hiszem, e rövid fejtegetésből is látható, hogy módszer tekintetében

sok a hasonlóság a történelmi idők és az őstörténelem forráskritikán alapuló kutató tevékenysége között. Ebből következik az is, hogy sem az etnológia, sem a művészettörténet, sem pedig a csak tipológiai osztályozásra szorítkozó régészet nem tudna egymagában megfelelő iskolát adni az őskori kutató számára. mert működésének irányát kell, hogy elsősorban a történelem szabja meg és ehhez a segítő eszközöket is már annyira kiforrott módszerével az adja meg. Történelmi előképzettségre, iskolázottságra van tehát itt szükségünk, amely minél alaposabb, annál eredményesebb munkára képesít.

Ha azonban összehasonlítást teszünk a magyar őskori kutatás ilyen iskolázottsága és a külföld hasonló irányú tevékenysége között, sajnos, reánk nézve meglehetősen szomorú eredményről kell számot adnunk. Amint fentebb említettem, az őskori kutatás mindössze egy évszázados multra tekinthet vissza. Ez aránylag rövid idő alatt azonban olyan hatalmas haladást mutat, hogy eredményben és módszerben lépést tart ma már az archeológia bármelyik ágával. Ez a nagyarányú haladás főként azóta tapasztalható, amióta már a legtöbb európai államban az őskor történelmének ismertetése helyet kapott a közép- és főiskolai oktatásban is. Hostmann, Verworn, Virchowon keresztül Lubbock, Undset már nagy haladást jelentettek, majd pedig az őskori kutatás irányítását egy időre az északeurópai kutatók, Montelius, Sophus Müller vették kezükbe. Az utóbbi időben ismét a német kutatókhoz tevődött át a súlypont, ami teljesen érthető, ha tekintetbe vesszük azt a hatalmas erőfeszítést, amelyet mind a propaganda, mind a kutató tevékenység fejlesztése és a földben rejlő történelmi emlékek védelmében a németek kifejtettek. Az őskornak ma már majdnem minden német egyetemen tanszéke van. a magántanárook segítő hadával, az őskori gyűjteményeket a múzeumokban mint önálló osztályokat kezelik, sőt tisztán e kutatásokat szolgáló intézeteket létesítettek, mi előttünk fantasztikusan hangzó anyagi dotációkkal. Az irodalmi munkálkodást kiadványsorozatok és a szakfolyóiratok egész tömege teszi lehetővé. Az ismeretterjesztés és propaganda-tevékenységről pedig elég annyit említenem, hogy a bresloui múzeum pl.

évente több kurzust is rendez néptanítók számára és a Mannus, Kossina folyóirata, aki a német őskori kutatást «eine hervorragend nationale Wissenschaft»-nak hirdeti, még egyszerű parasztok asztalán is megatlálható.

A német kutató tevékenység nagyvonalúságára jellemző, hogy nem egy helyütt még a külföldön is, ahol az őskori kutatás el van hanyagolva, hajlandó azt anyagilag és erkölcsileg támogatni. Teszi pedig ezt azért, mert sokszor ezek az át nem kutatott régiók szolgáltathatják egy-egy probléma megoldásához a hiányzó láncszemet.

Hasonló eszközökkel dolgozik az őskori kutatás Ausztriában és Csehországban is. Mindkét helyen érthető mohósággal vetették magukat reá a tőlünk elszakított területekre, mint jóformán érintetlen szűz talajra, pótlendő az általunk elmulasztottakat. Német szakkörökben egyébként is megvan a tendencia, hogy, ha nálunk az őskori kutatás hamarosan nem nyer szilárd alapot, elvégezzék ők azt a munkát, amely mindenhogyan a mi feladatunk volna.

Ennek a nagyarányú kutató tevékenységnek eredménye az, hogy a fentemlített országokban már jóformán minden vidék őskori kultúrája föl van tárva és így tisztázottan áll a relatív és az abszolút kronológia kérdése is. Most már a települési viszonyok és a topografia kérdésének megoldásánál tartanak, hogy belátható időn belül megalkothassák őskori régiók művelődéstörténetét.

Ezzel szemben mi még csak a kezdet kezdeténél tartunk. Iskolázottságról nálunk nem beszélhetünk, szisztematikus és módszeres ásatások is jóformán csak két évtized óta folynak, ellenben a föld méhében rejlő emlékanyagot az tárhatja fel, aki akarja. Pár évtizeddel ezelőtt Lipp Vilmos még azt vitatta Hampellel szemben, hogy a kőbaltákat csak fémeszközzel, illetőleg vasfúróval vagy vésővel fúrhatták ki. És nem is olyan régen, egy azóta elhunyt, nagynevű történészünk, Akadémiánknak is tiszteletreméltó tagja, kifogásokat emelt a Nemzeti Múzeum egyik régészének megállapításaival szemben, aki az őskőkorban évtízezredekéről mert beszélni. A múzeumi tisztviselőnek egy bizottság előtt kellett állításait igazolni.

Miután az őskori régészet nálunk speciálisan dilettáns feladat volt, aminthogy a napjainkban e téren működő néhány szakember is csak autodidaktának tarthatja magát, érthető az is, hogy a legtöbb középiskolai történelemtanár maga sem tud többet az őskor történelméből, mint amennyi a tankönyvek 2—3 oldalán található.

De ha felismertük az őskori kutatás jelentőségét és történelmi feladatait, fel kell ismernünk azokat a feladatokat és kötelezettségeket is, amelyeket e téren el kell végeznünk, azokat a mulasztásokat is, amik itt pótlásra várnak. Iskolát kell teremtenünk az őskori kutatás számára, amelyben a történelmi oktatás és történelmi kutatás módszerei párosulnak a speciálisan régészeti feladatokkal és az ismeretterjesztés és propaganda céljából már a középiskolai történelmi oktatás keretében legalább annyi helyet kell adnunk az őskori régészet és történelemnek, mint amennyi a görög és római archaeológiának van szánva.

Az őskor folyamán nem a mi népünk lakta ezt a földet, ezért a magyar föld őstörténelmének kutatásában minket sem valódi, sem mondva csinált tradíciók nem vezetnek, objektivitásunkat tehát teljes mértékben megőrizhetjük. Megállapításaink, eredményeink komolyságát és súlyát ez a tény is növeli, de főként az, ha azokon megérzik a módszeres iskolázottság. Már pedig ezekre az eredményekre sürgető türelmetlenséggel vár az őskori kutatás, minthogy hazánk területének őskori emlékekben szinte páratlan gazdagságától, a mi telepeinknek szakszerű feltárásától várja igen sok, még eddig tisztázatlan problémának a megoldását. Ez az emlékeanyag a vérrel és annyi áldozattal szerzett földdel együtt egy reánk maradt nagyszerű örökség, amellyel szemben azonban kötelezettségeink is vannak, még pedig a megmentés, megóvás, megbecsülés és annak a történelmi multnak a feltárása, amelynek ez a leletanyag az egyetlen tanuja.

TOMPA FERENC.

GOLDZIHHER IGNÁC, AZ ÍRÓ.

Mindig kevés volt az olyan ember, akire ne állott volna az ószövetségi Bölcs szava: «Nincsen neki emlékezete, elenyészett, mintha nem is lett volna, megszületett, mintha nem is született volna» (Sirák 44, 8). Korunkban meg egyenesen csak a legnagyobbak legjobbjai nyerik osztályrészül, hogy az utókor is necsak nevüket ismerje, hanem, hogy mint oraculumaitól, késő századok multán is tőlük kérjen tanácsot.

Nemzetünkéből is támadt nem egy oly férfiú, akik «ezrek, sőt milliomok előtt jótekonny napként világíthatnak». De míg ezek egy része — sajnos: nem kis része — «az örökül nyert erőt» idegen országokban fejt ki, úgy hogy a nagy világ alig tudja róluk, hogy magyarok: annál nagyobb azok érdeme, akik bár «az egész emberi nemre jótekonny hatást gyakoroltak», nem feledték: hogy «Leonidas csak egy Spártáért, Regulus csak egy Rómáért, Zrínyi csak egy Magyarorszáért halhatott meg» és éltek ők is egy Magyarorszáért és magukat meg nem osztva, haltak is meg egy Magyarorszáért.

És ezek közé tartozik az utolsó hat évtized legnagyobb orientalistája: Goldziher Ignác (1850—1921).

Megállapításom tanuja azok számára, akik őt személyesen nem ismerhették: műveinek 600 számot átölelő jegyzéke, melyet tanítványa, Heller Bernát állított össze.¹ Goldziher munkássága annyira alapvető és annyira alapos, hogy soha-

¹ *Bibliographie des œuvres de Ignace Goldziher*, par Bernard Heller, professeur à l'école rabbinique de Hongrie, à Budapest. Avec une introduction biographique de M. Louis Massignon. Publication de l'École Nationale des Langues orientales vivantes. Paris, 1927. XVII. + 99 l. Kis folio. —

sem fogja tudni nélkülözni az, aki a keleti tudományokkal foglalkozik.

A felsorolt 600 cím 60 év munkájának eredménye. Első művecskéje: *A zsidóság imádságairól*, 1862-ben, 12 éves korában jelent meg. Egyetlen fennmaradt példányát a család őrzi. Megjelenése a fehérvári cisztercita főgimnázium eseménye volt; igazgatója, Gerlach páter nem mulasztotta el nyilvánosan köszönteni az «Ignatius autorculust». Utolsó munkája: *Zwei Schwerter*, 1922, már halála után jelent meg.

Első, ami Goldziher munkásságában feltűnik, annak óriási kiterjedése. Természetesen nem mind egyforma terjedelmű munkák. Számos sokszáz oldalas mellett a többség hosszabb-rövidebb értekezés. S emellett semmi felületesség. Csodálatraméltó széleskörű olvasottsága, hiszen a legtávolabb eső területekről veszi párhuzamait, illusztrációit, pl. a keresztény egyháztörténetből. Így egyik igen fontos megállapítására, hogy a hadít tudósai az isnádotkat nem megtévesztési szándékkal koholták, hanem. hogy ez műfajuknak egy stereotip formulája volt, tárgyi meggyőződésük kifejezésére (nem történeti, hanem tani dokumentum), mint nekem monddta, Döllingernek. a nagy katolikus egyháztörténésznek egy munkája vezette, melyet fiatal korában olvasott. Döllinger hasonlóan értelmezi a középkori okiratgyártók olyatén működését, hogy bizonyos adományokat, alapításokat, sőt jogszabályokat, jogi gyűjteményeket régen élt egyházi és világi fejedelmeknek tulajdonítottak, a senkitől kétségbe nem vont jogállapotot akarták így, minden csalási él nélkül — hisz' erre szükség sem volt — szentesíteni. — Goldziher minennek pontosan közli a helyét.

Bár témaköre az alaposság érdekében lehetőleg korlátozott: zsidó és muszlim vallástudomány és filológia (nyelv, irodalom és művelődés), muszlim jogtudomány — néhány munkájának tárgya a turkológiából és perzsa irodalomból van véve; további tárgyai is rokonok: a palesztina-kutatás fejleményei, összehasonlító vallástudomány és néprajz; kiadott egy sereg nagyobb kéziratot, amint fiataalkori utazásai alatt soh'se mulasztotta el az alkalmat, hogy kéziratokat lemásolhasson, — mégis felhasználja széleskörű egyéb tanulmányainak ered

ményeit. Átdolgozta magát az összes előázsiai és északafrikai nyelveken, az æthiop nyelv útvesztőjét sem véve ki: amiről a vaskos æthiop tankönyvébe írt dátumok tanuskodnak; s példátlan emlékezete lévén, nyelvismereteit alkalomadtán fel is használta. Kedves témája volt megfigyelni, minő jelentés-átalakuláson mentek át az egyes sémi nyelvekben ugyanazon gyökök s hogy ugyanazon fogalmat a különböző nyelvek képletesen ugyanazon tevékenységet jelentő szóval fejezik ki. Logikai és pszichológiai törvényszerűségeket vett alapul.

Lehetőleg került a hipotéziseket és azért nem lelkesedett az assyriológiáért sem, bár ennek térfoglalása kitöltötte írói munkásságának korszakát. Mindössze egy-két kisebb munkája ebbeli tanulmányainak bizonyítéka; egyébként nem sokra becsülte kiforratlan diszciplinát. Egyetemi előadásaiiban sem sok elismerést juttatott számára, de azért nem egyszer hallottuk tőle: «ebben (!) talán (!) igazuk lehet (!) az assyriologusoknak». Ő maga mosolyogva beszélte jelen sorok írójának, mint szokott évődni Jensennel, a panbabylo-nista túlzók atyamesterével, erőszakolt szimbolizmusuk, ábrándos hipotézis-légváraik miatt s hogy Jensen egyszer — Goldziher egy tréfájára célozva — aláírás helyett pár vonással egy fejet és egy a száj felé mutató kart rajzolt levele alá. Goldziher u. i. egyszer tréfából azt mondta neki, hogy az «én» szót az assyriologusok szerint így kell jelezni.

A legtöbb látszólag nagyon termékeny író rendszerint minduntalan ismétli önmagát, ugyanazt a szűk témát az unalomig variálja. Goldzihernek is van kedves tárgyköre, de egészen más értelemben: a muhammedán dogmatika és jogtudomány; mindenik maga oly hatalmas terület, hogy itt ismétlésekre utalva nem volt. Ellenkezőleg, éppen két téren alkotott úttörőt, — de az úttörők tragikumát: azt, hogy munkájuk csak kiindulásnak jó, de hamarosan elveszti értékét, elkerülte. Erre a két tárgyra használta sok évtized munkáját; a tárgyat kimerítette és azért maradandót alkotott. Nagy munkái mind erre vonatkoznak. Dogmatikaiak: *Vorlesungen über den Islam*, 1910; öt nyelven, magyarul 1912. — *Die Richtungen der arabischen Koranauslegung*, 1920. Jogtudományi: *Die Zāhiriten*, 1884. Legnagyobb munkája,

mellyel Oszkár svéd király nagy aranyérmét nyerte el: *Muhammedanische Studien*, két kötet, 1889—90. Mindkét témát fejtegeti: *Az iszlám*, 1881 és sok értekezés. Ebbeli munkásságával volt Snouck Hugronjé-vel együtt az európai iszlámtudomány megalapítója, de az oroszlanrész az övé. Jogtörténeti munkásságának elismeréséül nyerte el az aberdeeni egyetem (Skócia) jogtudományi díszdoktori oklevelét (1906).

Többi munkája jórészt ezen kutatásai melléktermékeinek értékesítése. E melléktermékeket, ha gondolta, hogy mivel nagyon is távol esnek munkakörétől, nála elkallódnának, szívesen bocsátotta mások rendelkezésére. Így a keleti keresztény eretnek szektákra vonatkozó adatokat tanártársának, a nemrég elhunyt kitűnő katolikus hittudós Zubriczky Aladárnak adta át.

Emberi nagysága leginkább dogmatikai munkásságában mutatkozik. A dogmatika oly terület, melyen a legkisebb emberi elfogultság, racionalistáskodó berzenkedés és viselkedés, a legkisebb logikai csuszamlás, a forrásoknak nem egészen pontos értékelése meddővé teszi a fáradságos munkát. Goldziherben nem hiányzott az a tudat, hogy a vallás az emberi lélek legmélyebb szükséglete, melynek csak akkor van létjoga, ha az ember komolyan is veszi. Ő komolyan vette, nem sajnálta tőle a fáradságot. Az iszlám fejlődését és hittartalmát kutatva, belemélyedt nemesak az indiai és perzsa vallásokba, hanem a keresztény dogmatikába is. Az iszlám miszticizmusáról, szent-kultuszáról írva, nem restelte átböngészni az ó- és középkori keresztény hagiológiát feldolgozó hatalmas gyűjteményes munkákat. Így elkerülte a számos dogmatikai tévedést, ami még egy Harnack munkásságában is annyira kirívó és azokat a szirteket, melyek mint kongeniális kortársának, Loisynek esete példázza, kellő vallási odaadás és emberi alázat híjján hajótörésbe viszik a kutatót.

Saját vallását kitűnően ismerte, törvényeit nem fanatikusan, hanem abban a tudatban, hogy az Isten lehetetlen nem kíván, a mai kor lehetőségeihez alkalmazva, híven megtartotta s ez a vallási komolyság óvta meg vallástudományi munkásságát attól, amibe, sajnos, számos vallástudós

kortársának céljátévesztett munkája fulladt: akik a különböző vallásokban csak egy-egy kuriózumot látnak.

Ez a vallási objektivitás szerezte meg számára nemcsak a keresztény teológusok osztatlan barátságát, hanem a vallási dolgokban külsővel szemben igen bizalmatlan muszlimok becsülését is. A kairói El-Azhar-mecset tudósai, akiknek előadásait fiatal korában hallgatta, szívesen fogadták volna a maguk körébe tanítóul; az egyiptomi khedive 1911-ben Kairóba hívja, hogy ott az iszlámról előadásokat tartson; már halála után érkezik Budapestre a perzsa kultuszminisztérium leirata, melyben egy muhammedán teológiai mű kiadásának ügyében tőle kérnek véleményt. Mindenki tudta pedig, hogy Goldziher nem keresztény, se nem muszlim, hanem zsidó, de istenfélő zsidó. Nem szerette a vallási frivolitást az életben sem. Volt egy nagyon kedves muszlim hallgatótársam a pesti egyetemen. Egyszer beszélünk róla Goldziherrel; én megjegyzem róla, hogy kissé racionalista. Kedvetlen gesztussal forrázott le: — Nem szeretem az ilyesmit. Jobb szeretem, ha komolyan veszik a vallásukat.

És itt meg kell állnom egyik sokat emlegetett munkájánál: *Der Mythos bei den Hebräern*, 1876, főképp azért, mert korában nagy volt a hatása, angolra is lefordították és azóta is minden keresztény exegetikai tankönyv ismerteti. E munka kiütkezik Goldziher munkásságából, mintha nem is ő írta volna. Van még több, összehasonlító vallástudományi munkája, ezekben semmi feltűnő nincs, hangjuk a nyugodt bírálat. De ebben szabadon engedi képzelete szárnyait és sorba véve az ószövetségi Szentírásban szereplő neveket, mindből meteorológiai értelmet hoz ki. Végül levonja a következtetést: a zsidó nép a meteorológiai jelenségeket megszemélyesítette, ezen személyek körül alakult ki a zsidó mitológia, melyet az utókor historikummá avatott.

E munka utolsó nagyszabású emléke az úgynevezett mitikus biblíamagyarázatnak.

Massignon, aki az előttünk fekvő katalógushoz bevezetőt írt és mélységesen hívő katolikus ember, nem tud mit mondani ehhez a munkához. Mindenféle segédhipotézisekkel igyekszik élet venni (Goldziher be akarja bizonyítani Renan

ellenében, aki a sémi faj szellemi inferioritását hangoztatja az áriaival szemben: hogy íme nincs igaza, mert mennyi elmeél, mekkora színes fantázia volt az összémitákban!). Nem tud szabadulni azon gondolattól, hogy Goldziher itt elvesztette lába alól a talajt és hogy az istenhit fényé is eltűnt látóköréből. Bevezetőjének nyolcadrészét a «Mythos»-nak és azon kérdésnek szenteli: hitt-e Goldziher a személyes Istenben? Megállapítja, hogy Goldziher «később» konzervatívabb felfogásra tett szert a biblia magyarázatban és hogy «visszatért a személyes Isten hitéhez», aki, mint Massignon jegyzetben közli, tagad minden «fejlődést» Goldziher vallási felfogásában: «Goldziher meggyőződése volt és maradt, hogy a hitnek tudományos alapokon kell nyugodnia». «Igaza van, — írja Massignon-nak — hitt a személyes Istenben, de eme hite akkor sem rendült meg, amikor a *Mythos*-t írta s e hite elkísérte őt a sírig.»

Máskülönben nem tudta volna már egy évtized múlva megírni azon előadásait, melyek új kiadásban *A zsidóság lényege és fejlődése* címen 1923—24 jelentek meg és a zsidóságnak nem politikai fejlődését, hanem mélyen átértzett és átélte vallási tartalmát fejtegetik.

Különben maga utal rá gróf Kuun Géza fölött mondott emlékbeszédében (1907), hogy ez össze tudta egyeztetni a mélyen vallásos életet a vallástörténeti problémák iránt való érdeklődéssel. S lehetetlen, hogy itt ne gondolt volna saját magára is.

E mű létrejöttét csak az tudja némileg megérteni, aki ismeri az ú. n. racionalista biblia-kritika történetét. A *Mythos*-t megelőző száz év alatt számos hasonló kísérlet látott napvilágot (v. ö. Székely: *Hermeneutica Biblica*, Friburgi Br. 1902. 275. skk. l.), melyek felett a hittudomány már napi-rendre tért; maga Harnack, aki pályáját egy ilyenféle angol mű németre fordításával kezdte, munkássága delelőjén kijelentette, hogy a biblia-kutatás mindinkább kénytelen visszatérni a hagyomány adataihoz. Ugyanez a kor egyszersmind a természettudományi racionalizmus kora is, mely már szintén a múlté. Azon kor a rohamos felfedezések miatti lelkesedésében a wagneri «Zwar weiss ich viel, doch möcht' ich

alles wissen» (Goethe: *Faust*) jegyében nem is mert arra gondolni, hogy a XX. század elején egy Harnack is kénytelen lesz beismerni, hogy a Bibliában bizony akad «Undurchdringliches» is! Amellett azonban e kutatás önmagáról megelégedkezve, oly mélységekre ásott le, melyek végül is maguk alá temették ezen kort magabízó tudományával együtt, de melyekből a XX. századnak minden téren való higgadtabb megítélése és így alapjaiban már meg nem dönthető tudománya emelkedett ki. Eredménytelen tehát mégsem volt ez önmagában meddő munka, mert segített egyszer s mindenkorra leszámolni bizonyos nehézségekkel, melyek többé fel nem merülhetnek.

Még egyet! E kornak racionalista tudósai, természetmint szellemitudomány-művelői elsősorban a pozitív vallás ellen tüzeltek, mert ebben látták az állandó figyelmeztető szót, hogy az emberi elme hatalma nagyon is körül van határolva: «Egyiptom ember és nem Isten, lovai csak hús és nem lélek» (Izajás 31, 3), másrészt meg, ahol rövid volt az argumentumuk, megtoldották becsmérlő gúnnyal. Goldziher is elragadta a korszellem, ámde munkájában ilyen nincs; nagy filológiai felkészültséggel dolgozik, mindig a tárgynál marad, művének vallási háttere nincs, még kevésbé vallásellenes éle. Maradandó érdeme, hogy hozzájárult a probléma tisztázásához; hogy mi módon járult hozzá, e lapokon bőven fejtegette Heinrich Gusztáv (1877). Hogy ma másképp ítéljük meg mindezt, a fentiek alapján természetes. Az «összehasonlító vallástudomány» is ily formában már a múlté, helyébe lépett a «vallástörténet», melynek célkitűzése és módszere egészen más. Annyi bizonyos, hogy Goldziher e munkát sohasem említette, nem szerette, ha eszébe juttatták. Tanártársa, a nemrég az örökkévalóságba tért jeles emlékű katolikus exegéta: Székely István, mikor egyetemi előadásaiban e ponthoz ért, hosszasan megemlékezett Goldziher «tiszteletreméltó egyéniségéről» és hozzátette: hogy «tudomása szerint már nem ragaszkodik» a *Mythos*-ban kifejtettekhez. Ő sem tartotta ildomosnak barátjától megkérdezni, mit tart e régi, bátran mondhatjuk: gyermekkori (24 éves korában írta!) műve felől.

Goldziher írói munkássága párhuzamban halad élete folyásával. Ő maga munkateljesítményének javarészét abba az időbe teszi, amikor szerény fizetésű állásban, szűkös anyagi viszonyok közt élt. Mikor aztán rendes egyetemi katedrát nyert (1904) és nyugalmasabb évek következtek, úgy érezte, mintha kevesebbet tudna létrehozni. «Az Úr Isten — mondotta később e sorok írójának, — akkor fokozottabban segített. De mikor révbe juttatott, bizonyára így gondolkozott: Ennek már eleget segítettem, most már meg tud állni a maga lábán is.» Természetesen ezt ilyen formában megcáfolni látszik az, hogyha egyetlen pillantást vetünk az 1904 után megjelenő művek hatalmas sorozatára. Bizonynal úgy kell érteni: hogy ezen idők munkásságának fáradságos alapvetése is ama nehéz korszakba esik.

Már súlyos betegen írta («in tormentis scripsi», írja Massignonnak) 1920-ban megjelent: *Die Richtungen der islamischen Koranauslegung* című utolsó nagy munkáját; viszont betegségéből annyira amennyire felépülve, egy kis művecskében jellemzi amaz ősarab szokást, hogy a betegek látogatása és vigasztalása a nők feladata volt. ('Ijādat al marīd, 1919.')

Élénk részt vett az Akadémia életében, aminek nyomát őrzi számos felolvasás, meg egy sereg emlékbeszéd. Jellemző gondolkodására a Renanról szóló (1894). Nem akarta vállalni, de nem térhetett ki. Azért szorosán elhatárolta a témát: *Renan uint orientalista*. Az elején külön hangsúlyozza, hogy filozófiai és a kereszténység eredetére vonatkozó műveit egyáltalán nem fogja érinteni. Egyszer — 20 év múlva — valahogy ráterelődött a szó. Nem akartam sérteni a keresztény érzületet — mondotta. — És elbeszért egy anekdotont Renanról (talán tőle hallotta): Megjelent egyszer a Bibliothèque Nationale-ban, melynek Renan akkor tisztje volt, Pusey, a híres angol konzervatív teológus, akitől az anglikán és katolikus egyházat egyesíteni akaró mozgalom kiindult és valami könyvet keresett. Renan elmegy érte s míg odajár, Pusey felveszi azt a könyvet, melyet amaz olvasott és lapozgat benne. Mikor Renan visszajön, fejcsóválva teszi le: «Óva intem önt, fiatalember! ne olvasson

ilyen istentelen könyvet, mert el fogja csavarni az eszét». (Valami naiv stílusgyakorlat volt a racionalista biblia-kritika gyermekkorából.) Arról sejtelve sem volt, miésoda veszedelmes emberrel van dolga, akinek az eszén már igazán nincs elcsavarni való.

Egyáltalán az őt ért benyomásokat nem hagyta eltűnni. Utazásairól, kongresszusokon való részvételéről hűségesen beszámolt. Valóságos szépirodalmi lendület van ezen írásaiban. (Különösen: *Jelentés az Akadémia könyvtára számára Keletről hozott könyvekről, tekintettel a nyomdaviszonyokra Keleten.* 1874.) Ha valamely könyvet elolvasott, szívesen írt róla ismertetést. A jegyzék 200-nál többet sorol fel.

Könyvbírálatait ugyanaz a tapintat jellemzi, mint egész életét. Figyelmesen, lapszéli jegyzésekkel olvasta el a könyvet, csak azután írt róla bírálatot. Szerette kidomborítani a könyv érdemét, örült minden szépnek, amit benne talált, anélkül, hogy e tekintetben is igazságtalan lett volna.

Utolsó munkája, *Zwei Schwerter*, azon szokást fejtegeti, hogy egyes arab hősök két kardot vittek a csatába. Talán nem egészen véletlen, hogy ezzel záródik munkáinak sorozata: önkéntelen, de találó szimbólum van benne. Említést tesz arról az arab hősről, aki, miután a perzsák fejét vették, tovább küzdött a két karddal; míg végre egy asszony kiáltására: «Nézzétek a férfit, aki bár fejét vették, mégis tovább harcol két karddal», ébredt tudatára annak, hogy ő már halott és lehanyatlott lováról. Goldziher e dolgozatát halála után jelent meg; maga is szinte még halála után sem vette tudomásul, hogy már nem él s nem lehet többé a tudományért harcolnia.

Szokása volt összes régebbi munkáit állandóan számon tartani s kézipéldányaiba pontosan bejegyezgette a később talált adatokat. Így az 1923—24-ben II. kiadásban megjelent *Zsidóság lényege és fejlődése*, valamint a *Vorlesungen* 1925-iki új kiadása változott alakjukban is teljesen az ő művei, mert e jegyzeteket dolgozták beléjük tanítványai.

Egy szekrénykében, szép rendben, egy csomó, félig kész munkájának kézírata volt; nagy Freytag-szótárába — melyet küzdelmes diákéveiben egy lipcsei antiquariustól kapott

valami raktárkatalógus elkészítése fejében — a hosszú évtizedek alatt hűségesen bejegyzett minden, az arab lexikografiára vonatkozó adatot. Tanítványaira vár a feladat: mindezt a tudomány közkincsévé tenni.

*

Magáról a jegyzékről nem sokat kell mondani: hű tanítvány gondos munkája. Hogy mekkora fáradságba került, könnyű elgondolni. Egy pár cím hiányzik belőle, de mint a fentiekből látható, az ilyesmi csak a megjelenés után derülhet ki. A hiányok gyűjtése folyik és külön fog megjelenni.

A munka beosztása ez: Bevezetőt, mely rövid életrajz és a főművek jellemzése, Louis Massignon, a Collège de France tanára, Goldziher barátja, írt hozzá.

Most következik Heller munkája, hat csoportban: 1. azon folyóiratok, lapok (73); 2. azon gyűjteményes munkák jegyzéke (20), melyekbe Goldziher írt; 3. azon enciklopédiák lajstroma (7), melyeknél közreműködött, a névjelzéssel ellátott cikkek jegyzékével; 4. Goldziher könyveinek és cikkeinek jegyzéke (49 önálló mű, 331 értekezés) a bibliográfiai adatokkal; 5. a Goldziher által írt könyvbírálatok (210); 6. az általa szerkesztett térképek jegyzéke (2).

A felsorolt címek száma 592; ebből magyar nyelvű 107 könyv és értekezés, 18 bírálat. Műveinek fordításait, új kiadásait a jegyzék szintén az időrendi sorba iktatva közli; áttekinthetőség okából jobb lett volna külön csoportba illeszteni. A könyvismertetések száma nem egyezik az ismertetett könyvek számával, mert Goldziher sokszor egyszerre több könyvet bírált, ami a jegyzékben egy szám alatt van.

Heller munkájának értékét emeli, hogy Goldziher magyar nyelvű műveinek hosszabb-rövidebb kivonatát, vagy ahol ez is elég, a címét franciául is közli. Különösen fontos ez azért, mert számos önálló tárgyat először magyarul, vagy csak magyarul dolgozott ki (utóbbiak közül legfontosabb: *A történetírás az arab irodalomban*, 1895). Nemzeti szempontból fontos, hogy bőven ismerteti Goldzihernek Uri Jánosról szóló jellemrajzát. Ez a XVIII. századi magyar származású jeles orien-

talista többek közt az oxfordi Bodley-könyvtár keleti gyűjteményét rendezte. Mindezzel hozzájárul ahhoz a misszióhoz, melynek célja Magyarország kultúrértékeit a külfölddel megismertetni. Massignon bevezetése is ilyen szellemű, többízben nyomatékosan utal rá, hogy Goldziher minden ízében magyar volt, szívesen írt magyarul, hosszabb-rövidebb tanulmányi, vagy előadási utjait leszámítva, egész életét hazájában töltötte és hogy hazája is megbecsülte őt, ami legünnepélyesebben 70. születésnapján nyilvánult meg.

Van sok kiváló tudósunk, akik megérdemelnék, hogy a külföld is megismerje őket, legalább ilyen pontos bibliographiai jegyzékből.

KOSZTKA LÁSZLÓ.

A ZEBEGÉNYI TEMETŐBEN.

— Emlékezés Bartóky Józsefre. —

A kis templom előtti téren
— Mit ákácfaék szegnek be szépen —
Elült minden világi zaj,
Csak szívek mélyén zsong a jaj...

De megtörik a néma csend:
A papnak ajkán íge zeng,
S lélekből buzgón tör magosba
— Aztán elhalkul a zsolozsma.

Meghajlik nyolc pár férfi-váll,
S mint hogyha csolnak vízre száll:
Megy a koporsó, melyre vár ma
Az öröklétnek óceánja.

De útja közben még előbb
Megáll az árva ház előtt,
Melynek gazdája ott pihen
A koporsónak mélyiben.

Diófa lombja integet,
A rózsák csókot hintenek —
Igy búcsuztatják halkán őket,
Ki oly nagyon szerette őket.

Tovább gomolyg a gyászmenet —
S mint mindig, a mikor temet:
A falu asszonynépe halkán
Imákat mormol, szakadatlan.

Az út most fordul — föl a hegynek,
A koporsót vivők lihegnek.
Elfúl a nép, lassan halad,
S az ima is meg-megszakad.

De végre itt van a tető —
Milyen eszményi pihenő!
Száját a sír már nyitva tartja —
A nagy tengernek ez a partja.

Ki ezen innen semmivé lett,
Túl rajt' övé az örök élet.
S míg itt állunk mi gyászba', sírva,
Ő boldogan leszáll a sírba.

Bús kedvben, némán elmerengve
Nézek a távol kék hegyekre,
Hol földdel összeér az ég,
S az alkonynak tüzeiben ég.

Szivembe' kél új fájdalom —
Haragtól hajtva szállj, dalom:
Az a hegy már nem Magyarország —
Az volt soká, s gazúl elorzák!

Oh zebegényi temető,
Bánattól terhes gyásztető,
Hol elpihent a hű barát,
S honnét szemem cseh földre lát!

Szemembe könnyek árja gyűl,
S mert égető a kín belül,
Kezem' szorosan összefogva, -
Imádságom így száll magosba:

«Jó Isten, irgalmas ki vagy,
E holtnak édes álmot adj,
Hogy békén várjon, sírba zárva,
A boldog. szent feltámadásra.

De elleninket — oh nagy Isten,
Kinek villám ég kezeidben —
Réimitsd meg és sujtsd porba végül,
Feltámadás reménye nélkül! . . . »

SZÍNHÁZI SZEMLE.

- Nemzeti Színház:** Herczeg Ferenc: *Kéz kezet mos.* — Grillparzer: *Medea.* — *A Szentivánéji álom* felújítása.
- Vigszínház:** Robert E. Sherwood: *Hannibal.* — Kurt Götz: *Hókus-pókusz.* — Ibsen: *Ha mi halottak feltámadunk.* — G. B. Shaw: *Pygmalion.* — Szenes Béla—Nóti Károly: *A házibarát.*
- Belvárosi Színház:** Armond és Gerbidon: *A szeretők iskolája.* — Bús Fekete László: *A santa kutya.*
- Országos Kamaraszínház** vendégjátéka: Klabund: *X. Y. Z.* — Pirandello: *Öltöztessük fel a mezteleneket.*

A husvétől kapuzárásig terjedő időszakban a színházak rendszerint már a készből élnek, az évad lefolyt kétharmadának sikereit hasznosítják, jelentékenyebb fajsúlyú, nagyobb kockázattal járó újdonsággal alig kísérleteznek, legfeljebb az évadvégi statisztika megjavítására tüzdelik meg a műsort egy-két tiszteletreméltó (értsd: üzletileg jobbra reménytelen) névvel, az üzleti mérleg megjavítására pedig néhány kipróbált darab felújításához folyamodnak.

A Nemzeti Színházban is újabban Gréban gyönyörű *Igazi Passiójának* immár hagyományos nagyheti színrekerülte mintegy a hivatalos «season-end» kezdetét jelenti. Ilyenkor a két vezető szerző, Csathó meg Zilahy, már rendszerint «beszállt» a műsorba, s minthogy a Nemzeti Színház igazgatója azt vallja, hogy olyan darabok előadásszámát, amelyek tele házakat csinálnak, akár a műsor gazdagsága érdekében is korlátozni «józan ész ellen való dolog» és «gyakorlatilag keresztülvihetetlen»: az évad végén az eredeti műsortervből annál több megy párába, mennél több párát fejleszt e «fődarabok» sikerének hőfoka. Az idén Csathó nemes művé, de témáját drámailag eléggé el nem mélyítő *Lillája* tartós érdeklődést nem keltett, annál kitartóbban hódított a szerző három regibb darabja. Zilahy új műve ellenben beváltotta a hozzá fűzött reménységet, meleg költőisége magával ragadta a nézőket, magával a színészeket is: e darab előadásai az idény legszebb estéi közé számítanak. Zilahynak még két regibb műve is tizenhárom estén át megtöltötte a színházat.

Csathó meg Zilahy együttesen száz estén szerepeltek, az évadnak tehát éppen egyharmadát foglalták le; ez bizony eléggé kirívó egyoldalúság. Mellettük új szerző egyetlenegy jutott szóhoz: Hegedüs Lóránt. (A Kamarában meg éppenséggel csak egy magyar bemutató volt, az is egy kurta egyfelvonásosé, a Hegedüs Sándor *Bakonyi*é.)

A Nemzetiben bemutató-számba ment Herczeg *Kéz kezet mos* című vígjátékának előadása, melyet negyedszázaddal ezelőtt a Víg-színház hozott először színre. A felújítás jó gondolat volt: Herczeg szatírájának éle máig sem tompult el, kifogyhatatlan variációkkal feldolgozott témája most is szomorúan időszerű. A szerepek kitűnő kezekbe kerültek, az előadás pompásan pergett. Csontos udvari lakájában Újházias kedély és érzés volt.

Grillparzer *Medeája* körül Jászai Mari emléke lebeg; ezzel nem könnyű versenyre kelni. Hettyey Aranka nagy odaadással játszott, de — játszott. A belső átélés ereje hiányzott alakításából. Legjobb volt a deklamatórius részekben (búcsúja Jasontól), vad kitörései inkább a művésznő eszközeiből táplálkoztak, semmint Medea természetéből.

Shakespeare ebben az évadban nem volt uralkodó planéta, nagy tragédiái ritkán jutottak szóhoz, közülök pl. *Othello* felújítását ezúttal is hasztalan vártuk. Új rendezésben és szereposztásban csak egy műve került színre, a *Szentivánéji álom*. Hevesi igazgató régóta és kedvvel keresi e sokszínű színpadi költemény igazi stílusát; ezúttal a barokkban vélte azt megtalálni, minden realiztikumot feloldott a játékosban és stilizáltban. Gondos és hatásában egységes megoldást nyújtott: szép képeket és plasztikus szöveget. A tündérjele-
netekben Uray gyönyörű mozgású Oberonja és Vaszary Piroska kéneső-elevenségu Puckja kiemelkedő színészi alkotás volt. Az évad-
végnak kétségtelenül ez az előadás volt a legszámottevőbb művészi sikere.

A Víg-színház tarka szezónra tekint vissza, bár ez a tarkaság egy kissé a plakátéra emlékeztet. MórícZ Zsigmond nagyerejű művén kívül a műsor jobbára «Effektstück»-ökből állt ki s ezek majd mind nagyobb effektus nélkül tűntek le a színről. Francia darabbal alig próbálkoztak, bár a könnyebb műsor legkülönb száma éppen egy francia vígjáték volt. A germán szellem pedig vajni gyenge alkotásokon át szólalt meg. Az amerikai Sherwood *Hannibalja* elképesztően sívár és ügyefogyott tákolmány: életlen szatira, kínzóan unalmas pacifista szónoklatokkal megterhelve. Shaw óta nagy divat az ókori héroszok «igazi» ábrázatát mutogatni, de a török-szakad újat erőszakoló elszánás éppen nem az «igazi igazság» útja, s a történelem

a felől még sem mélyebb, sem «emberibb» nem lesz, ha a — feje tetejére állítjuk. A Vígszínház azonfelül ebbe e hannibáliadába még egy kis lipótvárosi zamatot is vegyített és Mister Sherwood remeke — azt is megbírta.

Kurt Götz *Hókusz-pókusza* technikailag ügyes kísérlet, de némileg magában hordja a végzetét is: trükkre van építve, izgalmat ébreszt, de mikor a trükk elsül, nyomban kiderül az is, hogy bizony alig volt érdemes izgulni. Efféle darabhoz a színháznak valami sajátos, irreális stílust kellene szolgáltatnia, de ezzel a Vígszínház merőben adós maradt. Ott általában nagyon hiányzik az alkalmazkodóképesség: mindent a vaskos színpadi realizmus hangnemébe írnak át, az íróban nem tűnnek sejtetéseket, jelzéseket, mindent megmagyaráznak s díszlettel, játékstílussal mintegy kézzelfoghatóvá tesznek.

Ennek a hajlammak esett áldozatul Ibsen is, kit centenáriumán utolsó művének, a sejtelmes kihangzású *Epilógusnak* (*Ha mi halottak feltámadunk*) előadásával kívántak megtisztelni. A tiszteletadásból majd hogy grimász nem lett. Ibsent nem lehet «igazi» színpadi vízeséssel meg a hógörgeteget jelző naftalin-záporral megközelíteni, derékontört drámai alakjait telivé gömbölyíteni. Ibsen polgári drámaíró ugyan, de a «polgár»-nak nem éppen — flauberti értelmében.

Shaw *Pygmalionja* egyike a Vígszínház legsűrűbben elővett darabjainak. Most újra szerepezték s megint egy csomó telt házat csináltak vele. Az új szereplők egy fokkal bohózatibb hangot ütöttek meg elődjeiknél, ezzel néha egy kissé ki is ugrottak a shawi keretből. Csak Máty Gerő pompás szemetes-kocsisában volt meg Shaw humorának az «angol-keserű»-re emlékeztető, jellegzetes íze.

«Nyári» darabul a fiatalon elhunyt Szenes Béla hagyatékában féligkészben maradt *Házibarát* került színre, Nóti Károly kiegészítésében. Dramatizált «croquis»-k sorozata ez is, mint Szenes valamennyi korábbi terméke. Mélysége semmi, élethűsége: a fotografáló-gépé, a pillanatfelvételekre való zsebkodaké. A Vígszínház közönsége szereti ezt a műfajt, egy kissé — önmagát szereti benne. Most is sok estén át megtöltötte rá a színházat, egészen a kánikula beálltaig.

A Magyar Színházzal kapcsolatban ma-holnap már az emléke is feledésbe megy annak, hogy ez a műintézet egykor a drámai művészet számottévvő hajléka volt. Nincs műsora, nincs színészi utánpótlása, az évad egyetlen jó színvonalú előadását (az *Olympiáét*) teljesen kölcsönvett gárdával állította ki. Ezenfelül az évadnak most már a derekán is átszántott az operett területére, hová eddig csak színingazgatói «ultima ratio»-ként szokott — nyár közeledtével —

átlátogatni. Rostand meg Ibsen csak a szebb mult kísérteteiül szólalnak meg immár — jobbra «délutáni» szerzőkké degradálva — ezeken a deszkákon.

S a Belvárosi Színház deszkái is újabban feltűnő gyakran recesznek charleston- meg tango-lépések alatt. Itt is «olcsó időnek hasztalan soká»-t töltötte ki egy jól «beütött», vékonypénzű operett. Az idény vége felé egy nem nagyigényű, de kedves francia vígjáték, a *Szeretők iskolája*, körülbelül a műsor legmagasabb szintjét reprezentálta. Ebben a friss képzelőmű és gazdag színészi leleményű Honthy Hanna megmutatta azt is, ami tehetségében operetten-felüli. De már hazai szerzők közül csak kabaréírókhoz volt szerencsénk. Közülök a költészettől érintetlen írói számításnak legjellegzetesebb képviselője a *Sánta kutya* szerzője, Bús Fekete László. Grand-Guignol-fogásokkal dolgozik, de még a sikeres rémítgetéshez is több meggyőződés kell, mint amennyi az ő művéből felénk árad. Igen lenézi a közönségét az a színház, mely ilyen táplálékra akarja fogni, s magára vessen, ha rivaldája mögé előbb-utóbb mozi-lepedő kerül.

Kapuzárás előtt néhány estén át a főváros közönsége viszontlátta Alapi Nándor jóhírű vidéki stagione-társulatát, az Országos Kamaraszínházat. Ez az életrevaló ötletből támadt, buzgó vállalkozás már esztendeje, első bemutatkozása alkalmával is komoly figyelmet keltett. Műsorukon mindig akad érdekes kísérlet, színjátszóik közt értékes ígéret. Most a műsor jórészt a társulat fiatal drámai színésznője, Peéry Piroska körül csoportosult: a vendéjáték négy estéje közül hármon ő játszotta a vezetés szerepét. Tehetségének gazdagsága, intellektusának és átélőképességének ereje estéről-estére jobban kibontakozott: minden sztár-önteltség nélkül jelentékennyé és középpontivá bírja tenni a színészi ihletébe felvett alakot. Érdekes és szellemes volt Klabundnak, a *Kréta kör* hirtelenül nevéssé lett írójának X. Y. Z. című, vajmi kevésbé érdekes és szellemes darabjában s lélekbemarkoló volt Pirandello *Öltöztessük fel a mezteleneket* című, valóban érdekes és eredeti szellemű művében. Pirandellóval a fővárosi színházak csak igen óvatosan kísérleteznek, nyilván «nehéz»-nek ítélik az átlag-közönség szempontjából. Lám, a félvállról vett «vidék»-ben több a vállalkozókedv. Még megérjük, hogy csak a vidék jóvoltából jutunk néhanap olyasmire, ami, ha nem áll is a drámaírás legmagasabb csúcsán, talán ehhez a magaslathoz mégis bizonyára közelebb esik sok alkalmi szerzőnél.

Rédey Tivadar.

IRODALOM.

Magyar könyv Leonardo da Vinciről.

Hekler Antal: *Leonardo da Vinci*. Budapest, 1927. Magyar Irodalmi Társaság (196. és I.—XXIV.).

Néhány hónappal ezelőtt Hekler Antal, akinek az olasz rinascimento tárgyi köréből már egy kitűnő Michel Angelo-életrajzot köszönhetünk, újból fölötte jelentős könyvvel ajándékozta meg azokat, akik a renaissance története iránt érdeklődnek: Leonardo da Vinci-monografiával, mely azonban mindnyájunk őszinte sajnálatára jóval kisebb terjedelmű a Buonarottiról írottnál. Holott témája éppen olyan, majdnem kimeríthetetlen, mint amazé. De Hekler a jóval kisebb méretek között is kitűnően értett ahhoz, hogy egyrészt összefoglalja a műtörténeti kutatás és kritika összes adatait, másrészt, hogy találó képet rajzoljon az igaz Leonardo-kérdésről: da Vinci varázslatos gazdagságú, úttörő egyéniségéről. Könyvére olvasóközönségünknek valóban nagy szüksége volt, mert magyarul eddig csak a Leonardóval kapcsolatos egyes részletkérdések kerültek feldolgozásra és a világnak ezt az egyik legnagyobb alkotóművészt csak három rajzlap és egy kis-méretű plasztikai lovas-szobor-vázlat képviseli Szépművészeti Múzeumunkban.

A rajzok, melyeket a műtörténet tudománya kétségtelen műveinek tart, egytől egyig legjava tanulmányai közé számíthatók. A szoborcska szerzősége még vitás, a körülötte folyó kutatás azonban minden kétséget kizáróan megállapította, hogy valami módon Leonardótól származik, ha nem is föltétlenül bizonyos, hogy közvetlenül az ő keze munkája. A rajzlapok a következők: ceruzarajz egy ordító, kopasz, csupaszkepű, idősebb férfiról, aki hirtelen fordulatban balfelé tartja fejét és teljesen kitérte száját, vele szemben inkább csak futólagosan felvázolt arcéle egy másik férfifejnek. A második: vörös krétarajz, egy kiabáló ifjú arcélben megrajzolt feje, melynek arca és nyaka ki van dolgozva, a fej többi része éppen csak jelölve, a hátlapon futólagosan odavetett mellképe egy katonának, aki lándzsát tart a vállán. Mindezek nyilván az Anghiari csatához készült tanulmányok. A har-

madik: ezüst ceruzarajz tónusos alapon, négy lóláb-tanulmány. A kis bronzszobor pedig, mely vázlat az elpusztult Sforza-émlékhez, magasra ágaskodó lovat ábrázol, hátán egy lovassal. Hekler könyvének képanyaga, mely harmincnégy oldalra terjed, jól egészíti ki ezeket az idehaza látható műveket. Egyrészt felöleli Leonardo minden kétségtelen képét, másrészt számos olyan rajzot közöl, melyek ismerete nélkül elképzelésünk hiányos volna.

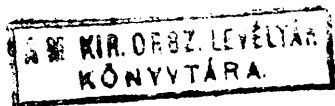
Egyik legnagyobb érdeme Hekler könyvének az a mélységes megilletődés, amellyel nehéz témájához közeledett és amely egész munkáját áthatja. Teljesen tudatában volt annak, hogy végtelenül nehezen megoldható feladatra vállalkozott, amidőn az emberi szellem kifejlődésének egyik legnagyobb, e pillanatban még kristálytisztán felfogható, de a másokban már sejtelmesen elburkolódzó, legnehezebben felfogható egyéniségről törekedett képet adni. Mert Leonardo olyan, mint híres képeinek híres mosolya, fogalmakkal alig megközelíthető távolságokba vész, mihelyt arról törekszünk számot adni, hogy mit jelentett az emberiségnek s hogy még ma is mire taníthatna minket. Mintha ugyanazzal a rejtelmes mosollyal takarná el előlünk legbelsejét, amellyel Mona Lisa tekint évszázadok óta bámulóira, akik megsejtik, hogy egy hatalmas világ mesgyéjére jutottak, ha Leonardóval állanak szemben, de nem egykönnyen találnak rá arra az útra, amely ebbe a hatalmas világba vezet.

Mert végigsodálhatjuk Leonardo igen nagy számmal reánk maradt műveit, hiszen, ha kétségtelen képe úgyszólván alig maradt reánk és az élelméjű művészettörténeti kritika évtizedeken át szinte kéjelgett abban a gyönyörűségben, hogy addig kétségtelen Leonardofestményekről több-kevesebb igazsággal kimutassa, hogy mégsem közvetlenül az ő alkotásai: olyan rajza, amelyeknek valódiságában kételkedni nem lehet, tömérdek maradt reánk, végigbongészhatjuk aztán mindazt, amit ötezer oldalnyi kézirati jegyzeteiből eddig megfejtettek, megvizsgálhatjuk azt a talajt, amelyből szinte beláthatatlan magasra szökkent elő, végigkövethetjük hatását tanítványain, akikben nagy lelkének hullámai kisebb-nagyobb lendülettel gyűrűztek tovább, de mindez az iparkodás csak bizonyos határig juttat el, némi, de sohasem végleges megoldáshoz, mert nem tudunk attól az érzéstől szabadulni, hogy őt magát nem sikerül teljesen átfognunk, teljesen megértenünk. Ő maga valamiképpen mindig többnek és nagyobbnak látszik annál, amit műveivel elárul.

Nem csupán páratlan sokoldalúsága az oka ennek, ami különben nem annyira újkori vonás benne, hanem inkább középkori örökség. Nem az, hogy bámulatos festő, rajzoló, szobrász, építőművész, mérnök,

feltaláló, természettudós, kutató, sőt még kiváló zenész és költő is volt egy személyben, hiszen a tehetségnek ez a sokrétűsége, ha nem is ekkora mértékben, az átmeneti időkben és az újjászületés delelőjén más géniuszokban is nyilvánult. De ezen a sokoldalúságon túl van benne valami rejtett, csak sejthető, szavakkal körül sem írható, csak érzelmi úton megközelíthető őserő, valami meg-megvillanó démoniség, amelyet kortársai is megéreztek már és nem pusztán babonából a nagy felfedezővel és varázslóval szemben, mert ma, hosszú évszázadok multával, amidőn az emberiség felhalmozódott ismeretei és művészetének kifejlődése sokban meghaladták Leonardót, mi magunk is gyakran megérezzük és magyarázni próbáljuk. Még pedig aképpen, mint ahogyan minden kor próbálta: belémagyarázván egy értelmileg alig megfeythető világba, mert hiszen Leonardo valóban egy egész rejtelmes világ, a tegnaptól való szabadulás örömet, a ma vágyait és a holnap reményét.

Ez a démoniség — a géniusz érintkezése a világot mozgató erőkkel, örök titok fátyolától övezetten veszi körül magányos alakját. Mert magányos ember volt, a legmagányosabbak közül való a világ nagy emberei között. Zárkózott ember. Másokkal nem igen sokat törődött, bár nem volt magától mindenkit elriasztó, hiszen megható szeretetben élt tanítványaival, de annyira magasán járt mindenki felett, akivel élnie adatott, hogy lelkek kicserélésére alig, lelke elajándékozására annál több alkalma volt. Nem csoda tehát, hogy a legszívesebben önmagával társalgott, önönmagának írta vége-hosszanélküli jegyzeteit, amelyekkel az egész világot át akarta ölelni. Még pedig elsősorban is világos értelme erejével. Mert mindenben, amit alkotott és mindenben, amihez hozzákezdett, ritka tudatosság különbözteti meg kortársaitól. S ha műveinek első forrása, mint minden igazán nagy alkotóművésznél, ösztönszerű alkotó-ihlete volt, ehhez páratlanul éleselméjű gondolkodás is járult. Talán az első újkori gondolkozó, akinek elméje a teológikus elgondolástól függetlenül, mindenben természeti törvényszerűséget keresett és állapított meg. A megfigyelés, melyet önönmagára is kiterjesztett, az alkotás láza és az elért eredmények rejtett titkainak felfedése, benne egyszerre és elválaszthatatlanul állottak elő. A legkülönbözőbb lelki tulajdonságok, az összetevés és az elemekre bontás olyan egymást támogató egységbe olvadtak nála, mint soha senkiben ezen a világon. Ezért nem vált láthatóan számítóvá, intuición nélkül, pusztán meggondolásból, sőt rutinból alkotóvá, ami teoretikus elmélkedésre hajlamos művészeknek gyakori végzetük. Előbb megteremtett egy új világot, de már rögtön tudatában volt annak, hogy mivel magyarázza. És különben is a többie-

kénél elevenebb, érzékenyebb érzékekkel jött erre a földre, melynek mohón leste minden tüneményét, mindenkinél tisztábban látta szépségét, de egyúttal azt is meg akarta érteni, hogy miért éppen így és nem másképpen jelentkezik, tehát hogyan sorakozik be a már megfejtett jelenségek közé, egyszóval: mi a törvénye.

Nem volt érzelmeiktől korbácsolt ember, mint Michel Angelo, akinek gyakran teher volt ez az élet, amelynek szűk keretei között csak nehezen fért el és borzasztó volt a világ, mely beláthatatlan nagyságával nyomasztólag nehezedett emberileg kicsinyes életére. Azt a derült életörömet sem túlságosan ismerte, melyet mohón fiatal kora érzett, távoljárt a gyönyörök útjától. Nem volt hétköznapi életet is élő génusz, mint Goethe, vagy Tiziano. De mégis volt egy olthatatlan szenvedélye, ennek rabjaként lett lassan egyedülálló, magányos emberré. Ez az a szenvedélyes vágy volt, hogy mindent lásson, mindent megismerjen, sőt tudásából néha teremtsen is, ez űzte, hajtotta egész életén át egyik helyről a másikra, egyik feladattól a másikhoz. A mohó megismerés útján nincsen megállás: Ádám, aki megízlelte a tudás fájának gyümölcsét, egyszerű emberi értelemben sohasem lehet nyugodt vagy boldog. Lehetnek fölötte boldog percei, gyakran messzi távlatok tárulnak fel előtte, de ezek gyorsan ismét elfátyolozódnak előtte, kielégülést nem találhat soha, mert mindegyik probléma, melyet kiszakított a többiek végtelen láncolatából, új és új kérdéseket szül.

Kispolgári életfilozófiával nézve, amely mindenkit a nyugodt otthon, jó feleség, gyermekek, derekasan befejezett munka szemszögéből néz, Leonardo élete őszi szelek panaszos zúgására emlékeztető melankóliával van tele. Ezzel a hamis felfogással rajzolta őt meg Mereskovszkij is. Persze, valójában másképpen állott a dolog. Az a nyughatatlanság, mely Leonardot egyik helyről a másikra, egyik kísérlettől a másikhoz csábította, neki nem szenvedést jelentett, hanem az egyedül lehetséges életformát. Bizonyára nem sokat törődött azzal, hogy sok alkotása befejezetlenül maradt, mert a megoldás pillanatában, amely csak a mi, az övénél jóval igénytelenebb szemünknek látszik maradéknélkülinek, az alkotás befejezése az ő számára legtöbbször elvesztette érdekességét, kényszerítő erejét. Vagy mert tisztában volt azzal, hogy rájött a keresett titokra és megoldotta azt a lelki izgalmat, melyet fel kellett fejtenie, vagy mert megoldás közben újabb és újabb izgalmas kérdések támadtak benne, új meglátások és új sejtések, amelyek szakadatlanul hureolták tovább a megismerés végnélküli útján, mert végül is, mint minden nagy génusznak, neki is az volt a vágya, hogy megértse azt, amit csak sejteni lehet s hogy diadalmasan ledöntse a tudásnak kora állította korlátait.

Ez az érintkezése a végtelenséggel nem oldódott fel vallásosságban. Leonardo annyira a világ, vagy jobban mondva saját emberfeletti világának talaján áll, hogy magyarázatát sem keresi másutt. Neki a földi élet nem volt teher, hanem örök törvények kormányozta szükség-szerűség. Neki nem kellett a földi élettől való ama megváltás, amelyre Michel Angelo az Istenség előtt leborulva élete végén annyira sóvárgott. S hogy harmóniát teremtsen a földi jelenségek között, neki nem kellett a földre lehozni az eget, mint Rafaellónak. Ő maga volt minden, akiben az egész lét benne élt. Öröm, fájdalom, lemondás és vágy, kívánság és csalódás nélkül áll előttünk, mint a természetnek bármelyik hatalmas elemi jelensége, amelyet jóra, rosszra csak mi magunk festünk ki hang-alakainkkal. Valami teljesen megnyugodott személytelen, kozmikus nagyság van benne, amely akármilyen érzékies külső formákban jelenik is meg, távol áll minden földi megkívánástól. És mivel nincsen meg benne a lélek és a test egymással szembeforduló keresztényi kettőssége, amely az életet, a világot és a vágyakat kettéosztja, sőt szembe-állítja egymással, távol áll tőle a bűnbeesésnek és vezeklésnek gondolat-világa is. Pogány, akit az életerő démoni ereje mozgat, de sohasem föld-höz ragadt gyalogjáró, a végletekig át tud szellemülni, mert meglátja, átérzi, sőt alkalmazni tudja az élet ősi erőt.

Természetes, hogy Leonardo ezzel a lélekkel mindazokat a formákat áttörte, amelyeken ő maga is tanult. Szakadatlanul tevékeny és mindent önállóan felfogó világbatekintése minden vonatkozásban utak törésére készítette. Nem elégedhetett meg azzal, amit előtte és mellette tudtak, hiszen még azokban a remekművekben sem lelte soká örömét, amelyeket őnmaga alkotott. És mentől távolabbra jutott, annál másodrendűbbé vált előtte a befejezett alkotás, művei futólagos jegyzetekké váltak a megismerés útjának egyes állomásairól vagy kísérletekké az elérhetetlen eszme kifejezése körül, amelynek fel-felvillanó képe sejtelmes mosolyt fakasztott ajakán. Ez a megfejtethetetlennek látszó mosoly, mely nemcsak Mona Lisa arcán ömlik el, hanem Leonardónak majdnem minden ábrázolásán ott ragyog, saját lelkének mosolya volt. Az életet és a világot megismerő, a jelenségek mélyére látó léleké, mely messze túl a földi jó és rossz határán, boldog elmélyedéssel érezte meg önönmagában a világ végtelenségét.

Farkas Zoltán.

II. Sándor cár.

Paléologue Maurice : *II. Sándor cár tragikus regénye.*

1881 március 13-an vasárnap délután a párizsi külügyi hivatalban ügyeletes Paléologue az elsők közt értesült arról, hogy II. Sándor cár bómberényletnek esett áldozatul. A külügyminiszter éppen Paléologue-ot szemelte ki arra, hogy a pétervári francia követtől bizalmas értesítést kérjen, vajjon milyen változást fog előidézni az orosz külpolitikában a cár halála; így Paléologue maga is jelen lehetett a komor és méltóságos temetési szertartáson. Az új cár és az egész cári család minden tagja rendre odamegy a nyitott koporsóhoz, egy utolsó kézcsókkal hódolni az elhunynak. Utánuk következne a nagykövetek, de őket várakozásra inti a szertartásmester. Mély gyászban egy fiatal nő lép elő, ráborul a koporsóra, percekig tartó ima után vezeti el a cár személye körüli miniszter, aki idáig is vezette. Ez a nő Katyarina Mihajlovna Jurievszkij hercegasszony, született Dolgorukij hercegnő, II. Sándornak 12 éven át volt kedvese, majd első feleségének halála után nyolc hónapig morganatikus felesége.

Paléologue diszkréten háttérben hagyja a tragédia első áldozatát: II. Sándor cár első feleségét, Mária hesszeni hercegnőt, akinek betegségét súlyosbította a nyilvánosság előtt nem is titkolható viszony. Méltósággal viselte a megaláztatást, csak akkor fakadt ki, mikor Katyarina a cári palotában kapott szállást: «Megbocsátom a sértéseket, amelyeket az uralkodónő ellen követtek el, de nem tudom magamra erőltetni, hogy megbocsássam a gyötrelmeket, amelyeknek a hitvest alávetették».

Katjarináról nem sokat lehetett írni. A hercegnő, úgy látszik, fenntartás nélkül és őszintén szerette az öregedő Sándort. Pusztán társadalmi érzékenységgel nem lehet magyarázni azt a visszavonultságot, amelyben fiatalságának éveit töltötte az orosz udvarban, azután azt a visszavonultságot, melyben 34 éves korától Franciaországban mintegy száműzetésben élt 1922-ben bekövetkezett haláláig. Visszavonultsága miatt élete aránylag eseménytelen. Kis gyermek, mikor megismeri őt a cár, 20 éves, mikor hosszas vonakodás után kedvesévé lesz. Aztán jönnek a gyermekek, nyaralás Livádiában. de élete ott is csak olyan visszavonult, mint Szentpétervárott az udvarban.

Tartalmat életének a szerelmen kívül a politika adott.

A cár legbizalmasabban vele beszélgetett birodalmának ügyeiről, nála mintegy hangosan gondolkozhatott. A hercegnő visszavonult élete bármiféle indiszkréció ellen előre biztosította Sándort, — utólréhetetlen becsű barátja és munkatársa lett így neki ez a hallgató kedves. Az udvar zúgott ellene, vádolták azzal is, hogy elvonja a cárt uralkodói kötelességeitől. Ennek a vádnak helytelenségét legjobban természetesen maga a cár ismerhette, és kései szerelmének — mintegy harminc évvel volt idősebb, mint Katyarina — mélységén kívül ez magyarázza meg azt, hogy törvényesen is feleségül vette őt, törvényesítette gyermekeit s nagy vagyont biztosított nekik.

Az aránylag egyszerű szerelmi történetet a kiválóan művészi előadáson kívül érdekessé teszi Paléologue Oroszország külső és belső politikai életének rajzával. Ez szorosan a tárgyhoz tartozik, hiszen a tragédia egyik hőse maga a cár, de odatartozik azért is, mert Katalin életében fájdalmat idézett elő az, mikor a cárnak uralkodói mivoltából kifolyólag el kellett utaznia Berlinbe, vagy a balkáni harctérre, Plevna ostromához. Még inkább a történet keretébe illőnek tünteti föl a politika eseményeit az a körülmény, hogy a legfontosabb ügyeket kedvesével beszélte meg a cár. Vegigvonul a szerelmi történet háttérében a jobbágyság felszabadítása, Sándor cárnak békés politikája — itt a francia Paléologue természetesen nem állhatja meg, hogy ne döfjön egyet a bukott ellenségen: Németország háborús terveit 1875-ben Sándor cár erélyes föllépése akadályozta meg. A német aktakiadványokból kiderül, hogy a sajtó heveskedését I. Vilmos német császár elutasította magától még a cár érkezése előtt, de ez nem aggasztja a szerzőt, hiszen ő nem akarja a szakmabeliek munkáját végezni.

Főlelevenül a nihilisták rémítő merényleteinek emléke, s közben mind nagyobbra nő Sándor cár alakja: ez a 63-ik évhez közeledő öreg szerelmes népholdogító terveken törte fejét kedvesének lakásán. 1881 március 12-én, szombaton aláírta azt a rendeletet, amelyben a cárevicsnek beleegyezésével alkotmányt adott az orosz népnek. A kiáltványnak 14-én, hétfőn kellett volna megjelennie. «Az oroszok látni fogják, hogy megadtam nekik mindent, amit adhattam, és tudni fogják, hogy a te kedvéért tettem» újságolja a cár kedvesének, aki nyolc hónapja titkos felesége... és 13-án bomba vet véget életének s azzal együtt az orosz alkotmány megvalósulásának.

Paléologue a regényes életrajzok mintáját írta meg ebben a könyvében. Az olvasó az élvezetes könyvből észrevétlenül megismeri az orosz történelemnek egyik nevezetes korszakát. Amit nem talál

meg itt : az állam életének részletes rajzát, az iránt fölkelte érdeklődését a munka. Minél kiválóbb a könyv, annál inkább sajnálhatjuk, hogy minden megjegyzés nélkül adják a magyar olvasó kezébe, amint különben az *Emberek, életek, szerelmek* c. sorozat többi köteteit is, és így segítenek az idegen szerzőknek abban, hogy az ő céljaiknak megfelelő módon csavarják el magyar közönségünk történelmi tudását.

A sorozat fordításai közül talán ez a legjobb, de még itt is látszik, milyen helyes volna az ilyen történelmi tárgyú művek fordítását hivatásos történet-írókkal átnézetni.

Török Pál.